قاراقاشنى چۈشىنەيلى

خوتەن مەمۇرىي مەھكىمە قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى
قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۈزۈپ باستۇردى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قاراقاشنى چۈشتەيلى

تۈزگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان

خوتەن مەمۇرىي مەھكىمە ھەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى
قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى
تۈزۈپ باستۇردى

1992 ـ يىل 4 ـ ئاي

باش مۇھەررىر: ئوبۇلقاسىم سىراجى

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر:

ئوبۇلقادىر زۇلپۇن (ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى)

ئوسمان مۇھەممەت (ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ھاكىمى)

مەسئۇل مۇھەررىرلەر:

مەتقاسىم ئەكرەم (ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ باش كاتىپى)

مەتمەمىن تۇردى (ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى)

تەھرىر ھەيئەتلىرى ئىسىملىكى:

دولقۇن جاپپار (ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى)

ئابابەت پولات (مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)

سادىق ئىسمايىل (خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)

ئەركىن رەجەپ (يەر باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)

روزى مۇھەممەت تۇرسۇن (مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)

ئەلھام ياسىن (ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)

ئايمۇھەممەت ناھىبى (ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كاتىپى)

قاراقاش ناھىيەلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ
مۇدىرى ئابدۇللا يۇنۇس

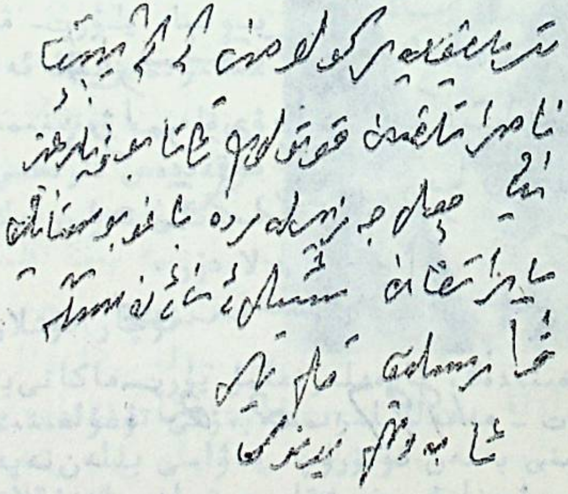

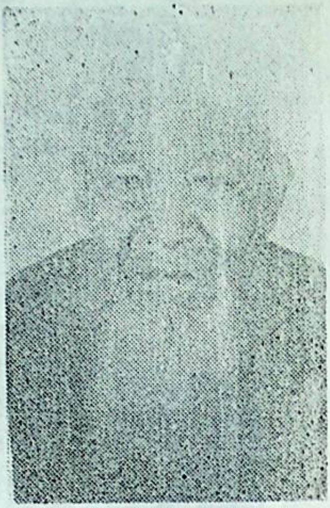

قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق ھاكىمى مۇھەممەتشەرىپ قاسىم 1955 - يىلدىن 1969 - يىلغىچە ۋەزىپە ئۆتىگەن.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەپيۈرۈش
نىشانىمىز تۆھپە ئىقبال يارالسىگە
قاراقاش قەلبى ھول - جە
زۇلۇردە باغۇ بوستانلىق
يۇرتلار رىنى بەرپا قىلدىلار!

مۇھەممەتشەرىپ قاسىم.

1997. 2. 25.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ تۆھپىلىرىدىن ئىلھاملىنىپ، ناھىيىمىزنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرەيلى

ئوبۇلقاسىم سىراجى

(قارا قاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىمى)

قارا قاش ناھىيىمىزنىڭ يۇرت-مەھەللىلىرى، ئۇلۇغ جۇڭخوائىپلىمىزدىن ئىبارەت غايەت زور، يىمىرىلمەس دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرى بولسا، يۇرت-مەھەللىلىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى نامى، ۋەتىنىمىزنىڭ مۇقەددەس تارىخىي قامۇسىدىكى تەسىرلىك قۇرلاردۇر.

ئۇچار قۇشلارنىڭ ئۇۋىسى بولغىنىدەك، ئادەملەرنىڭمۇ يۇرت-ماكانى بولىدۇ. بىزنىڭ يۇرت-مەھەللىلىرىمىز بىزنى تۇغۇلغىنىمىزدىن باشلاپ زېمىنى بىلەن كۆتۈرۈپ، ھاۋاسى بىلەن نەپەسلەندۈرۈپ، سۈيى ۋە نازۇ-نېمەتلىرى بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇپ

بىزنىڭ ھايات كەچۈرۈشىمىزنى ماددىي كاپالەتكە ئىگە قىلغاننىڭ ئۈستىگە مول مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرى بىلەن روھىمىزنى نۇرلاندۇرۇپ كەلدى. شۇڭلاشقا بىز يۇرت-مەھەللىمىزگە چەكسىز قەرزدارمىز. بارلىق جىسمانىي ۋە ئەقلىي كۈچىمىزنى يۇرت - مەھەللىمىزنى تېخىمۇ ئاۋاتلاشتۇرۇش ۋە قۇدرەت تاپقۇزۇش ئۈچۈن سەرپ قىلىش، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ گۈزەل، خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بېرىش — ئانا يۇرتىمىز بىزگە تاپشۇرغان تارىخىي ۋەزىپىمىزدۇر. يۇرت - ماكانىمىزنىڭ بۈگۈنكى گۈزەل قىياپىتىدە ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ جاپالىق جىسمانىي ۋە مەنىۋى ئەمگەكلىرىنىڭ مەھسۇلى جىلۋە قىلسا، كەنت - مەھەللىلىرىمىزنىڭ نام-ئاتاقلىرى تېگىدە يۇرت - ماكانىمىزنىڭ تەسىرلىك سەرگۈزەشتىلىرى يوشۇرۇنۇپ ياتماقتا. يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك غېمىدىن خالاس بولۇشقا يۈزلەنگەن خەلقىمىز مانا ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ كەنت-مەھەللىلىرىنىڭ نېمە سەۋەبتىن مۇشۇ نام بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىشكە قىزىقماقتا.

ھەرخىل تەبىئىي ۋە سۈنئىي ئاپەتلەر تۈپەيلىدىن، يۇرت-ماكانىمىزنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىگە دائىر ماددىي پاكىتلارنىڭ كۆپ قىسمى بۇزۇلۇپ ياكى يوقىلىپ كەتتى. پەقەت ئەجدادتىن-ئەۋلادقا مەنىۋى مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان ئاغزاكى خاتىرىلەرنىڭ بىر قىسمىلا ساقلىنىپ قالدى. يولداش مۇھەممەتئىمىن قۇربان قاتارلىق يولداشلار بەش يىل جاپالىق ئىزدىنىپ ناھىيىمىزنىڭ بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىنى كېزىپ، تارىخچىلار ھەم ۋەقەشۇناسلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىلەن ئۇچرىشىپ ماتېرىيال ئىگىلەپ، 340 دىن ئارتۇق كەنتنىڭ تەزكىرىسىنى يېزىپ چىقىپ ئۇنتۇلۇپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن بىر قىسىم تارىخىي ۋە مەنىۋى بايلىقىمىزنى قۇتقۇزۇپ قالدى. مەن ناھىيىمىزدىكى ھەرمىللەت خەلقىگە ۋەكالىتەن ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن، يازغان ۋە تەھرىرلىگەن يولداشلاردىن ھاردۇق سورايمەن.

قولىمىزدىكى بۇ كىتاب ناھىيىمىز خەلقىنىڭ، بولۇپمۇ ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ قەلبىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى نۇرلاندۇرۇشنىڭ جانلىق قوللانمىسى بولالايدۇ.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۆھپىلىرىدىن ئىلھاملىنىپ ناھىيىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرەيلى!

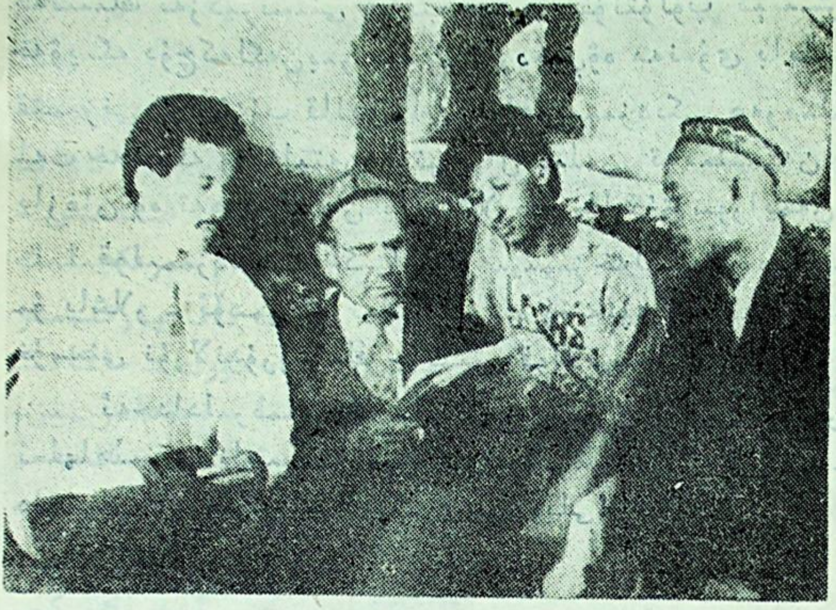

ئاپتورلار مۇزاكىرە ئۈستىدە

سولدىن ئوڭغا: ئىمىرجان راخمان، مۇھەممەتئىمىن قۇربان، رۇزىمۇھەممەت مۇتەللىپ، مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق.

www.uyghurkitap.com

كىرىش سۆز

مەن بىرسىدىن:

— كەنتىڭىز نېمە ئۈچۈن مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغانلىقىنى بىلەمسىز؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ كىشى:

— ھەي تاغەي، بىلمەيدىكەنمەن. مەن تۇغۇلۇشتىن بۇرۇنمۇ شۇنداق ئاتالغانىكەن، — دېدى. مەن نارازىلىق ئىلكىدە ھەيران بولدۇم. بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ جاۋابىمۇ شۇ بولسا، ساۋاتسىز — بىلمەسلەرنىڭ جاۋابىدىن قانداق ئۈمىد بولسۇن!؟

سىز شۇ مەھەللىدە تۇغۇلۇپ، شۇ مەھەللىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، ئاشلىقىنى يەپ، ھاۋاسىنى سۈمۈرۈپ، زېمىنىگە دەسسەپ چوڭ بولغان تۇرۇقلۇق، مەھەللىڭىزنىڭ قانداق بولۇپ مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغانلىقىنى بىلمىسىڭىز، خۇددى ئاتىڭىزنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ بېرەلمىگەندەك ئەيىب ئەمەسمۇ؟

لېنىن: «ئۆتمۈشنى ئۇنتۇش — ئاسىيلىقتىن دېرەك بېرىدۇ» دېگەن بولسا، ماۋزېدوڭ تېخىمۇ كونكرېتلاشتۇرۇپ: «ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىنى بىلمەسلىك — نومۇستۇر» دېگەنىدى.

يۇرت-ماكانىمىزنىڭ تارىخىنى (جۈملىدىن نامىنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسىنى)، جۇغراپىيىلىك ئورنىنى، مەشھۇر ئادەم، زور ۋەقەلەرنى بىلمەسلىك — ئەقلى ۋە مەنىۋى خەزىنىمىزدىكى بىر قۇرۇق ھۇجرا.

تەبىئەت قوينىدا ھازىر بىزگە ئۇچراپ تۇرغان كۆز يەتمەس قۇملۇق، سايلىقلار، سۈيى ئاچچىق شىرەم سا-

لىقلار، ئېگىز تاغلار ئارىسىدىكى جىلغىلار بىز بۈگۈن يا-
شاۋاتقان باغۇ - بوستانلىق گۈزەل يۇرت - ماكانىمىز-
نىڭ ئەسلىدىكى قىياپىتىدۇر. ئەقىللىق، باتۇر ئەجداد-
لىرىمىز ئەنە شۇ زېمىنلاردا ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى چې-
پىپ، ئېتىزلارنى ئېچىپ، دەل - دەرەخلەرنى تىكىپ، ئۆي-
ئىمارەتلەرنى سېلىپ تىرىكچىلىك ئىمكانىيىتىنى يا-
راتتى ۋە ئۇنى بىزگە تەۋەررۈك مىراس قالدۇردى.

يۇرت - ماكانىمىزنىڭ نامى ئەنە شۇ جاپا- مۇشەق-
قەتلىك ئۇزاقتىن -ئۇزاق تارىخىي جەريانىنىڭ ئۇنتۇلماس
يادنامىسىدۇر.

يۇرتنى سۆيۈش — ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ كونكرېت ۋە
مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ، بىر كىشىنىڭ دانالىقىدىن، ئەقىل-
پاراسىتىدىن، ھالال ۋىجدانىدىن، ئالىيجاناب پەزىلى-
تىدىن ئۇرغۇپ چاچراپ چىققان ئۆچمەس ئۇچقۇندۇر. گۈل-
لەرنىڭ تەقدىرى باغنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوخشاش بول-
غىنىدەك، ھېچكىمنىڭ ئىستىقبالى ئانا يۇرتنىڭ ئىستىق-
بالىدىن ئۆزگىچە بولمايدۇ. «ھېچكىشىنىڭ غېمى ئانا
يۇرتىدىن ئايرىلغان غېرىبنىڭ غېمىدەك ئېغىر بولماس».

(«مىڭ بىر كېچە» دىن)

پەرزەنتلەر ئانا يۇرتنىڭ مېھىر - شەپقىتىگە مۇھ-
تاجدۇر. ۋەتەن - يۇرتنىڭ مېھىر - شەپقىتىدىن مەھرۇم
بولغان كىشى- تىرىك مۇردىنىڭ ئۆزىدۇر.

ئۆزگە يۇرتتا شاھى تون ئىچرە قورۇنغان تەنلىرىم،
ئۆز ئېلىمدە يارىغاي كەيسەم كۇلاھۇ - جەندە مەن.

ۋەتەن-يۇرت پەرزەنتلىرىنىڭ ۋاپا-سادالىقىغا مۇھ-
تاجدۇر.

سانچىلارمەن تىغ بولۇپ كىمكى ئۈنىڭغا قىلسا قەست،
دوستىمغا دوستلارچە ھەمدەم بولىمەن ھەردەمدە مەن.
يۆكلىگەن يۈكنى ئانا مەن تاڭشۇرۇلغان تۇلپارىڭ،
سەن ئۈچۈن يۈكلەشكە رازى تاغنىمۇ يەلكەمگە مەن.

(ت. ئېلىيېۋ)

ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ گۈزەل يۇرت ـ ماكانىمىزنى بىنا قىلىش جەريانىدا دۇچ كەلگەن قىيىنچىلىقلىرىنى، تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرسەك، يۇرت ـ ماكانىمىزغا بولغان مۇھەببىتىمىز تېخىمۇ ئۇلغىيىدۇ. يۇرت ـ ماكانىمىزنى تەبىئىي ۋە سۈنئىي ھۇجۇملاردىن قوغداش، ئاسراش ئىرادىمىز يەنىمۇ مۇستەھكەملىنىدۇ.

دۆلىتىمىزدەقانات يايدۇرۇلۇۋاتقان ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى پائالىيىتىگە ماسلاشتۇرۇپ ناھىيىمىزدىكى ياشلار ـ ئۆسمۈرلەرنى كەنت ـ مەھەللىلىرىنىڭ قانداق بولۇپ مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغانلىقىدىن خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن، بۇ ئەسەرنى تەييارلىدىم. بىلىمدىغانلىرىمىزنىڭ ئازلىقى ۋە بىر تەرەپلىمىلىكى تۈپەيلى، بۇ ئەسەردە سادىر بولغان يېتەرسىزلىك ۋە خاتالىقلارغا قارىتا، كىتابخان دوستلارنىڭ تەنقىدىي پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مۇندەرىجە

قاراقاش ناھىيەمىزنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى توغرىسىدا 1

« قاراقاش » ئاتالغۇسى توغرىسىدا 4

ناھىيەمىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى مەمۇرىي رايون ئۆزگىرىشلىرى 5

قارىقاش ناھىيىسىنىڭ مەمۇرى خەرىتىسى 13

خەرىتىدىكى بەلگىلەرگە ئىزاھات 14

قاراقاش بازىرى 16

قاپاقلا 18

قاراباغ 23

ئالتۇنچى 23

چورۇقلا 24

كۇدۇك 25

تۆۋەت ئېرىق 25

ئاتپاش 26

يېڭىشەھەر 27

كونىشەھەر 36

تانايېپىشى 38

ئويباغ 58

قېرىمچى 64

سېبزى 64

باشلەڭگەر 68

www.uyghurkitap.com

قاياش 70
دۈشەنبە بازار 71
توخۇلا يېزىسى 78
قارىمان 80
تاشكەنت 80
بۇغىچى 81
باراتلار 83
بورىچى 83
باشگۇرا 84
قاراتام 84
يېڭىباغ 85
توخۇلا 86
بازار بويى 86
چاھانباغ يېزىسى 90
چۇناقلا 92
ئايماق 92
ئاقساراي 99
دۆڭئېرىق 100
قاياش 100
چاھانباغ 101
ئۇزۇنئېرىق 101
قارا قۇشقاچ 104
دۆڭئۆيلەر 105
دەريا بويى 106
داراسكال 107
بۇلاقبېشى 111
باش داراسكال 111

ئۈششەقلار	112
ئاقساراي يېزىسى	114
ئېلىشبېشى	117
ئاردىغول	118
ئارا مازار	119
ئۈجمىلىك	119
چۇناقىلا	120
تاقايلا	120
باش باغئېرىق	121
ئاياغ باغئېرىق	122
چىنارباغ	124
گۈلباغ	125
ھالئېرىق	128
ئاراباغ	131
كېتمەكلا	132
باش ئىشاچى	133
ئۇزۇنئېرىق	134
يەكچى	134
خۇمدان	135
باشقۇمباغ	135
ئاياغ جىملغا	136
سايباغ يېزىسى	140
كارۇك سايباغ	143
ئۇلۇغساتا	146
يېڭىئاۋات	147
بوستان توغراق	149
پوكا	151
كۇسۇي	152

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇزۇنئارال 152
ئۇچات 153
باغدات 154
تۇزاقچى 154
دۇتار 156
توغراسۇ 157
توقاييار 157
تاملىق 157
قۇتاز سايباغ 158
خەلپە سايباغ 158
قىشلاق 159
كامپا 159
تامئېغىل 159
يۇملاق چاشقان① 160
زاۋا يېزىسى 164
قوقان 167
يار بېشى 168
شاخلىق 169
ئېگىز ئېرىق 174
ناغرادۆك 174
لەڭگەر 176
شەيدان 176
قۇمئېرىق 176
توغراق مازار 177
ساينوغۇچ 177
ئۆتەك 178
كۆتىرەم 178
شورلۇقئېرىق 179
كۆتەكئېرىق 180

ئارىغول 180
باشاقچى 181
كۆلئېرىق 181
بۇغدايئېرىق 182
تېرەكئايلا 182
ئۈجمە ئايلا 183
مازار ئايلا 183
جايتېرەك 184
تۆگەتوغراق 184
چوكانجىلغا 186
خېنى 186
ئاياغمازار 187
خۇمدان 187
توغرا يار 188
توپچا 188
ئۇرچى 189
قاشبويى 191
ئۇرچى يېزىسى 195
بازار بويى 196
ئاۋات 198
ئىسلام ئاۋات 198
خۇشئاۋات 199
مىللەت ئېرىق 205
پادا ئېغىل 206
ئۈجمىلىك 206
تېرەك بوستان 207
يالغۇز ئوغۇل 207

سېغىزلىق 212
شېكەر قومۇش 213
تاۋىغاز 214
«شەرق شامىلى» سۇ ئامبىرى 216
كۆيا يېزىسى 224
تەلۋىلەر 226
پاۋان 228
سۇ ئامبىرى 230
دەرۋىش 230
قاقلىق 231
قارا قۇرۇق 231
قوشئېرىق 232
سايات 233
چېپىتان 234
گۈلچى 234
ئاچچىغۆي 234
ئاتئېغىل 236
قايغۇلۇق 236
چەمبەلكە 237
گادۆي 238
يالۋا 238
پاختەكلە 239
قارىلا 239
ئۆجمىلىك 240
توپاق ئاچمىسى 240
ياۋا يېزىسى 245
باشئېرىق 247

قوداي 248
غاراللىق 251
هالايلى 251
شاخلىق 251
باشئاۋات 253
جۇمە بازار 253
بەخلىق 254
تەڭكەش 255
چايتېرەك 261
چارشەنبە بازار 264
قوشكۆرۈك 265
تۆتئېغىل 266
چېلەك 271
كۆللەك 272
يىلاڭگولۇق 272
باغچىگدە 273
ئاقچېقىل 274
يېڭىئاۋات 275
خۇمدان 276
قاراساي يېزىسى 278
پەنەزدۆڭ 284
سەيشەنبە بازار 286
قوشتېرەك 287
باغچى 288
پەيشەنبە بازار 290
كۆنچى 293
بۇلاق 294
قومۇشكۆل 297

www.uyghurkitap.com

غاز ئېغىل 297
ئېرىم 298
ئەتىكۆل 301
جەڭگىدە قۇدۇق 304
قۇيۇندۆك ، يولۋاسخانا ، يېڭىيەر كەنتلىرى
تۇغرىسىدا 305
يولۋاسخانا 306
يېڭىيەر 307
ئىتتىپاق 307
بوستان 308
ماڭلاي يېزىسى 313
ماڭلاي 315
تاخسا 315
بازار بويى 318
بۇدۇشوق 319
چاقار 322
قارىلا 323
قۇرغۇي 326
ئالتۇنچى 326
قاياش 327
قاقلىق 327
پۇرچاقچى يېزىسى 329
كۆلئېرىق 331
قۇدۇقلا 332
ئالتۇنچى 334
پۇرچاقچى 335
باش تۈگمەنئېرىق 340

جۇمە بازدرى 343
هالۇكۆل 344
بۇدا 344
ئۇتتۇرا ياغاچچى 345
دۆڭئاچما 348
باشجاي 349
كاسا شاخلىق 351
ئويكۆل 353
ئۇجمىلىك 354
قويچى يېزىسى 358
قازاقلا 360
باخشى 364
لوخەن 365
كۆكيار 366
چاڭگا 367
كونا ئېرىق ۋە يېڭىئېرىق كەنتلىرى توغرىسىدا 367
كۆلئېرىق 369
زەرگەر 370
شاخار 370
توپلۇق (تۇتلۇق) 371
چىراغدۆك 375
هەلچاق 376
غەزەل 377
باچۇق 377
شاپىقى 378
زىۋا 381

ئۇيغۇر كىتاب بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دونئېرىق 382
قوشماق 383
سەككىز پارچە 383
چىلان 384
يېڭىگۆل 384
تۆۋەت يېزىسى 386
تۆۋەت 388
ئۇيئېرىق 391
چاۋاغ 392
سايات 393
كۆتىرەم 293
ئۇي 395
سوپىلا 398
توقماق 396
سېرىق توغراق 397
قارا ياغاچ 397
قۇمبويى 397
چوگئېرىق 399
خانلىق ئېرىق 400
سۆگەتلىك 400
هالدوس 400
ئۆجۈنئېرىق 401
مۇغال 402
ئاياغئەسكى 402
يالغۇز توغراق 402
تاغرا 403
يېڭىيەر يېزىسى 405
ئىمام ئەسكەر 406

قۇمىيا يىلاق	407
جانان	409
سىياۋاغ	410
قاراۋاغ (قاراباغ)	410
سەككىز پارچە	411
قوشقوغاچ	411
مىلىكئاۋات	412
ئاقئۆستەڭ	413
يېڭىيەر	414
سوقۇلۇق	414
كۆيۈكئېغىل	415
كاۋاك يېزىسى	419
لەمپە	421
دۆڭكۆل	425
قوغۇنلۇق ئايرىش	427
بۆرە ئېغىز	427
هاجىغىل	428
شاختاشلام ۋە چىنار كەنتلىرى توغرىسىدا	528
جەگە	429
تۇزلۇقئۇتاغ	429
تۇزلۇقئۇتاغدىكى كەنت ناملىرى	436
چالا قۇدۇق	436
بوستانتوغراق	436
يالغۇز توغراق	437

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئاچچىق 437
نەزەربـاغ 437
شالئىپـغىل 437
مايا قدۆك 438
يـۇرت مەھەلـلىسى ئىپـنىق بولمىغان مەشھۇر كى-
شىلـەر 448
شەرەپ مۇنبىرى 455

قاراقاش ناھىيىمىزنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى توغرىسىدا

ناھىيىمىز شەرقىي مېرىدىئان 79°08′ تىن 80°51′، شىمالىي پاراللېل 36°36′ تىن 39°38′ ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 112.5 — 45 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 319.5 كىلومېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئۆلچىگەندە ئەڭ ئېگىز تاغ چوققىسى 3600 مېتىر، ئەڭ تۆۋەن تۈزلەڭلىك 1120 مېتىر كېلىدۇ.

ناھىيىمىزنىڭ دائىرىسى خۇددى بىر قانىتىنى يىغىپ، بىر قانىتىنى يېيىپ پۇتىنى سۇنۇپ تۇرغان ئۇزۇن بويۇن غازغا ئوخشايدۇ. دەريا بويلاپ تاغ ئىچىگە كىرىدىپ كەتكەن قىسمىنى غازنىڭ بويىنىغا، يىغىپ تۇرغان قانىتىنى قاراقاش دەرياسى بىلەن چەكلەنگەن تەرەپكە، يېيىلغان قانىتىنى ئۈرىچى، ياۋا، قاراساي يېزىلىرى تەرەپكە، قۇيرۇقىنى يېڭىيەر يېزىسىغا، پۇتىنى كاۋاك يېزىسىغا ئوخشىتىش مۇمكىن.

ناھىيىمىزنىڭ 25مىڭ312 كۋادرات كىلومېتىرلىق زېمىن تەۋەلىكىدىكى بوستانلىق كۆلىمى 845 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ئاران 3.34 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 347 كۋادرات كىلومېتىر (520 مىڭ مو)، ئوتلاق 189 كۋادرات كىلومېتىر (283 مىڭ900مو)، سۇ يۈزى 26 كۋادرات كىلومېتىر (38مىڭ800مو)، بۇرۇن ئېچىلىپ تاشلىنىپ كەتكەن ۋە ئېچىشقا بولىدىغان يەر 180 كۋادرات

كىلومېتىر (28 مىڭ مو)، تاغلىق 2400 كۋادرات كىلومېتىر، قۇملۇق 19 مىڭ 920 كۋادرات كىلومېتىر دائىرىنى ئىگىلەيدۇ.

ناھىيىمىزنىڭ كىلىماتى قۇرغاق بولۇپ ھۆل - يېغىن ناھايىتى كەم. ئوتتۇرا قىسىم يېزىلارنىڭ يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 35.2 مىللىمېتىر، تاغلىق جايلاردىكى ھۆل - يېغىن مىقدارى 84.7 مىللىمېتىر بولىدۇ. ئوتتۇرا قىسىمدىكى يېزىلارنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق تېمپېراتۇرىسى 11.6℃ بولۇپ، 1 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا -6.3℃، 7 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.7℃ بولىدۇ. 1968 - يىلى 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى پەۋقۇلئاددە قاتتىق سوغۇق بولۇپ، تېمپېراتۇرا -23.7℃ قا چۈشتى. 1973 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى پەۋقۇلئاددە قاتتىق ئىسسىق بولۇپ، تېمپېراتۇرا 42.7℃ قا چىقتى. ناھىيىمىزنىڭ يىللىق كۈن نۇرى چۈشىدىغان ۋاقتى 2655 سائەت، بۇلۇتسىز ۋاقتى 190 كۈن ئەتراپىدا، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ بولۇپ، ئاشلىق، پاختا، ئۈزۈم، ياڭاق قاتارلىق زىرائەت، مېۋىلەرنىڭ ياخشى ئۆسۈشىگە ئىنتايىن پايدىلىق. لېكىن ناھىيىمىزدە ئەتىياز مەزگىلىدە ئۈچ قېتىم ئەتراپىدا سەككىز بالدىن يۇقىرى بوران چىقىدۇ. ھەر قېتىملىق بوران تۆت سائەتتىن بىر سوتكىغىچە داۋاملىشىدۇ. بۇنداق بورانلار دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىياتىغا ئېغىر قىيىنچىلىقلارنى پەيدا قىلىدۇ.

373 مىڭ 9 نوپۇسلۇق① ناھىيىمىزدە بۇ يىل بىر بازار، 15 يېزا، 261 مەمۇرىي كەنت، 1632 مەمۇرىي مەھەللە،

① 1996 - يىل ئاخىرىدىكى ئېنىق سان.

1670 تەبىئىي مەھەللە (كەنت) بار بولۇپ، ھەر بىر مەمۇرىي ۋە تەبىئىي كەنتنىڭ ئۆزىگە خاس ۋە سىڭىپ كەتكەن نام-ئاتىقى بار.

تەبىئىي مەھەللە — جىلغا - سايلار ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرۇش، بىر ئېرىق، بىر كۆل ئەتراپىغا ئورۇنلىشىش قاتارلىق جۇغراپىيىلىك شارائىت، بىر جەمەت — بىر لەقەملىك بولۇش، دىنىي ئېتىقادى، مىللىي تەركىبى ئوخشاش بولۇش قاتارلىق ئىجتىمائىي ئىمكانىيەت ئاستىدا ئۇزۇن يىللار داۋامىدا شەكىللەنگەن ئەڭ كىچىك جامائەت تۈركۈمىدۇر.

تەبىئىي كەنت دېگىنىمىز — بىر- بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بىر نەچچە تەبىئىي مەھەللىنىڭ بىرلەشكەن قورۇلمىسىدۇر. چۆل - ساي، تاغ - ئېدىر، ئېقىنلار ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرغان بىر تەبىئىي مەھەللىنىڭ ئۆزىلا بىر تەبىئىي كەنت بولالايدۇ. بۇنداق تەبىئىي كەنتلەر تاغلىق رايونلاردا، دەريانىڭ بويىدىكى ساھىللاردا كۆپرەك ئۇچرايدۇ.

مەمۇرىي كەنت دېگىنىمىز — يېقىنقى 50 — 60 يىلدىن بۇيان مەمۇرىي، تەشكىلىي جەھەتلەردىن ئىدارە قىلىشقا (باشقۇرۇشقا) قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن تەۋەلىك قورۇلمىسى ئۆزگەرتىلگەن ئاساسىي قاتلام بىرلىكىدۇر. ناھىيىمىزدە ئەسلىدىكى تەبىئىي كەنت قورۇلمىسى ساقلاپ قېلىنغان مەمۇرىي كەنتلەرمۇ ئاز ئەمەس.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

«قاراقاش» ئاتالغۇسى توغرىسىدا

«قاراقاش» دېگەن ئاتالغۇنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقى توغرىسىدا خەلق ئارىسىدا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق ئۈچ خىل قاراش بىللە مەۋجۇت بولۇپ كەلمەكتە.

بىر خىلى: خوتەندىن ئەتىگەندە يولغا چىققان كىشى كەچ كىرىپ دەريانىڭ قېشى قارىيىپ كۆرۈنگەندە بۇ جايغا يېتىپ كەلگەنلىكتىن، دەرياغا «قاراقاش» دەپ نام سىڭىپ قالغان ۋە بۇ نام يۇرتنىڭ نامى بولۇپ قالغانىكەن.

يەنە بىر خىلى: قاراقاشتېشى كۆپ ئۇچرايدىغان بۇ دەريانىڭ بويىدىكى يۇرت — قاراقاش دەپ ئاتالغانىكەن.

ئۈچىنچى بىر خىلى: قاراقاشلىقلار ئەتىگەندە خوتەنگە قاراپ يولغا چىقسا، شەرق تەرەپتىكى كۈننىڭ شولىسى ئۇلارنىڭ پېشانىسىنى كۆيدۈرىدىكەن. چۈشتىن كېيىن يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقسا، غەرب تەرەپكە ئۆتكەن كۈننىڭ شولىسى ئۇلارنىڭ پېشانىسىنى كۆيدۈرىدىكەن. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ قارىيىپ قالغان پېشانىسى قېشى بىلەن قوشۇلۇپ قاراقاش دەپ ئاتالغانىكەن. (قاراقاشلىقلارنىڭ پېشانىسى قارا، لوپلۇقنىڭ گەدىنى قارا دېگەن تەمسىل شۇ چاغلاردا پەيدا بولغانىكەن.)

ناھىيىمىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى مەمۇرىي رايون ئۆزگىرىشلىرى

ناھىيىمىز بۇرۇنقى زامانلاردا تۇران دۆلىتى تەۋەلىكىدىكى كېرىيە پادىشاھلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغانىكەن.

ناھىيىمىزنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەمۇرىي رايونلار ئۆزگىرىشىنى تۆۋەندىكى باسقۇچلارغا بۆلۈش مۇمكىن.

1762 - يىلىنىڭ ئالدى- كەينىدە :

خوتەن — جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سەككىز شەھەرنىڭ بىرى بولۇپ، قاراقاش خوتەننىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئالتە بەگلىكنىڭ بىرسى ئىدى. قاراقاش بەگلىكىدە تۆت مىڭلىك بار ئىدى (1000 ئەتراپىدا ئائىلە ياشايدىغان يۇرتلار بىر مىڭلىك بولاتتى). 1919- يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنىشتىن بۇرۇنلا ئەسلىدىكى تۆت مىڭلىك، نوپۇسنىڭ كۆپىيىشىگە ۋە يۇرتلارنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ئالتە مىڭلىككە ئاۋۇغانىدى:

1. زاۋا مىڭلىكى (ھازىرقى زاۋا يېزىسىدىكى جايلار).
2. تاغ مىڭلىكى (سايباغ يېزىسىنىڭ تاغلىق ۋە تاغقا يېقىن جايلىرى).
3. بازامسۇيى مىڭلىكى (ھازىرقى ئاقساراي، جاھانباغ، تۇۋەت يېزىلىرىنىڭ ھەم قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى).
4. كۇيا مىڭلىكى (ھازىرقى كۇيا ۋە ئاقساراي يېزىلىرىنىڭ بىر قىسمى).
5. ماكۇي مىڭلىكى (ھازىرقى قويچى، پۇرچاقچى،

تۇخۇلا يېزىلىرى ھەم قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسمى).

6. قاراساي مەھەللىكى (ھازىرقى قاراساي، ياۋا يېزىلىرى).

1919 - يىلىدىن كېيىن:

1913 - يىلى خوتەن ناھىيىسى تەسىس قىلىنىپ قاراقاش بەگلىكىنى باشقۇردى. 1919 - يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنىپ خوتەننىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. بۇ چاغلاردا ئەسلىدىكى ئالتە مەھەللىك كۆپىيىپ 12 مەھەللىككە يەتتى:

1. يۇقىرى بارامسۇيى مەھەللىكى (ھازىرقى ئاقساراي يېزىسى).

2. تۆۋەن بارامسۇيى مەھەللىكى (تۇۋەت يېزىسى).

3. بۇخۇۋا مەھەللىكى (يېڭىيەر يېزىسى).

4. يۇقىرى قاياش مەھەللىكى (قاراقاش بازىرىنىڭ كۆپ قىسمى، پۇرچاقچى ۋە تۇخۇلا يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى).

5. تۆۋەن قاياش مەھەللىكى (قاراقاش بازىرىنىڭ ۋە پۇرچاقچى، ماڭلاي يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى).

6. يۇقىرى ماكۇي مەھەللىكى (تۇخۇلا يېزىسىنىڭ، قاراقاش بازىرىنىڭ ئاز بىر قىسىم جايلىرى، پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ كۆپ قىسمى).

7. تۆۋەن ماكۇي مەھەللىكى (قويچى يېزىسى، پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ ئاز بىر قىسمى).

8. يۇقىرى كۇيا مەھەللىكى (ئاقساراي، كۇيا يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى).

9. تۆۋەن كۇيا مەھەللىكى (كۇيا يېزىسىنىڭ كۆپ قىسمى).

10. قاراساي مەھەللىكى.

11. ياۋا مەھەللىكى.

12. زاۋا مەھەللىكى (زاۋا، سايباغ يېزىلىرى).

1937 ـ يىلدىن كېيىن :

1937 ـ يىلى ماخۇسەن قوغلىۋېتىلگەندىن كېيىن مىڭلىك تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، رايون، كەنت تۈزۈمى بارلىققا كەلدى. ناھىيىمىزدە سەككىز رايون ۋە 65 كەنت تەسىس قىلىنىپ رايون ۋە كەنت باشلىقلىرى تەيىنلەندى.

1944 ـ يىلدىن كېيىن:

ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇرۇنقى سەككىز رايوننى سەككىز يېزا ـ بازارغا ئايرىپ بىۋاسىتە باشقۇردى.

1 ـ رايون (ئاقساراي يېزىسىنىڭ، توخۇلا يېزىسىنىڭ، قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى) بەش يېزا ـ بازارغا؛ 2 ـ رايون (ھازىرقى توۋەت يېزىسىنىڭ دائىرىسى) تۆت يېزىغا؛ 3 ـ رايون (ھازىرقى قويچى ۋە پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسمى) ئۈچ يېزىغا؛ 4 ـ رايون (ھازىرقى كۇيا يېزىسىنىڭ بىر قىسمى) ئۈچ يېزىغا؛ 5 ـ رايون (ھازىرقى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ بىر قىسمى، كۇيا يېزىسىنىڭ بىر قىسمى) ئىككى يېزىغا؛ 6 ـ رايون (ھازىرقى كۇيا يېزىسىنىڭ، زاۋا يېزىسىنىڭ بىر بۆلەك جايلىرى) تۆت يېزىغا؛ 7 ـ رايون (ھازىرقى قاراساي، ياۋا يېزىلىرى) تۆت يېزا ـ بازارغا؛ 8 ـ رايون (ھازىرقى سايباغ يېزىسى ۋە زاۋا يېزىسىنىڭ بۇرۇنقى بازىرى) ئۈچ يېزا ـ بازارغا بۆلۈندى.

1948 ـ يىلدىن كېيىن:

بۇرۇنقى 28 يېزا ـ بازار بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر بازار، 12 يېزا، 88 كەنت تەسىس قىلىندى.

ئازادلىقتىن كېيىن:

ئازادلىقتىن كېيىن بۇرۇنقى بىر بازار، 12 يېزا، 88 كەنت ئاساسىدا يېزا رايونغا ئۆزگەرتىلىپ، 13 رايوننىڭ باشقۇرۇشىدا 84 يېزا تەسىس قىلىندى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1- رايون (هازىرقى قاراقاش بازىرىنىڭ ۋە توخۇلا، جاھانباغ يېزىلىرىنىڭ بىر بۆلۈك جايلىرى) يەتتە يېزا (يېڭىشەھەر، كونىشەھەر، سىزى، قارىمان، دۆڭ داراسكال، داراسكال، ئىشقىلا) غا بۆلۈندى.

2- رايون (هازىرقى زاۋا يېزىسىنىڭ بىر قىسمى، ئاقساراي يېزىسى) يەتتە يېزا، (ئاقساراي، چوناقلا، ئېلىشبېشى، گۈلباغ، ئىشتاچى، قۇمباغ) غا بۆلۈندى.

3- رايون (هازىرقى سايباغ يېزىسىنىڭ دائىرىسى) ئالتە يېزا (قوشلۇق، سايباغ، تۇقاييا، توزاقچى، ئۆجات، ئۇزۇن ئارال) غا بۆلۈندى.

4- رايون (هازىرقى زاۋا يېزىسىنىڭ دائىرىسى) سەككىز يېزا (يار بېشى، قۇمئېرىق، مىلا، باشاقچى، ئۆتەڭ، باشئۆرىچى، ئۇرىچى، شەيدان) غا بۆلۈندى.

5- رايون (هازىرقى ياۋا يېزىسى) بەش يېزا (مىڭمو، باشئاۋات، چارشەنبە بازار، چېلەك، بەرلاق) غا بۆلۈندى.

6- رايون (هازىرقى قاراساي يېزىسى) بەش يېزا (غازىغىل، شالدىراڭ، قوشكۆل، يېڭىئاۋات، خانئاۋات) غا بۆلۈندى.

7- رايون (هازىرقى ئاقسارايىنىڭ ئاز بىر قىسمى، كۆيانىڭ كۆپ قىسمى) يەتتە يېزا (قاقلىق، ئاچچىغۆي، هالۇ، كۆيا، قارا قوزۇق، پاۋان، جىلغا) غا بۆلۈندى.

8- رايون (ماڭلاي، پۇرچاقچى، كۆيانىڭ بىر قىسىم يەرلىرى) يەتتە يېزا (تاخسا، ماڭلاي، هالۇ، گادوي، يىلىۋا، قارىلا، ياغاچچى) غا بۆلۈندى.

9- رايون (هازىرقى پۇرچاقچى يېزىسى) ئالتە يېزا (قۇدۇقلا، پۇرچاقچى، باشجاي، ئاياغجاي، توگمەنئېرىق، كاسا) غا بۆلۈندى.

10- رايون (ھازىرقى قوچى يېزىسى) ئالتە يېزا (قازاق، كۆكيار، يېڭىئۆستەڭ، تۇتلۇق، تۆۋەن تۇتلۇق، باچۇق) غا بۆلۈندى.

11- رايون (جاھانباغ، توخۇلا يېزىلىرىنىڭ ۋە قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسمى) يەتتە يېزا (ئۇزۇنئېرىق، بوغۇچى، توخۇلا، قاراتام، قاياش، ئاقتام، ئالتۇنچى) غا بۆلۈندى.

12- رايون (قاراقاش بازىرىنىڭ، تۇۋەت يېزىسىنىڭ بىر قىسمى) بەش يېزا (ئەسكى، سۇپىلا، تۇۋەت، چورۇقلا، ئاتباش) غا بۆلۈندى.

13- رايون (قاراقاش بازىرىنىڭ، تۇۋەت، يېڭىيەر يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى) يەتتە يېزا (ئاتباش، يۇقىرى چاقار، تۆۋەن چاقار، يۇقىرى ئەسكى، تۆۋەن ئەسكى، يېڭىيەر، سۇكۇلۇك) كە بۆلۈندى.

1956 يىلى:

بۇ يىل يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش باشلىنىپ بۇرۇنقى 13 رايون 11 رايونغا ئۆزگەرتىلدى.

ئەسلىدىكى 1- رايون بىلەن 6- رايون قوشۇلۇپ 6- رايون بولدى.

ئەسلىدىكى 7- رايون بىلەن 8- رايون قوشۇلۇپ 7- رايون بولدى.

ئەسلىدىكى 9- رايون 8- رايون بولدى.

ئەسلىدىكى 10- رايون 9- رايونغا، ئەسلىدىكى 11- رايون 10- رايونغا، ئەسلىدىكى 12- ۋە 13- رايونلار قوشۇلۇپ 11- رايونغا ئۆزگەرتىلدى.

1958- يىلى:

ئەسلىدىكى 11 رايون ئاساسىدا سەككىز خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1- رايون «1- ماي» خەلق گۈڭشېسى

2- رايون «سەكرەش» خەلق گۈڭشېسى

3 - ۋە 4 - رايون «جەددىي ئىلگىرىلەش» خەلق گۈڭشېسى

5- ۋە 6- رايون «قىزىل بايراق» خەلق گۈڭشېسى

7- رايون «نۇرلۇق» خەلق گۈڭشېسى

8- ۋە 9- رايون «راكېتا» خەلق گۈڭشېسى

10- رايون «يۇقىرى ئۆرلەش» خەلق گۈڭشېسى

11- رايون «تىنچلىق» خەلق گۈڭشېسى

1962 - يىلدىن كېيىن:

دائىرىسى كەڭ، باشقۇرۇشقا ئەپسىز بولۇپ قالغانلىقى نەزەردە تۇتۇلۇپ ئەسلىدىكى 3- رايون «جەددىي ئىلگىرىلەش» گۈڭشېسىدىن ئايرىلىپ «ئالغا» خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلدى. ئەسلىدىكى 5 - رايون «قىزىل بايراق» گۈڭشېسىدىن ئايرىلىپ «قىزىل يۇلتۇز» گۈڭشېسى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ناھىيە تەۋەلىكىدە ئون گۈڭشې بولدى. 1967 - يىلى «تىنچلىق» گۈڭشېسىنىڭ نامى «ئەلەمگە ماھىر» غا ئۆزگەرتىلدى.

1975 - يىلى:

1975 - يىلى ئەسلىدىكى «يۇقىرى ئۆرلەش» گۈڭشېسىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى (لەمپە)، «ئەلەمگە ماھىر» گۈڭشېسىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى (كاۋاك)، «راكېتا» گۈڭشېسىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى (تۇزلۇقئۇتاغ) بىرلەشتۈرۈلۈپ «شەرق قىزاردى» گۈڭشېسى قۇرۇلدى.

شۇ يىلى «نۇرلۇق» گۈڭشېسىنىڭ، «1- ماي» گۈڭشېسىنىڭ، «سەكرەش» گۈڭشېسىنىڭ، «جەددىي ئىلگىرىلەش» گۈڭشېسىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ «شەرق شامىلى» گۈڭشېسى قۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن بۇرۇنقى ئون گۈڭشې 12 گە كۆپەيدى.

1978- يىلى:

يەر نامىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، گۈكشىپلارنىڭ ئەنئەنىۋى نامى ئىشلىتىلىشكە باشلىدى.

1982- يىلى:

پۈرچاقچى يېزىسىنىڭ دائىرىسى تولىمۇ كېڭىيىپ كەتكەنلىكتىن ئەسلىدىكى 9- رايوننى ئايرىپ «قويچى» گۈكشىپىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن گۈكشىپلار 13كە كۆپەيدى.

1984- يىلى:

مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن گۈكشىپلارنى يېزا - بازارلارغا ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلىپ، 16 يېزا، بىر بازار تەسىس قىلىندى.

قاراساي، ياۋا، ئۆرىچى، زاۋا، سايباغ، قويچى گۈكشىپلىرى بۇرۇنقى تەۋەلىكى بىلەن يېزىغا ئۆزگەردى.

قاراقاش بازىرى: قاپاقلا گۈكشىپىسىنىڭ 1-، 10-، 11-، 12-، 13-، 14-، 15-، 16-، 17-، 18- چوڭ ئەترەتلىرى، 9- چوڭ ئەترىتىنىڭ 4-، 5-، 6- كىچىك ئەترەتلىرى، 8- چوڭ ئەترىتىنىڭ 5-، 6- كىچىك ئەترەتلىرى، 5 - چوڭ ئەترىتىنىڭ 4 - كىچىك ئەترىتى، ئەسلىدىكى توۋەت گۈكشىپىسىنىڭ 1 - باشقۇرۇش رايونىدىكى ئۈچ چوڭ ئەترەت، 2 - باشقۇرۇش رايونىنىڭ 1-، 2- چوڭ ئەترەتلىرى، 3 - چوڭ ئەترىتىنىڭ 1-، 2- كىچىك ئەترەتلىرى، ئەسلىدىكى توخۇلا گۈكشىپىسىنىڭ 5- چوڭ ئەترىتىنى ئۆز دائىرىسىگە ئالدى.

كۆيا يېزىسى: ئەسلىدىكى كۆيا يېزىسىنىڭ 2-، 3-، 4-، 5-، 6-، 7-، 8-، 9-، 10- باشقۇرۇش رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

ئاقساراي يېزىسى: ئەسلىدىكى ئاقساراي گۈكشىپىسىنىڭ 3-، 4-، 5-، 6- باشقۇرۇش رايونلىرىنى، 8- باشقۇرۇش رايونىنىڭ 2 - چوڭ ئەترىتىنى، 2 - باشقۇرۇش رايونى 2 - چوڭ ئەترىتىنىڭ 3-، 4- كىچىك ئەترەتلىرىنى، ئەسلىدىكى كۆيا گۈكشىپىسىنىڭ 1 - باشقۇرۇش رايونى 1-، 2-، 3- چوڭ ئەترەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

توخۇلا يېزىسى: ئەسلىدىكى توخۇلا گۇڭشېنىڭ 7-، 8-، 9-، 10-، 11-، 15-، 16-، 17- چوڭ ئەترەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

جاھانباغ يېزىسى: ئەسلىدىكى ئاقساراي يېزىسىنىڭ 1- باشقۇرۇش رايونى، 2- باشقۇرۇش رايونىنىڭ 1-، 3 - چوڭ ئەترىتى، 2- چوڭ ئەترەتنىڭ 1-، 2- كىچىك ئەترەتلىرى، 7- باشقۇرۇش رايونى، 8 - باشقۇرۇش رايونىنىڭ 1-، 3-، 4- چوڭ ئەترەتلىرى، ئەسلىدىكى توخۇلا يېزىسىنىڭ 1 - باشقۇرۇش رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

پۇرچاقچى يېزىسى: ئەسلىدىكى پۇرچاقچى گۇڭشېنىڭ 3-، 4-، 5-، 6-، 7-، 8-، 9-، 10-، 11- باشقۇرۇش رايونلىرىنى، قاپقالا گۇڭشېنىڭ 9- چوڭ ئەترىتىنىڭ 1-، 2-، 3- كىچىك ئەترەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

ماڭلاي يېزىسى: ئەسلىدىكى توخۇلا گۇڭشېنىڭ 1-، 2- باشقۇرۇش رايونلىرىنى، قاپقالا گۇڭشېنىڭ 2-، 3-، 4- چوڭ ئەترەتلىرىنى، 5- چوڭ ئەترەتنىڭ 1-، 2-، 3- كىچىك ئەترەتلىرىنى، 6-، 7- چوڭ ئەترەتلىرىنى، 8 - چوڭ ئەترەتنىڭ 1-، 2-، 3-، 4- كىچىك ئەترەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

تۆۋەت يېزىسى: ئەسلىدىكى تۆۋەت گۇڭشېنىڭ 3-، 4-، 5-، 6-، 7-، 8- باشقۇرۇش رايونلىرىنى، 2- باشقۇرۇش رايونى، 3 - چوڭ ئەترەتنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

يېڭىيەر يېزىسى: ئەسلىدىكى تۆۋەت گۇڭشېنىڭ 9-، 10-، 11 - باشقۇرۇش رايونلىرىنى، كاۋاك گۇڭشېنىڭ كۆيۈك ئېغىل كەنتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

كاۋاك يېزىسى: ئەسلىدىكى تەۋەلىكىدىن كۆيۈك ئېغىل كەنتىدىن باشقا جايلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى.

تۇزلۇقتۇتاغ يېزىسى: ئەسلىدىكى كاۋاك گۇڭشېنىڭ 6-، 7- باشقۇرۇش رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى. 1988- يىلى قايتىدىن كاۋاك يېزىسىغا قوشۇۋېتىلدى.

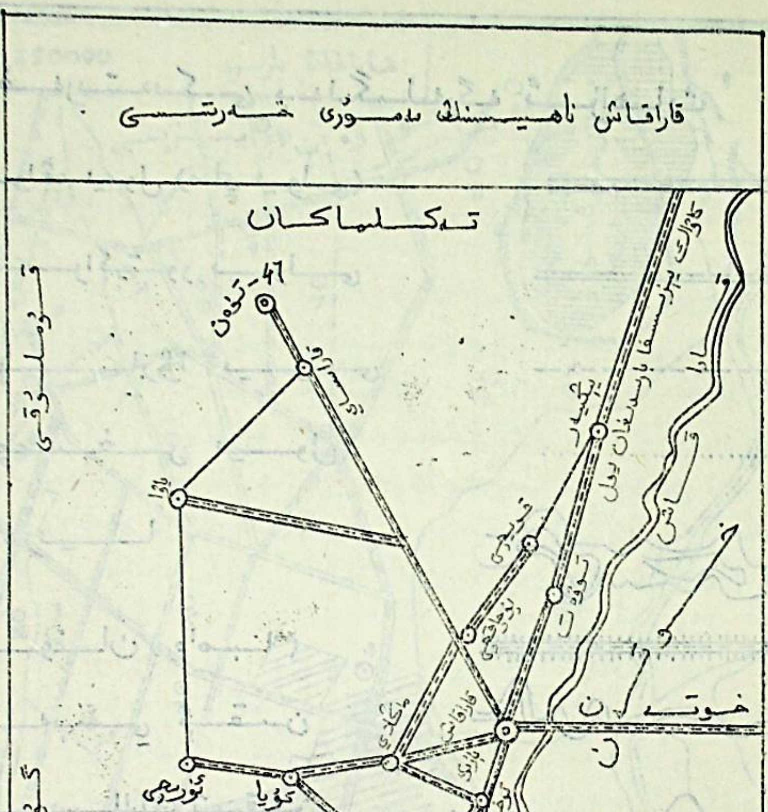

قاراقاش ناھىيىسىنىڭ يەمۇرى خەرىتىسى
تەكلىماكان
47-تۈمەن
خوتەن
قاراقاش
كۆيا
تۇرپىچى
گۇما ناھىيىسى
شەرق
غەرب
جەنۇب
1:200000

خەرىتىدىكى بەلگىلەرگە ئىزاھات

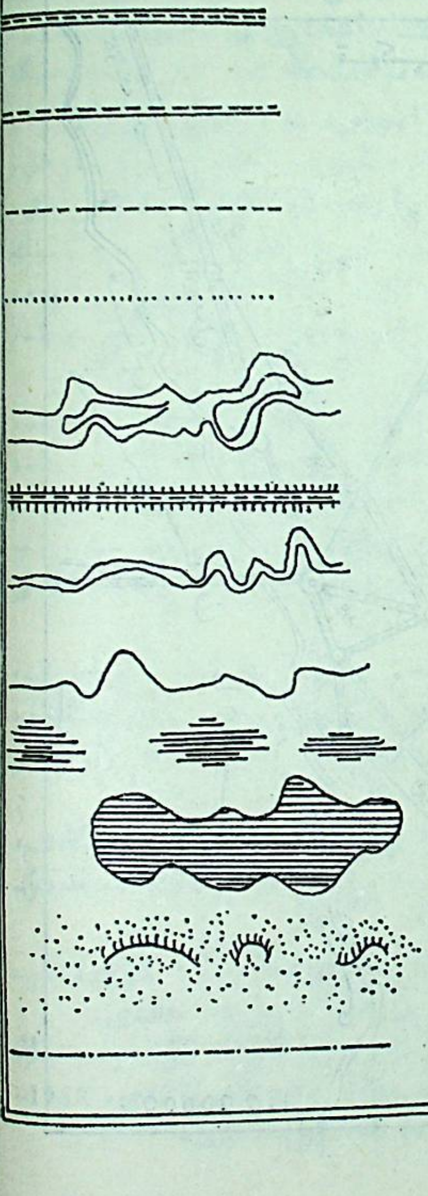

چوڭ يول (ماي يولى)

تىراكتور يولى

ھارۋا يولى

چىغىر يول

دەريا

توغان (دامبا)

تەبىئىي ئېقىن

بەسلىك ئېقىن

سازلىق

سۇ ئامبىرى

قۇملۇق

يېزا بازارلارنىڭ چېگرا سىزىقى

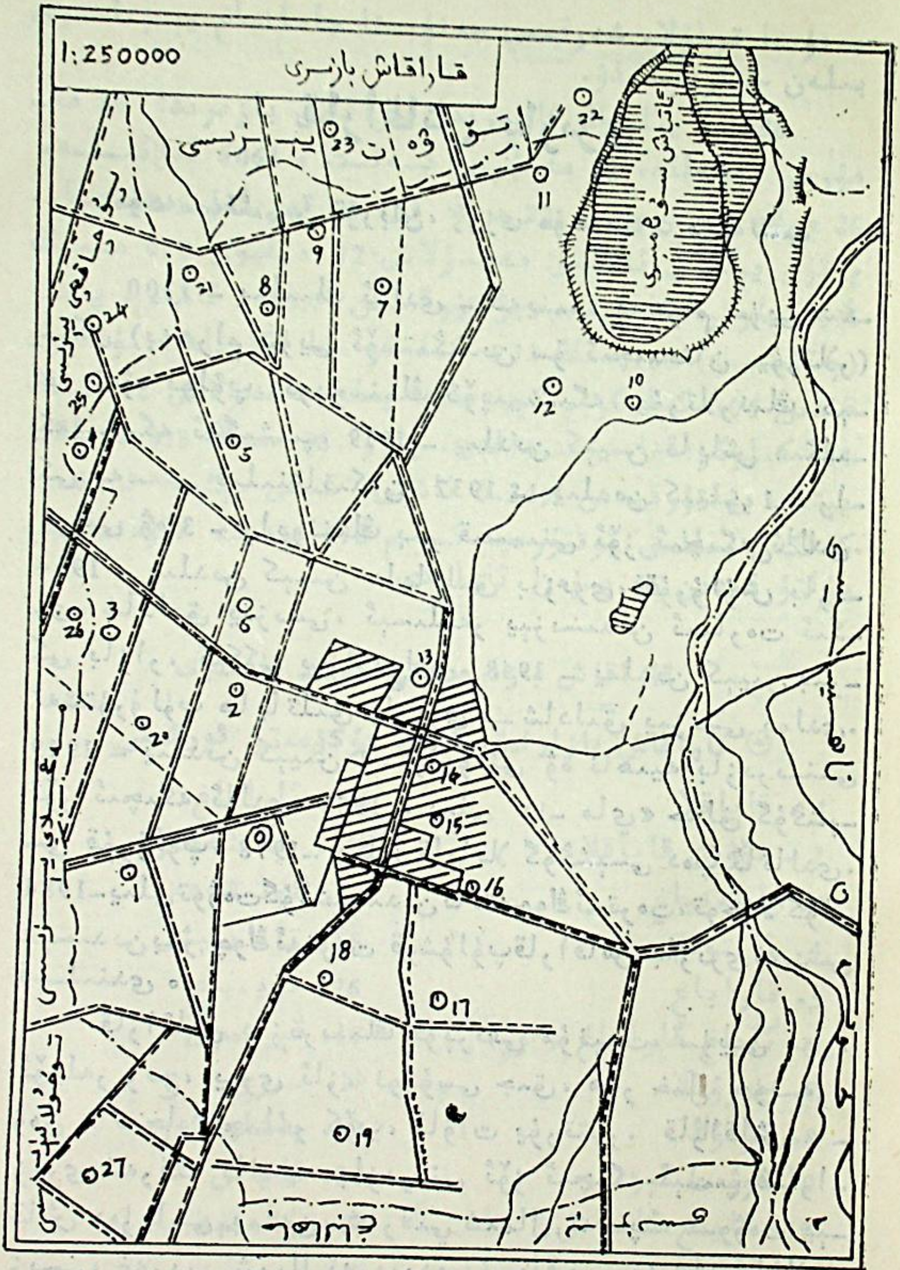
1:250000
قاراقاش بازىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قاراقاش بازىرى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، روزى مۇھەممەت مۇتەللىپ

1700 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرام سۈيى مەن-لىكى (بەھرام سۈيى ئۆستىڭىدىن سۇ ئىچىدىغان يۇرتلار) غا تەۋە بولۇپ، نوپۇسىنىڭ كۆپىيىشىگە، يۇرتلارنىڭ كې-ڭىيىشىگە ئەگىشىپ، 1919 - يىلىدىن كېيىن قاياش مەڭلى-كى تەسىس قىلىنغانىكەن. 1937 - يىلىدىن كېيىن 1 - را-يوننى ۋە 3 - رايوننىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن ھاياتلىق بازىرى، قۇرۇلۇش بازى-رى، شادلىق يېزىسى، ئېسىللەر يېزىسىدىن ئىبارەت ئىك-كى بازار، ئىككى يېزا بولدى. 1948 - يىلىدىن كېيىن بىر-لەشتۈرۈلۈپ ھاياتلىق بازىرى — شادلىق يېزىسى بولدى. 1949 - يىلىدىن كېيىن 1 - رايوننى ۋە ناھىيە بازىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1958 - يىلى «1 - ماي» خەلق گۇڭشې-سى قۇرۇلۇپ، 1978 - يىلى قاپاقلا گۇڭشېسى دەپ ئاتالدى. 1984 - يىلى تووۋەت گۇڭشېسىدىن ئالتە چوڭ ئەترەت، توخۇلا گۇڭ-شېسىدىن بىر چوڭ ئەترەت قوشۇلۇپ قاراقاش بازىرى تەسىس قىلىندى.

قاراقاش بازىرىنىڭ تۇپرىقى مۇنبەت، سۈيى مول، ئۆيلەر زىچ، يېرى ئاز، نوپۇسى جىق، ھەر خىل ھۈنەر-ۋەن - تىجارەتچىلەر كۆپ، ئاۋات يۇرتتۇر. قاراقاش با-زىرى شەرقتە ناھىيە بازىرىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ قارا-قاش دەرياسى بىلەن، شەرقىي شىمال تەرەپتە تووۋەت يې-زىسى، غەربىي شىمال تەرىپىدە پۇرچاقچى، غەربتە ماڭلاي،

جەنۇبتا توخۇلا. شەرقىي جەنۇبتا جاھانباغ يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قاراقاش بازىرىدا 86 مەھەللە، 21 مەھەللىلەر كېنت، 6061 ئائىلە، 26 مىڭ 497 نوپۇس، 22 مىڭ 153 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 12 مىليون 460 مىڭ 536 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 1.75% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 180 مىڭ 733 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 105 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە مەھسۇلاتى 16 مىڭ 144 كىلوگرامغا مۇقىملاشتى. چارۋا 36 مىڭ 338 تۇياققا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 0.34% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 576 يۈەنگە تۆۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 55 يۈەن ئازايدى.

قاراقاش بازىرىدىكى كەنت نامىلىرى

⊙ قاراقاش بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. قاپاقلا
2. تۆۋەن قاپاقلا
3. چىمەنباغ
4. ئالتۇنچى
5. قاراباغ
6. ئاياغ قاراباغ (بور)
7. چورۇقلا
8. كۇدۇك
9. تووۋەت ئېرىق
10. ئاياغ ئاتباش
11. ئاتباش
12. ئاراباغ
13. يېڭىشەھەر
14. كونىشەھەر
15. تانايېيىشى
16. ئويباغ
17. قېرىمچى
18. سىزى
19. باشلەنگەر
20. قاياش
21. دۈشەنبە بازار

www.uyghurkitap.com

چىگرىداش يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر:

تۇۋەت يېزىسىدىن: 22. چاھارباغ، 23. تۇۋەت يۇرچاقچى يېزىسىدىن: 24. ئاياغ قۇدۇقلا، 25. ئالتۇنچى، 26. چىنىباغ.

توخۇلا يېزىسىدىن: 27. يېڭىباغ.

قاپاقلا

نەچچە يۈز يىللار بۇرۇن بۇ جايدا ئەڭ دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر ئۆيلىرىنىڭ ئەتراپىغا قاپاق تېرىغانلىقتىن بولارغا «قاپاقلا» دەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن. كېيىنچە بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كەنتلىك كىشىلەرنىڭ بالا - چاقىلىرىنىڭ ۋە باشقا يۇرتلۇق كىشىلەرنىڭ كۆچۈپ كىرىپ تېرىقچىلىق قىلىشى نەتىجىسىدە بۇكەنتنىڭ ئايىغىدا بىنا بولغان يېڭى يۇرت — ئاياغ قاپاقلا دەپ ئاتالدى.

1940 - يىللىرى ھازىرقى ناھىيىلىك چاي - چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ ئورنىدا قاپاق لەقەملىك كىشىنىڭ ھەشەمەتلىك ئۆيلىرى ۋە بىر نەچچە مو مېۋىلىك بېغى بار ئىدى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدا ئالتە مەھەللە، 470 ئائىلە، 1821 نوپۇس، 1649.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە شىلان، سۆگۈچ، باخشى دەپ ئۈچ مەھەللە بار.

ساراڭ مەھەللە

تۈۋەن قاپاقلا كەنتىدە «ساراڭ ئاي.

مىقى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. مەتتوختى ھا-
جىمنىڭ ئېيتىشىچە، يۈز يىللار بۇرۇن بۇ مەھەللىنىڭ
دېھقانلار بىلەن ئۇ مەھەللىنىڭ دېھقانلار سۇغا نۆۋەت
تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قاپتۇ، دەسلەپتە ئۇ مەھەللىلىكلەر
پالتا - كەتمەنلەر بىلەن بۇ مەھەللىنىڭ دېھقانلاردىن
بىر نەچچە كىشىنىڭ كاللا - قاپاقلىرىنى قانغا بوياپتۇ،
ئۆز مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ ئانىي (بوزەك) بولۇپ كېتى-
ۋاتقانلىقىغا چىدىمىغان مەيدىسىدە ئەركەك تۈكى بار
بىر دېھقان جاننى ئالقانغا ئېلىپ بىسى پارقىراپ تۇر-
غان بىر پالتىنى ئويناتقان پېتى قارشى تەرەپكە ھۇجۇم
قىپتۇ. ئۇ مەھەللىدىكىلەر پاتىپاراق بولۇپ قېچىپتۇ.
بۇ پالۋان غەزىپىنى ياندۇرالماي ئىككى ئادەمنى چېپىپ
ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇ مەھەللىلىكلەر بۇ مەھەللىلىكلەر
ئۈستىدىن بېگىمگە ئەرز سۇنۇپتۇ. ئەرز خېتىدە قاتىل
چېپىپ ئۆلتۈرۈشكە ھۆكۈم قىلىنمىسا، قانغا - قان، جان-
غا - جان ئالمىغۇچە شۇك (جىم) تۇرمايدىغانلىقىنى ئا-
لاھىدە ئاگاھلاندۇرۇپتۇ.

بەگدەلىل-ئىسپاتلارنى ئەمەلىيلەشتۈرگەندىن كېيىن
«قاتىل» نى چېپىپ ئۆلتۈرۈشنى پەرمان قىپتۇ. بۇمەھەل-
لىلىكلەر «قاتىل» نى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن بەگنىڭ
ھۇزۇرىغا كېلىپ:

— بېگىمجانا بىلىرى، ئۆزلىرى «ھارۋىدا خوت يوق، ساراڭغا
سوت يوق» دېگەن ھېكمەتنى ئاڭلىمىغانمىدىلە؟ ئۆزلىرى ئە-
زەلدىن ساراڭلار گۇناھ قىلسا كەچۈرۈم قىلىنىپ كېلىۋات-
قانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ بىر ساراڭ ئادەمنى ئۆلۈمگە بۇي-
رىدىلا،- دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

بەگ «قاتىل» نى سىناپ باقماقچى، ئۇڭ ئىكەنلىكى
ئىسپاتلانسا ھۆكۈمنى دەرھال ئىجرا قىلماقچى بولۇپتۇ.

ئۇيغۇر كىتابلىرى ئىشخانىسى www.uyghurkitap.com

ئىككى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرىنى بىر سورۇنغا جەم قىلىپ
«قاتىل» نى ياللاپ كەلتۈرۈپتۇ، بىر جام قارا
ئۈجمە بىلەن بىر جام قارا قوڭغۇزنى
«قاتىل» نىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. «قاتىل» ئىككى جامغا
سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن بىر تال قوڭغۇزنى تۇ-
تۇپلا ئاغزىغا سېلىپ چايناپ يۇتۇۋېتىپتۇ. بەگ شۇ
مەيداندىلا:
— ساراڭنى جازالاش ئادىللىق جۈملىسىدىن ئە-
مەس، — دەپ «قاتىل» نى ئازاد قىلىۋېتىپتۇ، ئۇ مەھەل-
لىلىكلەر غىڭ قىلالماپتۇ. شۇ ۋەقەدىن كېيىن بۇ مەھەل-
لىگە «ساراڭ مەھەللە» دېگەن نام سىڭىپ قالغانىكەن،

ساتىرىك شائىر ئەخمەتشاھ قاراقاشى

ساتىرىك شائىر ئەھمەتشاھ قاراقاشى تەخمىنەن
1740 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ قاپاقلا كەنت ھالۇ
(ھالبۇيى) مەھەللىسىدە مۇبارەكشاھ ئىسىملىك بىر دىنىي
ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. شائىرنىڭ دادىسى مۇ-
دەررىس بولۇپ، كۆپلىگەن تالىپلىرى بار ئىدى. مەدرىستە
تالىپلار دىنىي ئىلىم ئۆگەنگەندىن باشقا، ئەرەب، پارس
تىللىرى بويىچە ئىلىم تەھسىل قىلاتتى. ئەدەبىيات، تا-
رىخ ۋە ئىلمىي نۇجۇم ئۆگىنەتتى. شائىر ياش چاغلىرىنى
دادىسىنىڭ ئەنە شۇنداق ئەۋزەل شارائىتى ئاستىدا ئۆت-
كۈزدى ۋە شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئەدەبىيات ئىلمىنى تەرەپ-
كە كۆپرەك قىزىقىشتا بولدى.

شائىر 18 ياشقا كىرگەندە دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقى
بويىچە قەشقەرگە بېرىپ «خانلىق مەدرىس» تە ئوقۇشقا
باشلىدى. بۇ يەردىكى قايناق ئىلمىي ھايات شائىرنى

تېخىمۇ كۈچلۈك ئىشەنچ ۋە ئۈمىد بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنى ئىلىم - بىلىمنىڭ كەڭرى شارائىتىغا — تەپەككۇرنىڭ پاساھەت ۋە بالاغەت مۇھىتىغا باشلاپ كىردى.

شائىر 24 ياشقا كىرگەن يىلى خانلىق مەدرىسىتىكى ئوقۇش ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئانا يۇرتى — قارىقاشقا قايتىپ كەلدى، ھەمدە شۇ چاغدىكى يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئىنايىتۇللا مۇپتىنىڭ ئىشەنچىسى بويىچە داڭلىق گۆزەر مەسچىتكە ئىماملىققا تەيىنلەندى.

شائىر خەلقنىڭ ئىشەنچىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، شەرىئەت ئىشلىرىغا قاتناشقاندىن باشقا، ۋاقىتنى ئاساسەن تېۋىپلىق كەسپى بىلەن ئۆتكۈزۈپ، كىتاب ئوقۇش ۋە يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن مۇستەقىل ھايات كەچۈرۈشكە باشلىدى. 1828 - يىلى 88 يېشىدا كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

شائىر ئەخمەتشاھنىڭ خەلق ھاياتىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن مەشھۇر شېئىرى — «سالامنامە» بۈگۈنگە قەدەر ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى ۋە گۈزەللىكىنى ساقلاپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرۈپ ئوقۇيدىغان مەنىۋى مىراسى بولۇپ كەلمەكتە.

شائىرنىڭ نەسەب ۋارىسى ئابدۇقادىر ئاخۇننىڭ تەكىتلىشىچە: شائىرنىڭ تالىپلىرى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن بىر دانە قول يازما بار بولۇپ، بۇ كىتاب 1968 - يىلى مەدەنىيەت ئىنقىلابى بورىنىدا يوق بولغان. بۇنىڭدا 30 پارچىغا يېقىن غەزەل - مۇخەممەسلەر ۋە ھەجۋىيلەر بار بولۇپ، ئەڭ ئاياغ ھەجۋى پارچە شېئىرىمۇ كۆچۈرۈلگەن.

شائىرنىڭ «سالامنامە» (نەزەر مۇپتىغا خەت) ناملىق ساتىرىك شېئىرى توغرىسىدا مۇنداق بىر پاراڭ ساق-

www.uyghurkitap.com

لىنىپ كەلمەكتە: شائىر ئەخمەتشاھ قەشقەردىكى ئوقۇشىنى تاماملاپ قايتار ۋاقتىدا بىللە ئوقۇغان ئاقسۇلۇق ساۋاقدىشى نەزەر مۇپتىغا ياخشى بىر ئات ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلىپ پۇل ئەۋەتىدۇ، نەزەر مۇپتى ئەۋەتكەن ئات شېئىردا پاش قىلىنغاندەك ئەيىب-نۇقسانغا ئىگە ئات بولغانلىقتىن شائىر غەزەپلىنىپ «سالامنامە»نى يېزىپ نەزەر مۇپتىغا ئەۋەتىدۇ. نەزەر مۇپتى چوڭ بىر بەزمە ئۈستىدە ئولتۇرغاندا بۇ شېئىر سالامنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ خۇشاللىقىدا بىر تالىپقا ئۈنلۈك ئوقۇپ كۆپچىلىككە ئاڭلىتىشنى، شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولۇشنى كۆزلەيدۇ.

نەزەر مۇپتىنىڭ تالىپى شېئىرنى دېكلاماتسىيە ئاھاڭىدا ئوقۇپ ئوتتۇرا قىسمىغا كەلگەندە نەزەر مۇپتىنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ ئىلگىرىكى خۇشاللىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. ئۇ، تالىپنىڭ پېشىنى نەچچە قېتىم تارتسىمۇ بىر ئوقۇغىنىچە ئاخىرىغىچە تۈگىتىدۇ.

نەزەر مۇپتى نەچچە كۈنگىچە گېلىدىن غىزا ئۆتمەي قاتتىق ئازابلىنىدۇ. نەتىجىدە شائىر ئەخمەتشاھنى ھەجۋى قىلىدىغان «ياپىلاق» ناملىق شېئىرنى يېزىپ ئەۋەتىدۇ!

شائىرنىڭ تالىپلىرى كۆچۈرگەن تۇپلامغا نەزەر مۇپتىنىڭ ئەنە شۇ «ياپىلاق» شېئىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ تۇپلامنىڭ يوقۇلىشى كىشىنى بەكمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. لېكىن شائىرنىڭ «نەزەر مۇپتىغا خەت» شېئىرى بۈگۈنگىچە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مۆھۈر كەبى ئېنىق ساقلىنىپ كەلمەكتە.

كۆپلىگەن ئىخلاسمەنلەر شائىرنىڭ «پۇل»، «شاھ پولۇ»، «مېۋىلەر جېدىلى»، «دوڭغاق»، «ھەزرەت» قاتار-

لىق داڭلىق ھەجۋىيلىرىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنى خەلق زامانلاردىن بېرى ئوقۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى قەيت قىلىدۇ.

ئىلىم سۆيگۈچى ئەۋلادلارنىڭ بۇ مەنىۋى بايلىقلارنى داۋاملىق ئىزدىنىشىنى تەۋسىيە قىلىمىز.

قاراباغ

بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ يەردە باغلىرىغا كۈن چۈشمەيدىغان بىر جۇۋازچى ئولتۇرىدىكەن. بىر كۈنى ياغ تارتتۇرىدىغان بىر ئادەم بۇ جۇۋازچىنىڭ ئۆيىنى تاپالماي بىرسىدىن سورىغىنىكەن:

— ئەنە، ئاۋۇ كۆرۈنگەن قارا باغقا بارسىڭىز ئۆيى شۇ يەردە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ مەھەللىگە «قاراباغ» دەپ ئىسىم سىڭىپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا ئۈچ مەھەللە، 282 ئائىلە، 1179 نوپۇس، 804.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئالتۇنچى

بۇ جاي ئەسلىدە ماڭلاي يېزىسىدىكى ئالتۇنچى كەنتى بىلەن بىر گەۋدە ئىدى. بەھرام سۈيى ئۆستىڭىدىن سۇ ئىچىدىغان مەھەللىلىرى سۇغىرىشتىكى قىيىنچىلىقنى ئاسانلاشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى بىلەن 1984 - يىلىدىن باشلاپ قاراقاش بازىرىغا تەۋە قىلىنىپ يەنىلا ئالتۇنچى دەپ ئاتالدى. لېكىن بۇ جايدىكى كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ناماز ئوقۇش، جەسەت دەپنە قىلىشلاردا ماڭلاي يېزىسىنىڭ ئالتۇنچى كەنتىگە بارماقتا.

1996 - يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 221 ئائىلە، 840 نوپۇس، 777.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

چورۇقلا

بۇرۇن بۇ جايدا چورۇق تىكىپ ساتىدىغان كىشىلەر جەم بولغانلىقتىن ئۇلار نىڭ مەھەللىسى چورۇقلا دەپ ئاتالغانىكەن. كېيىنچە بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ ①. تېرىدىن تىكىلىدىغان بۇ ئاياغ كىيىمنىڭ تاقىسى يوق بولۇپ، يېنىك، مېڭىشقا ئەپلىك بولغانلىقتىن ئەرلەر كىيىپلا قالماي، قىز - ئاياللارمۇ كىيەتتى. يېقىنقى 50 — 60 يىلدىن بۇيان كىشىلەر چورۇق كىيمىگەنلىكتىن بۇ ھۈنەرنىڭ بازىرى بولماي قالدى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا تۆت مەھەللە، 243 ئائىلە، 1092 نوپۇس، 997.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە ياغچى، چەكمەن، توخۇ، قولاق، كاساڭ، ۋاراق دەپ ئالتە مەھەللە بار. ياغچىلارنىڭ مەھەللىسى ياغچى، چەكمەن توقۇيدىغانلارنىڭ مەھەللىسى چەكمەن، كۆپ توخۇ باقىدىغانلارنىڭ مەھەللىسى توخۇ، كاساڭ ياسىغانلارنىڭ مەھەللىسى كاساڭ دەپ ئاتالغانىكەن. قولاق مەھەللىلىكلەر قولاقنى قولاققا يېقىپ پەس ئاۋازدا گەپلىشىدىكەن. ۋاراق مەھەللىلىكلەر كىتاب ۋاراقلىغاندەك شاراق - شۇرۇق سۆزلىشىدىكەن.

① خەلق ئارىسىدا «شامەشرەپ ساپايى چېلىپ ئۆتكەندە بۇ جايدىكى چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەم قوشقاچلاردەك چۇرۇقلىشىپ ئۇنىڭ كەينىگە كىرىۋاپتۇ. شامەشرەپ تېرىكىپ «پەسرەك چۇرۇقلا» دېگەنلىكتىن بۇ يەرنىڭ نامى چۇرۇقلا بولۇپ قالغان» دېگەن گەپلەرمۇ تارقىلىپ يۈرمەكتە.

كۇدۇك

تەخمىنەن 200 يىللار ئىلگىرى بۇ جايدا سەيپۇل مولا-
لام دېگەن بىر ئادەم بار ئىكەن. ئۇنىڭغا دائىملا كۇدۇم-
با ① چىققاچقا «كۇدۇم» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. يىللار-
نىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇلار غوللۇق بىر ئايماقنى تەشكىل
قىپتۇ ۋە «كۇدۇم» دېگەن سۆز «كۇدۇك» غا ئۆزگىرىپ كەنت
نامى بولۇپ قاپتۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتە، بۇ يەرگە مۇسا دەرۋىش دېگەن
بىر ئادەم كېلىپ، قاياققىلا بارسا كىشىلەرنىڭ ئارقىسى-
دىن «گۇدۇك» لاشقانلىقىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
ئۇ كېتەر چېغىدا چاقچاق قىلىپ ئۇزاتقىلى چىققانلارغا
مۇنداق دېگەنىكەن:

— مەن بۇ «گۇدۇك» مەھەللىسىگە يەنە كېلىمەن.

ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ كەنتنىڭ نامى «كۇدۇك»
دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ.

1996 - يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە،
299 ئائىلە، 1323 نەپەس، 896 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تۇۋەت ئېرىق

ئىلگىرى بۇ كەنتنى كېسىپ ئۆتىدىغان بىر ئېرىق
بولۇپ، ئۇ تۇۋەت يېزىسىغا تۇتاشقاچقا «تۇۋەت ئېرىق»
دەپ ئاتالغانىكەن. كېيىن، بۇ ئېرىقنىڭ رولى تۈگەپ
تۈزلىنىپ كېتىپتۇ ۋە ئۇ يەرگە ئۆيلەر سېلىنىپتۇ. شۇنىڭ
بىلەن ئېرىق يوقىلىپ ئۇنىڭ ئىسمى كەنت نامى بولۇپ
قاپتۇ.

---

① كۇدۇمبا — تولىراقى ئادەمنىڭ باش قىسمىغا پەيدا بولىدىغان
ناھايىتى چوڭ قاپارتمىلىق جاراھەت.

توخۇ لەقەملىكلەر: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇلار ئۈ-
تەخمىنەن بەشىنچى ياكى ئالتىنچى بوۋىسىنىڭ ئۇن بىر
باللىسى بولۇپ، ئۇلار كۈندۈزى دائىم چوقۇشۇپ يىغل-
شىپ يۈرىدىكەن. ئەمما، كەچلىكى ھەممىسى ئۈن - تىن-
سىز يىغىلىپ كۆۋۈكتەك كىچىككىنە ئۆيدە جۇمبالقىلىشىپ
ياتىدىكەن. ئەنە شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئۇلارغا توخۇ لەقى-
مى سىڭىپ قاپتۇ. ھازىر توخۇ لەقەملىكلەر 30 ئائىلىگە
يەتتى.

1996 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇ كەنت-
تە ئۈچ مەھەللە، 169 ئائىلە، 766 نوپۇس، 646 مو تېرىل-
غۇ يەر بار.

ئاتباش

قاراقاش بازىرىدا! قارا قاش دەرياسى بويىغا جاي-
لاشقان «ئاتباش» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كەنت بار. نېمە
ئۈچۈن «ئاتباش» دەپ ئاتالغانلىقى توغرىسىدا بۇنداق
ئىككى خىل مەنبە بار. بىر خىلى: بۇ يەر يۇرت بولۇش-
تىن ئىلگىرى قاراقاشتىن ئاقسۇ، كۇچارغا قەغەز، يىپەك،
قاشتېشى، گىلەم قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى توشۇي-
دىغان كارۋانلارغا ئۆلۈك ئاتنىڭ بېشى ئۇچراپتۇ. كارۋان-
لار ئاخشىمى قونالغۇدا توپلىنىپ پاراڭلىشىۋېتىپ ھېلىقى
جايدا ئاتنىڭ بېشىنى كۆرگەنلىكىنى بىر - بىرىگە ئېيت-
تىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر ئاتباش دەپ ئاتىلىپ
قالغانىكەن.

يەنە بىر خىلى: بۇرۇن بۇ يەردە تاز ئادەملەر جىق
ئىكەن. بىر تېۋىپنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بۇ تازلار كەل-
كۈن كەلگەندە لايسۇ بىلەن ھەر كۈنى كاللىسىنى يۇيۇش-

نى بىر نەچچە ھەپتە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. كالىلىرى ئەتى-
نىپ چاچ ئۈنۈپتۇ. بۇلاردىن بىرسى قوشنا يۇرتتىكى بىر-
سى بىلەن سوقۇشۇپ قاپتۇ، ئۇ كىشى كالىسى ئەتىنىپ
چاچ ئۈنگەن بۇ كىشىنى:
— چوڭ گەپ قىلماڭ ئەتىباش تاز، - دەپ تىللىغانى-
كەن، ئەتراپتىكىلەر كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ
مەھەللىدىكىلەرگە «ئەتىباش» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ.
مەھەللىمۇ شۇ نام بىلەن ئاتىلىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى
بىلەن «ئەتىباش» دېگەن سۆز كىشىلەرنىڭ تىلىدا «ئات-
باش» قا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.
1996-يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇ كەنتتە تۆت
مەھەللە، 219 ئائىلە، 1033 نوپۇس، 933 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يېڭىشەھەر

1919- يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان-
دىن كېيىن، ئامبالنىڭ تۇڭچىسى (تەرجىمانى) يېڭىيەر-
لىك توختىبەگ ھاجىم يەر تاللاپ شەھەر ئەتراپىنى كۆ-
رۈپ چىققاندىن كېيىن «ئورنى ئېگىز، كەلكۈن ياكى يار
سۈيى بېسىپ كېتىش خەۋپىدىن خالى» دەپ قاراپ، ھازىر-
قى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ ئائىلىلىكلەر قورۇسى
ئورنىدا ئامبال يامۇل سالدۇرغانىكەن (بۇ جاي گۇڭ-غو-
جىلارنىڭ ۋەخپە يېرى ئىكەن) ھازىر سالاھىيەت گۇۋاھنا-
مىسى بېجىرىلىۋاتقان بىر قەۋەتلىك ئىشخانىلار ئەينى
يىللاردىكى ئامبال يامۇلىنىڭ نىشانىسىدۇر. بىر نەچچە
يىلدىن كېيىن ئامبال يامۇلىنىڭ غەرب تەرىپىگە ياندىش-
تۇرۇپ ساقچى ئىدارىسى سېلىنغان بولۇپ، بۇ ئىككى ئور-
گاننىڭ دەرۋازىسى جەنۇبقا قارايدىكەن. ھازىرقى ئاب-

www.uyghurkitap.com

دۇراخمان ھاجىمنىڭ ئۆيىدىن دورا باشقۇرۇش شىركىتى-
نىڭ ئالدىغىچە چوڭقۇر سازلىق - پاتقاقلىق بولۇپ، توخ-
تىبەگ ھاجىم ئامبالغا ۋەكالەتەن ھاشار سېلىپ توپا يۆت-
كەپ تىندۇرۇپ ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىدىن جەنۇبقا قا-
رىتىپ يول ئالغانىكەن. 1930- يىللىرى بۇ يولدا سەككىز- ئون
ئائىلىلىك خەنزۇ ئورۇنلىشىپ گۆرۈكەشلىك، تاماكا- ھا-
راق، گازىر - پۇرچاق سېتىش بىلەن شۇغۇللانغانىكەن.
كېيىنچە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنى ئىزدەيدىغان كىشىلەر-
نىڭ، ئاشخانا، ئاۋايخانا... لارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ،
بۇ كوچا يىلدىن - يىلغا ئاۋاتلىشىپ 1940- يىللىرىغا
كەلگەندە يېڭىشەھەر دەپ ئاتالدى. 1950- يىلدىن كېيىن
سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى، سودا شىركىتى، پوچ-
تىخانا، باج ئىدارىسى، بانكا، دورا شىركىتى، رادىئو
ئۇزېلى قاتارلىق ئورگانلار ئورۇنلىشىپ بۇ كوچا تېخىمۇ
ئاۋاتلىشىپ كەتتى. 1965- يىلدىن بۇيان بۇ يولدىكى ئىدارە-
ئورگانلارنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى ئورنىغا يۆتكىلىپ قا-
راقاش ناھىيىسىنىڭ يەكشەنبە بازىرى بۇ كوچىدا قى-
زىيىدىغان بولدى (بۇ بازار 1980- يىلدىن كېيىن ھازىر-
قى ئورنىغا يۆتكەلدى). ھازىر بۇ كوچىنىڭ ئىككى تە-
رىپىگە كىشىلەر ئۆي سېلىپ يەنىلا ئاۋات قىياپىتىنى
ساقلاپ قالدى.

ئامبال يامۇلىنىڭ ئورنى كېيىن تۇڭگان، شېڭشى-
سەي، گومىنداڭ دەۋرلىرىدە ناھىيىلىك ھاكىمىيەت ئور-
گىنى بولدى، 1950- يىلدىن 1966- يىلغىچە ناھىيىلىك
خەلق كومىتېتى ئورگىنى بولدى. شۇ يىلى ناھىيىلىك
ج خ ئىدارىسىنىڭ دەرۋازىسى غەربكە، ناھىيىلىك خەلق
كومىتېتى ھازىرقى ئورنىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، ج خ ئى-

دارىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى داۋاندا ئابدۇلئېزىز قارىم، ئېزىز ئاخۇنلار ئۆي سېلىپ يول توسالدى.

توختىبەگ ھاجىم 1925- يىلىدىن كېيىن ھازىرقى ئېپ- لىپكىتىر ئېنېرگىيە شىركىتىنىڭ يېنىدىكى سېمونت يۇتمە- نىڭ ئورنىدا «ئامبال ئازمىسى» قۇرۇپ، ئامبال يامۇل- نىڭ ئىچىگە قىش - ياز سۇ ئاقىدىغان بولغانىكەن، كېيىن- كى يىلى بۇ ئېرىق يار كېتىپ ئۇلۇغ سۇ ھازىرقى يەكشەن- بە بازارنىڭ غەربىدىن ج خ ئىدارىسىنىڭ كەينىگىچە چوڭقۇر ئويۇپ ئاققانىكەن. بۇ چوڭقۇرلۇقنىڭ ئىز - نى- شانىسى ھازىرمۇ بار. 1960- يىلىدىن كېيىن ناھىيىنىڭ نېفىت شىركىتى، قول - سانائەت بىرلەشمىسى، 3- باش- لانغۇچ مەكتەپ، ئاپتوموبىل ئەترىتى، تۇرلۇك ماللارشىر- كىتىنىڭ ئىككى چوڭ دۇكىنى قاتارلىق ئورگانلار بۇكەن- تىنىڭ تەۋەلىكىدە سېلىندى. مەملىكەت بويىچە 300 مەدە- نىيەتلىك بازار، شىنجاڭ بويىچە ئون مەدەنىيەتلىك بازارنىڭ بىرسى—يەكشەنبە بازار بۇكەنتنىڭ دائىرىسىدە قىزىدىماقتا.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە، 284 ئائىلە، 1235 نوپۇس، 750 مو تېرىلغۇ يەر بار.

جەمئىيەتنى سازايى قىلىش

1968- يىلى «ماۋجۇشىغا سادىق بولۇش» ئەۋج ئې- لىپ كەتتى. ئەتىگەندە ماۋجۇشىنىڭ سۈرىتى ئالدىدا «سا- داقەت ئۇسسۇلى» ئويناش، «ساداقەت ناخشىسى» ئوقۇش، كەچتە بىر كۈنلۈك ئىشتىن ماۋجۇشىنىڭ سۈرىتىگە دوك- لات قىلىش— «ساداقەتنىڭ كونكرېت ئىپادىسى» ئىدى. ھەربىي قىسىملاردىكى ئوفىتسېر - ئەسكەرلەر، كان، زا- ۋۇتلاردىكى ئىشچىلار، يېزىلاردىكى دېھقانلار، ئوقۇتقۇچى-

www.uyghurkitap.com

ئوقۇغۇچىلار تولۇق قاتنىشىشى كېرەك ئىدى. «ساداقەت ناخشىسى» دا:

«قەدىردان ماۋجۇشى قەلبىمىزدىكى قىزىل قۇياش،
سىزگە ئېيتار يۈرەك سۆزىمىز شۇنچە كۆپ بىزنىڭ.
كۈيلەپ سىزنى تۈگىمەس ناخشىمىز بىزنىڭ،
كۈيلەپ سىزنى زور ھاياجاندا،
باقار ئىللىق چىرايلار قىزىل قۇياشقا،
بىز سىز ئاتىمىزغا چەكسىز ئۇزۇن-
چەكسىز ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز»
دېگەنگە ئوخشاش مىسرالار بار ئىدى.

شۇ يىلى 11- ئاينىڭ بىر كۈنى ئەتىگەندە 13-دادۈي (يېڭىشەھەر كەنت) نىڭ 1- شياۋدۈيدىكى دېھقانلار «سادا قەت ئۇسسۇلى» ئويناش ئالدىدا شياۋدۈيجاڭ (ئەترەت باش لىقى) توختاخۇن يوقلىما قىلىپ مەتىمىننىڭ كەلمىگەنلى كىنى بىلدى. ھاشىخان دېگەن ئايال توختاخۇننىڭ بۇيرۇ قىغا ئاساسەن مەتىمىننىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۇنى ئويغات تى. (ئۇ دادىسى كېسەلدە، ئۇكىسى ئەلەم كۆرۈشتە ئۆلۈپ كەتكەن يالغۇز ئوغۇل ئىدى.) مەتىمىن ھازىرلا بارىدى غانلىقىنى ئېيتتى. توختاخۇن ھاشىخاننىڭ يالغۇز قايتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

— نېمانداق مەتىمىننى بىللە ئېلىپ كەلمىدىڭىز؟ كەينىڭىزگە قايتىپ دەرھال ئۇنى بىللە ئېلىپ كېلىڭ، - دېدى. ھاشىخان مەتىمىننىڭ ئۆيىگە كېلىپ:

— تېز بولۇڭ، شياۋدۈيجاڭ ئاچچىقلاپ قالدى، - دېدى.

مەتىمىن:

— كېيىمىمنى كىيىۋاتىمەن، ھازىرلا باراي، توختا

خۇن مەن بىلەنلا قاپتىغۇ؟ - دېدى. ھاشىخان توختاخۇننىڭ يېنىغا كېلىپ گەپتىن-گەپ تۇغدۇرۇپ:

— مەن توختاخۇننىڭ × نى بىر نېمە قىلمىدىم. مەن بارمىسامۇ ناخشىسىنى ئوقۇۋەرسۇن دېدى، - دېگەن گەپنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا مەمتىمىن يېتىپ كەلدى. توختاخۇن مەمتىمىنگە:

— نېمىشقا شۇنداق دېدىڭ؟ - دەپ ۋارقىراپ دىۋەيلەپ كەلدى. مەمتىمىن ئۇنداق دېمىگەنلىكىنى دەپ تۇرسىمۇ توختاخۇن ئۇنىڭ ياقىسىنى بوغۇپ:

— ئاشۇ گېپىڭنى مېنىڭ ئالدىمدا يەنە بىر قېتىم دېگىنە، - دەپ ۋارقىراپ ئون سەككىز ياشلىق مەمتىمىننى ئاستىغا بېسىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. مەمتىمىن مۇشتقا چىدىيالماي، «توۋا قىلدىم» دېگەن مەنادا «ماۋجۇشى ياشىسۇن» دەپ ۋارقىرىدى. لېكىن توختاخۇن ئۇنى ئۇرۇۋەردى. مەمتىمىن جان ئاچچىقىدا يانچۇقىدىكى پىچاقنى ئېلىپ ئۆزىنى بېسىپ تۇرغان توختاخۇننىڭ بوينىغا تىقتى. پىچاق ئىتتىك بولغاچقا توختاخۇننىڭ بويۇن تومۇرىدىن قان ئېتىلىپ چىقىپ شۇ يەردىلا جان ئۈزدى.

«سادىق بولۇشقا قارشىلىق كۆرسەتكەن قاتىل، نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» مەمتىمىن دەرھال تۈرمىگە قامالدى. ئىنقىلابىي ئامما (ئاساسلىقى توختاخۇننىڭ تۇغقانلىرى ۋە يېقىنلىرى) ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا كېلىپ مەمتىمىننى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى. ئايرىم كامېرغا سولاپ قويۇلغان مەمتىمىن بۇ غەزەپتىن خەۋەر تېپىپ قورقۇپ كەتتى. چاپىنىنى يىرتىپ يىپ ئېشىپ كامېرنىڭ ئىچىدە ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى.

www.uyghurkitap.com

ھازىرقى ناھىيىلىك تۈرلى ماللار شىركىتىنىڭ ئۈنېۋىرسال ماگىزىنىنىڭ ئورنى ئەسلىدە ئېگىز مازارلىق ئىدى. 1966 - يىلى يازدا لاي ئېقىتىپ تۈزلەندى. 1967 - يىلدىن باشلاپ بۇ جاي ناھىيە بويىچە چوڭ يىغىن مەيدانى بولدى. يىغىن سەھنىسىنىڭ ئالدىدىكى لوزۇنكا-پلاكات ئېسىلىدىغان دار شەكىللىك ياغاچ قۇرۇلما ئاشۇ كۈنى دارنىڭ ئۆزىلا بولدى. ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سىدىق كېرىم سەھنىدە مەھەممىنىڭ جىنايىتىنى ئوقۇدى ۋە «جىنايىتىدىن قورقۇپ ئۆلۈۋالغان نەق ئەكسىلئىنقىلابچى دارغا ئېسىلسۇن» دەپ ھۆكۈم ئېلان قىلدى. مەھەممىنىڭ بويىنىغا سېلىنغان سىرتماق تارتىلىپ جەسەت تۆت مېتىر ئېگىزلىگەندە ئارغامچا ئۈزۈلۈپ كېتىپ جەسەت يەرگە چۈشۈپ كەتتى. مەيدانغا يىغىلغانلار ئىككى مىڭدىن ئارتۇق كىشى بولۇپ، ھېچكىمنىڭ يىغلىشىغا ياكى كۈلۈشكە «رۇخسەت يوق» ئىدى. ھېيت قاسىم، باھاۋۇدۇن، ئەمەتجان، تۇرسۇننىياز دودەن قاتارلىق يەتتە ئۇنسۇر بۇيرۇققا بىنائەن جەسەتنى شەھەر رەستىلىرىدە سۆرەپ سازايى قىلدى. جەسەت تاشتىن-تاشقا سوقۇلۇپ كىيىملەر جۇل - جۇل بولۇپ كەتتى. «ئىنقىلابىي ئامما» ۋەكىللىرى «ئۇنسۇر» لارغا:

— تېز يۈگۈرۈپ سۆرىگىن، — دەپ ھەيۋە قىلاتتى. ئۇلاردىن بىرسى تېز ماڭمىدى دەپ ھېيت قاسىمنىڭ پۇتىغا نەيزە سانجىدى. ئابدۇقادىر بەردى يولبويى جەسەتنى چوڭ تاياق بىلەن ئۇرۇپ «ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ غەزەپ - نەپرىتى» نى نامايان قىلىپ ماڭدى. ئۇنسۇرلار جەسەتنى سۆرەپ شەھەرنىڭ كوچىلىرىنى ئايلاندۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، دەريا بويىغا سۆرەپ چىقتى. «ئىنقىلابىي ئامما»

ۋەكىللىرى جەسەتنىڭ بويىنىنى سۆگەتنىڭ ئاچىسىغا ئېسىپ ئاستىغا پاخال دۆۋىلەپ بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇۋەتتى. جەسەتنىڭ پۇرىقى ئەتراپنى بىر ئالدى. كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن جەسەتنى دەريا بويىغا كۆمۈپ قويۇشتى.

داڭلىق كومپوزىتور — نۇرمۇھەممەت سابىت

ئىجادكار خەلقىمىز نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدا ياراتقان ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە يۈرەك قېنى سىڭگەن بىباھا بايلىق، جاھان مۇزىكا خەزىنىسىدىكى مۆجىزە «12 مۇقام» مېلودىيىسىنىڭ نەپىسلىكى، قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەللىكى، ھەجمىنىڭ زورلىقى، ھەر قايسى بۆلەكلىرى بىلەن ھەر قايسى قىسىملىرىنىڭ ئورگانىك بىرىكىشى قاتارلىق جەھەتلەردە يۈكسەك ئىلمىيلىكىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىزگە قالدۇرغان بۇ تەڭداشسىز مۇزىكا قامۇسىنى سىمفونىيىلەشتۈرۈش كومپوزىتورلىرىمىزنىڭ كۆپ يىللىق ئەجرى ئىدى. بۇ ئارزۇ ئاخىر كومپوزىتور نۇر مۇھەممەت سايىتنىڭ جاپالىق ئەجرىدە ئەمەلگە ئاشتى.

1990- يىلى جۇشقۇن ھاياتىي كۈچكە تولغان تاغلىق شەھەر — ئۈرۈمچىدىكى ھەيۋەتلىك «خەلق» تىياتىرخانىسىدا غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە، ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «تەڭرىتاغدا كۈز» مۇزىكا كېچىلىكىدە «چەبىيات مۇقامى» ئاساسىدا سىمفونىيىلەشتۈرۈلگەن «چەبىيات مۇقامى» سىمفونىيىسى تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر ئوركېستىرى تەرىپىدىن ئورۇندالغاندا پۈتكۈل مەيداننى ھەيۋەتلىك ئالقىش ساداسى لەرزىگە سالدى.

كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان بۇ ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى بىر يېڭىلىق بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇيغۇر «12 مۇقام»نى سىمفونىيىلەشتۈرۈش، ئۇنى مۇكەممەل، ئىلمىي مۇزىكا سىستېمىسى سۈپىتىدە خەلقئاراغا يۈزلەندۈرۈشنىڭ يولىنى ئاچتى.

شۇنداق، بۇ ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشى ئۇيغۇر مۇزىكا ئىجادىيىتىنىڭ يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىرگەنلىكىنى نامايان قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن زامانىمىزدىكى ئاتاقلىق كومپوزىتورىمىز نۇرمۇھەممەت سايىتنىڭ تالاي جاپالىق ئەجرى ۋە يۈرەك قېنى سەرپ بولدى. ئۇنى مۇشۇنداق قىلىشقا ئۈندىگەن نەرسە نېمە؟ ئۇ ئەلۋەتتە ئۆز خەلقىگە، سەنئەتكە بولغان چەكسىز مۇھەببەت، ۋىجدانىي، ھالال كەسپىي مەجبۇرىيەت!

ناھىيىمىز قاراقاش ۋادىسىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن، بالىلىقىدىن باشلاپ مۇزىكىغا زور ئىشتىياق باغلىغان نۇرمۇھەممەت 1959 - يىلى تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭ داشۆگە ئوقۇشقا كىرىپ، نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتە ئۆز ئاساسىنى پۇختىلىدى ۋە ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ، شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە تەقسىم قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ئاتقا جەڭگاھ تېپىلدى. ئۇ ئىشلىگەن تۇنجى مۇزىكا «ئۇلۇغ بېيجىڭ» تېزلا كەڭ تارقىلىپ، ھەتتا پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ياقتۇرۇپ ئاڭلايدىغان ئەسەرگە ئايلاندى. ئۇنىڭ «بۇلاق بېشىدا»، «قوغۇن تاتلىق، دىلدا شادلىق»، «مۇز تاغدىكى ئوت»، «گۈل ئىشتىدا» قاتارلىق نۇرغۇن ئەسەرلىرى مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن كۆرەكلەردە ئارقا - ئارقىدىن مۇكاپاتلارغا ئېرىشىپ، خەلقىمىز ياقتۇ-

روپ ئاڭلايدىغان نادىر كۈيلەرگە، مىللىتىمىزنىڭ مۇزىكا خەزىنىسىدىكى بىباھا بايلىققا ئايلاندى.

1986 - يىلى «تەڭرىتاغ ساداسى» مۇزىكا كۆرىكىدە ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تۆت قىسىملىق ناخشىلىق داستان «تەڭرىتاغ قوشىقى» ئەينى چاغدا مۇزىكا ئىجادىيىتىدىكى بىر يۈكسىلىش، سىمفونىيىلىككە تاشلانغان بىر قەدەم ئىدى. چۈنكى، بۇ ئەسەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى كومپوزىتور نۇرمۇھەممەت سايىتنىڭ قەلبىدە سىمفونىيە ئىجادىيىتىگە بولغان ئىشتىياق ۋە ئىشەنچىنى يېلىنجاتتى. شاڭخەي سىمفونىك ئوركېستىر ئۆمىكىگە ئوقۇشقا بېرىپ، تۇنجى ئۇيغۇر دىرىژور بولۇپ يېتىشكەن نۇرمۇھەممەت ئىككى يىللىق ئوقۇش جەريانىدا سىمفونىيە ئىجاد قىلىشنى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى سىمفونىيىلەشتۈرۈپ، ئۇنى زامانىۋى سەۋىيىگە كۆتۈرۈش، خەلقئارا سەھنىلەرگە ئېلىپ چىقىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ ئۆگىنىشنى تاماملاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىجادىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش بىلەن بىللە ئۆز ئويىنى يەنى ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى سىمفونىيىلەشتۈرۈش ئارزۇسىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. قانچىلىغان كېچىلەرنىڭ، دەم ئېلىش، ھېيت - بايرام كۈنلىرىنىڭ تىنىمسىز ئىزدىنىش، ئىجادىيەت، تەتقىقات بىلەن ئۆتكىنىنى ئۇ ئۆزىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. ئۇيقۇسىزلىق، ھارغىنلىق ئۇنى يىقىتالمىدى. نىھايەت، «چەبىيات مۇقامى» ئاساسىدا ئىشلەنگەن «چەبىيات مۇقامى سىمفونىيىسى» مەيدانغا كەلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر مۇزىكا ئىجادىيىتىدە يېڭى پەللە يارىتىلىپلا قالماستىن، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى زامانىۋى سەۋىيىگە كۆتۈرۈشنىڭ يېڭى يولى ئېچىلدى.

ئۇيغۇر كىتابلىرى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇنىڭ تەتقىقات مېۋىلىرى «ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ مەلودىيە ئالاھىدىلىكلىرى» ناملىق كىتابى مۇقام تەتقىقاتى ئۈچۈن، «ناخشا ئىجادىيىتى ھەققىدە» ناملىق كىتابى ئىجادىيەت ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن ياخشى قوللانمىغا ئايلاندى.

— مەن قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلار بار، — دەيدۇ ئۇ ئۆزى ھەققىدە توختىلىپ، — خەلقىم، پارتىيە - ھۆكۈمەت مېنىڭ خىزمىتىمنى يۇقىرى باھالىدى. ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا مۇكاپاتىغا، شىنجاڭنى ئېچىش ئالتۇن مۇكاپاتىغا، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن مەدەنىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتىم. بۇلار، ۋەتەن، خەلق ئالدىدىكى قەرزدارلىق تۇيغۇمنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ. مېنى تىنماي ئىزدىنىشكە، ئىجاد قىلىشقا ئۈندەيدۇ...

شۇنداق، قاراقاش دىيارىمىزدا تۇغۇلۇپ، بىپايان ئۇيغۇر ئاسمىنىدا يۇلتۇز بولۇپ چاقناۋاتقان بۇ تۆھپىكار كومپوزىتوردىن ۋەتەن، خەلق يېڭى - يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىشنى ئۈمىد قىلىدۇ.

كونىشەھەر

پېشقەدەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، خوتەنگە سېپىل سېلىنىشتىن بىر خانلىق ۋاقتى بۇرۇن قاراقاشتا سېپىل سېلىنغانىكەن. خوتەننىڭ باش ئەمەلدارىغا ۋەكالىتەن قاراقاشنى باشقۇرىدىغان كىشى ئوردىنى قوغداش ئۈچۈن بىر يېرىم كىلومېتىر دائىرىدە ياساتقان بۇ سېپىلنىڭ تۆت دەرۋازىسى بار ئىكەن. بۇ سېپىل ۋە دەرۋازىلارنىڭ ئىز - نىشانىسى 1930 - يىللىرىغىچە ساقلانغان بولۇپ، چوقۇر

كوچىنىڭ غەربىدىكى ئېگىزلىكنى ياشانغان كىشىلەر ھازىرمۇ سېپىل ياقىسى دەپ ئاتايدۇ.

بىر نەچچە ئون يىلدىن كېيىن بەھرام سۈيى ئۆستىڭىنىڭ ھازىرقى ناھىيىلىك كېسەللىكلەردىن مۇداپىئە كۆرۈش پونكىتىنىڭ ئۇدۇلىدىكى يېرىگە «شەھەر ئازمىسى» سىڭىنىپ سېپىل ئىچىگە يىلبويى سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان بولغانىكەن.

1929 - يىلى مەمەتنىياز ئەلەم (مىلىك ھەزرىتىم) قاراقاشتا ئىسلام قوزغىلىڭىنى غەلىبىگە ئېرىشتۈرگەندىن كېيىن بۇ ئوردىدا تۇرغان ھەم 1932 - يىلى خوتەنگە بۇ ئوردىدىن يۈرۈش قىلغانىكەن.

قاراقاشنىڭ تارىختىن بۇيانقى شەرىئەت مەھكىمىلىرىمۇ (مەسىلەن: مەھەممەتئەيسا قازى كالان سالغان چىنىباغ مەدرىسى (مەھكىمىمۇ مەدرىسىنىڭ ئىچىدە)، مەھەممەتنىياز ئەلەم 1927 - يىلى ھازىرقى ناھىيىلىك مېيىپلار پاراۋانلىق مەركىزىنىڭ ئورنىدا سالدۇرغان شەرىئەت مەھكىمىسى، قۇربانىياز ئەلەم 1943 - يىلى ھازىرقى كەنت كومىتېتى ئىشخانىلىرىنىڭ ئورنىدا سالغان شەرىئەت مەھكىمىسى قاتارلىقلار) بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە بولغانىكەن.

يىپ بازىرى، كالا بازىرى، ئادار بازىرى، ياڭاق بازىرى، ئۆتۈك بازىرى قاتارلىق مەھەللىلەرنىڭ نامىدىنلا قاراقاشنىڭ 1960 - يىللاردىن بۇرۇنقى چوڭ بازىرى بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە بولغانلىقىنى چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ.

1930 - يىلى بۇ كەنتنى مەركەز قىلغان، يېڭىشەھەر ۋە تانايىبېشى كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قاراقاش

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شەھەرىدىكى يەتتە مەسچىت، يەتتە كۆل 1950 - يىللارغا كەلـ
گەندە 24 مەسچىت، 24 كۆلگە كۆپەيگەنىكەن.

1940 - يىلى يېڭىشەھەر پەيدا بولغاندىن كېيىن، بۇ جايلار كونىشەھەر دەپ ئاتالدى.

1960 - يىلىدىن كېيىن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىـ
سى، يېمەك - ئىچمەك شىركىتى، باج ئىدارىسى، تەپتىش مەھكىمىسى، يېزا ئىگىلىك بانكىسى قاتارلىق ئورگانلار بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە سېلىنىدى. ناھىيە بويىچە ئەڭ چوڭ يېڭى جەمە («قاراقاش ناھىيىسىنىڭ تارىخ ماـ
تېرىياللىرى» (1 - قىسىم) دا تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلدى) بىلەن ھەر كۈنى قىزىپ تۇرىدىغان چىنىباغ بازىرى بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدىدۇر.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەـ
ھەللە، 400 ئائىلە، 2038 نوپۇس، 1387.5 موتېرىلغۇيەر بار.

تانايېپشى

«شەھەر ئازنىسى» سېلىنىپ 100 يىلغىچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، بەھرام سۇيى ئۆستىڭىنىڭ ھازىرقى ناھىيىلىك چارۋا مال دوختۇرخانىسىنىڭ غەرب تەرىپىـ
دىن يار كەتكەن سۇ شەرق تەرەپكە ئېقىپ سۇ ئاققان ئېرىقنى ئۈزۈۋەتكەنىكەن. ئويۇلۇپ كەتكەن جايغا يۇتما قوغاچ كۆمۈلۈپ سۇ ئۆتكۈزۈلگەن بولسىمۇ، يۇتما راۋان بولمىغانلىقتىن ئون قەدەم ئۇزۇنلۇقتىكى كاناي بىلەن ئېگىزلىكتىكى ئېرىق تۇتاشتۇرۇلغانىكەن. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ مەھەللە تانايېپشى دەپ ئاتالغانىكەن. 1950-
يىللىرى خوتەننىڭ بۇرزان دېگەن يېرىدىن تۇرسۇنكام ئىسىملىك كىشىنى سېپىل ئىچىدىكى كۆللەرگە سۇ باشـ

لايدىغان مەخسۇس ۋەزىپىگە تەيىنلىگەنلىكتىن كىشىلەر ئۇنى «تۇرسۇنكام كۆلچى» دەپ چاقىرىشقانىكەن.

ئەسلىدىكى ياغاچ تاناي 1970 - يىلى تۆمۈر تانايغا ئالماشتۇرۇلدى. 1980 - يىلدىن كېيىن تۇرۇبا سۈيى ئىچىش شارائىتى يارىتىلغانلىقتىن ئېرىق ۋە كۆللەر ئېھتىياجسىز بولۇپ، تاناي ئېلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، تاناي بېشى دېگەن ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قالدى. داڭلىق مۇقامچى ئايىمخان ھاجى تانايىنىڭ يېنىدىكى مەھەللىدە تۇغۇلۇپ ياشاپ ئۆتكەنىكەن①.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 198 ئائىلە، 1115 نوپۇس، 582 مو تېرىلغۇ يەر بار. بۇ كەنتتىكى كىشىلەرنىڭ كىرىمى ناۋايلىق، ئاشپەزلىك، لەڭپۇڭچىلىق، سەيچىلىك، قاسساپلىق، زاسۇيچىلىك قاتارلىق ھۈنەرلەردىن كېلىدۇ.

ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابەت شىپاخانىسى، 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ، سودا - سانائەت بانكىسى، خەلق دوختۇرخانىسى، 2 - ئوتتۇرا (خەنزۇ) مەكتەپ، مەدەنىيەت يۇرتى، مائارىپ ئىدارىسى، كىنو - تىياتىرخانا، مال دوختۇرخانا، سەنئەت ئۆمىكى، كېسەللىكلەردىن ساقلىنىش پونكىتى، مىللىي باللار يەسلىسى، قوراللىق بۆلۈم، 3 - ئوتتۇرا مەكتەپ، خەنزۇ باللار يەسلىسى، 2 - باشلانغۇچ (خەنزۇ) مەكتەپ، تەمىنات-سودا كوپىراتىپ، ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى، يىپەكچىلىك فابرىكىسى قاتارلىق ئىدارە - ئورگانلار 1960 - يىلىدىن باشلاپ مۇشۇ كەنت تەۋەلىكىدە سېلىنىدى.

① «قارا قاش تارىخ ماتېرىياللىرى» (1 - قىسىم) غا قارالسۇن

چوقۇر كوچا

تەخمىنەن 250 يىل بۇرۇن قۇملۇق (ھازىرقى ناھىيىلىك قورالىق بۆلۈمىنىڭ ۋە ناھىيىلىك چاي-چارۋا شىركىتىنىڭ ئەسلى ئورنى) تا ئولتۇرۇشلۇق قاسىم ھاجىم دېگەن كىشىنىڭ دەڭلىرىدىكى بىر نەچچە ھۇجرىدا سەككىز-ئون تىلەمچى-قەلەندەر يىغىلىپ قالغانىكەن. قاسىم ھاجىم بۇلاردىن نومۇس قىلىپ، ئىلگىرى يار كەتكەن، سۇ ئاققاندا ئويۇلۇپ ھاسىل بولغان چوقۇر كوچىغا كۆچۈرۈۋېتىپتۇ. بۇ كىشىلەر ئىككى تەرىپى ئالتە-يەتتە مېتر ئېگىز بۇ كوچىدا دەسلەپتە گەمە كولاپ، كېيىنچە ئۆي سېلىپ ماكانلاشقانلىقتىن بۇ كوچا «قەلەندەرخانا» دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ كىشىلەر بىر جەمەتلىك ئەمەس، ئالەمنىڭ ھەممە يېرىدىن (مەسىلەن: خانئېرىقنىڭ يوقاقۇن دېگەن يېرىدىن خوراز لەقەملىك تۇداخۇن، لاغاي لەقەملىك ئاۋۇت ئاخۇن، ئاقسارايىنىڭ قاراساقال دېگەن يېرىدىن پاكار لەقەملىك تۇرسۇن ئاخۇنۇم، ئۆزۈنئېرىق دېگەن جايدىن غازى ئاخۇن سوپى، توقاچىلا دېگەن جايدىن قاق لەقەملىك دەيياري ھاجىم ۋە باشقىلار) كەلگەن بولغاچقا، ئۆز ئارا ئىناق ئۆتمەي داۋاملىق جاڭجاللىشىدىكەن. بۇ توغرىدا بۇنداق بىر لەتىپە تارقالغانىكەن: خوتەنلىك ئىككى كىشى گەپ تالىشىپ بىرى يەنە بىرىگە:

— ھازىر قەلەندەرخانىغا دەل جەڭگى-جېدەل ئۈستىگە بارىمىز،-دەپتۇ. يەنە بىر كىشى:

— ئۇنداق بولۇشى ناتايىن. ھەممىشە جېدەل-ماغرا بولۇپ تۇرىدىغان مەھەللە دۇنيادا يوق،-دەپتۇ.

— ئەمىسە ئىككىمىز قول باغلىشايلى. سوقۇشۇش ئۈستىگە بارساق سىلىنىڭ مىنگەن ئاتلىرى مېنىڭ بول-

سۇن، تىنچ - خاتىرجەملىك ئۈستىگە بارساق مېنىڭ مىنگەن ئېتىم سىلىنىڭ بولسۇن.

— ماقۇل.

بۇ ئىككى كىشى ئاتقا مىنىپ ئاخشىمى يولغا چىقىپتۇ. بىر كېچە مېڭىپ تاڭ يورۇشقا ئاز قالغاندا قەلەندەرخانىغا كەپتۇ. قارىسا ئىككى ئاتلىق كىشىلەر قېرى - ياش، ئەر - ئايال ھەممىسى كوچىغا چىقىپ ئىنسانىنىڭ ئاغزىدىن چىقىشقا تېگىشلىك بولمىغان ئەسەبىي سۆزلەر بىلەن تىللىشىپ سوقۇشۇۋېتىپتۇ. بۇ ماجرانى كۆرۈپ «ئۇنداق بولۇشى ناتايىن» دېگەن كىشى يېڭىلىپ ئېتىنى «چوقۇم جېدەل ئۈستىگە بارىمىز» دېگەن كىشىگە بېرىپتۇ.

40 — 50 يىلدىن بۇيان بۇ كوچىدا ئاتا - بوۋىلىرى تىلەمچىلىك قىلمىغان كىشىلەرمۇ ئولتۇراقلاشقانلىقى، تىلەمچىلەر ئۆلۈپ تۈگەپ، بالا - چاقىلىرى توغرا ، ھالال ھۈنەر - كەسپلەر بىلەن تۇرمۇشنى ياخشىلىغانلىقى ئۈچۈن، «قەلەندەرخانا» دېگەن ھاقارەتلىك نام ئىستېمالدىن قېلىپ، چۇقۇر كوچا دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. ھازىر بۇ كوچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 800 مېتىردىن، ئولتۇراقلاشقان ئائىلە 80 دىن ئاشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە نەچچە يۈز مىڭ يۈەنلىك پۇلى ۋە مال - مۈلۈككە ئىگە بايلارمۇ بار.

ئايدىڭكۆل

بۇ كۆلنىڭ قاچان كولانغانلىقىنى بىلىدىغان كىشىلەر يوق. بۇ كۆل «شەھەر ئازىمىسى» سېلىنىشتىنمۇ بۇرۇنلا بار ئىكەن. 1950 - يىللىرى بۇ كۆلنىڭ ئەتراپىدىكى چوڭ تېرەكلەرنى كونىشەھەر كەنتى تەۋەلىكىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىلتى
www.uyghurkitap.com

كالا بازىرى مەھەللىسىنىڭ ئادەملىرى كېسىپ كەتكەن
لىكىگە قارىغاندا بۇ كۆلنى شۇ كىشىلەرنىڭ ئەجدادلىرى
قازغانلىقىنى مۇقىمداشقا بولىدۇ. 40 يىل ئىلگىرى بۇ
كۆلنىڭ سۇ يۈزى تۆت مو كۆلەمدە بولۇپ قىشمۇ - ياز سۇ
ئۈزۈلۈپ قالمايتتى. ناۋادا سۈيى تۈگەپ قالسا كىشىلەر
سىڭىز كولىۋالاتتى، 1960 - يىلدىن كېيىن ئۆي سېلىش
ئېھتىياجى بىلەن بۇ كۆل يىلمۇ - يىل كىچىكلەپ، 1994 -
يىلىغا كەلگەندە ئىككى ئاپتوموبىل تۇرغىدەك ئاخىرقى
بۆلىكىمۇ ئەخلەت - سۈپرۈندە بىلەن تولۇپ، ئايدىڭكۆل-
نىڭ ئىزى تامامەن يوقالدى.

چاشقان كوچىسى

ئاۋلا غوجىكام دېگەن كىشى ئاتا - بوۋىلىرىدىن تار-
تىپ ئولتۇراقلاشقان بۇ كوچا ئۇلارنىڭ لەقىمى بىلەن
«چاشقان كوچىسى» دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ كوچا «كۆلمەك
بېشى» دىن باشلىنىپ داۋانغىچە (داۋان — كونىشەھەرتە-
ۋەلىكىدە) داۋاملىشىدىكەن. 1960 - يىلدىن كېيىن يوللار
ئۆزگەرتىلىپ، ئۆيلەر سېلىنىپ چاشقان كوچىسىدىن نىشان
قالمىدى. ئاۋلا غوجىكامنىڭ پەيغەۋرىسى ئابلىز ئاخۇن بۇ
يىل 78 ياشقا كىردى.

خىتاي كوچىسى

ھېيتگاھ بىلەن ھازىرقى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگ-
راپ ئىدارىسىنىڭ ئارقىسىغا يانداشقان بۇ كوچىدا ئالتە-يەت-
تە ئائىلىلىك خەنزۇ① ئولتۇراقلىشىپ گۆرۈكەشلىك بىلەن
شۇغۇللانغانلىقتىن بۇ كوچا خىتاي كوچىسى دەپ ئاتالغا-

① جاڭسى، لى جەنگويىدى قاتارلىق

ئىكەن. 1932- يىلى بۇ خەنزۇلار كۆچۈپ كەتكەنىكەن . بۇ كوچىدا ھازىر ئون نەچچە ئائىلىنىڭ ئۇيغۇر ياشىماقتا .

گوزەر

ئۈچ يولنىڭ دوقمۇشىدا تېۋىپلارنىڭ ھەم ناۋايلار- نىڭ بىر نەچچە دۇكانلىرى بولۇپ، بۇ جاي گوزەر دەپ ئا- تالغانىكەن. بۇ مەھەللىدىكى مەدرىستىدە نۇرغۇن ئالىم - ئۆلىمالار يېتىشىپ چىققانىكەن. داڭلىق ساتىرىكشائىر- ئەخمەتشاھ قارا قاشى مۇشۇ مەھەللىدە مۇدەررىسلىك قىل- غانىكەن.

توختى بەختى توغرىسىدا

توختى بەختى 1932- يىلى 10- ئايدا گوزەر مەھەللىسىدە تۇغۇ- لۇپ، 1952 - يىلى ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشتى. بۇ مەزگىلدە دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە ھاكى- مىيەت قۇرۇلۇشى خىزمەت ئۆمى- كىنىڭ تەركىبىدە ئىشلىدى.

1954 - يىلى 4- ئايدا ناھىيى- لىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ شۇ- جالىقىغا تەيىنلەندى. 1956- يىلى ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈ- مىنىڭ مەسئۇللۇقىغا بەلگىلەندى. 1959- يىلى 5 - ئايدا «نۇرلۇق» گوڭشېسىنىڭ مەسئۇللۇقىغا يۆتكەلدى. 1963 - يىلى 6- ئايدىن باشلاپ قاراقاش ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى بولدى، 1965 - يىلى 7- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى مالىيە - ئىقتىساد بۆلۈمىگە يۆتكىلىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئاممىۋى خىزمەت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1969-يىلى 12-ئايدىن باشلاپ سەھىيە نازارىتى مەمۇرىيەت ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى. 1975-يىلى 8-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. 1980-يىلى 9-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىقىغا، پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى. 1983-يىلى 5-ئايدا سودا نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا ۋە پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى. ئاپتونوم رايونلۇق 8-نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. ھازىرغىچە بۇ خىزمەتنى ئىشلەپ كەلمەكتە.

قۇملۇق

100 يىللار بۇرۇن ھازىرقى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم، ناھىيىلىك چاي-چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ ئورنى ئاپئاق قۇملۇق ئىكەن. گۆك غوجىلارنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان ئەپرۇز بەگ دېگەن كىشى بۇ جايدا بەگلىك ئوردىسى سېلىپ ھازىرقى يېڭىيەر، تۆۋەرس، قويچى، پۇرچاقچى، ماڭلاي، توخۇلا يېزىلىرىنى ۋە قاراقاش بازىرىنى باشقۇرغانىكەن. 1950-يىللاردىن كېيىن بۇ جاي يىلمۇ-يىل ئاۋاتلىشىپ ھازىر قۇملۇقتىن نىشانە قالمىدى.

ھېيتگاھ توغرىسىدا

تانا يېبىشىدىكى ھازىرقى چوڭ مەسچىتنىڭ ئورنىدا 1960-يىلدىن بۇرۇن كاتتا ھېيتگاھ بار ئىدى.

1870 - يىللىرى بۇ جايدىكى سىرلىق مەسچىت يىل-
دىن - يىلغا كۆپەيگەن جامائەتكە تار، كىچىك بولۇپ
قالغانلىقتىن چوڭ مەسچىت سېلىش ئېھتىياجى تۇغۇلغانى-
كەن. سىزى كەنتىدىكى بايلار بۇ جايغا ھېيتگاھ سېلىشنى
ئۆزلىرى ئۈستىگە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندە، شۇ چاغ-
دا قاراقاش شەرىئەت مەھكىمىسىدە ئەلەملىك قىلىۋات-
قان مەھەممەت ئەيسا قازى كالان① «پۇلى بار دەپ
قارا قورساق بايلارغا ھېيتگاھ سېلىشقا رۇخسەت قىلساق،
شەرىئەت مەھكىمىمىزنىڭ ئىناۋىتىگە دەخلى يېتىدۇ» دې-
گەن قاراش بىلەن بىر خەنزۇ گۆرۈكەشتىن يەتتە سەر
ئالتۇن قەرز ئېلىپ تۆت سەر ئالتۇننى ھېيتگاھ سېلىشقا،
ئۈچ سەر ئالتۇننى قاراقاش دەرياسىنىڭ سۈيىدىن يەتتە
ئۈلۈشنى قاراقاش تەرەپكە تەقسىم قىلىنىشى ئۈچۈن خو-
تەننىڭ يەر - سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدارىغا
بەرگەنىكەن. ھېيتگاھ پۈتكەندىن كېيىن، بىر نەچچە موللا
خوتەننىڭ دوتىيىگە «مەھەممەت ئەيسا دېگەن بۇ كىشى-
نىڭ دىنىي ساۋاتى تولىمۇ يۈزەدۇر. قەرزگە تايىنىپ
ھېيتگاھ سالغىنى ئۈچۈنلا قازى كالان بولۇۋالدى، ئەسلى-
دىلا بۇ مەنسەپكە لايىق ئەمەستۇر» دېگەن مەزمۇندا ئەرز
سۇنۇپتۇ. دوتەي بۇ ئەرزگە دەرھال ئىشىنىپ كەتمەي
خوتەن ۋە قاراقاشتىكى مەشھۇر دىنىي ئۆلىمالارنى خوتەنگە
جەم قىلىپ دىنىي بىلىملەر بويىچە مۇنازىرە قىلدۇرغاندا
مەھەممەت ئەيسا قازى كالان زور ئىناۋەت قازانغانلىق-
تىن، ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئەرز سۇنغانلارنى دوتەي «ئۆزلى-
رىڭ بىلىمسىز تۇرۇقلۇق، بىر ئۆلىمانىڭ ئۈستىدىن ئەرز-
قىلغىنىڭ ئۈچۈن...» دەپ ئۇلارنىڭ پۇتىنى بوغدۇ-

---

① قازى كالان — ئەلەملىكتىن يۇقىرى دىنىي مەنسەپ.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رۇپ، تاپىنىغا 100 قېتىمدىن دەررە ئۇرغۇزۇپ جازالىغانىكەن.

مەھەممەت ئەيسا ئەلەم ۋاپات بولغاندا (خوتۇنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن دېگەن گەپلەرمۇ بار) گۆرۈكەش خەنزۇ جىنازىنىڭ ئالدىدا قەرز ھۆججىتىنى پۇلاڭلىتىپ:

— بۇنىڭغا كىم ئىگە، — دەپ ۋارقىرىغىلى تۇرۇپتۇ. خوتەندىن نامازغا كەلگەن ئەمەلدار ۋە ئەلەم - قازىلار دەرھال بىر پىكىرگە كېلىپ:

— مەرھۇمنىڭ ئورنىغا كىم ئەلەم بولسا قەرزنى شۇ كىشى تۆلەيدۇ، — دەپ جاكارلاپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەلەملىك تەمەسىدە يۈرۈۋاتقان موللىلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۆزىنى ئاشكارىلىماپتۇ. نامازدىن كېيىن مەرھۇمنىڭ ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى غوجىۋىل ھاجىم ئەلەملىككە تەيىنلىنىپ «بالا ئەلەم» دەپ ئاتىلىپتۇ. بالا ئەلەم جىمىكى مال- مۈلۈك، ئۆي- زېمىنلىرىنى سېتىپ توپلىغان پۇلى قەرزنىڭ يېرىمىغىمۇ يەتمەپتۇ. قەرز قىستاپ كېلىدىغان خەنزۇلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن غوجىۋىل ھاجىم ئېتىغا مىنىپ قېچىپ يۈرگەندە گۆرۈكەش خەنزۇنىڭ ياردەمچىلىرى ئۇنى خوتەندە تۇتۇۋېلىپ دوتەينىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىپتۇ. دوتەي (خەنزۇ) ئەھۋالنى تەكشۈرگەندىن كېيىن، قاراقاشنىڭ ئەمەلدار ۋە بايلىرىنى خوتەنگە چاقىرىپتۇ، يۈسۈپ ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر يەتتە مەپىگە ئولتۇرۇپ داغدۇغا بىلەن خوتەنگە بېرىپتۇ. دوتەي:

— غوجىۋىل ھاجىمنىڭ دادىسى قەرز ئالغان يەتتە سەر ئالتۇننى قاراقاش خەلقى ئۈچۈن خەجلىگەنلىكتىن قاراقاشنىڭ بايلىرى تۆلەپ بېرىشى لازىم، — دەپ بۇيرۇپ ئىجرا قىلدۇرغانىكەن.

(بۇ ۋەقەلەرنى يېڭىشەھەر كەنتى تەۋەلىكىدىكى گۆش

مەسچىتنىڭ ئىمامى 82 ياشلىق ئابدىراخمانھاجىم 1995-يىلى 6- ئاينىڭ 6- كۈنى سۆزلەپ بەرگەن.)

مەشھۇر مۇقامچى، دارۋاز ھاشىم ھاجى

مەشھۇر مۇقامچى ، دارۋاز ھاشىم ھاجى 1868- يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ بازار ئىچى تانايبېشى مەھەللىسىدىكى ئاتالغان مۇقام ئۇستىسى ھەمدۇللا ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ، ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ، باشلانغۇچ دىنىي ساۋاتقا ئىگە بولغان. ھاشىم ھاجىنىڭ دادىسى ھەمدۇللا ئاخۇن خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئاتاقلىق سازەندە بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى 12مۇقامنى پىششىق بىلىدىغان، كۆپلىگەن يەرلىك تارىخىي ناخشا - مۇزىكىلارنىڭ ئۇستازى ئىدى. ئۇ، سەنئەت خۇمار ئۇيغۇر خەلقى ئۆز سەنئىتىنىڭ قەدىمكى مەنبەلىرىدىن بىرى بولغان ھەرخىل ئولتۇرۇش ۋە سورۇنلۇق مەشرەپلىرىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئۆتكۈزۈلىدىغان سەيلىلەردە، يەنى، نورۇز سەيلىسى، چېلىش سەيلىسى، كەكلىك سەيلىسى، ئوغلاق سەيلىسى، ئۆرۈك سەيلىسى، ئۇنىڭدىن باشقا بەزمە، باراۋەت، چايخانا ئولتۇرۇشى قاتارلىق سورۇنلاردا ، كۆپلىگەن ئىنىقۋاز سازەندە،ناخشا - ئۇسسۇلچىلار بىلەن بىللە بولاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇراتتى. ھاشىم ھاجى كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا دادىسى بىلەن ئەنە شۇنداق سورۇنلاردا بىللە بولۇپ،ساز ئۆگىنىشكە ئىشتىياق باغلىدۇ ھەم ئائىلىسىدە دادىسىدىن ئۆگەنسە، پۇرسەت تاپقاندا باشقىلاردىن ئۆگىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ، سازەندە بولۇپ قاتارغا قېتىلىدۇ.

ئاشۇ يىللار (19- ئەسىرنىڭ 80- يىللىرى) خوتەن دارۋازلىرىنىڭ ماھارىتى يۈكسەلگەن ھەم دۇنياغا داڭق چىقارغان ۋاقىتلار بولۇپ، كۆپلىگەن خوتەنلىك دارۋازلار پاكىستان، ھىندىستان، ئىران، ئىراق، سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، دار ئويناپ داڭق چىقارغان ۋە تاپقان كىرىملىرىدىن ئاشۇ جايدىكى مەسچىت، كۆۋرۈك، مەكتەپلەرگە، شۇنداقلا يېتىم-يېسىر، كەمبەغەللەرگە ھەدىيە قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خەير - ساخاۋەتلىك ئەنئەنىسىنى نامايان قىلىپ، ھۆرمەت بىلەن كىشىلەرنىڭ تىلىغا ئېلىنغان ۋاقىتلار ئىدى.

چەت ئەلدە داڭق چىقارغان خوتەن دارۋازلىرىنىڭ تەرىپى، شىنجاڭ (خوتەن) گىمۇ يېتىپ كېلىدۇ ۋە بۇلار توغرىسىدىكى تەرىپلەر ھاشىم ھاجىنى قىزىقتۇرىدۇ. چۈنكى ئۇ، ئۆز يۇرتىدا بولۇۋاتقان زۇلۇم تۈپەيلىدىن نامراتلىشىپ ئېغىر تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان مىڭلىغان-ئون مىڭلىغان كىشىلەرنى ئېسىگە ئالغانىدا، دارۋازلىقنى ئۆگىنىپ، ئالدىنقى دارۋازلاردەك خەير - ساخاۋەتلىك بولۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ ھەم ئۇنى ئۆگىنىشكە كىرىشىدۇ. نەتىجىدە بالا سازەندە دەپ ئاتالغان 15 ياشلىق ھاشىم ھاجى ئىككى يىللىق تىرىشىشتىن كېيىن چامباشچىلىق، يەر يۈزى ماھارىتى، چەۋەندازلىق، ئات ئۈستى ماھارىتى، ھاۋا بوشلۇقى ماھارىتى؛ ھەييارلىق (سېھىرگىچىلىك) ھۈنەرلىرىنى پۇختا ئۆگىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن قىسقا مەزگىل ئىچىدە دارۋازلىقنى؛ دار باغلاپ ئارغامچا ئۈستىدە مېڭىشنى پۇختا ئۆگىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1887- يىلى 17 يېشىدا قاراقاش ناھىيىسىدە مۇستەقىل دار ئويناپ پۈتۈن دارۋازلار ۋە ئۇستازلارنىڭ ئالقىشى ۋە دۇئاسىغا ئېرىشىدۇ. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ مۇستەقىل دارۋاز بولۇپ، ئۆزىنىڭ دار-

ۋازلىق گۇرۇپپىسىدىكى ئەزالىرىنى باشلاپ، پۈتۈن شىنجاڭنى ئايلىنىپ دار ئوينايدۇ. بۇ چاغدا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى دۆلەتلەر ئارقا - ئارقىدىن ئۇنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بارلىق چوڭ - كىچىك شەھەرلىرىدە دار ئوينايدۇ. شۇ جەرياندا ئۇ بۇخارا ئەمىرىنىڭ قوبۇل قىلىشى ۋە ئىنئامىغا ئېرىشىدۇ.

ھاشىم ھاجى بۇخارادىكى دار ئويۇنىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئافغانىستان بىلەن پاكىستاندا، كېيىن ھىندىستاندا دار ئوينايدۇ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ شۆھرىتى پۈتۈن ياۋروپا، ئوتتۇرا شەرق ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىنى قاپلايدۇ. ھاشىم ھاجى بارغانسېرى ئىچكىرىلەپ ئىران، ئىراقلارغا ۋە بۇ جايدىكى مەشھۇر شەھەرلەرگە بارىدۇ ۋە ھەج قىلىپ رەسمىي ھاجى بولىدۇ. ھەر قايسى ئەرەب دۆلەتلىرى خەلىپىلىرى، ئۆلكە باشلىقى، ۋالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ۋە ئىنئام بېرىشىگە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەينى زامان (19- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى) دىكى ئۇيغۇر دارۋازلىقىنى چەت ئەللەردە نامايان قىلىپلا قالماي بەلكى «ھاجى دارۋاز» دەپ نام قالدۇرىدۇ.

ھاشىم ھاجى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90- يىللىرى ۋەتەنگە (قاراقاشقا) قايتىپ كېلىدۇ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى قازا تاپقان بولۇپ، ئاچا - سىڭىل ۋە ئىنىلىرى قالغانىدى. ھاشىم ھاجى ئۆچەي دەپ قالغان ئائىلىسىدىكى سەنئەت چىرىغىنى قايتا ياندۇرۇپ، ئاچا - سىڭىل ۋە ئىنىلىرىگە ساز، ناخشا، دارۋازلىق ماھارەتلىرى، شۇنداقلا، چامباشچىلىق، چەۋەندازلىقنى ئۆگىتىدۇ. شۇنداق قىلىپ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈن ئائىلىسىنى سەنئەت ئائىلىسىگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇ ئائىلىدىكى داڭلىق مۇقامچى ئايىمخان ھاجى، ساۋۇتخان، داۋۇتخان ئەنە شۇ-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

چاغدا ئۆز ماھارەتلىرىنى كامالەتكە يەتكۈزگەنىدى. ئەم-
ما ھاشىم ھاجىنىڭ بۇ خىل تەرەققىيپەرۋەرلىكى ئىستىبدات
ھۆكۈمەت ۋە فېئودال جاھىل كۈچلەرنى بىئارام قىلىدۇ.
نەتىجىدە سەيلە، سورۇن، چايخانا ئولتۇرۇشى ۋە بەزمى-
لەردە ساز چېلىش، ناخشا ئېيتىش ھەرىكەتلىرى چەك-
لىنىدۇ. بارا - بارا يەنە دار ئويناشنىمۇ چەكلەيدۇ. چۈن-
كى ھاشىم ھاجى نەچچە يىللىق ھاياتىنى چەتئەلدە ئۆت-
كۈزۈپ، دۇنيا مەدەنىيىتى ۋە خەلقىنىڭ تەرەققىياتىنى
كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇ ۋائىزلىق قىلىش باھانىسى بىلەن
خەلقنى ئويغىتىشقا كىرىشكەنىدى.

مۇشۇ بىر قاتار ئىشلاردىن كېيىن ئۇ يۇرتىنى تاشلاپ
ئائىلىسى بىلەن بىللە سەرگەردان ھايات كەچۈرۈشكە
مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ، بۇ جەريانىدا شىنجاڭنىڭ ھەممە
يېرىنى ئايلانغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىگە تۇراقلىق جاي
تاپالمىغانىدى.

شىنجاڭدا ئاسارەتلىك تۇرمۇشنىڭ دەردىنى تولا تارت-
قان ھاشىم ھاجى يەنە ئوتتۇرا ئاسىياغا
بېرىشنى لايىق تاپىدۇ. نەتىجىدە 1910 -
يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە دار ئەترىتى ۋە ئائىلە
ئەزالىرىنى باشلاپ ئۇ يەرگە چىقىدۇ. بۇ ھاشىم ھاجىنىڭ
2- قېتىم چىقىشى بولۇپ، بۇ قېتىم ئالاھىدە
قارشى ئېلىنىدۇ. دەم ئېلىش كۈنلىرىدە دار باغلاپ
ماھارەت كۆرسەتسە، ئادەتتىكى كۈنلەردە ئوتتۇرا ئاسى-
يادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىغا ماسلاشتۇرۇپ، ساماۋەر-
لەردە سازەندىلىك قىلىش بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ كلاسسىك

مۇزىكىسى بولغان 12 مۇقامنى ئوتتۇرا ئاسىياغا تارقىتتى-
دۇ. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ناخشا - مۇزىكىلىرىنى ئۆ-
گىنىپ ئۆزلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇردۇ. كېيىنكى كۈن-
لەردە ئۇ، پېتربۇرگ (لېنىنگرات) ۋە موسكۋاغىچە بې-
رىپ دار ئوينايدۇ. ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى
موسكۋادا ئوينىغان بىر قېتىملىق دار ئويۇ-
نىدا ئۇنىڭ دار ئەترىتىدىكى يولداش ئاخۇن موسكىۋا-
نىڭ 11- ئايدىكى سوغۇق ھاۋاسىدا ماھارەت كۆرسىتىدۇ.
ئۇ، داردىن سالامەت چۈشكەن بولسىمۇ ئەمما دار ئۈستىدە
سوغۇق ئىچىدە ئۆتۈپ كېتىپ قازا تاپىدۇ.

ھاشىم ھاجى ئۆزىنىڭ دارۋازلىق ۋە سەنئەت جە-
ھەتتىكى ماھارىتى ئارقىلىق، ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن
كېيىنكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ سەنئىتىگە ئالاھىدە تۆھپە
قوشىدۇ. قاسىم دورغا بەگ، ئىمىن قاپپاش، ئابدۇرېھىم
چاڭ ۋە سەمەت ئاخۇن قاتارلىق مەرھۇملارنىڭ ئەسلىشىگە
قارىغاندا، پەرغانىدە مەشھۇر پەرغانە قانىلى قېزىلغاندا،
ھاشىم ھاجىنىڭ ناغرا-سۇناي بىلەن ئورۇندىغان 12 مۇ-
قامى قانال قازغۇچىلارنىڭ يۈرەك تارلىرىنى تىترىتىپ
قانال مەيدانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. ئاشۇ يىللاردا
ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر رايونلىرى ۋە ئۆزبېك را-
يونلىرىدا يېڭىدىن تەشكىللەنگەن سەنئەت ئۆمەكلىرىدە
ھاشىم ھاجىنىڭ ئۇستازلىق رولى بار ئىدى. چۈنكى ئۇ،
ناغرا - سۇنايدىن باشلاپ، تەمبۇر، دۇتار، ساتار، قالۇن
قاتارلىق ھەممە سازلارنىڭ ۋە پۈتۈن ئاھاڭلارنىڭ ما-
ھىرى ئىدى. ئۇ يەنە ئەرەب ئەللىرى ۋە ھىندىستان، پا-

كىستانلاردا بولغان ۋاقىتلىرىدا ئۆگەنگەن چەتئەل مۇزىكىلىرىنىمۇ ناھايىتى ئوبدان ئورۇندايتتى. ھاشىم ھاجىنىڭ سازەندىلىكتە شۇنداق بىر ئارتۇقچىلىقى بارئىدى. ئۇ ھەر قانداقۋاقىتتا ساز چېلىپ ناۋائى، خوجا ھاپىز... قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇسا ساز ئاخىرلاشقاندا، پىر-ئۇستازلارغا ۋە مەرھۇم ئىجادكار، شائىرلارغا ئاتاپ، دۇئا-تەگبىر قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى «سازچىلىق شەيتاننىڭ ئىشى» دەيدىغان جاھىل مۇتەئەسسىپلەرگە كۈچلۈك زەربە ئىدى، دەيدۇ.

1930- يىللارغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ماركسىزم ۋە كوممۇنىزمنى قوبۇل قىلغۇچىلار كۆپىيىدۇ. بۇ چاغدا شىنجاڭدىمۇ تارىخىي خاراكتېرلىك زور ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرى بىلەن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئوتتۇرىسىدىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مۇناسىۋەتلىرى كۈچىيىدۇ. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر ئىلغارلار ۋەتەنگە قايتىپ كېلىشكە باشلايدۇ. شۇ قاتاردا ھاشىم ھاجىمۇ ۋەتەنگە قايتىدۇ. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سەپەرداشلىرىنىڭ تەكلىپى ۋە 1910- يىللىرىدا كۇچادا بولغان مەزگىللىرىدە ئۆز قولى بىلەن يېتىشتۈرگەن ياش سەنئەتكار - سازەندىلەردىن مامۇت ئاخۇن، بىلال ئاخۇن، بايىز ئاخۇن سېتە، ئىبراھىم تەمبۇر، ئەلنەغمىچى زەيتۇنخان، دىلەيسىخان، ھېزىم ئاخۇن، ھېلىم سېلىم قاتارلىقلارنىڭ ئارزۇسى بىلەن كۇچادا توختايدۇ.

ھاشىم ھاجى شۇنىڭدىن باشلاپ بىر تەرەپتىن دار ئويناش، شاگىرت يېتىشتۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولسا، يەنە

بىر تەرەپتىن ناخشا - مۇزىكا ۋە خەلق سەنئىتى بى-
لەن مەشغۇل بولىدۇ. ئۇ چامباشچىلىق، چەۋەندازلىق،
ھەييارلىق (سېركچىلىك) ئويناش بىلەن مۇزىكا ئۇيۇش-
تۇردۇ. يېڭى ناخشىلارنى ئېيتىدۇ. خەلقنى پەن مەدەنى-
يەت ۋە مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشقا دەۋەت قىلىدۇ.
ئوتتۇرا ئاسىيادا ئوينالغان تىياتىر، كون-
سېرتلارنى ئوينايدۇ. جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە زۇ-
لۇمغا قارشى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ بارىدۇ. ئۆكتەبىر ئىن-
قىلابىنىڭ غەلىبىسىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەش ئارقىلىق
خەلقنى ئويغىتىشقا تىرىشىدۇ.

1931- يىلى زۇلۇمغا ۋە ۋاكىلىق تۈزۈمگە قارشى قوز-
غالغان خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار
قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن شىنجاڭدا يېڭىلىق تە-
رەپدارلىرى كۆپەيدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتقان
بىر بۆلۈم ۋەتەنپەرۋەر ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى
يېڭى زامان ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنى باشلىۋېتىدۇ. بۇ ۋا-
قىتتا ھاشىم ھاجى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما-
رەئىسى ئابدۇللا داموللا (نەئىمى) نىڭ تىياتىر ئۇيۇشتۇ-
رۇش توغرىسىدىكى مۇراجىئەتنامىسىنى كۆرگەندىن كېيىن،
كۇچادىكى بىر بۆلۈم ئىلغار سەنئەتكارلارنى باشلاپ ئاق-
سۇغا كېلىپ، ئاقسۇ تىياترىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ۋە
ئۇنىڭ دەسلەپكى سەھنە نومۇرلىرىنىڭ ئىجادكارلىقىغا
زور كۈچ قوشىدۇ.

ھاشىم ھاجىنىڭ پۈتۈن ھاياتى دارۋازلىق، سازچى-
لىق ۋە سەنئەت ماھىرلىرىنى يېتىشتۈرۈش بىلەن ئۆتتى.
شۇ جەرياندا ئۇ، ۋائىزلىق (مەدداھلىق) باھانىسى بىلەن
ئىنقىلابىي ھېكايىلەرنى سۆزلەش، تەيپىڭ تيەنگودىن
شىنخەي ئىنقىلابىغىچە، قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابىدىن

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر ۋە كۈرەشلەرنى تەشۋىق قىلىپ كەلدى.

ھاشىم ھاجى ياپونغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە كۆپ قېتىم دار باغلاپ ۋە تىياتىر كېچىلىكى ئۆتكۈزۈپ، تاپقان كىرىملىرىنى تامامەن ياپونغا قارشى تۇرۇش ئالدىنقى سېپىگە ياردەم بەرگەن. بۇ ئىش يالغۇز بىر ئۇرۇمچىدىلا ئەمەس، بەلكى ئاشۇ يىللاردا شىنجاڭنىڭ بىر قانچە يېرىنى ئايلىنىپ، جاي - جايلاردىن ئىئانە يىغىش ئورۇنلىرىغا ياردەم بەرگەنىدى.

ھاشىم ھاجى 1953- يىلى 84 يېشىدا كۇچادا ۋاپات بولدى. گەرچە ئۇ ۋاپات بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى دار ئويۇنىنى ۋە سەنئىتىنى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا قالدۇرۇشتا ئۆمۈر بويى جاپا چېكىپ قولغا كەلتۈرگەن ئەجرى خەلق ئاغزىدا، تارىخ بېتىدە داستان بولۇپ قالدى.

ھاشىم ھاجىنىڭ دارۋاز قىلىپ يېتىشتۈرگەن چوڭ ئوغلى سىدىق ھاشىم ھازىر 73 ياش بولۇپ، ئۇ ئازادلىقتىن بۇيان شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت سېپىدە، بولۇپمۇ شىنجاڭ سېرك ئۆمىكىدە ئىزچىل خىزمەت قىلىپ كەلدى. ئۇ ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى. كىچىك ئوغلى نۇرئاخۇن بولسا، غۇلجا، كۇچالاردا شاگىرت تەربىيىلەيدۇ.

ھاشىم ھاجىنىڭ مۇزىكاشۇناسلىقىنى ئۆگەنگەن ئوغلى شېرئەلى ھاشىم شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، نەۋرىسى خەلچەم سىدىق شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئاتاقلىق ئۇسسۇلچىسى، نەۋرىسى تۇرسۇن ئېلى شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكىنىڭ مۇزىكانتى، نەۋرىسى نىگارە بېيجىڭ سېرك ئۆمىكىدە ئىشلەيدۇ.

قاراقاشتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئاتاقلىق مۇقامچى ھەمدۇللا ئاكىنىڭ ئائىلىسىدىن چىققان ھاشىم ھاجى، ئايىمخان ھاجى، ساۋۇتخان، داۋۇتخان قاتارلىقلارنىڭ ئەۋلادلىرى بۈگۈنمۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا دارۋازلىق، سېرىكچىلىك، ئۇسسۇل ۋە مۇزىكا ساھەسىنىڭ يورۇق يۇلتۇزلىرى بولۇپ چاقنىماقتا. ئۇلار ئۇزاخۇن تەربىيىلىگەن دارۋازلار، شېرئەلى تەربىيىلىگەن مۇزىكانتلار، خەلچەم سىدىق يېتىشتۈرگەن ئۇسسۇلچىلار نەچچە يۈزگە يېتىدۇ.

«شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 25 ـ سانىدىكى شېرىپ خۇشتارنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسەن قىسمەن مەزمۇنلار تولۇقلاپ ئېلىندى.

داڭلىق مۇقامچى ئايىمخان ھاجى

ئايىمخان ھاجى 1888 ـ يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ بازار ئىچى تانا يېزىسىدا داڭلىق مۇقام ئۇستىسى ۋە خەلق سەنئەتكارى ھەمدۇللا ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ھەمدۇللا ئاكا ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر مۇقام ئۇستىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھاشىم ھاجى، ساۋۇتخان، داۋۇتخان قاتارلىق ئوغۇللىرىنى 12 مۇقامنى چېلىشتا كامالەتكە يەتكۈزۈپلا قالماستىن، ئايىمخان ھاجى قىزىنىمۇ ئۇستا مۇقامچى قىلىپ يېتىشتۈرگەنىدى.

ھەمدۇللا ئاكىنىڭ ئۆيىدە مۇقامنىڭ دىلنى مەھلىيا قىلغۇچى مۇڭلىرى كېچە ـ كۈندۈز جاراڭلايتتى. يىراق ـ يېقىندىن كەلگەن مۇقام ئىشقىۋازلىرى ۋە مەشقاۋۇللار بۇ ئۆيگە جەم بولۇپ، مۇقام ئۆگىنىش، دارۋازلىقنى مەشق قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن مەشغۇل

www.uyghurkitap.com

ئىدى. يۇرتتىكى چوڭ- كىچىك مېھماندارچىلىقلار، توي- تۆكۈن، بەزمە- مەشرەپلەر ئۇلارسىز قىزىمايتتى. ئامىنەخان ئەنە شۇ مۇقام كۈيلىرى ئىچىدە تۇغۇلدى ۋە ئۆسۈپ يېتىلدى. ئۇ 11—12 يېشىدىلا مۇقامنىڭ مۇقەددىمە، تەزە، مەرغۇللىرىدىن كىچىك ئارىيەلەرنى چېلىشنى ئۆگەندى. 15 يېشىدا مۇقامنىڭ ھەر قايسى ئۆزگىرىشلىرى بويىچە چالالايدىغان بولدى. 18 ياشتا ھۆسنى لاتاپەتلىك، ئېگىز، زىلۋا ئۆسكەن ئامىنەخان داڭلىق مۇقامچى قىز بولۇپ يېتىشتى. ئۇنىڭ نام-شۆھرىتى كېرىيە، خوتەن، گۇما قاتارلىق جايلارغىچە تارقىلىپ بۇ قىزنىڭ ھۆسن- جامالىنىلا ئەمەس، چالغان مۇقامىنى بىر قېتىم ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلىپ يىراق- يېقىندىن كەلگەنلەر ئاز ئەمەس ئىدى.

ئامىنەخان ھاجى 18 — 19 ياشلارغا كىرگەندە ئۇنىڭ ئاتا- ئانىسى ئارقا- ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ئاكىسى ھاشىم ھاجىمۇ چەتئەللەردە قىزغىن پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. باشقا تۇغقانلىرى بولسا ئۆز تۇرمۇشى بىلەن ھەلەك ئىدى.

ئۇ يۇرت مۆتىۋەرلىرى تەرىپىدىن توي - مەرىكە، بەزمە - مەشرەپلەرگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئۆمۈرلۈك سەنئەتكارلىق ھاياتى رەسمىي باشلىنىدۇ. ئامىنەخان مۇقامنى كۆپىنچە تەمبۇر بىلەن ئورۇندايتتى. ئۇنىڭ چېلىشتىكى ماھارىتى، ئاۋازىدىكى راۋانلىق، سوزۇك ۋە يېقىملىق سېھرىي كۈچ—ئاڭلىغۇچىلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا مۇڭ، غۇرۇر، شادلىق ۋە مەنىۋى شىپالىق بەخش ئېتەتتى.

ئەينى دەۋردىكى شارائىتتا بۇ چىرايلىق مۇقامچى قىزغا ئاشىق بولغانلار، ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن مۇھەببەت- نىكاھ تەلىپى قويغۇچىلار كۈنسايىن كۆپەيدى. بەزى دىنىي مۇتەئەسسىپلەر ئۆز ئىمتىيازى ۋە بايلىقىنى كۆز-كۆز

قىلىپ خوتۇنى بار تۇرۇقلۇقمۇ ئۇنى يوشۇرۇن نىكاھىغا ئېلىپ، «شەيتان ۋەسۋەسىسى مۇقام» دىن بەزدۇرۇپ، «روپاش ئاغچام» قىلىپ، «ساۋاب» تېپىشماقچى بولۇشتى. بەزى بايۋەچچىلەر ئۇنى ئارزۇلۇق خوتۇنى قىلىپ، ھۇجرىدىن چىقارماي مۇڭلۇق ئاۋازى ۋە گۈزەل ھۆسن - جامالىدىن ئۆمۈرلۈك ھوزۇرلىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈشتى.

ئايىمخان بۇ خىل رەزىللىك يوشۇرۇنغان قارا كۆڭۈل خېرىدارلىرىنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى.

ئايىمخان ھاجى 1948- يىلى بىر نەچچە ئەر- ئايال ھەج-تاۋاپ قىلغۇچىلار بىلەن بىللە تەمبۇرنى يېنىغا ئېلىپ ئاتلىق ھەج سەپىرىنى باشلايدۇ. ئۇ ھەجدىن قايتىش سەپىرىدە ھىندىستاننىڭ بومباي شەھىرىدىكى بىر مېھمانخانىدا ھەر خىل مىللەتلەر توپلاشقان سورۇندا ئەجەم، چەبىيات مۇقاملىرىنى ئورۇنداپ تاماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇرىدۇ. بومبايدىكى مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئەربابلار ئاتايىن يوقلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ مۇقام ئورۇنلاش ماھارىتىگە ئۆز تەرجىمانلىرى ئارقىلىق ئاپىرىن ئوقۇش بىلەن بىرگە ئايىمخان ھاجىغا، ئەگەر ھىندىستاندا قېلىشنى خالىسا، ئۆي- جاي، يۇقىرى مائاش - تەمىنات بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. لېكىن ئايىمخان ھاجى ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىدۇ ۋە 1949 - يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ.

ئايىمخان ھاجى 1942 - يىلدىن باشلاپ قاراقاشتا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن سانايىنەپىسىلەردە چالغۇچىسۈپىتىدە ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقسەنئىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا زور تۆھپە قوشتى. ئازادلىقتىن كېيىن ھەر خىل پائالىيەت سورۇنلىرىدا خەلقىنىڭ سوتسىيالىستىك ۋەتەن قۇرۇش قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

يېڭى ناخشىلارنى ياڭراتتى.

12 مۇقامنى ئۆزىنىڭ بارلىق ھۇزۇر- ھالاۋەتلىرىدىن كېچىپ، قوغدىغان ۋە ساقلىغان داڭلىق مۇقامچى ئايىمخان ھاجى 1961- يىلى ئاتا مىراس تەمبۇرنى قۇچاقلىغان ھالدا ۋاپات بولدى.

ئۇ، ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈر تەنھالىق ھاياتىنى ئۆزى ياخشى كۆرگەن 12 مۇقامغا ۋە مۇقام كۈيلىرى ئارقىلىق سۆيگەن ۋەتىنىگە، خەلقىگە بەخش ئەتكەنلىكتىن خەلق بۈگۈنگىچە ئۇنىڭ نامىنى يادلاپ كەلمەكتە.

ئويباغ

ئىمامى رەببانىينىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغان ئىككى ئوغۇل 1590 - يىللىرى سەيلون ئاراللىرىدىن يولغا چىقىپ چوڭ ئوغۇل مىرابدۇللاخان يەكەندە تۇرۇپ قاپتۇ. كىچىك ئوغۇل (بۇ يىگىتنىڭ ئىسمى ئۇلۇغ بولسا كېرەك، ئۇلۇغ ھەزرىتىم دېگەن نام- ئاتىقى ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.) يۇرت كېزىپ بۇ جايغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ۋە بىر نەچچە ھەمراھىنىڭ ئات - ئۇلاغلىرى ھېرىپ قاپتۇ. كەچ كىرىپ قالغانلىقتىن بۇلار كىگىز - كۆرپىلىرىنى يېيىپ ئۇخلاشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا بىر ئۆن يېتىم يىراقلىقتىكى كۆشۈك ① لەقەملىك كىشىلەر (كۆشۈك مەھەللە ھازىر قېرىمچى كەنتىگە تەۋە) بۇلارنى ئۆيلىرىگە باشلاپ بېرىپتۇ. سۆھبەت داۋامىدا بۇلارنىڭ ئىسلام دىنى پەرھىز - سۈننەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش — مۇستەھكەملەش

① كۆشۈك — كالا، ئات، ئېشەكلەرنى ئېتىز - خامانلاردا ئىشقا سالغاندا مايسا، دانلارنى يەپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن تۇمشۇقىغا ئوراپ قويىدىغان، توقۇلما سايمان.

ئۇچۇن كەلگەنلىكىنى بىلىپ، يەرلىك مۇسۇلمانلار بۇلار-نى ئۇستاز بولۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. ئۇلۇغ ھەزرىتىم بۇلارنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىپتۇ. بۇ جاي تۇغراقلىق-قۇمۇشلۇق، زېمىنى پەس، يۇرت - مەھەللىلەرگە يېقىن، سۇغىرىشقا قولايلىق بولغانلىقتىن، ئۇلۇغ ھەزرىتىم بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ ئېتىز - باغلارنى بىنا قىلغانىكەن. بۇ مەھەللە «ئويباغ» دەپ ئاتىلىپ كېيىنچە «ئويۋاغ» قا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

بۇ كەنتنىڭ بىر بۆلۈك ياقا جايلىرى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇش ۋە كوممۇنىنى يېزىغا ئۆزگەرتىش مەزگىللىرىدە قوشنا كەنتلەرگە قوشۇلۇپ كەتتى.

ئېرىق چوڭقۇر بولغانلىقتىن چوڭ قوغاچ ئېچىلسا بەھرام سۈيى ئۆستىڭىنىڭ سۈيى بۇ ئېرىققا ئاقىدىكەن. كىشىلەر ئارىسىدا نەپسى يامان، قارنى چوڭلارنى تەنقىد قىلىدىغان «ئويباغ ئېرىقىنىڭ قوغىچىدەك دەم تارتىدىكەنسىز» دېگەن ئىبارە ھازىرمۇ بار.

1955 - يىلىدىن ھازىرغىچە ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى، ھاۋا رايى پونكىتى، يولۇچىلارنى توشۇش شىركىتى، ج خ قاتناش ساقچىلىرى ئەترىتى، يول ئاسراش ھەققى يىغىش پونكىتى، ئاشلىق ئامبىرى قاتارلىق ئورۇنلار بۇ كەنتنىڭ دائىرىسىگە سېلىنىدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئويباغ كەنتىدە تۆت مەھەللە، 430 ئائىلە، 1829 نوپۇس ، 1562 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئويباغدىكى مەدرىسە ۋە مەسچىت توغرىسىدا

ئۇلۇغ ھەزرىتىم بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن

ئىشانلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ سوپى - مۇرتلىرىنى تېز كۆچەيتكەنلىكتىن ئاپپاق خوجا (ھىدايىتۇللا ئىشان) نىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەنىكەن. بۇ كىشى 385 يىل بۇرۇن يول- نىڭ قىبلە تەرىپىگە ئىمامى ھەسەننىڭ روھىغا ئاتاپ خىش قۇرۇلمىلىق مەدرىس سېلىپ تالىپلارنى تەربىيىلى- گەنىكەن، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇللاخان ھەزرىتىم 354 يىل بۇرۇن داراسكال، ئاقساراي تەرەپلەرگە چىقىدىغان يول- نىڭ كۈن پېتىش تەرىپىگە ئىمامى ھۈسەيىننىڭ روھىغا ئاتاپ مەدرىس - مەسچىت سالدۇرغانىكەن. (بۇ ئىككى مەدرىس — 1960 - يىلىغىچە بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇ- راتتى.) قۇدرىتىللاخاننىڭ دەۋرىگە كەلگەندە بۇلارنىڭ سوپى - مۇرتلىرى بىر نەچچە مىڭغا، قارا قوزۇق، ساي- يات، ئالتۇنچى، تاشكەنت، سايباغ ۋە ئۆز مەھەللىسىدى- كى ۋەخپە يېرى 60 پاتمانغا (بىر پاتمان — 100 مو ھې- سابلىنىدىكەن) يەتكەنىكەن.

بۇ مەدرىسلەرنى قايتا رېمونت قىلغاندا نىياز ھې- كىمبەگ دېگەن كىشى پۇل بېرىپ تاقىلىرىنى ياساتقانىكەن.

1860 - يىللىرى خوتەننىڭ ئەلىمى — ھەبىبۇللامۇپ- تى ھاجىم ئۆزىنىڭ قەشقەرنى ئىشغال قىلىش مۇددىئاسىغا، قۇدرىتىللاخان ھەزرىتىمنى ئەسكەر ۋە پۇل بىلەن ياردەملىشىشكە دەۋەت قىپتۇ. قۇدرىتىللاخان:

— ئاتچويلىك پاختىچى موللىلار ① نىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ؟ بىز ئۇلارغا قوشۇلساق نەسەب- مەرتىۋىمىز پەسلەپ كېتىدۇ،- دەپتۇ. بۇ مەسخىرىدىن خەۋەر تاپقان ھەبىبۇللا ئەلەمغەزەپلىنىپ، بىر نەچچە ئەمەلدار ۋە ئون

① ئاتچويلىك خوجىلارنىڭ ئەجدادلىرى — كېۋەز تېرىش، پاختا ئې- لىپ - سېتىش بىلەن شۇغۇللانغانىكەن.

نەچچە ئەسكەر ئەۋەتىپ قۇدرەتۇللاخاننىڭ نۇرغۇن مال-دۇنيالىرىنى، جۈملىدىن 300 تۆگىسىنى مۇسادىرە قىلىپ خانلىق خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈۋاپتۇ. ئىككى تاشلىق تۆگىمىنىمۇ ئۆتكۈزۈۋالغانلىقتىن بۇ تۆگىمەن پادىشاھلىق تۆگىمەن دەپ ئاتىلىپتۇ. زاۋۇدا ياقۇپ بەگنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن سېلىنىدىغان چوڭ قورغاننىڭ دەرۋازىسى قىلىمىز دەپ قىبلە تەرەپتىكى مەدرىسىنىڭ دەرۋازىسىنى قومۇرۇپ ئېلىپ كېتىپتۇ.

بۇ مەدرىس-مەسچىتلەر 1962-يىلى بۇزۇلۇپ كەنت ئىشخانىلىرىنى سېلىشقا ئىشلىتىلدى. ھەزرەت ھاجىمنىڭ ئوغلى ھۆرمەتۇللاخان 1980-يىلى ئەيسار ھاجىم (تېۋىپ) قاتارلىق يۇرت قەۋمىدىن ئىئانە توپلاپ ئۇزۇنلۇقى 30 مېتىر، كەڭلىكى 16 مېتىر جايغا يېڭى مەسچىت سالدى.

دامولla ھاجىم توغرىسىدا

كىشىلەر «ھەزرەت ھاجىم»، «دامولla ھەزرىتىم»، «دامولla ھاجىم» دەپ ئاتىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئىسمى كىشىلەرنىڭ يادىدىن چىقىپ كەتكەنىكەن. ئۇنىڭ تالىپى، زاۋا يېزىسىنىڭ جايتېرەك دېگەن يېرىدە ئولتۇرۇشلۇق ماخمۇت مەخسۇم ھاجى (92 ياش) نىڭ پاكىتلىشىچە دامولla ھاجىمنىڭ ئىسمى — مەئسۇمخان ئىكەن.

بۇ كىشى ياش ۋاقتىدا ھازىرقى ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابەت شىپاخانىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى قومۇشلۇق مازارنىڭ ئورنىدا روزىمۇھەممەت داموللام سالدۇرغان، ئوسمانىشا ئاخۇنۇم دەرس بەرگەن مەدرىستە ئوقۇغانىكەن. بۇ تالىپنىڭ تەمبۇرغا ئىشقىۋاز ئىكەنلىكىنى كۆرگەن ئوس-

www.uyghurkitap.com

مانىشا ئاخۇنۇم بۇ تالىپنى ساۋاقداشلىرى ئوتتۇرىسى-
دا ئەيىبلەپ تەمبۇرىنى يېرىدۇۋېتىپتۇ. كۆڭلى ئازار يېگەن
بۇ تالىپ بىر نەچچە ساۋاقداشىنى باشلاپ قەشقەرگە بې-
رىپ بىر يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، سودىگەرلەرگە ئەگىشىپ
تېرەك داۋاندىن ئۆتۈپ بۇخاراغا بېرىپ ئۈچ يىل «مەد-
رىسە كۆكۆلداش» تا ئوقۇپتۇ. سەدىقىدىن تەگمىش بو-
غان 150 يامبۇغا تايىنىپ ئۇستازى بىلەن ھەرەمگە بې-
رىپ ھاجى بولغاندىن كېيىن قايتىپ يەكەنىدىكى تۇغقىنى
شانىياز ئىشانىمنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ، شانىياز ئىشان
قىزى قەمەر خېنىمنى ئۇنىڭغا بېرىپ قېيىن ئاتا بوپتۇ ۋە
كۆيئوغلىنى بىر مەدرىسىدىكى مۇدەررىسلىككە تەيىنلەپتۇ.
بۇ خەۋەرلەر ئۆز يۇرتىغا ئاڭلانغاندىن كېيىن قاۋۇل ئا-
خۇن قاتارلىق كىشىلەر يەتتە مەپە بىلەن يەكەنگە بې-
رىپ ھاجىمنى شانىياز ئىشاندىن تىلەپ قايتۇرۇپ كەپتۇ
ۋە «داموللا ھەزرەت ھاجىم» دەپ ئاتاپتۇ. بۇ كىشى ئويى-
باغ مەدرىسىدە 18 يىل مۇدەررىس بولۇپ 1500 دىن ئارتۇق
تالىپنى تەربىيىلەپتۇ. (ئىمىن ھەزرەتمۇ بۇ مەدرىسىنىڭ
تالىپى ئىكەن) ئاخىرقى ئۆمرىدە ئالتە يىل كۆزى تو-
تۇلۇپ 1922- يىلى 52 يېشىدا جان ئۈزدى. بۇ چاغدا ئا-
نىسىنىڭ قورسىقىدا بەش ئايلىق بولغان كەنجى ئوغلى
ھۆرمەتۇللاخان بۇ يىل (1995 - يىل) 2 - ئايدا 72 يېشى-
دا قازا تاپتى. ئۇنىڭ جەسىتى مەسچىتنىڭ يېنىدىكى
زاراتگاھلىقتا 21 - سەئىد ئەۋلادى بولۇپ كۆمۈلدى.

مەئسۇمخان ھەزرەت ھاجىمنىڭ چوڭ ئوغلى پەز-
لەنەبىخاننىڭ ئوغلى ئابلەتخان بۇ يىل 58 ياشقا كىردى.

«ئۇلۇغ ھەزرىتىمنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى سۈرتسە
قارىغۇ كۆز ئېچىلىدۇ»، «ساقايمىغان جاراھەتكە ئۇلۇغ
ھەزرىتىمنىڭ قەبرىسىنىڭ توپىسىنى سەپسە دەرھال شى-

پالىق تاپىدۇ»، «ساتىدىغان ئاشلىق ياكى مالغا بۇ مەدرىسىنىڭ توپىسىنى سەپسە كۆپ پۇلغا يارايدۇ» دېگەن مۇبالىغىلەر بۇ نەسەبكە يېقىنقى يىللارغىچە ھۆرمەت-ئابروي بېغىشلاپ كەلدى.

تەكىلىك باغ

غولامىدىن سۇبېتىللاخان ھەزرىتىم ① 1910 - يىللىرى 15 مو يەردە تەكىنى (تەكە-شاپتۇلنىڭ بالدۇر پىشىدىغان بىر خىلى) ئاساس قىلىپ، ئۆرۈك، چىلان، ئالما، ئانار، ياڭاق، ئامۇت، نەشپۈتلەرنى ئۆزى ئۇلاپ باغ بىنا قىلغان بولۇپ، كىشىلەر تەكىلىك باغ دەپ ئاتىغانىكەن. بۇ باغنىڭ تۆت ئەتراپى شۇ قەدەر پۇختا چىتلانغانلىقتىن ئۇچارلىقلار كىرەلەيدىكەن، ماڭارلىقلار (ئادەم ۋە ھايۋانلار) كىرەلمەيدىكەن. مېۋە سېتىۋالغۇچىلارغا باغۋەن كەمچەنلەپ(سانىماي)، ئىشىكنىڭ ئۈستىدىن سۇنۇپ بېرىدىكەن، پۇلى يوق بېرىپ قالغانلارنىمۇ بىرنەچچە تال مېۋە بىلەن خۇشال قىلىدىكەن. بۇ باغ 1959 - يىلدىن كېيىن پەرسۇدە بولۇپ، بىر ئارغامچا بىلەن يۆگەلمەيدىغان ئۆرۈك دەرەخلىرى خەلق ئاشخانىسىنىڭ ئوچاقلىرىدا كۆلگە ئايلاندى.

(ئۇلۇغ ھەزرەت، مەئسۇمخان ھاجى، مەدرىس-مەسچىتلەر توغرىسىدىكى مەلۇماتلارنى ماخمۇت مەخسۇم ھاجى، ئويباغ كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق ماخسۇت ھاجى، ئابلەتخاندىن ۋە قاراقاش بازارلىق پارتكوم بىرلىكسەپ خىزمىتىگە مەسئۇل كادىرى ماخمۇت تۇرسۇندىن توپلىدىم.)

① مەئسۇمخاننىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قىرىمچى

بۇ كەنتنىڭ ئىسمى يۈز يىللار ئىلگىرىدىن باشلاپ قىرىمچى① دەپ ئاتىلىپكەپتۇ. بۇ يەردىن 50-يىللارغىچە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا قىرىم ئاپىرىپ سېتىلىدىكەن. ئەمما، كۆن، خۇرۇم زاۋۇتلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، بۇ جايدا ھازىر قىرىم ئىشلەيدىغانلار ئاساسەن تېپىلمايدىكەن. شۇنداقتىمۇ قىرىمچى دېگەن بۇ نام ھېلىغىچە كەنت ئىسمى بولۇپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە 270 ئائىلە، 1239 نوپۇس، 936.5مو تېرىلغۇ يەر يار.

سىزى

150 يىل بۇرۇن بۇ جايدىن ئاقىدىغان بېھرام سۈيى ئۆستىڭى ئېگىز، كۆن يېرۈش تەرەپ پەس بولغاچقا، قاش تۇۋىدە ھەمىشە سۇ سىزىپ تۇرغانلىقتىن بۇ مەھەللە سىزى دەپ ئاتالغانىكەن.

1940 - يىللىرى بۇ كەنتتە قۇربان ھاجىم ئىسىملىك بىر باي ياشىغانىكەن. ئۇنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى نەچچە يۈز موغا يەتكەنلىكتىن، تېرىش - يىغىش مەزگىللىرىدە نەچچە ئون، ئادەتتە يەتتە - سەككىز كۈنلۈكچى (بىر كۈن ئىشلەپ شۇ كۈنى كەچتە ئىش ھەققىنى ئالىدىغان ئىشلەمچىلەر) ئەمگەك قىلىدىكەن. بۇ باي ئەتىگەنلىكتە بىر قاچا ئاش بىلەن ئۈچ زاغرىنى تۇگىتىپ يەپ بولالايدىغان ئىشلەمچىلەرگە ئىش كۆرسىتىپ بېرىدىكەن. يەپ تۇ-

① قىرىمچى — ئەچكۇ، قوينىڭ تېرىسىنى يەرلىك ئۇسۇلدا پىششىقلاپ ئىشلەيدىغانلارنى كۆرسىتىدۇ. تېرىدىا مەخسۇس ئاياغ تىكىلىدۇ.

گىتەلمىگەنلىرىگە ئىش بەرمەي قايتۇرۇۋېتىدىكەن. ئايالى:

— نېمىشقا بۇنداق قىلىسىلا؟ — دەپ سوراپتۇ. باي:

— نانىنى جىق يېگەنلەرنىڭ ئەقلىي قۇۋۋىتى كەم، جىسمانىي كۈچى جىق بولىدۇ، قانداق ئىشقا بۇيرىساق بېشىنى ئىچىگە تىقىپ دېگەندىن چىقىراق ئىشلەيدۇ. نانىنى ئاز يېگەنلەر ئەقىللىق كېلىدۇ، مەن تاپشۇرغان ئىشتىن پۇتاق چىقىرىپ مەسلىھەت كۆرسىتىپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزىۋېتىدۇ، — دېگەنىكەن.

بۇ كەنتتە ئۈجمە قاتار دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. بەدۆلەت زامانىدا بۇ كەنتتىن كېسىپ ئۆتىدىغان قەشقەر — خوتەن تاشيولىنىڭ بويىدا بىر نەچچە يۈز تۈپ ئاق ئۈجمە كۆچىتى سېلىنغانىكەن. بىر قۇچاق تومۇلۇقتا چوڭايغان بۇ ئۈجمە دەرەخلىرى 1960 - يىللىرى «خەلق ئاشخانىسى» نىڭ ئوچاقلىرىدا كۈلگە ئايلاندى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 421 ئائىلە، 2028 نوپۇس، 1593 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شائىر قادىرخان يەتتەمى

شائىر قادىرخان يەتتەمى 1918 - يىلى سىزى كەنتىدە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئەسلى ئىسمى تۇردى خەلپە ھاجى ئوغلى قادىرخان بولۇپ، يەتتەمى— شائىر ئۆزى قوللانغان تەخەللۇسى. شائىرنىڭ دادىسى تۇردى خەلپە ھاجى ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر ئۆلىماسى بولۇپ، مەدرىس ئېچىپ ئىلىم تارقاتقان، يۇرت ئەھلىگە، قېرىنداشلىرىغا ساۋاتى كۈچلۈك، خىزمەتكار كىشى ئىدى. شائىر كىچىككىدە ئائىلىسىدىن تەلىم ئېلىپ باشلانغۇچ مەلۇماتقا ئېرىشكەندىن كېيىن، شۇ ۋاقىتتىكى نوپۇزلۇق بول

غان قوتاز مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇغان. مەدرىسىنى تاما
لىغاندىن كېيىن، مەشھۇر ئۆلىما مەتنىياز ھاجىم مەۋلەۋ
نىڭ ھوزۇرىدا، كېيىنچە قاغىلىقتىكى ئوبۇلقاسىم ھەز
رەتنىڭ ھوزۇرىدا سىستېمىلىق ئىلىم تەھسىل قىلغان
تىل، تەپسىر ۋە ئەدەبىيات ئىلىملىرىنى ئالاھىدە كۆڭۈل
قويۇپ ئۆگەنگەن ۋە ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىللىرىنى با
راۋەر رەۋىشتە پىششىق ئىگىلىگەن. كۆڭۈل مايىللىقى جە
ھەتتە شېئىرىيەتكە ئالاھىدە ئىشتىياق باغلاپ تۇرلۇك تىل
يېزىقتىكى كۆپلىگەن شېئىرىي كىتابلارنى ئوقۇغان. ش
ئارقىلىق تۈركىي تىل سىستېمىسىدىكى نۇرغۇن كلاسسىك
شائىرلار ۋە ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى بىلەن تونۇشقان. ئ
ئۇن ياش ۋاقتىدىلا نۇرغۇن ئەشئارلارنى يادلىۋالغان. ئۆ
زى ھەم نەزم ئىجاد قىلىشقا باشلىغان. شائىرنىڭ 30-
يىللاردىكى ئەھۋالىنى ئەسلىگەنلەر ئۇنى «شۇ چاغلار ياش
بەكمۇ زېھنىلىك ئىدى. ئەرەب ۋە پارس تىللىرىدا راۋان
سۆزلەيتتى. بېيىت يادلىسا ئادەم زوقلىنىپ كېتەتتى. ئۇ
ياش ۋاقتىدىلا ئەلنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن» دەيدۇ.

شائىر ئازادلىقتىن كېيىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ
ئىززەت - ئېتىبارىغا ئېرىشتى. 1962 - يىلى ئاز سانلىق
مىللەتلەر ئېكىسكۇرسىيە ئۆمىكى تەركىبىدە ئىچكى ئۆلكە
ۋە شەھەرلەردە توت ئاي ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بول-
دى. شائىر ئاشۇ توت ئايلىق تۇرمۇش تەسىراتلىرى ئا-
ساسىدا «سەپەردىن خاتىرىلەر» ناملىق قولىيازما توپلام
ئىشلىگەن. بۇ توپلام شائىرنىڭ يەنە بىر قولىيازما ئە-
سىرى «چەشمە يىتىمى» (پەند - نەسىھەت خاراكتېرىدى-
كى ئەسەر) بىلەن بىللە كېيىنكى كۈنلەردە يوقىلىپ كەت-
كەن. ئۇنىڭدىن باشقا شائىرنىڭ يەنە ئەرەب ۋە پارسچى-
دىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان ئەسەرلىرى، تارىخ ۋە

تىبابەتكە ئائىت قولىيازمىلىرى بار ئىدى. بۇلار تېخىچە تېپىلمىدى. ھازىر ئۇنىڭ «دىۋان يىتىمى» ناملىق بىرلا قولىيازما ئەسەرى تېپىلدى. بۇ كىتابنى شائىر 1948 - يىلى 30 يېشىدا ئۆز قەلىمى بىلەن رەتلەپ دىۋان قىلىپ چىققان. دىۋاندا غەزەل، مۇخەممەس ۋە مۇرەببە شەكلىدە 1500 مىسرادىن ئارتۇق شېئىرلىرى بار. شائىر بۇ كىتابنى مەرھۇم ئۇستازى ئوبۇلقاسىم ھەزرەتنىڭ تەربىيەھۆرمىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئوغلى ھامۇتخانغا تەقدىم قىلغان. 1989 - يىلى شائىرنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ئابدۇخالىق ھاجى ۋە شائىرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇلئەھەت قادىرنىڭ قايتا - قايتا ئەسلەپ ئىزدىنىشى ئارقىلىق «دىۋان يىتىمى» ناملىق بۇ قولىيازما ئاخىر تېپىلدى. ھازىر ئابدۇلئەھەت قادىرنىڭ قولىدا ساقلانماقتا.

دىۋاندىكى شېئىرلارنىڭ نىگىزىدە ئاساسەن تەسەۋۋۇپ غايىسىدىكى مەزمۇنلار ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن شائىرنىڭ تەسەۋۋۇپ شائىر ئىكەنلىكىنى ياكى شۇ خىل ئەدەبىي ئېقىمنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇرراق ئۇچرىغانلىقىنى قىياس قىلىش مۇمكىن.

پىر - ئۇستازلارغا ئالىي ئېھتىرام بىلەن تونۇش، ئۇلارنى ئىخلاس ۋە ئېتىقاد دەرىجىسىدە مەدھىيىلەش، ئۇلارغا خىزمەت قىلىشنى بۇرچ ۋە ئەقىدە دەپ بىلىش تەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ غايىسى ۋە قىممىتى. شۇ سەۋەبتىن بۇ خىل غايىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۆزىگە يارىشا بىر تونۇش تەلەپ ۋە قائىدىلەرنى شەرت قىلىدۇ. ۋەھالەنكى تېخى بىزدە بۇ خىل ئەدەبىياتقا قارىتا بىر قەدەر ئىلمىي بولغان توغرا قاراش تېخى ئومۇملاشقىنى يوق. دەرۋەقە بۇنداق شېئىرلاردا بىر قىسىم پاسسىپ تەرەپلەرمۇ بار. لېكىن، ئۇنىڭدا يەنە چوڭقۇر شېئىري قىزغىنلىق ۋە شېئىر

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

جەلپكارلىق بولغاندىن تاشقىرى ۋەزىن ئېتىبارى تو بې-
نۇپ جارى قىلدۇرۇلىدۇ.

يىتتىمنىڭ شېئىرلىرىمۇ يۇقىرىقىدەك خۇسۇسىيەت-
لەردىن مۇستەسنا ئەمەس. بىز يىتتىمى شېئىرلىرىدىكى
مەزمۇن تەكرارلىقى، دىنىي تۇيغۇ قويۇقراق بولۇشتەك
پاسسىپ ئامىللارنىمۇ، شائىردىكى يۈكسەك قىزغىنلىق
شېئىرنىڭ تىلى ۋە ۋەزىن جەھەتلەردىكى جەلپكارلىقى
ئوخشاش ياخشى تەرەپلەرنىمۇ تەڭ ئېتىبارغا ئېلىپ لايىق
باها بېرىشىمىز كېرەك. ھەر ھالدا شائىر يىتتىمى قىزغىن-
لىق بىلەن ئۆگەنگەن، ئۆز ھالىغا يارىشا ئىختىرا قىل-
غان، ھاياتىدىن ئىز قالدۇرغان، ئۆگىنىش ۋە زېھىن يې-
تىلدۇرۇشتە قىممەت ياراتقان كىشىدۇر.

شائىر 1964 - يىلى 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى يۈرەك كې-
سىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن.

باشلەڭگەر

1996 - يىلى 12- ئاينىڭ 26 - كۈنى مەن بۇ كەنتكە
كېلىپ 103 ياشلىق بارات ئاخۇن، 70 ياشلىق ئابدۇلرە-
ھىم ئاخۇن، 60 ياشلىق مەتتۇرسۇن ئاخۇنلار بىلەن پا-
راڭلاشتىم. ئۇلارنىڭ بايانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى، مەت-
تۇرسۇن ئاخۇننىڭ بوۋىسى ئىسمايىل ئاخۇن ئەسلى يە-
كەنلىك بولۇپ، ئۆلىمالىقتا شۇ قەدەر ۋايىغا يەتكەن كى-
شى ئىدىكى، تېنىدىن جۇدا قىلىنغان ئىككى قوچقارنىڭ
كاللىسىنى بىر ئايەت ئوقۇپلا تىرىلدۈرۈپ دەرەخ ئىگىزلى-
كىدە سەكرىتىپ «جاڭ - جاڭ» ئۇسسۇلتۇرەلەيدىكەنمىش.
ئىسمايىل ئاخۇن بۇ كارامەتلىرى بىلەن يەكەندە ئەۋلى-
يالىق ھۆرمەت - ئىززەتكە ئېرىشىپتۇ. ئۇ نۇرغۇن تالىپ-

لارغا دىنىي بىلىم ۋە قىرائەت ئۆگىتىدىكەن. باي ھەمياش بىر خەنزۇ دائىم ئۇنىڭ ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ تالىپلارغا ئۆگەتكەن بىلىم ۋە قىرائەتلىرىنى قىزىقىپ ئاڭلايدىكەن. بۇ خەنزۇ بىر كۈنى ئىسمايىل موللامغا:

— ماڭىمۇ ساۋاق بەرگەن بولساڭلا، — دەپ ئىلتىماس قىپتۇ. ئىسمايىل موللام:

— سىز دېگەن خەنزۇ تۇرسىڭىز، سىز قانداقمۇ قىرائەت ئۆگىنەلەيسىز، — دەپتۇ.

— مەن ئىمان ئېيتىپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ خەنزۇ.

شۇنداق قىلىپ بۇ خەنزۇ ئىسمايىل موللامغا شاگىرت بوپتۇ. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي قاپقالا دېگەن جايدىن ناسىر ھاجىم، مەتنىياز ھاجىم، بەردى ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر تىجارەت بىلەن يەكەنگە چىقىپ، قايتار چېغىدا ئىسمايىل موللامنى مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىپ بىللە باشلاپ كەپتۇ. ھېلىقى خەنزۇمۇ ئىسمايىل موللامغا ئەگىشىپ بىللە كەپتۇ. ئەمما يۇرت خەلقى بۇ خەنزۇنى ئارىغا ئالماي:

— قاراقاشتا تۇرۇپ قالغۇدەك بولسا مۇشۇ يەردە تىرىكچىلىك قىلغىن، — دەپ مەھەللىدىن يىراق بولغان، ئادەم ئولتۇراقلاشمىغان جاينى — ھازىرقى باشلەڭگەر كەنتىدىكى زاراتگاھلىقنىڭ ئەتراپىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. خەنزۇ بۇ جايدا ماكانلىشىپ تېرىقچىلىق قىلىپ دەل-دەرەخ تىكىپ يېڭى مەھەللە بىنا قىپتۇ. ئۆزى مەبلەغ چىقىرىپ بەھرام سۇيى ئۆستىڭىنىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەن كۆۋرۈكىنى ياساپ يولنى راۋانلاشتۇرۇپتۇ، كېيىن بۇ كۆۋرۈكنىڭ يېنىغا چوڭ مەسچىت ۋە ئون ئېغىزلىق ھۇجرا سېلىپ ئىسمايىل موللامنى بۇ مەسچىتكە ئىمامىلىققا ۋە تالىپ تەربىيىلەشكە تەكلىپ قىپتۇ. تالىپلاردىن ئاشقان ھۇجرى-

لارنى يولۇچىلارنىڭ قونۇپ ئۇخلىشىغا ھەقسىز بېرىدىـ
شۇ چاغدا بۇ يەر لەڭگەر دەپ ئاتىلىپتۇ. يەنە بىر رىۋا-
يەتكە قارىغاندا، بۇ خەنزۇ مۇھەممەت ئەلە يھىسسالامنىڭ
بىر تال «مۇھى مۇبارەك» نى (مۇبارەك ساقىلىنى) 50 يا-
بۇغا ھەدىيە قىلىپ (سېتىۋېلىپ) ئۆزى قاتۇرغان شامگۇر
ئىچىدە قويغانىكەن. بۇ «مۇھى مۇبارەك» نى ئاقتاملىق
بۇرھان ھەزرەت بىر يىلدا بىر قېتىم سىرتقا ئېلىپ چىـ
قىدىكەن. ھەقىقىي مۇسۇلمانلار دۇئا قىلسا شىشە ئىچىدى-
كى «مۇھى مۇبارەك» ئاستا يۇقىرى كۆتۈرۈلىدىكەن، يالـ
غان مۇسۇلمان ياكى گۇناھى ئېغىر كىشىلەر دۇئا قىلسا
«مۇھى مۇبارەك» تەۋرەپمۇ قويمايدىكەن. جامائەت ئالدى-
دا ھېلىقى خەنزۇ شىشىگە قاراپ دۇئا قىلغانىكەن، «مۇھى
مۇبارەك» يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپتۇ. جامائەت «بۇ خەنزۇ نىڭ
ئىسلامغا بولغان چىن پىدالىقى ئاللانى رازى قىپتۇ» دې-
يىشىپ، ئۇنىڭغا پىدا بەگ① دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. بۇ جاي
پىدا بەگنىڭ لەڭگىرى دەپ ئاتىلىپتۇ. مەھەللە بارا -
بارا كېڭىيىپ بۇ جاي لەڭگەر دېگەن يۇرتنىڭ بېشىدا بو-
لۇپ قالغانلىقتىن باشلەڭگەر دەپ ئاتىلىپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە 261 ئائىلە، تۆت مەھەللە، 1174 نوپۇس،
1793.5 موتېرىلغۇ يەر بار. بۇ كەنتتىكى دېھقانلار ئەلاسۇ يەتـ
لىك ئاشلىق ئۇرۇقى يېتىشتۈرۈش بىلەن كىرىمىنى ئاـ
شۇرماقتا.

قاياش

1995 - يىلى 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى بۇ كەنتتە ئولـ

① پىدا بەگنىڭ قەبرىسى بۇ جايدىكى زاراتگاھلىقتا باشقا قەبرىلەردىن
ئېگىز كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

تۇرۇشلۇق 110 ياشلىق ئېلى ئاخۇن سۇندۇك، 85 ياشلىق
سەرىدىن ئاخۇن قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ سۆزلەپ بېرى-
شىچە، 700—800 يىل ئىلگىرى بۇ جايلار يانتاق-قۇمۇشلۇق
جاڭگال ئىكەن. بۇ جايدا دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ①
نەۋرىلىرى دادىلىرىدىن:

— بۇ ياقا يۇرتقا نەدىن كۆچۈپ كەلگەن بولغىيدى-
لە؟- دەپ سوراپتۇ.

دادىسى قۇياشنى كۆرسىتىپ:

— بوۋاڭلار قۇياش چىققان تەرەپتىن كەلگەنىكەن،-
دەپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ مەھەللە «قۇياش» دەپ ئا-
تىلىپ، كېيىنچە «قاياش» قا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 188 ئائىلە، 763 نو-
پۇس، 742.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

دۈشەنبە بازار

«گۈڭ غوجىلار» ئۆزى ئولتۇرۇشلۇق مەركىزىي ئورۇن-
نى ھەپتىنىڭ 1 - كۈنى (دۈشەنبە) ، ئىككىنچى كۈنى
ئۇنىڭدىن تۆۋەن دەرىجىدىكى ئەمەلدار تۇرىدىغان ئورۇننى
بازار قىلىدىغان جاي قىلىپ بېكىتكەن. مۇشۇ رەت تەر-
تىپى بويىچە «گۈڭ غوجىلار» «دۈشەنبە بازار»،«سەيشەنبە
بازار»، «چارشەنبە بازار»، «ئەسكى پەيشەنبىسى»... دې-
گەندەك بازارلارنى قىزىتىشقا تەستىقلىغان. (بۇ بازار
قىزىيدىغان جايلار ھېلىمۇ شۇنداق ئاتىلىدۇ. ئەمما، ئۇ
جايلارنىڭ ھېچقايسىسىدا بازار قىزىمايدۇ.)

«دۈشەنبە بازار» 1850 - يىللىرى ئەتراپىدا قىزىشقا

① ئاڭلاشلارغا قارىغاندا بۇ جايغا بۇرۇن ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ بىر قىس-
مى ناماڭگاندىن، بىر قىسمى قاراشەھەردىن كەلگەنىكەن.

باشلىغان بولۇپ، 1953 ـ يىلى قىزىشتىن توختىدى. بازار ئەتراپىدا ئولتۇراقلاشقان ئائىلىلەرمۇ (ئاساسلىقى تىجارەتچىلەر بولغاچقا) تەدرىجىي تارقىلىشىپ بازار ئورنى تېرىم يېرىگە ئۆزگەرتىۋېتىلدى. ئەمما، بازار ئەتراپىغا يۇمىلاق دائىرىدە تىكىلگەن ئورمانلار ھېلىھەم شەپىتى ساقلىنىپ كەلمەكتە. «دۈشەنبە بازار» دېگەن ئىسمىمۇ كەنت نامى بولۇپ قوللىنىلىپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە 1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىردا ئالتە مەھەللە، 242 ئائىلە، 890 نوپۇس، 1081 مو تېرىلغۇ يەر بار.

گۈل غۇجىلار

مەنچىڭ خاندانلىقى دەۋرىدە (1780 ـ يىللىرى) يەكەننى مەركەز قىلىپ تۇرغان ئامبال (خەنزۇ) پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغانىدى. شۇ چاغدىكى بېيجىڭ خانى ھازىرقى قاراقاش بازىرىغا قاراشلىق «دۈشەنبە بازار» كەنتىدىن ھېزىم ئاخۇن دېگەن كىشىنى ئاۋام خەلقىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن يەكەندىكى ئامبالىيامۇلغا قاتناشتۇرغانىدى.

ھېزىم ئاخۇن يەكەنگە بارغاندىن كېيىن، ئامبالغا كۆرسەتكەن ساداقەتمەنلىكى بەدىلىگە «ھەششا قىز»، «ئىشقى بەگ» دېگەندەك نامىلارغا مۇۋەپپەق بولۇپتۇ، كېيىن «ھېكىم» دېگەن چوڭ مەنسەپكە ئېرىشىپ خوتەنگە ئەۋەتىلگەنىكەن.

ئۇ خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پۇقرالارنىڭ كۈچى بىلەن ئاچقان يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئۆزى ئىگىلەپ، ئاز بىر قىسمىنى دېھقانلارغا تۇتقۇزۇپتۇ.

ھېزىم ھېكىمبەگنىڭ 1780 ـ يىلدىن 1949 ـ يىلغىچە

بولغان 169 يىل ئىچىدە ھېزىم ھېكىمبەگنىڭ ئوغلى خوشكىپەك، خوشكىپەكنىڭ ئوغلى مۇبارەكشاھ، مۇبارەكشاھنىڭ ئوغلى مۇھەممەت ئېلى، مۇھەممەت ئېلىنىڭ ئوغلى مۇسا، مۇسانىڭ ئوغۇللىرى ناسىر، ئەپروز، زايىت، مۇھەممەتجان، ئىمىن قاتارلىق بىر نەچچە ۋارىسلىرى ئۆتكەندى. ئەنە شۇ ۋارىسلار مۇھەممەت ئېلى دەۋرىگە كەلگەندە، ئۆزىنىڭ ھوقۇق - ئىمتىيازىنى كۈچەيتىش مەقسىتىدە مۇھەممەت ئېلىنى بېيجىڭ خانى ئالدىغا خوتەننىڭ ۋەكىلى سالاھىيىتى بىلەن ئەۋەتىپتۇ.

مۇھەممەت ئېلى بىر توپ نەشپۈت كۆچىتىنى يىلتىزىغا دەخلى قىلماي ناھايىتى كۆپ توپا بىلەن قومۇرۇپتۇ. كېيىن ئۇنى ھارۋىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ساندۇققا پەم بىلەن كۆچۈرۈپ يولغا چىقىپتۇ. يولبويى ئۇنىڭغا سۇ قويۇپ پەرۋىش قىلىپ مېڭىپتۇ. ئۇ ئارىدىن ئالتە ئاي ئۆتكەندە يەنى نەشپۈت تازا پىشقان چاغدا بېيجىڭغا يېتىپ كەپتۇ.

خان بۇ سوۋغاتنى ئاجايىپ قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىپتۇ ۋە ئۇنى بىر نەچچە كۈن ئوبدان مېھمان قىلغاندىن كېيىن «گۇڭ» دېگەن مەنسەپ نامىنى بېرىپتۇ. ھېزىمشاھ ھېكىمنىڭ مەنسەپ ۋارىسلىرى ئەنە شۇ مۇھەممەت ئېلى «گۇڭ» دەۋرىدىن باشلاپ «گۇڭ غوجىلار» دەپ ئاتىلىپتۇ.

«گۇڭ» دېگەن ئاتالغۇ شۇ ۋاقىتتىكى ھاكىمىيەتنىڭ قانۇنىدا «مۇئاۋىن باشلىق»(باشلىق «ۋاڭ» ئىدى) دېگەن مەناغا ئىگە بولۇپ تامغىدىكى خەت «گۇڭ يىچۇ» ئىكەن. «ۋاڭلار» قومۇل، تۇرپان، كۇچا قاتارلىق جايلاردا، «گۇڭ»لار خوتەن تەۋەلىكىدە ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەنىكەن.

www.uyghurkitap.com

«گۇڭ» لار شۇ چاغدا يەرلىك ئەمەلدارلارنى مە
كە قويۇش، قالدۇرۇش، يۆتكەش ھەتتا ئامباللارنىمـ
خالىغانچە مەنسەپتىن ئېلىۋېتىش، قويۇش ھوقۇقىغا ئىگـ
بولغانىدى.

«گۇڭ» لار ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە قاراقاش
دائىرىسىدە «ئاق مەدرىسە»، «چوڭ مەدرىسە»، «چاقا
مەدرىسە»، «قوخكۆل مەسچىت»، «سىرلىق مەسچىت» قاتار
لىق مەدرىس، مەسچىتلەرنى سالدۇرغانىدى.

«گۇڭ»لار بۇ مەدرىس-مەسچىتلەرگە «باش ھەرپى «ق
بىلەن باشلانغان بارلىق كەنتلەرنىڭ يەر - زېمىنلىرىنى
ۋەخپە قىلدىم» دەپ تۆلىيە (ئىسپات خېتى) قىلىپ، بۇ
خەتكە ئاقسارايلىق تۇپاق ئەلەم قاتارلىق ئالتە ئاخۇن
مۆھۈرلىرىنى بېسىشقانىكەن، بۇ يەرلەر ھازىرقى قاراقاش
ناھىيىلىك خەلق قورۇللىق بۆلۈمى بىناسى ئەتراپىدىن
(كونا ئىسمى «قۇملۇق» دەپ ئاتىلاتتى)، 500 مو، قۇدۇق
لىدىن 300 مو، قارا باغدىن 400 مو، قاراماندىن 400 مو،
ھازىرقى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ قۇمئېرىق كەنتىدىن 400
مو بولۇپ، جەمئىي 2000 مودىن ئارتۇق يەرنى ئۆز ئىـ
چىگە ئالغانىكەن.

شۇ يىللىرى خان يارلىق چۈشۈرۈپ قاراقاشتىن ئەلـ
لىك ئۆيلۈك نامرات دېھقانلارنى «گۇڭ»لارنىڭ خىزمىتىنى
قىلىشقا قويۇپتۇ. بۇ يوقسۇل دېھقانلار يىلبويى «گۇڭ»
لارنىڭ ئەڭ ئېغىر ئەمگەكلىرىنى (يەر ئېچىش، يەر تېـ
رىش، ئۆي ئىشى) ئۈستىگە ئاپتۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ ئەۋـ
لادلىرى كۆپەيگەنسېرى «گۇڭ» لارنىڭ زۇلمى چېكىدىن
ئېشىپ كۈن بويى ئاچ - زارلىقتا قالىدىغان بوپتۇ. بۇـ
نىڭغا چىدىمىغان بۇ دېھقانلار قاراقاشنىڭ ئامبىلى «بىڭ
دارىن» غا «گۇڭ» لارنىڭ ئۈستىدىن ئەرز - شىكايەت قىپـ
تۇ. «بىڭ دارىن» بېيجىڭدىكى خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلـ
غاندىن كېيىن، بۇ قۇللار «گۇڭ» لارنىڭ زۇلمىدىن قۇـ

تولغانىكەن. «گۆك» لارنىڭ تۇرلۇك خىراجەتلىرىنى بولسا، قارا قاش تەۋەيىدىن يىغىلغان «تۇياق بېجى» ئارقىلىق قامداش بەلگىلىنىپتۇ. ئەمما، بىر نەچچە يىلدىن كېيىن، ئايلىق مائاش بېرىشنى يولغا قويۇپ «گۆك» لارغا خوتەندىكى ئاشلىق سېكلىدىن كۆپ مىقداردا بۇغداي مائاش ئورنىدا بېرىلگەنىكەن.

«گۆك» لار ئۆزىنىڭ تەخت ۋارىسلىق تۈزۈمىنى قوغداش ئۈچۈن ئۆز دەرگاھىغا 16 نەپەر قوراللىق ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە بوپتۇ. ئۇلار سەپەرگە چىققانلاردا ياكى مېھمانلارچىلىققا ماڭغانلاردا سېرىق، قىزىل، قارا ئۈزۈن كىيىملەرنى كىيىپ «جو» ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇراتتى. «جو» نى 24 ئادەم يەلكىسىگە ئېلىپ، تاۋۇت كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ماڭاتتى. ئالدى - كەينىدە بىر قانچە ساقچى، پايلاقچى ۋە يايىلار سۈرەن - چۇقان كۆتۈرۈپ داغدۇغا پەيدا قىلاتتى.

بەدەۋلەت ھاكىمىيىتى تىكلەنگەن 18 يىل ئىچىدە (بۇ چاغدا مۇسا «گۆك» لۇق تەختىدە ئولتۇراتتى) «گۆك» لارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى زور دەرىجىدە ئاجىزلاپكەتتى. ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ «گۆك» لارنى «ئامباللار» باشقۇرىدىغان بولدى. لېكىن بەدەۋلەت ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، بېيجىڭدىن ئۈرۈمچىگە رەئىس قىلىپ ئەۋەتىلگەن دۇرۇ ئىسىملىك خەنزۇ ئۈرۈمچىدىن مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان مۇھەممەتئېلى گۆك بىلەن مۇسا گۆكلارنى ئىزدەپ تېپىپ بېيجىڭگە بىللە ئېلىپ بارىدۇ. بېيجىڭدىن مۇسا گۆككە قايتىدىن «گۆك» لۇق مەنسىپى بىلەن تامغا تۇتقۇزۇپ قايتۇرىدۇ. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دۇرۇ مۇساگۆكنىڭ ئوغلى ناسىر گۆكنى چەرچەن ناھىيىسىگە ئامباللىققا، زايىت گۆكنى ھەربىي باشلىقلىققا،

زايىت گۇڭنى يېڭىسار ناھىيىسىگە گىزگىلۇققا تەيىنلەيد...
بىر نەچچە يىل ئامبال ۋە ھەربىي باشلىق بولۇپ تۇرغ...
بۇ «گۇڭ» لار «تۇڭلۇغ»، «تۇڭلۇغ باشلىقى» دېگەن نا...
ملار بىلەن ئاتىلىپتۇ. كېيىنكى يىللاردا زايىت گۇڭ غۇ...
جا، ئاقسۇ، كۇچا، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا ۋالى...
بانكا باشلىقى بولۇپ ئىشلەپتۇ. ئەپروز بەگ بولسا ق...
اراقاش ئىككى مىڭلىكىگە بەگ بولۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاخ...
رىغىچە شۇ خىزمەتتە بوپتۇ. مۇھەممەتجان غوجا قاراقا...
نىڭ بېگى ھەم ماخوسەن دەۋرىدە ئامبال، گومىنداڭ دەۋ...
رىگە كەلگەندە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا رەئىس بولۇپ ئىشلەپ...
1948 - يىلى قاراقاش «قۇملۇق» تىكى ئۆيىدە ۋاپات بو...
تۇ. ئىمىن ئەلەم بىر نەچچە يىل قاراقاشقا «ئەلەم» بو...
غاندىن كېيىن، 1933 - يىلى يەكەننىڭ ۋالىيسى، ماخ...
سەن دەۋرىدە قاراقاشنىڭ ئامبىلى بولدى. كېيىن شېڭ...
شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلدى. 1949
يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى
قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھېزىمشاھ ھېكىمدىن باشلانغان «گۇ...
غوجىلار» مەنسەپ ۋارىسلىق تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

«گۇڭ» لارنىڭ خوتەن، كېرىيەنىڭ لايسۇ، ئاقسۇ...
نىڭ «گۇڭ ئارال» قاتارلىق جايلىرىدا ئۇرۇق - تۇغقا...
لىرى بار. ئۇنىڭدىن باشقا «ئېگىز ئېرىق غوجىلار» بى...
لەنمۇ (ئەخمەتتوختى ئەلەم، ھەبىبۇللا مۇپتاجى) قىزدا -
باجىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى.

زايىت گۇڭنىڭ ئوغلى ئەرشىدىن زايىت (ھازىرمۇ
ھايات بار، 82 ياش) قا قەدەر «گۇڭ» لارنىڭ ئەجدادلى-
رىدىن ھېزىمشاھ بېيجىڭدە قازا قىلغاندىن باشقا، خوش-
كېپەك، مۇبارەكشاھ، مۇھەممەتئېلى، مۇسا، ناسىر، ئەپ-
روز، مۇھەممەتجان، زايىت قاتارلىق «گۇڭ» لارنىڭ ھەم-
مىسى ھازىرقى «چاقار مەدرىسى» ئالدىدىكى شامگۇر قى-
لىنغان مەقبەرىگە دەپنە قىلىنغانىكەن.

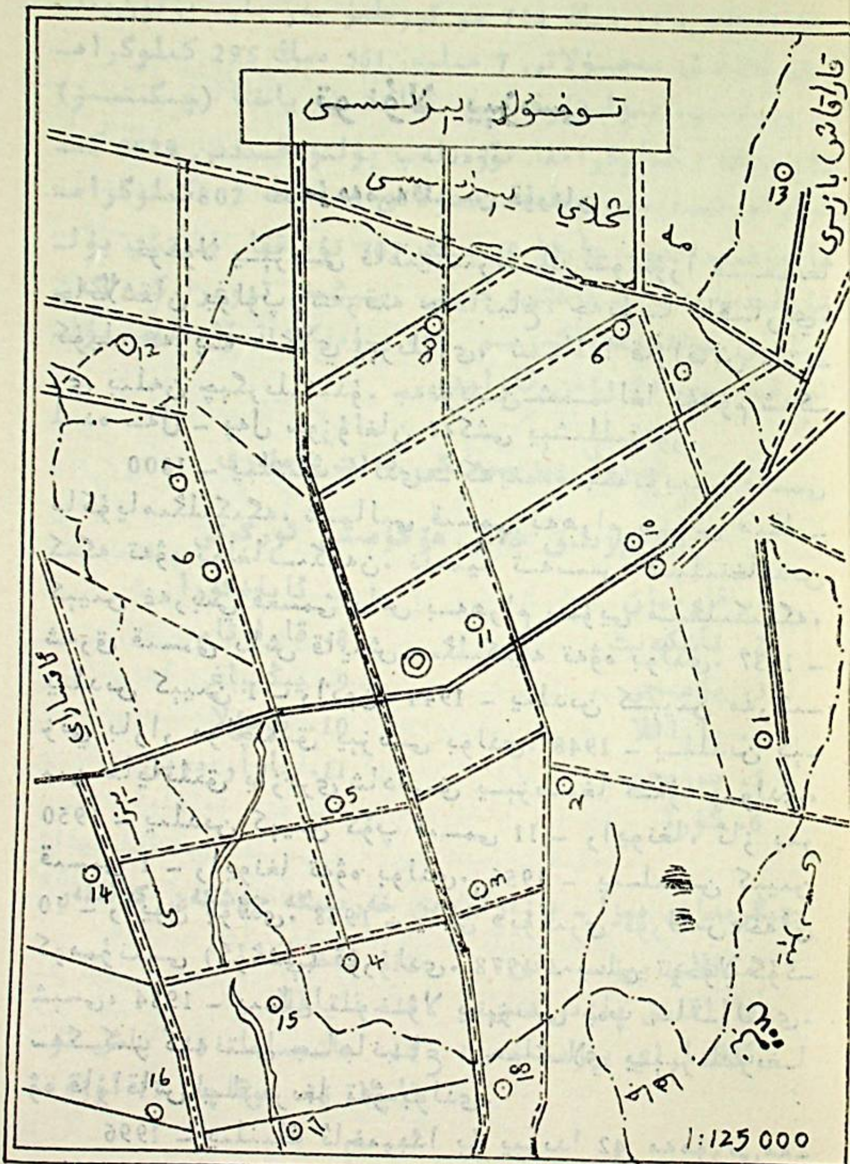
1:125 000

توخۇلا يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

توخۇلا يېزىسى ناھىيىمىزنىڭ ئوتتۇرا قىسمى
جايلاشقان بولۇپ، شەرقتە جاھانباغ، جەنۇبتا ئاقسارا
كۆيا، غەربتە ماڭلاي يېزىلىرى، شىمالدا قاراقاش باز
رى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. جەنۇبتىن-شىمالغا تۇخۇم شە
لىدە سەل - پەل سوزۇلغان تەكشى يېشىللىقتۇر.

1800 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە جەنۇبىي قىسمى
ماكۆيا مىڭلىكىگە، شىمالىي قىسمى بەھرام سۇيى مىڭلى
كىگە تەۋە بولغانىكەن. ناھىيە تەسىس قىلىنغاندىن
كېيىن غەربىي قىسمى باش بەھرام سۇيى مىڭلىكىگە
شەرق قىسمى باش قاياش مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1937 -
يىلدىن كېيىن 1 - رايون، 1944 - يىلدىن كېيىن مەركە
زىي بازار مولچىلىق يېزىسى بولدى. 1948 - يىلدىن كې
يىن ھاياتلىق بازىرى شادلىق يېزىسىغا تەۋە بولدى
1950 - يىلدىن كېيىن كۆپ قىسمى 11 - رايونغا، ئاز بى
قىسمى 1 - رايونغا تەۋە بولدى. 1956 - يىلدىن كېيىن
10 - رايون بولدى. 1958 - يىلى «يۇقىرى ئۆرلەش»خەلق
كوممۇنىسى (گۇڭشې) قۇرۇلدى. 1978 - يىلى توخۇلا گۇڭ
شېسى، 1984 - يىلى توخۇلا يېزىسى دەپ ئاتالدى
سەككىز كەنتى جاھانباغ، ماڭلاي يېزىلىرىغا
ۋە قاراقاش بازىرىغا تەۋەبولدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 42 مەمۇرىي مە
ھەللە، 11 مەمۇرىي كەنت، 3 مىڭ 913 ئائىلە، 15 مىڭ

507 نوپۇس، 15 مىڭ 704 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 7 مىليون561 مىڭ 295 كىلوگرامغا يېتىپ، بولتۇرقىدىن ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 172 مىڭ 1 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ بولتۇرقىدىن 3929 كىلوگرام كېمەيدى، پىلە مەھسۇلاتى 13 مىڭ 802كىلوگرامغا مۇقىملاندى. چارۋا 29 مىڭ 307 تۇياققا يېتىپ بولتۇرقىدىن 8.71% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 496 يۈەنگە تۆۋەنلەپ بولتۇرقىدىن 74 يۈەن ئازايدى.

توخۇلا يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ يېزىلىق خەلق هۆكۈمىتى ئورگىنى

1. قارىمان
2. تاشكەنت
3. بۇغىچى
4. باراتلا
5. بورىچى
6. گۇرا
7. ئاياغگۇرا
8. قارا تام
9. يېڭىباغ
10. توخۇلا
11. بازار بويى

چېگىرىداش يېزا - بازارلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

ماڭلاي يېزىسىدىن: 12. تاخسا

قاراقاش بازىرىدىن: 13. قاپاقلا

ئاقساراي يېزىسىدىن: 14. باشجىلغا، 15. باش توقاچلا، 16. توقاچلا 17. ئۈزۈنئېرىق

جاھانباغ يېزىسىدىن: 18. دۆڭ هويلا

قارىمان

بۇ جاي ئەسلىدە ھازىرقى قارا قاش بازىرىنىڭ
زى كەنتىگە تەۋە زەيكەشلىك بولۇپ، ئەنجانلىق قارى ھا
جىم دېگەن كىشى ئولتۇراقلاشقان ئىكەن. بۇ كىشى يەرلى
ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بىلەن زىددىيەتلىشىپ قالغا
لىقتىن، ئەمەلدارلار ئۇنى تۇتۇپ تۈرمىگە سولىماقچ
بولۇپ يايى (ساقچى) چىقارتىپتۇ. يايىلار ئۇنىڭ ئال
قاچان قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ «قارى يامان ئا
دەم ئىكەن» دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن «قارى يامان» د
گەن ئاتالغۇ بۇ جاينىڭ نامىغا ئايلىنىپ، يىللارنىڭ ئۆ
تۈشى بىلەن تىلدا ئۆزگىرىش ياساپ، كىشىلەر تىلىغ
«قارىمان» دەپ ئۆزلىشىپ قاپتۇ. ئېرىق ۋە يوللارنىڭ
ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ بۇ جاي توخۇلا يېزىسىغا تەۋە بو
لۇپ قالدى.

قارىمان دېگەن ئاتالغۇ توغرىسىدا يۇقىرىدىكىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق بىر بايان بار: 1860 - يىللىرى پىيالمىدا ياقۇپبەگ قوشۇنلىرى بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان ئابدىراخمانخان قوماندانلىقىدىكى خوتەن ئەسكەرلىرىگە يەتكۈزۈپ بېرىلىدىغان ئوزۇق - تۈلۈكلەر بۇ جايدىن ئې-لىپ مېڭىلغاندا بۇ يەرلىك كىشىلەر بۇلاپ - تالاپ يە-ۋالغانلىقتىن «قارنى يامان» دەپ ئاتىلىپ، بارا - بارا «قارىمان» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

1996 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇكەنت-تە تۆت مەھەللە، 361 ئائىلە، 1561 نوپۇس، 1959.1 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تاشكەنت

بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە تاشكەنتتىن كۆچۈپ كەلگەن-

لەر ماكانلاشقانلىقتىن، ئۇلار ئەسلى يۇرتىنىڭ نامىنى
يېڭى يۇرتىغا قويغانىكەن.
1996 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇ كەنت-
تە ئۈچ مەھەللە، 268 ئائىلە، 1341 نوپۇس، 1606.5 مو
تېرىلغۇ يەر بار.

بۇغىچى

بەلقۇمىدىن كۆچۈپ چىقىپ توخۇلىدا دەسلەپتە ئول-
تۇراقلاشقان ئەر-خوتۇنىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بىر ئائىلىلىك
كىشى تەخمىنەن 700 يىل بۇرۇن خوخا، قومۇشلار قاپلى-
غان، بۇغا - مارال قاتارلىق ياۋايى ھايۋاناتلار ياشى-
غان بۇ جايدا يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغان، بۇغا تۇ-
تۇش بىلەن شۇغۇللانغانىكەن. شۇ يىللاردا ئەنجان تە-
رەپتىن بىر جەمەتلىك بىر نەچچە كىشى كېلىپ بۇ جايدا
ماكانلىشىپ، تېرىقچىلىق ۋە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ-
تۇ. بۇ دەۋرلەردە ھازىرقى قاراقاش ناھىيە مەركىزى بىر
كىچىك لەڭگەر، خوتەن بىر بەگلىك بولۇپ، قەشقەرنىڭ
باشقۇرۇشىدا ئىكەن، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، قەشقەرنىڭ
باش ئەمەلدارى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ، مەشھۇر
تېۋىپلار ئۇنىڭغا بۇغىنىڭ گۆشىنى، بۇغىنىڭ قېنى ۋە
مۈڭگۈزى قوشۇلغان دورىنى يېيىشنى بۇيرۇپتۇ. باش ئە-
مەلدار قەشقەردىكى چوڭ سارايغا كېلىپ (بۇ سارايدا جى-
مىكى يۇرتلارنىڭ سودىگەرلىرى قونىدىكەن ھەم سودا قى-
لىدىكەن) سودىگەرلەردىن قەيەردە بۇغا تۇتقىلى بولىدى-
غانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپتۇ. خوتەنلىك بىر سودىگەر بۇخە-
ۋەرنى ئېلىپ كېلىپ بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان ئەنجانلىق
كىشىلەرنى ۋاقىپلاندۇرۇپتۇ. ئەنجانلىق كىشىلەر بۇغىنى

www.uyghurkitap.com

ئۆلتۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن مىلتىق بىلەن ئاتماي، قا
ماق بىلەن تىرىك تۇتۇپ قەشقەرگە ئېلىپ بېرىپ با
ئەمەلدارغا ھەدىيە قىپتۇ. باش ئەمەلدار خۇشال بول
سوۋغات ئېلىپ بارغان كىشىلەرگە قانچىلىك يەر ئىگ
لىسە چەكلىمەسلىك، باج - سېلىق تۆلىمەسلىكقاتارلى
ئىمتىيازلارنى بېرىپ مۆھۆر بېسىپ بېرىپتۇ. شۇ چاغلا
دىن باشلاپ بۇ جاي بۇغىچى دەپ ئاتالغانىكەن. ئەي
يىللاردا بۇغا تۇتقان قىسماقلارنى كۆرگەن كىشىلەر يېقىنق
يىللاردا ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

38 بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدا تۆت مەھەللە،
ئائىلە، 1001 نوپۇس، 1629.2 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تايلاق لەقەملىكلەر

بۇغىچى كەنتىدە تايلاق لەقەملىك بىر جەمەت بار
تېكىلىك تېغىدىن چۈشۈپ قەشقەردە ئولتۇراقلىشىپ قال
غان كىشىلەردىن موللا تۆمۈر، موللا ئىمىر قاتارلىق بىر
تۇغقان تۆت ساياھەتچى يۇرت كېزىپ بۇ جايغا كەلگەندە
ئۇلار مىنىپ كەلگەن تۆگىلەر تايلاقلاپتۇ (يەرلىك كىشى
لەر ئۇلارغا «تايلاقلار» دەپ لەقەم قويۇپتۇ). ساياھەتچى
لەر بۇ جايدا تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولۇپ، بۇغا تۇ
تۇش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. كېيىنچە بۇغىلارنى قەشقەرگە
ئېلىپ بېرىپ سېتىشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئون نەچچە يىل
دىن كېيىن بۇلاردىن ئىككىسى بۇ جايدا ئۆيلىنىپ ماكان
لىشىپ قاپتۇ. بۇلارنىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى رىجەپ دامول
لام(70 ياش) بىلەن ناسىر قارىم(69ياش)1995 - يىلى 7 -
ئاينىڭ 12 - كۈنى يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى.

باراتلار

ئىسلام دىنىدىكى ئۆلكەنلەرنى سېغىنىدىغان خاتىرە كۈننى ئىپادىلەيدىغان باراتەت دېگەن ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا بارات دەپ ئۆزلىشىپ قالغانىكەن، بۇ جايدىكى كىشىلەر باراتەت كۈنىدە قوشنا مەھەللىلەردىن بۇرۇن ھەم چىق قۇيماق پىشۇرۇشقا ئادەتلەنگەنلىكتىن باراتەتلەر دەپ ئاتالغانىكەن.

بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە، 235 ئائىلە، 946 نوپۇس، 1267.9 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بورىچى

نەچچە يۈز يىللار داۋامىدا ماكۈي ئۆستىڭىنىڭ سۈيى قەيەر چوڭقۇر بولسا شۇ يەردىن ئېقىپ، قىرغاقلارنى يىقىتىپ ئۆز دىنىڭ ئېقىنى بويلىرىدا يۈزلىگەن قولتۇق-ساھىل-لارنى ھاسىل قىلغانىكەن. بۇ ساھىللار تەبىئىي قومۇش-لۇققا ئايلىنىپ كەتكەنىكەن. بۇ جايدىكى كىشىلەر ئۆز تەۋەسىدىكى ساھىللارنىڭ قومۇشلىرىنى ئوروپ، بورا تو-قۇپ سېتىشقا ئادەتلەنگەنلىكتىن بۇ يەر بورىچى دەپ ئاتالغانىكەن.

1960 - يىللىرىدىن كېيىن ماكۈي ئۆستەڭ ئۇدۇللى-نىپ، قاشلىرىغا تاش تىزىلىپ، ئەسلىدىكى ساھىللار ئې-تىزلىققا ئايلىنىپ كەتتى. قومۇش مەنبەسى يوقىلىپ كې-تىپ، بۇ يەرلىك كىشىلەر بورا توقۇمايدىغان بولغان بول-سىمۇ، كەنتنىڭ نامى يەنىلا بورىچى دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

1996 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتقا ئاسا-سلانغاندا، بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 210 ئائىلە، 838 نوپۇس، 856.2 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

باشگۇرا

بۇ جايدا دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر گۇرا (كەپتەرنىڭ بىر تۈرى) بېقىشقا ئامراق بولغانلىقتىن، بۇ كىشىلەرگە «گۇرا» دەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن. بۇ ئاتالغۇ كېيىنچە كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كەنت كېڭىيىپ باشگۇرا، ئاياغگۇرا دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

1996- يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 269 ئائىلە، 1015 نوپۇس، 1096.6 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قاراتام

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 400 يىل ئىلگىرى قۇساق لەقەملىك لىتىپ باي دېگەن كىشى ئەنجاندىن كۆچۈپ كېلىپ بۇ جايدا زېمىن سېتىۋېلىپ ئولتۇراقلاشقانىكەن. ئۇ نەچچە يىلدىن كېيىن ئايۋان - سارايلىق ئۆي سېلىپ تاملىرىنى گەج بىلەن ئاقارتىپ زەڭگەر رەڭدە بويىغاندىن كېيىن تاملار قاپقارا پارقىرىغان. دەرۋازىنىمۇ قاپقارا سىرلىغانىكەن. بۇ قارا تاملار ۋە قارا دەرۋازا ئوغلى نىياز ھاجىمنىڭ دەۋرىگىچە ساقلانغانىكەن. قاراتام دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىكەن.

بۇ كەنتتە 1996- يىل ئاخىرىدا ئالتە مەھەللە، 636 ئائىلە، 2394 نوپۇس، 1754.3 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قالماق لەقەملىكلەر

بۇ كەنتتە قالماق لەقەملىك بىر جەمەت بار. 1995- يىلى 7- ئاينىڭ 12- كۈنى 94 ياشلىق ئۆمەر ئاخۇن قالماقنىڭ ئۆيىگە بېرىپ بۇ لەقەمنىڭ قانداق كېلىپ چىق-

قالغىنىنى سورۇشتۇردۇم. ئۆمەر ئاخۇنىڭ بوۋىسىنىڭ دادىسى — مەتسالى ئاخۇنىڭ لەقىمى يېكەن ئىكەن. يازنىڭ ئىسسىق بىر كۈنى بىر نەچچە يولۇچى قالماق (موڭغۇل) ھاردۇق ئېلىپ سالقىنداش ئۈچۈن بىر توپ قېرى تېرەك تۈۋىدە توختاپتۇ. كۆپ ئىززەتلىك چاپانلىرىنى سېلىشىپ ئاتلىرىنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ قويۇپ سۇغا چۆمۈلۈپ ئۇخلىشىپتۇ. مەتسالى ئاخۇنىڭ ئىككى كىچىك بالىسى ئۇلارنىڭ ئۈچ چاپىنىنى تېرەكنىڭ كامىرىغا تىقىپ قويۇپتۇ. قالماقلار چاپانلىرىنى تاپالماي يولغا كېتىۋېرىپتۇ. كۈز پەسلى كېلىپ سوغۇق باشلانغاندا مەتسالى ئاخۇن تېرەكنىڭ كامىرىدىكى قالماقچە چاپانلارنى ئېلىپ كېلىپ بىر تۇغقانلىرى بىلەن كىيىپتۇ. قوشنىلىرى بۇلارنى كۆرۈپ «قالماقلار كەلدى، قالماقلار» دەپ كۈلۈشۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇلارغا «قالماق» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ.

ئەمەر ئاخۇن قالماقنىڭ ھازىر سەككىز ئوغلى، ئىككى قىزى، 56 نەۋرىسى، 11 پەينەۋرىسى بار.

يېڭىباغ

بۇ جاي زەيكەش بولسىمۇ زېمىنى پەس، سۇغىرىشقا ئەپلىك بولغانلىقتىن، بەلقۇمدىن كۆچۈپ چىققان ياش ئەر - خوتۇنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بىر ئائىلىلىك كىشى بۇ جايدا ماكانلىشىپ تېرىقچىلىق قىلغان ۋە ئېتىز - ئېرىق بويلىرىدا ناھايىتى نۇرغۇن ئۈجمە كۆچىتى يېتىشتۇرگەنلىكتىن بۇ جاي ئۈجمىلىك دېيىلىپتۇ. كېيىن كۆچۈپ كەلگەنلەر بۇ جايدا كۆپ باغ بىنا قىلغانلىقتىن يېڭىباغ دەپ ئاتىلىپتۇ.

بۇ جاي ئىلگىرى توخۇلا كەنتىگە تەۋە ئىدى، 1984-يىلدىن كېيىن ئۆز ئالدىغا كەنت بولدى.

1996-يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 313 ئائىلە، 1340 نوپۇس، 1271 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توخۇلا

بۇ جاي ئىلگىرى يېڭىباغ كەنتىنىڭ تەۋەلىكىدە ئىدى. 1984-يىلى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كەنت بولدى. بۇ كەنت ئىلگىرى توخۇلا، ھازىر بازاربويى دەپ ئاتالغان كەنتكە تۇتاش بولغانلىقتىن توخۇلا دېگەن ئاتالغۇ بۇ كەنتنىڭ نامى قىلىپ مۇقىمدالدى.

بۇ كەنتتە 1996-يىل ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە، 231 ئائىلە، 982 نوپۇس، 817.4 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بازار بويى

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 1000 يىل ئىلگىرى ئەتىياز پەسلىنىڭ بىر ئاخشىمى ھازىرقى بەلقۇم خارابىسىنىڭ جەنۇبىدىكى يۇرتتا دەھشەتلىك بوران چىقىپ ئۆي ئىچىدە ئۇخلاپ قالغان، سىرتتا بولسىمۇ تېنى ئاجىزلار، قېرىلار، ئىككى قات ئاياللار قۇمغا كۆمۈلۈپ قاپتۇ، ئېتىز-باغلار، ئېرىق-ئۆستەڭلەرمۇ قۇمنىڭ ئاستىدا قاپتۇ. بىر مەھەللىدىن ئون نەچچە ئادەم قول تۇتۇشۇپ خامانغا قوشقان كالىلاردەك چۆرگىلەۋېرىپتۇ. تاڭ ئېتىپ بوران توختىغاندا قارىسا ئۆزلىرىنىڭ قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدىن بىر ئائىلىلىك ياش ئەر-خوتۇن قۇملۇقنى كولاپ ئۆيىنى تېپىپ بىر كىگىز، بىر بوز گىلەم ھەم بىر خۇرجۇن بۇغداينى ئېلىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان ماكان ئىزدەپ مېڭىپتۇ. ھازىرقى توخۇلا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنىنى ئۇدۇلىدىكى ياڭاقلىقنىڭ ئورنى — قومۇش ئۆسكەن

ئېگىز دۆڭلۈك بولۇپ، بۇ دۆڭلۈكنىڭ يېنىدىكى ئېقىن بويىدا تەخمىنەن ئۈچ مو كېلىدىغان تۈزلەڭلىك يەر بار ئىكەن. بۇ ياش ئەر - خوتۇن دۆڭلۈكنىڭ ئۈستىگە قومۇشتىن كەپە ياساپ ئولتۇرۇپ، تۈزلەڭ يەرگە بۇغداي تېرىپتۇ. ئۇ زاماندا بۇغداينى «بوداي» دەيدىكەن. بۇ ياش ئەر - خوتۇن تۈگمەن تاپالماي بۇغداينى شۇ پېتى قايناتىپ يەپ جان بېقىپتۇ. ئۇلار تۆت ئوغۇل، ئىككى قىزچاق قىلىپ، 100 ياشقا كىرگەندە بالا ۋە نەۋرىلىرى ئون ئائىلىگە كۆپەيگەنىكەن.

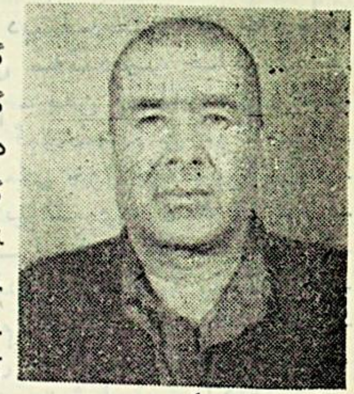

ئارىدىن ئۈچ ئەسىرچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان قۇستىكام① دېگەن كىشىنىڭ ئۆي ئەتراپى ئەڭ بۇرۇن مەھەللىگە ئايلىنىپ، زاۋىدىن قاراقاشقا كىرىدىغان چىغىر يول بۇ مەھەللىدىن ئۆتكەنىكەن. بىر جۈمە كۈنلۈكتە 20—30 ئادەم چىغىر يول بويىدىكى مەسچىتتە جۈمە نامىزى ئوقۇپ سىرتقا چىققاندا بىر كىشى مەسچىت ئالدىدا ئىككى توخۇنى قولتۇقلاپ تۇرۇپتۇ. «ساتامىلا»، «ساتسام ساتاي» دېگەن گەپلەر بىلەن توخۇنىڭ سودىسى بولۇپتۇ. بۇ مەھەللە شۇ چاغدىن باشلاپ «توخۇلا» دەپ ئاتىلىپتۇ. (ئۇ چاغدا پۇل يوق، مالغا مال ئالماشتۇرۇلىدىكەن) شۇنىڭدىن كېيىن هەر جۈمە كۈنى كىشىلەر بۇ مەسچىتنىڭ ئالدىدا توخۇ، قوي، يەل - يېمىش، ئاشلىق سودىسى قىلىشقا ئادەتلىنىپتۇ. كېيىنچە ئاشپەز - ناۋايلار دۇكان سېلىپ جۈمە بازىرى شەكىللىنىپتۇ. نەچچە ئون يىلدىن كېيىن بۇ بازارنىڭ ۋاقتى پەيشەنبىگە ئۆزگىرىپ، پەيشەنبە بازار

① بۇ كىشىنىڭ ئالتىنچى ئەۋلادى، 56 ياشلىق ئوبۇلقاسىم. هازىر توخۇلا يېزىلىق خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دەپ ئاتىلىپتۇ.

يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى، ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپ، پوچتا - تېلېگراف، بانكا تىجارەت پونكىتلىرى، خەلق دوختۇرخانىسى قاتارلىق ئورۇنلار بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدۇر.

1996- يىلدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 594 ئائىلە، 2380 نوپۇس، 1589.7 مو تېرىلغۇ يەر بار.

پۇزۇل مەھەللە

بۇ كەنتتە پۇزۇل مەھەللە دېيىلىدىغان بىر جاي بار.

ھىدايىتۇللا ئىشان يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن ئىلىم - پەن بىلەن شۇغۇللانغان ۋە ھىمايە قىلغان شەرىئەت ئېقىمىدىكى موللا - ئاخۇنلاردىن 200 دىن ئارتۇق كىشىنى خوتەنگە سۈرگۈن قىلىدۇ. («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 17 - سانىغا قاراڭ.) شۇلاردىن بىرسى — يەكەنلىك ھەيدەر داموللام دەسلەپكى بىر نەچچە يىلدا قاراقاشتا پۇزۇل (دۇكان) ئېچىپ مىخ، سەرەڭگە، شام، دورا - دەرمەك، زىبۇ - زىننەت... قاتارلىقلارنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. كېيىن توخۇلىدىن يەر - زېمىن سېتىۋېلىپ ماكانلىشىپ دېھقانچىلىق قىپتۇ. پۇزۇل دېگەن سۆز ئۇنىڭ ۋە بالا - چاقىلىرىنىڭ لەقىمىگە، ئۇلار ئولتۇراقلاشقان مەھەللىنىڭ نامىغا ئايلىنىپ قاپتۇ.

ھەيدەر داموللام چوڭقۇر بىلىملىك، ئەدەب - ئەخلاقلىق، كىشىلەر بىلەن سىرداش بولۇشتەك پەزىلەتلىرى بىلەن يۇرتنىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە بولۇپ، دىنىي ئىمتىيازى كۈچىيىپ كەتكەنىكەن. ئۇنىڭ ئوغلى پەزلە ھاجىم 1800- يىللىرى سالدۇرغان چوڭ مەسچىت 1960 - يىلى يىقىلىپ بىر قۇچاق تومۇلۇقتىكى ياغاچلىرى شۇ يىللاردىكى «يۇقىرى ئۆرلەش» گۈگۈشپىنىڭ كۆلۈبىنى سېلىشقا ئىشلىتىلدى. پەزلە ھاجىمنىڭ پەيىنەۋرىسى ئەركىن مەتقۇربان (45 ياش) توخۇلا يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتىدا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.

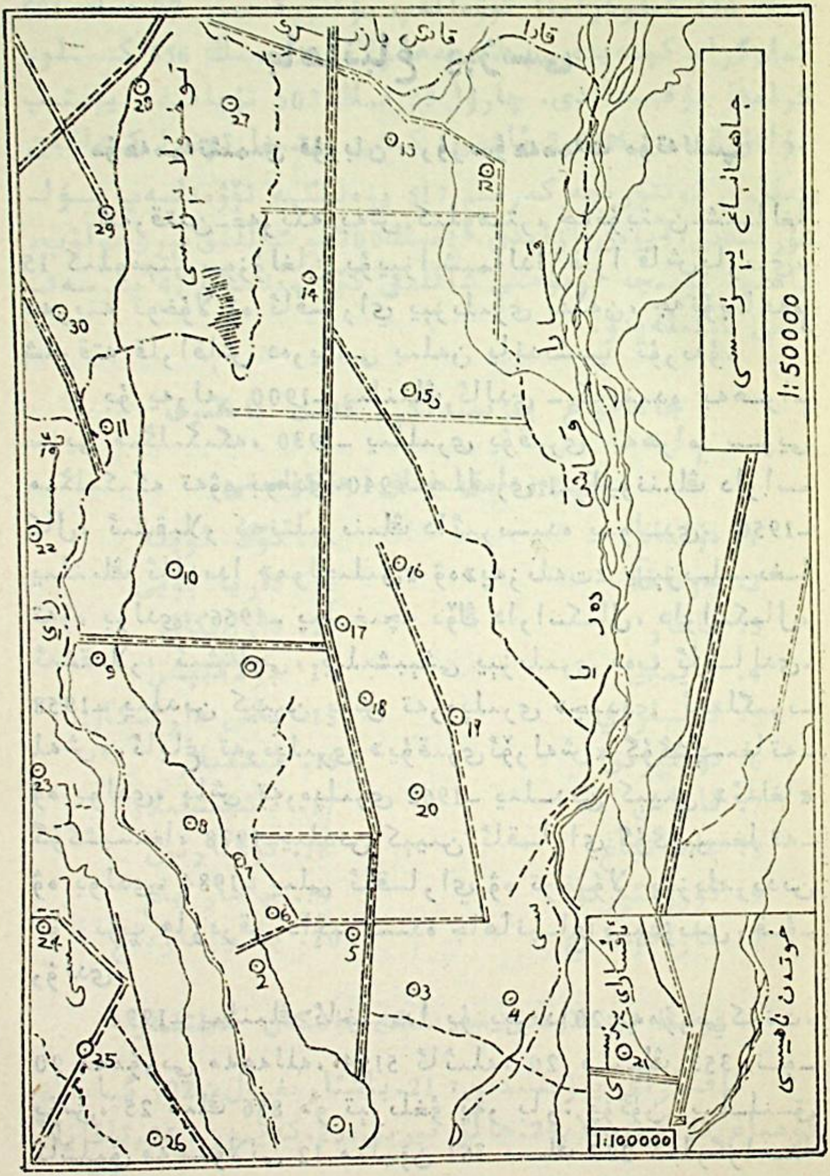
1:50000
1:100000

www.uyghurkitap.com

جاھانباغ يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، رۇزىمۇھەممەت مۇتەللىپ

شەرقتىن-غەربكە بەش كىلومېتر، جەنۇبتىن-شىمالغا 15 كىلومېتر سوزۇلغان بۇ يېزا شىمالدا قاراقاش بازىرى، غەربتە توخۇلا ۋە ئاقساراي يېزىلىرى بىلەن، جەنۇبتا ھەم شەرقتە قاراقاش دەرياسى بىلەن ياندىشىپ تۇرىدۇ.

بۇ يەرلەر 1900- يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرام سۇيى مىڭلىكىگە، 1930- يىللىرى يۇقىرى بەھرام سۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1940-يىللىرى 1-رايونىنىڭ داراسكال، ئىشقىلار كەنتلىرىنىڭ دائىرىسىدە بولدى. 1950- يىلىنىڭ ئالدىدا «مولچىلىق» ۋە «پەزىلەت» يېزىلىرىغا تەۋە بولدى. 1956- يىلىغىچە دۆڭ داراسكال، داراسكال، ئىشقىلار، ئىشتاچى، ئېلىشبېشى يېزىلىرى دەپ ئاتالدى. 1958- يىلدىن كېيىن باش تەرەپلىرى «جىددى ئىلگىرىلەش»، ئاياغ تەرەپلىرى «يۇقىرى ئۆرلەش» گوڭشېسىغا تەۋە بولدى. باش تەرەپلىرى 1962- يىلدىن كېيىن «ئالغا» گوڭشېسىغا، 1978-يىلدىن كېيىن ئاقساراي گوڭشېسىغا تەۋە بولدى. 1984- يىلى ئاقساراي ۋە توخۇلا يېزىلىرىدىن بۆلۈنۈپ ھازىرقى دائىرىسىدە جاھانباغ يېزىسى قۇرۇلدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 20 مەمۇرىي كەنت، 90 مەمۇرىي مەھەللە، 5194 ئائىلە، 20 مىڭ 353 نوپۇس، 25 مىڭ 886 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 12 مىليون 361 مىڭ 227 كىلوگرامغا

يېتىپ، بولتۇرقىدىن 1.53% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 142 مىڭ 196 كىلوگرامغا توۋەنلەپ بولتۇرقىدىن 27 مىڭ 581 كىلوگرام كېمەيدى. يىلە مەھسۇلاتى 12 مىڭ 556 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى. چارۋا 33 مىڭ 503 تۇياققا يېتىپ بولتۇرقىدىن 2.57% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 517 يۈەنگە توۋەنلەپ بولتۇرقىدىن 47 يۈەن ئازايدى. 15 مىڭ 700 مو شاللىق يېرى بولۇپ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي شاللىق كۆلىمىنىڭ 47 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

چاھانباغ يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى

1. دۆڭباغ
2. چوناقلا
3. چاقار
4. ئايماق
5. ئاقساراي
6. دۆڭئېرىق
7. قاياش
8. چاھانباغ
9. ئۇزۇنئېرىق
10. قاراقۇشقاچ
11. دۆڭ ئويلە
12. دەريا بويى
13. داراسكال
14. بۇلاقبېشى
15. باش داراسكال
16. ئىشقىلار
17. باشئىشقىلار
18. دۆڭئارىش
19. چاھار باغ
20. باشچاھارباغ

قوشنا يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

ئاقساراي يېزىسىدىن: 21. باشئارىغول، 22. ئاياغ قومباغ، 23. كەتىكلا، 24. ھالۇ ئېرىق، 25. كەتمەن، 26. تاقايلا.

توخۇلا يېزىسىدىن: 27. قارىمان، 28. بازار بويى، 29. تاشكەنت، 30. بۇغىچى.

چۇناقلا

ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ سانىنى، ناماز ئوقۇيدىغان ھەم ئۇخلايدىغان يېرىنى بۇددا قوشۇنلىرىغا مەلۇم قىلىغان بىر كىشىنى ئىسلام ئەسكەرلىرى تۇتىۋېلىپ ئۇنىڭ قۇلىقىنى كېسىۋېتىپتۇ. ئەتراپتىكىلەر ئۇنى «چۇناق» دەپ ئاتىغانلىقتىن بالا - چاقىلىرىغا «چۇناقلا» دەپ لەقەم سىڭىپتۇ.

بۇ كەنت ئاقساراي كەنتىدىكى چۇناقلا كەنتى بىلەن ماكۇي ئۆستىڭى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

بۇ كەنتتە 1996-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە، 155 ئائىلە، 592 نوپۇس، 700 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئايماق

مەۋلانە خەلپە ماكانلىشىپ بىر نەچچە يىلدىن كېيىن چوڭ ھويلىلىق كاتتا ئۆيلەرنى سالغان مەھەللە ھالايلى ① دەپ ئاتىلىپتۇ.

شۇ يىللاردا يەكەن يولى (خانلىق يول، ئۇلۇغ يول دەپمۇ ئاتىلىدۇ) بۇ مەھەللىنى كېسىپ ئۆتىدىكەن، بۇ يولدا كېرىيىلىك، خوتەنلىك، يەكەنلىك، قەشقەرلىك كۆچالىق سودىگەر - كارۋانلار ئۇزۇلمەي ئۆتۈشۈپ تۇرىدىكەن، دەرياغا كەلگەن كېلىپ قالسا بىر نەچچە كۈن توختاپ تۇرۇشقا توغرا كېلىدىكەن. مەۋلانە خەلپە بۇ

---

① ھالايلى — ھويلا ئالدى دېگەن مەنادىكى يەرلىك شېۋە.

پۈرسەتنىڭ قەدىر - قىممىتىنى سەگەكلىك بىلەن سېزىۋېلىپ يولبويىغا① ئون نەچچە ھۇجرىلىق چوڭ ساراي سالدۇرۇپ تاملىرىنى گەج بىلەن ئاقارتىپتۇ. بۇ قونالغۇ ئاقساراي دەپ ئاتىلىپتۇ. سارايىنىڭ غىزالىنىش، ئارام ئېلىش، ناماز-ئىبادەت قىلىش، ئات - تۆگىلەرنى بېقىش شارائىتى ئوبدان بولغانلىقتىن، غەربتىن ھەم شەرقتىن كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ ئۇچرىشىدىغان، سودا - سېتىق قىلىدىغان، مال ئالماشتۇرىدىغان كىچىك بازىرىغا ئايلىنىپتۇ.

قاراقاش دەريا بويىدا،
سۆگەت سىرىيدۇ تۆگىلەر.
كېچىسى سارايدا ياتساق،
پەللەكنى چاقتى بۆگىلەر.

دېگەن قوشاق شۇ يىللاردا تارقالغانىكەن.

18- ئەسىردە ئاقساراي دېگەن ئاتالغۇ يۇرتنىڭ نامىغا ئايلىنىپ ھازىرقى چاقار ئايماق كەنتلىرىنى چارباغ ۋە ئاقساراي كەنتلىرىنىڭ يېرىمىنى ئۆزدائىچىگە ئاپتۇ. 1958- يىلى بۇ يۇرت تۆت چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە (تۆت دادۈيگە) ئايرىلدى. 1985- يىلى بۇ كەنتتىكى بايتال، قانجۇق، تەلپەك، خەلپە ئايماقلىرى ئىچىدە يېقىملىقراق ئاڭلانغان «خەلپە ئايماق» دېگەن ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى قىلىپ مۇقىملىنىپ، تېخىمۇ ئىخچام بولسۇن ئۈچۈن «ئايماق» دەپ ئاتالدى.

1996- يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 218 ئائىلە، 824 نوپۇس، 1110 مو تېرىلغۇ يەر بار.

① بۇ قەدىمكى يولنىڭ 500 قەدەمچە قالدۇقى تاشمازارنىڭ جەنۇبىدا ساقلىنىپ تۇرماقتا.

... بۇ كەنت 1995- يىللىق ھەر خىل ۋەزىپىلەرنى ئا-
شۇرۇپ ئورۇنداشتا جاھانباغ يېزىسى بويىچە ئىلغار كو-
لېكتىپ بولۇپ باھالىنىپ، ناھىيىلىك ئۈچ دەرىجىلىك
كادىرلار يىغىنىدا مۇكاپاتلاندى.

ھەزرىتى مەۋلانە خەلىپە توغرىسىدا

1996- يىلى 1- ئاينىڭ 22- كۈنى ئايماق كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 72 ياشلىق بۇرھان خەلىپە، 60 ياشلىق مۇھەممەتتوختى ئاخۇن، 50 ياشلىق خەبەر ئاخۇن، 28 ياشلىق ئابدىغېنى ئاخۇن (تاشمازار مەسچىتىنىڭ ئىمامى) لار بىلەن پاراڭلاشتىم. ئۇلار:

— بىز ھەزرىتى مەۋلانە خەلىپىنىڭ قىزلىرىنىڭ 12- ۋە 13- ئەۋلادلىرى بولىمىز،— دېيىشتى.

نەسەبنامە ۋە تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، تەخمىنەن 700 يىل ئىلگىرى بۇخارادا ئەبۇ ھاپىزكەبىرى، خارەزىمدە شەيخ نەجمىدىن كۇبرا قاتارلىق ئالىملاردىن بىلىم ئېلىۋاتقان 60 مىڭ تالىپ ئىچىدە ھەزرىتى ئېلىنىڭ 21- ئەۋلادى يۈسۈپ خوجەمۇ بار ئىدى. كىشىلەر ئۇنى ھۆرمەتلەپ «ھەزرىتى مەۋلانە خەلىپەم» دەپ ئاتىشاتتى. چىڭگىزخاننىڭ قىرغىنچىلىق خەۋپىدىن چۆچىگەن تالىپلار ئۆزى خالىغان يۇرتلارغا كېتىشكە ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن، ھەزرىتى مەۋلانە خەلىپە بەلىخ ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ بىر نەچچە يىل، يەكەنگە كېلىپ بىر نەچچە يىل تۇرۇپتۇ. ھەمسەپەرلىرىدىن ئالتە كىشىنى باشلاپ قاراقاشقا كېلىپ مازايى - ماشايىقلارنى تاۋاپ قىلغاندىن كېيىن، ئاۋۋال كۇيا يېزىسىنىڭ دەرۋىش كەنتىدە، كېيىن زاۋا يېزىسىنىڭ كۆتەكئېرىق كەنتىدە ما-

www.uyghurkitap.com

كانلىشىپتۇ. كۆتەكئېرىقلىق كىشىلەر:

— قەلەندەرلەر بىلەن قوشنا بولساق يۈز - ئابرويى-مىزغا نوقسان يېتىدۇ، - دېيىشىپ ئۇلارنىڭگەدە - كەپىلى-رىگە ئوت قويۇۋېتىپتۇ. مەۋلانە خەلىپىنىڭ ئوغۇللىرى قارچۇغىلىرىنى①، قىزلىرى قۇرئانلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كە-پىدىن قېچىپ چىقىپتۇ. مەۋلانە خەلىپە بالىلىرىنىڭ ئوت ئىچىدىن ئەڭ مۇھىم نەرسىلەرنى قۇتۇلدۇرغانلىقىنى كۆ-رۈپ خۇشال بولۇپ:

— ئەي ئوغۇللىرىم، سىلەرنىڭ ۋە ئەۋلادلىرىڭلارنىڭ بېشىدىن ئەمەل-مەنسەپ قۇشى نېرى كەتمىگەي، ئەي قىز-لىرىم، سىلەرنىڭ لەۋزىڭلار ئوتلۇق بولغاي②، - دەپ دۇئا ئوقۇپتۇ. (تاكى يېقىنقى زامانلارغىچە خوتەننىڭ دىنىي ھوقۇقى سۇلايمان ئەلەم قاتارلىق خەلىپە ئەۋلادلىرى-نىڭ قولىدا بولغانلىقى، قىزلىرىنىڭ دۆلەتمەن ئائىلىلەرگە تالالىق بولغانلىقى ئەنە شۇ دۇئانىڭ ئىجا-بىتىدىن ئەرمىش)

بۇ كىشىلەرنىڭ ئېسھاق غوجا ③ ئىسىملىك ئۇستا-زى بىرلىگەنگە ئاچقۇچ، ئوت، كېپەكنى قويۇپ، شاگىرت-لىرىغا خالىغاننى تاللاپ ئېلىشنى بۇيرۇپتۇ. مەۋلانە خە-لىپە سەگەك بولغاچقا ئاچقۇچنى دەسلەپتە ئېلىۋالغانلىق-تىن ئەۋلادلىرىغىچە ئەمەل ۋە يەر ئېچىش بىلەن خەزىنىگە ئىگە بولۇپ ياشاپتۇ. ئوتنى تاللىغان شاگىرتى ئىسمان ۋە ئۇلۇغلۇق بىلەن شۆھرەت قازىنىپتۇ. كېپەكنى تاللى-غان شاگىرتى تىباپەتچىلىك بىلەن نام چىقىرىپتۇ.

① ئوۋ قۇشى، ② تىلىكىڭلار ھەل بولغاي، ئارزۇ - ئارمانلىرىڭلارغا يەتكەيسىلەر دېگەن مەنىدىكى ئىبارە، ③ ئاڭلاشلارغا قارىغاندا بۇ كىشىنىڭ قەبرىسى چىرا ناھىيىسىدە ئىكەن

www.uyghurkitap.com

مەۋلانا خەلپە ئۇستازىدىن:

— بۇيەردىكى تۇرالغۇمىز كۆيۈپ كەتتى. ئەمدى مەن نەدە ماكانلىشىمەن؟ - دەپ سوراپتۇ. ئۇستازى:

— ھاسىڭىز نەدە كۆكلەپ قالسا شۇ يەردە ماكانلىشىڭ، - دەپتۇ. مەۋلانە خەلپە يۇرت - مەھەللىلەرنى ئارىلاپ ھازىرقى تاشمازار دېگەن جايغا كەپتۇ. بۇ جايدا بىر گۈم ① بار ئىكەن. مەۋلانە خەلپە گۈمنىڭ تېشىغا ھاسىسىنى سانجىپ، ھاسىنىڭ ئۇچىغا سەللىسىنى ئىلىپ قويۇپتۇ. سۇ ئىچىپ ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن قارىسا ھاسا ياشىرىپ شاخ - پۇتاق چىقىرىپ قاپتۇمىش، (ئارىدىن 600 يىلچە ئۆتكەندىن كېيىن بۇ قېرى تېرەكنىڭ ئىچى پورلىشىپ كەتكەنلىكتىن بىر قېتىملىق قاتتىق بوراندا يىقىلىپ كەتكەن ۋە خەلپە ئايىغىدىن بىر نەچچە ئائىلە ئۈچ يىل يېقىلغۇ قىلغانىكەن. يىلتىزىدىن ياشىرىپ چىققان نوتىلار خۇلاچقا پاتمىغۇدەك يوغىناپ كەتكەنلىكتىن 1954- يىلى كېسىپ شال تىلىنىپ خوتەن لاسكۈي يىپەكچىلىك فابرىكىسىنىڭ بىنالىرىنى سېلىشقا ئىشلىتىلىپتۇ) مەۋلانە خەلپە بۇ يەردە تۇرالغۇ ياساشقا ھازىرلىق قىلىۋاتقاندا قىزئىرىدىن بىرسى:

— دەريانىڭ قىرغىقىغا جايلاشساق كۆڭلىمىز ئەمىن تاپماسمىكىن؟ - دەپتۇ. مەۋلانە خەلپە:

— دەريا ئۇ تەرەپكىراق ئاققاي. - دەپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ دەريا ئېقىنى مىڭ قەدەمچە شەرق تەرەپكە سۈرۈلگەنمىش.

مەۋلانە خەلپە بۇ جايدا ئاقسارايىنى بىنا قىلىپ ۋە بىر ئۆمۈر دىنىي تەرغىبات بىلەن شۇغۇللىنىپ، كېيىن

① گۈم — سۇ ئېقىنىدىن تېمىپ شەكىللەنگەن چوڭقۇرلۇق (كۆل)

بىلەن ۋاپات بولغىنىغا بۇ يىل تەخمىنەن 760 يىل بوپتۇ.
ئۇنىڭ جەسىتى ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتىگە بىنائەن ھازىرقى
ئاقساراي يېزىسىنىڭ تاقايلا كەنتىدىكى زاراتگاھلىققا
دەپنە قىلىنىپتۇ. (ئېھتىمال قەبرىسىنى دەريا ئېقىنى بۇ-
زۇۋېتىشىدىن ئەنسىرىگەن بولۇشى مۇمكىن) ئۇنىڭ جەسە-
تى يۇيۇلغان جاي ھازىرقى تاشمازار خانىقاسىنىڭ جە-
نۇبىي بۇرجىكىگە توغرا كېلىدىكەن. جەسەت يۇيۇلغاندا
تۆكۈلگەن سۇ يېقىنقى يىللارغىچە كاتەكتە سىڭمەي تۇر-
غانىمىش. كۆپلىگەن ساقايمىغان جاراھەت-يارىلارغا بۇ سۇ-
دىن بىر نەچچە تامچا تېمىتىپ قويۇلسا ئاغرىق سەللى-
مازا ساقىيىپ كەتكەنىمىش.

تاشمازار توغرىسىدا

بۇ مازارنىڭ دائىرىسى تەخمىنەن 20 مو كېلىدۇ.
كونا - يېڭى قەبرىلەر توغراقلىق ۋە قومۇشلۇقلار ئارى-
سىدا چوقچىيىپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

بۇ جاي ئەسلىدە دەريا ئېقىنى لاي تاشلىغانلىقتىن
ھاسىل بولغان سېغىزلىق بولۇپ، ئېقىن يۆتكەلگەندىن
كېيىن قۇرۇقلۇققا ئايلىنىپ قاپتۇ. مەۋلانە خەلپە ھا-
يات ۋاقتىدا ئۇنىڭ بىر قىزى ئۆلۈپ كېتىپ بۇ جايغا دەپ-
نە قىلىنغاندىن كېيىن بۇ جاي بارا - بارا قەبرىستان-
لىققا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. بۇ مازاردىكى قەبرىلەرنىڭ كۆ-
پىنچىسى خەلپە ئايمىقىدىن بولمىغانلارنىڭ قەبرىسى-
دۇر. خەلپە ئايمىقىدىكىلەر ئۆلسە «مەۋلانە خەلپىنىڭ
روھىغا ئەگىشىپ» تاقايلىدىكى مازارلىققا دەپنە قىلىش
ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

1960- يىللىرى ماكۆي ئۆستەڭنى ئۇدۇللاپ قېزىش،

www.uyghurkitap.com

سۇ سىڭمەسلەشتۈرۈش، سېمونت تۇسمىلارنى ياساش قۇرۇلۇشىغا لازىملىق تاشلار بۇ مازارنىڭ يېنىدىكى تاشلىغتىن تۇشۇلغانلىقتىن تاشمازار دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ.

دەريا نېمىشقا تۈز ئاقمايدۇ؟

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، بىر يىلى ئەتىيازدا دەريادا سۇ ئۈزۈلۈپ قېلىپ ئاياغ يۇرتلار (ھازىرقى قاراقاش بازىرى، توۋەت يېزىسى قاتارلىق جايلار) دىكى زىرائەتلەر قۇرۇپ كېتىپتۇ. بۇ يۇرتتىكى كىشىلەرنىڭ ئاقساقىلى ئەۋلىيا دەپ نامى تارقالغان مەۋلانە خەلپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۇرتنىڭ ئاھۇزارىنى بايان قىپتۇ. مەۋلانە خەلپە ئاقساقالغا بىر نەچچە پۇتاقلىق شاخنى تۇتقۇزۇپ:

— بۇ شاخنى سۆرەپ كەينىڭىزگە قارىماي مېڭىۋېرىسىڭىز، شاخنىڭ ئىزىدىن سۇ ئاقىدۇ، — دەپتۇ. ئاقساقال تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. مەۋلانە خەلپە قىبلىگە قاراپ:

— ئەي ھەممىگە قادىر ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم، ئاچارچىلىق خەۋپىگە ئۇچراۋاتقان ئاشۇ بىچارە بەندىلىرىڭنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلغايسەن، — دەپ دۇئا ئوقۇپتۇ. ئاللا ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئىجاۋەت قىلىپ دەريانىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدىكى قىرغاقنى بويلاپ نەچچە ئون بۇلاقنى پەيدا قىپتۇ. بۇلاقلارنىڭ سۇلىرى دەرياغا قۇيۇلۇپ شاخنىڭ پۇتاقلىرى ئىزىدىن تاراملارغا بۆلۈنۈپ ئېقىپتۇ. ئاقساقال سۇنىڭ ئېقىشىنى كۆرىمەن دەپ پات-پات كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپتۇ. بۇ چاغدا ئۇ سۆرەپ كېلىۋاتقان شاخمۇ يانغا سۈرۈلگەنلىكتىن سۇمۇ بۇرۇلۇپ ئېقىپتۇ.

ئەنەشۇ چاغلاردىن باشلاپ ئېقىن ھېلى ئۇ قىرغاققا، ھېلى بۇ قىرغاققا ئۇسسۇپ ئاقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ھازىرقى قارا قاش دەرياسى كۆۋرۈكىنىڭ ئورنىغا كەلگەندە سۇ تېز ئېقىپ ئاقساقالنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بۇنى غايىبانە كۆرۈپ تۇرغان مەۋلانە خەلىپە ①:

— ھاي - ھاي سۇ، توختايدىغان يەرگە بېرىپ قالدىڭىز، - دەپتۇ. سۇ دەرھال ئاياغقا ئېقىشتىن توختاپتۇ. سۇنىڭ كۆۋرۈكنىڭ تېگىدىن ئۆتۈپلا شارقىرماي ئاستا ئېقىشى شۇ سەۋەبتىن ئىمىش. بۇ بىر رىۋايەت بولسىمۇ، ئېقىننىڭ رۇس ئاقمايدىغانلىقى، دەريانىڭ كۈن پېتىش تەرەپتىكى قىرغىقى بويىدا نەچچە ئون بۇلاقنىڭ بارلىقى، سۇ شارقىراپ ئېقىپ كېلىپ كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدىن ئۆتكەندە كۆل سۈيىدەك ئاستا ئاقىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان پاكىتتۇر.

ئاقساراي

بۇ جاي ئىلگىرى تۇڭغۇز ئايىمىقى دېيىلگەن ئىكەن. مەۋلانە خەلىپىنىڭ سەپەرداشلىرىدىن بىر كىشى ئۇنىڭ سودا-سېتىق ئىشلىرىنى قىلىدىغان خىزمەتكار ئىكەن. بىر قېتىملىق سودا-سېتىقتا بۇ خىزمەتكارنىڭ سەممىيەتسىزلىك قىلىپ بىر نەچچە تەڭگە پۇلنى يوشۇرۇۋالغانلىقى ئاشكارىلىنىپ قاپتۇ. مەۋلانە خەلىپە غەزەپلىنىپ ئۇنى:

— توڭغۇز! - دەپ تىللاپتۇ. بۇ خىزمەتكار خىجالەتچىلىكتە ھالايلىدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كەپتۇ. توڭغۇز ئايىمىقىدىكىلەر شۇ خىزمەتكارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن.

① ھەزرىتى مەۋلانە خەلىپە توغرىسىدا تەپسىلىي بىلىشنى خالىسىڭىز «قارا قاش تارىخ ماتېرىياللىرى» (1- قىسىم) غا قاراڭ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

1950 - يىللىرى بۇ ھاقارەتلىك ئاتالغۇدىن قۇتۇ-لۇش ئۈچۈن ، بۇ يەرنىڭ ئاقساراي دېگەن يۇرتقا تەۋە بولغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئاقساراي كەنتى دەپ ئا-تالدى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىردا ئالتە مەھەل-لە، 290 ئائىلە، 1129 نوپۇس، 1092 مو تېرىلغۇ يەربار.

دۆڭئېرىق

كەنت تەسىس قىلىنىشتىن ئىلگىرى پايكا مەھەللە، ياغ مەھەللە (بۇرۇنقى توڭغۇز لەقەملىكلەر)، كۇراك مەھەل-لە، ئاياغ مەھەللە دەپ ئاتىلاتتى. بۇ كەنتتە ئېگىز تە-رەپكە پەس بولغان ئېرىق بولغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ ، 1985 - يىلدىن ئېتىبارەن دۆڭئېرىق كەنتى دەپ ئاتالدى (98 ياشلىق مەتناسىر ھاجىم سۆزلەپبەردى).

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 215 ئائىلە، 772 نو-پۇس، 799 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قاياش

بۇ جاي ئەسلىدە يەرلىك كىشىلەر ۋەباشقا يۇرتلار-دىن كېلىپ قالغانلار تارقاق ئولتۇراقلاشقان مەھەللە ئى-دى. 1890 - يىللىرى قارا قاش بازىرى قاياش كەنتىدىن كالللەك لەقەملىك مۇھەممەت ئاخۇن، باقى ئاخۇن ، مەت-كېرىم ئاخۇنلار ھەر بىرى يۈز مودىن يەر سېتىۋېلىپ بۇ جايغا كۆچۈپ چىققان. بۇلارنىڭ ئىگىلىگەن يەرلىرى جىق بولغانلىقتىن،بۇ مەھەللە پارچە قاياش دەپ ئاتى-لىپتۇ. 1985-يىلدىن بۇيان قاياش كەنتى دەپ ئاتالدى. مۇ-ھەممەت ئاخۇننىڭ بالىسى مەتتۇرسۇن ئاخۇن 1995 - يى-

لى 70 يېشىدا قازا قىلدى. كالىلەك لەقەملىكلەر ھازىر 15 تىن ئاشتى. ئۇلار ئەسلى يۇرتىدىكى تۇغقانلىرى بىلەن باردى ـ كەلدىسىنى داۋاملاشتۇرماقتا.

1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 201 ئائىلە، 784 نوپۇس، 650 مو تېرىلغۇ يەر بار.

جاھانباغ

ئاڭلاشلاردىن مەلۇم بولۇشىچە، تەخمىنەن 1000 يىل ئىلگىرى رەھىمسىز ۋابا كېسىلى تارقىلىپ نۇرغۇن كىشىلەر ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يۇرتلىرىدىن قېچىپ چىقىشىپتۇ. ئەنە شۇ قاچاقلاردىن ئون نەچچە كىشى بۇجايدىكى ئېگىزلىكنىڭ ئەتراپىدىن گەمە كولاپ ئولتۇراقلىشىپتۇ ①. ھەر بىر ئادەم ئاز ـ ئازدىن باغ بىنا قىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ پارچە ـ پارچە باغلار بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەڭ مېۋىزارلىققا ئايلىنىپتۇ. ئەرەب ئەللىرىدىن كەلگەن يوغان سەللىلىك بىر ئىمام بۇ باغدا ھاردۇق ئېلىپ راھەتلەنگەندىن كېيىن «جاھانچە كەڭ باغ ئىكەن» دەپتۇ. جاھانباغ دېگەن ئاتالغۇ شۇ چاغدا پەيدا بولغانىكەن.

1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 233 ئائىلە، 882 نوپۇس، 1043 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۈزۈنئېرىق

جەنۇبتىن-شىمالغا قاراپ يەتتە ـ سەككىز كىلومېتىر سوزۇلغان ئېرىق بويىدىكى بۇ يۇرتنىڭ نامى نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان ئۈزۈنئېرىق دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

① ھازىرمۇ بۇ ئېگىزلىكتىن قالدۇقلىرى بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

1985 - يىلى بۇ يۇرتنىڭ ماكوي ئۆستەڭىنىڭ شەرق تەرەپىكى بۆلىكى جاھانباغ يېزىسىغا تەۋە قىلىنىپ يەنە ئۇزۇنئېرىق دەپ ئاتالدى (ئېرىقمۇ بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە).

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە 196 ئائىلە، 1711 نوپۇس، 720مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇزۇنئېرىق كەنتىدە «قارا ساقال مازار غوجام»دەپ ئاتىلىدىغان بىر قەبرە بار. بۇ قەبرە توغرىسىدا خەلق ئارىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت سۆزلىنىپ كەلمەكتە:

بەش - ئالتە يۈز يىللار بۇرۇن بۇ يەردىكى ئۆستەڭنىڭ سۈيى قىرغاقنى بۇزۇپ يېيىلىپ ئېقىپتۇ.كىشىلەر بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ لاي ئارىسىدىكى ئۇزۇن ساندۇقنى كۆرۈپ قاپتۇ. بۇ ئىشتىن يۇرت ئاقساقاللىرىنى خەۋەرلەندۈرۈپتۇ. ئاقساقال دەرھال يېتىپ كېلىپ ساندۇقنى ئېچىپ قارىسا قارا ساقاللىق جەسەت يېتىپتۇ. ئاقساقال كېچىسى ئۇخلاۋېتىپ چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە بۇ قارا ساقاللىق كىشى بىر نەچچە يۈز لەشكەرگە باشلامچىلىق قىلىپ مايمۇن يۈزلۈك دۈشمەنلەر بىلەن قىلىچ چېپىشىۋاتقۇدەك. مايمۇن يۈزلۈكلەر پايپېتەك بولۇپ قېچىۋاتقۇدەك. ئەتىسى سەھەردە ئاقساقال ئاۋامنى (جامائەتنى) يىغىپ:

— چۈشۈمگە ئايان بولدى. بۇ زات ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس. بىز سەجدە قىلىدىغان ئۇلۇغ ئادەمدۇر، - دەپتۇ ۋە مېيىتنا مىزىنى قايتىدىن داغدۇغىلىق ئۇزىتىپ، دەپنە رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىپ چوڭ قەبرە ياسىتىپتۇ. بۇ قەبرە «قارا ساقال مازار غوجام» دەپ ئاتىلىپتۇ.

يەنە بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ مازار 41 چىلتەن بىلەن سەپەرداش بولغان ئىمامى مۇھەممەد خۇراسانىنىڭ قەبرىسى ئىكەن.

پادىشاھتىن ئۆچ ئېلىش

(چۆچەك)

بۇنىڭدىن 600 يىللار بۇرۇن جاھانباغ دېگەن يۇرتتا بىر قەبىلە ياشايدىكەن. بۇ قەبىلىنىڭ پادىشاھىنىڭ چوڭ تەرەت قىلىش ئەزاسى يوق ئىكەن. چوڭ تەرەت چىقىرىشقا ئامالى بولمىغانلىقتىن ئاشلىق ياكى گۈرۈچ غىزالىرىنى يېيىشكە پېتىنالمايدىكەن. ھەر كۈنى ئون قوينىڭ يىلىكىنى ئىچىپ ئۆزىنى قۇۋۋەتلەندۈرىدىكەن. ئاي - يىللار ئۆتۈپ بۇ قەبىلىدە بىرمۇ قوي قالماپتۇ، پۇقرالار مال - مۈلۈكلىرىگە قوشنا قەبىلىلەردىن قوي تېگىشىپ كېلىپ پادىشاھنىڭ سېلىقىنى تاپشۇرۇپ، يىلدىن - يىلغا نامراتلىشىپ كېتىۋېرىپتۇ. پادىشاھ قويدىن باشقا ھەرخىل ئالۋاڭ - سېلىقلارنىمۇ كۆپەيتىۋېتىپتۇ.

پۇقرالار پادىشاھنىڭ زۇلمىدىن قاتتىق نارازى بولۇپ، ئىككى كىشىنى ۋەكىل سايلاپ رەھىم - شەپقەت تىلەش ئۈچۈن پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپتۇ. پادىشاھ:

— ئىككىڭلار ئاۋامنى ماڭا قارشى تۇرۇشقا قۇتراتقىنىڭلارنى ئۆزۈڭلار ئاشكارا قىلدىڭلار، — دەپ بۇ ئىككى ۋەكىلنى زىندانغا تاشلىتىۋېتىپتۇ.

پادىشاھنىڭ ئاق كۆڭۈل، رەھىمدىل بىر ۋەزىرى بار ئىكەن. بۇ ۋەزىر پۇقرالارنىڭ دەرد-ئەلەملىرىگە ئۇزۇندىن بۇيان ئىچ ئاغرىتىپ كەلگەنىكەن. ئۇ پادىشاھقا نەسىھەت قىلىپ ھېچبىر نەتىجىگە ئېرىشەلمەپتۇ. ئۇ يېقىن پۇقرالىرىدىن بىرسىگە:

— بىر جام سۈتكە ئارپا ئۇنى ئارىلاشتۇرۇپ ماڭا

ئەكىلىپ بېرىدىك، ـ دەپتۇ. پۇقرا ئۇنىڭ دېگىنىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ. ۋەزىر جامغا قارىسا ئارپا ئۇنى ئارىلاشتۇرۇلغان سۈت بەئەينى قوينىڭ يىلىكىگە ئوخشاپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرگە:

ـ مېنىڭ يىلىك ئىچىدىغان ۋاقتىم ئۆتۈپ كەتكىلى نەۋاخ، ـ دەپ ۋارقىراپتۇ. ۋەزىر جامنى شاھقا سۇنۇپتۇ. قورسىقى ئېچىپ كەتكەن شاھ «يىلىك» نى بىر سۈمۈرگەنچە يۇتۇۋېتىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي شاھنىڭ قورسىقى گۈمبەزدەك كۆپۈپ ئاغرىقتا چىدىيالماي داد-پەرياد ئىچىدە جان ئۈزۈپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن پۇقرالار ئالۋاڭ ـ سېلىقتىن ئازاد بولۇپ باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ.

سۆزلەپ بەرگۈچى: كاۋاك يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىدىن: نۇرمەمەت

قارا قۇشقاچ

نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ يەرنىڭ ئورنى قويۇق قومۇش قاپلىغان جاڭگاللىق بولۇپ، قاراقۇشقاچلار ناھايىتىمۇ تولا ئىكەن. شۇ يىللاردا كىشىلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن بۇ يەرگە كېلىپ تور قۇرۇپ قارا قۇشقاچ تۇتۇپ كېتىدىكەن.

كېيىنچە كىشىلەر بۇ يەرگە ئۆي سېلىپ ئولتۇراقلىشىشقا باشلاپتۇ. ئۇلار قاراقۇشقاچلارنىڭ تولىلىقىغا پايلىماي كۆچۈپ كەلگەنىكەن. تەدرىجىي بۇ يەردە ئادەملەر كۆپىيىپ، بىنام يەرلەر ئېچىلىپتۇ ۋە بۇرۇندىنلا «قارا قۇشقاچ جاڭگىلى» دەپ ئاتالغان يەر «قارا قۇشقاچ كەنتى» گە ئۆزگىرىپ قاپتۇ.

بورىچى لەقەملىكلەر

بۇ يەرگە دەسلەپتە كۆچۈپ كەلگەن كىشىلەر بىر قىسىم چوڭقۇر ئازگاللاردا ئۆسكەن بورا قومۇشلىرىدا بورا توقۇپ ساتقانىكەن. هازىرقى روزى ئاخۇن (100 ياش) نىڭ تەخمىنەن ئالتىنچى بوۋىسى دەۋرىدىلا بۇلارغا بورىچى دېگەن لەقەم ئومۇملىشىپ قاپتۇ. هازىر بورىچى لەقەملىكلەر كەنت تەۋەسىدىكى 117 ئائىلىنىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلار ھېلىھەم بورىچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

قارا قۇشقاچ كەنتىدە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىككى مەھەللە، 117 ئائىلە، 414 نوپۇس، 6309 مو تېرىلغۇ يەر بار.

دۆڭئۆيلەر

بۇ كەنتنىڭ ئەسلى ئىسمى «بۇغچى» بولۇپ «بۇرغۇيچى (كانايچى)» دېگەن ئىسمىنىڭ ئېغىز تىلىدا ئۆزگىرىپ قېلىشى ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا تەخمىنەن يۈز نەچچە يىللار ئىلگىرى بۇ يەردە قاسىم ئاخۇن دەيدىغان بىر تۈگمەنچى بولۇپ، ئۇ نەگىلا بارسا بېلىگە ياغاچ بۇرغۇينى قىستۇرۇپ ماڭىدىكەن. ئۇ تۈگمەنىنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرۇپ ئۈگۈت چىللاپ بۇرغۇينى بىر چالىدىغان بولسا يىراق - يىراقلاردىكى كىشىلەرمۇ ئاڭلاپ دەرھال ئۈگۈت ئېلىپ كېلىدىكەن. كېيىن قاسىم ئاخۇنغا «بورغۇيچى» دېگەن لەقەم سىڭىپ قاپتۇ ۋە ئاستا - ئاستا «بۇغچى» غا ئۆزگىرىپ كەنت نامىغا ئايلىنىپتۇ.

1984 - يىلى بۇ كەنتتىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك دۆڭگە سېلىنغانلىقى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن يېزا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تەرىپىدىن «دۆڭگىلۆپلەر» دېگەن سۆز كەنت نامى قە
مۇقىملاندى.

بۇ كەنتتە 1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھە
335 ئائىلە، 957 نوپۇس، 1184 مو تېرىلغۇ يەر بار.

دەريا بويى

تەخمىنەن 350 يىللار ئىلگىرى بۇ يەر ئىككى دەر
نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئارالچە ئىكەن. بۇ دەريانىڭ ب
تارماقى ھازىرقى دەريا ئورنىدا، يەنە بىر تارماقى
رىمان كەنتىنى بويلاپ ئاقىدىكەن. شۇ يىللىرى بۇ يە
تۇنجى قېتىم ئاپسىل ھاجىم دېگەن بىر ئادەم تۈگمەن ما
دۇرۇپتۇ. كېيىن بۇ يەرنىڭ سۇ ۋە يەر ئالاھىدىلىكى ياخ
بولغاچقا، خوتەندىن، ھەتتا يەكەن قاتارلىق يىراق جا
لاردىنمۇ ئادەم كېلىپ تۈگمەن ماڭدۇرۇشقا باشلاپتۇ. شۇ
داق قىلىپ بۇ يەردە «قۇم تۈگمەن (قۇم راۋات پاشايىم
تەۋە)»، «خۇشۇپ تۈگمەن»، «چوڭ تۈگمەن»، «سادىق ھاج
تۈگمەن»، «زەي تۈگمەن»، «كالتا تۈگمەن» دېگەندە
بىر تالاي تۈگمەنلەر مېڭىشقا باشلاپتۇ. بۇنىڭغا ئەگىش
بۇ يەردە ئادەملەرمۇ ئولتۇراقلىشىپ قاپتۇ، «ئەڭ بۇرۇ
ئولتۇراقلىشىپ دېھقانچىلىق قىلغان ئادەم يەكەنلىك ي
كەن موللام ئىكەن، دېيىشىدۇ كونىلار. ئۇلار ھازىرق
«يەكەن» لەقەملىك ئادەملەرنىڭ كۆپلىكىنى ئىسپات ق
لىشىدۇ. («يەكەن» لەقەملىكلەر تەخمىنەن 25 ـ 30 ئ
ئائىلىگە يېتىدۇ.)

تەدرىجىي غەرب تەرەپتىكى دەرياغا سۇ چىقماس ب
لۇپ قاپتۇ ۋە ئاستا ـ ئاستا دەريا ئورنى تېرىم يەرلەر
ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاراقاش ـ خوتەن ئو

تۇرسۇندىكى بۇ پاسىل ئارالچە دەريانىڭ بۇقىتىغا ئۆتۈپ قاراقاشقا تەۋە يۇرتقا ئايلىنىپ «دەريا بويى» دىگەن نام بىلەن ئاتىلىپتۇ. (ھېلىمۇ بۇ كەنت ئەتراپىدىن 10 مىڭ موغا يېقىن تېرىم يەرلىرىگە خوتەن ناھىيىسىدىن ئۆتۈپ ئىگىدارچىلىق قىلماقتا.)

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 226 ئائىلە، 938 نوپۇس، 1508 مو تېرىلغۇ يەر بار.

داراسكال

1996 - يىلى 1- ئاينىڭ 13- كۈنى مەن تۆۋەن داراسكال كەنتىنى ئايلىنىپ 49 ياشلىق ئىمام غاپپار ئاخۇن، كەنت باشلىقى—53 ياشلىق شېكەر ھاجىم، 67 ياشلىق داۋۇت قارى ھاجىم، 75 ياشلىق تۇرسۇن ئاخۇن، 95 ياشلىق تۇردى ئاخۇنلار بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، تەخمىنەن 1500 يىلدىن كۆپرەك ئىلگىرى قاراقاش دەرياسىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بۇ يەردىن شەرققە 1000 مېتىرچە يۆتكىلىپ بۇ جايدا جەنۇبتىن - شىمالغا ئالتە - يەتتە كىلومېتىر، شەرقتىن - غەربكە بىر - ئىككى كىلومېتىرلىق سازلىق پەيدا بوپتۇ. بۇ ئۇزۇن سازلىق جىلغىدا دارازا ئازگال (ئۇزۇنغا سوزۇلغان چوڭقۇرلۇق دىگەن مەنادىكى ئەرەبچە ئاتالغۇ) دەپ ئاتىلىپ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «داراسكال» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن. يەنە بىر ئاڭلاشلاردىن قارىغاندا نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ يۇرتنىڭ بىر ئاقساقىلى بار ئىكەن، بۇ ئاقساقال قولىدىن دەررە (بىر خىل جازا قورالى) چۈشۈرمەي تەنقىد، ئىزا بېرىشكە تېگىشلىك سەۋەنلىكلىرى ئۈچۈنمۇ كىشىلەرنى ئۇرۇپ جازالايدىكەن. كىشىلەر ئۇنى كۆرسە «دەررە ئاقساقال

كەلدى» دەپ چۆچۈشىدىكەن. بۇ ئاقساقال ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ مەھەللىسى «دەررە ئاقساقال» دەپ ئاتىلىپ ۋاقىت ئۆتكەنسېرى «داراسكال» غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.

بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە ئاقسارايى، سايباغلىق كىشىلەر ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن لوپنىڭ يۇرۇڭقاش مەجىيادىن بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشى كۆچۈپ كەلگەنىكەن.

داۋۇت قارى ھاجىمنىڭ بوۋىسىنىڭ دادىسى توختىغوجى سوپى مەشەدە تۇغۇلغانىكەن. توختىغوجى سوپىنىڭ چوڭ بوۋىسى ناماڭگەندىن كەلگەن دېگەن گەپلەرمۇ بار. 60 ياشلىق ماخمۇتاخۇن قورۇقنىڭ بوۋىسى رېخىم ھاجى بىلەن ئىسلامشاكاملار 1880 - يىللىرى ناماڭگەندىن كۆچۈپ كەلگەنىكەن.

باشقا يۇرتلاردىن بۇ جايغا كېلىپ بايلارنىڭ سايلىقتىن يەر ئېچىش، شال تېرىش، ھوسۇل يىغىش ئىشلىرىنى ئىشلىشىپ بەرگەن ئىشلەمچىلەردىن بەزىلىرى بۇ جايدا قېلىپ ماكانلىشىپتۇ. 1920 - يىللىرى زاۋا ھەم ئۆزۈن ئېرىق دېگەن يۇرتلاردىن كەلگەن ئىشلەمچىلەردىن ئىمىن ئاخۇن چېكە، مەھەممىتاخۇن راۋاپ، سېپەر ئاخۇن مۇزلار بۇ جايغا كېلىپ ئىشلەمچىلىك قىلىپ يۇرتىغا قايتماي ماكانلىشىپ قاپتۇ.

داراسكال — ئىلگىرى بىر يۇرت ئىدى، 1960 - يىللىرىدىن كېيىن باشداراسكال، بۇلاقبېشى، داراسكالدىن ئىبارەت ئۈچ مەمۇرىي كەنتكە بۆلۈپ باشقۇرۇلماقتا. 1996 - يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 400 ئائىلە، 1627 نوپۇس، 2718 مو تېرىلغۇ يەر بار.

داۋۇت قارى ھاجىم توغرىسىدا

داۋۇت قارى ھاجىم 1982 - يىلدىن باشلاپ تېرىقچى

لىقنى ئاساس قىلىپ، چوڭ تراكتور، شال ئاقلاش زاۋۇتى بىلەن تىجارەت قىلىپ يىلدىن - يىلغا بېيىدى. شۇ چاغدىن 1995 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر دۆلەتكە 166 مىڭ جىڭ ئاشلىق سېتىپ بەردى.

1990 - يىلى 200 كىلوگرام سۇ مېيى، 4000 كىلوگرام گۈرۈچ، سەككىز قوي ئېلىپ ئاقتۇ ناھىيىسىگە بېرىپ بارىن يېزىسىدىكى بىر ئۇچۇم مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ قوراللىق توپىلىڭىنى باستۇرۇش داۋامىدا قۇربان بولغان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن ھال سورىغانلىقتىن ناھىيە، ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون، مەملىكەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى نەمۇنىچىسى بولۇپ تەقدىرلەندى. ئۇ يىللاردىن بۇيان، 35 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ئاشلىق، ياغ، ئوتۇن - كۆمۈرنى ئۆز يۇرتىدىكى نامراتلارغا ياردەم قىلدى. ئۇ ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق 8 - قېتىملىق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى.

تۆگمەنبېشى مەھەللىسى

1850 - يىللىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە بىر تاشلىق ياقا تۆگمەن، بىر تاشلىق كالتە تۆگمەن، ئىككى تاشلىق قوشتۆگمەن، ئۈچ تاشلىق ئارا تۆگمەن بارلىققا كەلگەنلىكتىن، بۇ جاي تۆگمەنبېشى دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ مەھەللە قاراقاش ناھىيىسىنىڭ مەركىزىگە يېقىن بولغانلىقتىن ئاشپەز - ناۋايلارنىڭ ۋە ئاھالىلەرنىڭ بۇغداي - قوناقلىرىنى بۇ تۆگمەنلەردە ئۇن تارتىشى 1980 - يىللىرىغا قەدەر داۋاملاشتى. ئېتىز - ئېرىقلارنىڭ رەتلىنىشىگە، توك تۆگمەنلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە

ئەگىشىپ تۆگمەنلەر يوقىلىشقا يۈزلەندى. ھازىر قوشتۆ
مەن بىلەن ئارا تۆگمەنىنىڭ كونا ـ ۋەيرانە ئۆيلەرى
كىشىلەرگە ئۆتمۈشنى ئەسلىتىپ تۇرماقتا.

ئاق دۆۋە

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا مەقبەرە- قەبرىلە بىلەن تولغان بۇ چوڭ ئېگىزلىكنى يۆتكەلگەن دەريا ئېقىنى ئىككىگە بۆلۈۋېتىپ، شەرق تەرەپتىكى ئېگىزلىك ئاق دۆۋە دەپ ئاتالغانىكەن. 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ قارا ئايمىقى ۋە ساراڭ ئايمىقىدىكى كىشىلەر ئاق دۆۋىدە نەچچە يۈز مو يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن. 1960 ـ يىللىرىدىن كېيىن تەشكىل دېھقانلارنى لەمپىڭگە بوز يەر ئېچىشقا يۆتكىگەنلىكتىن ئاق دۆۋە قايتىدىن يانتاق- قومۇشلۇققا ئايلىنىپ قالدى. 1978 ـ يىلى ئاياغ داراسكال كەنتىدىن 63 نوپۇسلۇق، 20 ئائىلىلىك دېھقان بۇ جايغا كۆچۈپ ئولتۇراقلاشتى، ئاقدۆۋە ھازىر بىر مەمۇرىي مەھەللە بولۇپ قالدى.

ساراڭ ئايمىقى

ئېلىپشاكام ئىسىملىك كىشى «كۇنجۇرە بىلەن ئەي قىلسا شال ئوخشايدىكەن، ياغ قۇيسام شال تېخىمۇ ئوخشىماسمۇ» دېگەن خىيال بىلەن بىرمو شاللىق يېرىگە بىر نەچچە قاپاق ياغ چېچىپتۇ. شاللىقنىڭ سۈيى يار كېتىپ ئېرىقتا ياغ لەيلەپ ئېقىپتۇ. كىشىلەر ياغنى قاچىلارغا سۈزۈۋېلىپ«بۇ ياغنى كىم تۆكۈۋەتكەندۇ؟» دەپ سۈرۈشتۈرۈپتۇ. ئۇلار ئېلىپشاكامنىڭ شاللىقتىن مول ھوسۇل ئالىمەن دەپ ئېتىزلىققا ياغ چاچقانلىقىدىن خە-

ۋەرتاپقاندىن كېيىن «قانداق سارىڭ گادايكەن بۇ» دەپ كۈلۈشۈپتۇ. ئېلىپشاكامنىڭ «سارىڭ» لەقىمى ھازىر 55 ياشلىق نەۋرىسى تۇراخانغا قەدەر داۋاملىشىپ كەلمەكتە. سارىڭ لەقەملىكلەر ھازىر 20 ئائىلىدىن ئاشتى.

شېكەر ئايمىقى:

ھازىرقى كەنت باشلىقى شېكەر ھاجىمنىڭ بوۋىسىنىڭ ئىسمى شېكەر ئاخۇن ئىكەن. بالا-چاقىلىرىنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا دادىسىنىڭ ئىسمى قوشۇپ چاقىرىلغانلىقتىن شېكەر ئايمىقى شەكىللىنىپتۇ. ياسىن ئاخۇن دادىسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ئوغلىغا شېكەر دەپ ئات قويۇپتۇ. شېكەر ئايمىقىدىكىلەر ھازىر 30 دىن ئاشتى.

بۇلاقبېشى

بۇ جاي ئىلگىرى داراسكالنىڭ لاس، زەرگەر، باي، بورۇچ، قارا مەھەللىلىرى ئىدى. 1971 - يىلى قارىمان كەنتىدىن دەريا بويى كەنتىگە ئۆدۈللاپ يول سېلىنغاندا ئىككى يولنىڭ كېسىشكەن يېرىدىن بۇلاق ئېتىلىپ چىقتى. 1985- يىلى بۇ كەنت بۇلاقبېشى دەپ ئاتالدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 406 ئائىلە، 1542 نوپۇس، 2444 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باش داراسكال

ئەسلىدە بۇ جايدىكى ئۆزۈن مەھەللە، ئويناق مەھەللە، موزاي مەھەللە، لاس مەھەللىلەر داراسكالغا تەۋە ئىدى. زېمىنى زەيكەش بولغاچقا، شورلۇق دېگەن ئورتاق نام بىلەنمۇ ئاتىلاتتى. 1985-يىلى كەنتناملىرى مۇقىمدالغاندا بەزى مويسىپىتلار «ئادەمنىڭ لەۋزى ئۇلۇغ، شورلۇق دەپ ئاتىساق يۇرتىمىز راستىنلا قايتىدىن شورلى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شىپ كېتىدۇ» دەپ شورلۇق دەپ ئاتاشنى رەت قىلغانلا تىن باشدار ىسكال دەپ ئاتالدى.

بۇ كەنتتە 1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا يەتتە مەھەلـ 441 ئائىلە، 1667 نوپۇس، 2653 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئىشقىلار

بۇ كەنتتە ئولتۇرۇشلۇق 74 ياشلىق خۇدۇمبەر ئاخۇننىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، خوتەن خەلقى بۇددا دىنىـ دىن ۋاز كېچىپ ئەمدىلا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشـ باشلىغان يىللاردا ئىسلام ئەللىرىدىن كەلگەن يولۇچىلـ (يەرلىك خەلق «ئۇلۇغلىرىمىز» دەپ ئاتىغان كىشىلەـ بىپايان سازلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇ دۆڭ مەھەللىدـ ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ سۇ ئىچىپ سەگىۋالماقچى بوپتۇ. بۇلار دىن يېشى چوڭراق بىرسى بىر ئۆينىڭ ئالدىغا كەلـ ئىشىك قۇلۇپلاغلىق تۇرۇپتۇ. يەنە بىر ئۆيگە كىرىپ قا رىسا بۇ ئۆيدىمۇ ئادەم يوق، بىرنەچچە ئۆينىڭ ئالدىغـ بارسا ئەھۋال بايىقىغا ئوخشاشلا، بۇ كىشى چەتتىكى بىـ ئۆيگە كىرسە بىر كېسەلچان بوۋاي يالغۇز يېتىپتۇ. يولۇچى:

— بۇ مەھەللىدىكىلەر نەگە كەتتى؟ ـ دەپ سوراپتۇ بوۋاي:

— ھەممىيلەن ئېتىزلىققا ئىش قىلغىلى كەتتى، ـ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. يولۇچى ھەمراھلىرىغا:

— باشقا يۇرتلاردىن ئۆتكەن ۋاقتىمىزدا ھەممىيلەن قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى توختىتىپ بىزنى ئورۇۋېلىشقانىدى بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بىز بىلەن چاتىقى يوق، ئۆز ئىشـ لىرى بىلەن بوپتۇ. ئەجەپ ئىش قىلار ئادەملەركەن بۇ. دەپتۇ. «ئىشقىلار» دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىقىپ دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «ئىششىقلا»غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ

بۇ كەنتتە 1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە 395 ئائىلە، 1477 نوپۇس، 2131 مو تېرىلغۇ يەر بار.

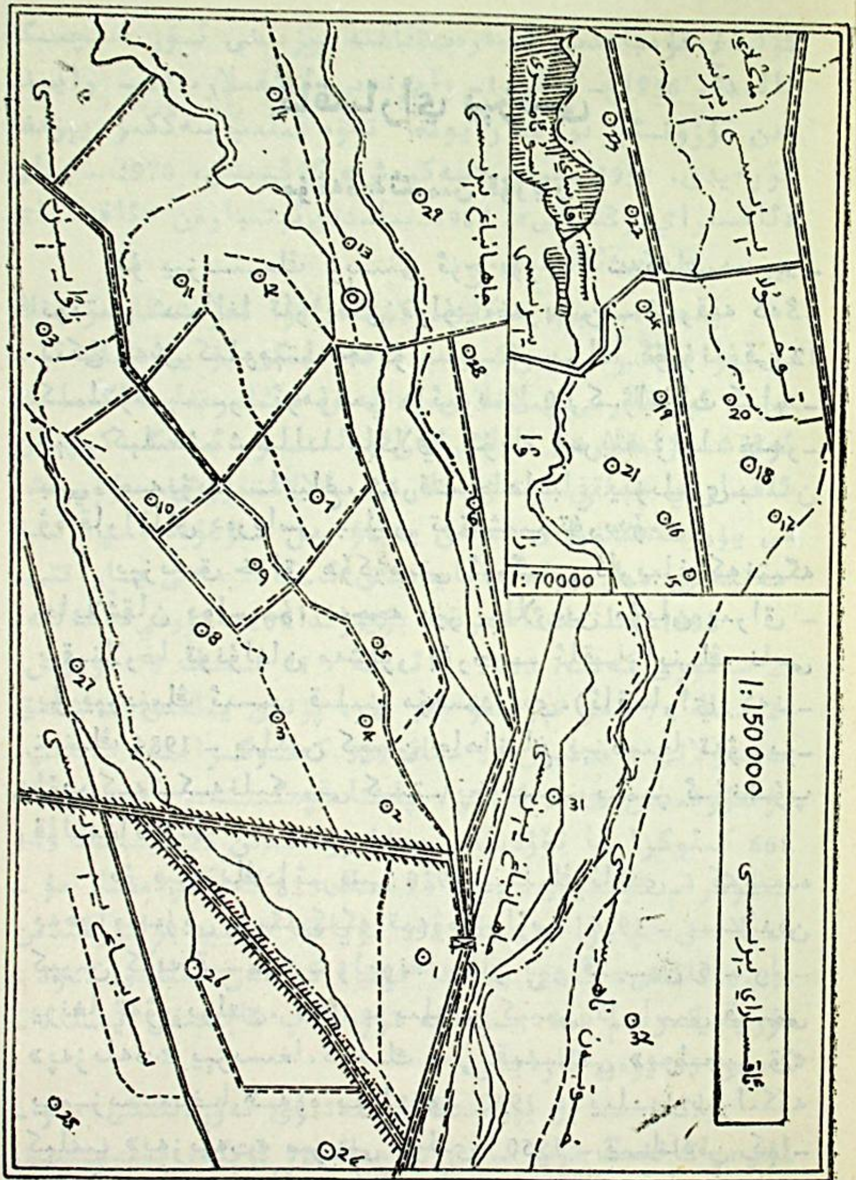
1:150000
1:70000

ئاقساراي يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

بۇ يېزىنىڭ زېمىنى ئۈچ بۇرجەك شەكىلدە جەنۇبتىن-شىمالغا تارايغان بولۇپ، غەربتىن - شەرققە كەڭلىكى بەش كىلومېتىر، جەنۇبتىن - شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىر، ئومۇمىي دائىرىسى 60 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالدا ماڭلاي، كۇيا، غەربتە زاۋا، غەربىي جەنۇبتا سايباغ، شەرقتە جاھانباغ يېزىلىرى بىلەن ۋە قاراقاش دەرياسى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ.

يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى ئارىباغ كەنتىگە جايلاشقان بولسىمۇ، نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان يىراق-يېقىنلارغا تونۇلغان مەشھۇر يۇرت — ئاقسارايىنىڭ نامى بۇ يېزىنىڭ ئىسمى قىلىپ مۇقىملاندى. (ئاقساراي كەنتىنىڭ 1984 - يىلدىن كېيىن جاھانباغ يېزىسىغا تەۋە بولۇپ كەتكەنلىكىنى كىتابخانلىرىمىز ئۇنتۇپ قالمىغاندۇ.)

بۇ يېزىنىڭ دائىرىسى 1920-يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرامسۇيى مەھەللىسىگە تەۋە بولۇپ، 1936 - يىلدىن كېيىن كۆپ قىسمى 1 - رايونغا، ئاز بىر قىسمى 6 - رايونغا تەۋە بولدى. 1944 - يىلدىن كېيىن ئاساسىي قىسمى «پەزىلەت» يېزىسىغا، كىچىك بىر قىسمى «مولچىلىق» يېزىسىغا تەۋە بولدى. 1948 - يىلى بىرلىككە كېلىپ «پەزىلەت» يېزىسى بولدى. 1950 - يىلدىن كېيىن 2 - رايون بولۇپ، ئاقساراي، چوناقلا، ئېلىشبېشى،

گۈلباغ، قۇمباغدىن ئىبارەت ئالتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1956 - يىلى 1- رايوندىن ئىشقىلار، 11 - رايوندىن ئۈزۈنتېرىق 2- رايونغا تەۋە قىلىپ سەككىز يېزىغا كۆپەيدى. 1958 -يىلى «سەكرەش» گۇڭشېسى، 1978 - يىلى «ئاقساراي گۇڭشېسى»، 1984- يىلىدىن ئېتىبارەن «ئاقساراي يېزىسى» دەپ ئاتالدى.

بەھرامسۇيى، ماكۇي، كۇيا، زاۋا ئۆستەڭلىرىنىڭ بۇ يېزا دائىرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەنلىكى بۇ يېزىنىڭ ئېتىز - ئېرىقلارنى پىلانلاش، رەتلەش ئىشلىرىغا بەلگىلىك ئوڭۇشسىزلىقلارنى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمگەكچان ئاقساراي خەلقى ئېتىزلىقلارنى سالالاشتۇرۇش، سۇغىرىشنى يۈرۈشلەشتۈرۈش بىلەن يىلمۇ يىل شۇغۇللىنىپ، سۇ مەنبەسى مول بولغان پايدىلىق ئىمكانىيەتنى ياراتتى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 100 مەمۇرىي مەھەللە، 23 مەمۇرى كەنت، 5015 ئائىلە، 21 مىڭ 76 نوپۇس، 24 مىڭ 770 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 8 مىليون 25 مىڭ 528 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 3.4% ئاشتى، پاختا (چىگىتسىز) 308 مىڭ 668 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 125 مىڭ 445 كىلوگرام كېمەيدى، پىلە 24 مىڭ 825 كىلوگرامغا مۇقىملاندى. چارۋا 39 مىڭ 596 تۇياققا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 6.2% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرچە كىرىم 460 يۈەنگە تۆۋەنلەپ ئالدىنقى يىلدىكىدىن 55 يۈەن ئازايدى.

ياڭاق — بۇ يېزىنىڭ ئەنئەنىۋى ئەۋزەللىكى بولۇپ، ياڭاقنىڭ تۈپ سانى 57 مىڭ 70 تۈپكە، يىللىق مەھسۇلاتى 80 مىڭ 500 كىلوگرامغا يەتتى.

ئاقساراي يېزىسىدىكى كەنت نامىلىرى

⊙ ئاقساراي يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. ئېلىشبېشى
2. باشئارىقول
3. ئاراھازار
4. ئاياغ ئارىقول
5. ئۆجمىلىك
6. چوناقلا
7. تاقايلا
8. باشباغئېرىق
9. ئاياغباغئېرىق
10. چىنارباغ
11. گۈلباغ
12. ھالئېرىق
13. ئارىباغ
14. كېتىكلا
15. باش ئىشتاچى
16. ئاياغ ئىشتاچى
17. ئاياغ قۇمباغ
18. ئۇزۇنئېرىق
19 يىكچى
20. خۇمدان
21. باشقۇمباغ
22. باشجىلغا
23. ئاياغ جىلغا

چىگرىداش يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

سايباغ يېزىسىدىن: 24. تاملىق، 25. دۇۋە سايباغ، 26.خەلپەسايباغ.27.ئىمام ئەپتەر

جاھانباغ يېزىسىدىن: 28. دۆڭباغ، 29. ئۇزۇنئېرىق، 30. قاياش.

زاۋا يېزىسىدىن: 31. لەڭگەر.

خوتەن ناھىيىسىنىڭ لايقا يېزىسىدىن: 32. تاللىق – ئېرىق

توقا جاڭگىلى

قاراقاش دەرياسى ئېقىنى ئىچىدىكى بۇ ئارال زېمىن ئەزەلدىن يۇلغۇنلۇق جاڭگال بولۇپ، تەخمىنەن 1850 –

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

يىللىرىدىن ئېتىبارەن توقا لەقەملىك نىياز ئاخۇن مەراپ ئىگىدارلىق قىلغانلىقتىن هازىرغىچە توقا جاڭگىلى دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

نىياز ئاخۇن بۇ جاڭگالدا ئون نەچچە يىل تېرىقچىلىق قىلغاندىن كېيىن پاتاڭ لەقەملىك زۇمرەتشاھ، قادىر ئاخۇن، تارى ئاخۇن دېگەن ئۈچ بىر تۇغقانغا سېتىپتۇ. هازىر بۇ ئارالدا 29 ئائىلە بار بولۇپ، 23 ئائىلە پاتاڭ لەقەملىكلەردۇر.

بۇ مەھەللىدە 132 نوپۇس، 1407مو تېرىلغۇ يەر بار.

(ئېلىشبېشى كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 77 ياشلىق تۇرسۇن ئاخۇن، 80 ياشلىق روزى مۇھەممەت ئاخۇن، 70 ياشلىق مېھمان ئاخۇنلار سۆزلەپ بەردى).

ئېلىشبېشى

تۇرسۇن ئاخۇن، مېھمان ئاخۇن، روزىمۇھەممەت ئاخۇن قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇ جاي ئىلگىرى ئازغان بوغاز دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئاتالغۇ يۇرتلىرىدىن ئازغان، سەپەردە ئازغان مۇساپىر ۋە يېتىملارنىڭ بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ قالغانلىقىدىن كېلىپ چىققانىكەن. تۇرسۇن ئاخۇننىڭ ئانىسىنىڭ بوۋىسى كېپەكباي ئەسلىدە قەشقەرلىك بولۇپ، بۇ جايدا ماكانلىشىپ قالغانىكەن. 1700 - يىللىرى

بۇ جايدا ئاران يەتتە ئائىلىلىك كىشى ياشىغانىكەن.
قاراقاش دەرياسىغا چوڭ ياغاچ ئازما سېلىنىپ دەر-
يا سۈيى توققۇز ئۆستەڭگە تەقسىملىنىدىغان بولغاندىن كې-
يىن، بۇ جاينىڭ نامى بارا - بارا ئېلىشبېشى دەپ ئاتى-
لىدىغان بولدى. «ئېلىشبېشى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ — ئۆز-
لىرىنىڭ ئۆستەڭگە تەقسىم بولغان سۇنى ئالىدىغان جاي
ئۆستەڭنىڭ بېشى دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ.

1996 - يىلى ئاخىرىدىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا
بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 236 ئائىلە، 822 نوپۇس، 1145 مۇ
تېرىلغۇ يەر بار.

ئارىغول

76 ياشلىق ئابلىز ئاخۇن قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ
بايان قىلىشىغا ئاساسلانغاندا، تەخمىنەن 250 يىل ئىل-
گىرى گۇلباغلىق ھارۇنخان غوجا بۇ جايدىن ئۈزۈنئېرىق-
لىق مەگىلىك ئاخۇنغا 125 يامبۇلۇق يەر سېتىپ بەرگەن-
دىن كېيىن بۇ جايدا تېرىقچىلىق باشلىنىپتۇ. شۇ چاغلار-
دىن باشلاپ بۇ كەنتنىڭ باش تەرىپى ئايماق كەنتىگە يې-
قىن بولغانلىقتىن باشئاقساراي، ئاياغ تەرىپى تاقا يىلا
كەنتىدىكى چوڭ مازارلىققا يېقىن بولغانلىقتىن مازاربې-
شى دەپ ئاتىلىپتۇ. تەخمىنەن 100 يىل ئىلگىرى ۋابا (ئاغ-
رىق - سىلاق) تارقىلىپ ئەتراپتىكى يۇرتلاردا كىشىلەر
تۈركۈملەپ ئۆلۈپ كەتسىمۇ، بۇ جايدا ئۆلۈم - مۇسىبەت
ئېغىر بولماپتۇ. بۇ ئىش ئەتراپقا ئاڭلانغاندىن كېيىن
يۇرۇڭقاشلىق كىشىلەر كېلىپ سۈرۈشتۈرۈپ، بۇ جاي ئىك-
كى ئۆستەڭنىڭ ئارىسىدا بولغانلىقىنى، ئەتراپتا ئاغ-
رىق - سىلاق تارقىغاندا بۇ مەھەللىدىكى كىشىلەرنىڭ

ئىككى ئۆستەڭگە تولىشىپ سۇ بويىدا يېتىشۋالغانلىقتىن ئاغرىق - سىلاقتىن ئامان قالغانلىقىنى بىلىپتۇ ۋە «ئارىغوللۇقلارنى خۇدا يەم ساقلاپتۇ» دەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ جاي ئارىغول دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

1960 - يىلدىن كېيىن بۇ كەنت باشقۇرۇشقا قولايلىق بولۇش ئۈچۈن باشئارىغول ۋە ئاياغ ئارىغولدىن ئىبارەت ئىككى مەمۇرىي كەنتكە بۆلۈۋېتىلدى.

1996-يىلىنىڭ ئاخىرىدا باشئارىغول كەنتىدە ئۈچ مەھەللە، 138 ئائىلە، 534 نوپۇس، 851 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئارا مازار

بۇددا قوشۇنلىرى بىلەن بولغان جەڭدە ئارىدا (قورشاۋدا) قالغان ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆلگەنلىرى كۆمۈلگەن قەبرىستانلىق ئارا مازار دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ نام كېيىنچە مازار ئەتراپىدىكى كەنتنىڭ ئىسمى بولۇپقاپتۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 200 ئائىلە، 811 نوپۇس، 1310 مو تېرىلغۇ يەر، 2172 تۇياق چارۋا بار.

ئۈجمىلىك

89 ياشلىق روزى ئاخۇننىڭ ئېيتىپ بېرىشىدىن مەلۇم بولىدىكى، بۇ جايلارنى ئەسلىدە ھارۇنخان، قۇناخۇن، مۇھەممەتاخۇن ئىسىملىك بىر تۇغقانلار ئىگىلىگەنىكەن. ئۇلار يول بويلىرىغا، ئېرىق ياقىلىرىغا ناھايىتى كۆپ ئاق ئۈجمىلەرنى تىكىپتۇ. يىراق - يېقىندىكى كىشىلەر بۇ جايغا كېلىپ ئۈجمە يېگەنلىكتىن بۇ جاي ئۈجمىلىك دەپ ئاتىلىپتۇ. 40 — 50 يىلنىڭ ئالدىدا تومۇقى

ئۇيغۇر كىتاب تورىيكىتى
www.uyghurkitap.com

قوچاققا پاتمايدىغان، شاخلىرى يىراقلارغا كۆرۈنىدىغان ئاق ئۇجمە دەرەخلىرىنى ھەممە تەرەپتە كۆرگىلى بولىدىكەن. ئېتىزلىقلارنى سالالاشتۇرۇش، يول، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى رەتلەش داۋامىدا قېرى ئۇجمە دەرەخلىرىدىن بىرسىمۇ قالمىدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 137 ئائىلە، 475 نوپۇس، 743 مو تېرىلغۇ يەر بار.

چۇناقلا

ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ سانىنى، ناماز ئوقۇيدىغان ئۇخلايدىغان يېرىنى بۇددا قوشۇنلىرىغا مەلۇم قىلغان بىر كىشىنى ئىسلام ئەسكەرلىرى تۇتىۋېلىپ ئۇنىڭ قۇلىقىنى كېسىۋېتىپتۇ. يۇرتداشلىرى ئۇنى چۇناق، بالا - چاقىلىرىنى چۇناقلا دەپ ئاتاپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ كەلمەكتە.

بۇ كەنت جاھانباغ يېزىسىدىكى چۇناقلا كەنتى بىلەن ماكۇيي ئۆستەڭ ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

1996 - يىلى ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، *153* ئائىلە، *578* نوپۇس، *872* مو تېرىلغۇ يەر، *1155* تۇياق چارۋا بار.

تاقايلا

ئىسلام دىنى ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىقىشقا يۈزلەنگەن يىللاردا ئىسلام دىنى قوشۇنلىرى بىلەن يەرلىك پىدائىيلار قالدۇق بۇددا دىنى قوشۇنلىرىغا زەربە بېرىش مەجلىسى ئۈچۈن بۇ جايغا يىغىلىپتۇ. دەل شۇ پەيتتە بۇددا قوشۇنلىرىنىڭ شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ يېقىنلاپ

كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كەپتۇ. قوماندان:
— قورالىرىمىزنى تەقلەپ ئۆلگۈرەلمەيمىز. دەرھال تارقايلى!-دەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ جاي «تارقايلى» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «تارقايلا» غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.
يەنە بىر ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، تەخمىنەن 170 يىل ئىلگىرى ئېگىز ئېرىق كەنتىدىكى غوجىلار باش ئەجدادى مەۋلانە خەلىپىنىڭ قەبرىسى يېنىدىكى خانىقانى يېڭىلاپ سېلىش، خانىقاغا تاقا ياساش ئۈچۈن يەكەندىن ئىسما-يىل ئاخۇن قاتارلىق بىر نەچچە ئۇستىنى تەكلىپ قىلىپ كەلتۈرۈپتۇ. ئىسمايىل ئاخۇن «قېنى لاي، قېنى خىش»دەپ توختىماي ۋارقىراپ، ئىشلەۋاتقانلارغا ئارام بەرمەيدىكەن. ئۇ نىياز ئاخۇن ئىسىملىك كىشىنى «خىشنى ئۈلگۈرتەلمى-دىڭ» دەپ سۇنۇق خىش بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا ئۇرغانى-كەن. تاقا ھەم ئېگىز ھەم ھەشەمەتلىك ياسالغانلىقتىن خوتەن، چىرا، كېرىيىلىك كىشىلەر كېلىپ كۆرۈشكەنىكەن. تاقايلا— «تاقا ئالدى» دېگەن ئاتالغۇنىڭ ئۆزگەرگەن تەلەپپۇزى ئىكەن.
1995 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 264 ئائىلە، 958 نوپۇس، 1553 مو تېرىلغۇ يەر، 1733 تۇياق چارۋا بار.

باش باغئېرىق

گۈلباغ دېگەن يۇرتقا ئاقىدىغان ئېرىقنىڭ بويىدى-كى بىر نەچچە مەھەللە نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان باغ-ئېرىق دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقانىدى. 1987 - يىلدىن باش-لاپ باش باغئېرىق دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.
1996 - يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە،

289 ئائىلە، 1130 نوپۇس، 2652 مو تېرىلغۇ يەر، 1708 تۇياق چارۋا بار.

ئاياغ باغئېرىق

1996 - يىل 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى بۇ كەنتتىكى 85 ياشلىق ئەخمەت ئاخۇن، 70 ياشلىق قاسىمخان قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىدىن مەلۇم بولدىكى، ئەسلىدە بۇ جاي كەتمە ئايمىقى دېيىلەتتى. تەخمىنەن 700 يىل ئىلگىرى بۇ جاي ئوتلاق ئىكەن. باشقا - باشقا يۇرتلاردىن كەلگەن بىر نەچچە ئائىلىلىك مۇساپىر (تىلەمچى) لەر بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ مەھەللە بىنا قىپتۇ. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن بۇلارنىڭ بەزىلىرى ئەسلىدىكى يۇرتىنى سېغىنىپ قايتىپ كەتمەكچى بوپتۇ. بىر مويسىپىت كىشى:

— كەتمە ، ئۆز ئارا ئوبدان چىقىشىپ، تۇغقانلاردەك بولۇپ قالدۇق. كەتمە،- دەپتۇ. كەتمەكچى بولغانلارنىڭ ئاقساقىلى:

— ئەممە سەنمۇ كەتمە، بىزمۇ كەتمەيلى، بۇ جايدا يىلتىزلاپ قالايلى،-دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ مەھەللە كەتمە دەپ ئاتىلىپتۇ.

1987 - يىلى كەتمە، مۇغا، كاساك ئايماقلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر مەمۇرىي كەنت تەسىس قىلىندى. بۇجاي باغئېرىق كەنتىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە بولغانلىقى نەزەردە تۇتۇلۇپ ئاياغباغئېرىق كەنتى دەپ ئاتالدى.

1995 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 211 ئائىلە، 881 نوپۇس، 1051 مو تېرىلغۇ يەر، 1037 تۇياق چارۋا بار.

مۇغا لەقەملىكلەر

بۇ جايلار ئەسلىدە چىغلىق ۋە يانتاقلىق ئوتلاق ئىكەن، قەيەرگە قارىسا مۇغا ۋە مۇغا ئۇۋۇلىرى ئۇچرايدىكەن. بۇ جايغا دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان ئائىلىلەرگە مۇغا دەپ سىڭىپ قالغاندىن باشلاپ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

كاساك لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 180 يىل ئىلگىرى توختىمەمەت ھاجىم دېگەن كىشى تەڭنە ـ كاساك ياساپ سېتىش بىلەن تىجارەت قىلغانلىقتىن، بۇ كىشىگە كاساك دېگەن لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. بۇ لەقەم ئۇنىڭ نەۋرە ـ چەۋرىلىرىگىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

ساقاللىق ئايال ھەۋزىخان ئۇنىڭ 4 ـ ئەۋلادىدۇر.

ھەۋزىخان توغرىسىدا

ھەۋزىخان 16 يېشىدا ھازىرقى ئېرى ئەخمەد ئاخۇنغا ياتلىق بولۇپ، ئۈچ يىلدىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت ساقال چىقىشقا باشلاپ بىر يىلدا 8 — 10 سم ئۆسۈپ ئاندىن توختاپتۇ. ھەۋزىخانغا ساقال چىقىپ قالغانلىقى ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇھەببىتىنى سۇسلاشتۇرالماپتۇ. ساقالنىڭ تېخىمۇ قويۇق ۋە ئۇزۇن ئۆسۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بىر قېتىممۇ ساتىراشقا بېرىپ باقماپتۇ. ئۇ بازارغا بارسا ئۇنىڭغا ھەيرانلىق بىلەن قارايدىغانلار كۆپ بولسىمۇ، ئۆز مەھەللىسىدە ھېچكىم ئەجەبلىنەرلىك ھېس قىلمايدۇ. ئۇ بۇ يىل 75 ياشقا كىردى. تالالىق بولغان بىر قىزى، ئۆيلەنگەن بىر ئوغلى بار.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 211 ئائىلە، 892 نوپۇس، 971.2 مو تېرىلغۇ يەر بار.

چىنارباغ

بۇ كەنتنىڭ دائىرىسى 1987 - يىلى گۈلباغ كەنتىدىن بۆلۈپ چىقىرىلىپ چىنارباغ دەپ ئاتالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 151 ئائىلە، 640 نوپۇس، 749 مو تېرىلغۇ يەر، 967 تۇياق چارۋا بار.

بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە بىر تۈپ قېرى چىنار بار. بۇ چىنارنىڭ ئېگىزلىكى 34.6 مېتر، توملۇقى يەتتە ئادەمنىڭ غۇلىچىغا باراۋەر كېلىدۇ. شاخلىرى جەنۇبتىن شىمالغا 30 مېتر، غەربتىن - شەرققە 28 مېتر يېيىلغان بولۇپ، 1.5 مو يەرنى ئىگىلەپ تۇرىدۇ. چىنارنىڭ غولى 3.5 مېتر ئېگىزلىكتە ئالتە چوڭ پۇتاققا ئايرىلغان بولۇپ، پۇتاقلارنىڭ ئوتتۇرىچە توملۇقى (ئايلانمىسى) 3.5مېتر كېلىدۇ. بۇ چىنار توغرىسىدا كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا بۇنداق بىر رىۋايەت ساقلىنىپ كەلمەكتە.

مۇھەممەت پەيغەمبەر ئۆزىنىڭ ئەسھابىي لەشكەرلىرىگە:

— خەيبەر شەھىرىدىكى بۇتپەرەست خەلقنى ئىمانغا دەۋەت قىلىڭلار. رازىلىق بىلەن ئىمان ئېيتسا قىلىچە زىيان - رەخمەت يەتكۈزمەڭلار. قارشىلىق كۆرسەتسە بەيئەت (تەسلىم) بولغىچە ئۇرۇش قىلىڭلار، - دەپ بۇيرۇپتۇ. لەشكەرلەر مەككىدىن يولغا چىقىپ خەيبەر شەھىرىنىڭ چېگرىسىغا كېلىپ، بۇتپەرەستلەرنىڭ شەھەر دەرۋازىسىنى مەھكەم تاقاپ پۇختا مۇداپىئەدە تۇرىۋاتقانلىقىنى كۆ-

روپتۇ. ئەسھابىلار ھەر ئامال قىلىپمۇ سىپىلنى ياكى شەھەر دەرۋازىسىنى بۇزالماپتۇ. ھەممەيلەن قانداق قىلىش توغرىسىدا باش قاتۇرۇپ تۇرغاندا ئېلى رەزىيەللا ئەنھۇ①:

— دەرۋازىنى مەن ئاچىمەن، — دەپتۇ. لەشكەرلەردىن بىرسى يېنىدىكى چوڭ بىر توپ چىنارنى كۆرسىتىپ:

— دەرۋازىنى ئاچقىدەك كۈچىڭىز بولسا بۇ بىر توپ چىنارنى يۇلۇپ بېقىڭ، بولمىسا گېپىڭىزگە ئىشەنمەيمىز، — دەپتۇ. ئېلى چىنارنى بىر تارتقانىكەن، چىنار ئىككى پارچە بولۇپ يۇلۇنۇپ چىقىپتۇ. ئۇ بۇ ئىككى پۇتاق چىنارنى باش ئۈستىدە ئايلاندۇرۇپ ئاسمانغا ئاتقانىكەن، بىر پۇتىقى ئەختام② كەنتىگە چۈشۈپ يىلتىزى ئۈستىدە، شاخلىرى ئاستىدا تەتۈر ياشىرىپ قاپتۇ. (بۇ چىنار 1960 - يىلى ئاتىزدىم تەشۋىقاتى قانات يايدۇرۇلغاندا قومۇرۇپ تاشلاندى) يەنە بىر پۇتىقى بۇ جايغا چۈشۈپ ياشىرىپ قاپتۇ. ئەسھابىلار بىر كۈن ئۇرۇش قىلىپ بىر رەستىنى، ئالتە كۈن ئۇرۇش قىلىپ پۈتۈن خەيبەر شەھىرىنى ئىگىلەش جەريانىدا چىنارغا ھەر كۈنى بىر پۇتاق ياشىرىپ چىقىپتۇ. كىمدە - كىم بۇ چىنارنىڭ ئەتراپىنى ئالتە قېتىم ئايلىنىپ ئېلىنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلسا بۇ كىشىنىڭ بېشىغا كېلىدىغان ئاپەتلەردىن ئالتە قېتىملىقى كەچۈرۈم بولارمىش.

(قاراقاش ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتىن ئابدىقادىر ئاخۇن سۆزلەپ بەرگەن.)

گۈلباغ

بىر جايىنى مۇقىم ماكان تۇتمىغان، يۆك - تاقلىرى

① رەزىيەللا ئەنھۇ — خۇدا ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن. ② ئەختام — قاراقاش بازىرى تەۋەلىكىدىكى بىر كەنت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يوق، نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە قونغان، قەيەردە قور
قى ئاچسا شۇ يەرلىك خەلقتىن ئاش ـ تاماق تىلەپ
گەن، جەندە ـ كۆلا كىيىشكەن يەتتە ئاشىقنىڭ ياشتاچ
راقىۋە كېيىن ئۆتكۈررەكى مەۋلانە خەلىپە ئىكەن. بۇلار نە
بارسا يەرلىك خەلقنىڭ «سەيىد ئەۋلادى»، «يەتتە غوجا
بۇزرۇكۋارىمىز»، «ئۇلۇغلىرىمىز» دەپ ھۆرمەتلەپ قار
ئېلىشىغا سازاۋەر بوپتۇ. بۇ يەتتە دەرۋىش بۇ جايغا كە
گەندە چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەن ئالدىغا چىقىپ قارشى
ئاپتۇ. جامائەت ئىچىدىن ياش بىر يىگىت مەۋلانە خەل
پىگە بىر تال گۈلنى سۇنۇپتۇ. مەۋلانە خەلىپە گۈلنى خ
شاللىق بىلەن قولىغا ئېلىپ:

— يۇرتۇڭلار گۈلباغ بولۇپ كەتكەي، ـ دەپ دۇئا قى
تۇ. شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ يەر گۈلباغ دەپ ئاتىلى
كەلمەكتە.

1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە
188 ئائىلە، 687 نوپۇس، 1028 مو تېرىلغۇ يەر، 1263 تۇ
ياق چارۋا بار.

بۇ يەردىكى كىشىلەر ئەزەلدىن ئۈرۈك يېتىشتۈرۈشكە
خۇشتار بولۇپ، ھەممە ئۆيلەرنىڭ ئالدى ـ كەينى ئۈرۈ
دەرەخلىرى بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. ئەتىيازدا جىمى تە
رەپ ئاپئاق ئۈرۈك چېچەكلىرىگە پۈركەنسە، يازدا يېشىل
يوپۇرماقلار ئارىسىدىكى ئالتۇندەك غوژمەك ـ غوژمەك ئۈ
رۈكلەر كۆزلەرنى قاماشتۇرىدۇ.

بۇ كەنتتە بۇ يىل 29 ياشقا كىرگەن ئانايەت ئى
سىملىك بىر يىگىت بار. ئۇنىڭ ئېگىزلىكى بىر مېتىر
98 س.م بولۇپ، بازاردىكى ئادەملەر دېڭىزىدا خۇددى
پاراخوتنىڭ ماچتىسىدەك ئېگىز كۆرۈنىدۇ. بويى ئۇزۇن
بولغاچقا مەسچىتتە ناماز ئوقۇپ، سەجدە قىلغاندا ئال

دىنقى رەتتىكى كىشىنىڭ پەللىكىگە ئۇسسۇپسالغانلىقتىن ئۇنىڭ ئالدىدا بىر كىشىلىك ئورۇن بوش تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئېغىرلىقى 440 جىڭ، مۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 90 سم بولغاچقا، ۋېلسىپىتى تېز كېرەكتىن چىقىدۇ. ئۇ ئولتۇرغان ھارۋىنىڭ چاقى دەرھال ئېزىلىدۇ. ئاپتوبۇستا چىقىپ قالسا، شوپۇر:

— سىز ئىككى كىشىدىنمۇ ئېغىر. شۇڭا ئىككى كىشىلىك كىرا تۆلەڭ دېسە، ئانايەت:

— مەن يەنىلا بىر نوپۇس، بىر كىشىلىك كىرا تۆلەيمەن، — دەپ، بىر نەچچە قېتىم چىقتى. ئۇنىڭ بېشىنىڭ چوڭلۇقى يەرلىك كالىنىڭ بېشىغا باراۋەر كېلىدۇ. ئۇنىڭ بەتىنكىسىنىڭ چوڭلۇقى 65 - نومۇرغا توغرا كېلىدۇ. (ئادەتتە ئەڭ چوڭ بەتىنكە 44 - نومۇرلۇقتىن ئاشمايدۇ.)

ئانايەت 20 يېشىدا ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ چېلىش كوماندىسىغا قاتنىشىپ ئۈرۈمچىگە بارغاندا ئوخشاش ئېغىرلىقتىكى رەقىبلىرىدىن بىرىنىمۇ يىقىتالمىدى. چېلىش كوماندىسىدىكىلەر ئالتايغا ئېكىسكۇرسىيىگە بارغاندا ئانايەتنى كۆرىدىغانلار جىق بولۇپكەتكەنلىكتىن، كوماندا مەسئۇللىرى ئۇنى مەخسۇس ئۆيدە ھەقلىق كۆرگەزمە قىلىپ 360 يۈەنگە بىلەت ساتتى. 1996 - يىلى 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاكىسى ھىممەت ئاخۇننىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ئانايەت تۇغۇلغاندىلا باشقا بوۋاقلاردىن چوڭ بەدەنلىك ئىكەن. ئانىسى تۇغۇتتا زەخىملىنىپ ئاغرىپ قالغانلىقتىن ئەمچىكىدىن سۈت چىقماي ئانايەتنى بىر يېرىم ياشقىچە كالا سۈتى بىلەن بېقىپتۇ. ئانايەت ھازىر بىر كۈندە بەش-ئالتە قېتىم تاماق يەيدىكەن. قورسىقى ئېچىپ قالسا بىر دەممۇ تەخىر قىلالمايدىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۇنىڭ جىسمانىي تۇرقى شۇنچىۋالا زور بولسىمۇ، ئانچە يۇرەكلىك - جىگەرلىك ئەمەسكەن. ئوخلاپ ئويغانـ دادىسى كىرىمۇللاكام ۋارقىراپ چاقىرمىغىچە ئورنىدىن تۇرمايدىكەن. ئۇ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بازاردا قوي ئېلىپ - سېتىشنى (بېدىكلىكنى) ئۆزىنىڭ خىراجەت مەنبەسى قىلىپ تاللىدى.

هالئېرىق

خان يولىنىڭ① بويىغا سېلىنغان كاتتا ئايۋان-سارايلىق ئۆيلەرنىڭ ئالدى— هالايلى دەپ ئاتالغانىكەن. كېيىن بۇ جايغا چوڭ كۆل كولىنىپتۇ. سەپەرچىلەر ۋەيۇرت خەلقى بۇ كۆل بويىدا هال - مۇڭ ئېيتىشىپ هاردۇق ئالغانلىقتىن هالكۆل دەپ ئاتىلىپتۇ. شۇ يىللاردا يۇرتنىڭ هوكۇمەتكە تاپشۇرىدىغان ئاشلىق، پاختا، ئوتۇن-سامان، قوي - ئۆچكە قاتارلىق باج - سېلىقلىرى بۇ كۆلنىڭ بويىغا توپلىنىدىكەن. كېيىنچە بۇ يەردىكى مەھەللىلەر كۆلگە سۇ كېلىدىغان ئېرىقنىڭ نامى بىلەن هالئېرىق دەپ ئاتىلىپتۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 210 ئائىلە، 798 نوپۇس، 926 مو تېرىلغۇ يەر، 1306 تۇياق چارۋا بار.

راخمان گۇگۇت توغرىسىدا

1996 - يىلى 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئاياغ باغئېرىق كەنتىدىن 70 ياشلىق قاسىمخان بىلەن پاراڭلاشتىم. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، راخمان گۇگۇت هالئېرىق كەنتىدە تۇغۇل-

---
① ئۇلۇغ يول، يەكەن يولى دەپمۇ ئاتىلاتتى.

غان بولۇپ، ئاتا مىراس لەقىمى «چۇراك» ئىكەن. ئۇنىڭ تاختا گۇگۇت-قىيىش ھۈنىرى بولغاچقا كىشىلەر ئۇنى «راخمان گۈگۈت» دەپ ئاتىشىدىكەن.

1917- يىلى خوتەننىڭ ئامبىلى چىڭ دارىن قارا-قاشنىڭ ھەممە يېرىدىن لەمپىدە بوز يەر ئېچىشقا قوزغى-غان نەچچە مىڭ دېھقاننىڭ ئىچىدە قاسىمخاننىڭ دادىسى ئىسمايىل ئاخۇن بىلەن راخمان گۇگۇتمۇ بار ئىكەن. چىڭ دارىن كەپىدە سايىداپ ئولتۇرۇپ قول ئاستىدىكى ئەمەل-دارلار ئارقىلىق دېھقانلارنى ئىشقا سالىدىكەن. ئەمگەك-نىڭ ئېغىرلىقى، ھاۋانىڭ ئىسسىقلىقى، ئاش - ئوزۇق-نىڭ يېتىشمەسلىكى ئۈستىگە ئەمەلدارلارنىڭ ئۇرۇپ-قىيناشلىرى، خوتۇن - قىزلارنى دەپسەندە قىلىشلىرى دېھ-قانلارنىڭ كۈچلۈك نارازىلىقىنى قوزغاپتۇ. غەزىپىنى با-سالمىغان راخمان گۇگۇت ئەمەلدارلارغا تونۇلۇپ قالماس-لىقى ئۈچۈن پوتا بىلەن يۈزىنى يۆگەپ، گۇگۇت قىيىدى-غان ئورغاق شەكىللىك تۆمۈر سايمىنىنى كۆتۈرۈپ:

— چىڭ دارىننى ئۆلتۈرىمەن، —دەپ ۋارقىراپ مېڭىپ-تۇ. دېھقانلاردىن نەچچە يۈز كىشى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مې-ڭىپتۇ. چىڭ دارىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئېتىغا ئىگەر تو-قۇشقىمۇ ئۈلگۈرمەي مىنىپ قېچىپتۇ. قاراقاش دەرياسىدا سۇ ئۇلۇغ بولغانلىقتىن ئات قۇيرۇقى سۇدا لەيلىگەن ھال-دا دەريادىن كېچىپ ئۆتۈپتۇ. چىڭ دارىن يېڭىئېرىق ئارقى-لىق شەھەرگە كىرىپ سېپىل ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. راخ-مان گۇگۇت نەچچە يۈز دېھقان بىلەن چىڭ دارىننى قوغ-لاپ سېپىل دەرۋازىسىغىچە كەپتۇ. راخمان گۇگۇت ئوقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن سۇغا چىلانغان كىگىز توقامنى يېپىنىپ تۇرۇپ سېپىل دەرۋازىسىغا ئوت قويۇپتۇ. دەرۋازىنى بۇ-

زۇشقا ئامال قىلالماي راخمان گۆكگۆت ۋە ئىسيانچى دې
قانلار ئۆزىنىڭ يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىپتۇ.

ئۈچ كۈندىن كېيىن سېتىلما پايلاقچىلار تەمىنلىگە
يول بىلەن چىك دارىن ئۆزى چېرىكلىرىنى① باشلاپ ك
لىپ كېچىسى راخمان گۆكگۆتنى ئۇخلىغان يېرىدىن تۇتىۋاپت

خوتەن چوڭ بازارنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشلۇق 90 ياش
لىق مۇھەممەت ئابدۇللا بەگ (ئەپرۇز بەگنىڭ نەۋرىسى
نىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئازدىرقى گۈلباغ سودا بازىرىنىڭ
ئورنى ئەينى يىللاردا ئېگىز سەھنىسى بار چوڭ يىغ
مەيدانى ئىدى. چىك دارىن بۇ سەھنىدە راخمان گۆكگۆتنى
سوراق قىلىپ:

— نېمە ئۈچۈن ماڭا قارشى ئىسيان كۆتەردىڭ؟-دە
سوراپتۇ. راخمان گۆكگۆت بىپەرۋالىق بىلەن:

— چۈشۈمدە ئاللا ماڭا سېنى ئۆلتۈرۈش توغرۇلۇق ۋە
ھى قىلدى،-دەپتۇ.

چىك دارىن ھەر ئايدا بىر قېتىم راخمان گۆكگۆتنى
سوراق قىلىدىكەن. راخمان گۆكگۆت ئۇنىڭ ھەممە سوئال
لىرىغا بىر خىللا:

— مەن تىرىككىلا بولسام سېنى ئۆلتۈرمەي قويمايمەن،
دەپ جاۋاب بېرىدىكەن.

راخمان گۆكگۆتنىڭ ئۇرۇغ - تۇغقانلىرى قىممەت با
ھالىق سوۋغا - سالاملار بىلەن چىك دارىننىڭ ئالدىغ
كېلىپ ئۇنىڭ گۇناھىنى ئەپۇ قىلىشنى تەلەپ قىپتۇ. چىك
دارىن ئۇلارغا:

— سىلەر قايتىپ تۇرۇڭلار، مەن ئەتە راخماننى يۇر
تۇڭلارغا يەتكۈزۈپ بېرەي، - دەپتۇ. راخمان گۆكگۆتنىڭ

① چېرىك — ئەسكەر.

ئۇرۇق - تۇغقانلىرى چىڭ دارىنىغا رەھمەت ئېيتىشىپ خۇشال - خۇرام قايتىپ كەتتۇ، چىڭدارىن ئەتىسى ئەتىگەندە تۆت نەپەر چېرىككە:

— بۇ گۇناھكارنى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ كېلىڭلار، - دەپتۇ. چېرىكلەر ئاتقا مىنىپ، راخمان گۇگۇت پىيادە يولغا چىقىپتۇ، پېشىن ۋاقتى بىلەن بۇلار ھالئېرىق كەنتىگە يېقىنلىشىپتۇ، چىڭ دارىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە تۆت چېرىك راخمان گۇگۇتنى باغلاپ تاشلىق يولدا ئاتقا سۆرۇتۇپ ئاتنى يۇگرىتىپتۇ. راخمان گۇگۇتنىڭ تۇغقانلىرى ئۇنىڭ بەدىنىدىن ئاجراپ كەتكەن تاشتەك، ياڭاقتەك گۆش ھەم سۆڭەكلەرنى يولدىن ئىزدەپ يىغىپ تەخمىنەن جايىغا كەلتۈرۈپ ھازىرقى يېزىلىق مەركىزى باشلانغۇچ مەكتەپكە يېقىن جايدىكى زاراتگاھلىققا دەپنە قىپتۇ. (ھازىر چۇراڭ لەقەملىك 60 ياشلىق ئابدىجېلىل ئاخۇن، 70 ياشلىق ئابدىراخمان ئاخۇنلار راخمان گۇگۇتنىڭ نەۋرىلىرىدۇر.)

شۇ ۋەقەدىن كېيىن چىڭ دارىن شىڭجاڭنىڭ باش ئەمەلدارىغا «قاراقاشتىكى ئىككى بەگلىكتە نوپۇس ئاۋۇپ كەتتى، باشقۇرۇشمۇ تەس بولۇپ قالدى، شۇنىڭ ئۈچۈن قاراقاشنى ناھىيە قىلىپ تەستىقلاپ بېرىلسە» دېگەن مەزمۇندا مەلۇمات يوللىغانلىقتىن، 1919- يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغانىكەن.

ئاراباغ

78 ياشلىق مەتتىمىن ساۋۇتنىڭ سۆزلەپ بېرىشىدىن ئايان بولدىكى، تۆت ئىمام زەبىبۇللا بۇ جايدا 40 يىل تۇرۇش جەريانىدا لەشكەرلىرىنى ۋە يەرلىك خەلقنى تەش-

كېلىپ ھازىرقى بەھرام سۇيى، ماكۇي، كۇيا، قاراسۇ ئۆستەڭلىرىنى قازدۇرغانىكەن ھەم بۇ تۆت ئۆستەڭنىڭ ئارىلىقىدىكى باراقسان يۇرتنى ئاراباغ دەپ ئاتىغانىكەن. بۇ تۆت ئۆستەڭ ھازىرمۇ ئاراباغ كەنتىنى ئارىلاپ ئاقماقتا.

بۇ كەنتتە قارىيە مەستۇرەم دەپ ئاتالغان قەدىمكى زىياراتگاھلىق بار. يېزىت دېگەن خاۋارىجنىڭ لەشكەرلىرى بەسىرسالىخ دېگەن كىشىنى شېھىت قىلىۋېتىپتۇ. بەسىر سالىخنىڭ قارىيە، مەستۇرەم ئىسىملىك ئىككى قىزى داتىسىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن يېزىتنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ بۇ جايدا قۇربان بولغان ھەم دەپنە قىلىنغانىكەن.

ھازىر ئاراباغ كەنتىدە يەتتە مەھەللە، 233 ئائىلە، 919 نوپۇس، 952 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كېتىكلا

دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى بۇ جايغا كۆنەلمەي ئەسلى يۇرتىغا قايتىپ كېتىپ بىر نەچچە يىلدىن كېيىن قايتىپ كەپتۇ. بۇلارنىڭ بەزىلىرى بىر مەزگىلدىن كېيىن يەنە كۆچۈپ كېتىپتۇ. باشقىلار بۇلارنى «كېتىكلىكلەر» (كېتىدىغانلار دېگەن مەنادا) دەپ مەسخىرە قىپتۇ. بۇ ئاتالغۇ بارا ـ بارا «كېتىكلا» غا ئۆزگىرىپ، مەھەللىنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ. يەنە بىر ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ھەزرىتى مەۋلانە خەلپە قاتارلىق يەتتە دەرۋىش بۇ جايدا بىر نەچچە كۈن قېتىق بىلەن ناندا غىزالانغانلىقتىن ساھىبخانلارنى «قېتىقلا» دەپ ئاتىغانىكەن. «قېتىقلا» دېگەن بۇ ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى

بىلەن «كېتىكلا» غا ئۆزگەرىپ قاپتۇ. يەنە بىر رىۋايەت-كە قارىغاندا، تەكلىماكاندىكى شەھەرلەرنى قۇم باسقاندا جېنىنى قۇتقۇزۇشقا ئۇلگۇرۇپ باشقا جايلارغا كېتەلىگەن-لەر ۋە بۇلار بىنا قىلغان يېڭى مەھەللەر «كېتىكلا» دەپ ئاتالغانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 245 ئائىلە، 1059 نوپۇس، 1065 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باش ئىشتاچى

يەتتە دەرۋىشنىڭ بۇ جايغا كەلگەن ۋاقتى رامىزان كۈنلىرىگە ئۇدۇل كەلگەنلىكتىن ئەتىۋارلىق مېھمان سانىلىپ يەرلىكخەلقنىڭ ئۆيلىرىدە نۆۋەتبويىچە بىر نەچچە كۈن ئېتىبار قىپتۇ. دەرۋىشلەر ساھىبخانىلارنى «ئىپتارچى» (ئىپتار قىلدۇرغۇچى مەنىسىدە) دەپ ئاتاپتۇ. زامانىلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تىلدا ئۆزگىرىش بولۇپ «ئىپتارچى» دېگەن ئاتالغۇ «ئىشتاچى» غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.

يەنە بىر ئاڭلاشلارغا قارىغاندا تەخمىنەن 250 يىل ئىلگىرى تۆت ئائىلىلىك بىر تۇغقان كىشىلەر 2500 مو تېرىلغۇ يەر ۋە ئوتلاقتا ئىگىدارچىلىق قىلىدىكەن. بۇلار بۇ زېمىننىڭ تۆت بۇرجىكىگە ئۆي سېلىپ ئولتۇرغان ھەم ئۆز تەۋەلىكىنى قوغداش ئۈچۈن بىر نەچچىدىن ئىت باققانىكەن. بۇ كىشىلەر زېرىككەندە ئىت تالاشتۇرۇپ كۆڭۈل ئاچىدىكەن. ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىمۇ ئىت تالاشتۇرۇشقا ئادەتلەنگەنلىكتىن «ئىشتاچى» دەپ لەقەم سىڭىپ، بۇ لەقەم مەھەللىنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

چوجە لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 150 يىل ئىلگىرى چاچۇق لەقەملىك

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

قادىر ئاخۇن بالا ۋە نەۋرىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ مەسچىتكە بېرىپتۇ. قادىر ئاخۇننىڭ بىر ئاغىنىسى چاقچاق قىلىپ:

— توخۇ چۆجىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يۈرگەندەك كەپسىلەر، — دەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ بالىلارغا «چۆجە» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. ھازىر چۆجە لەقەملىك كىشىلەر 10 ئائىلىگە يەتتى. ھەممىسى ھاجىم قادىر ئاخۇننىڭ پەنەۋرىسىدۇر.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 215 ئائىلە، 910 نوپۇس، 744 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۆزۈنئېرىق

جەنۇبتىن-شىمالغا يەتتە - سەككىز كىلومېتىر سوزۇلغان ئېرىق بويىدىكى بۇ يۇرتنىڭ نامى نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان ئۆزۈنئېرىق دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

بۇ يۇرتنىڭ ماكۇي ئۆستەڭنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى قىسمى 1985 - يىلىدىن كېيىن ئاقساراي يېزىسىغا تەۋە قىلىنىپ يەنىلا «ئۆزۈنئېرىق» دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 250 ئائىلە، 1070 نوپۇس، 779.2 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يىكچى

بۇ جاي يېقىنقى يىللارغىچە توقاچلا دەپ ئاتىلاتتى. توقاچلا دېگەن بۇ ئاتالغۇ يەرلىك خەلقنىڭ خونچە ئاياقلار (ياغاچ لېگەن) لەرگە توقاچلارنى تىزىپ يەتتە دەرۋىشنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالغانلىقىدىن كېلىپ چىققانىكەن. بۇ جايدا بىر نەچچە ئائىلىلىك يىكچى ياشاۋاتقانلىقى نەزەرگە ئېلىنىپ، 1987 - يىلىدىن باشلاپ

يېكچى دەپ ئاتالدى.
1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 190 ئائىلە، 777 نوپۇس، 1308 مو تېرىلغۇ يەر، 1151 تۇياق چارۋا بار.
مەشھۇر خەلق داستانچىسى ئابلىمىت قارىنىڭ تەرجىمھالى ۋە سەنئەت پائالىيىتى «قاراقاش خەلق داستانلىرى» ناملىق كىتابتا ۋە «ئاسىيا كىندىكى» گېزىتىدە تونۇشتۇرۇلغانلىقتىن بۇ يەردە قايتا توختالمىدىم.

خۇمدان

بۇ جاي ئەسلىدە توقاچلا كەنتىنىڭ تەۋەلىكىدە ئىدى. يۇرتنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ 1987 - يىلى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كەنت تەسىس قىلىندى. شۇ يىللاردا بىر قانچە ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ خۇمدان قۇرۇپ خىش پىشۇرغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، كەنتنىڭ نامى «خۇمدان» دەپ مۇقىملالدى. ھازىر بۇ خۇمدانلار يوق بولسىمۇ، كەنتنىڭ نامى خۇمدان دەپ ئاتالماقتا.
بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە، 166 ئائىلە، 627 نوپۇس، 729.8 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باشقۇمباغ

بۇ جاينىڭ يېرىمى باغ، يېرىمى قۇملۇق ئىكەن، مەۋلانە خەلپە ئۆزىگە قىزغىن پوزىتسىيىدە بولغان بۇ مەھەللىلىك كىشىلەرنى «قۇمباغلىقلار» دەپ ئاتىغانىكەن، «قۇمباغ» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ھازىرغىچە ئۆزگەرمەي كەلمەكتە.
بۇ كەنتتە ھازىر بەش مەھەللە، 265 ئائىلە، 1005 نوپۇس، 1424 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

نەزەر لەقەمىلىكلەر

قاراقاش ناھىيىلىك ئۇيغۇر شىپاخانىسىنىڭ دوخـ
تۇرى 40 ياشلىق مۇھەممەت سالى ھاجىمنىڭ سۆزلەپ بې
رىشىچە، ئۇنىڭ يەتتىنچى بوۋىسى خۇدابەردىكام خوتەننىڭ
قاتچى دېگەن يېرىدىن كۆچۈپ كېلىپ بۇ جايدا ئولتۇراق
لىشىپتۇ. خۇدابەردىكام كۆچۈپ كېلىشتىن ئىلگىرى بۇ
جايدا ئون نەچچە مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار ئائىلىسىدىن باشـ
قا بىر نەچچە قالماق ۋە ئالمان (ئىسلام دىنىغا كىرمەـ
گەن تۈركلەر) ئائىلىرىمۇ بار ئىكەن. بىر كۈنى خۇداـ
بەردىكام ئېتىزلىقتا كۆيۈپ - پىشىپ ئىشلەۋاتسا ئاقساـ
قاللىق خىزىر كېلىپ:

— ئىشلىرىڭىزدىن بەرىكەت تاپقايسىز، - دەپ دۇئا
قىپتۇ. شۇ كۈنى كەچتە ئۇ ئائىلىسىدىكىلەرگە ۋە قوشنىـ
لىرىغا خۇشخەۋەر يەتكۈزۈپ:

— خىزىر ماڭا نەزەر كۆزىنى سالدى، - دەپتۇ. شۇـ
نىڭدىن باشلاپ ئۇ كىشىگە نەزەر دەپ لەقەم سىڭىپ قاپـ
تۇ. نەزەر لەقەملىكلەر ھازىر 20 ئائىلىگە يەتتى. مۇھەمـ
مەتسالى ھاجىمنىڭ بوۋىسىمۇ، دادىسى مەنسۇر ھاجىمۇ
ئۇستا تېۋىپ ئىدى. مۇھەممەت سالى ھاجىمنىڭ ئاكىسى
مۇھەممەت ئۆمەر ھاجىم ھازىر تۈركىيىدە تېۋىپلىق قىلىـ
ماقتا.

ئاياغ جىلغا

تەخمىنەن 1000 يىل ئىلگىرى قاراقاش دەرياسىنىڭ
بىر تارمىقى بۇ يەردىن ئاقىدىكەن. (بۇنداق سۆزلىگۈچىـ
لەر يەرنى بىر- ئىككى مېتىر كولىسا تاش ياكى سېغىز
قاتلىمى چىقىدىغانلىقىنى ئىسپات كەلتۈرىدۇ.) قاشنىڭ

جەنۇبىي تەرىپىدىكى پەسلىكتە سىزىندى سۇ يىغىلىپ ئېـ
رىق بولۇپ ئاقىدىكەن، كىشىلەر بۇ ئېرىقنىڭ ئايىغىغا
بىر تاش تۈگمەن چۆرۈپتۇ. تۈگمەنگە كېلىپ ـ كېتىدىغانـ
لارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىگەنلىكتىن ئېرىقنىڭ بويىدا يول
پەيدا بوپتۇ. ئېرىقنىڭ ئەتراپى پەس ھەم تاشلىق بولـ
غانلىقتىن جىلغا دەپ ئاتىلىپتۇ. ئەسىرلەرنىڭ ئۆتۈشى
بىلەن بۇ يۇرت شەرقتىن ـ غەربكە كېڭەيگەنلىكتىن باش
جىلغا ۋە ئاياغ جىلغا دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

بۇ كەنتتە ھازىر توققۇز مەھەللە، 348 ئائىلە، 1668
نوپۇس، 1500 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئارا مازار، چوناقلا، تاقايلا، گۈلباغ، ھالئېرىق،
كېتىكلا، ئۈشتاچى، ئۈزۈنئېرىق، يىكچى، خومدان، قۇمـ
باغ، جىلغا كەنتلىرىنىڭ نامىنىڭقانداق كېلىپ چىققانـ
لىقىنى 1996- يىلى 2- ئاينىڭ 10- كۈنىدىن 17- كۈنىگىچە
باش ئۈشتاچى كەنتىدىن 96 ياشلىق مەتنۇرى ھاجىم،
110 ياشلىق مەتنىياز گاراي، يىكچى كەنتىدىن خەلق
داستانچىسى ئابلىمىت قارى، گۈلباغ كەنتىدىن 52 ياشلىق
ھېمىت ئاخۇن، تاقايلا، ئارا مازار، ھالئېرىق كەنتلىرىدـ
ـنى باشقۇرغان 67 ياشلىق ئەخمەتنىياز جۇمە قاتارلىق
كىشىلەر سۆزلەپ بەردى.

تىبابەت ئالىمى ـ جامالىدىن ئاقساراي

جامالىدىن ئاقساراي 19 ـ ئەسىردە ئۆتكەن ئۇيغۇر
تىبابەت ئالىمى. باشلانغۇچ ساۋاتىنى ئۆز يېزىسىدىكى
دىنىي مەكتەپلەردە چىقارغاندىن كېيىن، خوتەن مەدرىسـ
لىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىلـ
لىرىنى پۇختا ئۆزلەشتۈرۈۋالغاندىن باشقا، ئەدەبىيات، ئىلـ
مىي نۇجۇم، تىبابەت، دىن، شەرىئەت قاتارلىق ساھەلەرـ
دە ئەتراپلىق بىلىم تەھسىل قىلىپ مۇكەممەل بىلىم

www.uyghurkitap.com

ئېگىسى بولۇپ يېتىشكەن. بولۇپمۇ ئۇنىڭ تىبابەتچىلىك
ئىلىمىدە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى گەۋدىلىك بولۇپ
يەرلىك تېۋىپلارنىڭ كېسەل كۆرۈش ۋە داۋالاش ئۇسۇللى
رىنى تەتقىق قىلىپ، ئۇنى ئىلمىي يۈكسەكلىككە كۆتۈر
گەن ھالدا داۋالاش رېتسېپلىرىنى تۈزگەن، ھەر خىل شى
پالىق دورىلارنى ياسىغان، يىراق - يېقىندىن كەلگەن بى
مارلارنى داۋالاپ ساقايتىش بىلەن خەلقنىڭ دەردىگە
دەرمان بولغان.

جامالىددىن ئاقسارايى ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىڭ كۆپ
ئەسىرلىك تەجرىبىلىرىنى توپلاش، تەتقىق قىلىش ۋە
ئۆزىنىڭ بىۋاستە داۋالاش ئەمەلىيىتىدىن ھاسىل قىلغان
تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى يەكۈنلەش ئاساسىدا «كىتابى
تىب ئاقسارايى» ناملىق ئەسىرىنى يېزىپ چىققان بولۇپ
ئۇنىڭدا ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىڭ ئەنئەنىۋى قانۇن -
قائىدىلىرى، كېسەل كۆرۈش، داۋالاش ئۇسۇللىرى، شىپا
لىق دورىلارنى ياساش، ئىشلىتىش ئۆلچەملىرى، دورىگەر
لىك سايمانلىرى ۋە دورا مەنبەلىرى قاتارلىق مەزمۇنلا
تونۇشتۇرۇلغان. ئالىمنىڭ ئەرەب تىلىدا يېزىلغان ب
ئەسىرى 1899 - يىلى ھىندىستاننىڭ لاكنو شەھىرىدە نە
شىر قىلىنغان ۋە مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغا قەدە
ھىندىستاننىڭ دېھلى شەھىرىدىكى ئىسلام تىبابىتى دارىل
فۇنۇنىدا دەرسلىك قىلىنغان. جامالىددىن ئاقسارايى تىبا
بەتچىلىك ئىلمىي ساھەسىدە خەلقئاراغا يۈزلەنگەن مۆ
تىۋەر ئالىم سۈپىتىدە مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن ئورۇ
ئالىدۇ.

(«دېڭىز ئۈنچىلىرى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.)

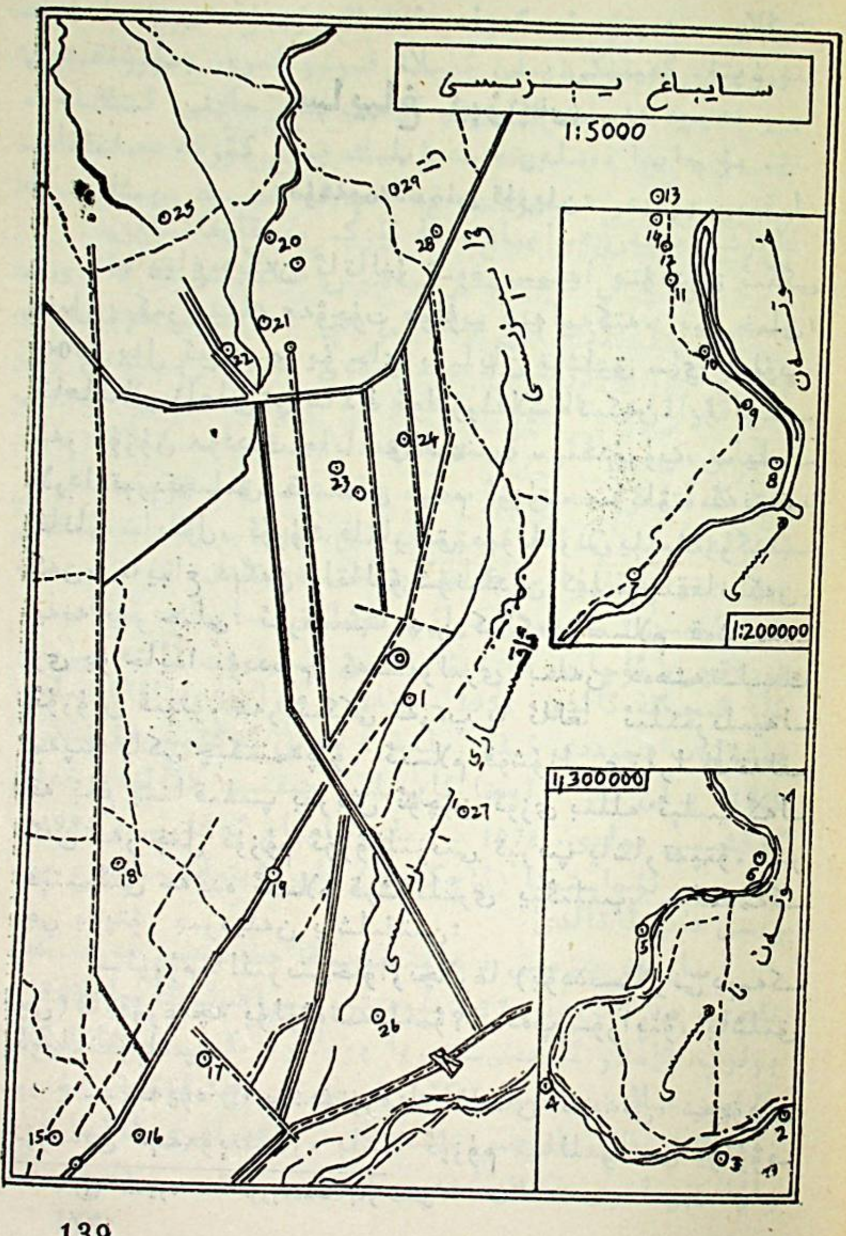

سايباغ يېزىسى
1:5000
1:200000
1:300000

سايباغ يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

سايباغ دېگەن ئاتالغۇ توغرىسىدا بۇنداق ئىككى خىل پىكىر بىللە مەۋجۇت بولۇپ كەلمەكتە. بىر خىلى: 1000 يىل ئىلگىرى بۇ جاي بىپايان تاشلىق ساي بولۇپ، ئاھالىلار ناھايىتى شالاڭ ئولتۇراقلاشقانىكەن. بۇ كىشىلەر ئۇزۇن مۇددەت جاپالىق مېھنەت سىڭدۈرۈپ، سايلىقلاردا تېرىقچىلىق قىلغان ھەم ئۈزۈم، ياڭاق، ئەنجۈر، ئانار، شاپتۇل، ئۆرۈك قاتارلىق مېۋىلەرنى يېتىشتۈرگەنىكەن، سايباغ دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپچىققانىكەن. يەنە بىر خىلى: ئەرەبىستاندىن كەلگەن ئىسلام قوشۇنلىرى بۇ جايدا بۇددىزىم ئەسكەرلىرى بىلەن دەھشەتلىك ئۇرۇش قىپتۇ. ھەر ئىككى تەرەپ يا ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەپتۇ ياكى چېكىنمەپتۇ. ئىسلام قوشۇنلىرى يەرلىكخەلققە باغ بىنا قىلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆزى بىللە ئېلىپ كەلگەن ھەر خىل ئۈزۈم ئۇرۇقلىرىنى تېرىپ ياشارتىپتۇ. بىر قېتىملىق جەڭدە ئىسلام قوشۇنلىرى يېڭىلىپ، چېكىنمەكچى بوپتۇ. بىرەيلەن باشلىقتىن:

— ئۈزۈم تاللىرىنىخاۋارىچلارغا (بۇددىستلارنى دېمەكچى) قالدۇرغىچە يۇلۇۋەتمەيلىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ، باشلىق ئويلىنىۋېلىپ:

— سەيۋە ① يېتىشتۈرمەك ئاسان ئەمەس، سەيۋىنى تۈۋىدىن كېسىۋېتىڭلار. باشقا ئۈزۈم تاللىرىنى يۇلۇۋې-

① سەيۋە — ئۈزۈمنىڭ بىر خىلى

تىڭلار، — دەپتۇ. ئەسكەرلەر ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ. كېيىنكى يىلى ئىسلام قوشۇنلىرى بۇرۇنقىدىن بىر نەچچە ھەسسە كۆپىيىپ كېلىپ بۇ جاينى ئىگىلەپتۇ. بۇ جايدا دەسلەپتە سەيۋىلىك باغ كۆزگە چېلىققانلىقتىن بۇ يەر «سەيۋە باغ» دەپ ئاتىلىپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «سايباغ» قا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە بۇ يۇرت تاغ مىڭلىكى دەپ ئاتىلىپ خوتەننىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشىدا بولغانىكەن. 1927 - يىلدىن كېيىن قاراقاش ناھىيىسىنىڭ 8 - رايونى بولدى. 1944 - يىلدىن كېيىن ھازىرقى 1 -، 2 -، 3 - ئۇچاستىكىلار (تاغلىق كەنتلەر)،خەلق يېزىسى، 4 -، 5 -، 6 - ئۇچاستىكىلار (تۈزلەڭلىكلەر)، ئامانلىق يېزىسى، 1948 - يىلى بۇ ئىككى يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ خەلق يېزىسى دېيىلدى. 1950 - يىلدىن كېيىن 3 - رايون بولۇپ قوشلۇق، سايباغ، توقايار، توزاقچى، ئۇچات، ئۈزۈنئارالدىن ئىبارەت ئالتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1958 - يىلى 4 - رايون (زاۋا) بىلەن قوشۇلۇپ «جىددى ئىلگىرىلەش» خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى. 1962- يىلى ئۆز ئالدىغا ئايرىلىپ چىقىپ «ئالغا» خەلق گۇڭشېسى بولدى. 1978 - يىلى سايباغ گۇڭشېسى، 1984 - يىلى بىر ئۇچاستىكا (ئۈچ كەنت) ئايرىۋېتىلىپ سايباغ يېزىسى دەپ ئاتالدى.

سايباغ يېزىسى ناھىيىمىزنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە، ناھىيە مەركىزىدىن 27 كىلومېتر يىراقلىقتا جايلاشقان بولۇپ، تاغلار ئارىسى—دەريا بويلىرىدىكى بوستانلىقلار بۇ يېزىنىڭ زېمىنىدىن كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ يېزىنىڭ شىمال، غەربىي شىمال تەرەپلىرى ئاقساراي، زاۋا يېزىلىرى بىلەن، غەرب تەرىپى ساي - ئېدىرلار بى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لەن، جەنۇب تەرىپى كوئېنلۈن تاغ تىزمىلىرى بىلەن، شەرق تەرىپى قاراقاش دەرياسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 113 مەمۇرىي مەھەللە، 26 مەمۇرىي كەنت، 6 مىڭ 203 ئائىلە، 24 مىڭ 475 نوپۇس، 30 مىڭ 647 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 11 مىليون 791 مىڭ 169 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 1.5% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 270 مىڭ 792 كىلوگرامغا توۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 33 مىڭ 856 كىلوگرام كېمەيدى، پىلە 29 مىڭ 701 كىلوگرامغا مۇقىملاشدى، چارۋا 53 مىڭ 702 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 7.48% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 580 يۈەنگە توۋەنلەپ ئالدىنقى يىلدىكىدىن 48 يۈەن ئازايدى.

تېرىلغۇ يەرنىڭ سىرتىدا 6 مىڭ 384 مو مېۋىلىك باغ (بۇنىڭ ئىچىدە 6 مىڭ 186 مو ئۈزۈملۈك باغ) بولۇپ، تارقاق ۋە كۆلەملىك ياڭاق دەرىخى 15 مىڭ 346 تۈپكە يەتتى. ئۈزۈمنىڭ يىللىق مەھسۇلاتى 2 مىليون 768 مىڭ 437 كىلوگرامغا، ياڭاق مەھسۇلاتى 16 مىڭ 887 كىلوگرامغا يەتتى.

سايباغ يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. كارۇك سايباغ
2. ئۇلۇغئاتا
3. يېڭىئاۋات
4. بوستانتوغراق
5. پۇكا
6. كۇسۇي
7. ئۈزۈن ئارال
8. ئۇجات
9. باغدات
10. لەڭگەر

11. تۇزاقچى
12. قۇملۇق
13. دۇتار
14. توغرا سۇ
15. تاشلىق
16. توقايىار
17. تاملىق
18. قوتاز سايباغ
19. خەلپە سايباغ
20. قىشلاق
21. قوشلۇق
22. تامئېغىل
23. تاشئېغىل
24. كامپا
25. چىگىلىك

قوشنا يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

ئاقساراي يېزىسىدىن: 26. ئېلىشبېشى، 27. ئارا مازار،
زاۋا يېزىسىدىن: 28. ئېگىزئېرىق 29. ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى

كارۇك سايباغ

70 ياشلىق ئىمىنىياز ھاجىم، 80 ياشلىق مەتىمىن ئاخۇن كارۇكنىڭ بايانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى، تەخمىنەن 400 يىل ئىلگىرى ھازىرقى ئۆزبېكىستاننىڭ ئەنجان ۋىلايىتىدە يۈز بەرگەن دىنىي مەزھەپ قىرغىنچىلىقىدىن قاچقانلارنىڭ ئىچىدە خىمىتىكام ئىسىملىك بىر كىشىمۇ بار ئىكەن. خىمىتىكام بۇ جايغا كېلىپسۇ ۋە يەر شارائىتىنىڭ ياخشىلىقىغا قىزىقىپ قاپتۇ. بۇ جايلارنى ئاللىقاچان مەۋلانە خەلپىنىڭ ئەۋلادلىرى ئىگىلەپ بولغانىكەن، خىمىتىكام ئابدۇشۈكۈرخان غوجىدىن بۇ جايدا تېرىقچىلىق قىلىپ جان ساقلاش ئىمكانىيىتى بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئابدۇشۈكۈرخان ئۇنىڭغا ئاچقان يەرنىڭ

ئۈچتىن بىر قىسمىنى خانلىققا، ئۈچتىن بىر قىسمىنى دىنىي خىراجەتكە، ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئۆزىگە مەنسۇپ قىلىش شەرتى بىلەن يەر ئېچىشقا ئىجازەت قىپتۇ. خىمىتىكام بىر نەچچە ھەمراھى بىلەن گەمە كولاپ ماكانلىشىپتۇ. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن بۇ جايدا بىنا بولغان كىچىك مەھەللىنى خىمىتىكام ئانا يۇرتىنى ئەسلەپ تۇرۇش ئۈچۈن «كارۇك مەھەللە» دەپ ئاتاپتۇ. خىمىتىكامنىڭ چەۋرىسى تۇرسۇنمەمتىكام ئۆزىنىڭ تۇنجى ئوغلىغا خەمىت دەپ ئىسىم قويۇپ چوڭ بوۋىسىنىڭ ئىسمىنى ياشارتىپتۇ. ھازىر ھايات ياشاۋاتقان مەمتىمىن ئاخۇنخەمىت ئاخۇننىڭ ئىككىنچى ئوغلىدۇر. كارۇك مەھەللە كېڭىيىپ كەنتكە ئايلانغاندىن كېيىن كارۇكلارنىڭ سايلىقتا باغ - ئېتىزلارنى بىنا قىلغانلىقىنى ئىپادىلەپ كەنتنىڭ نامى كارۇك سايباغ دەپ ئاتالدى. ھازىر بۇ كەنتتە كارۇك لەقەملىك 28 ئائىلە بار.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 263 ئائىلە، 1051 نوپۇس، 1650 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئىمامى ئەپتەھ مازىرى

كارۇك سايباغ دېگەن نام سايباغ يېزىسىنىڭ كەنتلەر تىزىملىكىدە قوللىنىلسىمۇ، لېكىن يىراق - يېقىندىكى خەلقلەر بۇ جاينى قەدىمدىن ھازىرغىچە «ئىمامى ئەپتەھ» دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ.

بۇ مازارنىڭ ئەرەب يېزىقىدىكى تەزكىرىسىنىڭ 1995 - يىلى 4 - ئايدا تەرجىمە قىلىنغان ئۇيغۇرچە نۇس-

www.uyghurkitap.com

خىسىغا ئاساسلانغاندا ① «ئىلمىي ئىمامنىڭ مېھرىبانلىرى، قىرائەت گۈلىستانىنىڭ خۇش ئاۋاز ئۆلىمالىرى بۇنـ

① سايباغ يېزىلىق پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ كادىرى قۇربان نىياز بۇ يېزىدىكى ئابدۇلۋاھاپ مەخسۇم، ئابدۇللا ھاجىم، ئابدۇقادىر ئاخۇنۇم، روزىمۇھەممەت ھاجىم قاتارلىق ئۆلىمالارنى تەشكىللەپ تەرجىمە قىلدۇرغان بۇ تەزكىرىگە ئاساسلانغاندا، ئىمامى ئەپتەھ بولسا ئىمامى ھۇسەيىننىڭ 9 - ئەۋلادى، ئىمامى قاسىمنىڭ يەتتە ئوغلىنىڭ ئوتتۇرانچىسى بولۇپ، ئۇ ئىمامى زەبىھۇللانىڭ دادىسىدۇر. ئىمامى ئەپتەھ ئاكا - ئۇكىلىرىدىن قابىلىيەت ۋە ئەمەلدە يۇقىرى تۇرغانلىقتىن مازارنىڭ نامى ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغانىكەن.

يەتتە ئىمامنىڭ جەسىتى بۇ تاشلىققا دەپنە قىلىنىپ ئىمامى ئەپتەھ مازىرى بارلىققا كەلدى. ئۇ چاغلاردا بۇ يېقىن ئەتراپتا مەھەللە يوق ئىدى. يەكەن، قەشقەر، خوتەن، كېرىيىلەردىنمۇ ئېتىقادچىلار كېلىپ دۇئا ئوقۇپ قايتىشاتتى. تەخمىنەن 400 يىل بۇرۇن بۇ يەتتە قەبرىنى ئىچىگە ئېلىپ پىششىق خىشلىق ئۆي سېلىندى. ھازىر يەتتە قەبرە ئورۇنلاشقان ئۆينىڭ كۆلىمى 820 كۋادرات مېتىرغا، جەمەنىڭ ئىچكىرى - تاشقىرى نامازخانىسى، تاھارەت ئېلىش ئۆيلىرى، سۇمەخانا، ھويلا، تاقا ئورنىنىڭ كۆلىمى 13 مىڭ 370 كۋادرات مېتىر (20 مودىن كۆپرەك) غا يېتەتتى، 30 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ھەيۋەتلىك نەقىشلىك ھەم رەڭدار نەقىشلىك تاقا يىراق - يىراقلاردىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ مازاردا ھازىر تەخمىنەن 15 مىڭدىن ئارتۇق كونا - يېڭى قەبرە بولۇپ، يىلىغا تەخمىنەن 300 قەبرە قوشۇلۇپ تۇرماقتا. مازارنىڭ دائىرىسى 350 مو بولۇپ، تېرىلغۇ ئېتىزلىرىغا دەخلى قىلماي كېڭەيتىش ئىمكانىيىتى بار. زاپاس يېرى 200 مو كېلىدۇ. قەبرىلەر ھازىرقى سۈرئەتتە كۆپىيىپ ماڭسا يەنە 20 — 30 يىلدا گۆرلۈك يەر تۈگەپ كېتىدۇ. بۇ مازارنىڭ ئۈستى ھەم ئاستى تاشلىق بولغانلىقتىن گۆر كولاش قىيىن، ئەمما دۇئا - ئىبادەت قىلىدىغانلار كۆپ بولغانلىقتىن، ئاقساراي، زاۋا يېزىلىرىدىنىڭ بىر نەچچە جايلىرىدىكى كىشىلەرمۇ بۇ مازارغا دەپنە قىلىنىۋاتىدۇ.

بۇ جەمەگە جۈمە نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن ئادەتتە 10 مىڭ، ھېيت نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن 15 مىڭ ئادەم توپلىنىدۇ. قاغىلىق، قەشقەر، چىرا، كېرىيىلەردىن مەخسۇس ئىمامى ئەپتەھنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا-تەكبىر ئوقۇش ئۈچۈن كېلىدىغانلارمۇ بار.

ھەر يۇرتنىڭ بازىرى ئادەتتە شۇ يۇرتنىڭ ئادەم كۆپ، ئاۋات يېرىدە قىزىيدۇ. لېكىن بۇ مازارنىڭ يېنىدىكى جۈمە بازىرى ئىمامى ئەپتەھ مازىرىغا تاۋاپ - ئىبادەت قىلىشقا كېلىدىغان كىشىلەرنىڭ كۆپ بولغىنى ئۈچۈنلا يۇرتنىڭ چېتىدىكى — تاشلىق سايغا مۇقىملىشىپ قالدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكىتى
www.uyghurkitap.com

داق رىۋايەت قىلىدۇلەركى... مىلادىيە 1026 - يىلى تۆت ئى-
مامى ئەھمەد، ئىمامى زەينۇل ئابىدىن، ئىمامى مۇھەم-
مەت، ئىمامى ئەپتەھ، ئىمامى ئىبلى ئەكبەر، ئىمامى ئىبلى
ئەنۋەر، ئىمامى ئىبلى ئەسقەرلەر قەشقەر، يەكەنلەرنى
بەيئەت قىلدۇرغاندىن كېيىن خوتەننى بويسۇندۇرۇش ئۈ-
چۈن بۇ جايغا كەلدى. بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىۋاتقان
خوتەن خەلقىنىڭ ئاكا - ئۇكا چوكتىر نىشىت، نوكتىر نىشىت
ئىسىملىك باشلىقلىرى جاھىللىق ھەمجان پىدالىق بىلەن قار-
شىلىق كۆرسىتىپ جەڭ قىلدى. ئون نەچچە قېتىملىق جەڭ-
لەردە بالدۇر - كېيىن بولۇپ يەتتە ئىمام ۋە ئۇلارنىڭ
يەتتە قىزى شېھىت بولدى.

ئۇلۇغ ئاتا

رىۋايەت قىلىنىشىچە، تەخمىنەن 1000 يىل ئىلگىرى
پەيغەمبەرنىڭ ئەلچىسى ئۇلۇغ ئىسىملىك كىشى بۇ جايدا
قازا قىلىپ تاغ باغرىغا كۆمۈلگەنىكەن. قەبرە بېشىغا
تىكلەنگەن تېرەك خادىسى ياشىرىپ قالغانىكەن. 1970 -
يىللىرى بۇ تېرەك تۆۋىدىكى قەبرىلەر ئۇنىغا يەتكە-
نىكەن.

ئاقسارايلىق ئېلىخان خەلپەمنىڭ قويلىرىنى باقى-
دىغان دەريا خەلپەمدىگەن كىشى بۇ مازارلىقتا يەرلىك
كىشىلەرنى يىغىپ بىر نەچچە كېچە ھەلقە - سۆۋەت قىلىپ
بۇ مازارغا دۇئا قىلغانىكەن.

بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ جايدا بىر نەچچە ئائى-
لىلىك كۆچمەن موگغۇل ماكانلىشىپ قالغان بولۇپ، بىر
نەچچە يۈز يىللىق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت داۋامىدا بارا-
بارا ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەنىكەن.

دەريا بويىغا، تاغ ئىچىگە جايلاشقان بۇ كەنتنىڭ كىشىلىرى ئەزەلدىن بۇيان چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلدى.

1996 - يىل ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 140 ئائىلە، 654 نوپۇس، 1097.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يېڭىئاۋات

بۇنىڭدىن 80 يىل بۇرۇن مەمتىلىخان غوجا تاغ ئارىلاپ، دەريا بويىلاپ شىكاردىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، تۇپرىقى مۇنبەت بۇ جايغا كۆزى چۈشۈپتۇ. بۇ جايغا سۇ باشلاپ كېلىش ئۈچۈن تاغ باغرىدىن ئېرىق چېپىش ئىمكانىيىتى بار بولسىمۇ، هازىرقى بويىناق دېگەن جايدىكى ئۇلگۈجە قورام تاشنى يېرىپ سۇ ئۆتكۈزۈشكە كۆزى يەتمەي بېشى قېتىپتۇ. ئاخىرى ئۇلۇغ ئاتلىق تاشپولات ئاخۇنغا بۇ تاشتىن بىر قەدەم ئېرىق چاپسا بىر سەر كۈمۈش پۇل بېرىشكە ۋەدە بېرىپ تىلخەت يېزىپ بېرىپتۇ. تاشپولات ئاخۇن قوشنىلىرىنى ۋە تۇغقانلىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ لوم - تۆمۈر، بولقىلار بىلەن تاش يېرىپ، ئۈچ يىل قىش پەسلىدە ئىشلەپ ئېرىقنى پۈتكۈزۈپتۇ، مەمتىلىخان ئېرىقنىڭ پۈتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ كەلگەن تاشپولات ئاخۇنغا ئىگەر - يۈگەنلىك بىر ئات، 15 چارەك ئاق ئۇن مۇكاپات بېرىپتۇ ھەم ھۆجردارى روزى كۆز قاتارلىق كىشىلەرنى باشلاپ چىقىپ 30 قەدەم ئېرىققا 30 سەر كۈمۈش پۇلنى نەق ساناپ بېرىپتۇ. مەمتىلىخان زاۋىيىدىكى سۈپىلىرىدىن ئون ئائىلىلىك ئادەمنى كۆچۈرۈپ چىقىپ بۇ جايدا ئولتۇراقلاشتۇرۇپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جاي يې-

گىشئاۋات دەپ ئاتىلىپتۇ. 1984 ـ يىلىدىن كېيىن بۇ جاي يېڭىئاۋات كەنتى دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 105 ئائىلە، 476 نوپۇس، 784 مو تېرىلغۇ يەر بار.

روزى كۆز توغرىسىدا

كونىلارنىڭ بىرىدە مەتىلىخان ئۆزگە ۋەكالىتەن ئۇلۇغئاتىنى باشقۇرىدىغان ئاقساقىلى روزاخۇن قاتارلىقلار بىلەن شىكارغا چىقىپتۇ. بىر نەچچە جىلغا، بىر نەچچە داۋاندىن ئۆتۈپ قارىسا تىك تاغ ئۈستىدە بىر ئانا كېيىك ئوغلىقى بىلەن سەكرىشىپ ئويناۋېتىپتۇ. روزاخۇن مەتىلىخاندىن:

— ئاتايمۇ؟ ـ دەپ سوراپتۇ. مەتىلىخان:

— ياق. ئاتمىسىلا، ئوغلىقىنى چوڭ قىلىۋالسۇن، ـ دەپتۇ. ئوغلاق ئانىسىدا ئەركىلەپ سەكرەپ ئويناۋېرىپتۇ. روزاخۇن زوقلىنىپ كېتىپ:

— ۋاي، ۋاي، ۋاي... ئەجەب شوخلاپ كەتتىغۇ بۇ ئوغلاق. ۋاي، ۋاي، بۇ ئوغلاقنىڭ چىرايلىقلىقىنى...، ـ دەپتۇ. شۇ ھامان ئوغلاق سەكرەپ ـ سەكرەپ ئىتىك قىيادىن پەسكە چۈشۈپ كېتىپتۇ. بۇ كىشىلەر ئاتلىرىنى چاپتۇرغان پېتى قىيانىڭ تۈۋىگە كەلسە ئوغلاق چالا ئۆلۈك ياتقۇدەك. بىرەيلەن:

— روزى ئاخۇن بۇ ئوغلاقنى مىلتىقتا ئاتماي كۆزى بىلەن ئاتتى، ـ دېسە يەنە بىرەيلەن:

— روزى ئاخۇننىڭ كۆزى يامان، بىر قاراپلا بىر كېيىكنى ناكا قىلدى، ـ دەپتۇ. شۇندىن كېيىن كىشىلەر روزى ئاخۇننى روزى كۆز دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ.

بوستان توغراق

1964 - يىلى 8 - ئاينىڭ بىر كۈنى هاۋا تونۇردەك قىزىق ئىدى. مەن دەرەخسىز تاغ جىلغىلىرىدا پىيادە ۋە ئېشەك بىلەن تۆت سائەتچە يول يۈرگەندىن كېيىن تاغ تۈۋىدە ياپيېشىل بوستانلىق كۆرۈندى. پاھ! نەقەدەر چىرايلىق يۇرت - ھە!؟ ھېرىپ - چارچاپ كەلگەندە بۇ ياپيېشىل مەنزىرىگە قاراپ كۆڭلۈم ياشىرىپ ھارغىنلىقىم يوقاپلا كەتتى. مەن تىك داۋانلىق چىغىر يولدىن چۈشۈپ، جەنۇبتىن-شىمالغا ئاققان ئېرىقنى بويلاپ مېڭىپ مەھەللىنىڭ ئىچىگە كىردىم. دەريانىڭ شاۋقۇنى، سالقىن هاۋا كۆڭلۈمنى راھەتلەندۈرۈۋەتتى. كۆڭلۈمدە «كىشىلەرنىڭ نەزەرىدىن يوشۇرۇنۇپ تۇرغان بۇ زېمىندا قانداق بولۇپ بۇ قەدەر گۈزەل ماكان پەيدا بولغاندۇ؟» دېگەن قىزىقىش جۇش ئۇردى. بۇ توغرۇلۇق 60 ياشلىق سەلىمەخان موماي بىلەن ئۇزۇن پاراڭلاشتىم.

— مېنىڭ بوۋام ئەسلىدە زاۋۇتلىق ئىكەن، - دەپ گېپىنى باشلىدى ئۇ، - بوۋام ئۆز يۇرتىدا خاتىرجەملىك تاپالماي چوڭ ئانامنى باشلاپ يۇرتىدىن قېچىپ چىقىپتۇ. ئۇ ئادەمزاتتىن يىراق جايدا ياشاشقا نىيەت باغلاپ، تاغ-سايلارنى كېزىپ بۇ يەرگە كېلىپ قاپتۇ. بۇ يەرنىڭ تىرىكچىلىك قىلىشقا ئەپلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئېرىق چېپىپ، يەر ئېچىپ زىرائەت تېرىپتۇ. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن خوتەننىڭ ئاتچۇي دېگەن يېرىدىن سوپاخۇن ئىسىملىك بىر كىشى خوتۇنى بىلەن كېلىپ بوۋاملارغا ھەمراھ بوپتۇ. ئۇلار شۇ يىلى كۈزدە زىرائەتلەردىن مول ھوسۇل ئېلىپ ئاش - ئوزۇق ئۈچۈن باشقا يۇرتلارغا بارمايدىغان بوپتۇ. كېيىنكى يىلى ئۇلار ئېتىزلىقتا ئىشلەۋاتقاندا دەريانىڭ

يۇقىرى تەرىپىدىن سۆلەتلىك بەش-ئالتە كىشى ئاتقا مى... كېلىشىپتۇ. ئۇلار زاۋىلىق ھاجىخان غوجا قاتارلىق بايلار لۇپ ئۇۋۇچىلىقتىن قايتىپ كېلىشى ئىكەن. ھاجىخان ئېتىزلا قاراپ كۆزى قىزىرىپ كۆڭلىگە بىر پىلاننى پۈكۈپ:

— سەنلەر كىمدىن سوراپ مېنىڭ ئى... كىمدىكى بۇ زېمىندىن يەر ئېچىشتىڭ؟ نەدىن كەلگ... بولساڭ شۇ يەرگە كېتىشكىن! — دەپ ۋارقىراپتۇ. بوۋام:

— تەقسىر، بۇ يەرگە بىزنىڭ قان - تەرىمىز تۆ... كۆلدى. بۇ يەردىن بىزنى ھەيدىۋەتمىسىلە، — دەپ يالۋۇ... رۇپتۇ. ھاجىخان:

— ھوسۇلىنىڭ يېرىمىنى بىزگە بېرىشكە چىدىسا... مەيلى. چىدىمىساڭ نەگە بارساڭ شۇ يەرگە بېرىش، دەپتۇ. بوۋام بىلەن سوپاخۇن ھاجىخان غوجىنىڭ تەلىپى... گە رازىلىق بىلدۈرۈپتۇ. بىر ھەپتىدىن كېيىن چىرايىدىن مۇز ياغىدىغان بىر كىشى كېلىپ ئۆي سالدۇرۇپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ كىشى — ھاجىخاننىڭ بۇ زې... مىننى ئىگىلەپ تۇرۇشقا ئەۋەتكەن ھۆجرىدارى — ھاشىم ئىكەن. ئون نەچچە يىلدىن كېيىن بۇ ئىككى ئۆيلۈك دې... قاننىڭ بالا - چاقىلىرى كۆپىيىپ، باغ - ئېتىزلىرى كې... ڭىيىپ، جىرىم - كوچىلىرى چوڭ بولۇپ بۇ يەر كىچىك مەھەللىگە ئايلىنىپتۇ. ھاجىخان ئۆلگەندىن كېيىن بۇ مەھەللە ئۇنىڭ ئوغلى مەتەلىخان غوجىغا مىراس قال... غانىكەن. ئۆزى ئۇنۇپ ياشىرىپ قالغان توغراقلارنىڭ جىقلىقىغا قاراپ بوۋاملار بۇ مەھەللىنى بوستان توغراق دەپ ئاتىغانىكەن. مەن ئەقلىمگە كەلگەندە بۇ مەھەللى... مىزدە ئون ئىككى ئۆيلۈك ئادەم بار ئىدى. ھەممىمىز ئاۋ... ۋالقى ئىككى ئائىلىلىك كۆچمەنىنىڭ بالا - چاقا، نەۋرە - چەۋرىلىرى ئىدۇق.

مەن سەلىمىخاننىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلىنىپ بوستان توغراقتا ئادەم ياشىغىنىغا 160 يىلدىن ئاشقانلىقىنى ھېسابلاپ چىقتىم.

كەنت پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى تۇردى نىياز بىلەن ئەھۋاللىشىپ بۇ كەنتتە 500 مو تېرىلغۇ يەر، 710 تۇياق چارۋا، 120 نوپۇس بارلىقىنى، ساۋاتلىقلار 40 تىن ئاشقانلىقىنى بىلدىم. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە: بۇ كەنتتىكى ئادەملەر باشقا يۇرتلارنى بىلمەيدىكەن، ناھىيە بازىرىغا بېرىپ كەلگەنلەر 10 دىن ئاشمايدىكەن، بىرەر ئىش بىلەن سىرتتىن كەلگەن كىشىلەرگە ھەيرانلىق بىلەن قارىشىدىكەن.

1993 - يىلى خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن بوستان توغراق كەنتىگە ئىككىنچى قېتىم باردىم. يول راۋانلىشىپ چوڭ - كىچىك ئاپتوموبىللار قاتنىيالايدىغان، دېھقانلار يېزا ۋە ناھىيە بازارلىرىغا بارالايدىغان بوپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئىككى مەھەللە، 83 ئائىلە، 350 نوپۇس، 564 مو تېرىلغۇ يەر بار.

پۇكا

خوتەن خەلقى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان زامانلاردا پۇكې ئىسىملىك بىر كىشى بۇ جايدا قازا قىلغان ۋە دەپنە قىلىنغانىكەن. بۇ جاي شۇ چاغلاردا پۇكې دەپ ئاتىلىپ دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەر تىلىغا پۇكا دەپ ئۆزلىشىپ قالغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 145 ئائىلە، 581 نوپۇس، 448 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

كۇسۇي

مويسىپىتلارنىڭ ئېيتىشىچە، نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ جايغا ئىگىدارلىق قىلغان باينىڭ ئىسمى — كۇسۇي ئىكەن. بۇ كەنت شۇ كىشىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە كېرىيە دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى كېرىيە ناھىيىسىدىن بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشىلەر ئالتۇن قېزىشقا كېلىپ يۇرتىغا قايتماي بۇ جايدا ماكانلىشىپ قالغانىكەن. ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئانا يۇرتىنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۆز مەھەللىسىنى كېرىيە دەپ ئاتىغانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 222 ئائىلە، 876 نوپۇس، 1114 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇزۇنئارال

ئۈچ تەرىپىنى تاغ - ئېدىرلار ئوراپ تۇرغان، شەرق تەرىپى دەرياغا يانداشقان، سۆگەت يوپۇرمىقى شەكلىدىكى ئۇزۇنچاق يېشىللىقنى كىشىلەر ئۇزۇنئارال دەپ ئاتاشقانىكەن.

بۇ جاي ئەسلىدە چىغلىق - يۇلغۇنلۇق بولۇپ، 1700 - يىللىرىدىن كېيىن كىشىلەر ماكانلىشىپ چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا كىرىشكەنىكەن.

بۇ كەنتتە تاغار دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. بۇ جايدىكى كىشىلەر ئەزەلدىن تاغار توقۇش بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن ئۇلارنىڭ مەھەللىسى تاغار دەپ ئاتالغانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 303 ئائىلە، 1230 نوپۇس، 1411 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇچات

ئىسلام قوشۇنلىرى، بۇددىست ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى بولغان نوقتۇرۇش، چوقتۇرۇشلارنى خوتەن تەرەپتىن قوغلاپ كېلىپ بىر كىشىدىن:

— بۇددىستلارنىڭ قايسى تەرەپكە قاچقىنىنى كۆردىڭىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى دەريانىڭ غەربىي قىرغاق تەرىپىنى كۆرسىتىپ:

— ئۇ چاتقا ئۆتۈپ كەتتى، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ جاي ئۇچات دەپ ئاتىلىپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 345 ئائىلە، 1340 نوپۇس، 927.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قۇيرۇقلۇق ئادەملەر توغرىسىدا

«ئۇچاتلىقلار ئارىسىدا قۇيرۇقلۇق يەتتە ئادەم بار» لىقى توغرىسىدىكى غەلىتە رىۋايەتنى ئاڭلىمىغانلار يوقتۇر بەلكىم. زادى كىملەرنىڭ قۇيرۇقى بار؟ ئۇچاتلىقلارمۇ بىر - بىرىدىن گۇمانلىنىدۇ.

ئىسلام قوشۇنلىرى ناماز ئوقۇۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇچاتلىق بىر كىشى ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنىڭ تۆشۈكىگە قۇم تىقىۋېتىپتۇ. ئۇرۇش باشلانغاندا مىلتىقلىرىنى تازىلاپ ئۈلگۈرەلمىگەن ئىسلام ئەسكەرلىرى يېڭىلىپ قاپتۇ - دە، قېچىش ئۈچۈن ئاتلىرىغا مىنەكچى بولۇپ قارىسا ئۈزەڭگىلەرنىڭ سول پۇت تەرىپى كېسىلىك تۇرغۇدەك. ئۈزەڭگىلەرنى ئوڭشاپ بولغىچە بۇددىست ئەسكەرلىرى ئىسلام قوشۇنلىرىدىن نەچچە يۈز كىشىنى چېپىپ تاشلاپتۇ. خوتەندە ئىسلام دىنى ئۈستۈنلۈككە ئېرىشكەندىن كېيىن سۈرۈشتۈرۈلۈپ، ئىسلام ئەسكەر-

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتى
www.uyghurkitap.com

لەرگە دۈشمەنلىك قىلغان ئۇ گۇناھكارنىڭ ئاللىقاچان
ئۆلۈپ كەتكەنلىكى، لېكىن ئۇ گۇناھكارنىڭ يەتتە بالى
سى ھاياتى ياشاۋاتقانلىقى مەلۇم بوپتۇ. دادىسىنىڭ ئىنت
تىقامى ئۈچۈن بالىسىنى ئۆلتۈرۈش ئىسلام ئەقىدىلىرىگ
ئۇيغۇن بولمىغانلىقتىن، ئاچچىق - غەزىپىنى پەسەيتىش
ئۈچۈن ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ ئىمامى: «ئەبەدىي ئەيىپ
لىك بولغايسەن، سانىڭ ئاشمىغاي، ئاز قالمىغاي» دەپ
قارغاپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ ئۇچاتتىكى قۇيرۇقلۇق كىشى
لەر سەككىزگە يەتكەن كۈنى بىرسى ئۆلەرمىش، ئالتىسى
قالغان كۈنى بىرسى تۇغۇلارمىش.

باغدات

ئەرەب قوشۇنلىرى بىلەن خوتەن بۇددىست ئەسكەر-
لىرى ئۇرۇش قىلغاندا ئىراقلىق شەيخجالالىدىن باغداتى
ئىسىملىك كىشى بۇ جايدا شېھىت بولغان ھەم ئۇنىڭ نا-
مىدا مازار تىكلەنگەنىكەن. شۇ زامانلاردىن باشلاپ بۇ
جاي باغدات دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 459 ئائىلە، 1651
نوپۇس، 1322.4 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تۇزاقچى

تۇزاقچى دېگەن ئاتالغۇنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرى-
سىدا بۇنداق ئىككى خىل كۆز قاراش مەۋجۇت بولۇپ
كەلمەكتە.

بىر خىلى: ئۇلۇغلىرىمىز (ئىسلام ئەسكەرلىرى) خو-
تەنگە يۈرۈش قىلغاندا بۇ جايدىكى ئادەملەر يول - يول-
لارغا توساق قورۇپ ئۇلارنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تەرسا-

لىق بىلەن قارشىلىق قىلغانىكەن. شۇ چاغدا «توساقچى» دېگەن ئاتالغۇ پەيدا بولۇپ، بارا ـ بارا «تۇزاقچى» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

پەنە بىر خىلى: مەھەللە پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرى بۇ جاي چىغ، قومۇش، يانتاقلىق بولۇپ، باشقا يۇرتلۇقلار بۇ جايدا تۇزاق (قىسماق) قۇرۇپ كېيىك، توشقان، تۈلكە قاتارلىق ياۋايى هايۋانلارنى تۇتىدىكەن. بۇ جايدا دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان كىشىلەرمۇ بۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن «تۇزاقچى» دەپ ئاتالغانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە ، 234 ئائىلە ، 812 نوپۇس، 936.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يېڭىمازار قەدىمكى قەبرىستانلىقى

مەزكۇر قەبرىستانلىق — سايباغ يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى تۇزاقچى ئالتۇن كان ئەتراپىدا بولۇپ، جەنۇب تەرىپىدە تاغ، شەرق ـ غەرب تەرىپى تاغ باغرىدىكى يانتۇ ئېگىزلىك، شىمال تەرىپى پەس بولۇپ بۇ يەردىن خوتەن ـ پىيالما ئۆستىڭى ئېقىپ ئۆتىدۇ.

1993 ـ يىلى 1 ـ ئايدا بۇ قەبرىستانلىق «ئالتۇن ئىزدىگۈچىلەر» تەرىپىدىن كولانغان. كولانغان بىر قەبرىنىڭ جەنۇبتىن ـ شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تۆت مېتىر ، شەرقتىن ـ غەربكە كەڭلىكى 3.25 مېتىر، چوڭقۇرلۇقى ئۈچ مېتىر بولۇپ، قەبرە تۈزۈلۈشى ۋە دەپنە قىلىش ئادىتى لوپ سامپۇل قەبرىستانلىقى دەۋرى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3 ـ ئەسىردىن مىلادى 1 ـ ئەسىرگىچە) غا ئوخشايدۇ.

مەزكۇر قەبرىگە كۆپلىگەن جەسەتلەر دەپنە قىلىنغان بولۇپ، ئالدى بىلەن ياغاچتا سۆچەك ياساپ، شاخ ـ شۇم-

ئۇيغۇر كىتاب بىلىكى www.uyghurkitap.com

بىلارنى قويۇپ، ئۇستىگە جەسەت ياتقۇزۇلغان. سۆڭچ
ئاستىغا ساپال كوزا قويۇلغان. بۇ ئېھتىمال جەسەت كۆ
قاچىلانغان ساپال كوزىلار بولسا كېرەك. بۇ قەبرىدىن يە
ئالتە ـ يەتتە دانە ياغاچ ئاياق، 16 ـ 17 دانە ساپال كو
قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىق بۇيۇملىرى تېپىلغان
بۇ قەبرىدىن ياغاچ تاۋۇتقا سېلىپ دەپنە قىلىنغان جەسەت
لەرمۇ تېپىلدى.

تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، مەزكۇر قەبرىستانلىقتى
يەنە مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان قەدىمكى قەبرىلەر ناھايىتى
كۆپ. 1993 ـ يىلى بۇ قەبرىستانلىق ناھىيە دەرىجىلىك
قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قاتارىغ
كىرگۈزۈلۈپ مۇھاپىزەت قىلىندى.

(بۇ ماقالىنى مەتكېرىم ئىسمايىل تەييارلىغان)

دۇتار

بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە لايقىلىق ئادەملەر كۆچۈپ
كېلىپ ماكانلاشقانىكەن. بۇ كىشىلەرنىڭ كاللىسى دۇتار-
نىڭ قۇرسىقىدەك سوقا ئىكەن. بۇنىڭدىن 180 يىل ئىلگىرى
مەتتوختىخان غوجا (مەتتۇرسۇنخان ھاجىنىڭ بوۋىسى) نىڭ
ئېتىزلىقلىرىغا ئېقىۋاتقان سۇ ئازىيىپ قاپتۇ. مەتتوخ
تىخان ھۇجرىدارىنى سۇ ياقىلاپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. ھۇج
رىدار ئېرىقنىڭ بېشىغا چىقىپ سۇنى ئۇلغايتىپ كەپتۇ.
مەتتوختىخان ئۇنىڭدىن:

— سۇنى بىر كىم باغلىۋاپتىكەنمۇ؟ ـ دەپ سوراپتۇ.
ھۇجرىدار:

— دۇتار باشلار باغلىۋاپتىكەن، ـ دەپتۇ. مەتتوختىخان

— ئۇ دۇتار باشلار بىزدىن سۇ تالىشىپ نېمىسىگە
نوچىلىق قىلىدىكەن؟ ئۆزىمىزنى بىر كۆرسىتىپ قويىمە

-اق بولمىغۇدەك ئۇ دۇتار باشلارغا-دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشىلەرگە «دۇتارباش» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. ئۇلارنىڭ مەھەللىسى «دۇتار» دەپ ئاتىلىپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 280 ئائىلە، 1002 نوپۇس، 1065 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توغراسۇ

بۇ جاينىڭ يەر شەكلى مۇرەككەپ، چوڭ-چوڭ ئۆرلۈكلار بىلەن ئېگىزلىكلەر گىرەلىشىپ كەتكەنلىكتىن، جەنۇب تەرەپتىن كەلگەن سۇ دۆڭلۈككە ئۇسسۇپ شەرق تەرەپكە بۇرۇلۇپ ئاققانىكەن، توغرا سۇ دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 230 ئائىلە، 902 نوپۇس، 1312.7 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توقايىيار

بۇ جاينىڭ ئوتتۇرىسىدا جەنۇبتىن-شىمالغا ئاققان ئېرىق شەرق ۋە غەرب تەرەپلەرگە يار كېتىپ ھەممە يەردە قولتۇق شەكلىدە يارلىق كۆرۈنگەنلىكتىن، بۇ كەنت توقايىيار دەپ ئاتالغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 225 ئائىلە، 991 نوپۇس، 1444 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تامىلىق

تەخمىنەن 200 يىل ئىلگىرى ئاقسارايلىق نەششىكام دېگەن كىشى بۇ جايغا كۆچۈپ كېلىپ ئىككى ئېغىز ئۆي بىنا قىلىش ئۈچۈن تام سالپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

— بۇ تاملارنى كىم سالدى؟

— نەشىنكامنىڭ سالغان تاملىرى، — دېگەندەك سۆ

ئال - جاۋابلار تەكرارلىنىپ بۇ جاي دەسلەپتە «نەشـ
كامنىڭ تاملىقى»، كېيىنچە «تـاملـىق» دەپ ئاتىلىپتـ
(نەشىنكامنىڭ پەينەۋرىسى بۇ يىل 55 ياشقا كىردى.)
كەنتتە نەشىنكامنىڭ ئەۋلادلىرى ئاز سانلىقنى، لايىقىد
كۆچۈپ كەلگەنلەر كۆپ سانلىقنى ئىگىلىدى.

هازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 239 ئـائىلە، 4
نوپۇس، 1784 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە سايىت دەپ ئاتىلىدىغان بىر مـەھەل
بار. سايىت — بۇ جايدا ئەڭ دەسلەپ ئولتۇراقلاشقان ك
شىنىڭ ئىسمىدۇر.

قوتاز سايباغ

بۇنىڭدىن 200 يىل بۇرۇن لايىقىلىق يۇسۇپ هاجـ
دېگەن كىشى بۇ سايلىقتا قوتاز باققانىكەن. ئۇنىڭ ئەۋ
لادلىرى ۋە باشقا جايلاردىن كۆچۈپ كەلگەن كىشىلەر ب
سايلىقتا تېرىقچىلىق قىلىپ، ئېتىز - باغلارنى بىنا قىل
غانلىقتىن بۇ مەھەللە «قوتاز سايباغ» دەپ ئاتالغانىكەن

هازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 304 ئائىلە، 263
نوپۇس، 1459 مو تېرىلغۇ يەر بار.

خەلپە سايباغ

بۇ ئاتالغۇنىڭ ئۆزىدىنلا بۇ جاينىڭ ئىلگىرىكى ز
ماندا سايلىقتا باغ بىنا قىلغان خەلپىلەرگە مەنسۇ
بولغانلىقى چىقىپ تۇرىدۇ.

هازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 168 ئـائىلە، 63
نوپۇس، 1373.8 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قىشلاق

قىش ۋە ئەتىيازغا يېتەرلىك پىچان- سامان قاتار-لىق يەم- خەشەكلەر بۇ جايغا تاغدەك دۆۋىلىنىپ، غوجى-لارنىڭ نەچچە مىڭلاپ چارۋا-ماللىرى بۇ يەردە قىشلىتىل-غانلىقتىن «قىشلاق» دەپ ئاتالغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 202 ئائىلە، 872 نوپۇس، 1049.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كامپا

ئەسلىدە بۇ جايدا بىر نەچچە مىڭ مو دائىرىسىدە تەبىئىي چوڭقۇرلۇق بار ئىكەن. ئىلەكنىڭ (تەبىئىي ئې-قىننىڭ) سۈيى بۇ يەرگە چىڭقىلىپ تۇرىدىكەن. ئەتراپ-تىكى كىشىلەر بۇ جاينىڭ تۆگمەننىڭ خامپىسىدەك پەس بولغىنىغا قاراپ بۇيەرنى خامپا دەپ ئاتاپتۇ. ۋاقىت ئۆت-كەنسېرى خامپا دېگەن بۇ ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا «كامپا» بولۇپ ئۆزلىشىپ قاپتۇ. تۇردى ئاخۇن قاتارلىق پېشقە-دەملەرنىڭ ھېسابلىشىچە، بۇ جايدا ئادەم ئولتۇراقلاشقى-نىغا تېخى 200 يىل بولماپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 250 ئائىلە، 850 نوپۇس، 1093 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تامئېغىل

بۇنىڭدىن 130 يىل ئىلگىرى ئىسمايىلخان غوجىنىڭ چارۋا - ماللىرى بۇ جايدا بېقىلىدىكەن. چارۋا-ماللارنى كېچىسى سولاپ قويۇش ئۈچۈن بىر نەچچە جايدا تام سېلىپ ئېغىل ياسالغانلىقتىن بۇ جاي «تامئېغىل» دەپ ئاتال-غانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 236 ئائىلە
نوپۇس، 1169 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يۇمىلاق چاشقان①

ئىلگىرى بۇ جاي چىغ- قومۇش، يۇلغۇنلار ئۆسك
جاڭگال ئىدى. 1960- يىلىدىن باشلاپ «ئالغا» گۇڭشېسى د
بەرلىكى نوپۇسى جىق، يېرى ئاز بولغان ئۇچات، تۇز
چى، قوشلۇق كەنتلىرىدىن 30 دىن ئارتۇق دېھقان ئائىلە
سىنى كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇردى.

يەر ئېچىپ ئېرىق چاپقاندا، بېلى قىسقا كالتا چ
قانلار قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرغانلىقتىن كىشىلەر:

— قەيەرگە كەتمەن سالساق شۇيەردە يۇمىلاق چا
قاننىڭ ئۇۋىسى بار ئىكەن.

— نەگە قارىساق شۇ يەردە يۇمىلاق چاشقان كۆرۈنىدۇ
دېيىشكەنلىكتىن بۇ جاينىڭ نامى «يۇمىلاق چاشقا
بولۇپ قالدى.

هازىر بۇ كەنتتىكى مەھەللە بەشكە، ئائىلە 215 ك
نوپۇس 785 كە، تېرىلغۇ يەر 1144 موغا يەتتى.

يۇمىلاق چاشقان خارابىسى

مەزكۇر خارابە — قاراقاش ناھىيە زاۋا يېزىسىنىڭ
شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ئومۇمىي دائىرىس
هازىرقى تۇز زاۋۇتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ب
كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ يەردىن قەدىمكى ئاھال
رايونى، تاشلاندۇق ئۆيلەر، ساپال خۇمدان ئىزى قاتا

① يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان «چېگىلىك» دەپ ئاتىلىدىغان بولد

لىقلاردىن باشقا، مىس پۇل پارچىلىرى، نەقىشلىك مىس تامغا، مارجان، ساپال پارچىلىرى قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىق بۇيۇملىرىنى ئۇچراتتۇق.

دەۋرى تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2- ئەسىردىن مىلادى 10- ئەسىرگىچە بولۇپ، خوتەننىڭ جۇمىلىدىن قارا- قاشنىڭ ئاھالىلار جايلىشىش ئەھۋالى ۋە ئەينى دەۋردىكى مەدەنىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا مەلۇم قىممەتكە ئىگە.

(بۇ ماقالىنى مەتكېرىم ئىسمائىل تەييارلىغان)

تۆمۈرچوق قەدىمكى خۇمدان ئىزى

مەزكۇر خارابە سايباغ يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى ساي- غا جايلاشقان بولۇپ، غەربىدە زاۋا داۋبەن، شىمالىدا «يوڭخۇڭ» ئۆستىڭى بار. بۇ يەرنىڭ دائىرىسى كەڭ بو- لۇپ، تەخمىنەن بىر كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. 14يەردە قەدىمكى ساپال خۇمدىنىنىڭ ئىزى بار. بۇ خۇمدانلارنىڭ بەزىلىرى قىسمەن بۇزۇلغان بولسىمۇ، كۆپ قىسمى ئا- ساسەن ياخشى ساقلانغان. بەزىلىرىدە ئوچاق ئىزلىرى ھازىرمۇ ئېنىق كۆرۈنىدۇ.

خۇمدان جايلاشقان دائىرە چوڭ تۈزلەڭ بولۇپ، خۇم- دانلار خۇددى تۆگە لوكىسىدەك تەرەپ - تەرەپكە چېچىلغان. يەر يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئىككى-ئۈچ مېتر، ھەتتا بەزىلىرى ئۇنىڭدىنمۇ ئېگىز.

خۇمدان ئەتراپىدا ساپال بۇيۇم پارچىلىرى ئىنتا- يىن كۆپ بولۇپ، يەر يۈزىنىمۇ كۆرگىلى بولمايدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

مەزكۇر قەدىمكى خۇمدان ئىزلىرى خوتەننىڭ سا
چىلىق تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم تەتقىقات قىممە
تىگە ئىگە. دەۋرى تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2-
ئەسىردىن مىلادى 10- ئەسىرگىچە.

سېغىزچوق خۇمدان ئىزى

مەزكۇر خارابە—تۆمۈر چىق خۇمدان ئىزىنىڭ شە
تەرىپىدە بولۇپ، دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ. ئۈچ-تۆت يې
ساپال خۇمدىنىنىڭ ئىزى بار.

بۇ يەردىن ھەر خىل رەڭدىكى ساپال بۇيۇم پارچىلى
تاش قورال پارچىلىرى، مىس بۇيۇم پارچىلى
مارجان، ساپال قورچاق پارچىسى قاتارلىق قىممە
لىك مەدەنىيەت يادىكارلىق بۇيۇملىرى تېپىلدى.

دەۋرى تەخمىنەن 10- ئەسىردىن بۇرۇن. بۇ خوت
نىڭ قەدىمكى زامانىدىكى ساپال قۇيمىچىلىق تارىخ
ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىردىنبىر ماددى مەدەنىيەت يادىك
لىقتۇر.

(بۇ ماقالىنى مەتكېرىم ئىسمائىل تەييارلىدى)

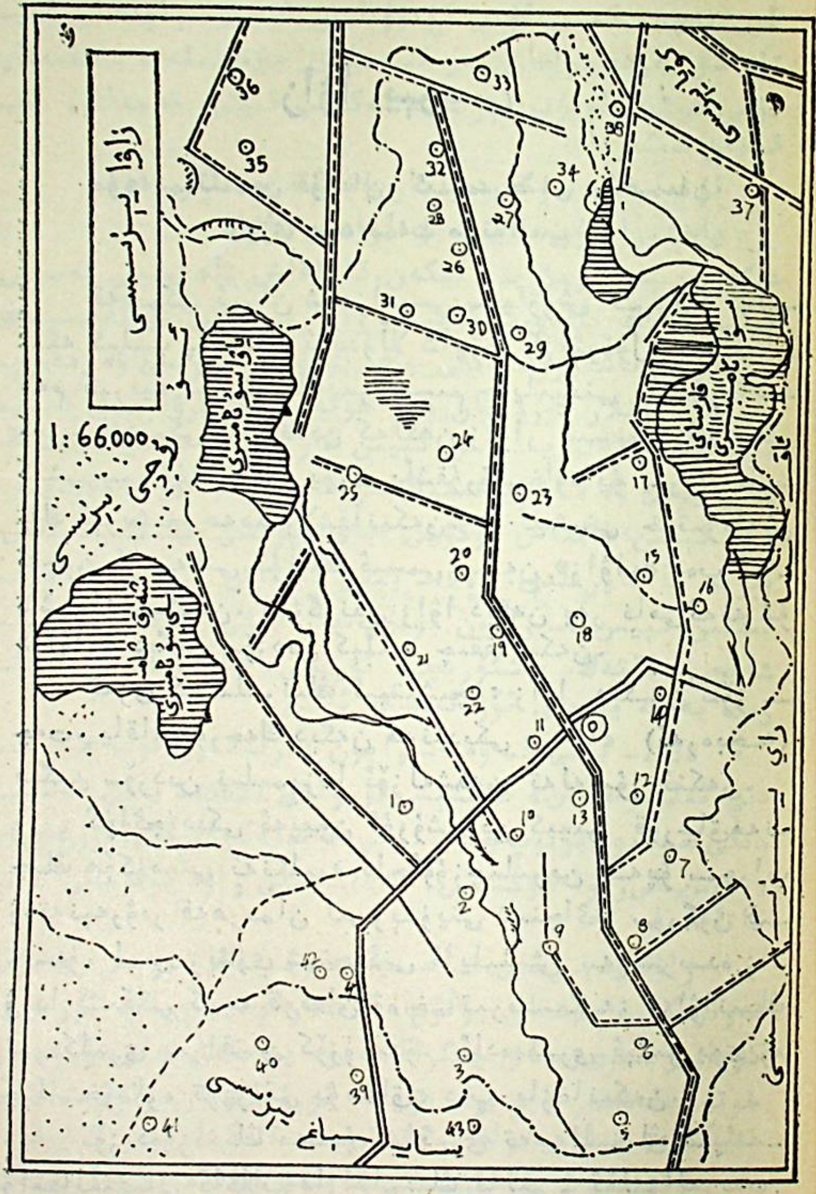
1:66.000

زاۋا يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، ئىمىرجان راخمان،
روزى مۇھەممەت مۇتەللىپ

قەدىمكى ئىران شاھزادىسى سىياۋۇش كېرىيە دۆ
تىگە كېلىپ پادىشاھ ئابدۇللا شاپۇغا كۈيئوغۇل بول
ھەم كېرىيە دۆلىتىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى باشقۇرغا
كەن. قەدىمكى ئىراندىن كەلگەن زاۋار ئىسىملىك ب
كىشى سىياۋۇشنىڭ يۇرت باشقۇرۇشىغاۋە بۇ يەردە ئۆ
تەڭ قېزىشىغا ھەمكارلاشقانىكەن. بۇ كىشىنى خاتىرىلە
ئۈچۈن ئۆستەڭنى ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن «زاۋار» دەپ ئـ
تاشقانىكەن. بۇگۈنكى زاۋا دېگەن يەر نامى ئەنە ش
«زاۋار» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققانىكەن.

بەزى كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: زاۋا دېگەن سۆز
چەت، ياقا، بۇرجەك دېگەن مەنادىكى «زابا» (ئەرەبچـ
دېگەن سۆزدىن تىلىمىزغا ئۆزلەشكەن تەلەپپۇز ئىكەن.

گۇاڭجۇدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن قورچاقمە
چىڭ ھۆكۈمىتى ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرىنى ئەپۇ سور
ۋەتەنپەرۋەر قەھرىمان لىن زېشۈينى شىنجاڭغا سۈرگۈن ق
لىدۇ. لىن زېشۈي شىنجاڭنى ئايلىنىش سەپىرىدە ز
ۋادا ئىككى كېچە قونغان ۋە خاتىرىسىگە: «زاۋانىـ
تېرەكلىرى يىراقتىن كۆرۈنىدۇ. ئادەملىرى ئېگىز بوي
چېلىشخۇمار، تۆپرىقى يۇمشاق» دەپ يازغانىكەن.

ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر شائىرى تەجەللىنىڭ كېلـ
ۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قاراقاشنىڭ ئالىم - ئۆلىمالىرىدى

ئۇن نەچچە كىشى ئۇنى كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن زاۋىغا چىقىپ-
تۇ. شۇ يەردە بولغان بىر قېتىملىق مۇتالىئەدە باشقىلار
ئۇنى شېئىر ئوقۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىپتۇ. تەجەللى ئو-
قۇغان شېئىردا:

ئۇندا دەردلەرگە دەۋا بار بۇندا ھاجەتلەر راۋا،
ياخشىراقتۇر بەلىخ بۇخارادىن زاۋا.

دېگەن مىسرالارمۇ بار ئىكەن. قاراقاش ناھىيىسى تەسىس
قىلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە زاۋا مىڭلىكى خوتەننىڭ
بىۋاسىتە باشقۇرۇشىدىكى جاي بولۇپ، ھەربىي ۋە مەمۇ-
رىي ئورگانلار قۇرۇلغان ھەم خوتەننىڭ دەرۋازىسى بول-
غانىكەن. 1937- يىلىدىن كېيىن قاراقاش ناھىيىسىنىڭ
6- رايونى ۋە 8- رايونىنىڭ بىر قىسمى بولدى. 1944- يىل-
دىن كېيىن قاتناش تۈگۈنى باي يېزىسى ئىلگىرىلەش
يېزىسىغا ئايرىلدى. 1948- يىلى قاتناش يېزىسى ئازاد-
لىقتىن كېيىن 4- رايون بولۇپ، يار بېشى، قۇمئېرىق، با-
شاقچى، ئۆتەڭ، باشئۈرىچى، ئۈرىچى، جايتېرەكتىن ئىبا-
رەت يەتتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

1958- يىلى 3- ۋە 4- رايون بىرلەشتۈرۈلۈپ «جەند-
دىي ئىلگىرىلەش» گۇڭشېسى قۇرۇلدى (1962- يىلى ئەسلى-
دىكى 3- رايون بۆلۈپ چىقىرىلىپ «ئالغا» گۇڭشېسى قۇرۇلدى).
1978- يىلى زاۋا گۇڭشېسى، 1984- يىلى زاۋا يېزىسى دەپ
ئاتالدى.

زاۋا يېزىسى ناھىيىمىزنىڭ غەربىي جەنۇب
تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ئاقساراي، سايباغ، ئۈرىچى،
كۆيا يېزىلىرى بىلەن چېگرالىنىدۇ. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى
خوتەن-قەشقەر ماي يولى بويىغا ئورۇنلاشقان بولۇپ، ناھىيە
مەركىزى بىلەن بولغان مۇساپىسى 11 كىلومېتىر كېلىدۇ.
1996- يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساس-

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتىپى www.uyghurkitap.com

لانغاندا، بۇ يېزىدا 162 مەھەللە، 34 مەمۇرىي كەنت، 9092 ئائىلە، 40 مىڭ 367 نوپۇس، 4 مىڭ 626 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 16 مىليون 657 مىڭ 14 كىلوگرامغا يېتىپ، ئالدىنقى يىلدىكىدىن 3.93% ئاشتى. پاختا 680مىڭ 96 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 256 مىڭ 225 كىلوگرام كېمەيدى. پىلەغوزىسى42 مىڭ 198 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى چارۋا 89 مىڭ 700 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 2.73% كۆپەيدى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 555 يۈەنگە چۈشۈپ، بۇلتۇرقىدىن 21 يۈەن ئازايدى.

زاۋا يېزىسىدىكى مەمۇرىي كەنت ناملىرى

⊙زاۋا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. قوقان
2. يار بېشى
3. شاخلىق
4. ئېگىز ئېرىق
5. لەڭگەر
6. شەيدان
7. قۇمئېرىق
8. توغراق مازار
9. سايىنغۇچ
10. كۆتىرەم
11. شورلۇق ئېرىق
12. كۆتەكئېرىق
13. زاۋا
14. ئارىغول
15. باشاقچى
16. كۆلئېرىق
17. بۇغداي ئېرىق
18. تېرەك ئايلا
19. ئۆتەڭ
20. ئۇجمە ئايلا
21. يېڭىئۆستەڭ
22. مازار ئايلا
23. جايتېرەك
24. تۆگە توغراق
25. چوكان جىلغا
26. باشئۇرىچى

27. خېنى
28. ئايا غمازار
29. خۇمدان
30. توغرا يار
31. توپچا
32. ئۇرىچى
33. بارامسۇيى
34. قاشبويى

خەرىتىگە چۈشكەن چېگرىداش يېزىلاردىكى كەنتلەر

ئۇرىچى يېزىسىدىن: 35. چۇقۇ جىلغا، 36. توغراق ئالدى

كۇيا يېزىسىدىن: 37. قارا قوزۇق، 38. قاقلىق.

سايباغ يېزىسىدىن: 39. قوشلۇق، 40. قىشلاق، 41. چىگىلىك، 42. ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، 43. ناھىيىلىك پىلە ئۇرۇقچىلىق مەيدانى

قوقان

69 ياشلىق سۇلايمان ئاخۇننىڭ 1949 - يىلى بوۋىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ سۆزلەپ بېرىشىچە، 1860 - يىللىرى خوتەننىڭ ئەلچى ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجىم ياقۇپ بەگنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن بۇجايغا ناھايىتى چوڭ قورغان① سالدۇرغانلىقتىن بۇ جاينىڭ «سېرىق سۇ» دېگەن نامى «قورغان» غا ئۆزگەرگەنىكەن. (بۇ يەردە كەڭ سازلىق بولۇپ سۈيى سېرىق كۆرۈنگەچكە، كىشىلەر بۇ جاينى سېرىقسۇ دەپ ئاتاشقانىكەن.) «قورغان»

① بۇ قورغاننىڭ ئىزناسى ھازىرمۇ ئۇچرايدۇ.

www.uyghurkitap.com

سۆزى ۋاقىتتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «قوقان» غا ئۆزگىرى
قاپتۇ.

1880 - يىللىرى مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ خوتەندىكى باش ئەمەلدارى بۇ قورغاننى مۇستەھكەملەپ دەرۋازىسىنى يېڭىلاپ باج ۋە تامۇژنا ئىشخانىلىرىنى تەسى قىپتۇ. سودىگەر - كارۋانلارنى باشقا يولدىن مېڭىشنىچەك لەپ بۇ دەرۋازىدىن ئۆتكۈزۈپ رەسمىيەت بېجىرىپ بېرىد دىكەن.

بۇ جاينىڭ ئىسمىنى «قورغان ئەمەس، قوقان» دەي چۈشەندۈرگۈچىلەر مۇبار. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، قورغار دەرۋازىسىدىن ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ پۇل - ماللىرى چېرىك لەرنىڭ تالان - تاراج قىلىشىغا ئۇچراپتۇرغانلىقتىن، بۇ دەرۋازىدىن ئۆتۈش كىشىلەرنى ۋەھىمىگە سالىدىغان بولۇپ قاپتۇ. كىشىلەر بىر - بىرىگە:

— قورغاندىن قورقاك، - دەپ تەۋسىيە قىلىدىكەن «
«ئېھتىيات قىلىڭ» دېگەن مەنادىكى «قورقاك» سۆزى كى شىلەرنىڭ كەيپىياتىنى ئۇدۇل ئىپادە قىلغانلىقتىن دەر- ۋازا ئەتراپى قورقاكدەپ ئاتىلىپ قاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆ- تۈشىگە ئەگىشىپ بۇ ئاتالغۇ «قوقان» غا ئۆزگىرىپ كەنت- نىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە 385 ئائىلە، 1575 نوپۇس، 2604 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يار بېشى

بۇ كەنت ياۋا يېزىسىغا سۇ بارىدىغان ئۆستەڭنىڭ باغرىدا جايلاشقان بولۇپ، بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىل ئىل گىرى ئۆستەڭنىڭ قېشىدىن يار ئېلىپ كېتىپتۇ. يار چوڭ

قۇر ھەم كەڭ بولغاچقا، بۇ ئەتراپتا ئولتۇراقلاشقان مە-
ھەللىلەر «يار بېشى» دەپ ئاتىلىپتۇ.
ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 255 ئائىلە، 1182
نوپۇس، 1868 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شاخلىق

بۇ جاي نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى توغراق-يۇلغۇن-
لار بىلەن قاپلانغان چاتقاللىق ئىكەن، ئەتراپتىكى كى-
شىلەر يېقىلغۇ قىلىش ۋە ئۆي-ماكان سېلىش ئۈچۈن لازىم
بولغان ئوتۇن، شاخ، تاتىلارنى بۇ يەردىن ئېلىپ كەتكەن-
لىكتىن بۇ جاينى شاخلىق دەپ ئاتىغانىكەن.
ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 267 ئائىلە، 1098 نو-
پۇس، 2666 مو تېرىلغۇ يەر بار.

«كالا تېرىسىچىلىك زېمىن لازىم»

خوتەن يەكەن خانلىقىغا قارايدىغان زامانىنىڭ بىر
يىلى يەركەنخانى شاخلىقتىكى غوجىلارنىڭ ۋەكىلىنى ئۆ-
زىنىڭ ھۇزۇرىغا چاقىرىپ بۇيرۇقنامە ئەۋەتىپتۇ. ياشتا
چوڭراق بىر غوجا شاھنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن چوڭ يا-
غاچ ساندۇق ياسىتىپ توپا قاچىلاپتۇ. يېشىغىلى بىر ھەپ-
تە قالغان ئىككى تۈپ تاۋۇزنى توپا بىلەن يىلتىزىنى ئاج-
رىتىۋەتمەي بۇ «ساندۇق ئېتىز»غا ئاۋايلاپ كۆچۈرۈپتۇ.
تاۋۇزلارنىڭ قۇرۇپ كەتمىگىنىگە ئىشەنگەندىن كېيىن
ساندۇقنى ئات ھارۋىسىنىڭ ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. يول-
بويى تاۋۇز يىلتىزلىرىنىڭ زەخىملەنمەسلىكى ئۈچۈن ئات-
لارنى ئاستا، يېلىنىڭ تۈز يېرى بىلەن ھەيدەپ، تاۋۇزغا
سۇ قويۇپ — ئەي قىلىپ مېڭىپتۇ. ئۇلار بىر ھەپتىدىن كې-

يېنى رىكەنگە كېلىپ خاننىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ.
ئۇنىڭدىن :
— ئاڭلىشىمچە، جەمەتىڭلاردىكى كىشىلەر بىر-
رىنى پالانىخان، پۈستانىخان دەپ چاقىرىشىدىكەنمىل
سىلەخانلىقتا بىز بىلەن ئۆزەڭگەسۇ قوشتۇرۇپسىلەر. بىزك
سىلەكىم بۇنىمۇ بىلمەمسىلەر؟-دەپسوراپتۇ. غوجا ئېگىل
تەزىم قىلىپ:
— يوغسۇ شاھىم، ئۆزلىرى بىلەن خانلىق تالىشىش
ھەددىمىز يوق، بىز تېرىقچىلىق قىلىدىغان خەقبىز. ئۆز
مىزنىڭ داخان ① ئىكەنلىكىمىزنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئېب-
مىمىزنىڭ ئاخىرىغا خان دەپ قوشۇپ قويۇپتىمىز، ئۆز
لىرى دۇرۇس كۆرمىسىلە ئۇنداق ئاتاشمايلى،- دەپتۇ.
پەمسىزخان ئۇنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ:
— مەيلى، يامان نىيەتتە بولماپسىلەر، قانداق چا-
قىرىشساڭلار ئىختىيارىڭلا،-دەپتۇ. غوجىنىڭ ئىشارىتى بىلەن
ئۇنىڭ ھەمراھلىرى تاۋۇزلارنى ساندۇق بىلەنلا خاننىڭ
ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ، غوجا:
— پېقىر قۇللىرى خان ئۇلۇغلىرىغا بىر ئەرزىمەس
سوۋغاتنى ئېلىپ كەلگەنىدىم،- دەپتۇ. خان ئۇنىڭ سادا-
قىتىگە ۋە يەم-پاراستىگە قايىل ھەم ھەيران بولۇپ:
— بارىكاللا، بارىكاللا، ھەر قانداق تەلىپىڭىز بول-
سا دەڭ، مەن قوبۇل قىلىمەن،- دەپتۇ. غوجا:
— چوڭ تەلىپىم يوق، پەقەت كالا تېرىسىچىلىك زې-
مىن تەلەپ قىلىمەن،- دەپتۇ. خان: «كالا تېرىسى دائى-
رىسىدىكى زېمىننى ئۆزى خالىغان جايدىن تاللىسۇن، بۇ
يەرگە باج-سېلىق تاپشۇرمىسۇن» دەپ پەرمان يېزىپ

① دېھقان دېگەن مەنادىكى يەرلىك شىۋە.

مۆھۈر بېسىپ بېرىپتۇ. غوجا شاخلىققا قايتىپ كېلىپ چوڭ
بىر كالىنىڭ تېرىسىنى ئۈستىرا بىلەن قىلدىنمۇ ئىنچىـ
كە تىلىپتۇ. ئۇنى تارتىپ ماڭغانچە، بىر ئۇچى خوتەنـ
نىڭ پوكا، ئەگىرساي، لاڭزۇ، يەنە بىر ئۇچى قاراقاشنىڭ
ئۇجات، توزاقچى، قوقان، زاۋا، ياۋا دېگەن يەرلىرىگىچە
سوزۇلۇپتۇ، خاننىڭ يارلىقىغا ئاساسەن غوجا كالا تېرىـ
سى سوزۇلۇپ بارغان ھەممە يەرگە ئىگىدارلىق قىلىشقا
باشلاپتۇ.

بۇ بىر رىۋايەتمۇ ياكى شۇنداق بىر ئىش بولۇپ
ئۆتكەنمۇ؟ بۇنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايلى، لېكىن
غوجىلارنىڭ يۇقىرىدىكى جايلاردا نەچچە مىڭ مو ئېتىزـ
لارنى، جىلغا، ساي، جاڭگاللارنى ئىگىلەپ كەلگەنلىكى
راست.

شاخلىق فېئودالىق قورۇسى

شاخلىق كەنتىدە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىـ
لىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى — «شاخلىق فېئوـ
داللىق قورۇسى» بار.

مەتتۇرسۇنخان غوجا 1925 - يىلى بىنا قىلغان 31
مو كۆلەمدىكى بۇ ئارامگاھ باغ، ئېگىز تام بىلەن قورشالـ
غان بولۇپ، باغنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە ياۋروـ
پا نۇسخىسىدا سېلىنغان تۆت ئېغىزلىق ئۆي بار. بۇئۆيـ
گە ئىشلىتىلگەن پەنەركە ۋە رەڭلىك ئەينەكلەر ھىندىسـ
تاندىن كەلتۈرۈلگەنىكەن.

باغدا ھەممە يەردە ئۇچراپ تۇرىدىغان ئۆرۈك، شاپـ
تۇل، ئاق ئالما، توغاچ، ئەينۇلىلاردىن باشقا، چەتئەلـ
لەردىن كەلتۈرۈلگەن، نۇرغۇن كىشىلەر كۆرمىگەن سىرتىـ

گۈل، كاپۇستا، چىنار، سوپۇن دەرىخى، ئارچا، قار
قاتارلىق زىننەت دەرەخلىرىمۇ بار. سوپۇن دەرىخى
تىكىنى مىختەك قاتتىق ھەم ئۈچلۈق بولۇپ، ئۇزۇنلۇ
20~2 سانتىمېتىرغىچە كېلىدۇ. يەرلىكلەر «مىخ
دەرىخى» دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ باغدا پاكار غوللۇق، كەڭ
پۇرماقلىق ئۈجمە ئېتىزلىرىمۇ بار. 1945 - يىلى مە
تۇرسۇنخان ھەججىدىن قايتىش سەپىرىدە ھىندىستاندىن
نەچچە تۈپ ئۈجمە كۆچىتىنى يىلتىزى بىلەن لالايغا ۋەرە
كە ئوراپ ئۆزى ئېلىپ كەلگەن ۋە باغقا كۆچۈرۈپ ياشا
تىپ كۆپەيتكەنىكەن. بۇ باغ ئازادلىقتىن كېيىن نا
يىلىنىڭ دېھقانلار جەمئىيىتى تەرىپىدىن، 1962 - يىلىد
كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم تەرىپىدىن باشقۇرۇلۇپ، 1983
يىلىدىن كېيىن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى
باشقۇرۇش ئورنىنىڭ ئىگىدارلىقىغا ئۆتتى.

مەتتۇرسۇنخان ھاجى توغرىسىدا

ئىسمايىلخان غوجا ئوغلى مەتتۇرسۇنخان 1902 - يى
لى شاخلىقتا تۇغۇلغان.

ئۇ شىنجاڭدا ۋە سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا نەش
قىلىنغان گېزىت - ژۇرناللارنى ھەر كۈنى ئوقۇيتتى. دەل
دەرەخ ئۆستۈرۈش، مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۇلاشقا ئامرا
ئىدى. مەمتىلىخان غوجا ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئامراق ب
لۇپ، يولدا باشقا، داستىخاندا تۆرگە ئۆتۈۋالاتتى. ب
قېتىملىق مېھماندارچىلىقتا غوجىۋىللاخان نارازى بولۇ

— ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ نەسەب - ھۆ
مەت تەرتىپىمىز بىلەن ماڭىدىغان - ئولتۇرىدىغان قائى
دە - يوسۇنىمىز بار. يۈرۈش - تۇرۇشىمىز بۇنداق ئ

غىلدىن چىققان كاللاردەك بولۇپ قالسا سەت تۇرىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن مەتتۇرسۇنخان ھاجىم يولدا باشتا ماڭسۇن، داستىخاندا تۆردە ئولتۇرسۇن، ئۇنىڭ يېنىغا جالالىدىنخان غوجام، ئۇنىڭ يېنىغا، ... دەپ 10 نەچچە غوجىنىڭ مېڭىش - ئولتۇرۇش تەرتىپىنى بەلگىلەپ قويغانىدى. مەتتۇرسۇنخان ھاجىم ياشتا جالالىدىنخاندىن كىچىك بولسىمۇ، بىلىم مەرتىۋىسى ئارتۇق بولغاچقا ھۆرمەتتە يۇقىرى ھېسابلىناتتى.

ھاجىم خوتۇن - بالىلىرىغا قاتتىق، ئىنچىكە تەلەپ قويىدىغان سەپرا مىجەزلىك كىشى ئىكەن، يوتقىنىدىن بىر غېرىچچە يىپ چىقىپ قالغانلىقتىن خوتۇنى گۆھەرتاجىخانغا:

— ياتىدىغان يېرىم نېمىشقا پاكىز تۇرمايدۇ؟ -دەپ ۋارقىراپ ئىككى تەستەك سالغانىكەن، گۆھەر تاجىخان ئېرىنىڭ بۇ قەدەر زىرىكلىق بىلەن باشقۇرىشىغا چىدىماي دۆلەتمەن ئائىلىدىن، «غوجا ھاجىمنىڭ خېنىمى» بولۇشتەك مەرتىۋە - ئىناۋەتتىن ۋاز كېچىپ ئاجرىشىپ كەتكەنىكەن. ھاجىم بىر كۈنى توقايىيا كەنتىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىر ئۆيگە كىرىپ قاپتۇ. بۇ ئۆينىڭ ئىگىسى قاسىماخۇن قۇشقاچ — نامرات بولسىمۇ، دىيانەتلىك، ئىمانى كامىل كىشى ئىكەن. ھاجىم ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىپ بۇ كەنتنىڭكى يەرلىرىدىن ئون مو ئىلتىپات قىپتۇ. بۇنىڭ بەدىلىگە:

— مەن بۇ يەرگە كېلىپ قالسام ئات - ئۇلاغلىرىمغا ئوت - بوغۇز بېرىپ قويغايلا. ئېرىق بويىدىكى دەل - دەرەخلىرىمگە قاراپ قويغايلا، - دېگەنىكەن. قاسىماخۇن قۇشقاچ بۇ ئون مو يەردە تېرىقچىلىق قىلىپ ھال - كۈنى يىلمۇ - يىل ياخشىلىنىپ قالغانىكەن.

ئۇ 1948 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

نىڭ غەربىي شىمالىغا يۈرۈش قىلغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ مەھتىمىن بۇغرا، مەتتوختى ئەلەم، قۇربان بەگ ھ جى قاتارلىقلار بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانغا چىقىپ كە كەن بولۇپ، 1980- يىلى ھەرەمدە ۋاپات بولغانلىقى مەلۇ

ئېگىز ئېرىق

يۈز نەچچە يىلدىن كېيىن، بۇرۇنقى بىر نەچچە ئا ئىلىلىك خوجىلارنىڭ ئوغۇللىرى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بو لۇپ ئون نەچچە ئائىلىگە كۆپەيدى. بۇلار شاخلىقتىلاقى تىلىشىپ ئولتۇرۇشنى راۋا كۆرمىدى. ھەر بىر ئائىلە ئۆز لىرىگە تەۋە نۇرغۇن باغ - ئېتىزلىقلىرىنىڭ، ئورمانلىقى لىرىنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭلاشقا ئۇلار «كا تېرىسى» دا ئىرىسىگە كىرگەن جايلاردا يەر ئېچىشنى بىر يىلمۇ ئۈزۈپ قويمىدى.

1700 - يىللىرى زىكياخان، يەھياخان خوجىلار يې يىق① تەرەپتىن ئېرىق چېپىشنى باشلاپ بەنەم دېگەن قومۇشلۇقىچە ئۇزارتىپ باردى. كۈن چىقىش تەرەپتىن قارىغاندا بۇ ئېرىقنىڭ ئورنى تامدەك ئېگىز كۆرۈنگەنى لىكتىن ئېگىز ئېرىق دەپ ئاتالدى. بۇ يەردە پەيدا بول غان مەھەللىمۇ ئېرىقنىڭ نامى بىلەن ئاتالدى، بۇ ئې رىقتا ھازىرمۇ سۇ ئېقىپ ئۆز ئەتراپىغا ھاياتلىق ئاتا قىلماقتا.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 270 ئائىلە، 132 نوپۇس، 1433 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ناغرا دۆك

ئېگىز ئېرىقنىڭ شىمالىي تەرىپىدە تەخمىنەن 200 م

① شاخلىقنىڭ باش تەرىپىدىكى ئەت

كۆلەمدە ئېگىز قۇملۇق بار ئىدى.

1700 - يىللىرى زىكىياخان ۋە يەھياخان غوجىلار بۇ قۇملۇقنىڭ ئەتراپىدا يەر ئېچىش ئۈچۈن بىر نەچچە يۈز سۇپى - مۇرتلىرىنى ۋە يىللىقچى - ئوتاقچىلىرىنى يىغىپتۇ. ئىشقا چىقىشقا چاقىرىش ۋە كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىككى ئادەمنى دۆڭلۈكنىڭ ئېگىز يېرىگە چىقىپ ناغرا چېلىشقا بۇيرىغانىكەن، شۇندىن كېيىن بۇ ئېگىزلىك ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا بىنا بولغان مەھەللە «ناغرا دۆڭ» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

«ناغرا دۆڭ» توغرىسىدا يۇقىرىدىكىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق بىر بايانمۇ بار. 1864 - يىلى خوتەننىڭ ئەلىمى ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجى قوماندانلىقىدىكى بىر قوشۇن قۇملۇقنىڭ شىمالىي تەرىپىگە يوشۇرۇنۇپتۇ. ياقۇپبەگنىڭ پىيالىما تەرەپتىن كەلگەن تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرى بۇ قۇملۇقنىڭ يېنىدىكى يولدىن جەڭسىز — خاتىرجەم ئۆتۈپ خوتەنگە قاراپ ئىلگىرىلەپتۇ. قۇملۇقنىڭ ئېگىز يېرىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ئىككى كۆزەتچى ناغرا چېلىپ بەلگە بېرىپتۇ، تەييارلىنىپ تۇرغان خوتەن قوشۇنلىرى شۇ ھامان دۈشمەننىڭ كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ تىرىپىرەن قىلىۋېتىپتۇ. شۇندىن كېيىن بۇ قۇملۇق، ناغرا دۆڭ دەپ ئاتالغانىكەن. 1958 - يىلىدىن باشلاپ بۇ قۇملۇقنىڭ ئەتراپىدىكى ئېتىزلىقلار كېڭەيدى، ئولتۇراقلاشقان ئائىلىلەر كۆپەيدى. قۇملۇقنىڭ ئىزناسى بىرمو ئەتراپىدا كىچىكلەپ قالدى.

بۇ مەھەللە 1984 - يىلىدىن باشلاپ زاۋا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدىكى* باغۋەنچىلىك مەيدانىغا تەۋە بولدى.

لەڭگەر

ئىلگىرى ئىمامى ئەپتەر مازىرىغا بارىدىغان تاۋ
چىلار بۇ يەردىن ئۆتىدىكەن. ئەمما، كېچىسى كېلىپ ق
غان كىشىلەر مۇشۇ يەردىكى بىر ئېقىندىن ئۆتۈشتىن ق
قۇپ قونۇپ قالىدىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىش
بۇ يەرمۇ تەبىئىي ھالدىلا قونالغۇغا ئايلىنىپ «لەڭگە
دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قاپتۇ. (شۇ كەنتتىن با
بارات سۆزلەپ بەردى)
ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 195 ئائىلە، 2
نوپۇس، 1098 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شەيدان

ئىپتىشلارغا قارىغاندا، بۇنىڭدىن نەچچە ئەسىرلە
بۇرۇن بۇ جايدا ئىسلام ئەسكەرلىرى بىلەن بۇددا قوشۇن
لىرى ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى دەھشەتلىك جەڭ بولۇپ ئۆت
كەنىكەن. بۇ جەڭدە ئىسلام ئەسكەرلىرى زور تالاپەتك
ئۇچراپ كۆپلىرى قىرىلىپ كېتىپتۇ ۋە مۇشۇنى كۆزدە تۇ
تۇپ، بۇ يەرنى «شېھىتدان» دەپ ئاتىشىپتۇ. يىللارنىڭ
ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ سۆز «شەيدان» غا ئۆزگىرىپ كەنت
نامى بولۇپ قاپتۇ.
ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 180 ئائىلە، 786
نوپۇس، 956 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قۇمئېرىق

ئابدىجېلىل ئاخۇننىڭ (47 ياش) سۆزلەپ بېرىشىچە
بۇنىڭدىن 130 يىللار ئىلگىرى بۇ كەنتكە سۇ كېلىدىغان

ئېرىقنىڭ باش قىسمىدا مۇشۇ كەنتلىك دانا بەگ، سېرىقبەگ ۋە سەيداخۇن دېگەن ئۈچ ئادەم ئايرىم تۆگمەن چۆرىگەنىكەن. كېيىنچە بۇ تۆگمەنلەرنىڭ تەسىرىدىن ئېرىقنىڭ تۆۋەن قىسمىنى قۇم بېسىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەنتكىمۇ مۇشۇ ئېرىقنى كۆزدە تۇتۇپ «قۇمئېرىق» دەپ نام سىڭىپ قالغانىكەن.

ئېرىقنىڭ قۇم بىلەن پۈتۈپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان تۆگمەنلەر ئەمدىگىچە بار بولۇپ، 1992-يىلى ئېرىق ئۆزگەرتىشتە ئەمەلدىن قالدى. ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 289 ئائىلە، 1307 نوپۇس، 1509 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توغراق مازار

بۇرۇندىن باشلاپ كەنتنىڭ جەنۇب قىسمىدا بىر توغراقلىق مازار بولۇپ، بۇ مازار 1968-يىلى بۇزۇپ يەر قىلىنغانىدى. 1984 - يىلى ئايرىم كەنت تەسىس قىلىنغاندا، مۇشۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان «توغراق مازار» مەھەللىسىنىڭ نامى بىلەن كەنتكە يەنىلا ئاشۇ نام مۇقىمدالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 335 ئائىلە، 1405 نوپۇس، 1628 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سايئوغۇچ

100 ياشلىق ئەخمەت ئاخۇن تاۋۇزنىڭ بايانىدىن مەلۇم بولدىكى، بۇرۇن بۇ كەنتنىڭ شەرق تەرىپى سايلىق ئىكەن، 150 يىل ئىلگىرى كىشىلەر بۇ سايلىقتىن ئېرىق چېپىپ كەنتكە كېلىدىغان سۇ مەنبەسىنى ئاۋۇتۇپتۇ. بۇ ئېرىق نوغۇچتەك تۈز چېپىلغانلىقتىن «سايىنوغۇچ» دەپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئاتىلىپ بارا ـ بارا كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.
بۇ كەنتتە مۇشۇك مەھەللە دەپ ئاتالغان بىر ج
بار. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا بۇ جايدىكى كىشىلەر ئى
دىنىنى قوبۇل قىلىپ بىر مەزگىلدىن كېيىن ئەسلىدە
دىنىغا يېنىۋالغانلىقتىن «مۇشرىك» دەپ ئەيىبلىنىپتە
مۇشرىك دېگەن بۇ ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىش
كىشىلەرنىڭ تىلىغا «مۇشۇك» بولۇپ ئۆزلىشىپتۇ.
بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 203 ئائىلە، 784 نوپۇس
1241 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۆتەك

بۇ كەنتلىك پېشقەدەملەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە
1830 ـ يىللىرى بۇ كەنتنىڭ دوقمۇشىغا چوڭ كۆل كولىنىپ
تۇ. يولدىن ئۆتكەنلەر بۇ كۆل بويىدا سايىداپ، سۇ ئىچى
دەم ئالىدىكەن، ئات ـ ئۇلاغلىرىنى سۇغۇرۇپ ھاردۇق ئال
دۇرىدىكەن. شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ يەر «ئۆتەك» دەپ
ئاتالغانىكەن.
بۇ كۆل 1976 ـ يىلى تىندۇرۇلۇپ تېرىلغۇ يەر قىلىنىدى
لېكىن كۆلنىڭ ئورنى يەنىلا پەس كۆرۈنىدۇ.
بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 258 ئائىلە، 1221 نوپۇس
115.7 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆتىرەم

بۇنىڭدىن 120 نەچچە يىللار ئىلگىرى بۇ كەنتنىڭ
ئورنى ناھايىتى بۈك ـ باراقسان ئىپتىدائىي ئورمانلىق
ئىكەن. شۇ يىللاردا بۇ يەردىن سۇ ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بىر
ئېرىقنى 20 مېتىر ئېگىزلىكتە كۆتۈرۈشكە توغرا كەپتۇ ۋ

«قەلەمقاش بەگ» نىڭ قوماندانلىقىدا بىر نەچچە مىڭ ھاشارچى توپا يۆتكەپ كېلىپ كۆتۈرۈشكە باشلاپتۇ. ئۇلار بىر نەچچە ئاي ئىشلەپ 500 مېتىردەك ئېرىقنى كۆتۈرۈپ بولغاندا مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بېرىپتۇ: يەنى، «قەلەمقاش بەگ» كە مۇشۇ ئورمانلىقتا بىر يولۋاسنىڭ بارلىقى مەلۇم بوپتۇ. «قەلەمقاش بەگ» دەرھال بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئورمانلىقنى يۇمىلاق دائىرىدە قورشاشنى، يولۋاس كىمنىڭ ئالدىغا چىقسا كەتمەن بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈشنى جاكارلاپتۇ. راست، يولۋاس چىقىپتۇ، ئەمما، يولۋاس «قەلەمقاش بەگ» نى دەھشەتلىك سوقۇپ قېچىپتۇ. «قەلەمقاش بەگ» شۇ يەردىلا جان ئۈزۈپتۇ ۋە ئاشۇ ئېرىقنىڭ قېشىغا دەپنە قىلىنىپتۇ. ئېرىق كۆتۈرۈشمۇ شۇنىڭ بىلەن توختاپ قاپتۇ. (قەلەمقاش بەگنىڭ قەبرىسى ھېلىمۇ بار، ئېرىقمۇ شۇ پېتى تاشلاپ قويۇلغان.) كېيىنچە بۇ يەردە ئاھالە كۆپىيىپ ئاشۇ ئېرىقنىڭ نامى بىلەن «كۆتەرەم» دەپ ئاتىلىپتۇ.

كېلە لەقەملىكلەر

ھازىرقى كۆتەرەم كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 96 ياشلىق ئىمىن ئاخۇن «كېلە» نىڭ بوۋىسى قاسىم ئاخۇننىڭ لەقىمى «نەغمىچى» ئىكەن. ئەمما، ئۇ دائىم كولۇپلا يۈرگەچكە «نەغمىچى» لەقىمى تاشلىنىپ «كولەر» دېگەن لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ ھازىرقى ئەۋلادلىرىغا سىڭگەن «كېلە» لەقىمى ئاشۇ «كولەر» نىڭ ئۆزگەرمىسى ئىكەن. «كېلە» لەقەملىكلەر ھازىر 15 ئائىلىگە يەتتى.

شورلۇقئېرىق

70 ياشلىق رەھمەت ئاخۇنقاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ

سۆزلەپ بېرىشىچە، كىشىلەر مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرى پىدىكى شورلۇقتىن ئېرىق قېزىپ سۇ باشلاپ كېلىپ بۇ ئېرىقنى «شورلۇقئېرىق» دەپ ئاتاپتۇ. بۇ ئاتالغۇ بارا-بارا كەنتنىڭ ئىسمى بولۇپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 178 ئائىلە، 684 نوپۇس 765 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆتەكئېرىق

ئابلىز روزىمۇھەممەتنىڭ سۆزلەپ بېرىشىگە قارىغاندا، بۇنىڭدىن 110 يىل ئىلگىرى (1887- يىلى) كەنتكە سۇ ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن كىشىلەر مۇۋاپىق دەپ قارىغان يەردىن بىر ئېرىق چېپىپتۇ. ئەمما، ھە دېگەندىلا ئېرىق ئورمان كۆتەكلىرىگە توغرا كېلىپ قېلىپ، تېخى پۈتمەي تۇرۇپلا «كۆتەكئېرىق» دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ. ھازىرقى «كۆتەكئېرىق» دېگەن كەنت نامى ئەنە شۇ چاغدا پەيدا بولغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 194 ئائىلە، 847 نوپۇس، 891 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئارىغول

ئەسلىدە بۇ جاي «كوچا بويى» دەپ ئاتىلىدىكەن. ئۆيلەر يۇرتنىڭ ئارىسىغا يېقىن - يېقىن سېلىنغانلىقى ۋە كىشىلەر غوم (ئىناق - ئىجىل) ياشىغانلىقى ئۈچۈن باشقا يۇرتلۇقلار ھەۋەسلىنىپ «ئارىغول» دەپ ئاتاشقانىكەن.

بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 291 ئائىلە، 1133 نوپۇس، 1432 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باشاقچى

86 ياشلىق ئابدۇلمۆئمىن مەخسۇم ھاجىمنىڭ ھېكايىتىدىن مەلۇم بولدىكى، تەخمىنەن 210 يىل ئىلگىرى، بىر دېھقان مەھەللىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى يانتاق - قومۇش قاپلىغان جاڭگاللىقتا تۇنجى قېتىم تېرىغان بۇغداي راسا ئوخشاپ يوغان - يوغان باشاق تۇتۇپتۇ. كىشىلەر بۇ ئېتىزلىقنى باشاقچى دەپ ئاتاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ باشاقچى دېگەن بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

يۇقىرىدىكىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق پاراڭلارمۇ بار: ياقۇپبەگ دەۋرىدە ئالۋاڭ - ياساق ھەددىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ. يەرلىك ئەمەلدارلار ئالۋاڭ - ياساق تاپشۇرالمىغان پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىدىن قازان - چۆمۈچ، توخۇ - قويلىرىنى يىغىۋېلىش ئۈچۈن كەلسە، ھېچكىمنىڭ ئۆيىدىن تۇتامغا چىققۇدەك مال - مۈلۈك تاپالماپتۇ. ئەسلىدە پۇقرالار توخۇ - قويلىرىنى يىراقتىكى تۇغقانلىرىغا ئاپىرىپ بېرىپ، پۇللۇق مال - مۈلۈكلىرىنى كۆلدىكى سۇغا چۆكتۈرۈۋەتكەنىكەن. يۇرت بويىچە ئېچىلغان چوڭ يىغىندا يەرلىك ئەمەلدار ئۇلارنى:

— باشباشتاقلار (باشقۇرۇشقا بويسۇنمايدىغانلار) دەپ تەنقىد قىپتۇ. ئۇلارغا «باشتاقچى» دەپ لەقەم سىڭىپ بارا - بارا كىشىلەر تىلىغا «باشاقچى» دەپ سىڭىپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 284 ئائىلە، 1101 نوپۇس، 1112 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆلئېرىق

ئېلى قۇربانىنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئىلگىرى بۇ كەنتنى

ئۇيغۇر كىتابلار بىكىتى
www.uyghurkitap.com

كېسىپ ئۆتىدىغان ئېرىق ھەم كەڭ ھەم چوڭقۇر
غاچقا كۆلئېرىق دەپ ئاتىلىپتۇ ۋە بۇ كەنتكە ئىسىم ب
لۇپ ئۆزلىشىپتۇ.

بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 231 ئائىلە، 1037 نوپۇ
1142 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇغدايئېرىق

ئابدۇلمۆئمىن مەخسۇم ھاجىمنىڭ بايانىدىن مە
لۇم بولدىكى، تەخمىنەن 210 يىل ئىلگىرى بىر دېھقا
مەھەللىنىڭ غەرب تەرىپىدە ئېرىق چېپىپ، سۇ باشلاپ ك
لىپ بۇغداي تېرىپتۇ. بۇغداي راسا ئوخشىغىنىغا قارا
باشقا دېھقانلارمۇ كۆچۈپ بېرىپتۇ. بۇ دېھقانلار كېيىنك
يىلى ئېرىقنى كېڭەيتىپ بۇغداينى تېخىمۇ كۆپ تېرىپتۇ
ئېرىقنىڭ «بۇغدايئېرىق» دېگەن نامى كېيىنچە بۇ كەنت
نىڭ ئىسمى بولۇپ قاپتۇ. بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە
158 ئائىلە، 648 نوپۇس، 845 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تېرەكئايلا

ئەسلى بۇ كەنتنىڭ ئورنى جاڭگاللـ
ئىكەن. بۇ جاڭگاللىقتا يېقىن ئەت
راپتىكى مەھەللىدىكىلەرنىڭ بىر قەبرىستانلىقى بولۇپ
بۇ قەبرىستانلىقتا بىر كۈنى «مايمۇن» لەقەملىك «ئى
مىنكام» ۋە «چىمىنكام» دېگەن ئىككى ئادەم پەيدا بولۇپ قاپتۇ. ئ
لار بۇ جايدا بىر كۈندەك تۇرۇپ، قەبرىستانلىقنىڭ يېنىغا بى
تۈپ تېرەك سېلىپتۇ ۋە ئىچىدىغان بىر قاپاق سۈيىنى ئۇ
نىڭغا قۇيۇۋېتىپ كېتىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ب
تېرەك ئايىنىپ ناھايىتى ھەيۋەتلىك يوغىناپتۇ. كېيىنچ

بۇ يەرگە ئاشۇ «مايمۇن» لەقەملىكلەرنىڭ بىر ئەۋلادى كېلىپ ئولتۇراقلىشىپتۇ ۋە «تېرەككىئالدى» دەپ ئاتىلىپتۇ، كېيىن بۇ سۆز «تېرەككىيالا» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 310 ئائىلە، 1433 نوپۇس، 1598 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۈجمە ئايلا

56 ياشلىق مەتتۇرسۇن ئاخۇننىڭ ئېيتىپ بېرىشىدىن مەلۇم بولدىكى، بۇ يەردە ھېلىمۇ تارىخى تەخمىنەن 150 يىلدىن ئاشىدىغان ئىككى تۈپ قېرى ئۈجمە بار.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىلگىرى بۇ كەنتنىڭ كىشىلىرى ئۈجمە يېتىشتۈرۈشكە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدىكەن. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئۈجمىلەر بۈك - باراقسان ئۆسكەن بولۇپ، يولغا ئاپتاپ چۈشمەيدىكەن. شۇڭا كىشىلەر بۇ جاينى «ئۈجمە ئالدى» دەپ ئاتاپتۇ. بۇ ئاتالغۇ بارا - بارا ئۆزگىرىپ كىشىلەر تىلىغا «ئۈجمە ئايلا» دەپ سىڭىپ قاپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 205 ئائىلە، 858 نوپۇس، 766 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مازار ئايلا

ئېيتىشلارغا قارىغاندا كەنت تەۋەسىدىكى ھازىرقى «قىرمىش تاقىم» مازىرىغا ئىلگىرى ناھايىتى كۆپ تاۋاپچىلار كېلىپ تۇرىدىكەن.① ئۇلار مازارغا يېقىن جايلارنى «مازار ئالدى» دەپ ئاتاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ سۆز «مازار ئايلا» غا ئۆزگىرىپتۇ ۋە كەنت

① بۇ مازار ھازىرمۇ بار

خامىز بولۇپ قاپتۇ. (شۇ كەنتلىك مىجىت روزى سۆزلەپ بەردى).

ھازىرقى كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 191 ئائىلە، 743 نوپۇس، 847 مو تېرىلغۇ يەر بار.

جايتېرەك

تەخمىنەن 250 يىللار ئىلگىرى بۇ جايدىكى خەلق ئىسلام ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق ـ تەرغىب قىلىشقا كەلگەن غوجاخۇن خەلپەت دېگەن كىشى بۇ يەردىكى توملۇقتا ئۆز ئادەملىك قوچقى يەتمىگۈدەك بىر تۈپ قېرى تېرەككە بىر نەچچە قېتىم يۆلىنىپ ئولتۇرغانىكەن. يەرلىك مۇسۇلمانلارنىڭ نەزەرىدە بۇ بىر تۈپ تېرەك تەۋەررۇك دەرەخكە ئايلىنىپ قاپتۇ ۋە ئۇنى ھېچكىمنىڭ زىيانغا ئۇچرىتىشىغا يول قويماپتۇ. 1880 ـ يىللىرىغا كەلگەندە بۇ تېرەك تۈۋىدە مەجلىس ئاچىدىغان، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ گۇناھكارلارنى جازالايدىغان (تېرەك پۇتاقلىرىغا ئاسىدىكەن)جايىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. شۇ چاغلاردا كىشىلەر «تېرەك تۈۋىدە يىغىلىدىغان جاي»، «جازا ئىجرا قىلىنىدىغان جاي» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىدىكەن. بارا ـ بارا بۇ سۆزلەر «جايتېرەك» دېگەن نامغا يىغىنچاقلىنىپ كەنت نامىغا قويۇلۇپ قاپتۇ.

بۇ تېرەك 1948 ـ يىلى قاراقاش دەرياسىغا سېلىنىدىغان كۆۋرۈككە ئىشلىتىش ئۈچۈن كېسىلدى.

بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 349 ئائىلە، 1391 نوپۇس، 1922 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تۆگەتوغراق

رىۋايەت قىلىنىشىچە، نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بە

راھىب (دىن تەرغىباتچىسى) تۆگىگە مىنىپ كېلىپ بۇجايدا دىنىي تەشۋىقات بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. ئۇنىڭ تۆگىسى ئۆلۈپ قېلىپ بۇ جايغا كۆمۈلۈپتۇ، كېيىن تۆگىنىڭ قەبرىسى ئەتراپىغا قېلىن توغراق ئۈنۈپ چىقىپ كۆكلەپتۇ. شۇنىڭدىن بۇيان بۇ جاي تۆگەتوغراق دەپ ئاتىلىپ كەپتۇ.

بۇ كەنتتە سەككىز مەھەللە، 349 ئائىلە، 1609 نوپۇس، 1847 مو تېرىلغۇ يەر بار.

1995-يىلى 2-ئاينىڭ 13-كۈنى بۇ كەنتتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئاكا-ئۇكا مىجىت ھاجىم (45 ياش) بىلەن ئابدۇغېنى ھاجىم (42 ياش) 40 مىڭ يۈەنلىك نەقپۇل، رەخت ۋە ئاشلىقنى ئۆز يېزىسىدىكى نامرات ئائىلىلەرگە ھەدىيە قىلدى.

ئۇلار 1980-يىلدىن كېيىن پارتىيىنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھالال ئەمگىكى ۋە ئەقىل-پاراسىتىگە تايىنىپ ئالدىن بېيىغانلاردۇر. ئۇلارنىڭ قاراقاش ۋە خوتەن شەھىرىدە قۇرۇق يۇيۇش دۇكانلىرى بولغاندىن تاشقىرى، چەت ئەللەر بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىمۇ ئوڭۇشلۇق روناق تاپتى. ئۇلارنىڭ مۇقىم ۋە كۆچمە مەبلىغى 2 مىليون يۈەندىن ئاشتى، مىجىت ھاجىم ھازىر خوتەن شەھەرلىك تاشقى سودا شىركىتىنىڭ دىرېكتورى. بۇلارنىڭ 1980-يىلدىن تا ھازىرغىچە ئۆز يېزىسىدىكى دېھقانلارغا ئىئانە قىلغان نەقپۇل، ئاشلىق، ئوغۇت، رەخت ھارۋا قاتارلىق ماددى بۇيۇملىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 200 مىڭ يۈەندىن ئاشتى.

ھەللىلەردىمۇ مۇۋاپىق مىقداردا خانلىق يېرى بار ئىكەن،
ھازىرقى «خېنى» نىڭ ئورنى بۇرۇنقى خانلىق يېرى بو-
لۇپ، باشاقچى، بۇغدا يېتىرىق تەۋەلىكىدە ئىدى.
1984- يىلى ئايرىم كەنت قىلىنىپ تەسىس قىلىنغاندا
بۇ يەر خېنى (خان يېرى) مەھەللىسىنىڭ نامى بىلەن ئاتال-
دى. (شۇ كەنتتىن ھەبىبۇللا ئاخۇن سۆزلەپ بەردى).
بۇ كەنتتە ھازىر ئۈچ مەھەللە، 176 ئائىلە، 750 نو-
پۇس، 1009 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاياغمازار

بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى زاۋا ئۆستەڭىنىڭ ئايى-
غى توختىغان بۇ جاي ئاياغيۇرت ھېسابلىناتتى. بۇ چاغ-
دا بارلىققا كەلگەن زاراتگاھلىقمۇ ئاياغمازار دەپ ئا-
تالغانىدى. 1950- يىللىرىدىن ئېتىبارەن بۇ جايلار يىل-
دىن - يىلغا ئاۋاتلىشىپ1984- يىلدىن كېيىن ئاياغمازار
كەنتى دەپ ئاتالدى.
بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 293 ئائىلە، 1208نوپۇس،
1546 مو تېرىلغۇ يەر بار.

خۇمدان

1900- يىللىرى ھازىرقى زاۋا يېزىسىنىڭ مەركىزى-
دىن ئۆستەڭ بويلاپ تۆت كىلومېتىر ئاياغدا، تۇداخۇن بەگ
دېگەن كىشىنىڭ تەۋەلىك دائىرىسىدە ئۆستەڭدىن غەرب
تەرەپكە 6000 قەدەم (تەخمىنەن تۆت كىلومېتىر) ئېرىق
چېپىلغانىكەن. بۇ ئېرىق تار ھەم چوڭقۇر بولغانلىقتىن
كىشىلەر «خۇمداندەك چوڭقۇر ئېرىق بوپتۇ» دېيىشىپ كې-
يىنچە بۇ ئېرىق «خۇمدانئېرىق»، بۇ ئېرىقنىڭ سۇيىنى

چوكانچىلىغا

بۇرۇنقى زاماندا ياۋا دەرياسى بۇ يەردىن ئاقىد
كەن. دەريانىڭ ئېقىنى يۆتكەلگەندىن كېيىن بۇ جاي -
گەتلىك جىلغىغا ئايلىنىپتۇ.

بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 327 ئائىلە، 1281 نوپۇس-
1669 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاپتونوم رايونلۇق 8- نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللىر
قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، ئاپتونوم رايون بويىچە مائارىپ
قوللاش نەمۇنىچىسى، ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋ
كارخانىچى، قاراقاش ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ -
مۇئاۋىن رەئىسى قاسىم ئىمىن بۇ كەنتتە تۇغۇلۇپ ئۆس
كەن، پارتىيىنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ
ئىلھامى بىلەن ئالدىن بېيىغان دېھقان كارخانىچىدۇر
ئۇ زامانىۋى خىش زاۋۇتى، ئۇن زاۋۇتى، قاتناش - ترا
-پورت كارخانىسىنى قۇرۇشتىن تاشقىرى، دېھقانچىلىق
چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق بىرلەشكەن ئىگىلىك گەۋدى
ياراتتى. ئۇ 139 نوپۇسلۇق 34 ئائىلىنى نامراتلىقتىن
قۇتۇلدۇردى. نامراتلارنىڭ 45 پەرزەنتىنى ئىشقا ئورۇ
لاشتۇرۇپ 1993- يىلىلا 225 مىڭ يۈەن ئىش ھەققى تا
قاتتى. ئۇنىڭ مۇقىم مۈلكى 300 مىڭ يۈەنلىكتىن، كۆچ
مە مەبلىغى 200 مىڭ يۈەندىن ئاشتى. ئۇ 1989- يىلى ئو
يېنىدىن 130 مىڭ يۈەن مەبلەغ چىقىرىپ باشلانغۇچ مەك
تەپ، 1991- يىلى 20 مىڭ يۈەن خەجلەپ بەش ئېغىزلىـ
دوختۇرخانا سېلىپ بەردى.

خېنى

خانلىق تۈزۈم ۋاقتىدا چەت - ياقا جايلاردىكى

ئىچىدىغان كىشىلەر «خۇمدا نئېرىقلىقلار» دەپ ئاتىلىپتۇ
يىللار ئۆتۈپ مەھەللە ئەسلىدىكىدىن بىر نەچچە ھەس
كېڭەيگەن بولسىمۇ، يەنىلا «خۇمدا نئېرىق» دېيىلىپ
كېيىنچە «ئېرىق» دېگەن سۆز چۈشۈپ قېلىپ كىشىلەر تىل
غا «خۇمدان» دەپ ئۆزلىشىپتۇ. ھازىر «خۇمدان» دېگەن
ئاتالغۇ توپچا، خۇمدان، توغرىيار دىن ئىبارەت ئۈچ كەن
نىڭ بىر تۇتاش گەۋدىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 278 ئائىلە، 1100 نوپۇس
1507 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توغرا يار

ئابلىكىم غوپۇرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىدىن مەلۇم بول
دىكى، بۇ كەنتنى كېسىپ ئۆتىدىغان بىر ئېرىق بولۇپ
بۇ كەنتمۇ 1954- يىلغا قەدەر مۇشۇ ئېرىقنىڭ نامى بى
لەن «كۆلئېرىق» دەپ ئاتىلىپ كەپتۇ. 1955- يىلى بۇ
ئېرىق يار ئېلىپ كېتىپ، كەنتنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆت
ىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر تىلىغا ئەسلىدىكى نام ئۇن
تۇلۇپ، «توغرا يار» دېگەن سۆز ئومۇملىشىپ قاپتۇ
ۋە كەنتمۇ شۇنداق ئاتىلىپتۇ.

بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 328 ئائىلە، 1273 نوپۇس
1626 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توپچا

كەنت سېكرېتارى مەمەت ئەمەرنىڭ سۆزلەپ بېرىد

① 1975- يىللىرى ئېتىز - ئېرىقلارنى سالالاشتۇرغاندا بۇ ئېرىق، تۈز-
لىۋېتىلدى. ھازىر ھېچقانداق ئىزناسى يوق.

شىچە، 1850- يىللىرى تاغ مىڭلىكى ① بىلەن قاياش مىڭلىكىدىن 74 ئائىلە مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ كىرىپ ئولتۇراقلىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ كىچىك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىقىنى كۆرگەن كىشىلەر بۇ يەرنى «توپچە» دەپ ئاتاپتۇ. كېيىن بۇ سۆز توپچاغا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 183 ئائىلە، 863 نوپۇس، 995 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۈرچى

19- ئەسىرنىڭ 70- يىللىرىدا خوتەننىڭ باش ئەمەلدارى ھەزتۇللا پۇقرالارنى قوزغاپ ھازىرقى زاۋا يېزىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە بوز يەر ئېچىپ يۇرت بىنا قىلىپ، بۇ يۇرتنى «ئۈرچى» دەپ ئاتاپتۇ. قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان 1919- يىلىدىن باشلاپ 1974- يىلىغىچە «ئۈرچى» دېگەن يۇرت زاۋا يېزىسىغا تەۋە بولغان، 1975- يىلى «ئۈرچى» دېگەن بۇ يۇرتنىڭ ئاز بىر قىسمى «شەرق شامىلى» گۇڭشېسىغا بۆلۈپ بېرىلىپ، كۆپرەك قىسمى «جەددىي ئىلگىرىلەش» گۇڭشېسىغا تەۋە بولۇۋەرگەن. ھازىرقى ئۈرچى كەنتى ئۆز ۋاقتىدىكى «ئۈرچى» دېگەن يۇرتنىڭ كىچىك بىر بۆلىكىدۇر.

غالداي ئايمىقى

تەخمىنەن 1930- يىللىرى غالداي لەقەملىك ئالىم ئاخۇن دېگەن ئادەم بىر نەچچە ئائىلىلىكلەر بىلەن بۇ يەرگە كىرىپ ئولتۇراقلىشىپ قاپتۇ ۋە

① سايباغ يېزىسى نەزەرگە ئېلىنىدۇ

② قاراقاش بازىرى، ماڭلاي يېزىسى نەزەرگە ئېلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىپتۇ. بىر نەچچە يىللار
كېيىن بۇ يەرگە يەنە قاراساي، ياۋا، كۆيا يېزىلىرىد
نەچچە ئون ئائىلىلىك دېھقان ـ چارۋىچى كىرىپ ئو
راقلىشىپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا ئالىم ئاخۇننىڭ ل
مى بىلەن غالداي ئايىمىقى دەپ ئاتالماقتا.

بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 405 ئائىلە، 1571 نوپۇ
2305 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۆرچى دېگەن ئاتالغۇ توغرىسىدا

300 يىل بۇرۇن بۇ يەر يانتاق ـ قومۇشلار قاپلى
جاڭگال ئىكەن. پاۋانلار بۇ يەرگە كېلىپ ياۋايى ھايۋ
لارنى ئوۋلايدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر پاۋان تـو
ئوۋلاپ كېلىۋېتىپ ئۇشتۇمتۇت بەش ـ ئالتە ياۋا توڭغۇ
ئۇچراپ قاپتۇ. توڭغۇزلار مەرگەن چىشلىرىنى پارقىرت
بۇ يالغۇز ئادەمگە خىرىس قىپتۇ. پاۋان مىلتىقىغا ئ
بەتلەپ ئۈلگۈرەلمەسلىكىنى چاغلاپ يېقىن كەلگەنلى
توڭغۇزنى مىلتىقىنىڭ پاينىكى بىلەن ئۇرۇپ، نەيزى
بىلەن سانجىپ يېرىم سائەتچە جەڭلەشكەندىن كېيىن
رىلانغان توڭغۇزلار قېچىپتۇ. پاۋاننىڭ مىلتىقىنىڭ پ
نىكىمۇ سۇنۇپتۇ، پاۋانمۇ ھېرىپتۇ. ھېچيېرى زەخىملەن
گەن بىر توڭغۇز پاۋانغا خىرىس قىلىشتىن توختىماپ
پاۋان ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋېلىپ غۇرۇلداپ، كەلگەن ت
غۇزنىڭ تۇمشۇقىغا مىلتىقىنىڭ نەيزىسى بىلەن سانج
نىكەن، توڭغۇز چىرقىرىغانچە قېچىپتۇ. پاۋان ھاردۇق
لىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇدۇل تەرەپتىن تونۇش پاۋانلار كېلى
تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن:

— مىلتىقلىرىنىڭ پاينىكى سۇنۇق تۇرىدىغۇ؟ ـ د
سوراپتۇ.

ھېلىقى پاۋان بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى بايان قىپتۇ. ئۇنىڭ سۆزىدە «ئۇر» دېگەن سۆز كۆپ تەكرارلانغانلىقتىن پاۋانلار بۇ يەرنى «ئۇرچى» دەپ ئاتاپتۇ. كېيىنچە بۇ يەردىن ئۆتكەن - كەچكەنلەر «ئۇرچىغا باردۇق»، «ئۇرچىدىن ئۆتتۇق» دېگەن گەپلەرنى تەكرارلىشىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ جاينىڭ نامى كىشىلەرنىڭ تىلىدا «ئۇرچى» دەپ ئۆزلىشىپ قاپتۇ.

يەنە بىر ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، «ئۇرچى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، ئەينى يىللاردا بۇ جاڭگال كىشىلەرگە ئۇرچىدا بولۇپ بېرىلگەنلىكتىن، بۇ جايغا «ئۇرچى» دەپ ئىسىم سىڭىپ قالغانىكەن.

قاشبويى

بۇلاق سۇلىرىدىن ھاسىل بولغان تەبىئىي ئېقىن بۇ جاي بىلەن كۆيا يېزىسىنى ئايرىپ تۇرىدۇ. بۇ تەبىئىي ئېقىننىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى قاشبويى بۇ جايدا ئەڭ دەسلەپتە ئېچىلىپ تېرىلغۇ باشلانغان يەر بولغانلىقتىن، بۇ مەھەللە قاشبويى دەپ ئاتالغانىكەن، مەھەللە كېڭىيىپ كەنتكە ئايلانغاندىن كېيىنمۇ قاشبويى دەپ ئاتالماقتا.

بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 268 ئائىلە، 960 نوپۇس، 1721 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قۇم رابات پاششىم قەدىمكى بۇتخانا ئىزى

(تارىختىن سۆز)

مەتكېرەم ئىسمايىل

مەزكۇر بۇتخانا ئىزى — قاراقاش ناھىيە زاۋا يېزىسىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 15 كىلومېتر يىراقلىقتىكى قۇم بارىخانىلىرى ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ، يەر يۈزى-

دىن يېرىم مېتىرچە كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. تەكشۈرۈشلەر
يەر ئۈستىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ خارابە — بۇتخانا د
مىنىڭ يۇقىرى قىسمى بولۇشى مۇمكىن. شەرقتىن-غەربـ
ئۇزۇنلۇقى 17 مېتىر، جەنۇبتىن-شىمالغا 10 مېتىر، شەرقـ
بۇرجەكتىكى بىر تامدىن ئېچىلىپ قالغان تام رەسىملەر
ئالاھىدە بولۇپ، تامنىڭ ھەر 15×20 سانتىمېتىر يېرىـ
بىردىن كىچىك مىڭ بۇت سۈرىتى بار. قۇم كۆمۈپ تۇ
غاچقا، رەڭلىرى ئەينەن ساقلىنىپ قالغان. يەر يۈزـ
گەجدىن ياسالغان ئادەم چوڭلۇقىدىكى بۇتلارنىڭ پارچـ
لىرى چېچىلىپ ياتىدۇ. بەزى بۇت پارچىلىرىدىكى ئالتۇ
ھەللەر تېخىچە ئۆچمىگەن. بۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنە پـ
بېشى، رەڭلىك كۆپتۈرمە نەقىش قاتارلىق تامبېزەكلىرى
تام رەسىم پارچىلىرى، سېغىز ۋە گەجدىن ياسالغان كـ
چىك بۇتلارنىڭ باش، گەۋدە، پۇتلىرى بار. مەزكۇر خا
رابىنىڭ غەربىي جەنۇبىي تەرىپىدە كۆيدۈرۈلگەن ئۈسـ
تىخان پارچىلىرى، جەسەت كۆلى قاچىلانغان كوزا - كوـ
زەك پارچىلىرى قاتارلىق نەرسىلەر چېچىلىپ ياتىدۇ
بۇتخانا خارابىسىنى مەركەز قىلغان 200 مېتىر دائىرەئىـ
چىدە ساپال پارچىلىرى، تۆمۈر رودىسى قاتارلىقلار ناھا
يىتى كۆپ. بۇ يەردىن يەنە كۆپلىگەن مىس پۇل (تا
دەۋرىنىڭ كەيپۈەن مىس پۇلى)، مىس يىڭنە، ئوق ئۇچ
قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تېپىلدى. خارابـ
نىڭ دائىرىسى كەڭ بولۇپ، شەرقىي شىمال تەرىپىدە يە
نە بەش يەردە كىچىك خارابە بار. بۇلارمۇ ئاساسەن بۇ
خانا خارابىلىرى.

مەزكۇر خارابە ھەققىدە تارىخىي كىتابلاردا ھېچقا

داق مەلۇمات يوق. بۇ يەردىن تېپىلغان نەرسىلەردىن قارىغاندا، تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ خارابە، دەپ قارالغان.

سىرىقلىق بۇددا ئىبادەتخانا خارابىسى

مەزكۇر خارابىنى كىشىلەر «چىن-ماچىن شەھىرى» دەپمۇ ئاتايدۇ (1956 - يىلى سىزىلغان خەرىتىدە مۇشۇ دائىرە «چىن-ماچىن» دەپ كۆرسىتىلگەن).

بۇ خارابە ئاقساراي يېزىسىنىڭ 60 - يىللاردىكى دېھقانچىلىق مەيدانى دائىرىسىدە بولۇپ، هازىرقى ئورنى زاۋا يېزىسىنىڭ غەربىگە توغرا كېلىدۇ. بوستانلىقتىن بەش-ئالتە كىلومېتىر ئايرىلىپ تۇرىدۇ. 75- يىلدىن باشلاپ بۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان دېھقانلار بىر-بىرلەپ چىقىپ كەتكەچكە هازىر ساھىبخان ئىسىملىك بىر ئائىلىنىڭ ئۆيىلا قالغان.

مەزكۇر بۇتخانا خارابىسى — دەل ساھىبخانىنىڭ ئۆيىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە بولۇپ، هازىر قۇم ئاستىدا قالغان. بۇ يەردە يەنە قەدىمكى ئاھالە رايونىنىڭ خارابىلىرى بار. بۇ يەردىن رەڭلىك تام رەسىم پارچىلىرى، ساپال - گەج بۇت - ھەيكەللەر، مىس پۇللار، توقۇمىچىلىق سايمانلىرى ۋە ھەر خىل رەڭدىكى نەقىشلىك ساپال پارچىلىرى قاتارلىق قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تېپىلدى. 1985 - يىلى بۇ يەر «ناھىيە دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى» قىلىپ بېكىتىلدى. دەۋرى تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2 - ئەسىردىن مىلادى 9 - ئەسىرگىچە.

مەزكۇر خارابە جەنۇبتا قۇمرابات بۇتخانا خارابىسى، شىمالدا بەلقۇم بۇتخانا خارابىسى ۋە ئارىلىقتىكى تېتىرلىق بىلەن قوشقاندا — بىر لىنىيىدىكى دەۋرداش خارابىلاردۇر.

www.uyghurkitap.com

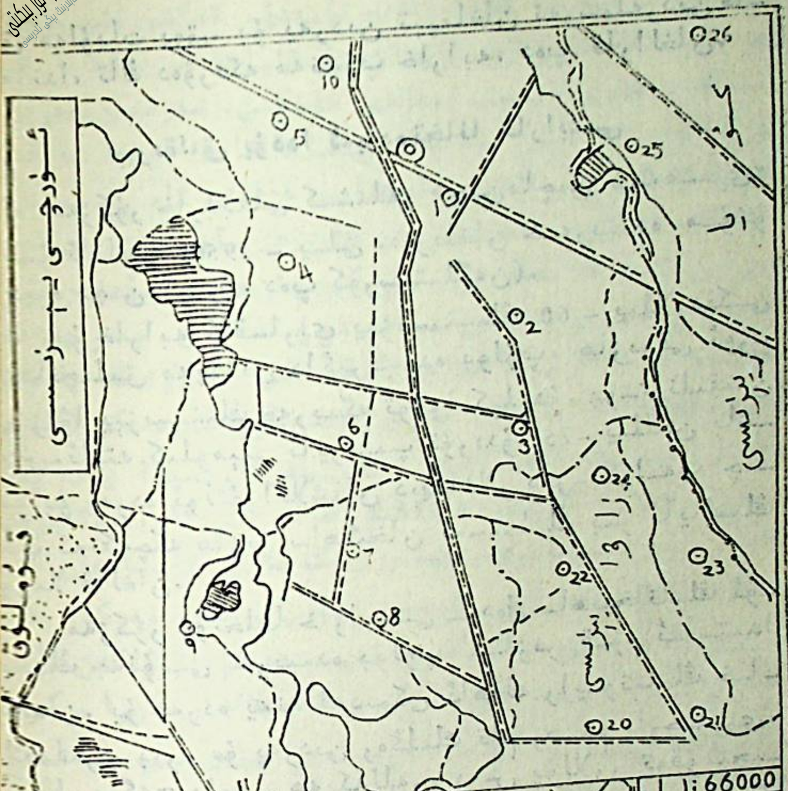

ئۆرىچى يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، تۇرسۇنجان ناسىر

1958 - يىلدىن باشلاپ بۇ جايغا «1 - ماي» (ھازىرقى قاراقاش بازىرى)، «نۇرلۇق» (ھازىرقى كۇيا يېزىسى) «سەكرەش» (ھازىرقى ئاقساراي يېزىسى)، «جىددىي ئىلگىرلەش» (ھازىرقى زاۋا يېزىسى) گۇڭشېلىرى بىر نەچچە يۈز ئائىلىلىك دېھقانلارنى كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇپ ئۆز ئالدىغا دېھقانچىلىق مەيدانىنى قۇردى. 1975 - يىلى پۈتۈن دېھقانچىلىق مەيدانى بىرلەشتۈرۈلۈپ «شەرق شامىلى» گۇڭشېسى تەسىس قىلىندى. بۇ يېڭى يۇرت زاۋا يېزىسىنىڭ ئۆرىچى دېگەن يېرىگە تۇتاش بولغانلىقى ھەم ئۆرىچىنىڭ بىر قىسمى بۇ يېزىغا تەۋە قىلىنغانلىقتىن 1984 - يىلى بۇ يېزىغا «ئۆرىچى» دەپ نام بېرىلدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 19 مەمۇرىي كەنت، 89 مەمۇرىي مەھەللە، 3049 ئائىلە، 16 مىڭ 625 نوپۇس، 30 مىڭ 209 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 7 مىليون 922 مىڭ 281 كىلوگرامغا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 7.49% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 435 مىڭ 813 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 125 مىڭ 903 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە مەھسۇلاتى 23 مىڭ 732 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى، چارۋا 46 مىڭ 811 تۇياققا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 7.71% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 488 يۈەن 50 پۇڭغا تۆۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 98 يۈەن 50 پۇڭ ئازايدى.

ئۈرۈمچى يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ئۈرۈمچى يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى

1. بازار بويى
2. ئاۋات
3. ئۈرۈمچى
4. ئىسلام ئاۋات
5. خۇشئاۋات
6. مىللەتئېرىق
7. توغراق ئالدى
8. چوكان جىلغا
9. پادا ئېغىل
10. ئۇجمىلىك
11. قاراقىر
12. تېرەك بوستان
13. يالغۇز ئوغۇل
14. تۆگمەنبېشى
15. سېغىزلىق
16. شېكەر قومۇش
17. قاراگۇ توغراق
18. تاۋىغاز
19. شەرق شاملىسۇ ئامبىرى

قوشنا يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

زاۋا يېزىسىدىن: 20. توپچا، 21. خۇمدان، 22. ئۈرۈمچى
23. قاشبويى، 24. بارامسۇيى .
كۇيا يېزىسىدىن: 25. ئاچچىغۆي، 26. ئاتئېغىل
ياۋا يېزىسىدىن. 27. غاراللىق

بازار بويى

1920 - يىللاردىن ئىلگىرى بۇ كەنتنىڭ ئورنى يا
ئۆت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغان يايلاق ئىكەن. يې
ئەتراپتىكى كىشىلەر بۇ يەردىن قومۇش، ياتتاق يىغىۋ
لىدىكەن. شۇ يىللاردا ئۈرۈمچى بىلەن كۇيا يېزىسىنى ئا
رىپ تۇرىدىغان ھازىرقى ئېقىن بويىغا بارات ئاخۇن ئى
سىملىك بىر كىشى نۇرغۇن جىگدە يېتىشتۈرگەن ئىكەن.

كۆنلەرنىڭ بىرىدە كىچىككىنە بالىسىنى بىرگە ئېلىپ، قومۇش يىغىشقا مېڭىۋاتقان تۇرسۇن ئاخۇن پەتەك دېگەن كىشى بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، ئۇنىڭ بالىسى «جىگدە يەيمەن» دەپ تۇرىۋاپتۇ. تۇرسۇن ئاخۇن پەتەك ئەمدىلا تۆت تال جىگدە ئېلىپ تۇرۇشىغا، بارات ئاخۇن دېگەن ئادەم يۈگرەپ كېلىپ: «سېنىڭ بۇ جىگدىلەردە ھەققىڭ يوق، قولۇڭ بولسا سەنمۇ جىگدە سېلىپ، ئۆزۈڭنىڭكىنى يە» دەپ ئۇنى كەتكۈزۈۋېتىپتۇ. بۇ ئىش تازا ھار كەلگەن تۇرسۇن ئاخۇن پەتەك بىر نەچچە كۈنگىچە دەممۇ ئالماي ئېرىق چېپىپ ھازىرقى بازار بويى كەنتىگە سۇ باشلاپ كەپتۇ ۋە نۇرغۇن جىگدە ھەم مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكىپتۇ، كېيىن ئۇ ئۆزىمۇ بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلىشىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سالغان دەرەخلەر مېۋە بېرىپتۇ. ئېچىلغان يەرلەر كۆپىيىپ زىرائەتلەرمۇ تازا ئوخشاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ يەرگە تۇرسۇن پەتەكنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان ۋە يۇرتلۇقلىرىمۇ كۆچۈپ كەپتۇ ۋە «پەتەك» مەھەللىسىنى ھاسىل قىپتۇ.

1958 - يىلدىن كېيىن كۇيا يېزىسىدىن نەچچە ئون ئائىلىلىك دېھقان بۇ يەرگە كۆچۈرۈلۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇلدى.

1974 - يىلى «شەرق شامىلى» گۈڭشېسى تەسىس قىلىنغاندا ئەزەلدىن يالغۇز ئوغۇل مازىرى يېنىدا قىزىپ كېلىۋاتقان بازار گۈڭشې ئورگىنى يېنىغا يۆتكەپ كېلىندى. 1984 - يىلى بازار بويىغا ئورۇنلاشقانلىقى ئۈچۈن بۇ جاي«بازار بويى كەنتى» دەپ ئاتالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 190 ئائىلە، 946 نوپۇس، 1886 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئاۋات

ھازىرقى ئاۋات كەنتىنىڭ ئورنى ئىلگىرى چەكـ
كەتكەن يايلاق ئىكەن. ئەپروز بەگ بۇ يايلاقنى ئوتتۇ
رىدىن كېسىپ، ئۆستەڭ قازدۇرۇپ يالغۇز ئوغۇل مازىرى
يېنىدىكى چوڭ كۆلگە سۇ باشلاپ كەپتۇ. سۇ قىيىنچىلىقى
ھەل بولغاندىن كېيىن، نۇرغۇن بايلار، ئوتاقچىلار ئەپ
روز بەگدىن ئۆستەڭنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى يەرلەرنى
سېتىۋېلىپ ئاۋات يۇرتقا ئايلاندۇرۇپتۇ. كىشىلەر بـ
جاينى «ئاۋات يەر»، «مازار ئاۋات» ... دېگەندەك ناملا
بىلەن ئاتاپ كەلگەنىكەن.

1984 - يىلى بۇ يەر «ئاۋات» كەنتى دەپ مۇقىملاندى
1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە
258 ئائىلە، *1194* نوپۇس، 1825 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئىسلام ئاۋات

ھازىرقى ئىسلام ئاۋات كەنتىنىڭ ئورنى ئەسلىدە
ئەپروز بەگنىڭ مال باقىدىغان يايلىقى ئىكەن. كويا يې
زا قاقلىق كەنتىدىن ئىسلام مارجان ۋەپورچاقچى يېزىسى
دىن غوجاخۇن خەلپىتىم دېگەن ئىككى كىشى بىرلىشىپ بۇ
يەردە يەر ئېچىپ ئىگىلىك تىكلەش ئۈچۈن بەگدىن 100 مو
يەر سېتىۋاپتۇ. ئاندىن ھازىرقى «ھال ئامبار» دىن
شەرققە ئۈچ كىلومېتىر ئەتراپىدا ئۆستەڭ قېزىپ سۇ باش
لاپ كەپتۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ يەردە تەدرىجىي بىر يۇرت
شەكىللىنىپتۇ. بۇرۇن «ئىسلام ئاخۇن ئاۋات قىلغان يەر
يەنى «ئىسلام ئاۋات» دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ.

1958-يىلىدىن كېيىن بۇ يەرگە زاۋا يېزا باشاقچى كەنتى
دىن نەچچە ئون ئائىلىلىك دېھقان كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇ

لۇپ، كۆچۈپ كىرگەن كەنتنىڭ نامى بىلەن «باشاقچى كەنت» دەپ ئاتىلىپ كەلگەنىدى. 1984- يىلى يەر نامىلىرىنى مۇقىملاشتا يەنىلا ئىسلام مارجان دېگەن كىشىنىڭ تۆھپىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەسلىدىكى «ئىسلام ئاۋات» دېگەن نام ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 107 ئائىلە، 470 نوپۇس، 943 مو تېرىلغۇ يەر بار.

خۇشئاۋات

1926 - يىلى نىياز بەگ ھاجى دېگەن كىشى 70 — 80 نەپەر ئەمگەكچى بىلەن ئۆستەڭ قېزىپ، ھازىرقى قوشئاۋات كەنتىنىڭ ئورنىغا كەلگەندە ئېگىز بىر دۆڭگە دۇچ كەپتۇ. ئەمگەكچىلەر قاتتىق ھېرىپ كەتكەچكە بۇ دۆڭنى يېرىشقا ماغدۇرى يەتمەپتۇ. ئاخىر بارات موللام دېگەن كىشى ئاشۇ ئەمگەكچىلەر ئىچىدىن 20 نەپەر ياشنى تاللاپ، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ بورداۋاتقان قويىنى كاۋاپ قىلىپ يېگۈزۈپتۇ. ئاندىن ئۆزى باشلامچى بولۇپ ھېلىقى دۆڭگە تۇتۇش قىپتۇ. بىر نەچچە كۈن قەيسەرلىك بىلەن ئىشلەش ئارقىلىق ئاخىر دۆڭنى يېرىپ سۇ ئۆتكۈزۈپتۇ. بۇنىڭ شەرىپى ئۈچۈن نىياز بەگ ھاجى ئەمگەكچى يىگىتلەرگە بىر كېچە مەشرەپ قىلىپ بېرىپتۇ ۋە ئەمدى «جاڭگال ئاۋات بولىدىغان بولدى» دەپ تەنتەنە قىلىپتۇ. كېيىن دېگەندەك جاڭگال ئاۋات بولۇپ يۇرت شەكىللىنىپتۇ. ئېرىقنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يۇرتلارنى كىشىلەر «قوشئاۋات» دەپ ئاتىشىپ كەپتۇ. ئەمما، ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي قۇم - بوران ھەم قۇرغاقچىلىقنىڭ ھۇجۇمى بۇ يېڭى يېشىللىقنى چۆل - جەزىرىگە ئايلاندۇرۇۋېتىپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1958 - يىلىدىن باشلاپ بۇ يەردە چولنى بوستانلا
ئايلاندۇرۇش جىڭى قايتىدىن باشلىنىپ كەتتى. 1975 - ي
لىغىچە «نۇرلۇق» گۇڭشېسىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى ت
ۋەلىكىدە، 1984 - يىلىغىچە «شەرق شامىلى» گۇڭشېسىنى
تەۋەلىكىدە بولدى. 1984 - يىلى بۇ كەنتنىڭ نامىنى
تېخىمۇ يېقىملىق ئاڭلىنىشى ئۈچۈن «خۇشئاۋات» دە
مۇقىملاندى.

هازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 207 ئائىلە، 033
نوپۇس، 1805 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بىر مازارغا ئۈچ نەزەر

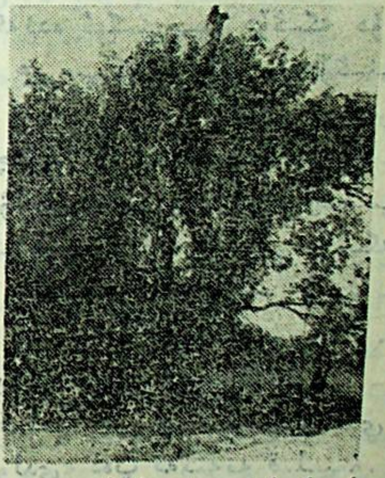

خۇشئاۋات كەنتىد
بىر قەدىمكى مازار بار
بۇ مازارنى بەزىلەر «قىلى
چىقان»، يەنە بەزىلەر «قى
لىچ-قالقان» دەپ ئاتايدۇ
«قىلىچىقان» مۇ ئەمەس
«قىلىچ - قالقان» مۇ ئە
مەس، «خېلىچخان» دەپ
ئاتايدىغانلارمۇ بار.
«قىلىچىقان» دەپ ئا
تايدىغانلار بۇرۇنقى يەتتى ئا
ساس كەلتۈردۇ: ناھايىتى قەدىمكى زامانلار ئىلگىرى بۇ يەرد
كاتتا بىر شەھەر بولغانىكەن. بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھ
پۇقرالىرىغا، پۇقرالىرى پادىشاھقا سادىق ئىكەن. شۇڭ
كۆڭۈللەر خاتىرجەم، تۇرمۇش پاراۋان، يۇرت - مەھەلل
ئاۋات ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە يات بىر مەملىكەتنىڭ
تومەنلىگەن لەشكەرلىرى ئۇشتۇمتۇت كېلىپ بۇ شەھەرگ

هۇجۇم قىپتۇ، تەييارلىقسىز تۇرغان بىر شەھەر خەلقىنى
قىرىپ - چېپىپ ئىردىلاپ قان ئاققۇزۇپتۇ. بۇ شەھەرنىڭ
پادىشاھى دەرغەزەپ بولۇپ ئېتىغا مىنىپتۇ - دە، ئىككى
غۇلاچ قىلىچىنى ئوينىتىپ يا ئۆلۈم يا كۆرۈم، دەپ قايتۇر-
ما ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. قىلىچنى بىر قېتىم ئايلاندۇرۇشتىلا
بەش- ئالتە دۈشمەننىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. پا-
دىشاھنىڭ باتۇرلۇقىنى، قىلىچىنىڭ ئۆتكۈرلىكىنى، ئېتى-
نىڭ ئۈچقۇرلۇقىنى كۆرگەن دۈشمەنلەر پاتىپاراق بولۇپ
قېچىپتۇ، پادىشاھ بىر كېچە - كۈندۈز توختىماي جەڭ قى-
لىپ تاجاۋۇزچىلارنى تامامەن چېكىندۈرۈپتۇ، پادىشاھ ھې-
رىپ - تالچىقىپ كەتكەنلىكتىن ئوردىغا كېلىپلا يىقىلىپ
جان ئۈزۈپتۇ. شەھەر خەلقى پادىشاھنى قىلىچى بىلەن
بىللە دەپنە قىلىپ كاتتا قەبرە ياساپ قىرىق كېچە -
كۈندۈز مۇسىبەت تۇتۇپتۇ. «قىلىچىقان» دېگەن بىر مازارئە-
نە شۇ قىلىچى قانغا بويۇلۇپ كەتكەن پادىشاھنىڭ قەبرى-
سى ئىكەن.

بىر مازارنى «قىلىچ - قالقان» دەپ ئاتايدىغانلار بۇن-
داق بىر رىۋايەتكە ئاساسلىنىدۇ: بۇرۇنقى زاماندا بۇ
يەرلەر كاتتا شەھەر بولۇپ، ھۈنەردەكامالەتكە يەتكەن بىر
تۆمۈرچى ئۇستام ياشىغانىكەن. خوتەن شاھى زاۋا يېزى-
سىنىڭ قوغان دېگەن يېرىگە لەشكەر توپلاپ، تاجاۋۇز
قىلىپ كەلگەن دۈشمەن قوشۇنلىرىغا قارشى قانلىق جەڭ
قىپتۇ. ئۇ تۆمۈرچى خوتەن لەشكەرلىرىگە يارامىلىق قىلىچ-
قالقانلارنى ياساپ بېرىپتۇ. خوتەن لەشكەرلىرى قىلىچ
بىلەن ھۇجۇم قىلىپ قالقان بىلەن قوغدىنىپ جەڭدە غە-
لىبە قازىنىپتۇ. خوتەن شاھى تۆمۈرچىنىڭ تۆھپىسى ئۈ-
چۈن ئۇنىڭغا خوتەننىڭ قىلىچ - قالقىنى دەپ نام بېرىپتۇ.
بۇ مازار ئەنە شۇ تۆمۈرچىنىڭ قەبرىسى ئىكەن. يىللارنىڭ

ئۆتۈشى بىلەن «قىلىچ-قالقان» دېگەن ئاتالغۇ كىشىلە
نىڭ تىلىغا «قىلىچخان» دەپ سىڭىپ قاپتۇ.
«خىلىچخان مازىرى» دەپ ئاتايدىغانلار بۇ رىۋايە
نى دەلىل كەلتۈرىدۇ: ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى بۇ يەرل
كاتتا شەھەر بولغانىكەن، بۇ شەھەردە لوقمان ھېكىم ئىسى
لىك كامالەتكە يەتكەن بىر تېۋىپ ياشايدىكەن. ئۇنىڭ سەكك
ياشلىق ئوغلى تامغا مىنىپ ئولتۇرۇپ پادىشاھنىڭ ئاتق
مىنىپ مېڭىشلىرىنى دورايدىكەن، پادىشاھنىڭ تەلەپپۇز
بىلەن «گۇناھكار» لارنى قامچىلاشقا، دارغا ئېسىشقا بۇي
رۇيدىكەن. ئۇنىڭ ئەينەن قاملاشتۇرۇپ دوراشلىرى چوڭ
كىچىك ھەممەيلەننى كۈلدۈرۈۋېتىدىكەن. بىر چېقىمچى
پادىشاھنى بۇ ئىشتىن خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇپتۇ، ئاچچىق
قايناپ - تاشقان پادىشاھ جاللاتلىرىنى بۇيرۇپ دورامچى
بالىنى باغلىتىپ كەلتۈرۈپتۇ. پادىشاھ بالىغا بىر قا
راپلا «دادىسى ئۆگەتمىسە بۇ بالا مېنى دوراشنى نەدىن
بىلسۇن» دەپ ئويلاپتۇ - دە، بالىنى قويۇۋېتىپ، ئۇنىڭ
دادىسىنى ئوتتۇز گەز چوڭقۇرلۇقتىكى زىندانغا تاشلاشنى
بۇيرۇپتۇ.

ئون نەچچە يىلدىن كېيىن پادىشاھقا كېسەللىك چاپ
لىشىپتۇ. ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى داڭلىق تېۋىپلارغ
كۆرۈنۈپ ئالتۇندىن قىممەت دورىلارنى يەپ بىر نەچچە
يىل داۋالانغان بولسىمۇ كېسەلگە شىپالىق تاپالماپتۇ. پا
دىشاھ ھاياتتىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ ئەزرائىلنى كۈتۈپ ياتـ
قان كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر قېرى ۋەزىر:

— تەقسىر، ھېكىمى لوقمان ئىسىملىك بىر تېۋىپنى
زىندانغا تاشلىغان ئىدىلە، شۇ كىشى ئۆلۈپ كەتمىگەن
بولسا ھايات شامىلىرى شوخلىنار ئىدى، - دەپتۇ. پادىشا
سۈرۈشتۈرۈپ بىر قېرى جاللاتنىڭ ئەسلىشى بىلەن ھې

كىمى لوقماننىڭ قايسى زىندانغا تاشلانغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپتۇ. پادىشاھنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن خانىش بىر نەچچە خىزمەتچىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ ھېلىقى زىنداننىڭ تۈڭلۈكىدىن قارىغۇدەك بولسا ئۆلۈك دېسە تىرىكتەك، تىرىك دېسە ئۆلۈكتەك بىر بوۋاي تىزىنى مەيدىسىگە تېڭىپ ياتقۇدەك. خانىش شوتا بىلەن زىندانغا چۈشۈپ بوۋاينىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ھېكىمى لوقمان دېگەن تېۋىپ ئۆزلىرىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى كۆزىنىمۇ ئاچالماي، ئاڭلانار — ئاڭلانماس ھالسىز ئاۋازى بىلەن:

— مەن شۇ، — دەپتۇ. خانىش زۆرۈرىيەتنى سۆزلەپ ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن، خىزمەتچىلىرىگە:

— بۇ كىشىنى كۆتۈرۈپ ئوردىغا ئېلىپ بېرىڭلار، — دەپتۇ.

— ياق، — دەپتۇ ھېكىمى لوقمان، — مەن بەكمۇ زەئىپلىشىپ كەتتىم، قەيېرىمنى تۇتساڭلا شۇيېرىم بەدىنىمدىن ئاجراپ كېتىدۇ.

— قانداق قىلىمىز ئەمىسە؟ — دەپ سوراپتۇ خانىش ۋە ئۇنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ئونتۆت ياشلىق ئىككى قىزنى ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرەپلىرىگە تېڭىپتۇ، بىر دەمدىن كېيىن بۇ ئىككى قىز ئۆلۈپ ھېكىمى لوقماننىڭ بارماقلىرى ھەرىكەتكە كەپتۇ. يەنە ئون تۆت ياشلىق ئىككى قىزنى ھېكىمى لوقماننىڭ ئالدى — ئارقا تەرەپلىرىگە تېڭىپتۇ. بىر دەمدىن كېيىن بۇ ئىككى قىزمۇ ئۆلۈپ ھېكىمى لوقمان كۆزىنى ئېچىپتۇ. بۇ ئىش ئون قېتىم تەكرارلىنىپ يىگىرمە قىز ئۆلگەندىن كېيىن ھېكىمى لوقمان ماغدۇرغا كىرىپ تۇرۇپتۇ ۋە ئون تۆت ياشلىق قىزدىن يەنە بىرىنى كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىپتۇ، خانىش خېلىچىخان ئىسىملىك

ئۇيغۇر كىتابلىرى www.uyghurkitap.com

ئون توت ياشلىق بىر قىزنى شوتىدىن چۈشۈرۈپتۇ.
لىچىخان شوتىنىڭ تۆۋەن بالدىقىغا دەسسەپ تۇرۇپ قول
نى بوۋايغا ئۇزىتىپتۇ، بوۋاي قىزنىڭ قولىنى تۇتى
دەپ بىر قەدەم يېقىنلاپتۇ، قىز بىر بالداق ئېگىزگە چ
قىپ يەنە قولىنى ئۇزىتىپتۇ. ھېكىمى لوقمان قىزنىڭ قو
لىنى تۇتۇشقا ئىنتىلىپ شوتىغا دەسسەپ بىر بالداق ئې
گىزلەپتۇ. قىز يەنە بىر بالداق ئېگىزلەپ قول سۇنۇپتۇ.
شۇنداق قىلىپ خېلىچىخانغا ئەگىشىپ ھېكىمى لوقما
زىنداندىن چىقىپتۇ - دە، قىزنىڭ قولىنى تۇتۇپ مېڭ
ئوردىغا كەپتۇ، شاھ ئالدىغا كىرگەندە خېلىچىخان ماغدۇرد
دىن كېتىپ يىقىلىپتۇ ۋە شۇئان جان ئۈزۈپتۇ. ھېكىمى
لوقمان قىزلاردىن ئۆتكەن قۇۋۋەت بىلەن جىسمانىي ۋ
زېھنىي كۈچى تولۇقلىنىپ 30 ياشلىق قىران دەۋرگە يېنىپ
تۇ. ئۇ بىر نەچچە كۈن ئىچىدە شاھنى داۋالاپ ساقايتىپتۇ.
شاھ ھېكىمى لوقماننى ماغدۇرلاندۇرۇش ئۈچۈن جېنىدىن
ئايرىلغان خېلىچىخان قاتارلىق قىزلارنى كاتتا داغدۇغا،
چوڭقۇر تەزىيە بىلەن بۇ يەرگە دەپنە قىلغانىكەن، شۇڭا
بۇ مازار «خېلىچىخان» دەپ ئاتالغانىكەن.

× ×

يۇقىرىدىكى ئۈچ خىل رىۋايەتتە «... بۇ يەردە كاتتا
بىرشەھەر بولغانىكەن» دېگەندىن ئىبارەت بىر ئورتاقلىق
بار. بۇ ئورتاقلىق بىلەن خۇشىاۋات ① كەنتىنىڭ زېمىنى
دە كوزا سۇنۇقلىرى، چىرىپ كەتكەن ئادەم سۆڭەكلى
رى... ئۇچرايدىغانلىقىنى بىرلەشتۈرگەندە قەدىمكى بىر
زامانلاردا بۇ يەرنىڭ ئادەمزات ماكانى بولغانلىقىنى
قەيت قىلغىلى بولىدۇ.

① بۇ كەنت 1958 - يىلىدىن باشلاپ پەيدا بولغان 35 يىللىق تارىخقا
ئىگە يېڭى يۇرت.

مىللەت ئېرىق

ئۇرىچى يېزىسىنىڭ غەربى جەنۇب تەرىپىدە «مىل-لەت ئېرىق» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كەنت بار. بۇ غەلىتە ئاتالغۇ قانداق كېلىپ چىققان؟ 1947 - يىلى زاۋا يېزى-سىنىڭ خۇمدان كەنتىدىكى دېھقانلار ئېرىق چېپىۋېتىپ كۆمۈلۈپ قالغان ياغاچ قوغاچىنى ئۇچرىتىپتۇ. بىر نەچ-چەيلەن قوغاچىنى كۆتۈرگەنىكەن، قوغاچىنىڭ ئۈستۈنكى يې-رىمى ئاجرىلىپ چىقىپتۇ، ئاستىنقى يېرىمىدا بىر جەسەت-نىڭ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، كىشىلەر چۆچۈپ كېتىشىپتۇ. جەسەت كىگىز قالپاق، يوڭ توقۇلمىدىن تون كىيگەن بىر ئەركىشى ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدا قىلىچ، ئوقيا، كۆمۈش جامبار ئىكەن(ياشانغانلارنىڭ ئېيتىشىچە بۇرۇنقى زامان-لاردا بۇ يەردە قانلىق جەڭ بولغانىكەن).كىشىلەر بۇجە-سەتكە قاراپ:

— بۇ بىزنىڭ مىللىتىمىزدىن ئەمەسكەن.

— باشقا بىر مىللەتنىڭ ئادىمى ئىكەن، قايسى مىللەتتىن بولغىيدى؟- دېيىشىپتۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى:

— بىزنىڭ ئېتىزىمىزغا مىللەت ئېرىقىدىن سۇ كېلىدۇ.

— مىللەت ئېرىقىنىڭ قېشىنى ئېگىزلەيدىغان بولدۇق.

— مىللەت ئېرىقىنىڭ بويىغا چىرىم سالىمىز... دې-گەندەك گەپلەر بىلەن «مىللەت ئېرىق» دېگەن ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا ئۆزلىشىپ قاپتۇ. خۇمدان كەنتىنىڭ ئايىغى يانتاق-قو-مۇشلار ئۆسكەن بىپايان قۇملۇق ئىدى. 1959 - يىلى «جەددىي ئىلگىرىلەش» گۇگۇشىسى (ھازىرقى زاۋا يېزىسى)

دېھقانلارنى بۇ يەرگە يۆتكەپ كېلىپ ئالتە دادۇيدىن
كېيىن تاپقان دېھقانچىلىق مەيدانى قۇردى. خۇمدان ك
تىدىكى «مىللەت ئېرىق» نىڭ داۋامىنى چېپىپسۇ باش
كېلىپ، بۇ ئېرىقنى يەنىلا «مىللەت ئېرىق» دەپ ئاتى
1975 - يىلى بۇ دېھقانچىلىق مەيدانى «شەرق شامال
گۈڭشېسىغا تەۋە قىلىندى. 1984 - يىلى بۇ كەنت ئا
ئېرىقنىڭ نامى بىلەن «مىللەت ئېرىق كەنتى» دەپ
ئالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 120 ئائىلە،
نوپۇس، 1518 مو تېرىلغۇ يەر بار.

پادا ئېغىل

بۇرۇن بۇ يەر بايلارنىڭ مال باقىدىغان يايلىقى ئ
كەن. شۇ چاغدىكى بايلاردىن بىرسى ھازىرقى «پادا ئې
غىل» كەنتىنىڭ ئورنىغا بىر ئېغىل تىككەن بولۇپ، جا
گالغا ئوتتۇن، يولغۇنغا بارغانلار بۇ جايدا دەم ئېلىپ ئۆ
تىدىكەن. كېيىنچە بۇ يەردە كەنت ھاسىل بوپتۇ ۋە ئا
ئېغىلنىڭ نامى بۇ كەنتكە ئىسىم بولۇپ قاپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 192 ئائىلە، 93
نوپۇس، 1875 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۆجمىلىك

1958 - يىللىرى بۇ يەرگە تۇنجى قېتىم كۆچ-ۇرۇ
ئولتۇراقلاشتۇرۇلغان ئەمگەكچىلەر، قاسىم سايىت ئىسمى
لىك بىر ئادەمنىڭ مەسئۇللىقىدا كەنتنىڭ ھەممە يەرلى
رىگە دېگۈدەك ئۆجمە تىككەنىكەن. مۇشۇ ئالاھىدىلىكتە ئ

ـاسەن بۇ يەر ھـازىرغىچـە «ئۇجمىلىك» دەپ ئـاتىلىپ كەلمەكتە.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 187 ئائىلە، 911 نو-پۇس، 1631 مو تېرىلغۇ يەر بار.

(بازار بويى، خۇشئاۋات، ئىسلام ئـاۋات، ئـاۋات، ئۇجمىلىك قاتارلىق كەنتلەرنىڭ ماتېرىياللىرىدىن ئۇز-چى يېزا بازار بويى كەنت چەمەكلەر مەھەللىسىدىكى 90 ياشلىق ھېيت روزى سۆزلەپ بەردى).

تېرەك بوستان

بۇ يەرگە 1958 - يىلدىن كېيىن قاراقاش بـازارلىق ھۆكۈمەتكە تەۋە نەچچە ئون ئائىلىلىك دېھقان كـۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇلغان. ئۇلار قىسقىغىنـە بىر نەچچـە يىل ئىچىدىلا كۆپلەپ تېرەك سېلىپ بوستانلىققا ئايلاندۇرغان بۇ يۇرت «تېرەك بوستان» دەپ ئاتالغان. بۇ نام ھېلىغى-چە بۇ يەرنىڭ ئىسمى بولۇپ كەلمەكتە.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 90 ئـائىلە، 433 نوپۇس، 1263 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يالغۇز ئوغۇل

رىۋايەت قىلىنىدۇلەر-كى، ھەزرىتى ئـەلى-نىڭ ئوغلى ئىمام مۇ-ھەممەت ھەنىپـە ئـە-مەل تالىشىش ۋە مەز-ھەپ قىرغىنچىلىقىدىن بىزار بولۇپ شاھلىق-تىن ۋاز كـەچتـى. ئۇ مەككىنى تـاشلاپ ئا-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

نىسى بۇۋى ھەنىپە خېنىم بىلەن تاغقا چىقىپ كەتتى
ئۇ مەرئا ① نى شەرئا ② غا ئۆزگەرتىشنى جە
قىلىپ نەچچە يۈز شەھەر خەلقىنى ئىمانغا كەلتۈرگەن
مۇ ئۇلۇغ ئىش دەپ ھېسابلايتتى. شۇڭا ئۇ پۇقرالا
باشلامچىلىق قىلىپ تاغلار، ئارىسىدىكى جىلغىلاردا ئېر
ئۆستەڭ قېزىپ يەر ئاچتى، كاتتا ئاۋات شەھەر - يۇرتلا
نى بىنا قىلغاندىن كېيىن پۇقرالار بىلەن خوشلىشىپ
يەردىن ئايرىلدى. ئۇ بارغانلىكى يېرىدە يەر ئېچىپ چ
كۆكەرتىپ نەچچە ئون يىلدىن كېيىن دۇۋا③ دەرياسىن
بويىغا كېلىپ قالدى. قارىسا دەريا سۈيى شارقىراپ - ئۇ
كەشلەپ ئېقىۋېتىپتۇ. ئۇ شاخ - قومۇشلاردىن كەپە يا
ئانىسى بىلەن ماكانلاشتى. ئۇ كېچىدە ئانىسىغا ھەمر
بولۇپ ئۇخلايتتى، ئەتىگەندە قورسىقىنى تويغۇزۇپ پىيا
ما④ چۆللۈكىگە بېرىپ يەر ئاچاتتى، چۈشتە، كەپىگە كېلى
غىزالانغاندىن كېيىن يەنە يەر ئاچقىلى كېتەتتى. كۈنلە
مۇشۇنداق ئۆتتۈۋەردى.

بىر كۈنى ھاۋا تونۇردەك قىزىپ كەتتى. ئىمام مۇھەممە
ھەنىپە بىر كۈنى ئېغىر ئەمگەك قىلىپ ھېرىپ كەتكەنلىك
تىن چۈشلۈك غىزاغا كەپىگە بارغۇسى كەلمەي توغراق تۈ
ۋىدە سايىداپ ئولتۇردى. ئوغلىنىڭ چۈشلۈك غىزاغا كە
مىگەنلىكىدىن ئەنسىرەپ قالغان بۇۋى ھەنىپە خېنىم ب
ئا ياقتا ئاش، بىر قاپاقتا سۇ كۆتۈرۈپ بىر بېسىپ-ئىكك
بېسىپ، ئوغلىنىڭ يېنىغا بېرىپ قالدى. ئىمام مۇھەممە
ھەنىپە تولىمۇ ھايالىق يىگىت ئىدى. كۆڭلىكىنى سېلىۋ
تىپ ئىشتانچاق ئولتۇرغانلىقىدىن ئانىسىغا يېرىم يالىڭا

① تېرىلمىغان ئۆزلەشمىگەن يەر، ② مۇنبەت باغ - ئېتىزلىق، ③ گۇ
ناھىيىسىگە قاراشلىق تاغلىق يۇرت، ④ گۇمىغا قاراشلىق يۇرت.

كۆرۈنۈپ قالغانلىقىغا قاتتىق خىجىل بولۇپ بەدەر قاچتى. ئانىسى ئۇنى:

— ۋاي بالام توختاڭ، — دەپ قوغلاۋەردى. ئىمام مۇھەممەت ھەنىپە قاچا - قاچا ھېرىپ ھالىدىن كەتكىلى ئاز قالدى. كەينىگە قارىسا ئانىسى قوغلاپ كېلىۋېتىپتۇ. ئۇ ئانىسىغا قاراشتىن ئەيمىنىپ توختىماي يۈگرەۋەردى. قەدەم ئالغۇچىلىك ھالى قالمىغاندا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ:

— ئەي ئالللانىڭ زېمىنى، ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ قوينۇڭنى ئاچ! - دەپ ئىلتىجا قىلدى. ئۇنىڭغا رەھمى كەلگەن زېمىن ئىككىگە يېرىلىپ چاك بولدى. ئىمام مۇھەممەت ھەنىپە چاك ئىچىگە ئۆزىنى تاشلىدى. زېمىن بىر تەۋرەپلا تۇتىشىپ قالدى. بۇۋى ھەنىپە خېنىم ئوغلىنىڭ قەبرىسىنى ياسىدى ۋە قەبرە يېنىدا بىر نەچچە ئاي يىغلاپ - قاقشاپ جان ئۈزدى. كىشىلەر ئىمام مۇھەممەت ھەنىپىنىڭ يالغۇز ئوغۇل ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ قەبرىسىنى «يالغۇز ئوغۇل مازىرى» دەپ ئاتىدى. ھازىرمۇ بۇ مازارنىڭ يېنىدا مىڭدەك كىشى ناماز ئوقۇيالايدىغان كونا غېرىبانە خانىقا بار. بۇ مازاردىن شىمال تەرەپكە بەش - ئالتە يۈز مېتىرغىچە ماڭسا بۇۋى ھەنىپە خېنىمنىڭ مازىرىغا كەلگىلى بولىدۇ. بۇ قەبرىلەرنىڭ ئۈستىدىكى قۇرۇپ كەتكەن قومۇشلار، ئېگىز خادىلارغا چىگىپ قويۇلغان قىزىل، يېشىل، كۆك... رەڭلىك لاتىلار كىشىگە غېرىبلىق - مىسكىنلىك ھىس قىلدۇرىدۇ.

بۇ رىۋايەتتىن ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەزەلدىن بوزيەر ئېچىپ يېڭى يۇرتلارنى بىنا قىلىشنى ئۆزلىرىنىڭ مۇقەددەس تارىخىي بۇرچى دەپ قارىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بۇ مازارنىڭ ئەتراپىدا قانداق بولۇپ 1525 مو تې-

ردلغۇ يېرى، 885 نوپۇسلۇق 261 ئائىلىسى بار① «يا
ئوغۇل كەنتى» بارلىققا كېلىپ قالدى؟

بۇ سوئالنىڭ جاۋابى ئۈچ
بۇ مازارنىڭ 16 - ئەۋلادشەيى
نىياز باقى قارىنىڭ ئەسلىم
سىنى كىتابخانلارغا ئەينە
ھەدىيە قىلىمەن. (مەن ئۇنى
بىلەن ئېگىز قىرى تېرەكلەرقو
شاپ تۇرغان چوڭ كۆل بويى
پاراڭلاشتىم.)

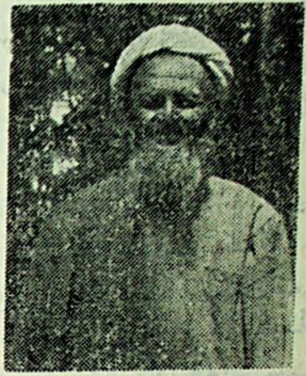

— مەن مۇشۇ كۆل بويىدا تۇ
غۇلۇپ ياشاپ 74 ياشقا كىردىم، — دەپ گېپىنى باشلىدى
ئۇ، — بۇ كۆل كولىنىشتىن بۇرۇن* دادامىلار ۋە تاۋاپچىلا
يىراقتىن سۇ توشۇپ كېلىپ ئىچكەنىكەن. ئېشەككە قاپاق
لارنى ئارتىپ ئەتىگەندە يولغا چىقسا چۈش - پېشىن بى
لەن قايتىپ كېلىدىكەن. ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان پەي
شەنبە كۈنلۈكتە يىراق - يېقىن يۇرتلاردىن كەلگەن ئەر
ئايال تاۋاپچىلار مازارلارنىڭ ئەتراپىدىكى خانىقا - گە
مىلەردە تۈنەيتتى.② مەن ئەقلىمگە كەلسەم جۈمە كۈنلۈك
تە كۆل بويىدا سايىدا يىدىغان، سۇ ئىچىپ، غىزالىنىدىغا
لار بىر نەچچە يۈزگە يېتەتتى. يىللار ئۆتكەنسېرى يېقى
يۇرتلاردىن بىر نەچچە ناۋاي، باققال، ساتىراشلار كېلى
ھۈنەر قىلغانلىقتىن كۆلنىڭ بويىدا «جۈمە بازىرى» پەي
دا بولۇپ قالدى. 1975 - يىلدىن باشلاپ بۇ بازارنىڭ ۋاق
تى پەيشەنبىگە ئۆزگەرتىلىپ ئورنى ئۇرىچى يېزىلىق ھۆ

① 1991 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇمات.
② تۈنەش — كېچىدە ئۇخلىماي سۆزە - ئايەتلەرنى ئوقۇپ تاڭ يورۇتۇش

كۆمەت ئورگىنىنىڭ يېنىغا يۆتكەلدى.

— دادامنىڭ ئېيتىشىچە، — نىياز باقى قاردىم ئەسلىمىسىنى داۋام قىلدى، — قاراقاش ئامبالىقى① بولۇشتىن ئۈچ يىل بۇرۇن ئەپرۇز بەگ دېگەن كىشى ھاشار باشلاپ كېلىپ بۇ كۆلنى چاپتۇرغان ھەم زاۋا يېزىسىنىڭ ئۆتەك دېگەن كەنتىدىن ئېرىق چاپتۇرۇپ كېلىپ بۇ كۆلنى تۇنجى قېتىم سۇغا تولدۇرغانىكەن. مەن ئون ياش ۋاقتىمدا بۇ ئەتراپتا ئون نەچچە يىللىقچى② تېرىقچىلىق قىلاتتى. قۇم - بوران ۋە قۇرغاقچىلىق ئاپىتى كەينى - كەينىدىن يۈز بېرىپ زىرائەتلەر قۇرۇپ ئېتىز - ئېرىقلار قۇمغا كۆمۈلۈپ كەتكەنلىكتىن ئۇلارمۇ يۇرتلىرىغا چىقىپ كەتكەندى. بەزى يىللىرى بۇ كۆلگە بىر قېتىممۇ سۇ باشلىغىلى بولماي، كۆلنىڭ تېگىنى كولاپ سىزىندى سۇنى ئىچەتتۇق. شېڭ شىسەي زامانىغا كەلگەندە ئۇردىچى دېگەن يۇرتتىن يۈسۈپ بەگ ھاجى دېگەن كىشى نەچچە يۈز ھاشارنى ئىشقا سېلىپ ئېرىق چېپىپ سۇ باشلاپ كەلدى. ئېرىقنى بىر ئېگىز قۇملۇقتىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن 100 ھاشار بىر ھەپتە كەتمەن چاپقانىدى. ئۇلارمۇ ئىككى - ئۈچ يىل تېرىقچىلىق قىلغاندىن كېيىن، نەپ ئېلىشقا كۆزى يەتمەي پۇشايمان قىلىپ قايتىپ چىقىپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر قايتىدىن چۆللىشىپ كەتتى. ھەر يىلى كەلگەن مەزگىللەردە دادام بىلەن مەن بىر نەچچە كۈن ئېرىق ياقىلاپ كۆلگە سۇ توشقۇزۇۋالالىساق ياكى ئون مو بېدىلىكىمىزنى سۇغىرىۋالساق بىزگە چوڭ خۇشاللىق بولاتتى. بىز تاۋاپچىلارنىڭ گورۇچ، بۇغداي، قوناق... لارنى سە-

① 1919 - يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان.
② بايلارغا يىللىق سېتىلىدىغان نامرات دېھقانلار.

ئۇيغۇر كىتاب www.uyghurkitap.com

دىقىقە قىلىشىغا تايىنىپ كۈن كەچۈرەتتۇق. 1958 - يى
يالغۇز ئوغۇل ماۋدىرىنىڭ ئەتراپىدا 3 - قېتىم يەر ئېچ
باشلاندى. دەسلەپ «1- ماي» گۇڭشېسىدىن① كېرگ
2400 كىشىلىك بوز يەر ئاچقۇچى قوشۇن يېتىپ كەلگە
مازار ۋە كۆل ئەتراپىدىكى ئۈچ چوڭ خانىقا 29 ئىشكىل
ئۆي - گەممەلەرنى ئۇلارنىڭ يېتىپ - قوپۇشىغا بېكىتار
بەردىم. كۆمۈلۈپ كەتكەن ئېتىز - ئېرىقلارنى تېپىشقا ي
باشلىدىم...

نىياز باقى قارىم، يالغۇز ئوغۇل كەنتىنىڭ پەي
بولۇش تارىخىغا تىرىك شاھىت بولغانلىقى ئۈچۈنلا ق
دىرلەشكە سازاۋەر بولۇپ قالماستىن، 1985 - يىلدىن با
لاپ مەملىكەتلىك كۆكەرتىش نەمۇنىچىسى دېگەن شان
شەرەپكە ئېرىشكەنلىكى بىلەنمۇ ھۆرمەتكە ئېرىشكەن مۆ
تىۋەردۇر. ئۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ چۆلنى كۆكەرتىپ، يۇرتنى
كېڭەيتىش ئارزۇسىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە رېئاللىققا ئايلى
نىۋاتقانلىقىدىن چەكسىز خوشال. ئۇ 1980 - يىلدىن باش
لاپ بالا - چاقىلىرىغا باشلامچىلىق قىلىپ 400 مو يەرنى
چىپ 200 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق تېرەك، جىگدە، سۆگەت
كۆچەتلىرىنى تىكتى. ھازىر 50 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق تې
رىكى كېسىمگە يەتتى. (بۇ كىشى 1995 - يىلى قاز
تاپتى)

سېغىزلىق

ئىلگىرى بۇ كەنتنىڭ ئورنى چوڭقۇر ئويمانلىق ئى
كەن، سۇنى باشقۇرالمىغانلار دائىم مۇشۇ ئويمانلىققا
قويۇۋېتىدىكەن. ئۇزۇن يىللارغىچە سۇ ئۈزۈلمەي كىر

① ھازىرقى قاراقاش بازىرى

تۇرغاچقا بۇ ئۇيمانلىق ئاستا - ئاستا سېغىز بىلەن تىنىپ كېتىپتۇ.

1958 - يىلدىن كېيىن، قاراقاش بازارلىق ھۆكۈمەتكە تەۋە دېھقان - چارۋىچىلاردىن نەچچە ئون ئائىلىنىڭ بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇلدى. ئۇلار بۇ يەرگە چىقىپلا «ۋاي - ۋۇي، بۇ يەر خاس سېغىزلىق ئىكەن ئەمەسمۇ ؟» دېيىشىپتۇ. شەھەرگە تۇغقان يوقلاشقا كىرگەندىمۇ «بىز ئولتۇرغان يەر ھەممىسى سېغىزلىق» دەپتۇ. كېيىن شەھەردىكى تۇغقانلىرىمۇ «بىزنىڭ تۇغقانلار سېغىزلىقتا» دەيدىغان بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ، يەر ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، بۇ يەر سېغىزلىق دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 115 ئائىلە، 551 نوپۇس، 1926 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شېكەر قومۇش

ئازادلىقتىن بۇرۇن ھازىرقى كۆيا يېزىسىنىڭ ئاچچىغۆي دېگەن يېرىدە مەڭسۇر ئاخۇن ۋە غوجاخۇن ئىسىملىك ئىككى ئائىلىنىڭ كاتتا باي ياشايتتى. بۇلارنىڭ نەچچە مىڭلاپ قوي - ئۆچكىلىرى، ئات - كالىلىرى بار ئىدى. چارۋىلىرىغا قىشلىق يەم - خەشەك تولۇقلىنىش ئۈچۈن بۇ بايلار ھەر يىلى ئۆزىنىڭ يىلقىچىلىرىنى قومۇش - يانتاق چېپىشقا ئەۋەتەتتى. 1941 - يىلى كۈزدە مەڭسۇر ئاخۇن باينىڭ يىلقىچىلىرى مەغرىپ تەرەپتىن، غوجاخۇن ھاجىمنىڭ يىلقىچىلىرى مەشرىق تەرەپتىن قومۇش ئوراپ ئىچكىرىلەپ كىرىپ ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

— سىلەر كىمدىن سوراپ بىزنىڭ قومۇشلىقىمىزغا كەلدىڭلار؟

— بۇ قومۇشلۇق قاچاندىن باشلاپ سىلەرنىڭ بولۇپ قالغان؟ - دېگەندەك سوئال - سوراقلارغا ئۇلىنىپ ئىككى تەرەپ سوقۇشۇپ قالىدۇ. بارا - بارا جېدەل ئۇلغىيىپ ئىككىلا تەرەپتىن بىر نەچچە كىشىنىڭ كاللا - قاپاقلىرى يېرىلىپ پۇت - قوللىرى سۇنىدۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان جامائەت:

— ئەخمەقلەر قومۇش تالىشىپمۇ سوقۇشقان بارمۇ؟

— بۇ يەرنىڭ قومۇشى تالىشقىلى تۇرامدىكەن؟

— شېكەر قومۇشى ئىكەن، - دېيىشىپ بۇلارنى ئەيىبلىشىدۇ.

1958 - يىلى «نۇرلۇق» گۇڭشېسى رەھبەرلىكى 10000 نەپەر دېھقاننى يۆتكەپ كىرىپ بۇ ئېگىز - پەس قومۇشلۇقنى تۈزلەپ زىرائەت تېرىشقا تەشكىللىدى. 1964 - يىلى بۇ دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئولتۇراقلاشقان ئائىلە 1200گە، نوپۇس 5000 دىن كۆپرەككە يەتتى. 19 مىڭ مو يەر باغۇ - بوستانلىققا ئايلاندى. بۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 1975 - يىلى «شەرق شاملى» گۇڭشېسىغا تەۋە قىلىندى. قومۇش جېدەلى بولغان ھېلىقى يەر 6 - گۇەنلىچۈي 4 - داديۈي بولدى. 1984 - يىلى گۇڭشې يېزىغا ئۆزگەرتىلگەندە پېشقەدەملەرنىڭ ئەينى چاغدىكى جېدەلنى سۆزلەپ، تەكلىپ بېرىشىگە ئاساسەن، بۇ يەرنىڭ نامى «شېكەر قومۇش» دەپ مۇقىملاندى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 868 نوپۇس، 1683 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تاۋىغاز

90 يىل بۇرۇن قەشقەر - خوتەن تاشيولى بۇ يەردىن

ئۆتىدىكەن. يولنىڭ ئىككى دۆڭلۈكىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتكەن يېرى تار بولغانلىقتىن، كىشىلەر بۇ يەرنى «تار بوغۇز» دەپ ئاتاشقانىكەن. شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەت بۇ يەردە مەخسۇس خادىملارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ تاموژنا ۋە باج رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىدىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «تار بوغۇز» دېگەن ئاتالغۇ «تاۋىغاز»غا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. («شەرق شامىلى» سۇ ئامبىرى ياسالغاندا بۇ ئېگىزلىك چېپىۋېتىلگەنىكەن.) 75 ياشلىق روزى ئاخۇن بوۋاينىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئىلگىرى بۇ ئەتراپ زاۋا يېزىسىنىڭ ئېگىز ئېدىرلىق كەنتىدىكى يەھياخان، مەمتىلىخان غوجىلارنىڭ يايلىقى ئىكەن. يىلقىچىلار غوجىلارنىڭ مىڭلاپ قوي - كالىلىرىنى يىلبويى مۇشۇ يەرلەردە باقىدىكەن.

1958 - يىلى باشلانغان بوز يەر ئېچىش دولقۇنى بۇ يايلاقنىمۇ قايناق ھايات مەنزىرىسىگە كىرگۈزۈپتۇ. 39 ياشلىق مەتتۇرسۇن ئاخۇننىڭ سەرگۈزەشتىسى مېنى ئالاھىدە قىزىقتۇردى. ئۇ بەش يېشىدا ئانىسىدىن، ئالتە يېشىدا دادىسىدىن يېتىم قاپتۇ.

1962 - يىلى جامائەت ئاشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقتىن، ئۇنىڭ قورسىقىغا ھېچكىم ئىگە بولماپتۇ. ئۇ بوز يەردە جامائەت ئاشخانىسى بار دەپ ئاڭلاپ، شۇ يىلى كۈزدە «سەكرەش گۇڭشېسىنىڭ 6 - باشقۇرۇش رايونى» 4 - دادۈي (ھازىرقى ئاقساراي يېزىسىنىڭ ئارىغول كەنتى) دىن كۆچكەنلەرگە ئەگىشىپ «سەكرەش» گۇڭشېسىنىڭ تاۋىغاز دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلدى. دادۈي پارتىيە ياچېيكىسى ئۇنىڭ ئاش - تاماق، ياتاقلىرىغا ئىگىدارچىلىق قىلدى. ھەتتا يېشىغا يەتكەندە توي قىلىشىغىمۇ غەمخورلۇق قىلدى. شۇڭا خەقلەر ئۇنى «پارتىيە با-

لىسى» دەپ ئاتاشتى. 1978 - يىلىدىن باشلاپ، ئۇلار ھۆددى-
ئالغان يېرىگە تەر تۆكۈپ ئىشلەپ، يىلمۇ - يىل مول ھو-
سۇل ئېلىپ تۇرمۇشىنى ياخشىلىدى.

1988 - يىلى ئۆيلىرىنى كۆركەم، ئازادە قىلىپ يېڭى-
لاپ سېلىۋالدى. ھازىر ئۇلار ئۆز ئۆيىدە قولۇم - قوشنى-
لىرى بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور نومۇرلىرىنى كۆ-
رۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. قوتانلىرىدا 20 نەچچە
تۇياق قوي، بىر ئات، ئىككى تۇياق كالا بار. 12 مىڭ تۈپ
دەرىخى كېسىمىگە يەتتى.

«شەرق شامىلى» سۇ ئامبىرى

ئادەمنىڭ قان تومۇرلىرى ئۇنىڭ جىسمىكى ئەزالى-
رىغا ھاياتىي كۈچ يەتكۈزۈپ بەرگىنىگە ئوخشاش، «شەرق
شامىلى» سۇ ئامبىرى 32 يىلدىن بۇيان 30 كىلومېتىر ئۇ-
زۇنلۇقتىكى ئۇرىچى ئۆستىڭى ئارقىلىق 85 كۋادرات كى-
لومېتىرلىق ئۇرىچى زېمىنىغا يېشىل ھايات ئاتا قىلدى.
سۇ ئىچكەندە قۇدۇق قازغانلارنى سېغىنىش پەزىلىتىمىز
بىلەن سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا قاتناشقانلارنىڭ جاپالىق
سەرگۈزەشتىلىرىنى قىسقىچە بايان قىلىشنى زۆرۈر تاپتىم.

ئاپتونوم رايونلۇق سۇ ئىشلىرى نازارىتىدىن كەل-
گەن مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ھېسابىچە بۇ زور قۇرۇلۇشنى
يېرىم يىلدا تاماملىغىلى بولاتتى. شۇ يىلى كۆتۈرۈلگەن
«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» شامىلىنىڭ ھەيدەكچىلىكى
بىلەن قۇرۇلۇش مۇددىتى ئۈچ ئايغا قىسقارتىلدى. سۇ
ئامبىرى قۇرۇلىدىغان جاينىڭ جەنۇبىي، شەرقىي تەرەپ-
لىرى، غەرب تەرىپىنىڭ بىر قىسمى تەبىئىي ئېگىزلىك
بولۇپ، شىمالىي تەرەپ ھەم غەرب تەرەپنىڭ بىر قىس-

ـمىغا 3 مىڭ 750 مېتر دامبا ياسىلىشى لازىم ئىدى. 1959-يىلى 11 - ئايدا بۇ سۇ ئامبىرىنىڭ سۇيىدىن بەھرىمەن بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىغا قارىماي 40 مىڭدىن ئارتۇق ئەمگەكچى سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا سەپەرۋەر قىلىندى. بۇ ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئەمگەكچىنىڭ 70 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. 12 - ئايدا قېرى، كېسەلمەنلەردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇلۇش ئورنىغا ئېلىپ چىقىلدى.

تەشكىلىي تۈزۈم ھەربىيلەشتۈرۈلۈپ گۇڭشې — پولك (تۇەن)، گوەنلىچۇي — باتالىئون (يىڭ)، دادۇي — روتا (ليەن) دەپ ئاتالدى. ئىشلار مۇزاكىرە - كېڭىشىش بىلەن ئەمەس، بۇيرۇق بىلەن يۈرۈشەتتى. چوڭ پولكلاردا 30 دىن، كىچىك پولكلاردا 15 تىن ئارتۇق روتا بار ئىدى. گەمە بىلەن ئىش ئورنىنىڭ ئارىلىقى 700 — 800 مېترچە كېلەتتى. جەڭچىلەر ئۆچتىن سەپ بولۇپ روتا كوماندىرلىرىنىڭ كەينىدە مېڭىپ ئىشقا كېلەتتى، ئىشتىن قايتاتتى. پولك كوماندىرى پۇشتەك چېلىپ4000 — 5000 جەڭچىنىڭ قەدىمىنى بىرلىككە كەلتۈرەتتى. سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇش، تاماقتىن كېيىن يىغىلىش پۇشتىكى چېلىنىپ بەش مىنۇت ئىچىدە پولك بويىچە ھەممە جەڭچىلەر تولۇق يىغىلىپ بولۇشى لازىم ئىدى. رويىخەتكە ئۈلگۈرەلمىگەن جەڭچىلەرنىڭ روتا كوماندىرلىرى قاتتىق تەنقىدكە ئۇچرايتتى. بىر روتا ئادەتتە بىر كۈندە كەڭلىكى ئون مېتر، ئۇزۇنلۇقى 80 مېتر دامبىنى 20 — 30 سانتىمېتر ئېگىزلىتىشى لازىم ئىدى. 200 — 300 مېتر يىراقلىقتىن توپا يۆدۈپ كېلىپ بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ھەقىقەتەن مۇشكۈل ئىش ئىدى.

ئۇ يىللاردا ئاشلىق بىلەن نورمىلىق تەمىنلەش يول-

غا قويۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە دېھقانلارنىڭ كېلى خە
ئاشخانىسىغا باغلىق بولىشىمۇ، سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇش
ئورنىدا ئاشلىق نورمىسى خېلى يۇقىرى ئىدى. لېكى
ئەمگەك ئېغىر، كۈنىگە 15 — 20 سائەت ئىشلىگەچكە قورسا
نىڭ تەلىپى خېلىلا جىددىي ئىدى. كىم توپىنى تېز ئۇ
سۇپ بەرسە، كىم سوپىنى جىق يۈدسە، (بىر تاغار تو
150 — 180 جىڭ كېلىش لازىم ئىدى) دامبا ئۈستىگە كى
بۇرۇن چىقسا روتا كوماندىرى (دادۈي پارتىيە ياچېيك
شۇجىسى ياكى دادۈيجاڭ) ئۇلارنىڭ ئاغزىغا بىر تال قەن
ياكى بىر چىشلەم زاغرا سېلىپ قوياتتى. بۇنداق «نە
مۇكاپات» قورساققا بىردەم قۇۋۋەت بېرىپ قىزغىنلىقىن
يۇقىرى كۆتۈرەتتى. قاتلاممۇ - قاتلام سېلىشتۇرۇپ با
ھالاش — ئىشنىڭ سۈر ئىتىنى ئىلگىرى سۈرەتتى. قوما
دانلىق شتابى ھەپتىدە ئىككى قېتىم پولكلارنى سېلىش
تۇرۇپ باھالايتتى. ئىلغار بولغان پولكقا راكىتانىڭ رە
سىمى چۈشۈرۈلگەن «كۆچمە قىزىل بايراق» تەقدىم قىلى
ناتتى. بۇ پولكنىڭ كوماندىرلىرى «شان - شەرەپنى قول
دىن بەرمەسلىك» ئۈچۈن، تەشكىلىي تۈزۈملەرنى تېخىمۇ
چىڭىتاتتى. ئايروپىلان، ئاپتوموبىل، تراكتورلارنىڭ رە
سىمى سىزىلغان بايراقلارغا ئېرىشكەن پولكلار «پەرقلەر
نى ئىزدەپ» كېيىنكى قېتىملىق باھالاشتا «راكېتا» غ
ئېرىشىش ئۈچۈن چارە - تەدبىرلەرنى تۈزەتتى. ئارقىد
قالغان پولكقا كالا ھارۋىسىنىڭ رەسىمى سىزىلغان بايرا
بېرىلەتتى. بۇ پولكنىڭ كوماندىرلىرى جەڭچىلەرنى
«غەيرەتنى تولۇقلاپ»، «نومۇسنى شان - شەرەپكە ئايلان
دۇرۇش» ئۈچۈن تېخىمۇ قاتتىق ئىشلەشكە قىستايتتى
پولكلارباتالىيونلارنى، باتالىيونلار روتىلارنىسېلىشتۇرۇ
باھالاشنىڭ بېسىمى تېخىمۇ قاتتىق ئىدى. «راكېتا» غ

بېرىشىش، «كالا ھارۋىسى» دىن قېچىش ھېسسىياتى ئەۋج
ئېلىپ «شىجائەت كۈندىن - كۈنگە ئۆرلەپ» كېتەتتى.
ئىش ۋاقتى كۈندىن-كۈنگە كۆپىيىپ كېتىۋەردى. چۈشلۈك
تاماقنى ئىشلەۋېتىپ يەيدىغان، تېرەك قوۋزىقىنى يان-
دۇرۇپ تەڭ كېچىگىچە ئىشلەيدىغان يۇقىرى كەيپىيات
پۈتۈن ئىش مەيدانىغا ئومۇملاشتى. ئون كۋادراتكىلو-
مېتىرلىق ئىش مەيدانىدا 50 مىڭ ئادەم چۈمۈلىلەردەك
تىنىمسىز ئىشلەيتتى. چوڭ - كىچىك قىزىل بايراقلارنىڭ
كۆپلۈكىدىن ئىش مەيدانى شاپتۇللار چېچەكلىگەن بىپا-
يان باغقا ئوخشايتتى. شۇ قەدەر جىددىي ئىشلەش ئارقى-
لىق ئۈچ ئايلىق پىلان بىر يېرىم ئايدا ئەمەلگە ئېشىپ
12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى سۇ ئامبىرىنىڭ پۈتكەنلىكى
جاكارلاندى. شۇنداق قىلىپ دامبىنىڭ ئېگىزلىكى سەك-
كىز مېتىر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 45 مېتىر، ئومۇمىي قىر-
غاق ئۇزۇنلۇقى 9 مىڭ 950 مېتىر، سۇ سىغىمچانلىقى 25
مىليون كۇب مېتىر، 50 مىڭ مو يېتىزلىقنى ئالتە قېتىم سۇ-
غىرىشقا بولىدىغان «شەرق شامىلى» سۇ ئامبىرى قاراقاش
زېمىنىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدە پەيدا بولدى.

1996 - يىل 9 - ئاي-
نىڭ 4 - كۈنى ماڭلاي
يېزىسىنىڭ تۆۋەن ماڭ-
لاي كەنتىگە بېرىپ
75 ياشلىق كومپارتىي-
يە ئەزاسى جۇمە نى-
ياز ئاكا بىلەن ئۈچ-
راشتىم. ئۇ ئۆز ئەس-
لىمىسىنى بۇنداق با-
يان قىلدى:

ئۇيغۇر كىتاب تورخانىسى
www.uyghurkitap.com

— 12 - ئاينىڭ باشلىرىدىكى بىر كۈنى جاندىن ئۆتە-
كىدەك قاتتىق سوغۇق بولدى. مەن توپا ئۆسسۈيدىغان يەر-
دىن ئەللىك قەدەمچە يىراقلىقتا پوستتا تۇراتتىم. مەن
خالاغا بېرىش باھانىسى بىلەن بىردەم ئارام ئېلىۋال-
ماقچى بولغانلارنى، ئۇخلىۋېلىش ئۈچۈن گەمىگە ماڭغان-
لارنى چەكلىشىم لازىم ئىدى. مەن ئىش قىلماي ئۆرە تۇر-
غانلىقىمدىن توڭلاپ قالغىنىمنى سەزمەيلا قاپتىمەن. ھو-
شۇمغا كېلىپ كۆزۈمنى ئاچسام گەمىدە يېتىپتىمەن. ئاڭ-
لىسام، مېنىڭ يىقىلغىنىمنى كۆرگەن كىشىلەر مېنى زەم-
بىلگە سېلىپ كۆتۈرۈپ گەمىگە ئېلىپ كەپتۇ. قومۇش يىل-
تىزلىرىنى تېرىپ كېلىپ ئوت قالاپ مېنى قاقلاپتۇ، جۇ-
ۋىلارنى ئوتقا قاقلاپ ئىسسىتىپ ماڭا يېپىپتۇ. ئاغزىمغا
ئىسسىق سۇ قۇيۇپتۇ. ھەر خىل چارە - ئاماللار بىلەن
پۇتۇمدىن-بەللىرىمگىچە ئېرىتىپ ھوشۇمغا كەلتۈرۈپتۇ.
يىقىلغانلىقىمنى باشقىلار دەرھال كۆرۈپ قالمىغان بولسا
ئۆپكە - يۈرەكلىرىممۇ مۇزلاپ ئۆلۈپ قالىدىكەنمەن...

مەن 90 ياشلىق تۇرسۇن-
خان موماي بىلەنمۇ پاراڭلاشتىم.
— مېنىڭ ئېرىم پالەچ ئىدى، -
دەپ گېپىنى باشلىدى ئۇ، - دا-
دۇيىمىزگە تەقسىم بولغان چام
(ۋەزىپە) جىق بولغانلىقتىن قې-
رى - ياش، ئەر - ئاياللار ھەم-
مىمىز سۇ ئامبىرى قۇرۇشقا چىق-
تۇق. سەھەردە پۇشتەككە ئۇلگۈرەلمىسەك ئىزا - ئاھانەت-
كە كۆمۈلۈپ كېتەتتۇق. شۇڭا ئاخشىمى كېيىمىمىزنى سال-

-مايلا ئۇخلايتتۇق. مەن كۈنبويى تاغار يۆدۈپ توپا توشۇيتتىم:

ئاقچى قوغۇن ئاق ناۋات،
كۆكچى قوغۇن كۆك ناۋات.
سۇ ئامبىرى قۇرۇپ بىز،
چۆلنى قىلىمىز ئاۋات.

سۇ باشلىساق ئامبارغا،
ئاشلىق تولار تاغارغا...

دىگەندەك ناخشىلارنى ئوقۇپ ئىش مەيدانىنى جانلاندۇرغانلىقىم ئۈچۈن ماڭا ھەر كۈنى بىر زاغرىنى ئارتۇق بېرەتتى. ئىشنىڭ ئېغىرلىقىدىن بەزى ئاياللار بويىدىن ئاجراپ كېتىپ گەمىدە ئىككى-ئۈچ كۈن يېتىپلا يەنە ئىشقا چىقاتتى. ئەمگەككە چىدىيالماي ئۆيىگە قېچىپ كەتكەنلەرنى بىر نەچچە ئادەم قوغلاپ بېرىپ تۇتۇپ كېلەتتى. ئۇنداقلارنى كېچىسى ئۇخلىماي مۇنازىرە قىلاتتۇق. مۇنازىرە تىل - ھاقارەت بىلەن باشلىنىپ چاچ - ساقىلىنى تارتىپ، سىلكىش، بېقىنىنى چىمداش، مۇشتلاش ئارقىلىق «مەن قېتىم تۆۋە قىلدىم» دېگۈزۈش بىلەن تۈگەيتتى.

يېڭى مەنزىرە

مەن 92 - يىلى 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۈرۈمچى يېزىسىنى يەنە بىر قېتىم سەيلە قىلدىم. لىقمۇ لىق سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ ئانا بىتەك تۈپتۈز يول-

لارنىڭ بويىدا قاتار-قاتار ئۆسكەن تېرەك، سۆگەتلەر دىل-
غا هۇزۇر، كۆزگە ئارام بېغىشلايتتى. تۇتاش كەتكەن سالا
ئېتىزلاردىكى قوناق، كېۋەزلەر مول هوسۇلغا گۇۋاھلىق
قىلاتتى. بۈك-باراقسان باغلاردىكى سۇلۇق شاپتۇللار، ئۆي-
لەرنىڭ ئالدىدىكى تال باراڭلىرىدا سەيۋە، قىزىل ئۈ-
زۈملەر ياقۇتتەك پارقىراپ، مەمۇرچىلىقنى نامايان قى-
لاتتى. دېھقانلار ئۆيى ئالدىدىكى يول ئۈستىگە ئۈزۈم، كا-
ۋا، قاپاق باراڭلىرىنى ياساپ «ئاسمانىمىزمۇ بىكار قوي-
مىغان» ئىدى.

بۇ گۈزەل مەنزىرىلەر ئۇرىچى يېزىسىنىڭ تارىخىنى
بىلمەيدىغان ساياھەتچىلەرنى ھەيران قالدۇرالمىسىمۇ،
يەرلىك كىشىلەر ئۆز تەسىراتلىرىنى بۇ بىر كۇپلېت
قوشاق بىلەن ئىپادىلىدى:

ئۇ بازارنىڭ ـ بۇ بازارنىڭ،
ئۆز ئالدىغا نەرخى بار.
ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈننىڭ،
ئاسمان ـ زېمىن پەرقى بار.

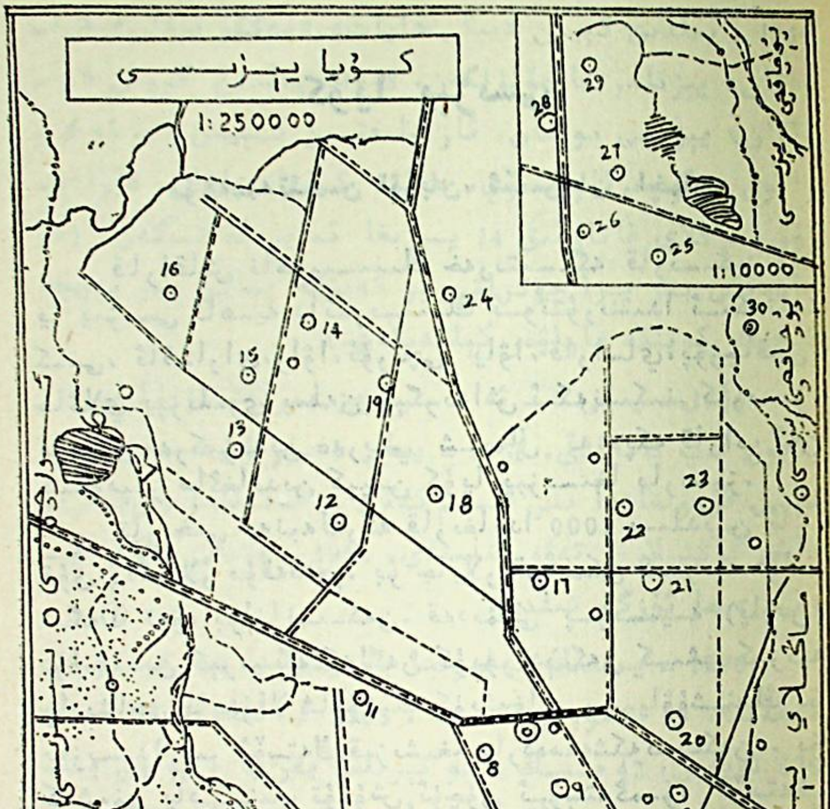
كۆيا يېزىسى
1:250000
1:10000

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۇيا يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، ئىمىرجان راخمان

قاراقاش ناھىيىسىنىڭ خەرىتىسىگە قارىسىڭىز كۇيا يېزىسى ناھىيە دائىرىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىكەنلىكىنى، ئاقساراي، زاۋا، تۇرىچى، ياۋا، قاراساي، پۇرچاقچى، ماڭلاي يېزىلىرى بىلەن چېگرىداش ئىكەنلىكىنى كۆرىسىز. ناھىيە مەركىزىدىن غەربىي شىمال تەرەپكە قاراپ ئون كىلومېتىر ماڭغاندىن كېيىن كۇيا يېزىسىغا بارىسىز.

تارىخىي مەنبەلەرگە قارىغاندا 1000 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتلار مۇقەددەم، بۇ جايلار قەدىمكى كېرىيە دۆلىتىگە① تەۋە بولغانىكەن. قەدىمكى پىرسىيە (پارس) دۆلىتىدىن كېرىيىگە كەلگەن كۇيۇر دېگەن كىشى كېرىيە پادىشاھى ئابدۇللا شاپۇنىڭ كۈيئوغلى سىياۋۇشنىڭ بۇ يېزىسىدا بىر ئۆستەڭ قېزىشىغا ياردەملەشكەنىكەن. بۇ كىشىنى ياد ئېتىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۆستەڭمۇ، ئۆستەڭنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىنا بولغان يۇرتلارمۇ «كۇيۇر» دەپ ئاتالغانىكەن. «كۇيۇر» دېگەن ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەر تىلىغا «كۇيا» دەپ ئۆزلىشىپ قالغانىكەن.

1919 - يىلدىن بۇرۇن كۇيا مىڭلىكى (مىڭ ئۆيلۈك) قاراقاش بەگلىكىگە تەۋە بولۇپ، شۇ يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ئۆز ئالدىغا مىڭلىك بولغانىكەن. *1937* - يىلدىن كېيىن 7 - رايون بولغان،

① تۇران دۆلىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ

1944 - يىلدىن كېيىن «يېڭى ھايات»، «مەڭگۈ ئامان»، «پاـ راۋان» يېزىلىرىغا بۆلۈنگەن. 1948- يىلدىن كېيىن «پاـ راۋان» يېزىسى بولغان، ئازادلىقتىن كېيىن 7 - ۋە 8 - رايون بولۇپ، ئاچچىغۆي، ھالۇ، كۇيا، پاۋان، قاراقوـ زۇق، ماڭلاي قاتارلىق 14 يېزىغا ئايرىلغانىكەن. (ئۇ چاغدىكى بىر يېزا چوڭراق بىر كەنتكە ياكى بىر نەچچە كىچىك كەنتكە باراۋەر كېلىدىكەن.)

1956 - يىلى 7 - ۋە 8 - رايون بىرلەشتۈرۈلۈپ 7 - رايون دەپ ئاتالدى. 1958 - يىلى «نۇرلۇق» خەلق گوڭ- شېسى قۇرۇلغاندا بىر قىسىم كەنت - مەھەللىلىرىچېگرىـ داش گوڭشېلارغا تەۋە قىلىندى. 1984 - يىلى «كۇيا يې- زىسى» غا ئۆزگەرتىلدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 160 مەمۇرىي مەھەللە، 29 مەمۇرىي كەنت، 7305 ئائىلە، 33 مىڭ 626 نوپۇس، 42 مىڭ 4 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىلـ لىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 14 مىليون 609 مىڭ 573 كىلوـ گرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 8.21% ئاشتى. پاختا (چىگىتـ سىز) 577 مىڭ 443 كىلوگرامغا تۈۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 177 مىڭ 598 كىلوگرام تۆۋەنلىدى. پىلە مەھسۇلاتى 58 مىڭ 365 كىلوگرامغا مۇقىملاشتى، چارۋا 76 مىڭ 912 تۇياققا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 8.47% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 529 يۈەنگە تۆـ ۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 28 يۈەن ئازايدى.

كۇيا يېزىسىدىكى كەنتلەرنىڭ نامىلىرى

(خەرىتىدىكى رەقەملەرگە ئۇدۇللاندى)

1. تەلۋىلەر
2. داخان
3. پاۋان
4. سۇ ئامبىرى
5. دەرۋىش
6. قاقلىق
7. قارا قوزۇق
8. قوشئېرىق
9. كۇيا
10. سايبيات
11. چىپقان
12. هالۇ
13. دۈشەنبە بازار
14. گۈلچى
15. ئاچچىغۈي
16. ئاتئېغىل
17. باشقا يغۇلۇق
18. ئوتتۇرا قا يغۇلۇق
19. ئاياغ قا يغۇلۇق
20. چەمەكلە
21. قوشكۆۋرۈك
22. گادۈي
23. يىلۋا
24. پاختەكلە
25. قارىلا
26. ئۇجمىلىك
27. توپاق ئاچما
28. ئوتتۇرا ئاچما
29. ئاياغئاچما

چېگرىداش يېزىلارنىڭ خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلىرى:

30. ئاياغ ياغاچچى (پۇرچاقچى) 31. باشئۈرىچى،
32. ئۈرىچى 33. قاشبۇيى
34. بادام سۈيى (زاۋا)

تەلۋىلەر

تەخمىنەن 500 يىل ئىلگىرى بۇ جايدا توختى غوجىكام ئىسىملىك مىسكەر ياشىغانىكەن. جاما ئەت ئىچىدە يۈز-ئابرويلۇق بۇ كىشىنىڭ بىر قىزى چىرايلىق چوڭ بوپتۇ. بۇ قىز بىلەن توي قىلىشنى ئارزۇ قىلغان يىگىتلەردىن بىرسى توختى غوجىكامنىڭ ھەيۋىسىدىن ئەيمى-

نىپ ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي، قىزنىڭ سىرتقا چىقىشىنى ئۈمىد قىلىپ يولدا ناخشا ئېيتىپ مېڭىپتۇ. توختى غوجىكام بۇ يىگىتنى تۇتۇۋېلىپ:

— مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ ئالدىغا كېلىپ ناخشا ئېيتىدىغىدىكى غەرىزىڭ نېمە؟ — دەپ سوراق قىلىپ بالداق بىلەن بىر نەچچىنى ئۇرۇپتۇ. ئەتراپتىكى كىشىلەر توختى غوجىكامنىڭ يولسىزلىقىدىن نارازى بولۇپ:

— ئۆتۈپ كەتكەن تەلۋە ئادەمكەن بۇ، — دېيىشىپتۇ. توختى غوجىكامغا سىڭىپ قالغان بۇ لەقەم ئەينى يىللاردىن باشلاپ، بۇ مەھەللىنىڭ، كېيىنچە كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

تەلۋىلەر دېگەن ئاتالغۇ توغرىسىدا يەنە بۇنداق پاراڭلارمۇ بار. ئىلگىرى بۇ مەھەللىدە بىر جەمەتلىك بەش-ئالتە ئائىلىلىك كىشىلەر ياشىغانىكەن. بۇلار ئۆز-ئارا ئىناق ئۆتمەي كىچىككىنە ئىشلار ئۈچۈنمۇ جېدەللىشىدىكەن، قوشنا مەھەللىدىكىلەر بىلەنمۇ سۇ ياكى پاسىل تالىشىپ دائىم ئۇرۇش ماجرا قىلىدىكەن. يولسىزلىق قىلغانلىقى ئىسپاتلىنىپ يۇرت چوڭلىرىدىن تەنقىد-تەنبىھ ئاڭلىسا قايىل بولماي زوكۇنلىشىدىكەن ھەم ماجرادىن باش تارتمايدىكەن. بىر كۈنى قوشنا مەھەللىدىكىلەر بۇلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. يۇرت چوڭلىرى:

— ئەسكىگە بىر قوشۇق قويۇپ بەرگۈلۈك، ئۇ تەلۋىلەر بىلەن تەڭ بولماڭلا، — دەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ جېدەلخورلارغا قويۇلغان «تەلۋىلەر» دېگەن لەقەم يۇرت-مەھەللىنىڭ نامىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. (ئادەتتە تولۇق چۈچۈمىگەن تەمى ئاچچىق، پۇرىقى قاڭسىق ياغنى تەلۋە ياغ دەيمىز. تىلىمىزدا يەنە «ئادەمنىڭ تەلۋىسى - تۆگىمەس غەلۋىسى» دېگەن ھېكمەتلىك گەپمۇ بار.)

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە سەككىز مەھەللە، 415 ئائىلە، 1932 نوپۇس، 1842 مۇ تېرىلغۇ يەر بار.

پاۋان

بۇ كەنتتە ھازىرمۇ ئاتا مىراس كەسپىنى داۋاملاشتۇرۇپ تۆمۈرچىلىك قىلىۋاتقان كىشىلەر خېلى كۆپ. بۇ يەرلىك كىشىلەر بۇرۇندىنلا تۆمۈرچىلىك قىلىپ كەتمەن، كەكە قاتارلىق ھەر خىل سايمانلارنى ياسىغاندىن باشقا، مىلتىق ياساپ ئوۋچىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللانغانىكەن. بۇ يەرگە ئانچە يىراق بولمىغان كەڭ سازلىق — تەبىئىي كۆلدە① ياۋا ئۆردەك، قاشقالداق، ئۇققا، ھاڭگىت قاتارلىق سۇ قۇشلىرى جىق ئىكەن. ئۇلار ھەمىشە بۇ كۆلدە ئوۋچىلىق قىلغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ پاۋانلىق كەسپى بۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قالغانىكەن.

بۇ كەنتتە 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 178 ئائىلە، 862 نوپۇس، 1094 مۇ تېرىلغۇ يەر بار.

شائىر جاپپار رېھىم ئۆز يۇرتىنى:

جەنۇبتا سۇ ئامبار- كۆمۈش ئەجدىھار،
ئوينايدۇ بېلىقلار، غاز ۋە ئۆردەكلەر.
يۈرەككە ئاراملىق سەيلىگاھ بۇ يەر،
قىرغاقتا يەلپۈنەر چوكان سۆگەتلەر.

تېخىمۇ جەزبىدار بولۇپسەن بۈگۈن،
قانماستىن تەلپۈنۈپ سوقتى يۈرەكلەر...
مەھەللەم- يامانيار ئۈچ يۈز يىل بۇرۇن،
چوڭ ئۆستەڭ يار ئالغاچ ئاتالغان شۇنداق.

ھېلىمۇ بۇ يەرنىڭ شىمال - شەرقىدە،
كىچىك بىر ئىگان بار شىرەملىك شىۋاق.
بوۋىلار ئېيتىدۇ: «كۆل ئىدى بۇ يەر،
ياۋايى ئۆردەكلەر ئوينىغان شۇ چاغ...»

① ھازىرقى داخان سۇ ئامبىرى

قاتارلىق مىسرالىرى بىلەن ئۆز يۇرتىنى تەبىئىي سۈرەتلەپ چىقتى.

مەرھۇم ئابدىرىشىت ئاۋۇت توغرىسىدا

ئابدىرىشىت ئاۋۇت 1934- يىلى 11- ئايدا پاۋان كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. 1943- يىلىدىن كېيىن پاۋان، داخان، ماڭلاي كەنتلىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە، 1946- يىلىدىن كېيىن خۇسۇسىي دىنىي مەكتەپتە ئوقىدى. 1949- يىلىدىن باشلاپ ئائىلىسىدە قول-ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللاندى. 1951- يىلى 10- ئاينىڭ 15- كۈنى ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتنىشىپ تۇۋەت، سايباغ يېزىلىرىدا ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ھەم ئومۇمىي سايلام خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلدى. 1953- يىلى 3- ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى بولدى. 1954- يىلى 4- ئايدىن باشلاپ زاۋا يېزىسىدا تەشۋىقات خىزمىتىنى ئىشلىدى. 1955- يىلى 12- ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يېزا ئىگىلىك بۆلۈمىگە يۆتكىلىپ يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش خىزمىتىگە قاتناشتى. 1956- يىلى 12- ئايدىن كېيىن خوتەن ۋىلايەتلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىدە ئىشلىدى. 1959 يىلى 1- ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولدى ھەم ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىگە يۆتكەلدى. 1965- يىلى 8- ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ شۇجى-

ئۇيغۇر كىتابلىرى ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

لىقىغا تەيىنلەندى. 1971- يىلى 3- ئايدا چىرا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى. 1972- يىلى 8- ئايدىن 1985- يىلى 6-ئايغا قەدەر خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولۇپ ئىشلىدى. 1985- يىلى 6- ئايدىن كېيىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى خوتەن خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولدى.

1993- يىلى 7- ئاينىڭ 14- كۈنى خوتەندە 59 يېشىدا كېسەل سەۋەبىدىن بەختكە قارشى ۋاپات بولدى.

سۇ ئامبىرى

بۇ كەنت ئەسلى دەرۋىشكە تەۋە مەھەللە بولۇپ، ئايرىم كەنت تەسىس قىلىنغاندا (84 - يىلى) قاراساي سۇ ئامبىرىغا قوشنا بولغاچقا «سۇ ئامبىرى» دېگەن نام كەنتكە ئىسىم بولۇپ قويۇلدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 252 ئائىلە، 1115 نوپۇس، 619 مو تېرىلغۇ يەر بار.

دەرۋىش

600 يىللار ئىلگىرى مەۋلانە خەلپە ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى بۇ جايدا بىرنەچچە يىل ماكانلىشىپ دىنىي ئىبادەت ۋە تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانىكەن، ئۇلار ئادەتتە جەندە- كۇلاھ كىيىپ ھالقە- سۆۋەت بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن كىشىلەر ئۇلارنىڭ مەھەللىسىنى دەرۋىش دەپ ئاتىغانىكەن.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 251 ئائىلە، 1011 نوپۇس، 999 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قاقلىق

1996 - يىلى 1- ئاينىڭ 25- كۈنى بۇ كەنتتىكى 78 ياشلىق ئابدىرىشىت ئاخۇن، 65 ياشلىق باقى ئاخۇن قاتارلىق پېشقەدەملەر بىلەن سۆھبەتتە بولدۇم. ئاڭلاشلار- دىن مەلۇم بولدىكى، تەخمىنەن 300 يىل ئىلگىرى ھازىرقى ماڭلاي يېزىسىنىڭ ماكۇي، قاقلىق كەنتىدىن بىر ئۆيلۈك ئەر - خوتۇن يەر ئىگىلەش ئۈچۈن بۇ جايغا كۆچۈپ كېلىپتۇ. ئۇلار ئېرىقنىڭ ئاخىرىنى ئۇزارتىپ چېپىپ سۇ نەگىچە ئاقسا شۇ يەرگىچە قوغۇن- تاۋۇز تېرىشنى ئىككى- ئۈچ يىل داۋاملاشتۇرغاندىن كېيىن، بۇغداي، قوناق تېرىشنى باشلاپتۇ. نەچچە ئون يىلدىن كېيىن ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ھەم باشقا يۇرتلۇق كىشىلەرنىڭ كۆچۈپ كېلىشىگە ئەگىشىپ بۇ جايلار بارا - بارا يۇرت- مەھەللىگە ئايلىنىپتۇ. بۇ يىلقى كۈنلەردە بۇ كەنتتە ساقال، خوش، يورغا، بەز، مۇشۇك، قاق قاتارلىق 17 خىل لەقەملىك كىشىلەر بار. ئەڭ بۇرۇن قاق لەقەملىكلەر يەر ئىگىلىگەنلىكى ھەم تارقىلىش دائىرىسى كەڭرەك بولغانلىقى ئۈچۈن كەنتنىڭ نامى قاقلىق دەپ ئاتىلىپتۇ. قاق لەقەملىك كىشىلەر ھازىر 50 ئائىلىدىن ئاشتى. باقى ئاخۇن بۇ جايدا ئەڭ دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان ئائىلىنىڭ ئالتىنچى ئەۋلادىدۇر.

بۇ كەنتتە 1996 يىلىنىڭ ئاخىرىدا سەككىز مەھەللە، 401 ئائىلە، 1749 نوپۇس ، 2705 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قارا قوزۇق

ئابدۇللاخۇن مۇنداق بىر ئەھۋالنى بايان قىلىدۇ: شاھ مەشرەپ يۇرت كېزىپ بۇيەردىن ئۆتكەندە ھېرىپ قېلىپ

ھاردۇق ئالماقچى بوپتۇ، لېكىن بۇ يەر يېڭى ئۆزلەشتۈرۈلگەن يەر بولغاچقا ئاندا - ساندا ئادەم ئولتۇراقلاشقانىكەن. شاھ مەشرەپ ھاردۇق ئالىدىغان نە سايە، ئېشىكىنى باغلاشقا نە قوزۇق تاپالماي تۇرغاندا بىر ئۆيدىن بىر ئايال چىقىپتۇ. شاھ مەشرەپ ئايال بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن:

— ئېشىكىمنى باغلايدىغان بىرەر قوزۇقتەك نەرسە بەرگەن بولسىلا، مەن بىر دەم ھاردۇق ئېلىۋالسام، - دەپتۇ.

ئايال تونۇر بېشىدا تۇرغان بىر دانە كۆسەينى ئېلىپ چىقىپ بېرىپتۇ. شاھ مەشرەپ بۇ چالاكۆيگەن كۆسەيگە بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن يەرگە قېقىپ ئېشىكىنى باغلاپتۇ ۋە:

— بۇ بىر قارا قوزۇق ئىكەن، بۇ يۇرتنىڭ نامى «قارا قوزۇق» بولسۇن، - دەپ دۇئا قىپتۇ. شاھ مەشرەپ كەتكەندىن كېيىن ئايال بۇ گەپنى كىشىلەرگە سۆزلەپ بېرىپتۇ. شاھ مەشرەپنى ئەۋلىيا دەپ قارىغان خەلق «قارا قوزۇق» دېگەن نامنى ئۇلۇغلىشىپ يۇرت نامى قىلىپ قوللىنىپتۇ.

بۇ كەنتتە 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 216 ئائىلە، 913 نوپۇس، 1278 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قوشئېرىق

75 ياشلىق رازى ئاخۇننىڭ سۆزلەپ بېرىشىدىن مەلۇم بولدىكى، 1820 - يىللىرى بۇ جاينىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى ئېگىز- پەس، سۇغىرىشقا ئەپسىز بولغانلىقتىن كۆيا ئۆستىڭىدىن بىرلا ۋاقىتتا ئىككى ئېرىق چېپىپ سۇغىرىش شارائىتىنى ياخشىلاپتۇ. بۇ دەل ئوخشىمىغان لەقەملىك كىشىلەر بۇ جاينى ئۆز لەقىمى بىلەن ئاتاشنى تالىشىپ جېدەللىشىۋاتقان، يۇرت كاتتىلىرى كېلىشتۈرەلمەيۋاتقان مەز-

گىل ئىكەن. يۇرت كاتتىلىرى ھېچقايسى ئايماققا تەۋە بولمىغان، بۇ يەرنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەنگەن «قوشئېرىق» دېگەن ئاتالغۇنى بۇ جاينىڭ ئىسمى قىلىپ مۇقىملاپتۇ. بۇ ئېرىق 1961- يىلى ئېتىزلىقلارنى سالالاشتۇرغاندا تۈزلىۋېتىلدى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 196 ئائىلە، 1019 نوپۇس، 1096 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سايات

سايات دېگەن كەنت نامى ھەققىدە تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل قاراش ساقلىنىپ كەلمەكتە:

(1) تەخمىنەن 170 يىللار ئىلگىرى نامانگانلىق بىر ساياھەتچى بۇ يەردە بىر مەزگىل توختاپ ئۆتۈپتۇ. ئۇ دائىم تىلغا ئېلىپ تۇرىدىغان «ساياھەت» دېگەن سۆز يەرلىك خەلقلەرگە بەك يېقىملىق ئاڭلىنىپ، ئۇز ئارا بۇ سۆزنى تەكرارلايدىغان بولۇپ قاپتۇ. قوشنا كەنتتىكىلەر بۇنىڭغا قاراپ، بۇ يەردىكىلەرنى «ساياھەت» دەپ ئاتاپتۇ ۋە ئاستا - ئاستا «سايات» قا ئۆزگىرىپ كەنت نامى بولۇپ قاپتۇ.

(2) ئىلگىرى بۇ يەرنىڭ بىر قىسمى جاڭگاللىق بولۇپ نۇرغۇن ياۋايى قۇشلار ياشايدىكەن، قوشنا مەھەللىلەردىكى كىشىلەر بۇ يەرگە ئۈزۈلمەي كېلىپ ئوۋچىلىق قىلىدىكەن. شۇنىڭغا قاراپ كىشىلەر بۇ يەرنى «ئوۋچىلارنىڭ يۇرتى» دېگەن مەنىدە«سەييات» دەپ ئاتاپتۇ. كېيىنچە بۇ ئىسىم كەنت نامى بولۇپ قالغانىكەن.

1996-يىلىنىڭ ئاخىرى بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 343 ئائىلە، 1559 نوپۇس، 1855 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىكى
www.uyghurkitap.com

چىپقان

85 ياشلىق ساتتار ئاخۇننىڭ سۆزلەپ بېرىشىگە قارىغاندا، بۇنىڭدىن 200 يىللار ئىلگىرى بۇ يەرنىڭ تېرىم يەرلىرى دۆڭ بولۇپ، سۇ كېلىش مەنبەسى تۆۋەندە ئىكەن. ئۇلار پەس جايلىرىغا بۆلۈمە ياساپ بۇ يەرلەرنى سۇغىرىدىكەن. باشقا يۇرتتىن كەلگەنلەر تېرىم يەرلەرنىڭ ناھايىتى ئېگىزلىكىگە ھەيران بولۇپ ھەم نەم قالمىغانلىقىغا قاراپ:

— بۇ يەرگە راستىنلا سۇ چىققانمۇ؟- دەپ سورىسا يەر ئىگىلىرى دەرھال:

— چىققان،- دەپ جاۋاب بېرىشىدىكەن. «چىققان» دېگەن سۆز كۆپ تەكرارلىنىۋېرىپ، ئاستا - ئاستا كەنتنىڭ نامىغا ئۆزلىشىپ قاپتۇ ۋە «چىپقان» دەپ ئومۇملىشىپتۇ.

بۇ كەنتتە 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە 339 ئائىلە، 1507 نوپۇس، 1875 مو تېرىلغۇ يەر بار.

گۈلچى

ئېغىزدىن-قۇلاققا، قۇلاقتىن-ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن پاراڭلارغا قارىغاندا، بۇ جايدا ئەڭ دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر ئۆيلىرىنىڭ ئالدىغا بىر نەچچە چوڭ نەل يەرگە ھەر خىل گۈللەرنى تېرىشقا، يېڭى- يېڭى گۈل نۇسخىلىرىنى تاپقانلىقى بىلەن خۇشال بولۇشقا ئادەتلەنگەنلىكتىن بۇ جاي گۈلچى دەپ ئاتالغانىكەن.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە 201 ئائىلە، 965 نوپۇس، 1330 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاچچىغۆي

بۇ كەنتنىڭ بىنا بولغىنىغا 250 يىلدىن ئاشتى دە

قەيت قىلىنىدۇ. «ئاچچىق ئۆي» دېگەن ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەر تىلىغا «ئاچچىغۆي» دەپ سىڭىشىپ قالغانىكەن.

ئەسلىدە بۇ يەرنىڭ زېمىنى زەيكەش، سىزىندى سۇلىرى ئاچچىق بولغاچقا ئادەم تۇگۈل كالا - قويلارمۇ ئىچەلمەيدىكەن. شۇڭا بۇ يەردىكى بىر نەچچە ئېغىزلىق كەپە - ئۆيلەر «ئاچچىق ئۆي» دەپ ئاتالغانىكەن.

«ئاچچىق ئۆي» توغرىسىدا يۇقىرىدىكىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق باياننى كىشىلەر ئارىسىدا ساقلىنىپ كەلمەكتە:

شۇ زاماندا بۇيەر يۇرتنىڭ ئايىغى ئىكەن. باغ-ئېتىزلارنى سۇغىرىش ئۈچۈن 20 — 30 ئادەم توپلىنىپ 15 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى جىلغا دېگەن يۇرتقىچە سۇ ياقىلاپ بارىدىكەن. ئېرىقنىڭ مۇساپىسى ئۇزۇن بولغانلىقتىن ئۇلار ياۋاش - رەھىمدىللىكىنى تاشلاپ، ئۇرۇش - جېدەلگە بەلنى باغلاپ قويۇپ، دەرغەزەپ كەيپىياتتا ماڭىدىكەن. ئېرىقنى باغلىۋالغانلارنى ئۇرىدىكەن، سۇغا پىچىدىكەن، ھېچكىم ئۇلاردىن سۇ تالىشىشقا پېتىنالمايدىكەن. شۇڭلاشقا باش تەرەپتىكى يۇرت- مەھەللىلىك كىشىلەر ئۇلارنى «ئاچچىق ئۆيلۈكلەر» دېيىشكەنىكەن. (ئۆي دېگەن سۆز— ماكان، مەھەللە- يۇرت دېگەن مەنالارنىمۇ بىلدۈرىدۇ.)

بۇ كەنتتە ھازىر ئالتە مەھەللە، 275 ئائىلە، 1264 نوپۇس، 1824 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتنىڭ ئادەملىرى ئەزەلدىنلا ئويۇن - كۈلكە، ناخشا- مۇزىكا بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئادەتلەنگەن بولۇپ، داڭلىق سازەندىلەر ۋە قىزىقچىلار كۆپلەپ يېتىشىپ چىققان. قەدىمكى پىرە ئويۇنى بۇ يەردە ھازىرمۇ ئەسلىدىكى شەكىللىرى بىلەن تولۇق ۋە مۇكەممەل ئوينالماقتا.

ئاتئېغىل

1920 - يىللىرىدىن بۇرۇن بۇ يەرلەر ياناتاق - قۇ
مۇشلار ئۆسىدىغان يايلاق ئىكەن، ئاچچىغۆي كەتتىدىن
مەنسۇراخۇن قاتارلىق بايلارنىڭ بۇ يەردە باقىدىغان
ئاتلىرى يۈزدىن ئاشىدىكەن. بايلار تۆت تەرىپىنى شا
بىلەن توسۇپ ئېغىل ياساپ كېچىسى ئاتلىرىنى بۇ ئېغىل
لارغا سولاپ باقىدىكەن.

بۇ يەردە كىشىلەر ئولتۇراقلىشىپ مەھەللە پەيدا
بولغاندىن كېيىنمۇ «ئاتئېغىل» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.
بۇ كەنتتە ھازىر بەش مەھەللە، 273 ئائىلە، 1384
نوپۇس، 2015 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قايغۇلۇق

بۇ يۇرتقا قايغۇلۇق دەپ ئىسىم قويۇلغانلىقى توغ-
رىسىدا بۇنداق ئىككى خىل بايان بار.

بىر خىلى: سىرتتىن كەلگەن بىر كىشى بۇ يەرلىك
بىر كىشىدىن يول سوراپتۇ. بۇ كىشى جاۋاب بەرمەي
غەمكە پاتقان ھالدا قاراپ تۇرۇپتۇ. سىرت-
تىن كەلگەن كىشى يەنە بىر كىشىدىن يول سورىغانىكەن،
ئۇمۇ زۇۋان سۈرمەپتۇ. ئۈچىنچى كىشىدىنمۇ جاۋاب ئالال-
ماپتۇ. يول سورىغان كىشى:

— قۇلىقىڭلارغا گەپ كىرمىدى، ھەممىڭلار پەرىشان-
قايغۇلۇق ئىكەنسىلەر، - دەپتۇ. شۇندىن كېيىن بۇ يۇرتقا
قايغۇلۇق دەپ نام بېرىلىپ قاپتۇ.

يەنە بىر خىلى: بۇ يەرنىڭ ئېتىزلىقلىرى ئېگىز
ئېرىقلىرى پەس بولغاچقا سۇنى توغلاپ - چىڭقاپ يان
ئېرىقلارغا قايغۇزۇپ ئاندىن ئېتىزلارغا سۇ باشلىيالايدى

كەن. سۇنى قايغۇزىدىغان چوڭ - كىچىك ئازمىلار ھەر دوقمۇشتا ئۇچراپ تۇرغانلىقتىن بۇ يۇرت قايغۇلۇق دەپ ئاتالغانىكەن.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ يۇرت شەرقتىن-غەربكە ئۇزارغانلىقتىن، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان باشقايغۇ-لۇق، ئوتتۇرا قايغۇلۇق، ئاياغقۇيغۇلۇق دەپ ئۈچ مەھەللىگە بۆلۈپ باشقۇرۇلماقتا.

باشقايغۇلۇق، ئوتتۇرا قايغۇلۇق، ئاياغقايغۇلۇق ئاتارلىق ئۈچ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئومۇمىي 21 مەھەللە، 806 ئائىلە، 3662 نوپۇس، 4319 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قالماق مەھەللە

باشقايغۇلۇق كەنتىدە قالماق مەھەللە دەپ ئاتال-غان بىر جاي بار. ئېيتىشلارغا قارىغاندا تەخمىنەن 600 يىل ئىلگىرى بىر نەچچە ئائىلىلىك كۆچمەن موڭغۇللار بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن. ئۇزاق يىللار داۋامىدا ئۇلار ئۇيغۇرلارغا سىڭىپ كەتكەن بولسىمۇ، بۇ مەھەللە ئۇلارنىڭ مىللەت نامى بىلەن ئاتىلىپ كەل-مەكتە. ئەمما ھازىر بۇ مەھەللىدە ھېچكىم ئۆزىنىڭ موڭ-غۇل نەسلىگە چېتىشلىق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ.

چەمەلكە

ئاڭلاشلاردىن قارىغاندا تەخمىنەن 300 يىل ئىلگىرى بەردى ئاخۇن ئىسىملىك كىشىنىڭ ئالىقان بارمىقى ئالتە بولغانلىقتىن ئۇنىڭغا «چەمەك» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. بالىلىرىنىڭ بارماقلىرىمۇ ئالتە بولغانلىقتىن

«چەمەكلەر» دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ ئاتالغۇ ئۇلارنىڭ مەھەللىسىنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە پور مەھەللە دەپ ئاتالغان بىر مەھەللە بار. بۇ مەھەللىدىكى كىشىلەر ئەزەلدىن پو ئېتىپ چول سۆزلەشكە خۇشتار بولغانلىقتىن بۇ لەقەم كېلىپ چىققانىكەن.

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 158 ئائىلە، 653 نوپۇس، 1090 مو تېرىلغۇ يەر بار.

گادۇي

100 يىللار ئىلگىرى بۇ جايدىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى نامرات بولۇپ، كۆپچىلىكى باشقا يۇرتلارغا بېرىپ مەدىكارچىلىق قىلغانلىقتىن گاداي دەپ كەمسىتىلگەنىكەن. باشقىلار «گاداي، ھوي...» دەپ ئىشقا بۇيرىغانلىقتىن، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا «گادۇي» دەپ ئۆزلىشىپتۇ.

بۇ كەنتتە چاپاق دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. 100 يىللار بۇرۇن بىر كىشى يىلبويى يۈزىنى يۇماي كۆزىنى چاپاق بېسىپ كەتكەنىكەن، ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادى ياشىغان جاي ــ چاپاق مەھەللە دەپ ئاتالغانىكەن.

گادۇي كەنتىدە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا سەككىز مەھەللە، 300 ئائىلە، 1489 نوپۇس، 1452 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يىلۋا

86 ياشلىق تۆمۈر ئاخۇننىڭ دادىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ 1995 - يىلى 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى سۆزلەپ بېرىشىچە، 1910 - يىللىرى بۇ يەردىكى ئېتىز - باغ

لەرنى سۈغىرىشقا ئاسانلىق يارىتىش ئۈچۈن كۆيا ئۆستەڭدىن ئېرىق ئالماقچى بوپتۇ. ئېگىز ھەم زىلۋا بويلۇق، چىرايلىق زىلۋاخان ئىسىملىك بىر چوكان:

— ئېرىقنى كۆيا ئۆستەڭدىن ئالماي، ماكۇي ئۆستەڭدىن ئالساق سۇيىمىز ئەن① ئاقىدۇ، — دەپتۇ. كىشىلەر زىلۋاخاننىڭ پىكرىگە قايىل بولۇپ، ئېرىقنى ماكۇي ئۆستىڭىدىن قېزىپ، «زىلۋا ئېرىق» دەپ ئاتاپتۇ. كېيىنچە بۇ ئېرىقنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەر زىلۋا دەپ ئاتىلىپتۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن زىلۋا دېگەن بۇ ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا «يىلۋا» دەپ ئۆزلىشىپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا ئالتە مەھەللە، 332 ئائىلە، 1495 نوپۇس، 1719 مو تېرىلغۇ يەر بار.

پاختەكلە

مەھەللە بولۇشتىن ئىلگىرى بۇ يەرلەر توغراق، يۇلغۇن، جىگدىلەر قويۇق ئۆسكەن ئورمانلىق ئىكەن. بۇ ئورمانلىقتا ئۇچار قۇشلار، بولۇپمۇ پاختەك ناھايىتى تولا ئىكەن. يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر بۇ ئورمانلىققا كېلىپ پاختەك قاتارلىق قۇشلارنى تۇتىدىكەن. شۇ زامانلاردىن بۇيان بۇ يەر پاختەكلە دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 202 ئائىلە، 832 نوپۇس، 1446 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قارىلا

بۇ جاي ئىلگىرى ماڭلاي يېزىسىدىكى قارىلا دېگەن

① راۋان دېگەن مەنادىكى يەرلىك شىۋە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يۇرتىنىڭ ئاخىرى ئىدى. (قارىلا دېگەن ئاتالغۇنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبىنى بۇ يەردە تەكرارلاش ئارتۇقچە بولار.) 1960 - يىلىدىن كېيىن بۇ جايغا كۆيا ئۆستىڭىدىن ئېرىق قېزىپ، سۇيى ماكۇي ئۆستىڭىدىن ئايرىلىپ كەتكەنلىكتىن كۆيا يېزىسىغا تەۋە بولدى.

بۇ كەنتتە ھازىر بەش مەھەللە، 193 ئائىلە، 89 نوپۇس، 1316 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۆجمىلىك

تەخمىنەن 200 يىل ئىلگىرى بۇ يەردە دەسلەپتە ماكانلىشىپ تېرىقچىلىق قىلغان كىشىلەر ئۆيلەرنىڭ ئالدى - كەينىگە، يول ۋە ئېرىق بويلىرىغا ئۆجمە كۆچەتلىرىنى كۆپلەپ يېتىشتۈرگەنلىكتىن باشقا يۇرتىنىڭ كىشىلىرى بۇ جاينى ئۆجمىلىك دەپ ئاتىغانىكەن. 1950 - يىللىرى غولى قۇچاققا پاتمايدىغان قېرى ئۆجمە دەرەخلىرىنى تەرەپ - تەرەپتە كۆرگىلى بولاتتى، بۇ ئۆجمە دەرەخلىرى 1960 - يىللىرى خەلق ئاشخانىسىنىڭ ئوچاقلىرىغا ئوتۇن بولۇپ ئېشىپ قالغانلىرى ئېتىزلارنى سالالاشتۇرۇش داۋامىدا قومۇرۇپ تاشلاندى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا ئۈچ مەھەللە، 80 ئائىلە، 384 نوپۇس، 690 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توپاق ئاچىسى

بۇ كەنتتە ئولتۇرۇشلۇق 70 ياشلىق مۇھەممەت ئاخۇن ئەسلىمىسىنى بۇنداق بايان قىلدى:

— كىچىك چېغىمدا چوڭلاردىن ئاڭلىشىمچە، بۇرۇنقى

ۋاقىتلاردا بۇ ئەتراپ كەڭ كەتكەن يانتاق - قومۇشلۇق ئىكەن. ماڭلاي يېزىسىنىڭ باشقارلا كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق مەتسىيتاخۇن توپاق① ئىسىملىك باي دادىسىدىن مىراس قالغان بۇ يايلاقتا نەچچە يۈزلىگەن ئات - كالا، قوي - ئۆچكىلەرنى باققان ۋە يىللىقچى②، ئوتاقچىلار③ نى ئولتۇراقلاشتۇرۇپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن. مەن ئون ياشقا كىرگەن يىللاردا بۇ يەردە 20 — 30 ئائىلىلىك دېھقان تېرىقچىلىق قىلاتتى. مېنىڭ دادام ھېكىم ئاخۇنمۇ مەتسىيتاخۇن باينىڭ ئوتاقچىسى ئىدى. شۇ چاغدىكى كۆلنىڭ بويىدا قۇچاققا پاتمايدىغان چوڭ تېرەكلەر بار ئىدى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئادەم ئاۋۇپ مەھەللىمىز كېڭەيدى. مەھەللىمىزگە مەتسىيتاخۇن باينىڭ «توپاق» دېگەن لەقىمى نام بولۇپ سىڭىپ قالدى. 1958 - يىلى باشلانغان بوز يەر ئېچىش دولقۇنىدا كۇيا يېزىسىدىن 70 — 80 ئائىلىلىك دېھقان كۆچۈپ كىرىپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلدى...

مۇھەممەت ئاخۇننىڭ «ئون ياش ۋاقتىمدا قۇچاققا پاتمايدىغان تېرەكلەر بار ئىدى» دېگەن گېپىگە ئاساسلىنىپ بۇ يەردە 1880 - يىللىرىدىن باشلاپ ئېرىق - ئۆستەڭ قېزىش، دەرەخ تىكىش، زىرائەت تېرىش باشلانغان دەپ قەيت قىلىشقا بولىدۇ. بۇ كەنت باشتا دەپىمۇ ئاتىلىدۇ.

بۇ كەنتتە ھازىر بەش مەھەللە، 293 ئائىلە، 1309 نو-

---

① شۇ كىشىنىڭ لەقىمى.

② يىللىقچى — يىل بويى يەر ئىگىسىگە ئىشلەپ يىللىق ئىش ھەققىنى بىراقلا ئالىدىغان ئىشلەمچىلەر.

③ ئوتاقچى— يىلبويى باينىڭ يېرىدە ئىشلەپ مەھسۇلاتنىڭ يېرىمىغا ئىگە بولىدىغان دېھقانلار.

www.uyghurkitap.com

پۇس، 2130 مو تېرىلغۇ يەر بار.

1958 - يىلىدىن كېيىن كۆچۈپ كىرگەن كىشىلەرنىڭ كۆپىيىشىگە، ئېتىز - باغلارنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، باشئاچما (توپاق ئاچمىسى) نىڭ ئايىغىدا ئوتتۇرا ئاچما، ئاياغئاچما دەپ ئىككى كەنت پەيدا بولدى.

نېمە ئۈچۈن كۇيا ئۆستىڭىگە سۇ كەلگەن كۈنى بوران چىقىدۇ؟

تەبىئەتنىڭ بۇنداق غەلىتە ھادىسىسى ئالەمنىڭ ھېچقانداق بىر يېرىدە بولماسلىقى مۇمكىن.

4-، 5-، 6- ئايلاردا كۇيا ئۆستىڭىگە تۇمۇ سۇيى كەلگەن كۈنى بوران چىقماي قالمايدۇ. ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن بۇ غەلىتە ھادىسىگە كۇيا خەلقى ھەيران قالماسلىققا ئادەتلىنىپ كەتتى.

بۇنىڭ سەۋەبى توغرىسىدا بۇنداق ئۈچ خىل رىۋايەت ساقلىنىپ كەلمەكتە. بىر خىلى: بۇرۇنقى زامانداسۇ تالىشىپ سوقۇشۇپ قالغان ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە توپا چېچىشقانىكەن. شۇنىڭدىن بۇيان كۇيا ئۆستىڭىگە سۇ كەلگەن كۈنى بوران چىقىپ، ئەتراپنى توپا - چاڭ قاپلايدىكەن. بوران ئىناقسىزلىقتىن كېلىپچىققان ئاۋارىچىلىقنى كىشىلەرنىڭ يادىغا سېلىپ تۇرارمىش.

ئىككىنچى خىل رىۋايەتتە بۇنداق بايان قىلىنىدۇ: نەچچە يۈز يىللار مۇقەددەم كۇيا ئۆستىڭى يار ئېلىپ كېتىپ يۇرت خەلقى كۆپتىن - كۆپ پاراكەندە بوپتۇ. كىشىلەر قانچە قىلىپمۇ يارنى توختىتالماپتۇ. ئەمەلدارلارنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يۇرتتىكى توختاخۇن، تۇداخۇن، توختىخان، تۇدىخان ئىسىملىك نەچچە ئون كىشى يارغا تى-

رىك بېسىلىپ قاش ئېگىزلىتىلگەنلىكتىن يار توختاپتۇ.
شۇنىڭدىن بۇيان كۇيا ئۆستەڭگە تومۇ سۇيى كەلگەن كۈ-
نى بوران چىقىپ شۇ چاغدىكى قايغۇ - ماتەمنى كىشىلەر-
گە ئەسلىتىپ ئۆتەرمىش.

ئۈچىنچى خىل رىۋايەت بۇنداق سۆزلىنىدۇ: قەدىمكى
زاماندا قۇرغاقچىلىق بولۇپ كۇيا ئۆستەڭگە بىر نەچچە
ئاي سۇ كەلمەپتۇ. خىزىر ئەلەيھىسسالام زىرائەتلەرنىڭ
قۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ دېھقانلارغا خەيرخاھ-
لىق قىلىش ئۈچۈن كۇيا ئۆستەڭگە سۇ باشلاپ كەپتۇ.
دېھقانلار خۇشال بولۇپ ئېتىزلىقلىرىغا سۇ باشلاپتۇ. ھار-
دۇق يەتكەن خىزىر ئەلەيھىسسالام خاتىرجەم بولۇپ جۇۋ-
سىنى يېپىنىپ ئۆستەڭ بويىدا يېتىپ ئۇخلاپتۇ. بىر ئىن-
ساپسىز كىشى خىزىرنىڭ جۇۋىسىنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ.
خىزىر ئويغىنىپ ئەتراپىدىكى كىشىلەردىن جۇۋىسىنى سو-
رۈشتۈرگەنىكەن، ھېچكىم خەۋرىنى قىلماپتۇ.

خىزىر ئاچچىقلىنىپ: «جۇۋامنى ئوغرىلاپ مېنى بى-
ئارام قىلغانلار سۇلاق قىلغاندا ئۆزى بىئارام بولغاي»
دەپ دۇئا قىلغانىكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ، كۇيا ئۆستەڭگە
سۇ كەلگەن كۈنى بوران چىقىپ سۇلاق قىلغۇچىلارنى بى-
ئارام قىلىدىغان بولۇپ قالغانمىش.

www.uyghurkitap.com

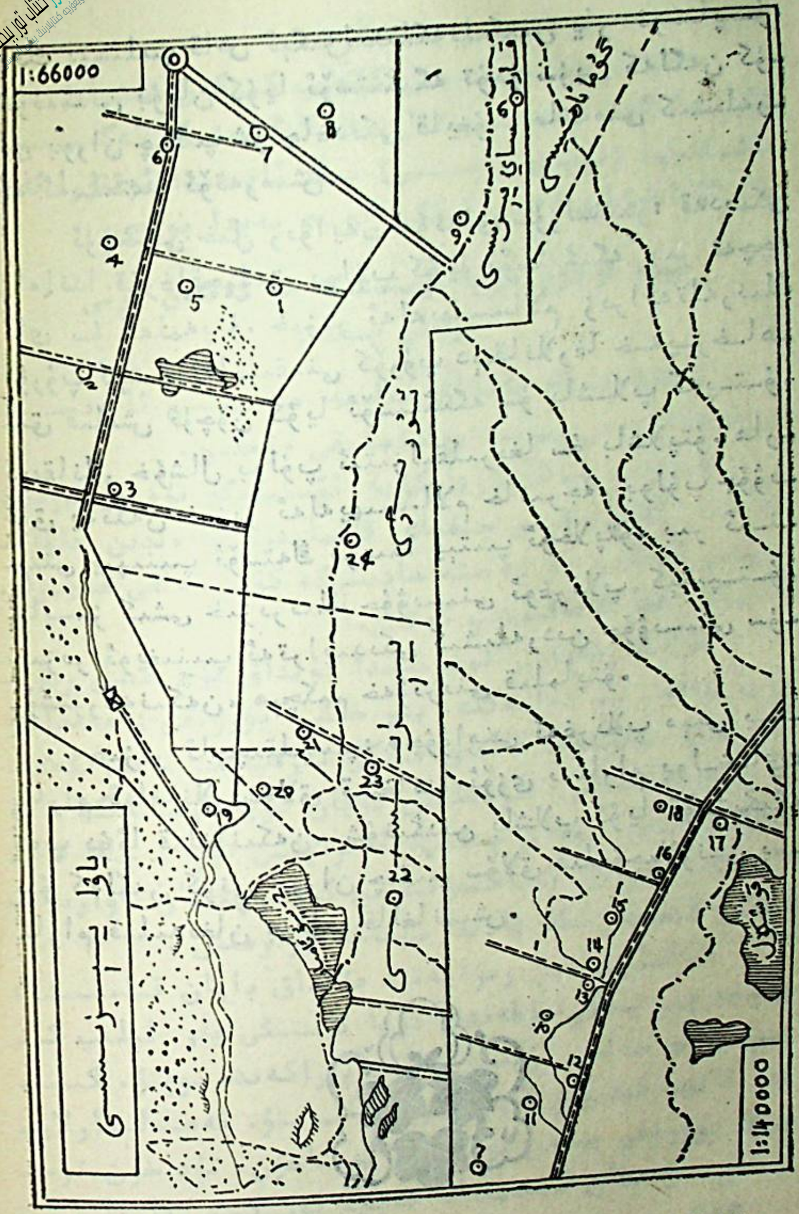

ياۋا يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

نەچچە يۈز يىللار بۇرۇنقى ياۋا ئۆستەڭگى قاراقاش دەرياسىنىڭ تاشقىنىدىن ھاسىل بولغان بىر ئېقىن ئىدى. ئېقىننىڭ ئىككى تەرىپىدىكى مۇنبەت تۇپراقتا ئوت - چۆپلەر قويۇق ئۆسكەن بولۇپ، ياۋايى ھايۋاناتلار، ئۇچار قۇشلار كۆپ ئۇچرايدىغانلىقى ئۈچۈن بۇ جايلار ياۋا دەپ ئاتالغانىدى.

1919 - يىلدىن كېيىن ياۋا ئۆز ئالدىغا مىڭلىك بولدى. 1937 - يىلدىن كېيىن 7 - رايون، 1944 - يىلدىن كېيىن ئىككى يېزا (ئۇيغۇر يېڭى يېزىسى، مۇستەقىل يېزا)، 1948 - يىلدىن كېيىن نۇرلۇق يېزىسى بولدى. ئازادلىقتىن كېيىن 7 - رايون بولۇپ مىڭمو، باشئاۋات، چارشەنبە بازار، چىلەك، بۇلاق يېزىلىرىنى باشقۇردى. 1956 - يىلدىن كېيىن 5 - رايون بولدى. 1958- يىلى 6 - رايونغا (قاراسايغا) قوشۇلۇپ «قىزىل بايراق» گۇڭشېسى بولدى. 1962 - يىلى ئۆز ئالدىغا «قىزىل يۇلتۇز» گۇڭشېسى بولدى. 1978 - يىلدىن كېيىن ياۋا گۇڭشېسى، 1984 - يىلدىن كېيىن ياۋا يېزىسى دەپ ئاتالدى.

بۇ يېزا ناھىيىمىزنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە ئورۇنلاشقان بولۇپ، ناھىيە مەركىزى بىلەن ئارىلىقى25كىلومېتىر كېلىدۇ. جەنۇب تەرىپى ئۇرىچى، شەرق تەرىپى قاراساي، غەرب تەرىپى چىگىلىك چۆللۈكى ئارقىلىق گوما

خاھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىپ، شىمال تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ كېتىدۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 111 مەمۇرىي مە-ھەللە، 22 مەمۇرىي كەنت، 5509 ئائىلە، 25 مىڭ 450 نوپۇس، 53 مىڭ 705 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىل-لىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 12 مىليون 968 مىڭ 246 كىلوگ-رامغا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 6.58% ئاشتى. پاختا (چىگىت-سىز) 869 مىڭ 824 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 547 مىڭ 349 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە 76 مىڭ 175 كى-لوگرامغا مۇقىمدالدى. چارۋا 79 مىڭ 470 تۇياققا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 1.35% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 587 يۈەن 60 پۇڭغا تۆۋەنلەپ بۇلتۇر-قىدىن 72.40 يۈەن ئازايدى.

ياۋا يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. باشئېرىق
2. مىگمو
3. قوداي
4. ھالايلى
5. شاخلىق
6. باشئاۋات
7. جۈمە بازار
8. بىخلىق
9. غارللىق
10. تەڭكەش
11. جايتېرەك
12. چارشەنبە بازار
13. قوشكۆۋرۈك
14. تۆتئېغىل
15. چېلەك
16. كۆللەك
17. يىلاڭگۇلۇق
18. باغجىگدە
19. ئاقچېقىل
20. خۇمدان
21. يېڭىئاۋات

قوشنا يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

ئۆرىچى يېزىسىدىن: 22. ئىسلامئاۋات، 23. قوشئاۋات،
24. تېرەكبوستان.

قاراساي يېزىسىدىن: 25. كالا فېرمىسى

باشئېرىق

بۇرۇن بۇ جايدا بىر نەچچە ئائىلىنىڭ كىشى ما-كانلاشقان بولۇپ، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. 1960 - يىلىدىن كېيىن مىگمو ۋە قوداي كەنتلىرىنىڭ بوز يېرى بولدى. 1985 - يىلى ئايرىم كەنت بولۇپ، ياۋا ئۆستەڭنىڭ ئەڭ بېشىدىكى ئېرىقتىن سۇ ئىچكەنلىكى ئۈچۈن باشئېرىق كەنتى دەپ ئاتالدى.

1996 - يىل ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 245 ئائىلە، 1302 نوپۇس، 3217 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە ئولتۇرۇشلۇق68 ياشلىق مەمەتئەيسا قارىم 1935 - يىلدىن 1943 - يىلغىچە 7 - رايون تەۋەلىكىدىكى 15 باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ باش مۇدىرى، 1944 - يىلىدىن كېيىن مىگمو، باشئاۋات①، چارشەمبە بازار قاتارلىق جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇيغۇر يېڭى يېزىسى، مۇستەقىل يېزا، نۇرلۇق يېزىلىرىغا باشلىق بولدى. دادىسى نىزامىدىن ھاجىنىڭ تەركىبى پومېشچىك، ئۆزىنىڭ تەركىبى باي دېھقان ئايرىلغانلىقتىن1953-يىللىرى خىزمەتتىن توختىتىلدى.

---

①جۇمە بازىرى، جايتېرەك، تەڭكەش، باشئاۋات كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قوداي

ياۋا يېزىسىدىكى مىڭمو دېگەن يۇرتتا قـوداي دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر كەنت بار.

1994- يىلى 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەن قوداي كەنتىگە كىرىپ 87 ياشلىق تالىپاخۇن بىلەن پاراڭلاشتىم.

ئىلگىرى بۇ يەردە تۆت گەمىلىك مالچى ياشىغانىكەن. ئوسمان ھاجىم قوداي دېگەن كىشى بـۇ يەرنى ئىگىلەپ كەينىدىن ئادەم يۆتكەپ كىرىپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. بۇ كىشى ئافغانىستاندىن كېيىن، بۇ ۋىلايەتتىن تۇنجى ئىلگىرى ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ يېگىمەھەللە ئۇنىڭ ئوغلى مەتتوختى ھاجىمغا مىراس قاپتۇ. مەتتوختى ھـاجىم يەر ئېچىشنى داۋاملاشتۇرۇپ ئېتىز - باغلارنى كېڭەيتىپتۇ.

تالىپاخۇننىڭ دادىسى تۇردى ئاخۇن بۇ يەرگە كۇيا يېزىسىنىڭ سەيشەنبە بازار دېگەن يېرىدىن كۆچۈپ كىرگەن بولۇپ، تالىپاخۇن مۇشۇ يەردە تۇغۇلغانىكەن. ئۇ مەتتوختى ھاجىمنىڭ چوڭ بالىسى بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئىكەن. ئۇنىڭ دادىسى 108 يېشىدا قـازا قىلغانلىقىغا 15 يـىل بوپتۇ.

تالىپاخۇننىڭ گۇۋاھچىلىقىدىن ئوسمان ھاجىمنىڭ لەقىمى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ كەنتنىڭ بىنا بولغىنىغا 140 يىل بولدى دەپ مۆلچەرلىگىلى بولىدۇ.

مەتتوختى ھاجىمنىڭ ئىنىسى تۇردى ھاجىم ھىندىستان تەرەپلەرگە 20 — 30 ئېشەك بىلەن مەشۇت، چاينا ماز قاتارلىق يەرلىك ماللارنى توشۇيتتى. ئۇنىڭ 40 — 50 مو تاللىقى، 15 مو مېۋىلىك بېغى بار ئىدى. بۇ جايلار ئازادلىقتىن كېيىن داشلىق (زەيلىك) بولۇپ كەتتى. 1980-يىلدىن كېيىن كەلكۈن سۈيى باشلاپ لاي تىندۇرۇلۇپ

قايتىدىن تېرىلغۇ قىلىندى.

بۇ كەنتتە مۇشۇك مەھەللە دەپ ئاتىلىدىغان بىر جاي بار. كۇيا يېزىسىنىڭ ھالۇ كەنتىدىن بۇجايغا يەر-زېمىن سېتىۋېلىپ ئولتۇراقلاشقان روزاخۇن دېگەن كىشىنىڭ ئەس-لىدىكى لەقىمى چىڭگىدەك بولۇپ، بۇ كىشى مۇشۇكنى دو-راشقا ماھىر بولغانلىقتىن كىشىلەر ئۇنى روزاخۇن مۇشۇك دەپ چاقىرىدىغان بولغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 434 ئائىلە، 1074 نوپۇس، 2104 مو تېرىلغۇ يەر بار.

«مىڭمو» دېگەن ئاتالغۇ قانداق پەيدا بولغان؟

رىۋايەت قىلىنىدۇرلەركى، تۆتئېغىللىق مىجىت ھاجىم ھەجدىن قايتىپ ياۋىغا يېقىن قالغاندا ئاقساقال-لىق، مويسىپىت بىر كىشى (خىزىر) ئۇنىڭدىن:

— ھاجىم، ئۆزلىرى خۇدا يولىدا ھەج قىلىمەن دەپ كۆپتىن-كۆپ رىيازەت چەكتىلە. بۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۆز-لىرىگە بىر ياخشىلىق قىلىش نىيىتىگە كەلدىم. قېنى دېسىلە، مەن راۋا قىلالايدىغان قانداق ھاجەتلىرى بار؟- دەپ سوراپتۇ.

مىجىت ھاجىم:

— يوقسۇ تەقسىر، مەن ھاجىتىمنى ئاللاغىلا ئېيتىمەن، ئاللادىن ئۆزگە ھېچكىمدىن شەپقەت - ياخشىلىق تىلىمەيمەن،- دەپتۇ.

— تولىمۇ دۇرۇس گەپ قىلدىلا،- دەپتۇ مويسىپىت كىشى،- لېكىن مېنىڭ سىلىگە بىر تەۋسىيە گېپىم بار. ھاسىلىرىنى يەرگە تەگكۈزگەن پېتى كەينىلىرىگە قارىماي ماڭغايلا.

مىجىت ھاجىم ئۇ كىشىنىڭ دېگىنى بويىچە ھاسىسى بىلەن يەرنى سىزىپ كەينىگە قارىماي مېڭىۋېرىپتۇ. مې-

گىپ - ئېگىپ يۈرتى — تۆتئېغىلغا كەپتۇ. ئۆيىنىڭ ئالدىغا
كېلىپ كەينىگە شۇنداق قارىسا ھاسىنىڭ ئىزىدىن ئېچىل
غان ئۆستەڭدە لىممۇ- لىق سۇ ئېقىپ كېلىۋېتىپتۇ. شۇ
نىڭدىن بۇيان، بۇ ئۆستەڭنىڭ سۈيىنى باشقۇرۇش ھوقۇقى
مىجىت ھاجىم ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادىغا مەنسۇپ بولۇپ كەلگەن
مىش. تۇردى ھاجىمنىڭ ئوغلى مەتتوختى ھاجىم يەلمۈيىل
يەر ئېچىشنى داۋاملاشتۇرۇپ ئېتىز - باغلارنى ھەددىدىن
زىيادە كېڭەيتىۋېتىپتۇ. بىراق، ئۆستەڭ پەس، يەر ئېگىز
بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۆستىڭگە ئاياغ يۇرتلۇقلار سۇ بەرمە
گەنلىكتىن قۇدايلارنىڭ ئېتىزلىقلىرى ئۇدا بىر نەچچە
يىل ئاق قاپتۇ. مەتتوختى ھاجىم سۇنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن مىجىت ھاجىمنىڭ ئۆستەڭگە مىراسخور ئوغلى ئاخۇن
ھاجىمغا 2000 مو يەرنى ھەدىيە قىپتۇ. بۇ سوۋغات
نىڭ بەدىلىگە ئاخۇن ھاجىم ئۆستەڭنىڭ بېشىغا ئازما سې
لىپ قۇدايلارنىڭ ئېتىز- باغلىرىنى سۇغىرىشقا شارا
ئىت يارىتىپ بېرىپتۇ.

ئاخۇن ھاجىم سوۋغاتلىق يەرلەرنى سېتىپ - سېتىپ
1000 مو يېرى قالغاندا خېرىدار چىقماپتۇ. ئاخۇن ھاجىم
«1000 مو يېرىم قالغاندا ھېچكىم خېرىدار بولمىدى» دەپ
تۇ، شۇنىڭدىن باشلاپ «مىڭمو» دېگەن ئاتالغۇ يۇرتنامى
سۈپىتىدە كىشىلەر تىلىغا سىڭىپ قاپتۇ. يىللارنىڭ ئاي
لىنىۋېرىشىگە ئەگىشىپ ئادەملەر كۆپىيىپ يۇرت كېڭىيىپ
بېرىپتۇ. «مىڭمو» دېگەن ئاتالغۇنىڭ ئەسلىدىكى تار
مەناسى كېڭىيىپ قۇداي، باشئېرىق، شاخلىق، مىڭمو،
ھالايلىمدىن ئىبارەت بەش كەنتلىك بىر يۇرتنىڭ نامىغا
ئايلىنىپ قاپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 236 ئائىلە، 1237
نوپۇس، 2766 مو تېرىلغۇ يەر بار.

غاراللىق

كۇيا يېزىسىنىڭ ئاچچىغۆي كەنتىدىكى داڭلىق باي مەنسۇر ئاخۇن يول بويلاپ ئالتە كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا غارال باغلاپ بۇ ئوتلاقنى ئىگىلەپ يازلىقتا نەچچە مىڭ تۇياق قوي- ئۆچكىلىرىنى باققانىكەن. چارۋا-ماللىرىنىڭ قىشلىق يەم- خەشەكى ئۈچۈن كۈز پەسلىدە تاغدەك قومۇش- يانتاقلارنى دۆۋىلەپ ساقلايدىكەن. يولدىن ئۆتكەن كىشى- لەر بۇ جاينى غاراللىق دەپ ئاتىغانىكەن. (مەنسۇر ئاخۇن باي 1951- يىلى زومىگەر تەركىبىگە ئايرىلغان، ھۆكۈم قىلىنىشتىن بۇرۇن 1953- يىلى تۈرمىدە ئۆلگەن.)

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 226 ئائىلە، 1017 نوپۇس، 2166 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ھالايلى

1920 - يىللىرى زاۋا يېزىسىنىڭ ئېگىزئېرىق كەنتىدىكى غوجىلاردىن جالالىدىنخان، مەتتۇرسۇنخان ھاجىم قاتارلىقلار بۇ جاينى ئىگىلەپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىپتۇ. ئوتاقچىلىرى ۋە يىللىقچىلىرى بۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان بولسىمۇ غوجىلار يىلدا بىرنەچچە قېتىم كېلىپ ئەھۋال ئۇقۇپ تۇرىدىكەن. ئۇلارنىڭ يېيىش - قويۇشى ئۈچۈن سېلىنغان چوڭ ئايۋان- سارايلارنىڭ ئالدى-ھالايلى دەپ ئاتالغان بولۇپ، بۇ مەھەللىنىڭ نامى 1984 - يىلىدىن باشلاپ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 208 ئائىلە، 1017 نوپۇس، 2104 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شاخلىق

ئەسلىدە بۇ جاي توغراق ۋە يۇلغۇنلار بىلەن قاپلانغان ئېگىز - پەس زېمىنلىك بولغانلىقتىن شاخلىق دەپ ئاتالغانىكەن.

تەخمىنەن 1850- يىللىرى ئېگىز ئېرىقلىق غوجى (ھەزرىتى مەۋلانە خەلىپىنىڭ پەينەۋرىسى غوجا شۈكرىنىڭ چەۋرىسى يەھياخان ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى) بۇ جاينى ئىگىلەپ بىر نەچچە يىل مال باققاندىن كېيىن، كۆپ قىسمىنى ھازىرقى قاراقاش بازىرىدىن ئابلىز ئاخۇنۇمغا سېتىۋېتىپتۇ. (ھازىرمۇ بەزى ياشانغان كىشىلەر بۇ جايىنى ئابلىز ئاخۇنۇمنىڭ شاخلىقى دەپ ئاتايدۇ.) ئابلىز ئاخۇنۇم بۇز يەرنىڭ ياۋا ئۆستەڭگە بويىدىكى جايلىرىنى تېرىلغۇ يەرگە ئايلاندۇرغاندىن كېيىن 1880- يىللىرى ئۇيەرلەرنى قاراسايلىق روزىبەگ، پۇرچاقچىلىق مەمەتنىياز شەۋەت، توقسۇنكام چەكمەن، تۇرسۇن تەڭنە قاتارلىق 20 نەچچە كىشىگە، يايلاق يەرلەرنى خوتەنلىك ئابدۇشۈكۈر ئاخۇنغا سېتىۋېتىپتۇ. بۇ كىشىلەر ئېرىق- ئۆستەڭلەرنى چېپىپ، باغ- ئېتىزلىقلارنى كېڭەيتىپتۇ. 1900- يىللىرى كۆيا، پۇرچاقچى، چورۇقلا قاتارلىق يۇرتلاردىن تۈركۈملەپ كىشىلەر بۇ جايغا كۆچۈپ كىرىپ بۇ جاي يېڭى يۇرت- ماكانغا ئايلىنىپتۇ. شاخلىق دېگەن ئاتالغۇ شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ جاينىڭ نامى بولۇپ كەلمەكتە.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 383 ئائىلە، 1440 نوپۇس، 2856 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئابدۇللا ھاشىم

1941- يىلى 12- ئايدا ياۋا يېزىسىنىڭ شاخلىق كەنتىدە تۇغۇلغان. 1956- يىلى 2- ئايدىن باشلاپ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كاتىپى، پىلان- ستاتىستىكا كادىرى، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1996- يىلى 2- ئايدىن باشلاپ ناھىيىلىك

سۇ- ئېلېكتر ئىدارىسىنىڭ كاتىپى بولۇپ ئىشلىمەكتە.
ئابدۇللا هاشىم نەچچە يىللاردىن سۈرۈشتۈرۈپ بىلگەنلى-
رىگە ئاساسلىنىپ شاخلىق، باشئاۋات، جۈمە بازار، بىغ-
لىق، يىلاڭگۇلۇق، ئاقچىقىل، يېڭىئاۋات، خۇمدان كەنت-
لىرىنىڭ بارلىققا كېلىش جەريانىنى ئىشەنچلىك پاكىتلار
بىلەن بايان قىلىپ بەردى.

باشئاۋات

بۇ جاينىمۇ 1850- يىللىرى غوجا يەهياخان ئىگىلەپ
مىڭلاپ قوي- ئۆچكىلەرنى، يۈزلەپ ئات-كالىلارنى باققا-
نىكەن. 1870- يىللىرى ئابدىراخمان هاجىم، نۇرىهاجىم،
ئەخمەد هاكىم، نىيازكام پاراق، زاكىر بەگ قاتارلىق
بايلار بۇ جايلارنى سېتىۋېلىپ ئېتىزلىققا ئايلاندۇرۇپ-
تۇ. بۇ يېڭى يۇرت شۇ چاغلاردىكى يۇرتلارنىڭ باش تەرى-
پىدە بولغاچقا باشئاۋات دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ كەنت ئەينى
يىللاردا ياۋا يېزىسىدىكى يەتتە كەنتنىڭ بىرسى ئىدى.
هازىر بۇ كەنتتە سەككىز مەهەللە، 434 ئائىلە، 1909
نوپۇس، 3690 مو تېرىلغۇ يەر بار.

جۈمەبازار

بۇ جايمۇ غوجا يەهياخان ئىگىلىگەن توغراق - يۇل-
غۇنلۇق ئىكەن. 1880- يىللىرى مەمتىمىن غوجا، سايىت
بەگهاجى، ئەخمەد يۈز بېشى، غوجەك ئاخۇن، هاپىزهاجى
قاتارلىق بايلار بۇ جاينى يەهياخاندىن سېتىۋېلىپ، يېتىم،
مۇساپىر، يەرسىز نامراتلارنى ياللاپ يەر ئېچىپ ۋە ئۇلار-
نى ئولتۇراقلاشتۇرۇپ دېهقانچىلىق - چارۋىچىلىق بىلەن
شۇغۇللاندۇرۇپتۇ. 1918- يىلى قاراقاش بازىرىدىن سوك لە-

قەملىك ئىسلام ئاخۇن ئۆزى مەبلەغ چىقىرىپ كۆل كو
تىپ دۇكانلارنى بىنا قىلىپ بىر نەچچە ناۋاي، قاساپ
لارنى بۇ جايدا تىجارەت قىلىشقا تەكلىپ قىپتۇ. دەسلەپ
بازارغا كەلگەنلەرگە ئىككىدىن ناننى سوۋغات قىلىپ
كىشىلەرنى بازارغا كۆندۈرۈپتۇ. يىراق - يېقىندىكى كى
شىلەر جۈمە كۈنلۈكتە بۇ بازارغا كېلىشكە ئادەتلىنىپ
سودا - سېتىق ئىشلىرى جانلانغاندىن كېيىن، يەر ئورنى
باج قاتارلىق رەسمىيەتلەرنى يولغا قويۇپتۇ. 1980 - يىل
دىن كېيىن بۇ بازار تېخىمۇ جانلىنىپ، ئاۋاتلىشىپ، نا
ھىيە بويىچە 13 بازار ئىچىدە 4 - ئورۇندىكى بازار بو
لۇپ قالدى. ئەزەلدىن رايونلۇق ۋە يېزىلىق ھاكىمىيەت
ئورگانلىرى بۇ كەنت تەۋەلىكىگە سېلىنىپ كەلمەكتە.

ھازىر بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 383 ئائىلە، 1585
نوپۇس، 2903 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بىخلىق

بۇ جاينىمۇ يەھياخان غوجىنىڭ تۇغقانلىرى ئىگى
لىگەن بولۇپ، 1870 - يىللىرى كۆپ قىسمىنى
ئابلىز ئاخۇنۇمغا ساتقانىكەن. ئابلىز ئا
خۇنۇم بۇ يەردە بىر مەزگىل چارۋا باققاندىن كېيىن كۆپ
رەك يەرلىرىنى كۈيلىق مەنسۇر ئاخۇن بايغا، قالغا
بۆلىكىنى پاسارھاجىم، قۇربان ھاجىم، كامال بەگ، نۇرا
خۇن سودىگەر قاتارلىق كىشىلەرگە سېتىپتۇ. بۇ كىشىلە
يېتىم، مۇساپىر، يەرسىز نامراتلار
نى ئولتۇراقلاشتۇرۇپ ئېتىزلىقلارنى بەرپا قىپتۇ. دەس
لەپتە تېرىلغان قوناق تەكشى، يا پىيىشىل بىخلىنى
ئۇنگەنلىكىدىن پەخىرلىنىپ، بۇ ئېتىزلىقنى بىخلىق دە

ئاتاپتۇ. بىخلىق دېگەن ئاتالغۇ كېيىنچە بىر مەھەللىنىڭ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپقاپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە سەككىز مەھەللە، 331 ئائىلە، 1335 نوپۇس، 2900 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تەڭكەش

چارشەنبە بازار، چىلەك، بۇلاق كەنتلىرىگە سۇ ئاقىدىغان ئۈچ تارماق ئۆستەڭگە سېزنى لىللا تەڭشەش ئۈچۈن 1920- يىللىرى ياۋا ئۆستەڭگە ئازما سېلىنىپتۇ ۋە ئازما ئەتراپىدىكى مەھەللە تەڭكەش دەپ ئاتىلىپتۇ.

1960- يىلىدىن كېيىن ئېتىز - ئېرىقلارنى رەتلەش دولقۇنىدا ياۋا ئۆستەڭنىڭ ئۇدۇللىنىشىغا ئەگىشىپ ئەسلىدىكى ئۆستەڭ - ئېرىقلار تۈزلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، كەنتنىڭ نامى يەنىلا تەڭكەش دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 280 ئائىلە، 1168 نوپۇس، 2100 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تەھرىر ئىلاۋىسى:

مىللەت بۆلگۈنچىلىرى بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى زىددىيەت، مىللىي ئىختىلاپمۇ ئەمەس، دىنىي ئىختىلاپمۇ ئەمەس، بەلكى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش بىلەن ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن سىنىپىي كۈرەش!

ئازادلىقتىن كېيىن ناھىيىمىزدە ئابدۇلھەمىد داموللا باشچىلىقىدىكى بىر ئۇچۇم مىللەت بۆلگۈنچىلىرى چەت ئەل قارا كۈچلىرىگە يالانغان دۈشمەن ئۇنسۇرلارنى ئارقا تىرەك قىلىپ، «مىللەت ـ دىنپە ئەتنى قوغداش» نىقابىغا

هەم دىنىي تونىغا ئورۇنىۋېلىپ، خەلقنىڭ ساغلام بولغ
مىللىي ھېسسىياتىنى ۋە نورمال دىنىي ئەقىدىسىنى بۇر
ىلاپ، ئۇلاردىن ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى ياكى
ھىمايىچىلىرى سۈپىتىدە پايدىلىنىپ ئىككى قېتىم ئەكسىل
ئىنقىلابىي توپىلاڭ قوزغىدى. خەلق ئاممىسىنىڭ ماسلى
شىشى ئارقىسىدا قۇدرەتلىك خەلق ھاكىمىيىتى بۇ ئىككى
قېتىملىق قوزغىلاڭنى ئۈزۈل - كېسىل تارمار قىلدى.

نۆۋەتتە ئىنتايىن ئاز ساندىكى مىللەت بۆلگۈنچىلى
رى تارىخىي مەغلۇبىيەتلىرىگە تەن بەرمەي، ئىنتايىن
قەبىھ ۋاسىتىلارنى قوللىنىپ، شىنجاڭنى ئانا ۋەتىنىمىز
نىڭ گەۋدىسىدىن پارچىلاپ چىقىشتەك رەزىل نىيىتىنى
ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قۇترىماقتا. ئېنىقكى، ئۇ
لارنىڭ تەقدىرىمۇ ئابدۇلەھەد داموللا قاتارلىقلارنىڭ
ئاقىۋىتىگە ئوخشاشلا تەلتۆكۈس مەغلۇپ بولۇشتىن باش
قىچە بولمايدۇ.

كىتابخانلىرىمىزنىڭ مىللەت بۆلگۈنچىلىرىنىڭ غە
رىزى ھەم ۋاسىتىلىرىغا قارىتا ھوشيارلىقىنى ئۆستۈرۈش
ئۈچۈن تۆۋەندە ئەينى يىللاردىكى ئىككى قېتىملىق ئەكسىل
ئىنقىلابىي توپىلاڭنىڭ جەريانىنى تونۇشتۇردۇق.

ئابدۇلەھەد داموللا توغرىسىدا

ئابدۇلەھەد داموللىنىڭ دادىسى مەھەممەت ئاخۇن
دېگەن كىشى 1870- يىللىرىدا گۇما ناھىيىسىنىڭ پىيالم
يېزىسىدىن كۆچۈپ كېلىپ بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ قال
غانىكەن.

ئابدۇلەھەد داموللا 1895- يىلى تەڭگەش كەنتىد
تۇغۇلغان. 1932- يىلى قەشقەردىكى خانلىق مەدرىستە ئو
قۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سەمەت داموللا

باقى داموللىلار بىلەن ئىسلام ئارمىيىسىدە ئەسكەر بول-
غان. بۇ قوشۇن گۇما، قاغىلىقلاردا غەلىبىلىك جەڭ قىلىپ
يېڭىسارىدىكى ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولىدۇ. ئابدۇلھەمىد دامول-
لا ئەسىرلىكتىن قۇتۇلۇپ خوتەنگە قايتىپ كېلىپ مەھەل-
لىسىدىكى مەدرىستە مۇدەررىسلىك قىلىدۇ. بۇ مەدرىستە
قاراساي، ياۋا تەۋەلىكىدىن ۋە قوشنا يۇرتلاردىن كەلگەن
تالىپلار ئوقۇيتتى. ئۇ ئۆيىنىڭ ھەم ئېتىز - ئېرىقىنىڭ
ئىشلىرىغا قاتنىشاتتى، بويى ئېگىز، چىرايى ئاق-سېرىق
كىشى ئىدى.

1949- يىلى 4- ئايدا ئابدۇلھەمىد داموللا ئىمىنى
سەمەت داموللا، خوتەننىڭ لايقىدىن تۇرسۇن داموللا قا-
تارلىقلارنى باشلاپ يەكەندىكى ئەييۇپ قا-
رىنىڭ مەدرىسىگە بارغان. قارىماققا بۇ «مەشھۇر ئەۋلىيا»
دىن دەرس ئالىمىز، ئەمەلىيەتتە ئىمىن ھەزرەتنىڭ «خەلق
ئازادلىق ئارمىيىسىنى توسۇپ شىڭشىشادىن ئۆتكۈزمەس-
لىك، بۇ پىلان ئىشقا ئاشمىسا ئىمىن ھەزرەت چەتكە قې-
چىپ ئەنگلىيە، فرانسىيە ۋە ئافغانىستاندىن قورال ئېلىپ
كېلىپ سىرتتىن ھۇجۇم قىلغان ھامان ئىچكى جەھەتتىن
قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ماسلىشىش» توغرىسىدىكى ئورۇنلاشتۇ-
رۇشىنى قوبۇل قىلىپ 10- ئايدا قايتىپ كەلگەن.
يەكەندە ئەييۇپ قارىنىڭ مەدرىسىدە ئۈرۈم-
چى، تۇرپان، ئاقسۇ، قەشقەردىن
كەلگەن «پېكىرداش» لىرى بىلەن پۈتۈشكەن پىلانىغا ئا-
ساسەن 1950 - يىلىدىن باشلاپ قوشۇنىنى كۆپەيتىش مەق-
سىتىدە ئىشانلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، تەلەپ قىلغانلارنىڭ
ھەممىسىنى (قېرى - ياش، ئەر - ئايال، ئىقتىسادى كۈچ-
لۈك - ئاجىز دېمەي) سوپى - مۇرىتلىققا قوبۇل قىلىشىۋەر-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

گەن.① 1951 - يىلىدىن كېيىن يۇرچاقچىدىن ماخسۇت دا-
موللا، قويچىدىن بارات داموللا، ئۈرۈمچىدىن مۇھەممەت
داموللا، باشاقچىدىن موللا ناسىر داموللا، خوتەندىن ئاب-
لىمىز قارى ھاجى، مەتقۇربان تەلپەك قاتارلىقلارغا ئۆزد-
نىڭ شەرقى تۈركىستان ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش مۇددىئا-
سىنى پۇرۇتۇپ قويىدۇ. 1953 - يىل 9 - ئايدا خەلق ۋە-
كىلى بولۇپ ئۈرۈمچىگە بېرىپ قۇرۇلتايغا قاتنىشىش پۇر-
سىتىدىن پايدىلىنىپ يەكەندە ئۇچراشقان ۋە يېڭى تو-
نۇشقان ۋەكىل، پىكىرداشلىرى بىلەن گېپىنى بىرلىككە
كەلتۈرۈۋالىدۇ.

ئۈرۈمچى، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى ھەمسۆھبەت-
لىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىغا ئەگىشىپ ئابدۇلھەمىد دا-
موللىنىڭ ئىسمى شىنجاڭ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىز-
لىكى نازارىتىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. جامائەت خەۋپ-
سىزلىكى نازارىتى خوتەنگە مەخپىي خىزمەت گۇرۇپپىسى
ئەۋەتىپ ئابدۇلھەمىد داموللىنى يوشۇرۇن كۆزىتىشنى
باشلايدۇ ۋە ئادەم بەلگىلەپ ئابدۇلھەمىد داموللىنىڭ
ھەرىكەت ئەھۋالىدىن ئۆزلىرىگە ئاخبارات يەتكۈزۈشكە
ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئابدۇلھەمىد داموللا ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزد-
نى نازارەت قىلىۋاتقانلىقىنى ۋە تۇتماقچى بولۇۋاتقان-
لىقىنى بايقاپ قالغاندىن كېيىن 1954- يىلى 6 - ئاينىڭ
24 - كۈنىدىن ئېتىبارەن قاراقاش ۋە خوتەندىكى ھەم-
سۆھبەتلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە يوشۇرۇنۇشقا باشلىدى. بىر
ئۆيدە تۆت كۈندىن ئارتۇق تۇرمىدى. ئىشەنچلىك ئا-
دەملىرىگە «ئىسلام ئاچىمىز» دەپ ئېيتتى. ئىشەنچىسى-
دەپ قارىغان كىشىلەرگە«مەن ئۇقتۇرۇش قىلغان كۈنى دەر-

① ئەسلىدە ئىسلام دىنىنىڭ بارلىق پەرھىزلىرىگە تولۇق ئەمەل قىلغان بولۇشى شەرت قىلىناتتى.

ھال بەلگىلەنگەن جايغا توپلىنىڭلار، دۇئا - تەلەپ قىلى-
مىز» دەپ ئورۇنلاشتۇردى. 1954 - يىلى 11- ئايدا بۇلار
سايلام ئۆتكۈزۈپ، ئابدۇلھەمىد دامولللىنى رەئىسلىككە،
پەتىردىننى مۇئاۋىن رەئىس ۋە ھەربىي قوماندانلىققا
سايلىدى. بۇلار ئەسلىدە 55 - يىلى باھار بايرىمى ھارپا
ئاخشىمى توپىلاڭ كۆتۈرۈپ خوتەندىكىلەر شۆبە ھەربىي
رايونغا، قاراقاشتىكىلەر 47 - تۈەننىڭ 2 - لىيەنگە (قوي-
چى يېزىسىغا چېگرىداش) بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىپ قۇ-
رال- ياراققا ئىگە بولۇپ خوتەننى ئىگىلىمەكچى بولۇش-
قانىدى. پەتىردىننىڭ «ھۆكۈمەت پىلانىمىزنى ئۇقۇپقاپ-
تۇ، ۋاقىتنى ئىلگىرى سۈرەيلى» دېگەن تەكلىپىگە ئاسا-
سەن، توپىلاڭ 1954- يىلى 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئاخشىمى
رەسمىي باشلانغان، ئابدۇلھەمىد دامولللا بىلەن پەتىردىننىڭ
غوللۇق ئەگەشكۈچىلىرى قاراقاشنىڭ ياۋا، قاراساي،
پۇرچاقچى، قويچى، تۇۋەت، خوتەننىڭ خانئېرىق، توساللا،
لايقا قاتارلىق جايلاردىن قوزغاپ ئىسيانغا قاتناشتۇرغان
ئادەملەر ئىدى. ئاتچوي ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەي-
دانىغا ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە توپلانغانلار كالتەك - چوماق-
لىق ئادەملەر ئىدى. بۇلار ساقچى ۋە تۈرمە باشقۇرغۇچى-
لاردىن يەتتە ئادەمنى كالتەكلەپ ئۆلتۈردى، ئىشىك قۇ-
لۇپلىرىنى چېقىپ تۈرمىدىكى جىنايەتچىلەرگە:

— سىلەر ئازاد بولدۇڭلار، بىزگە قوشۇلۇڭلار ياكى ئۆ-
يۈڭلەرگە كېتىڭلار، - دېدى ①، بىر قىسىم قورال - ياراق-
لارنى تارتىۋېلىشتى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەر-
تىش مەيدانىدىكى ئەسكەرلەر بۇي-
رۇققا بىنائەن ئوق ئېتىپ توپىلاڭچىلارنى چېكىندۈردى.

① بىرمۇ جىنايەتچى قاچقان ياكى ئۇلارغا قوشۇلمىغانىدى.

تەڭ كېچە ئالەم قاراڭغۇ بولغانلىقتىن ھەم ھەممىسى جې
نىنى قۇتقۇزۇشقا ئالدىرىغانلىقتىن ئوق تېگىپ كىمنىڭ
ئۆلگەنلىكى، كىمنىڭ يارىلانغانلىقىنى ھېچكىم بىلەلمە
دى. توپىلاڭ تىنجىتىلغاندىن كېيىن ئابدۇلھەمىد دامول
لىنىڭ ئاكىسى ئەخمەت ئاخۇن، قويچى يېزىسىدىن مەتنى
ياز بوغاز قاتارلىق نەچچە ئون كىشىنىڭ «دېرەكسىز» يو
قالغانلىقى مەلۇم بولدى. (ئۆلگەنلەر شۇ كېچىسى يىغى
كۆمۈۋېتىلگەنىكەن.) ئابدۇلھەمىد دامولla كۆللەك كەنتى
دىكى سوپى قاسىم ئاخۇنۇمنىڭ① ئۆيىدە يوشۇرۇندى. ئۇ
جايدا نازارەت قاتتىق بولغانلىقتىن ئاشكارىلىنىپ قېلىشى
دىن ئەنسىرەپ تەڭگەش كەنتىدىكى مۇرىتى رىجەپ ئا
خۇننىڭ ئۆيىگە كېلىپ پاناھلاندى. رىجەپ ئاخۇن ئۇنى يو
شۇرۇش ئۈچۈن گەمە كولاپ ئۈستىنى تاختاي بىلەن يې
پىپ سامان - پاسار يېيىپ ئېشەك ئېغىلى ياسىدى. گەمى
گە كىرىپ - چىقىدىغان ئىشىكنى ئوقۇرنىڭ تېگىگە توغ
رىلىدى. ئابدۇلھەمىد دامولla شۇنداق قىلىپ تۆت يىل يو
شۇرۇندى. 1959- يىلى 4 - ئايدا ناھىيىلىك سىياسىي مەك
تەپتىكى كۇرستا مۇنازىرىدە رىجەپ ئاخۇن ئابدۇلھەمى
دامولللىنىڭ تۇرغان يېرىنى ئاشكارىلىدى. شۇ كېچىسى
بۇيرۇق بويىچە ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى خادىملىرى ۋە شۇ
چاغدىكى «قىزىل بايراق» گۇڭشېسىنىڭ باشلىقى قاتارلىقلا
ئابدۇلھەمىد دامولللىنى گەمىدىن تۇتۇپ چىقتى. بۇ كېچىسى
قاتتىق بوران چىقىۋاتاتتى.

تۆت يىلدىن كېيىن يەنى 1962 - يىلى 4 - ئاينىڭ
1 - كۈنى ئابدۇلھەمىد دامولللىغا خوتەندە ئۆلۈم جازاسى

---

① قاسىماخۇن ئابدۇلھەمىد دامولللىنى يوشۇرغان جىنايىتى ئۈچۈن 15 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، كېرىيەدىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا كېسەل بولۇپ ئۆلدى.

ئېجرا قىلىندى. ئۈچ كۈن بويرۇن خوتەنگە چاقىرىلغان ئا-
يالى ۋە چوڭ ئوغلى ئابدۇراخمان جەسەتنى ھارۋىغا بې-
سىپ مەھەللىسىگە ئېلىپ كېلىپ دەپنە قىلدى.

جايتېرەك

زاۋا يېزىسىنىڭ جايتېرەك كەنتىدىن كىرگەن بىر
نەچچە ئائىلىنىك كىشى قۇملۇق دۆڭلەرنى ئارىلاپ ئېرىق
چېپىپ، يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانلىقتىن بۇ ئېرىق
«جايتېرەك ئېرىق» دەپ ئاتالغانىكەن. بىر نەچچە يىلدىن
كېيىن جايتېرەكلىكلەرنىڭ تولىسى زىرائەتلىرىنى سۇغى-
رالماي ئەسلى يۇرتىغا قايتىپ چىقىپ كەتكەنىكەن. ھا-
زىر ئېرىقنىڭ ئاخىرىدا ئولتۇرۇشلۇق 60 ياشلىق مەھەم-
مەت ساقى ئاخۇن بۇ جايدا قېپقالغان جايتېرەكلىكلەر-
نىڭ ئۈچىنچى ئەۋلادىدۇر.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا بۇ ئېرىقنىڭ باش تەرىپىدىن سۇ
ئىچكەن مەھەللە جايتېرەك دەپ ئاتىلىپ، 1984 - يىلى
كەنتنىڭ نامى «جايتېرەك» دەپ مۇقىملىشتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 349 ئائىلە، 1598
نوپۇس، 2996 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مۇھەممەت ئاخۇن شۇمەك، سەيدى ئاخۇن غەزەل
قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ ھېسابلاپ چىقىشىغا ئاساسلان-
غاندا، بۇ جايدا تېرىقچىلىق باشلانغىنىغا 210 يىلدىن ئاشتى.

شۇمەك مازار

بۇ كەنتتە شۇمەك مازار دەپ ئاتىلىدىغان بىر قەب-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

رىستانلىق بار. پۈرچاقچى يېزىسىنىڭ ياغاچچى كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق رەھمەتشا موللام دېگەن كىشى خوتەنگە غەللە-پاراق تاپشۇرغىلى بېرىپ بازاردىن كىچىك ئوغلىغا بىر تال شۆمەك ئېلىپ كەپتۇ. ئۇنىڭ قوشنىلىرى بۇ شۆمەكنى بىر - بىرىگە كۆز - كۆز قىلىشىپ:

— رەھمەتشا موللامنىڭ شۆمىكى، - دېيىشىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر بۇ موللامنى «رەھمەتشا شۆمەك» دەپ چاقىرىدىغان بوپتۇ. ھازىرقى جايتېرەك كەنتى تەۋەلىكى ئەسلىدە تۈتىيېغىللىق ئاخۇنلۇقۇمنىڭ يايلىقى ئىكەن. شۇ دەۋردىكى ھۆكۈمەت قۇدرىتى بار كىشىلەرنى ياۋىدىن يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا سەپەرۋەر قىپتۇ، بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە رەھمەتشا شۆمەكنىڭ ئوغلى تۇردى ئاخۇن شۆمەك كىرىپ يەر ئېچىپ زاغۇن، بېدە تېرىپتۇ. تۇردى ئاخۇن ۋاپات بولغاندا جەسىتى تۇنجى بولۇپ دەپنە قىلىنغان قۇملۇق دۆڭ شۆمەك مازار دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ مازارغا شۆمەك ۋە غەزەل لەقەملىكلەر ۋە باشقىلار كۆمۈلۈپ يىللار ئۆتكەنسېرى دۆڭلۈكنىڭ بوش يېرى قالمىغانلىقتىن 40 يىلدىن بۇيان ئۆلگەنلەر بۇ مازاردىن 700 قەدەم يىراقلىقتا يول بويىدىكى دۆڭلۈككە كۆمۈلمەكتە. تېرىلغۇ يەرلەرنى كېڭەيتىش ئېھتىياجى بىلەن شۆمەك مازار دۆڭلۈكى تارىيىپ تۆت - بەش موغا كىچىكلەپ قالدى.

ئون تەڭگە ئۇتتۇرۇۋېتىش

1995- يىلى 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنى جايتېرەكتىكى 112 ياشلىق مۇھەممەت ئاخۇن شۆمەكنىڭ ئۆيىدە زىيارەتتە بولدۇم. ئۇنىڭ دەسلەپكى ئايالى ئۈچ بالا تۇغۇپ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيلەنگەن خوتۇنى مەسۈمخان بى-

يىل 88 ياشقا كىرىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئوغۇل - قىزلىرىدىن
باشقا نەۋرە - پەيىنەۋرىلىرى 58 گە يېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ
ئېيتىشىچە، تۇردى ئاخۇن شۇمەكىنىڭ ئوغلى نىياز مۇھەم-
مەت شۇمەكىنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە بۇلارنىڭ ئىگىلىگەن
يېرى توغرىسى 180 گۇڭغا يەتكەنىكەن. (ئۇزۇنلۇقى ئۆس-
تەڭدىن باشلاپ چۆل تەرەپكە قانچىلىك ئىگىلىسە ئىختى-
يارى ئىكەن.) نىياز مۇھەممەت ھاجىم ھازىرقى مۇھەممەت
ئاخۇننىڭ ئۆيى ئەتراپىدا ئاچقان يەرلىرىنى 2700 چارەك
بۇغدايغا ساتماقچى بوپتۇ. مۇھەممەت ئاخۇن نارازى بولۇپ:
— ئۇ يەرنى ئېچىشقا ھەددى - ھېسابسىز كۈچىمىز
كەتتى. قەرزىمىز بولمىغاندىكىن نېمىشقا ساتىمىز؟ سات-
مايلى دادا، -دەپ تۇرۇۋاپتۇ. نىياز مۇھەممەت ھاجىم:
— ئۇنچىۋالا جىق يەرنى باشقۇرۇپ بولالمىدىم. سات-
مايلى دېسىڭىز ئۆزىڭىز باشقۇرۇڭ، -دەپتۇ. مۇھەممەت ئا-
خۇن 1923 - يىلى 1000 قەدەم يىراقلىقتىكى چوڭ ئۆيدىن
ئايرىلىپ ھازىرقى ئولتۇرۇقىغا كېلىپ ئۆي سېلىپ ئول-
تۇرغان ھەم ھەر يىلى كەلكۈن مەزگىلىدە كېچە - كۈندۈز
يەر ئېچىپ تېرىلغۇ كۆلىمىنى كېڭەيتكەنىكەن. 1930 - يى-
لى بۇ مەھەللىدە 50 نوپۇسلۇق يەتتە ئائىلە بولغانىكەن.
ئۇ چاغلاردا سۇ قۇم دۆڭلىرىنى ئارىلاپ يىلان ئىزى شەك-
لىدە ئاققانلىقتىن بوران قۇمنى يۆتكەپ سۇنىڭ ئېقىنىنى
ئۆزگەرتىۋېتىپ تېرىم بولغان ئېتىزلار قايتىدىن چۆللى-
شىپ كېتىدىكەن.

1940 - يىلى مۇھەممەت ئاخۇن شۇمەكىنىڭ ئۆيىنىڭ
يېنىدا ناھايىتى چوڭ ئېگىز دۆڭلۈك بار ئىكەن. قاراساي-
نىڭ ئامانلىق ساقلاش ئەمەلدارى مەتنىياز بەگ باج ئە-
مەلدارى تاجىبەگكە:
— يۈگۈرگەن پېتى بۇ دۆڭنىڭ چوققىسىغا چىقالىسىلا

ئون تەڭگە① بېرىمەن. ئەگەر توختاپ دەم ئېلىپ چىقـسـلا سىلە ماڭا ئون تەڭگە بېرىشكە قول باغلىشايلى،-دەپتۇ. تاجىبەگ:

— مەن دېگەن ئۇنىڭدىن ئېگىز دۆڭلۈككىمۇ يۈگۈرۈپ چىقىپ-يۈگۈرۈپ چۈشكەن، سىلىدىن،چوقۇم ئون تەڭگە ئۇ-تۇۋالىمەن،-دەپ دۆڭنىڭ چوققىسىغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. دۆڭلۈكنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ قەدىمى ئاستىلاپ ماڭغان-دىن كېيىن پەسكە قايتىپ چۈشۈپ:

— بولدى، مەن سىلىگە ئۇتتۇرۇۋەتتىم،- دەپ ئون تەڭگە پۇلنى مەتنىياز بەگكە بەرگەنىكەن.

سەيدى ئاخۇن غەزەل

جايتېرەك كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 93 ياشلىق سەيدى ئاخۇن غەزەلنىڭ بوۋىسى تۇرسۇن قۇربان هاجىم قويچى يېزىسىنىڭ غەزەل كەنتىدىن 1830 - يىللىرى بۇ جايغا كۆچۈپ كېلىپ كىچىك سوپۇم دېگەن كىشىدىن يەر - زېمىن سېتىۋېلىپ ئولتۇراقلاشقانىكەن. ئۇنىڭ ئوغۇل - قىزلىرىمۇ بۇ جايدا تىرىكچىلىك قىلدى. سەيداخۇن غەزەلنىڭ ئوغۇل - قىزلىرى، نەۋرە - پەينەۋرىلىرى 57 گە يەتتى.

چارشەنبە بازار

1830 - يىللىرى هازىرقى توخۇلا يېزىسىدىكى قارد-مان كەنتىدىن ئېلى ئاخۇن قالماق دېگەن كىشى بۇ جايغا كېلىپ يەر ئېچىپ تىرىكچىلىك قىلىشقا باشلىغانىكەن. 1860 - يىللىرى بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان ئائىلىلەرنىڭ 40 تىن ئاشقانلىقىنى، يېقىن ئەتراپتا بازار يوقلۇقىنى نەزەردە تۇ-

① كۈمۈش پۇل

تۇپ چارشەنبە كۈنلۈكتە بازار قىزىتىپتۇ. بۇ بازاردىكى ناۋاي، قاسساپ، باققال، ساتىراش، موزدۇز قاتارلىق تەجارەتچىلەر 20 دىن، ياۋا ، قاراساي تەۋەلىكىدىن كېلىدىغان بازارچىلار 300 دىن ئاشمايدىكەن.

بىر قېتىملىق سۇ تالىشىش ماجراسىدا يەكچى لەقەملىك ئۈچ بىر تۇغقان (ئالىماخۇن، غوجاخۇن، قارى ئاخۇن) ئېلى ئاخۇن قالماقنىڭ قاسىماخۇن ئىسىملىك 35 ياشلىق ئوغلىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. بۇلار جىنايەتىدىن قورقۇپ جاڭگاللىغا قېچىپ يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇلارنى تۇتۇپ سوراق قىلغاندا قارى ئاخۇن ئىككى ئاكىسىنىڭ بالىلىرى بارلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ «قاسىماخۇننى مەن ئۆلتۈردۈم» دەپ گۇناھنى ئۈستىگە ئېلىپ ئىككى ئاكىسىنى ئاقلاپتۇ. ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇنى سولاپ يەتتە يىلدىن كېيىن قويۇۋېتىپتۇ .

ئېلى ئاخۇن قالماق ئوغلى قاسىماخۇن ئۆلۈپ قالغاندىن كېيىن ئەسلى يۇرتىغا قايتىپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئۆيلىرى ئەتراپىدا ئۆسكەن 20 تۈپتىن ئارتۇق چوڭ ياڭاق دەرەخلىرى 1960 - يىللاردىكى ئېتىز - ئېرىقلارنى رەتلەش دولقۇنىدا كېسىۋېتىلدى.

(جۈمە بازىرى قىزىشقا باشلىغاندىن كېيىن چارشەنبە بازار ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتكەنىكەن).

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 197 ئائىلە، 844 نوپۇس، 2048 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قوشكۆۋرۈك

1860 - يىللىرى قاراقاش بازىرىنىڭ قاپاقلا دېگەن

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

يېرىدىن تۇداخۇن موللام دېگەن كىشى بۇ جايدىن يەر
زېمىن سېتىۋېلىپ ئولتۇراقلاشقانىكەن. بىر نەچچە يىلدى
كېيىن ئۇنىڭ ئىنىسى ھوشۇراخۇن تېكە دېگەن كىشى كۆ
چۈپ كىرىپتۇ. ھوشۇراخۇن تېكىنىڭ نەۋرىسى ئابدۇللا
دىق ھازىر ياۋا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىدە مالىيە كادىر
بولۇپ ئىشلىمەكتە.

چېلەك ۋە بۇلاق كەنتلىرىگە ئاقىدىغان ئىككى تار
ماق ئۆستەڭ بۇ جايدا بىر - بىرىگە يېقىن ئاقىدىكەن
قاراسايغا بارىدىغان يولدىكى ئىككى كۆۋرۈكمۇ بىر - بى
رىگە يېقىن بولغانلىقتىن، بۇ كۆۋرۈكلەرنىڭ ئەتراپىدىكى
مەھەللە قوشكۆۋرۈك دەپ ئاتالغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 217 ئائىلە، 1071 نو
پۇس، 1903 مو تېرىلغۇ يەر، 2100 تۇياق چارۋا بار.

تۆتئېغىل

بۇ جايىنىڭ توغراقلىرى قېلىن، ئوت - چۆپلىرى قو
يۇق بولغانلىقتىن قاراسايدىن ئانايەت ھاجىم ۋە ئاچچى
غۇي دېگەن يۇرتتىن ئۇچ كىشى بۇ جايدا مال باققان ھەم
ماللىرىنى كېچىسى ساقلاش ئۈچۈن تۆت ئورۇنغا شاخ بى
لەن ئېغىل ياسىغانىكەن. بۇ كىشىلەر خوتەن ئاتچۇيلىك
مىجىت ھاجىمنىڭ سوپى - مۇرتلىرى بولغاچقا، كېيىن بۇ
جايغا مىجىت ھاجىم ئىگىدارلىق قىلغانىكەن.

قاراسايدىن، ياغاچچى، ئاچچىغۇي قاتارلىق يۇرت
لاردىن كېلىپ بۇ جايدىن ئوتۇن - شاخ توشىغان كىشىلە
باشقىلارنىڭ:

— بۇ ئوتۇننى نەدىن ئېلىپ كەلدىڭلار، - دېگەن
سوئالىغا:

— تۆتىپىغىلدىن، — دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن «تۆتىپ-
غىل» دېگەن ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا سىڭىپ قالغانىكەن.

1820 - يىللىرى ئاتچۇيلىك ئابدىقادىر ھاجىم① (يا-
ۋىلىق كىشىلەر «ئاخۇنلۇق ھاجىم» دەپ ئاتايدۇ.) ئاچ-
چىغۆيدىكى ئوتاقچىلاردىن كېرىمكام، ئەخمەتتىكام قا-
تارلىق تۆت ئائىلىنى تۆتىپىغىلغا كۆچۈرۈپ كىرىپتۇ. بۇ-
لار دەسلەپكى يىلى ئاچقان يەرلەرگە كېۋەز، بېدە تېرىپ-
تۇ. يەر ئېچىشنى يىلمۇ يىل داۋاملاشتۇرۇپ بۇغداي، قو-
ناقلىقلارنى كېڭەيتىپتۇ. تۇگمەن بولمىغانلىقتىن ئوتاق-
چىلار بۇغداي - قوناقنى يېرىك يېتى قاينىتىپ يېگەنلى-
كىنى كۆرۈپ ئاخۇنلۇق ھاجىم تۆت دانە ياغۇنچاق (قول
بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان ئىپتىدائىي تۇگمەن) ئېلىپ كې-
لىپ ئوتاقچىلارغا بەرگەنىكەن.

ئاخۇنلۇق ھاجىم ئەتىيازدا، 7 - ئايدا، كۈزلۈكتە
ئاتقا مىنىپ كېلىپ 10 — 15 كۈن تۇرۇپ، تېرىش - يىغىش
ئەمگەكلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىدىكەن، قايسى ئوتاقچى
ئۇنى ئۆيىدە قوندۇرۇپ قوي ئۆلتۈرۈپ مېھمان قىلسا، ئا-
خۇنلۇق ھاجىم ئۇنىڭغا بىر - ئىككى مو بېدىلىكنى ھەق-
سىز بېرىۋېتىدىكەن. كېيىنكى يىللىرى ئاخۇنلۇق ھاجىم
ئۆزى ياكى تۇغقانلىرى كەلسە يېتىپ - قوپۇشى ئۈچۈن بىر
ئايۋان، تۆت ھۇجرا سالدۇرغانىكەن، بۇ ئۆيلەر ئاللىقا-
چان يىقىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، بۇ جاي ھازىرمۇ «ھالاي-
لى» («ھويلا ئالدى» دېگەن ئاتالغۇنىڭ بۇزۇلغان تەلەپ-
پۇزى) دەپ ئاتالماقتا.

تۆتىپىغىل — باشقا يۇرتلار بىلەن ئالاقىسى يوق،
سىرتنىڭ ئادەملىرى كەلمەيدىغان ياقا - بۇرجەك مەھەل-

① مىجىت ھاجىمنىڭ ئىنىسى

لە بولغاچقا كېرىمكامنىڭ ئوغلى توختى بەش - ئالتە
ياش ۋاقتىدا ئاخۇنلۇق ھاجىمنى كۆرۈپ قورقۇپ يىغلى
غانىكەن. ئاخۇنلۇقۇم ھاجىم كېرىمكامغا:

— بۇ بالىنى بازارغا ئەگەشتۈرۈپ بېرىپ ئادەمگە
كۆندۈرۈڭلار، — دېگەنىكەن.

بۇ مەھەللە قۇملۇق جاڭگال ئارىسىدا بولغانلىقى
ئادەملىرى ئوتاقچى بولغانلىقى تۈپەيلىدىن كەمسىتىلى
ئوغۇللىرىغا سىرتتىن كېلىن تاپالمايدىكەن، قىزلىرىغ
سىرتتىن خېرىدار كەلمەيدىكەن. شۇڭلاشقا يېقىن تۇغ
قان ئوغۇل - قىزلىرىنى جۈپلەپ بىر ئۆيلۈك
قىلىپ قويىدىكەن. نەۋرىلەر ئەيىبلىك تۇغۇلۇپ قالمىسۇن
دەپ ئانىلار تۇغقانلىرىنىڭ بالىلىرىنى بىر قېتىممۇ ئې
مىتمەيدىكەن.

ئاخۇنلۇق ھاجىمنىڭ ئېرىقىدا ھەر قاچان سۇ ئېقىپ
تۇرىدىكەن، تومۇز مەزگىللىرىدە ئۇنىڭ بوغدايلىقى سۇغا
قانماي تۇرۇپ باشقا ئېرىقلارغا سۇ ئېچىلمايدىكەن. مە
راپ - كۆكبېشىلەر «ئەرتە ئاخۇنلۇقۇم كېلىدىكەن» دېگەن
خەۋەرنى ئاڭلاپ قالسا، نېمە قىلسا قىلىپ ئۇنىڭ ئېرىقى
غا سۇ باشلاپ قويماسلىققا ھەددى ئەمەسكەن.

1995- يىلى 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ياۋا يېزىسىدا
يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەرگەن ئۆمەر توختى
(كېرىمكامنىڭ نەۋرىسى) نىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغان
دا، تۆتىنچىلىدا تېرىقچىلىق باشلانغىنىغا 180 يىل بولغان
لىقىنى قەيت قىلىشقا بولىدۇ. ئۆمەر توختى بۇ يىل 75 ياش
قا كىرگەن بولۇپ، 12 ياش ۋاقتىلىرىدا تۆتىنچىل دېگەن بۇ
مەھەللىدە ئون ئائىلىلىك ئادەم بولغانىكەن.

1984- يىلى چارشەنبە بازار كەنتىنىڭ بىر قىسىم

جايلىرى تۆتتىپغىل مەھەللىسىگە قوشۇلۇپ «تۆتتىپغىل كەن-
تى» دەپ ئاتالدى.
ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 288 ئائىلە، 1157 نو-
پۇس، 2683 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باقى داموللا توغرىسىدا

باقى داموللا ئابدۇلھەمىد داموللىنىڭ مەقسەتدىشى؛
ھەمىد داموللىنىڭ «ئاۋادا بىز مەغلۇپ بولۇپ كەتسەك؛
مەغلۇبىيىتىمىزدىن ساۋاق ئېلىپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋې-
لىڭلار» دېگەن نەسىھىتىگە بىنائەن، باقى داموللا بىلەن
سەمەت داموللا (ھەمىد داموللىنىڭ ئىنىسى) ئۆتكەن قې-
تىمقى توپىلاڭغا «قاتناشمىغان» ئىدى. ھۆكۈمەت بولار-
نىڭ ھەرىكەتلىرىنى خۇپىيانە كۆزىتىپ تۇرغان بولسىمۇ،
بۇلار ھۆكۈمەتنى قايىمۇقتۇرۇپ ھۇجۇم نىشانىسىنى ۋاقتى-
نى ئۆزگەرتىپ تۇردى. ئاۋۋال قورال - ياراقىا ئىگە بو-
لۇپ ئاندىن خوتەن شۆبە ھەربىي رايونىغا ھۇجۇم قىلىش
ئۈچۈن ياۋا، قاراساي، كۇيا، پۇرچاقچى، قويچى يېزىلىرى-
دىن كۆپلىگەن ئادەمنى قوزغاپ، 1956- يىلى 3 - ئاينىڭ
9 - كۈنى 47 - تۇەننىڭ 2 - ليەنىگە ھۇجۇم قىلدى. ئال-
لىقاچان تەييارلىنىپ تۇرغان قوراللىق ليەنىنىڭ ئەسكەر-
لىرى بۇلارنى قورقۇتۇپ تارقىتىۋېتىش ئۈچۈن ئاسمانغا
قارىتىپ ئوق ئېتىۋەردى. بۇ چاغدا غوللۇق ئۇنسۇرلاردىن
قادىر بۇجاڭ:
— ئاللا بىزنى يۆلەپ، كاپىرلار ئاتقان ئوقنى بىز-
گە تەگكۈزمەيدى،- دەپ ئاممىنى چېكىنمەسلىككە كۈشكۈرت-
تى. ئامما «ئاللا، ئاللا ۋاي ئاللا، ئىسلام ئۈچۈن جېنىمىز
پىدا» دەپ ۋارقىرىشىپ ئىلگىرىلەپ كېلىپ بىر خەنزۇ

ئەسكەرنى كالتەكلەپ ئۆلتۈردى. ئەسكەرلەر بۇيرۇققا ئاساسەن تويپىلاڭچىلارغا ئوق چىقارغاندا تۆت ئادەم ئۆلدى① ئىسيانچىلار پاتىپاراق بولۇپ قاچ - قاچ دېيىشىپ تەرەپ-رەپلەرگە قېچىشتى. ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ كادىر - ساقچىلىرى كاسا كۆللەك دېگەن جايدا ئىسيانچىلارنى توسۇپ، 28 نەپەر غوللۇق ئىسيانچىنى تۇتۇپ، ئەگەشكۈچىلەرنى قويۇپ بەردى. باقى داموللا بىلەن سەمەت داموللا يەنىلا تۇتۇق بەرمىدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن كېچىدە باقى داموللا بىلەن سەمەت داموللا 5 - رايونلۇق سودا كوپېراتىپىنى ۋە ئاشلىق ئامبىرىنى بۇلاپ مال ۋە ئاشلىقنى كىشىلەرگە بۆلۈپ بېرىپ خەلقنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇپ قوشۇننى تولۇقلاش ئۈچۈن خېلى كۆپ ئادەمنى (بۇلاردىن 300 نەپىرى ئايال سوپىلار) ئەگەشتۈرۈپ تەڭگەش كەنتىدىكى بىر قۇملۇق دۆڭگە كەلگەندە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا كادىرى مۇھەممەت ئىبراھىم سىدىق ئۆزى يالغۇز يۈرەكلىك ھالدا:

— توختاڭلار، -دەپ ئۇلارنى توستى. ئىسيانچىلاردىن بىرسى ئۇنىڭغا:

— بىز سېنىڭ نامازنى ئوقىغىنىڭنى كۆرگەن. سېنى ئۆلتۈرمەيلى، بىزگە تەسلىم بولغىن. بىز بىلەن قارشىلاشساڭ كۆردۈڭمۇ مىلتىقلىرىمىزنى، -دەپ بىر نەچچە پاۋان مىلتىقلىرىنى كۆز - كۆز قىلدى. مۇھەممەت ئىبراھىم سىدىق ئۇلار بىلەن 40 مېتر ئارىلىقتا مۇنازىرىلىشىۋاتقاندا ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى خۇاڭچىڭ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لى دالىن

① قويچى يېزىسىدىن: ئۇرى چاڭگا، روزى چاڭگا، يۇنۇس قارى، ھەمد... داموللىنىڭ قوشنىسى— ئەمەت كاۋا

تەرجىمان بايىزلار يېتىپ كەلدى. 100 قوراللىق ئەسكەر ئىسيانچىلارنى قورشاپ قورال تاپشۇرۇشقا بۇيرۇدى. ئىسيانچىلار شۇ مەيداندىلا 18 دانە پاۋان مىلتىقى، 300 دىن كۆپ ئارا، تۆۋەزۇن، چاپقۇ پىچاق، 1000 دىن جىقىراق كالتەك - چوماقنى تاپشۇردى. ئەسكەرلەر باقى دامولللا، سەمەت دامولللا ۋە 20 نەپەر غوللۇق ئىسيانچىنى نەق مەيداندا تۇتتى. كېيىن باقى دامولللا مۇددەتسىز قاماققا ھۆكۈم قىلىنىپ كېرىيە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا كېسەل بىلەن ئۆلدى. ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇلقادىر مەخسۇم بۇ يىل 66 ياش بولۇپ چىلەكتىكى مەسچىتتە ئىماملىق قىلماقتا.

شۇنداق قىلىپ ياۋا يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئىككى قېتىملىق ئەكسىلئىنقىلابىي مىللەت بۆلگۈنچىلىكى توپىلىڭى پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بىلەن تارمار قىلىندى.

چىلەك

بىر غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى ئىككى تال يۇلغۇن تايىقى پىلۇس (+) شەكلىدە چېتىلىپ، كېسىشكەن يېرىدىن چوكىدەك ئۇزۇن ھەم ئىنچىكە بىر تال يۇلغۇن تايىقى تىك ئۆتكۈزۈلۈپ ياسالغان سايمان چىلەك دەپ ئاتىلاتتى.

بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە باقى دامولللامنىڭ ئانىسىنىڭ ئاكىسى قاسىماخۇن دېگەن كىشى كۆچۈپ كىرىپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن. بۇ كىشى داۋاملىق چىلەك بىلەن يۈگىدىن يىپ ئېگىرگەنلىكى ئۈچۈن «چىلەك» دەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن. ئۇنىڭ لەقىمى بۇرۇن بىر مەھەللىنىڭ نامى ئىدى، 1984 - يىلىدىن كېيىن بىر كەنت-

نىڭ ئىسمى بولۇپ قالدى. قاسىماخۇننىڭ نەۋرىسىنىڭ ئوغلى ئويۇپ ئاخۇن بۇ يىل 60 ياشلارغا كىرىپ قالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 222 ئائىلە، 70 نوپۇس، 1983 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆللەك

بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە سىدىق ئاخۇن قوساق دېگەن كىشى كېلىپ كۆل (چوڭراق قۇدۇق) كولاپ ئادەم ۋە چارۋىلىرىنىڭ سۇ ئىچىش ئېھتىياجىنى قامدىغاندىن كېيىن يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن. كېيىنچە ئۇنىڭ مەھەللىسىنىڭ كۆللەك دېگەن نامى كەنتنىڭ ئىسمى قىلىپ بېكىتىلدى. ئۇ كۆلنىڭ ئەتراپى 1960 - يىلدىن كېيىن داشلىققا (زەيلىككە) ئايلىنىپ كەتتى. سىدىق ئاخۇن قوساقنىڭ نەۋرىسى ئىمىن ئاخۇن بۇ يىل 60 ياشقا كىردى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 230 ئائىلە، 1050 نوپۇس، 1904 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يىلاڭگولۇق

خوتەن ئاتچۇيلىك ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجىنىڭ تۇغقانلىرىدىن قارى ھاجى 1870 - يىللىرى بۇ جايدىكى ئېگىز قۇملۇقنىڭ غەربىدە تېرىقچىلىق قىلغان ۋە ئېرىق بويلىرىغا، ئېتىز قاشلىرىغا جىگدە كۆچەتلىرىنى سالغانىكەن. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن بۇ جىگدىلەر چوڭىيىپ پۇتاقلىرى تەرەپ - تەرەپكە يېيىلىپتۇ. چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەم ھەر كۈنى كەچتە جىگدە پۇتاقلىرىغا ئارغامچا بىلەن يىلاڭگو (ئىلەڭگۈچ) سېلىپ ئۈچۈپ كۆڭۈل ئې-

چىشقا ئادەتلەنگەنلىكتىن بۇ جاي يىلاڭگۇلۇق دەپ ئاتال-غانىكەن.

بۇ كەنتنىڭ 4- مەھەللىسىدە ئىلگىرى ناھايىتى كاتتا بىر تۈپ قېرى تېرەك بار ئىكەن، كىشىلەر بۇنى ناسىر تېرەك دەپ ئاتىشىدىكەن. يىگىت - قىزلار بۇ تې-رەكنىڭ پۇتاقلىرىغا ئارغامچا چىگىپ يىلاڭگۇ ياساپ ئېگىز ئۇچۇشتا بەسلىشىدىكەن. (بۇ تېرەك 1960 - يىلى كېسىپ ياۋا سۇ ئامبىرىنىڭ ئازىمىسىنى ياساشقا ئىشلىتىلدى).

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 250 ئائىلە، 1121 نوپۇس، 2715 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باغجىگدە

«باغجىگدە» دېگەن ئاتالغۇنىڭ ئۆزىلا بىزگە ئىلگىرى بۇ جايدا تۆت ئەتراپى جىگدە كۆچەتلىرى بىلەن قورشالغان كەڭ باغ بولغانلىقىنى قىياس قىلدۇرىدۇ.

بۇ جايمۇ ئاخۇنلۇق ھاجىمنىڭ ئىگىدارلىقىدا ئى-كەن، ئۇنىڭ بۇ جايدا بايەمەت ئىسىملىك بىر سوپىسى بولغانىكەن. بىر قېتىملىق مېھماندارچىلىقتا ئاخۇنلۇق ھاجىم بىر پارچە گۆشنى يەپ سۆڭەكىنى سوپىسىغا بېرىپ-تۇ. سوپى بۇ سۆڭەكنى تاشلىۋەتمەي ئەتىۋارلاپ ئۆيىنىڭ تەكچىسىدە ساقلاپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاخۇنلۇق ھاجىم بايەمەت سوپىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بۇ سۆڭەككە كۆزى چۈشۈپ قاپتۇ. سوپىدىن:

— بۇ سۆڭەكنى مەن سىلىگە تاشلىۋەتسۇن دەپ بەر-سەم، نېمىشقا ساقلىدىلا؟ - دەپ سوراپتۇ. سوپى:

— ئۇلۇغ زاتنىڭ تەۋەررۇك سوۋغىتىنى تاشلىۋېتىشكە چىدىمىدىم، - دەپتۇ. سوپىنىڭ ئەقىدە - ساداقىتىدىن

تەسىرلەنگەن ئاخۇنلۇق ھاجىم ئۇنى ئۆزىنىڭ بۇ يەردىكى
ھۇجرىدارى قىلىپ تەيىنلەپتۇ. بايمەمەت سوپى ئىنىمى
يەرگە چامغۇر تېرىغانىكەن، قالتىس يوغان باش ئېلى-
تۆت-بەش باش چامغۇر بىر چارەككە يەتتۇ. ئېتىزلىقتىكى چام-
غۇرنىڭ راسا ئوخشىغانلىقىنى كۆرگەن قوشنىلىرى ھەيران
بولۇپ «بۇ ئېتىزلىقتا چامغۇر ھوك قوپاپتۇ» دېيىشىپتۇ
(«ھوك قوپتى» - قالتىس ئوخشىدى، يەرنى كۆتۈرۈپ قوپ-
تى دېگەن مەنادىكى ئىپتىدائىي شىۋە) شۇنىڭ بىلەن باي-
مەمەت سوپىغا «ھوك»دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. ھازىر بۇ
كەنتتىكى ھوك لەقەملىك ئائىلىلەر بايمەمەت سوپىنىڭ
ئەۋلادلىرىدۇر.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 225 ئائىلە، 912 نو-
پۇس، 2189 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاقچىقىل

ئىلگىرى ھەر يىلى كەلكۈن سۇيى ياۋا ئوق ئۆستە-
ڭىنىڭ قېشىنى چېقىپ يار ئېلىپ كېتىدىكەن. بۇ ئۇلۇغ
سۇ نۇرغۇن توغراق شاخلىرىنى ئېقىتىپ زېمىنى پەس بول-
غان بۇ جايغا دۆۋىلەيدىكەن، بۇ شاخلارنىڭ قۇرۇپ - چى-
رىپ ئاقىرىپ كەتكىنىگە قاراپ كىشىلەر بۇ جاينى ئاقچى-
قىل دەپ ئاتاپتۇ. 1930 - يىللىرى جايتېرەك كەنتىدىن
ئايىپ مىراپ بۇ جايغا ئىگىدارلىق قىپتۇ. كېيىن شۇ كەنت-
تىن جامال ئاخۇن بۇ يەرنىڭ بىر قىسمىنى ئايىپ مىراپ-
تىن سېتىۋېلىپ 100 مو يەرگە ئۈزۈم يېتىشتۈرۈپتۇ. بۇنى
كۆرگەن سوقا لەقەملىك مەمەتتوختى ئاخۇن كۆچۈپ كې-
لىپ جامال ئاخۇنغا قوشنا بولۇپ يەر ئېچىشنى داۋاملاش-
تۇرۇپتۇ. 1965 - يىلى 11 - ئايدا سابىق ھاكىم مەمەتشى-

رىپ قاسىم بۇ باغنى كۆرگەندىن كېيىن، بۇ جاينىڭ تەبىـ
ئىي شارائىتىغا قىزىقىپ 12 كۈن تۇرۇپ يېزا بويىچە تۆت
مىڭ ئادەم كۈچى سەرپ قىلىپ 600 مو يەر ئاچتى ھەم ئۈـ
زۈم، نەشپۈت، ئالما، ئەنجۈر كۆچەتلىرىنى تىكتى. بۇ
جاينىڭ نامى باغچا دەپ مۇقىملىنىپ گۇڭشېغا بىۋاسىتە
قاراشلىق ئورۇن بولدى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» يىللىرىـ
دا بۇ جاي تاشلىنىپ قېلىپ قايتىدىن چۆللىشىپ كەتتى.
1976 ـ يىلدىن كېيىن كىشىلەر بۇ جايغا ئارقا ـ ئارقىـ
دىن كۆچۈپ كىرىپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە باغۋەنـ
چىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى. دېھقانلار يىلمۇـ
يىل جاپالىق ئىشلەپ تېرىقچىلىق شارائىتىنى ياخشىلىـ
دى. ئۆستەڭگە چوڭ قوغاچ قويۇپ كەلكۈن كەلسە سۇ ئاـ
پىتىدىن، كەلكۈن كەلمىسە قۇرغاقچىلىق ئاپىتىدىن ساقـ
لىنىدىغان بولدى. 1984 ـ يىلى كەنت تەسىس قىلىنىپ
ئاقچېقىل دەپ ئاتالدى. 1995 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ
كەنتتە تۆت مەھەللە، 109 ئائىلە، 544 نوپۇس، 1271
مو تېرىلغۇ يەر بار.

يېڭىئاۋات

بۇ جاي ئەسلىدە قومۇش ـ يانتاقلار ئۆسكەن يايلاق
ئىدى. 1967 ـ يىلى گۈللۈك مەيداندىن كۆچۈرۈلگەن ئون
نەچچە ئائىلىلىك دېھقان بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ يەر
ئېچىپ، تېرىقچىلىق قىلغانلىقتىن يېڭىئاۋات دەپ ئاتالدى.
بۇ جاينىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق،
ھويلا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش شارائىتى ياخشى بولـ
غانلىقتىن، بۇ جايغا كۆچۈپ كىرگەنلەر يىلمۇ يىل كۆپىيىپ
1995 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەھەللە بەشكە، ئائىـ
لە 166 گە، نوپۇس 722 گە كۆپەيدى. 1935 مو تېرىلغۇ
يەر بار.

خۇمدان

بۇ يەر ئىلگىرى قومۇش – يانتاقلار بىلەن قاپلانغان يايلاق ئىدى. 1967 – يىلى گۈللۈك مەيدانىدىن كۆچۈرۈلگەن ئون نەچچە ئائىلىلىك دېھقان بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا باشلىدى. 1973 – يىلى كۆچۈپ كەلگەن ئىدرىس باقى ئاخۇن بۇ جاينىڭ مول سېغىز مەنبەسىگە قىزىقىپ ئىككى ئوچاقلىق خۇمدان ياساپ خىش پىشۇرغانلىقتىن، بۇ جاي خۇمدان دەپ ئاتالدى. (كېيىنچە مەبلەغ يېتىشمىگەنلىكتىن بۇ خۇمدان تاشلىنىپ قالدى.)

1995 – يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 80 ئائىلە، 403 نوپۇس، 1015 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بەلقۇم بۇددا ئىبادەتخانا خارابىسى

بەلقۇم بۇددا ئىبادەتخانا خارابىسى — ياۋا يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى «ئاقچىقىل» كەنتىنىڭ دائىرىسىدە. خارابىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 22 مىڭ 500 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. بۇتخانا تاملىرى قۇم ئاستىدا قالغان بولۇپ، يەرنىڭ ئۈستىدىكى تاملاردا ئىلگىرى رەڭلىك تام رەسىملىرى بار ئىدى. خارابىنىڭ ئەتراپى سازلىق بولغاچقا ئېغىر دەرىجىدە ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان.

مەزكۇر خارابىدىن مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 2- ئەسىرنىڭ «ۋۇجۇ» مىس پۇلى، مارجان، مىس بۇيۇم پارچىلىرى، ھەر خىل رەڭدىكى ساپال پارچىلىرى قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىق بۇيۇملىرى تېپىلدى.

1985- يىلى بۇ خارابە قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «ناھىيە دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇن» دەپ ئېلان قىلىندى.

(بۇ ماقالىنى **مەتكېرىم ئىسمايىل** تەييارلىدى)

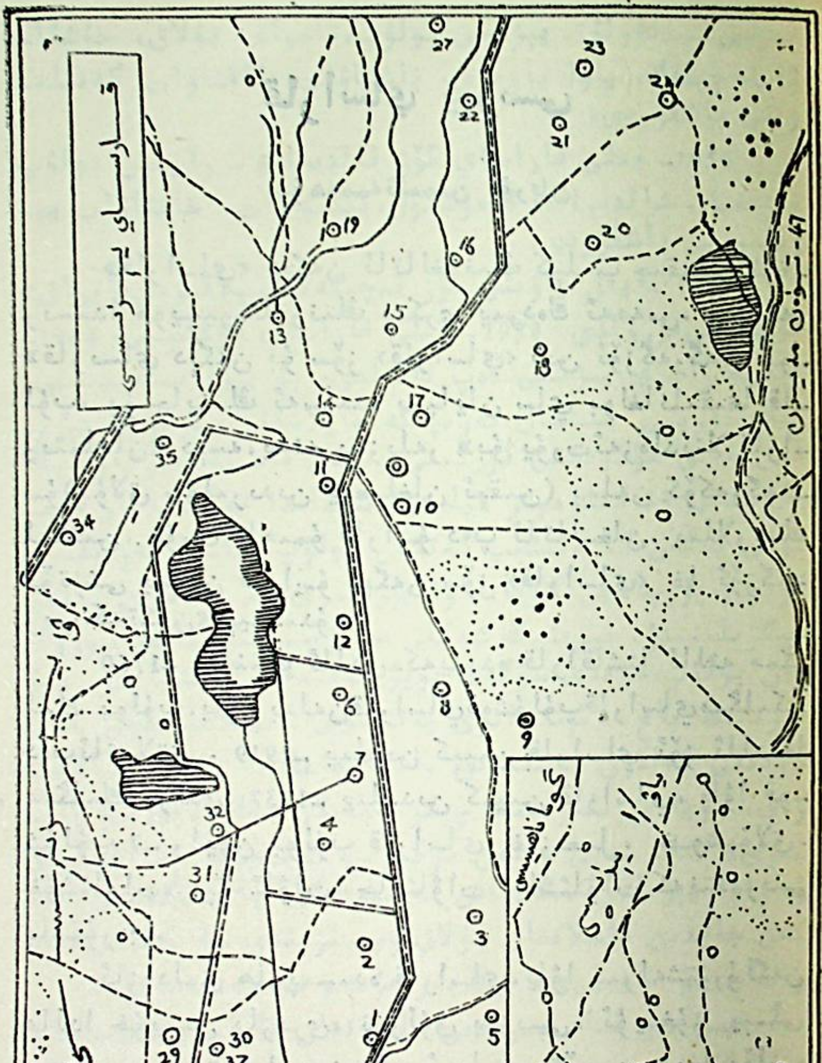
1:75000
1:200000

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com

قاراساي يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

«قاراساي» دېگەن ئاتالغۇنىڭ كېلىپ چىقىشى توغ-رىسىدا مويسىپىتلەرنىڭ پىكرى بىردەك ئەمەس. بەزىلەر «قارىساي دېگەن بۇ سۆز ‹قاراساي› دىن ئۆزگەرگەن بو-لۇپ، بۇ جاينىڭ ئەسلىدە بىپايان ساي بولغانلىقىغا قا-رىتىلغان» دېسە، يەنە بەزىلەر «بۇ يۇرتئەزەلدىنلا قارا-سۇ(بۇلاق سۇلىرىدىن يىغىلغان ئېقىن) بىلەن كۆكەرگەن-لىكتىن، يۇرت نامىمۇ قاراسۇ دەپ ئاتالغان. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قاراسۇ دېگەن سۆز ‹قاراساي› غا ئۆزگە-رىپ كەتكەن»دېيىشىدۇ.

1760- يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە قاراقاشتا ئالتە مىڭ-لىك بولۇپ، ياۋا بىلەنقاراسايقوشۇلۇپقاراساي مىڭلىكى دەپ ئاتىلاتتى. 1919- يىلدىن كېيىن قاراساي ئۆز ئالدىغا مىڭلىك بولدى. 1937- يىلىدىن كېيىن قاراساي، ياۋا قو-شۇلۇپ 7- رايون بولۇپ قاراساي، غازىنىل، خوشبۇلاق، خۇشئاۋات، يېڭىئاۋات، خانئاۋات، باشئاۋات كەنتلىرىنى باشقۇردى.

ئازادلىق ھارپىسىدا قاراساي، ياۋا بىرلەشتۈرۈلگەن ھالدا خۇيمىن بازىرى، نۇرلۇق يېزىسى، ئۇيغۇر يېڭى يېزىسى، مۇستەقىل يېزىدىن ئىبارەت تۆت يېزىغا بۆلۈپ باشقۇرۇلدى.

ئازادلىقتىن كېيىن ياۋا، قاراساي بىرلەشتۈرۈلۈپ ناھىيىدىكى ئون ئىككى يېزىنىڭ

بېرسى — نۇرلۇق يېزىسى بولۇپ، تامباغ، بۇلاق، خۇشئاۋات، چىلەك، ياۋا بازىرى، باشئاۋات، ئاقئاۋات كەنتلىرىنى باشقۇردى.

1956- يىلى قاراساي ئۆز ئالدىغا 6- رايون بولۇپ غازىغىل، شالدىراڭ، قومۇشكۆل، يېڭىئاۋات، خانئاۋات يېزىلىرىنى باشقۇردى.

1958- يىل ياۋىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ «قىزىل بايراق» گۇڭشېسى قۇرۇلدى. 1978- يىلى قاراساي گۇڭشېسى، 1984- يىلى قاراساي يېزىسى دەپ ئاتالدى. بۇ يېزا ناھىيىمىزنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى بىلەن ناھىيە مەركىزىنىڭ ئارىلىقى 33 كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالدا تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ، باشقا تەرەپلىرى قويچى، پۇرچاقچى، كۇيا، ياۋا يېزىلىرى ھەم 47- تۇەن بىلەن چېگرىلىنىدۇ. يېزىنىڭ شەكلى جەنۇبتىن- شىمالغا سوزۇلغان بولۇپ، خۇددى سۆگەت يوپۇرمىقىغا ئوخشايدۇ. بۇ يېزىنىڭ باغ- ئېتىزلىرى يەتتىنچى- سەككىزىنچى ئايلاردىكى كەلكۈن پەسلىدىن باشقا چاغلاردا زاۋا، ئاقساراي، كۇيا يېزىلىرىنىڭ چېگرىسىدىكى «قاراساي سۇ ئامبىرى» نىڭ سۈيى بىلەن كۆكىرىپ كەلمەكتە. ئاقساراي ۋە زاۋا يېزىلىرىنىڭ باش تەرىپىدىكى بايتۇگمەن دېگەن جايدىن باشلانغان بۇلاق ۋە سىزىندى سۇ ئېقىنى «قاراساي سۇ ئامبىرى» نىڭ بىر مۇھىم سۇ مەنبەسىدۇر.

بۇ سۇ ئامبىرىدىن باشلانغان قاراساي ئۆستىڭىمۇ ئىككى تەرەپتىكى نۇرغۇن بۇلاق ۋە سىزىندى سۇلارنى ئۆزىگە قوشۇپ ئاقىدۇ. (بۇنىڭدىن قاراساي يېزىسىنىڭ زېمىنى پەس ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.) قاراساي يېزىسىنىڭ سۇ مەنبەسىنىڭ مول بولغانلىقى دېھ-

قانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئىنتايىن پايدىلىق ئىمكانىيەت بىلەن تەمىنلەپ كەلمەكتە.

1986- يىلى 36 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆق يولغا قاراماي ياتقۇزۇلۇپ قاتناش شارائىتىدىكى تارىختىن بۇيانقى خەتەرلىك قىيىنچىلىققا خاتىمە بېرىلدى.

1950- يىلى قاراساي يېزىسىدا 2780 ئائىلە، 9200 نوپۇس، 26 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر بار.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 32 مەمۇرىي كەنت، 158 مەمۇرىي مەھەللە، 7148 ئائىلە، 32 مىڭ 158 نوپۇس، 57 مىڭ 405 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 15 مىليون 249 مىڭ 45 كىلوگرامغا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 7.88% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 1 مىليون 144 مىڭ 981 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 369 مىڭ 367 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە مەھسۇلاتى 92 مىڭ 783 كىلوگرامغا مۇقىملاشدى. چارۋا 91 مىڭ 175 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 8.09% ئاشتى، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 581 يۈەنگە تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 118 يۈەن ئازايدى.

قاراساي يېزىسىدىكى كەنت نامىلىرى

⊙ قاراساي يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. ئارال	7. پەغەز دۆڭ
2. چاچقۇم	8. سەيشەنبە بازار
3. باشكۆۋرۈك	9. قوشتېرەك
4. دۆڭ مەھەللە	11. باغچى
5. ئالاقۇم	12. كۆنچى
6. خامانئېرىق	13. بۇلاق

14 ھۆپەغىل
15. ھاتتا
16. غەجەك
17. قومۇشكۆل
18. غازئېغىل
19. تېرىم
10. بازار
20. شالدىراك
21. تەتىكۆل
22. قۇيۇندۆك

23. يېڭىيەر
24. يولۋاسخانا
25. چىگدە قۇدۇق
26. قاغىلىق
27. ئىتتىپاق
28. يۇلغۇندۆك
29. تاغدۆك
30. كوچا يولغۇن
31. ئايدىڭ
32. بوستان

ياۋا يېزىسىدىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

33. غارالىق، 34. كۆللەك، 35. يىلاڭگۈلۈك

ئاۋاپ لەقەملىكلەر توغرىسىدا

ئەنجاندىن خوتەنگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان بىر قەۋم كىشىلەر ئىچىدىن سىدىقكام① ئاۋاپ دېگەن كىشى توپاقتا مىنىپ يەر ئىگىلەش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەپتۇ. ھازىرقى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ ئاياغ ياغاچچى دېگەن يېرىدىن ئاتلىق ئەمەلدارغا ئەگىشىپ يۈگرەپتۇ. پەغەز دۆڭگە 30② قەدەم قالغاندا ھالسىزلىنىپ يىقىلىپتۇ. ئەمما تەلپىكىنى قولىغا ئېلىپ يىراققا ئاتقانىكەن، تەلپەك پەغەز دۆڭىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپتۇ. ئەمەلدار تەلپەك چۈشكەن جايىغىچە ئۇنىڭغا مۆھۈرلەپ بېرىپتۇ. كۈن چىقىش پاسىلى ھازىرقى قويچى يېزىسىنىڭ قۇشقاچ سۇلۇق دېگەن يېرىگىچە، قىبـ

① «سىدىق ئاكام» نىڭ ئېغىز تەلەپپۇزى. ② ئاياغ ياغاچچىدىن پەغەز دۆڭگىچە تەخمىنەن 15 كىلومېتىر كېلىدۇ.

له پاسىلى ياۋا يېزىسىنىڭ ئۆستەڭگىچە مۇقىمدىلىپتۇ.

سىدىقكام دېگەن كىشى بالىلىرى ۋە بىر نەچچە ئا-
ئىلىلىك تۇغقانلىرى بىلەن پەغەز دۆڭىنىڭ يېنىدا يە-
ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغاندىن باشقا، هازىرقى ئارال كەن-
تىدە ئىككى تاش تۈگمەن چۆرىگەنىكەن. كىشىلەر بۇ
تۈگمەننى سىدىقكامنىڭ تۈگمىنى دەپ ئاتىماقتا.

ئاۋاپ لەقەملىكلەر هازىر سەيشەنبە بازاركەنتىدىن
باشقا، خامانئېرىق، ئالاقۇم، دۆڭمەهەللە، چاچقۇم، ئا-
رال (شۇ چاغلاردا بۇ جايلار سىدىقكامنىڭ تەۋەلىكىنىڭ
ئىچىدە ئىدى.) كەنتلىرىدىمۇ بار.

سىدىقكام هەم ئۇنىڭ ئوغلى ئىبراهىمكام ئالەمدىن
ئۆتكەندىن كېيىن سىدىقكامنىڭ نەۋرىسى - ئايشىخانها-
جىمنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە بۇنداق بىر ئىش بولغانىكەن.
(بۇ ۋەقەنى ئايشىخان هاجىمنىڭ ئوغلى نەمىتاخۇننىڭ
نەۋرىسى (سىدىقكامنىڭ 6 - ئەۋلادى) مەمەتنىياز قاسىم
1995 - يىلى 2 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بوستان كەنتىدىكى
ئۆيىدە سۆزلەپ بەردى.) ئايشىخان هاجىم يىلدا بىر نەچ-
چە قېتىم كالا - قويلارنى ئۆلتۈرۈپ، تاغار - تاغار ئۇن-
لاردا نان - توقاچ يېقىپ كۆكبېشى (مىراپ) لارنى مېهمان
قىلىدىكەن. بىر كۈنى ئاۋاپلىنىڭ مەهەللىسىگە ئاقىدى-
غان سۇ توختاپ قاپتۇ. ئايشىخان هاجىم:

— نېمە قىلساڭ قىلىپ سۇ باشلاپ كەل، - دەپ بىر
يىللىقچىنى بۇيرۇپتۇ. يىللىقچى ئۆستەڭ بويىغا چىقىپ
ئېرىقتىكى توغنى ئېچىپ سۇ باشلاپتۇ. شۇ چاغدا ئاتلىق
بىر كۆكبېشى كېلىپ:

— نېمىشقا مەندىن رۇخسەتسىز توغنى ئاچتىڭ؟ -
دەپ يىللىقچىنى يالىڭاچلاپ بىر هارغىچە ئۇرۇپتۇ. يىل-
لىقچى بەدەنلىرىدىن قان تامچىغان هالدا ئايشىخان

هاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ شىكايەت قىپتۇ. ئايشىخان هاجىم دەرغەزەپ بولۇپ ئۆستەڭ بويىغا چىقىپ ھېلىقى مىراپنى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ قولىنى قايرىپ تۇتۇۋاپتۇ. ئايشىخان هاجىم گەۋدىلىك، كۈچلۈك ئايال بولغانلىقتىن مىراپ ئۇنىڭ قولىدىن بوشىنالماپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان بىر نەچچە كۆكبېشى بۇ جايغا يېتىپ كېلىپ ئايشىخان هاجىمدىن:

— بۇ كۆكبېشى يېقىندىلا كەلگەنلىكتىن، ئۇقماي چىشلىرىغا تېگىپ قويۇپتۇ. بىز ناماقۇل،— دەپ ئەپۇ سوراپتۇ. ئايشىخان هاجىم:

— هوي يۈزسىز، تۈز كور قەلەندەرلەر. قوي - كالىلارنى سويۇپ كانىيىڭنى تويغۇزغىلى مەن سەنلەرنىڭ ئاناڭمىدىم، ئاچاڭمىدىم؟ بۇ كۆكبېشى مېنىڭ ئادىمىمنى ئۇرۇپتۇ. مەن ئۆلۈشكە رازىكى، بۇنىڭدىن ئىنتىقام ئالماي قويمايمەن،— دەپ تۇرۇۋاپتۇ. مىراپلار:

— خاپا بولمىسىلا، قانداق تەلەپلىرى بولسا بىز ئورۇندايلى. بۇ مىراپنى قويۇپ بەرسىلە، - دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ئايشىخان هاجىم:

— ئۇنداق بولسا بىزنىڭ ئېرىقىمىزدا قىشمۇ - ياز بىر قىرلىق سۇ ئېقىپ تۇرۇشىغا قەسەم بېرىڭلار،— دەپ تۇرۇۋاپتۇ. مىراپلار ئۇنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بوپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ تاكى شېڭ شىسەي دەۋرىگىچە (1942 - يىلغىچە) بۇ ئېرىقتا يىلبويى سۇ توختىماي ئېقىپ تۇرغانىكەن.

ئىزاھات:

ئۇ يىللاردا مىراپنىڭ تامغىسى (ئالىقىنى يا تاپىنى) بېسىلغان توغىنى ئۆچۈرۈۋەتكەن كىشىگە سۇغا يېقىش، قاتتىق ئۇرۇش، ياكى بۇ ئېرىققا ئىككى - ئۈچ قېتىم سۇ بەرمەسلىك قاتارلىق جازالار بېرىلىدىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

پەقەزدۈك

1995 - يىلى 2 - ئاب
ىنىڭ 4 - كۈنى 70 ياشلى
رىجەپ ئاخۇن بىلەن سۆھ
بەتلەشتىم. بۇ كىشى 18 ياش
ۋاقتىدا دادىسى نىياز ئا
خۇن① تارامىدىن ئاڭلىۋال
غانلىرىنى شۇ قەدەر ئېنىق
ئىشەنچلىك سۆزلەپ بەردى
كى، مەن ئۇنىڭ ئەستە ساقلاش قۇۋۋىتىگە ھەيران قالدىم.

خوتەننىڭ شۇ زاماندىكى ئامبىلى «ئىختىيار قىل-
غانلار قاراسايدىن يەر تۇتسا ئۆزىنىڭ ئەبەدىيلىك مۈل-
كى بولۇر» دەپ جاكارلاپتۇ. ھازىرقى پورچاقچى يېزىسى-
نىڭ تۆگمەنئېرىق كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق تارام لەقەملىك
ھوشۇرمەت دېگەن كىشى ئالتە ئوغلىنى باشلاپ كېلىپ
ئۈچ ئوغلىغا ئېقىننىڭ غەربىدىن، ئۈچ ئوغلىغا ئېقىننىڭ
شەرقىدىن يەر تۇتقۇزۇپتۇ. شۇ ۋاقىتتىكى ئەمەلدار مۆ-
ھۆر بېسىپ بەرگەن چىۋەي (يەرگە ئىگىدارلىق قىلىش گۇ-
ۋاھنامىسى) دە «ھوشۇرمەت تارامنىڭ تۇتقان يېرى كۈن
چىقىشتا قوشتېرەكتىكى كالۇ تۆگمەندىن، كۈنپېتىشتا يا-
ۋا ئۆستەڭگىچە، قىبلە تەرەپتە خامان ئايىمىقىغا، شىمال
تەرەپتە ئاۋاپ ئايىمىقىغا تۇتۇشىدۇ» دەپ يېزىلغانىكەن
(خامان ۋە ئاۋاپ لەقەملىك كىشىلەر مۇشۇ يىللاردا سىرت-
تىن كۆچۈپ كەلگەنلەر ئىدى).

شۇ ۋاقىتلاردا تارامىلار ئىگىلىگەن يەرنىڭ جەنۇبىي
قىسمىنى (ھازىرقى ياۋا يېزىسىنىڭ جايتېرەك كەنت تەۋەلى-

① بۇ كىشى 1943 - يىلى ۋاپات بولغانىكەن.

كى) ھازىرمۇ ھايات ياشاۋاتقان نەمەتۇللا ئاخۇنۇم، نەسىردىن ھاجىم دېگەنلەرنىڭ بۇۋىسىنىڭ چوڭ بوۋىلىرى «يۇرتنىڭ چېگرىسى ئەزاننىڭ ئاۋازى يەتكەن يەرگىچە سوزۇلىدۇ. بىزنىڭ مەسچىتنىڭ ئەزان ئاۋازى بۇ يەرلەرگە ئاڭلىنىدۇ. سىلەر بىزنىڭ زېمىنىمىزنى ئىگىلىۋالدىڭلار» دەپ تاراملار بىلەن زېمىن دەۋاسى قىلىشىپتۇ. ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە قويۇپ بەرمەي قاراقاش شەرىئەت مەھكىمىسىگە چىقىشىپتۇ. ھالاۋىدىن ئەلەم دېگەن كىشى ياۋىلىق بولغاچقا، بىر يۇرتلۇقلىرىغا يان بېسىپ ئۇ يەرنى ياۋىلىقلارغا بۇيرۇپ بەرگەنىكەن.

ھوشۇرمەت تارام ھايات ۋاقتىدا، خوتەننىڭ ئامبىلى يۇرۇڭقاش،خوتەن تەرەپلەردىن ئادەم يۆتكەپ كېلىپ قاراسايدا ئۆستەڭ چاپتۇرغانىكەن.

شۇ يىللاردا تاراملار بىلەن ئاۋاپلار مەسلىھەتلىشىپ قۇملۇق دۆڭدىكى ئېگىز بىر توپ توغراققا پەغەز چىگىپ پاسىل بەلگىسى قىلىشقان ھەم بۇ دۆڭلۈكنىڭ ئەتراپىدا بىنا بولغان يېڭى يۇرتنى پەغەز دۆڭ دەپ ئاتىغانىكەن. كېيىنچە تارام، ئاۋاپ، خامان لەقەملىكلەر ئۆز جەمەتىدىن قازا قىلغانلارنىڭ مېيىت نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن بىردىن خانىقا سېلىشقانىكەن، 1960- يىللىرى بۇ ئۈچ خانىقا يىقىتىۋېتىلدى. 1990- يىلى خەلق 16 مىڭ يۈەن مەبلەغ چىقىرىپ يېڭىخانىقا سالدى. ئېتىزلارنى سالالاشتۇرۇش، تېرىلغۇ يەرلەرنى كېڭەيتىش ئېھتىياجى بىلەن بۇ زاراتگاھلىق 10 مو ئەتراپىدا كىچىكلەپ قالدى.

رىجەپ ئاخۇن مېنىڭ سوئالىمغا جاۋابەن:

— دادام ماڭا «بوۋام ئايسىكامنىڭ بوۋىسىھوشۇرمەت دېگەن كىشى بۇ يەرگە كىرىپ ماكان تۇتقىنىغا 350

يىل بولدى» دېگەنىدى. بۇ گەپ قۇلىقىمىنىڭ تۈۋىدە تۇ
گۈن ئاڭلانغانىدەكلا تۇرىدۇ، - دېدى. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا
پەغەزدۇڭ كەنتىدە تېرىقچىلىق باشلانغىنىغا 400 يىلدىن
ئاشتى دەپ قەيت قىلىنىشقا بولىدۇ.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە
174 ئائىلە، 715 نوپۇس، 1297 مو تېرىلغۇ يەر بار.

(بۇ كەنتتىمۇ بىر تارام مەھەللىسى، قوشنا كەنت-
سەيشەنبە بازاردىمۇ بىر تارام مەھەللىسى بار.)

سەيشەنبە بازار

بۇ كەنتتە غېجەك لەقەملىك بىر جەمەتلىك كىشىلەر
بار. 1590- يىللىرى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ تۈگمەنئېرىق
كەنتىدىن سەلەيكام دېگەن كىشى ھوشۇرمەت تارام بىلەن
بىر ۋاقىتتا بۇ جايغا يەر ئىگىلەش ئۈچۈن كىرگەنىكەن.
سەلەيكام غېجەك چېلىشقا ئامراق بولغانلىقتىن دۆڭلۈك-
نىڭ ئۈستىگە چىقىپ غېجەك چېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئەمەلدار
بىر نەچچە كىشىگە يەر بۆلۈپ بېرىپ بولغاندىن كېيىن
يېنىدىكى كىشىگە:

— ئاۋۇ غېجەكنى چاقىرىڭلار. يەر تۈتۈۋالسۇن، - دەپتۇ
شۇنىڭ بىلەن سەلەيكامغا غېجەك دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. بۇلە
قەم ئۇنىڭ ھازىرقى بەشىنچى - ئالتىنچى ئەۋلادلىرىغىچە
داۋاملىشىپ كېلىۋېتىپتۇ.

(بۇ ۋەقەنى قاراساي يېزىلىق پارتكومىنىڭ شۇجى-
سى، سەلەيكامنىڭ نەۋرىسىنىڭ پەي نەۋرىسى ئابدۇرشى
تۆمۈر نىياز 1995- يىلى 2- ئاينىڭ 10- كۈنى قاراساي
سۆزلەپ بەردى).

1810- يىللىرىغا كەلگەندە توخۇ لەقەملىك روزى ئا
خۇن يۈز بېشى دېگەن كىشى ھازىرقى ماي يولى بىلە

تارماق يول كېسىشكەن توت دوقمۇشنىڭ ئورنىدا (تاختا كۆۋرۈكنىڭ يېنىدا) بازار قىزىتقانىكەن. قاراساي، ياۋا، ئۈرىچى، زاۋا، كۇيا، ماڭلاي، پۇرچاقچى قاتارلىق يۇرتلاردىن بۇ جايغا كېلىپ ئالماق - ساتماق قىلىدىغان بازارچىلار 1000 دىن ئاشىدىكەن. بازارنىڭ يېنىدا ئىت تالاشتۇرۇش، ئوغلاق تارتىشىش، چاقپىلەكتە ئۇچۇش قاتارلىق تاماشىلارمۇ قىزىيدىكەن. بۇ كەنتنىڭ نامى شۇ چاغلاردىن باشلاپ سەيشەنبە بازار دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. (1960- يىلدىن كېيىن بۇ بازار قىزىمايدىغان بولدى.)

1996- يىلىغا كەلگەندە ئائىلە325 كە، نوپۇس1492گە، مەھەللە 7 گە، تېرىلغۇ يەر 1986 موغا يەتتى.

قوشتېرەك

1820- يىللىرى ئاۋلاكام چوقا دېگەن كىشى ھازىرقى قوشتېرەك كەنتىگە يېقىنراق بىر جايغا ماكانلىشىپ مال بېقىپتۇ. كېيىن كاسا كۆللەك دەپ ئاتىلىدىغان سازلىقتىن سۇ باشلاپ كېلىپ تېرىقچىلىق قىپتۇ. 10 نەچچە يىلدىن كېيىن بۇ جاي زەيلىشىپ كەتكەنلىكتىن ئورنى ئېگىزرەك بىر جايغا كۆچۈپ كەپتۇ. ئۇ تىكىپ قويغان جىرىملاردىن ئۈچ جۈپ (ئالتە تۈپ) تېرەك نەۋرىلىرى توختى چوقا، ئەخمەت چوقىلارنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە چوڭىيىپ يەراق - يىراقلارغا كۆرۈنگەنلىكتىن بۇ مەھەللە «قوشتېرەك» دەپ ئاتىلىپتۇ. (بىر تۈپ تېرەكنىڭ غولى ئالتەغۇلاچ ئارغامچا بىلەن يۆگەلگەن بولۇپ، بۇ تېرەكلەر ئازادلىقتىن بۇرۇن ۋە كېيىن تۈگمەننىڭ نورى، كۆۋرۈك، ئازما ياساشقا ئىشلىتىلدى) شۇ يىللاردا بۇ مەھەللىنىڭ ئەتراپى قېلىن توغراقلىق ئىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى www.uyghurkitap.com

1950-يىلى قاراسايدا رايونلۇق ھۆكۈمەت بىناسىنى سېلىش ئۈچۈن بىر ئائىلىگە بىر تۈپتىن توغراق كېسىپ كېلىش ۋەزىپىسى چۈشۈرۈلۈپتۇ. سەيشەنبە بازار، پەغەز دۆڭ، باغچى، پەيشەنبە بازار قاتارلىق كەنتلەردىكى 1000چە ئائىلە قوشتېرەكنىڭ ئەتراپىدىكى توم، ئېگىز توغراقلانى كېسىپ كېلىپ ۋەزىپىنى ئورۇنلاپتۇ. بۇنىڭ بىلەن قوشتېرەكتە تېرىلغۇ يەرنى كېڭەيتىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلۇپتۇ.

يەر ئىسلاھاتى مەزگىلىدە قوشتېرەكتە چوڭ كۆل كولاندى. يېزا بويىچە يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى قوشتېرەكتە ئېچىلىپ بۇ كۆلگە «ئىسلاھات كۆلى» دەپ نام بېرىلدى. قوشتېرەك كەنتى 1953-يىلدىن 1960-يىلغىچە 47-تۈەنگە تەۋە بولدى.

بۇ كەنتتە ھازىر يەتتە مەھەللە، 241 ئائىلە، 1025 نوپۇس، 1746مو تېرىلغۇ يەر بار.

باغچى

باغچى بىلەن كۆنچىنىڭ ئارىلىقىدا بۇرۇن كەڭ كەتكەن چوڭقۇرلۇق بولۇپ سۈيى مول، ئوت - چۆپلەر قويۇق بولغانىنىڭ ئۈستىگە تۆت ئەتراپى قېلىن توغراقلىق ئىكەن. پۇرچاقچى، كېيىك، زاۋا، ئۈرىچى قاتارلىق جايلاردىكى قىمارۋازلار ئۆز يۇرتلىرىدا تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قورقۇپ، بۇ جايغا كېلىپ قىمار ئوينايدىكەن، كېيىن زاۋىنىڭ شاخلىق، ئېگىز ئېرىق دېگەن جايلىرىدىن كەلگەن كىشىلەر بۇ يەرنى ئىگىلەپ تېرىقچىلىق قىپتۇ. 1740-يىللىرى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ كاسا جۈمە بازىرى دېگەن يېرىدىن ئابلىمىتكام كۆچۈپ كىرگەندە بۇ يەردىكى تېرىلغۇ ئېتىز-

لار 100 مودىن ئېشىپ كەتكەنىكەن. سەككىز ئائىلىنىڭ ھەممىسى چوڭ ـ كىچىك باغلار ئىچىگە ئورۇنلاشقانلىقتىن بۇ مەھەللە باغچى دەپ ئاتالغانىكەن، بۇ مەھەللە ھازىر كۆنچى كەنت تەۋەلىكىدە بولسىمۇ، بۇ مەھەللىنىڭ ئايىغىغا تۇتىشىپ بىنا بولغان كەنت باغچى دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 335 ئائىلە، 1308 نوپۇس، 1967 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ھاجى نۇرمۇھەممەت خۇدا بەردى توغرىسىدا

نۇرمۇھەممەت 1927- يىلى باغچى كەنتىدە تۇغۇلدى. دادىسى خۇدا بەردى ئاخۇن ھەم دېھقانچىلىق ھەم موزدۇزلۇق قىلاتتى. 1937- يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىنى بېشىدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، 1942- يىلىغىچە ئۆز يۇرتىدىكى دىنىي مەكتەپتە، 1943- يىلى 7 - ئايغىچە دىن بىلەن پەندىن دەرس ئۆتىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇدى. شۇ يىلى 9- ئايدىن 1945- يىلىغىچە خوتەن سانائەت مەكتىپىدە (ئاساسلىقى پىلە ـ يىپەكچىلىك ئىلمىدىن دەرس ئۆتۈلىدىغان بۇ مەكتەپ 1945- يىلى قۇرۇلغان دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە قوشۇۋېتىلدى)، 1947- يىلى 9- ئايغىچە دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇدى. ھەممە دەرسلەردە ئەلاچى ئوقۇغان نۇرمۇھەممەت شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىندى. 1949- يىلى 10- ئايدىن باشلاپ قاراقاشنىڭ 10- رايونى (ھازىرقى قويچى يېزىسى) دا ۋە 4- رايون (زاۋا) دا خىزمەت قىلدى. 1950- يىلى جۇڭگو

كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا، 1952- يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولدى. 1953- ۋە 1954- يىللىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قاراقاش ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ، خوتەن ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىنى، 1954- يىلى 10- ئايدىن 1956- يىلى 7- ئايغىچە قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىنى ئۈستىگە ئالدى.

1956- يىلى 8- ئايدىن باشلاپ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ 1- مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا، 1976- يىلدىن كېيىن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ 1- مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلەندى.

1981- يىلدىن باشلاپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ھەيئىتى، پارتىيىنىڭ 12- قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، ئاپتونوم رايونلۇق 6- نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 7- نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى بولدى.

1990- يىلى جۇڭگو - شىنجاڭ ھەج قىلىش ئۆمىكى تەركىبىدە ھەرەمگە بېرىپ ئەراپاتقا تىنىشىپ ھاجى بولدى.

1993- يىلى 66 يېشىدا پېنسىيىگە چىقتى.

پەيشەنبە بازار توغرىسىدا

قاراقاش بازىرى تانايېپشى كەنتىنىڭ يار مەھەللىسىدە (ھازىرقى ناھىيىلىك 2- باشلانغۇچ (خەنزۇ) مەكتەپنىڭ ئورنى) ئولتۇرۇشلۇق نىياز غوجىباي ئىسىملىك چارۋىدار ئىگىلەپ يىللىقچى تۇرغۇزۇپ چارۋا - مال باققان جاڭگال — ھۆپپېغىل كەنتىنىڭ ئەسلى قىياپىتىدۇر.

1790 - يىللىرى بۇ كىشى كۆچۈپ كىرىپ دۆڭلۈكلەر ئارىسىدىن بۇقۇسا بىلەن كىچىك ئېرىقلارنى قېزىپ تېرىقچىلىق قىلىغانىكەن. شۇ چاغلاردا خوتەننىڭ يەر - سۇ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدارى قاراسايغا كەلسىلا نىياز غوجىبايىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ مېھمان بولىدىكەن، بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇنىڭ تاللىغان يەرلىرىنى مۆھۈرلەپ بېرىدىكەن. نىياز غوجىباي 38 يېشىدا قازا تاپقاندىن كېيىن ئوغلى بەردى هاجىم ئون نەچچە يىلدىن كېيىن بۇ جايدا ۋە قوشنا كەنتلەردە ئادەم ئاۋۇغانلىقىنى كۆرۈپ خوتەننىڭ باش ئەمەلدارىغا 15 دانە يامبۇنى ئالدىن باج تاپشۇرغان ھېسابىدا سوۋغات بېرىپ، ئۆز مەھەللىسىدە بازار قىزىتىش ئىمتىيازىنى قولغا كىرگۈزۈپتۇ. پەيشەنبە كۈنلۈكتە ئىت تالاشتۇرۇش، چېلىشىش، ئىلەڭگۈچتە، چاقپىلەكتە ئۇچۇرۇش قاتارلىق ئويۇن - تاماشىلارنى بىر نەچچە ئاي داۋاملاشتۇرۇپتۇ. هۆپىگەر (تىجارەتچى) لەرنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن بىر دۇكانلىق (بىر مو ئەتراپىدا) يەرنى ئەرزان ئىجارە ھەققى (بىر يىللىقى ئىككى يېرىم چارەك بۇغداي، ئىككى يېرىم چارەك قوناق) بىلەن بەرگەنىكەن. هازىرقى يېڭىيەر يېزىسىنىڭ ئىمامى ئەسكەركەتىدىن كۆچۈپ كىرگەن شاخپىكام، توختىكام، رازاق سوپۇملار بىر نەچچە دۇكانلىق يەرنى ئەرزان ئىجارە بىلەن ئېلىپ باشقىلارغا يىللىق ئىجارىسى 200 چارەك بۇغدايغا ساتقانىكەن. هۆپىگەرلەرنىڭ ئات - ئۇلاغلىرىنى ساقلايدىغان چوڭ ئېغىل دوقمۇشتا كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغانلىقتىن بۇ جاي «هۆپىگەر ئېغىلى» دەپ ئاتالغان ھەم بارا - بارا «هۆپپېغىل» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

ئالىماق - ساتماق قىلىدىغانلار 100 دىن ئاشماي بازار كۆڭۈلدىكىدەك قىزىمىغانلىقتىن بەردى هاجىم هۆپې-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

غىدىن ھازىرقى پەيشەنبە بازارغا كۆچۈپ چىقىپ بازارنى 1860- يىللىرى كەشمىر ئاخۇن (ئىسمى مەلۇم بولمىغان كەشمىرلىك كىشى) نىڭ مازىرى يېنىدىكى كاتتا جامائە ئەتراپىغا يۆتكىگەنىكەن. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن «بازارنىڭ ئورنى — مازارنىڭ ۋەخپە يېرى. ۋەخپە يەرنىڭ قىغلىرى قۇيۇلغان مۇلۇك يەرنىڭ مەھسۇلاتى ھارامدۇر» دېگەن سەۋەبلىك بەردى ھاجىم بازارنى 1870- يىلى ھازىرقى ئورنىغا — ئۆز ئۆيىنىڭ ئالدىغا يۆتكىگەنىكەن، بۇ جاي قاراساي يېزىسىنىڭ دەل ئوتتۇرىسى بولغاچقا بازار تېز ئاۋاتلاشقانىكەن.

1850- يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاراساي تەۋەلىكىدە پەيشەنبە بازار، سەيشەنبە بازاردىن باشقا، قوشتېرەكلىك ئەخمەت چوقا، بۇلاقىنىڭ ھالايلى مەھەللىسىدىن مۇھەممەت ھاجىملار بارلىققا كەلتۈرگەن بازارلارمۇ بار ئىدى. داپەندى - قوشاقچىلار:

بەردى ھاجىمنىڭ بازىرىدا،
ئالتۇن بىلەن كۈمۈش بار.
ئەخمەت چوقىنىڭ بازىرىدا،
يۇلغۇن بىلەن قومۇش بار.

روزى توخۇنىڭ بازىرىدا،
تاتلىق - تاتلىق يېمىش بار.
مۇھەممەت ھاجىمنىڭ بازىرىدا،
باكار نىيازغا نېمىش بار؟

دېگەن قوشاقلار بىلەن تۆت جايدىكى بازارنىڭ سېلىشتۇرمىسىنى جانلىق سۈرەتلىگەنىدى. يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەرگۈچى 115 ياشلىق غوجالىم ئاخۇن ئىمامى ئەسكەر كەنتىدىن كۆچۈپ كىرگەن توختىكام دېدەك-

نىڭ بالىسىدۇر① بەردى ھاجىمنىڭ نەۋرىسى، 61 ياشلىق ئابدۇلھەمىت مەخسۇم ھاجىم ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولۇپ، پەيشەنبە جامەئەسىدە ئىماملىق قىلماقتا. قاراساي مىڭلىك بولغانىدىن باشلاپ تا ھازىرغىچە يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى بۇ كەنتتە بولۇپ كەلمەكتە.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا يەتتە مەھەللە، 356 ئائىلە، 1542 نوپۇس، 1657 مو تېرىلغۇ يەر بار. پەيشەنبە بازار قارا قاش ناھىيىسى بويىچە يەكشەنبە بازاردىن قالسا 2- ئورۇندىكى چوڭ بازار بولۇپ، يۇرۇڭقاش، خوتەن، لاسكۈي، قاراقاش، زاۋا، پىيالما قاتارلىق يۇرتلاردىن كېلىپ سودا - سېتىق قىلغۇچىلار كۈز پەسلىدە 20 مىڭدىن، ئەتىياز پەسلىدە 10 مىڭدىن ئاشىدۇ. بۇرۇنقى تارقاق بازار 35 مو كۆلەمدىكى سۆگەتلىككە مەركەزلەشتۈرۈلۈپ سۇ تۇرۇبىسى ئورنىتىلىپ، بازارنىڭ تازىلىقى ۋە مۇھىتى كۆپ ياخشىلاندى.

كۆنچى

بۇ جايدا ئەسلىدە ئىمىن ھاجى دېگەن كىشىنىڭ لەقىمى بىلەن شىرغا دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بولغانىكەن.

1920- يىللىرى قاراقاش بازىرىنىڭ چورۇقلار دېگەن يېرىدىن كامال ئاخۇن دېگەن كىشى كۆچۈپ كىرىپتۇ. ئۇ يولنىڭ دوقمۇشىغا ئۆي سېلىپ كۆنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. بۇ جاي كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىگە دەرھال چېلىققانلىقتىن «كۆنچىدىن ئۆتتۇم، كۆنچىدىن كەلدىم» دېگەن-

① دېھەك لەقەملىكلەرنىڭ ئەجدادى — ئىمامى ئەسكەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى خىزمەتچىلىرىدۇر.

دەك گەپلەر تەكرارلىنىۋېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جاي «كۆنچى مەھەللە» دەپ ئاتىلىپتۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بى لەن «شىرغا» دېگەن سۆز ئۇنتۇلۇپ كېتىپتۇ. كامال ئاخۇن كۆنچىنىڭ بالا - چاقىلىرى ھازىر بەش - ئالتە ئائىلىگە كۆپىيىپ قالدى.

1984- يىلى «كۆنچى» دېگەن بۇ مەھەللە ئىسمى، كەنتنىڭ نامى قىلىپ مۇقىملاندى.

بۇ كەنتتە ھازىر 11 مەھەللە، 418 ئائىلە، 1945 نو- پۇس، 2847 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇلاق

1715- يىلى سايياتلار زاۋا يېزىسىنىڭ ئېگىز ئېرىق كەنتىدىكى غوجىلارنىڭ ئىككى تاشلىق تۈگمىنىدىن ئاق- قان قارا سۇنى بويلاپ ئوۋ قىلىپ بۇلاققا كېلىپ قالىدۇ. قارىسا ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا كۆكمەت (ئۆچكىگە ئوخ- شاپراق كېتىدىغان كۆك كۈلرەڭلىك ياۋايى ھايۋان) يې- تىپ تۇرغاندەك بىر نەرسە كۆرۈنۈپتۇ. بىر ساييات ئو- نىڭغا ئوق ئېتىپتۇ. بۇلار يۈگۈرۈپ كېلىپ قارىسا كۆك- مەت ئەمەس، پىلەكلەر ئارىسىدا چۈشكەن قوغۇن ئىكەن. ئۇلار بۇ يەردە قوغۇن - تاۋۇزلار ئۈنۈپ راسا ئوخشىغان- لىقىغا قاراپ، زىرائەت تېرىشقا بولىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپتۇ.

توختى تۆرە دېگەن كىشى ئېگىز ئېرىق تەرەپتىن ئادەم باشلاپ كېلىپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن، زىرائەت- لەر ناھايىتى ئوخشىغانلىقتىن كىشىلەر بۇ يەرنى «بولۇق يەر» دەپ ئاتاپتۇ. بولۇق دېگەن سۆز يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «بولاق» قا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن. (ئۈچ يىلدىن

كېيىن شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق كۆرسەتتى دەپ ئۇ كىشىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنىكەن.)

80 ياشلىق مەتسىيىت ئاخۇن 21 ياش ۋاقتىدا (1934-يىلى) 117 ياشلىق بوۋىسى ئەنۋەر ئاخۇندىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلىگىنىگە ئاساسلانغاندا، ياۋا تەرەپتىن كەلگەن قاراسۇ بۇلاقنىڭ ئېتىز - باغلىرىدىن ئېشىپ تېرىم تەرەپكە ئېقىپ كېتىدىكەن.

ئۇ يىللار كىشىلەر سىرتقا چىققاندا 100 — 200 قەدەم ماڭغاندىن كېيىن توغراق - يۇلغۇن شاخلىرىنى چىگىپ ئېكىپ قويىدىكەن. ئۆيلىرىگە قايتقاندا ئەنە شۇ بەلگە - نىشانلارغا قاراپ ئېزىپ كەتمەي ئۆيلىرىنى تېپىپ كېلىدىكەن.

بالىلارنىڭ چوڭىيىپ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇشى، باشقا يۇرتلاردىن كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ تېرىلغۇ يەرلەر يىلدىن - يىلغا كېڭىيىپتۇ. 1830-يىللىرى ھالايلى («ھالا ئايلى» دېگەن ئاتالغۇدىن جانلىق تىلغا سىڭگەن يەرلىك شىۋە) مەھەللىسىنى مەركەز قىلغان بۇلاق تەۋەلىكىدە 30 دىن جىقراق ئائىلە بولغانىكەن. مەتسىيىت ئاخۇن، رەخمىتۇللاخۇن قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىدىن ئاڭلاشلىرىغا قارىغاندا، ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجىم ھالايلىدا مەدرىس بىنا قىلىپ نەچچە يۈزلىگەن ياشلارنى دىنىي ۋە ھەربىي ئىلىم بىلەن تەربىيىلىگەن، ماھىر تۆمۈرچىلەرنى بۇ يەرگە توپلاپ قېلىچ، نەيزە، مىلتىقلارنى ياساتقان ھەم بۇ قوراللارنى سامان ئىچىگە يوشۇرۇپ، تاغارلارغا قاچىلاپ پىيالىما، قۇمرابات تەرەپلەرگە توشۇغانىكەن. 1940- يىللىرى ھالايلىغا كاتتا مەسچىت سېلىنغانىكەن. 72 ياشلىق رىجەپ سەيدى:

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

— مەسچىت سېلىنغاندىن كېيىن ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجىمنىڭ چوڭ ئاكىسى ئابدىقادىر ئاخۇنۇم ئاتچۇيدىن بوۋام مىرزەخمەت موللامنى باشلاپ كېلىپ بۇ مەسچىتكە ئىماملىققا تەيىنلەپ قويغانىكەن، — دەپ ئەسلەپ ئۆتتى.

مەسچىت سېلىنىۋاتقان جاينىڭ يېنىدىلا بىر تۈپ توغراق بولۇپ، ئون ياشلار ئەتراپىدىكى ئابدۇراخمانخان توغراق قۇشقىچى كۆندۈرۈش ئۈچۈن بىر تال قاپاقنى بەلەيزۈكتەك چوڭلۇقتا تېشىپ ھېلىقى توغراقنىڭ ئېگىز پۇتىقىغا ئېسىپ قويۇپتۇ. ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجىم بىر كۈنى بۇ قاپاقنى كۆرۈپ قېلىپ خارەتلەردىن:

— بۇ قاپاقنى قايسىڭلار ئاستىڭلار، ئۇستىلىرىم؟ — دەپ سوراپتۇ. خارەتلەرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— ئۇنداق بولسا ئوغلۇمنىڭ قولى تەگكەن بۇ توغراقنى مەسچىتكە تاقىشىپ قالسىمۇ كەسمەڭلار، — دەپتۇ. شۇ چاغدا ساقلىنىپ قالغان بۇ بىر تۈپ توغراق چوڭىيىپ ئۈچ ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمىگۈدەك تومىلىشىپ كەتكەن بولۇپ، 1958-يىلى كېسىپ خۇمداندا كۆيدۈرۈلدى. مەسچىتمۇ شۇ يىلى چېقىپ تاشلىنىپ ياغاچلىرى «يەرلىك تۆمۈريول»نىڭ رېلىسلىرى ئۈچۈن تىلىپ ئىشلىتىلدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەھەللە يەتتىگە، ئائىلە 351 گە، نوپۇس 1471 گە، تېرىلغۇ يەر 2542 موغا يەتتى.

بۇلاق ۋە تېرىم كەنتلىرى ئەزەلدىن ياۋا يېزىسىغا تەۋە ئىدى، بۇ رايوننىڭ قۇم كۆچۈرۈش نەتىجىسىدە ياۋا تەرەپتىن كېلىدىغان سۇ مەنبەسى ئۈزۈلۈپ قاراساي ئۆستىڭىگە قاراشلىق بولۇپ قالغانلىقتىن، بۇ ئىككى كەنت 1958-يىلى قاراساي يېزىسىغا تەۋە قىلىندى.

بۇ ئىككى كەنتتە سېۋەت توقۇيدىغانلار كۆپ بولۇپ،

كەپتەر كوۋۇكى، باققال سېۋىتى قاتارلىق چوڭ - كىچىك، ـوقا - يۇمىلاق، پۇلوق - سېۋەتلەرنى چىرايلىق، چىدام-لىق توقۇيدۇ. ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى قاراقاشنىڭ يەك-شەنبە بازىرىنى تەمىنلىگەندىن باشقا،خوتەن، لوپ، گۇما تەرەپلەرگە توشۇپ كېتىلىدۇ.

قومۇشكۆل

بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا بۇ يەردە بۇلاق سۇلىرىدىن ھا-سىل بولغان كۆل - سازلىقتا قومۇش-يېكەنلەر ئۆسىدى-كەن. قومۇشكۆل دېگەن ئاتالغۇ ئەنە شۇ مەنزىرىدىن كې-لىپ چىققانىكەن.

بۇ كەنتتە 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 185 ئائىلە، 787 نوپۇس، 1608 مو تېرىلغۇ يەر بار.

غازئېغىل

ئىلگىرى بۇ يەر قاراساي ئۆستىڭىنىڭ ئاشقان سۈيى توپۇلىدىغان چوڭقۇرلۇق بولۇپ، يىلبويى سۇ چىقىپ تۇرغانلىقتىن ئوت - چۆپلەر قويۇق ئۆسىدىكەن ھەم توپ - توپ ياۋايى غاز - ئۆردەكلەر قونىدىكەن.

بۇ يەردىن 800 قەدەم يىراقلىقتىكى بىر دۆڭلۈكتە (يەر-لىك كىشىلەر باشىدۆڭ① دەپ ئاتايدۇ) باخشىلار (قارچىغا، ئۇكقارلار) بىلەن توشقان - غازلارنى ئوۋلىغۇچىلار) تـوپ-لىنىپ قۇشلىرىنى غاز - ئۆردەكلەرگە سالىدىكەن. باخشى-لار ئۇ سۇلۇقنى «غاز ئېغىل» دەپ ئاتاشقانىكەن.

60 ياشلىق ئەخمەتنىياز ئاخۇننىڭ دادىسى ھېيدىل

① بۇ دۆڭلۈك 1958- يىلى تۈزلىۋېتىلدى.

ئاخۇيدىن ئاگىلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىشىچە، خوتەننىڭ سېرغىز دېگەن يېرىدىن قاراسايغا مىراپ بولۇپ كەلگەن ئىلاخۇن دېگەن كىشى ئۆستەڭنىڭ ئايىغىنى قايرىپ چىڭگىلكۆل (غازئېغىلىنىڭ ئايىغىدىكى بىر مەھەللە) تەرەپكە ئۇزارتىپ قازغاندىن كېيىن «غازئېغىل» نىڭ ئورنىدىكى توختام سۇلار يىلمۇ يىل سىڭىپ توگىگەن ھەم بۇيەر قۇرۇقلۇققا ئايلىنىپ قالغانىكەن. غازئېغىلغا ئەڭ دەسلەپتە خوتەننىڭ سېرغىز دېگەن يېرىدىن پاچاق لەقەملىك ھەسەن غوجىكام دېگەن كىشى كۆچۈپ كىرگەنىكەن. ھەمدىل ئاخۇن ئۇنىڭ پەيزىۋرىسى ئىكەن. بىلەرمەن كىشىلەر ھېسابلاپ بۇ يەردە تېرىقچىلىق باشلانغىنىغا 250 يىلدىن ئاشقانلىقىنى قەيت قىلىشتى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەھەللە ئائىلىگە، ئائىلە 340 قا، نوپۇس 1612 گە، تېرىلغۇ يەر 2491 موغا يەتتى.

تېرەم

1864- يىلى پىيالما - قۇمراباتلاردىكى جەڭلەردە خوتەن لەشكەرلىرىنىڭ قوماندانى ئابدىراخمان شېھىت بولىدۇ. دادىسى ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجىم ① ئوغلىنىڭ مەھرىمى (قوغدىغۇچىسى) خوتەن ئاتچۇيلۇك موللاخۇن دېگەن كىشىنى تېرىمنىڭ لەڭگەر (بۇ نامالار كېيىن پەيدا بولغان) دېگەن يېرىگە باشلاپ كېلىدۇ. ئۇ موللاخۇنغا:

— دۈشمەنلەر سىزنى تېپىۋالسا جېنىڭىزنى ئامان قويمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سىز مۇشۇنداق ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن يىراق جايدا تۇرغىنىڭىز تۈزۈك. بۇ يەرگە مەس-

① خوتەن شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ ئەلەمى ئىدى.

چىت - خانىقا سېلىڭ. ئۇ يەرگە ئۆي سېلىڭ، مانا بۇ يەرگە كۆل كولىتىڭ، ئاۋۇ يەرنى تۈزلەپ تېرىم قىلىڭ» دەپ تاپىلايدۇ ۋە يېتەرلىك مەبلەغ بېرىدۇ. ئۇن نەچچە ئادەمنى (بۇلار ئۇرۇشقا قاتناشقان ئەسكەرلەر ئىدى) ياردەملەشتۈرىدۇ. «تېرىم» دېگەن نام شۇ چاغدا پەيدا بولغانىكەن.

1995 - يىلى 2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مەن تېرىمغا كىرىپ، قاراساي يېزىسىنىڭ پەن-تېخنىكا خىزمەتلىرىگە مەسئۇل مۇئاۋىن يېزا باشلىقى ھەمىت ئەيسانىڭ ئائىلىسىدە زىيارەتتە بولدۇم. بۇ كىشى موللاخۇنىنىڭ نەۋرىسى دۇساكامنىڭ نەۋرىسى ئىكەن، مەن ئۇنىڭ ھەمراھلىقىدا شۇ يىللاردا كۆل كولانغان، تېرىم قىلىنغان، مەسچىت-خانىقالار سېلىنغان، ھازىر ئىزى ئۆچۈپ كەتكەن ياكى قىسمەن نىشانىسى ساقلانغان جايلارنى سەيلە قىلدىم.

64 ياشلىق رەھمىتۇللاخۇن ماڭا 20 ياش ۋاقتىدا (1950- يىلى) دادىسى رامۇتاجىم سۆزلەپ بەرگەن ئىشلارنى بايان قىلدى. موللاخۇن بۇ يەردە ماكانلىشىپ ئىككىنچى يىلى ئىككى ئىنىسى — ئەيسىراخۇن، توختاخۇنلارمۇ ئاتچۇيدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كەپتۇ. شاڭ لەقەملىك ھەلەمشاكام دېگەن كىشىمۇ ئاتچۇيدىن تېرىمنىڭ تامباغ دېگەن يېرىگە كۆچۈپ كەپتۇ.

رامۇتهاجىم 12 ياش ۋاقتىدا دادىسى موللاغوجىكام بىلەن توخۇلا يېزىسىنىڭ بورىچى كەنتىنىڭ يېنىدىكى قاراقۇشقاچ دېگەن يېرىدىن كۆچۈپ كىرىپ لەڭگەردە ئولتۇراقلاشقانىكەن. شۇ چاغدا (1870- يىللىرى) تېرىم تەۋەلىكىدە ئاران يەتتە ئائىلە بولغانىكەن. ئاقساراي يېزىسىنىڭ ئۆزۈنئېرىق دېگەن يېرىدىن مەمتىز ھاجىم دېگەن كىشى رامۇتهاجىمنى يوقلاپ كىرىپ (تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىكەن) بۇ يەردە سۇ ھەم يەرنىڭ كەڭتاشا ئى-

نكەنلىكىنى كۆرۈپ، كېيىنكى يىلى كۆچۈپ كىرگەنىكەن.
چوڭ كۆل، دەرەخزارلىق، مەسچىت ـ خانىقالار بولغانلىق
تىن موللاخۇنىنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئەتراپىغا بارلىق نامازئو
قۇيدىغان، سايىداپ دەم ئالىدىغان كىشىلەر جەم بولۇش
قا ئادەتلەنگەنلىكتىن «موللاخۇنىنىڭ لەڭگىرى» دەپ ئا
تالغانىكەن. پىيالىمىدىكى جەڭدە ئەسىر ئېلىنغان نەچچە
ئون دۇشمەن① ئەسكىرى بۇ يەرگە يالاپ كېلىنىپ نازارەت
ئاستىدا يەر ئېچىش ۋە تۆت تەرەپىنى ئايلاندۇرۇپ تام سې
لىش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. (تام سېلىشتىكى مەقسەت ـ
ئېتىزلىقلارنى ۋە چارۋا ـ ماللارنى توڭغۇز، يولۋاس، ئې
يىق قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلاردىن قوغداش ئىكەن) كېيىن بۇ
يەر تام باغ دەپ ئاتىلىپتۇ. ئەسىرلەرنىڭ باش قورۇشتا
بويسۇنماي قارشىلىق كۆرسەتكەنلىرىدىن بىر ـ ئىككى
سىنىڭ بوينى كېسىلىپ كالىسى ئۆجمىگە ئېسىپ قويۇل
غان ۋە بۇ ئۆجمىنىڭ ئەتراپى «كاللا ئاستى» دەپ ئاتال
غانىكەن. (بۇ ئىككى تۈپ ئۆجمە دەرەخ 1959- يىلى قىش
تا كېسىلىپ تېرىم باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ سىنىپلىرىغا يې
قىلغۇ قىلىندى.) ئۇ يىللاردا لەڭگەردىن باشقا جايدا زا
راتگاھلىق يوق ئىدى. ئۆلگەنلەرنىڭ ھەممىسى بۇ زا
راتگاھقا دەپنە قىلىناتتى. 1910- يىللىرى يۈز بەرگەن
ئاغرىق ـ سىلاق (ۋابا) تا ئۆلگەنلەرنى بۇ يەرگە كۆتۈ
رۈپ كېلىشكە ئۈلگۈرەلمىگەنلىكتىن شاڭ مەھەللە ۋە تام
باغدا زاراتگاھلىق پەيدا بولغانىدى. بۇ يەرلەردە زارات
گاھلىق ئېگىز قۇملۇققا ئورۇنلاشقانىدۇ. بۇرۇن توم دە
رەخلەردىن كۆرلۈك ساندۇق چېپىلىپ جەسەت شۇنىڭ ئە
چىگە سېلىنىپ كۆمۈلەتتى. چوڭ دەرەخلەر، مەسچىت ـ خا

① ياتۇپيەگىنلىق ئەسكەرلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

نقالار 1959- يىلىدىكى خەلق ئاشخانىسىنىڭ ئوچاقلىـ
رىدا، خىشخۇمدانلىرىدا كۆيۈپ تۈگىدى. ھازىر گۆر سىـ
غىز كېسەكلەردىن ياسىلىدىغان بولدى.

1957- يىلى تېرىمدا 248 ئائىلە، 732 نوپۇس، 1684
مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى. 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەنـ
دە مەھەللە يەتتىگە، ئائىلە 389 غا، نوپۇس 1707 گە،
تېرىلغۇ يەر 2689 موغا يەتتى.

تەتىكۆل

بۇ جاينىڭ جەنۇب تەرىپى پەس، شىمال تەرىپى ئېـ
گىز بولغانلىقتىن ياۋا دەرياسى جەنۇبتىن - شىمالغا ئېـ
قىپ بۇ يەرگە كەلگەندە سۇ كەينىگە چېكىنىپ چوڭ كۆل
ھاسىل قىلغانىكەن. تەتۈر كۆل دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن
كېلىپ چىقىپ، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى كىشىلەر تىلىغا تەتىـ
كۆل دەپ ئۆزلىشىپ قالغانىكەن. ھازىرمۇ ئوقئېرىق بۇ
يەرگە كەلگەندە كەينىگە قايرىلىپ نەچچە ئون مېتر ئاقـ
قاندىن كېيىن يەنە شىمال تەرەپكە ∽ شەكىلدە ئاقىدۇ.
باتۇركام ئايرىش دېگەن كىشى توغراقلىقنىڭ ئىـ
چىدە شاختىن كەپە ياساپ ئولتۇرىدىكەن. قاراسايىنىڭ
بازىرىغا ئوتتۇن - شاخ توشۇپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىپ
ئۈچ يىل ئۆتكەندىن كېيىن بىر كۈنى ئۇنىڭ كەپىسىگە
بىر توشقان يۈگۈرۈپ كىرىپتۇ. ئارقىدىنلا بىر شۇڭقار ئۇـ
چۇپ كىرىپ توشقاننى قاماللاپ بېسىۋاپتۇ. باتۇركام ھەيـ
ران بولۇپ تۇرسا، ئىلاخۇن مىراپ دېگەن كىشى كەپىگە
كىرىپتۇ. ئۇ كىشى ئوۋچىلىق قىلىپ بۇ يەرگە كېلىپ قالـ
غانىكەن. بۇ ئىككىيلەن تونۇشۇپ قالغاندىن كېيىن باـ
تۇركام:

— سىلە مىراپ بولغاندىكىن قوللىرىدىن كېلىدۇ،
ماڭا بىر قىرلىق سۇ بەرگەن بولسىلا، — دەپتۇ. ئىلاخۇن
قايتىپ كېتىپ باتۇركامنىڭ تەلىپىنى باشقا مىراپ-
لارغا يەتكۈزۈپتۇ. باشقا مىراپلار:

— بىر ئادەمگە بىر قىرلىق سۇ بەرگىلى تۇرساق
بىزنىڭ يۇرتلىرىمىز قۇرۇپ كېتىدۇ، — دەپ ئىلاخۇننىڭ
تەكلىپىنى رەت قىلىپتۇ. ئىلاخۇن بىر كۈنى باتۇركامغا:

— بۈگۈن ئاخشام ئۆستەڭگە سۇ چىققايمىز. مەن كۆر-
مىگەن بولاي. سىلە قاراڭغۇدا قاشنى يېرىپ سۇ باشلاپ
كېلىۋالسىلا، — دەپتۇ. باتۇركام شۇ كېچىسى سۇ باشلىۋال-
غان بىر موچە يېرىگە پىياز ھەم تاۋۇز تېرىپتۇ. تاۋۇز پىش-
قان كۈنلەردە ئىلاخۇن بۇ يەرگە كەپتۇ. باتۇركام ئۇنى
مېھمان قىلغاندىن كېيىن تەكىيدەك تاۋۇزلاردىن ئىككىنى
ئۇنىڭغا سوۋغا قىلىپتۇ. ئىلاخۇن ئېتىغا مىنىپ قايتىپ كې-
تىپ ئۆستەڭ بويىدىكى مىراپلارغا تاۋۇزلارنى پىچىپ بې-
رىپتۇ. تاۋۇزنىڭ تەمى ئۇلارغا ياراپ كەتكەنلىكتىن
تويغىچە يېيىش ئۈچۈن باتۇركامنىڭ كەينىگە بارماقچى
بولۇشۇپتۇ. ئىلاخۇندىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان باتۇركام
«تاۋۇزنى قانچە يېسە مەيلى، لېكىن ئۇلارنى باشلىغۇدەك
تۈيۈم بولمىسا، داستىخان سالغۇدەك ئاش - نېنىم بول-
مىسا...» دەپ باش قاتۇرۇپ قاراساي بازار بويىدىكى
ئىسلام داموللامدىن مەسلىھەت سوراپتۇ. ئىسلام داموللام:

— تاۋۇزنى يەتكۈدەك ئېلىپ چىقىڭ، ئاش - غىزاغا
مەن تەييارلىق قىلاي، — دەپتۇ. ئۇ نەچچە مىراپنى ئىس-
لام داموللام باتۇركامغا ۋەكالىتەن ئۆچكە كاۋىپى، پولۇ
بىلەن مېھمان قىلىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن باتۇركامنىڭ
بىر قىرلىق سۈيى «قانۇنلىشىپ» بۇ يەردە تېرىقچىلىق
باشلىنىپتۇ. يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى باتۇركامنىڭ نەۋ-

ردىسى نىياز ئاخۇن دېگەن كىشى غازىيغىل كەنت پارتىيە
ياچېيكىسىنىڭ سېكرېتارى مەمتىمىن ئايىپقا سۆزلەپ بەر-
گەنىكەن. بۇ ئۈچ ئەۋلادنىڭ ياشىغان ئۆمرى ۋە باشقا
دەلىل - ئىسپاتلارغا ئاساسلىنىپ تەتكۈل كەنتىنىڭ ئا-
ۋرىس مەھەللىسى بىنا بولغىنىغا 230 يىلدىن ئاشقانلىقى-
نى ھېسابلاپ چىقتۇق.

بۇ كەنتنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى يوغان لەقەملىك ئې-
لىپشا دېگەن كىشى ئاچقانىكەن. ئۇنىڭ نەۋرىلىرىمۇ
50 — 60 ياشقا كىرىپ قاپتۇ. كەنتنىڭ ئاياغ تەرىپىنى
ئىلاخۇن مىراپنىڭ چوغدەك لەقەملىك بوۋىسى خوتەننىڭ
ېرغىز دېگەن يېرىدىن كېلىپ كۆكەرتكەنىكەن.

ئەخمەتنىياز ئاخۇننىڭ دادىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى
ىزگە بايان قىلىشىغا ئاساسلانغاندا رەخمىتۇللاخۇن دې-
گەن كىشى ئەمەلداردىن جىقراق يەر بېرىشنى تەلەپ قى-
لىپتۇ. ئەمەلدار:

— ئۇنداق بولسا، مەن ئېتىمنى چاپ-
تۇرىمەن. سىز ماڭا ئەگىشىپ يۈگۈرۈڭ. مەشەدىن① باش-
لاپ سىز ھېرىپ يىقىلغان جايغىچە سىزنىڭ ئىلكىڭىزدە
بولسۇن، – دەپتۇ. رەخمىتۇللاخۇن ئاتنىڭ كەينىدىن يۈ-
گۈرۈپ بىر يەرلەرگە بارغاندا ھالىدىن كېتىپ يىقىلىپ-
تۇ. ئەمەلدار ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ ئۇنىڭ تەۋەلىكىنى
بەلگىلەپ مۆھۈر بېسىپ بېرىپتۇ. رەخمىتۇللاخۇن كۆڭلى-
دىكىدەك جىق يەر ئىگىلىگەن بولسىمۇ، سۇ ھەل قىلالماي
ئەسلى يۇرتى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ پۇرچاقچى كەنتىگە
قايتىپ چىقىپ كەتكەنىكەن.

تەتكۈلدە 1957 – يىلى 132 ئائىلە، 628 نوپۇس،

① تەتكۈلنىڭ ئايىغى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

1038 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى. 1996- يىلىنىڭ ئاخىرى- غا كەلگەندە مەھەللە ئۈچكە، ئائىلە 220 گە، نوپۇس 846 گە، تېرىلغۇ يەر 1338 موغا يەتتى.

جىگدە قۇدۇق

1995- يىلى 2- ئاينىڭ 10- كۈنى جىگدەقۇدۇقتا تۇ- غۇلۇپ 70 ياشقا كىرگەن مەتتۇرسۇن ئاخۇن، 98 ياشقا كىرگەن مەتتوختى ئاخۇنلار بىلەن پاراڭلاشتۇق.

مەتتۇرسۇن ئاخۇننىڭ بوۋىسى نىياز ئاخۇن ئەسلىدە خوتەننىڭ ئاتچۇي دېگەن يېرىدىن بولۇپ، قاراقاشنىڭ زاۋا دېگەن يېرىدىن بىر ئايال بىلەن توي قىلىپ زاۋىدا بىر نەچچە يىل تىرىكچىلىك قىلىپتۇ. ئۇ يەردە قىستىلىپ ياشاشنى خالىماي قاراساينىڭ خامانئېرىق دېگەن يې- رىگە كۆچۈپ كىرىپتۇ. بۇ يەردە ئون نەچچە يىل ياشاپ بىر پادا مالغا ئىگە بولغاندىن كېيىن بۇ ماللارنى بېقىشقا يايلاق ئىزدەپ جىگدەقۇدۇققا كۆچۈپ كىرىپ شاختىن كە- پە ياساپ ماكانلىشىپتۇ. قۇدۇق كولاپ ئۆزلىرىنىڭ ھەم ماللىرىنىڭ ئۇسسۇلۇق قىيىنچىلىقىنى ھەل قىپتۇ. خا- مانئېرىق دېگەن يەردىن جىگدە كۆچەتلىرىنى ئېلىپ كې- رىپ قۇدۇق ئەتراپىغا تىكىپ ياشارتىپتۇ. («جىگدە قۇ- دۇق» دېگەن يەر نامى شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ئىكەن.) سۇ بولمىغانلىقتىن تېرىقچىلىق قىلالماي، قاراساينىڭ بازىرىغا ئوتۇن- شاخ ۋە ماياق توشۇپ سېتىپ، ئاش- ئوزۇق ئېھتىياجىنى قامداپتۇ.

مەتتوختاخۇننىڭ بوۋىسى ئابدىلىمىت ئاخۇن 40 ياش چېغىدا پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ كاسا جۈمە بازىرى دې- گەن يېرىدىن قاراساينىڭ باغچى كەنتىدىكى چوقۇر مە-

ھەللە دېگەن يېرىگە چۆكۈپ كىرگەنىكەن. ئۇنىڭ ئوغلى (مەتتوختى ئاخۇننىڭ دادىسى) باھاۋىدىن ئاخۇن ئائىلە-سىنى چوقۇر مەھەللىدە قويۇپ، ئۆزى ماللىرىنى جىگدە قۇدۇقتا ھەيدەپ كىرىپ كەپە ياساپ ئولتۇرغانىكەن. 1895- يىلى نىيازئاخۇن بىلەن باھاۋىدىن ئاخۇن ئۇرۇق - تۇغ-قانلىرىنى ياردەملەشتۇرۇپ ئارال دېگەن يەردىن جىگدە قۇدۇققىچە 30 كۈندە 20 كىلومېتىردىن ئۇزۇنراق ئېرىق چېپىپ يېرىم قىرلىق سۇ باشلاپ بېرىپ تېرىقچىلىق باش-لاپتۇ. مەتتوختى ئاخۇن ئۈچ ياش ۋاقتىدا (1900- يىلى) باھاۋىدىن ئاخۇن ئائىلىسىنى جىگدەقۇدۇققا كۆچۈرۈپ كىرىپتۇ. 1930- يىللىرى بۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرى ئا-ۋۇپ يەتتە ئائىلىگە يېتىپتۇ. شۇ يىللاردا خوتەندە تۇڭ-گانلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان بولۇپ، ئەسكەرلىككە تۇتۇ-لۇشتىن قاچقان يىگىتلەر، ئەرلەر جىگدەقۇدۇققا توپلىنى-ۋېلىپ، ئادەم 60 — 70 كە يەتكەن ۋە بۇلار كېيىنكى يىللى-رى يۇرتلىرىغا قايتىشقانىكەن.

كېيىنكى يىللارغا كەلگەندە جىگدە قۇدۇقتا دېھقان-چىلىقمۇ راۋاجلىنىپ چارۋىچىلىق كىرىمىگە باراۋەرلى-شىپ قالدى.

1957- يىلى 101 ئائىلە ، 274 نوپۇس، 501 مو تېرىلغۇ يەر بولغان بولسا، 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەل-گەندە مەھەللە ئۈچكە، ئائىلە 191 گە، نوپۇس 941 گە، تېرىلغۇ يەر 1700 موغا يەتتى.

قۇيۇندۆك، يولۋاسخانا، يېڭىيەر كەنتلىرى توغرىسىدا

1956- يىلى 8- رايون (ھازىرقى پۇرچاقچى، قويىچى يې-زىلىرى) دىن جاپپار ناسىر دېگەن كىشىنىڭ يېتەكچىلى-

كىدە 1000 ئادەم تەتىكۆل بىلەن جىگدەقۇدۇق ئارىلىقىدىكى جايلاردا يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانىدى. 1958-يىلىنىڭ بېشىدا ئولتۇراقلاشقان ئائىلە 50 كە، تېرىلغان يەر 1000 موغا يەتتى. كېيىنكى يىلى 8-رايون «راكېتا» گۇڭشېسىغا ئۆزگىرىپ، ئۇلارنىڭ بوز يەر ئېچىش نۇقتىسى تۇزلۇق ئۇتاغقا يۆتكەلدى. ئۇلار بۇ يەردىن كۆچۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بۇ جاينى قاراساي («قىزىل بايراق» گۇڭشېسى) باشقۇرىدىغان بولدى. قۇيۇندۆك 1960-يىلىدىن كېيىن قومۇشكۆل، بۇلاق، ھۆپىغىل كەنتلىرىدىن كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇلغان كىشىلەر بۇ جايدا تېرىقچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. 1983-يىلى ئۆز ئالدىغا كەنت بولۇپ قۇرۇلدى. بۇرۇن قۇم بارخانلىرى ئۈستىدە دائىم قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغانلىقىنى ئەسلىتىپ تۇرۇش ئۈچۈن كەنتنىڭ نامى «قۇيۇندۆك» دەپ ئاتالدى.

شۇ يىلى بۇ كەنتتە 61 ئائىلە، 231 نوپۇس، 700 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى، 1996-يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 83 ئائىلە، 369 نوپۇس، 810 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يولۋاسخانا

بۇرۇن بۇ جايغا بىر جۈپ يولۋاس پەيدا بولۇپ چارۋىلارغا ھەم چارۋىچىلارغا تەھدىت سالغان ھەم چارۋىچىلار توغراقلارغا ئوت قويۇش، ناغرا چېلىش قاتارلىق چارە-ئاماللار بىلەن يولۋاسلارنى قوغلىۋەتكەنىكەن. شۇ چاغلاردا بۇ جاي يولۋاسخانا دەپ ئاتالغانىكەن.

1960-يىلىدىن كېيىن ھەتتا، پەيشەنبە بازار، تېرىم، كۆنچى، باغچى، قومۇشكۆل كەنتلىرى بۇ جايدا يەر ئېچىپ

تېرىقچىلىق قىلدى ۋە دېھقانلارنى ئولتۇراقلاشتۇردى ھەم ئۆزئالدىغا كەنت بولدى.

1983-يىلى 53 ئائىلە، 224 نوپۇس، 710 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى. 1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا مەھەللە تۆتكە يېتىپ، ئائىلە 88گە، نوپۇس 364كە، تېرىلغۇ يەر 884موغا كۆپەيدى.

يېڭىيەر

بۇ ئاتالغۇنىڭ ئۆزىلا بۇ جاينىڭ كونا ۋە يېڭى مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ بېرەلەيدۇ.

1960 - يىلدىن كېيىن باغچى، كۆنچى، پەيشەنبە بازار كەنتلىرىدىكى دېھقانلار بۇ جايلاردا يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلدى. 1965-يىلدىن كېيىن ئولتۇراقلاشتۇرۇلغانلار يىلمۇ يىل ئاۋۇدى. 1983 - يىل ئايرىم كەنت قىلىنىپ يېڭىيەر دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 141 ئائىلە، 557 نوپۇس، 1325 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئىتتىپاق

ئىلگىرى بۇ جاي قاراقاش ناھىيىسىنىڭ گۇناھكارلارنى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى ئىدى. بۇ ئورگان كېرىيە ناھىيىسىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، 1960- يىلى ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئاپەت رايونلىرىدىن كەلگەن خەنزۇلار بۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ «خەنزۇ دادۇي» دەپ ئاتالدى، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى كېيىنكى يىللىرى سىرتقا كېتىپ، ئورنىغا ئۇيغۇر دېھقانلىرى تولۇقلاندى. ئىككى مىللەت كىشىلىرىنىڭ ئىناق ياشىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، بۇ كەنت 1984 - يىلى «ئىتتىپاق» دەپ ئاتالدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 56

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئائىلە، 221 نوپۇس، 680 مو تېرىلغۇ يەر بار.

× ×

ئالاقوم، قاغىلىق، يېڭى ئۆستەڭ، كوچا، يولغون، ئايدىڭ كەنتلىرى 1978 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، يۇرتنىڭ بىنا بولۇش جەريانى ھەم ئومۇمىي ئەھۋالى بوستان، قۇيۇندۆڭ، يولۋاسخانا كەنتلىرىنىڭكىدىن ئالاھىدە پەرقلەنمەيدۇ.

بوستان

يېقىنقى 30 يىلدىن بۇيان ئەسلىدىكى قۇملۇقتا باغ - ئېتىزلار يۈز ئاچقانلىقى ئۈچۈن 1989 - يىلى مۇستەقىل كەنت تەسىس قىلىنىپ بوستان دەپ ئاتالدى.

شۇ يىلى بۇ كەنتتە 125 ئائىلە، 606 نوپۇس، 1479 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى. 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەھەللە تۆتكە، ئائىلە 168 گە، نوپۇس 751 گە، تېرىلغۇ يەر 1456 موغا يەتتى.

1958 - يىلدىن كېيىن بۇ جاي سەيشەنبە بازار كەنتىنىڭ بوز يېرى بولۇپ، شۇ يىللاردىن باشلاپ بۇ كەنتنىڭ ئادەملىرى كۆچۈپ كىرىپ ماكانلىشىپ يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق قىلدى ۋە چارۋا باقتى. ھازىر ئۇ كەنتنىڭ دەرەخلىرىنى بۇ كەنتتىكىلەر كۆرەلەيدۇ.

تولۇمازار

1940 - يىللىرى كىشىلەر بۇ يەردىكى قۇملۇق دۆڭلەرنى قېزىپ ئوتتۇن كولىغانىكەن، قۇرۇپ كەتكەن بىر نەچچە جەسەت ئۇچراپتۇ. كىشىلەر خوراز ۋە قوي تېرىلىرىگە سامان تىقىپ تولۇم ياساپتۇ. توغ - ئەلەم ۋە تولۇملارنى خادىلارغا چىگىپ مازار بىنا قىپتۇ. ھازىر بۇ مازار

«تولۇم مازار» دەپ ئاتالماقتا. پېشقەدەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ جەسەتلەر قۇملۇقنىڭ ئاستىغا دۆۋە - دۆۋە كۆمۈلگەن بولۇپ، بۇرۇنقى زاماندا بۇ جايلاردا دەھشەتلىك ئۇرۇش - قىرغىنچىلىق بولغانلىقىنىڭ دەلىلى ئىكەن. ھازىر ياسىن ئاخۇن كالپۇك قاتارلىق ئۈچ ئائىلە ئولتۇراقلاشقان جاي بۇرۇن داۋىر مەھەللە دېيىلەتتى. بۇ يەردە 1930 - يىللىرى داۋىر ۋە زەيسى ئىسىملىك ئىككى خەنزۇ ئائىلىسى ياشايتتى. (زەيسى داۋىرنىڭ كۈيئوغلى ئىدى) ئۇلارنىڭ كەسپى ياغچى بولۇپ قاراسايدىكى بارلىق ياغچىلار بىلەن باردى - كەلدىسى قويۇق ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئالدىدا ئون نەچچە تۈپ سېرىق سۆگەت (مەجنۇن)، ئۆيلىرىنىڭ كەينىدە 20 — 30 تۈپ ئاق ئۈجمە بار ئىدى، 1942- يىلى بۇ ئىككى ئائىلىلىك خەنزۇ كۆچۈپ كەتكەن بولسىمۇ، كىشىلەر ھازىرمۇ بۇ جاينى داۋىر مەھەللە دەپ ئاتاشماقتا.

يەھيا ئۆستىڭى دېگەن ئاتالغۇنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقى توغرىسىدا 80 ياشلىق يەھياكامنىڭ ئۆزى بىلەن پاراڭلاشتىم.

— مېنىڭ ئۆيۈم داۋىر مەھەللىسىگە ئانچە يىراق ئەمەستى، - دەپ گېپىنى باشلىدى ئۇ،- 1938 - يىلدىكى ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتىن كېيىن، قاراساي بىلەن ياۋا ئارىلىقىدىكى نەچچە ئون مىڭ مو يەرنىڭ بىكار تۇرۇشىغا قورسىقىم ئاغرىدى. ئۆستەڭ قېزىپ سۇ باشلاپ كېلىپ بۇ جايلاردا تېرىقچىلىق قىلىش توغرىسىدا يېرى يوق نامراتلارغا تەشەببۇس قىلدىم. ھازىرقى يېزىلىق پاختا زاۋۇتىنىڭ كەينىدىكى سۇلۇقتىن باشلاپ ئۆستەڭ چېپىشقا تۇتۇش قىلدۇق. «بۇ جايلارنىڭ ئىگىسى — بىز» دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرگەن بايلاردىن ئۆزىمىزنى يوشۇرۇش ئۈچۈن كېچىلىكتە ئىش باشلىدۇق. 1 - كېچىسى ئۆستەڭ قېزىشقا 12 ئادەم قاتنىشىپ 2 - كېچە 50 كە، 3 - كېچە 150

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

گە، 4 - كېچە 200 گە، 5 - كېچە 300 گە ئاۋۇدۇق. 18 كۈن-
دىن كېيىن ئۆستەڭنى پۈتتۈرۈپ سۇ باشلىدۇق. بۇ سۇدىن
پايدىلىنىپ ئاچقان يەرلىرىمىزنى مەسۇم ھاجى، كېرىم
ھاجى، ئىمىناخۇن ئاۋاپ قاتارلىق بايلار تېرىۋالدى.
ئۇلارغا تاقابىل تۇرالماسلىقىمىزنى چاغلاپ 300 دېھقانغا
ۋەكالىتەن مەن خوتەننىڭ لى فامىلىلىك دوتەيىگە، قارا-
قاشنىڭ چىن فامىلىلىك ھاكىمىغا ئەرز تۇتتۇم. بايلار-
نىڭ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىش نىيىتىدە كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ
كېچىسى ئۆيدە ياتمىدىم. باشقا يولدىن بېرىپ باشقا يول
بىلەن ياندىم. ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمدىن ساقلىنىش ئۈچۈن
دەستىسى ئۇزۇن تۆۋەزىنىنى بېلىمدىن ئايرىمىدىم. كېيىنكى
يىللى ئەتىيازدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يەر - سۇ ئىشلى-
رىغا مەسئۇل ئەمەلدارى تارىبەگ مېنىڭ ئەرزىمنى ھەل
قىلىش ئۈچۈن قاراسايغا كىرىپ ئابلا بەگنىڭ ئۆيىگە
چۈشتى ۋە مەسۇم ھاجى، كېرىم ھاجى قاتارلىق بايلارنى
سۆھبەتكە چاقىردى. مەن ئۇلارنىڭ قانداق شۇملۇقلارنى
پىلانلايدىغانلىقىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن بىر ئامال قىلىپ
كارىۋاتنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنۇۋالدىم. تارىبەگ ئۆزىگە نوچى
بىر ئات تاپالمايۋاتقانلىقىنى ئىزھار قىلدى. كېرىم ھاجى:
— يەھيانىڭ ئەرزىنى بىزنىڭ پايدىمىزغا سوراپ
بەرسىلە، غاپپار يۈز بېشى يېقىندا ئىلىدىن كەلتۈرگەن
350 سەرلىك (كۈمۈش پۇل) ئارغىماقنى ئۆزلىرىگە تۇتى-
مىز، - دېدى. تارىبەگ:
— يەھياغا 100 مو يەر بەرسەم ئاغزى تۇۋاقلىنىدۇ، -
دېدى. مەن كارىۋاتنىڭ ئاستىدىن چىقىپ:
— سەن پارىخورلۇق قىلغىلى كىردىڭمۇ ياكى مېنىڭ
ئەرزىمنى ھەل قىلغىلى كىردىڭمۇ؟ مەن 100 مو يېرىمگە
جىم بولسام ئۆستەڭ قازغانلارغا قانداق قارايمەن؟ - دەپ

تارىبەگىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلدىم. كېيىن مەن چىن هاكىمى-
نىڭ يېنىغا چىقىپ تارىبەگىنىڭ نىيىتىنى پاش قىلدىم.
چىن هاكىم:

— ئۇلارنىڭ①قولىدا يەر ئۆزىنىڭ توغرۇلۇق هۆججىتى باركەن. مەن يەر گۆڭلاشقا② ئادەم كىرگۈزىمەن. ئارتۇق ئىگىلىگەنلىكى دەلىللىنىپ قالسا سىزگە بۇيرۇپ بېردمەن،- دېدى. ئۇزۇن ئۆتمەي تارىبەگ تۇداخۇن دېگەن كىشىنى باشلاپ كىردى. يەر گۆڭلاشقا تارىبەگىنىڭ تۇسقىنىغا ئۇنىماي بىللە ماڭدىم. يەرنىڭ هېسابىنى تۇداخۇنمۇ يازدى، مەنمۇ يازدىم. يەرنى گۆڭلاپ بولغاندىن كېيىن تارىبەگ ماڭا:

— سىز هېساب خاتىرىلىگەن دەپتەرنى بىرىڭ،- دېدى.
مەن:

— بىرسىدىن ئۆيگە ئەۋەتىۋەتتىم. ئەتە ئەتىگەن ئەكىلىپ بېرەي،- دېدىم. ئاخشىمى ئۆيدە يەرنىڭ هېسابىنى باشقا قەغەزگە كۆچۈرۈۋېلىپ، ئاۋۋالقىسىنى ئەتىسى تارىبەگكە بەردىم. ئۇ قەغەزنى قولۇمدىن ئېلىپلا ئوتقا سېلىۋەتتى. مەن ئەتىسى چىن هاكىمنىڭ يېنىغا چىقىپ بولغان ئىشلارنى سۆزلەپ بەردىم. ئۇ كۈلۈپ كېتىپ:

— سىز ناهايىتى هوشيار- سەگەك ئادەمكەنسىز،- دېدى. كېيىن بايلارنىڭ يەرنى جىق ئىگىلىگەنلىكى ئىسپاتلىنىپ تارىبەگ ئۇلارغا يان باسقانلىقى ئۈچۈن 18ئاي قاماققا ئېلىندى. چىن هاكىم ئۆستەڭ چېپىشقا قاتناشقان 300 دېهقانغا تەقسىم قىلىپ بېرىشىم ئۈچۈن 1000 مو يەر بۇيرۇپ بەردى. مېنىڭ باشلامچىلىقىمدا قېزىلغان ئۆستەڭ يەهيا ئۆستەڭ دەپ ئاتالغانىدى، ئۇ ئۆستەڭنىڭ ئىزى هازىر ناهايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

① بايلارنى دېمەكچى. ② گۆڭ — يەر ئۆلچەيدىغان ياغاچ ئەسۋاب.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

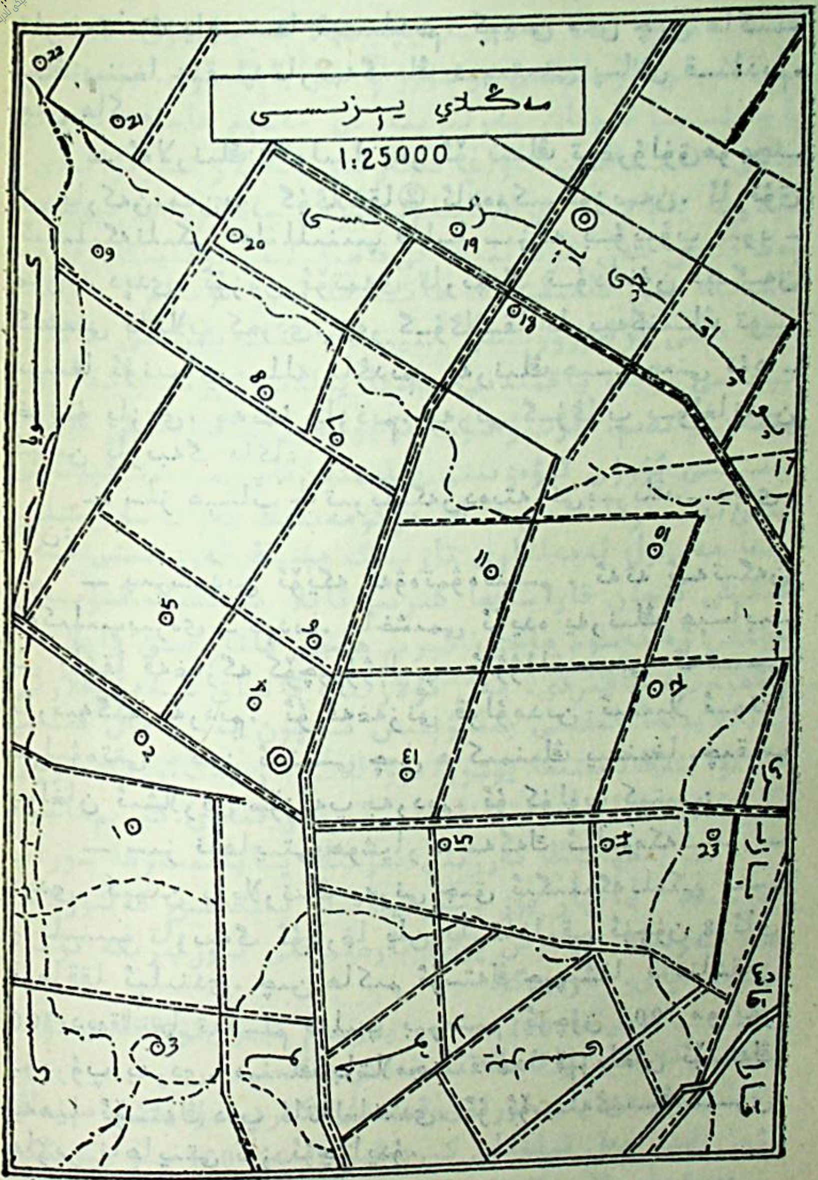

ماڭلاي يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

بۇ يېزا ناھىيەمىز زېمىنىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان تۈزلەڭ بوستانلىق بولۇپ، ماڭلاي كەنتىگە ئورۇنلاشقان. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى بىلەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنىنىڭ ئارىلىقى 4.5 كىلومېتر كېلىدۇ.

ماڭلاي يېزىسى شەرقتە قاراقاش بازىرى، جەنۇبتا توخۇلا، غەربتە كۇيا، شىمالدا پۇرچاقچى يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

1870 - يىللىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە بۇ جاي ماكۇي مىڭلىكىگە تەۋە ئىدى. 1919 - يىلدىن ئېتىبارەن شەرق قىسمى قاياش مىڭلىكىگە، غەرب قىسمى ماكۇي مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1937 - يىلدىن كېيىن 3 - رايونغا تەۋە بولۇپ، قاياش، ئاقتام، ئالتۇنچى، ماڭلاي، تاخسا كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1944-يىلدىن كېيىن شادلىق يېزىسىغا ۋە يېڭى ھايات يېزىسىغا تەۋە بولدى. 1950 - يىلدىن كېيىن جەنۇب قىسمى 8 - رايونغا، شىمال قىسمى 9 - رايونغا تەۋە بولدى. 1984- يىلى قاراقاش بازىرىدىن ئالتۇنچى، ئاقتام، چىننىباغ، داخان، قاياش، قاقلىق كەنتلىرى، پۇرچاقچى يېزىسىدىن باش قارىلا، تۆۋەن قارىلا، قۇرغۇي، بۇدۇشوق، بازار بويى، چاقار كەنتلىرى، توخۇلا يېزىسىدىن باش ماڭلاي، تۆۋەن ماڭلاي، تاخسا كەنتلىرى ئايرىپ ئېلىنىپ ماڭلاي يېزىسى تەسىس قىلىندى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 80 مەمۇرىي مەھەللە، 15 مەمۇرىي كەنت، 3975 ئائىلە، 17 مىڭ 956 نوپۇس، 17 مىڭ 51 مو تېرىلغۇ يەر بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 8 مىليون 338 مىڭ 328 كىلوگرامغا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 1.25% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 288 مىڭ 316 كىلوگرامغا چۈشۈپ بۇلتۇرقىدىن 55 مىڭ 698 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە 22 مىڭ 368 كىلوگرامغا مۇقىملاندى. چارۋا 29 مىڭ 701 تۇياققا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 1.79% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم — 521 يۈەنگە يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 59 يۈەن ئازلىدى.

ماڭلاي يېزىسىدىكى كەنت نامىلىرى

⊙ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. باش ماڭلاي
2. تۆۋەن ماڭلاي
3. تاخسا
4. بازار بويى
5. بۇدۇشوق
6. چاقار
7. باش قارىلا
8. تۆۋەن قارىلا
9. قورغۇي
10. ئالتۇنچى
11. ئاقتام
12. چىنىباغ
13. داخان
14. قاياش
15. قاقلىق
16. يېڭىيەر①

چىگىردىش يېزا - بازارلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

⊙پورچاقچى يېزىسىدىن: 17. ئالتۇنچى، 18. كۆلئېرىق،

① يېڭىيەر — ئەسلىدىكى پورچاقچى يېزىسىدىن ئايرىلىپ ماڭلاي يېزىسىغا قوشۇلغان كەنتلەر بوز يەر ئېچىپ يېڭى قىلغان يېڭى مەھەللە بولۇپ 25 ئائىلە، 180 نوپۇس، 373 مو تېرىلغۇ يېرى بار. بۇ مەھەللە يېڭىيەر يېزىسى تەۋەلىكىدە بولغاچقا خەرىتىگە چۈشمىدى.

19. كاساجۇمە بازار، 20. باش ياغاچچى،
21. ئوتتۇرا ياغاچچى، 22. ئاياغ ياغاچچى.
قاراقاش بازىرىدىن: 23. قاپاقلا.
. . .

ماڭلاي

نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى قاراقاش، قاياش، توخۇلا قاتارلىق يۇرتلاردىن كۇيا، ئۈرۈمچى تەرەپلەرگە بارىدىغان پىيادىلەر يولى بۇ جايدا بىر نەچچە ئائىلىلىك كۆجۈم بىر مەھەللىگە دوقۇرۇپ يانغا بۇرۇلغانىكەن، بۇ مەھەللە بىر قاراشقا يولۇچىلارنىڭ كۆزىنى قىز بالىنىڭ ماڭلىيىدەك ئۆزىگە تارتقاچقا بۇ يەر ماڭلاي دەپ ئاتالغانىكەن. خەلق ئارىسىدا يەنە «ئىلگىرى بۇ جايدىكى قىزلارنىڭ ھەممىسى ماڭلاي چېچىنى ئۆستۈرۈپ ياساشقا ئامراق بولغانلىقتىن، مەھەللىنىڭ نامىمۇ ماڭلاي بولغان» دېگەن رىۋايەتمۇ ئېقىپ يۈرمەكتە. ئەسىرلەر داۋامىدا بۇ يۇرت شەرقتىن-غەربكە كېڭىيىپ بارغانلىقتىن 1985 - يىلدىن باشلاپ باش ماڭلاي، تۆۋەن ماڭلاي دېگەن ئىككى مەمۇرىي كەنتكە بۆلۈندى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا باش ماڭلاي كەنتىدە ئالتە مەھەللە، 325 ئائىلە، 1349 نوپۇس، 1549 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تاخسا

نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ جايغا ئەڭ دەسلەپتە كۆچۈپ كەلگەن بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشىلەر تېرىقچىلىق ھەم توخۇ-ئۆردەك بېقىش بىلەن تىرىكچىلىك قىلغانىكەن. ئايلارنىڭ بىرىدە ئاسماندا بىر جۈپ سا پەيدا

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

بولۇپ تۇخۇ-ئۆردەك چۈجىلىرىنى قاماللاپ قىچقىرىشقا باش-
لاپتۇ. بىر بوۋاي چۈجىلەرنى قوغداش ئۈچۈن ئاسماندا
لەيلەپ يۈرگەن سالارنى «تاخ! سا، تاخ! سا» دەپ ئۈر-
كۈتكەنلىكتىن، ئۇنىڭغا «تاخ! سا» دەپ لەقەم سىڭىپ
ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرىغا مىراس قىلىنىپ، كېيىنچە مەھەل-
لىنىڭ نامىغا ئايلىنىپ قاپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 256 ئائىلە، 1053
نوپۇس. 1637 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شائىر موللا سالىھ

شائىر موللا سالىھ 1742 - يىلى تاخسا كەنتىدە دۇن-
ياغا كەلگەن. ئۇنىڭ قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە
ئېنىق مەلۇمات يوق.

1855 - يىلى موللا ئىمىن ۋە موللا ياقۇپ ئىسىملىك
خەتتاتلار تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن چوڭ ھەجىملىك بىر قول-
يازمىغا موللا ھەيدەر، موللا نىياز، موللا سالىھ قاتارلىق
ئۈچ نەپەر شائىرنىڭ ئېپىك داستانلىرى ۋە بىر قىسىم
لىرىك شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

بۇ يىگانە قولىيازمىدىكى موللا سالىھنىڭ غەزەل،
مەسنەۋى، مۇرەببە، مۇخەممەس، مۇستەھزاد ۋەكىچىك تىپ-
تىكى شېئىرلىرى 3500 مىسراغا يېتىدۇ.

شائىر ئۆزىنىڭ يارقىن، تاتلىق شېئىرلىرىدا، ئە-
زىز دوستلىرىنى، سۆيۈملۈك يۇرتىنى تىلغا ئالغان. يەنى:

ئەلچى يۇرتىبان قاراقاش بىلەن شەھەر،
بارچە قاراقاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتى خەۋەر.

ئۇ يەنە «دوستلار بايانى» سەرلەۋھىلىك شېئىرىدا:

بىر كۈنى ئىزدەپ سوراپ كەلدى ئۇلار تاخسارىغا،
بىر قونۇپ ئېلىتىپ مېنى باردى ئېلىپ ئۆز سارىغا.

دەپ يازىدۇ.

موللا سالىھ شېئىرلىرىنىڭ تېماتىك مەزمۇنى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئاپتور ئۆز يۇرتىدا ۋە ئائىلىسىدە يۈز بەرگەن مۇھىم ۋەقە، ھادىسىلەرنى ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدا بىۋاسىتە ياكى ۋاسىتىلىق ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ئەينى زامان رېئاللىقىغا بولغان ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە باھاسىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. شۇڭا ئۇنىڭ شېئىرلىرى پۈتۈنلەي رېئالىستىك روھ بىلەن سۇغۇرۇلغان. مەسىلەن: شائىرنىڭ مۇھەببەت تۇيغۇلىرى ۋە جۇدالىق ئازابلىرى ئىپادىلەنگەن شېئىرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزىنىڭ ئائىلىسى ۋە پەرزەنتلىرىگە بېغىشلانغان. «موللا سالىھنىڭ چېچەكنى ھەجۋىي قىلغانى» سەرلەۋھىلىك، مۇخەممەستە شائىر ئۆز يۇرتىدا يۈز بەرگەن چېچەك ۋاباسى سەۋەبىدىن بالىلارنىڭ مىسلىسىز كۆپ قىرىلىپ كەتكەنلىكىنى، چېچەك ئەجدىھاسى بالىلارنىڭ «يۈزدىن بىرىنى قويۇپ، قالدىسىنى ئېلىپمۇ تويمىغان» لىقىنى، يۇرتتا يىغا ـ زارە، ئاھ ـ پەرياد، ماتەم ئېلىپ كەلگەنلىكىدەك ئېچىنىشلىق ۋەقەلەرنى تەسۋىرلىگەن. سالىھ شېئىرلىرىدىكى بۇ خىل ئالاھىدىلىك، ئەينى دەۋر ئىجتىمائىي شارائىتىنى، جەمئىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا بىزنى مۇھىم تەپسىلاتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

ئۇنىڭ شېئىرلىرى تىلىنىڭ ئاممىباپلىقى، شېئىرىي پىكرىنىڭ روشەنلىكى، بەدىئىي ۋاسىتىلارنىڭ مۇۋاپىق ئىشلىتىلگەنلىكى، ۋەزىن ۋە شېئىر شەكىللىرىنىڭ كۆپ خىللىقى بىلەن مۇھىم بەدىئىي قىممەتكە ئىگە.

(«بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 8- يىل نەشرى 21- سانىدىن قىسمەن ئۆزگەرتىپ ئېلىندى).

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بازار بويى

مەن 8- ئاينىڭ 17- كۈنى (پەيشەنبە) بۇ كەنتنى زىيارەت قىلدىم. بۇ جايدا قاچان، كىمنىڭ باشچىلىقىدا بازار بىنا بولغانلىقىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمىدى. بۇ كەنتنىڭ مەسچىتىنىڭ ئىمامى، 83 ياشلىق مۇھەممەتئىمىن ھاجىمنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇ بازار نىياز بەگ ھا- جىمنىڭ ئايۋان- سارايلىق كاتتا ئۆيلىرىگە ئورۇنلاشقان 8- رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئەمەلدىن قالغاندىن كېيىن 1958 - يىلدىن باشلاپ كۆيا يېزىسىغا يۆتكىلىپ يەنلا سەيشەنبە كۈنلۈكتە قىزىماقتا.

ئەسلىدە بۇ جايلاردىكى ئېتىزلىقلارنىڭ يېرىمى، با- زاردىكى دۇكانلارنىڭ تولىسى گۇڭ ئەۋلادىدىن بولغان سوپى بەگ، ئەپرۇز بەگلەرنىڭ مۆتىرەمخان ھاجى، چول- پانخان ھاجى، مۇھەممەتخان غوجا ئاتلىق باللىرىنىڭ مۈلكى بولۇپ، بەھرام سوپى، ماكوي ئۆستەڭلىرىدىن سۇ ئىچىپ كۆكلىگەن يۇرتلارنى باشقۇرغان نىياز بەگ ھاجى دېگەن كىشى بىر مو يەرنى 300 چارەك باھا بىلەن 1930- يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە سېتىۋالغانىكەن. ئازادلىقتىن كېيىن نىياز بەگ ھاجىنىڭ تەركىبى زومىگەر مۇقىملىدى- لىپ، 1951- يىلى ئەتىيازدا پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ كاسا جۈمە بازىرى دېگەن يېرىدە 70 يېشىدا مىلتىق بىلەن ئې- تىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ باللىرى جەسەتنى يۆتكەپ كې- لىپ بۇ كەنتتىكى مازارلىققا دەپنە قىلدى. بۇ مازارلىق 1960 - يىللىرى تۈزلىنىپ تېرىم قىلىنغان بولسىمۇ، نىياز

بەگ ھاجىنىڭ قەبرىسى سالا ئېتىزلىق ئوتتۇرىسىدا ھازىرمۇ يەككە - يىگانە چوقچىيىپ تۇرماقتا.

چوڭ مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتا ئەڭ بۇرۇن، بۇددىزم قوشۇنلىرى بىلەن جەڭ قىلىش داۋامىدا شېھىت بولغان ئەرەبىستانلىق 17 ياشلىق مىرزا كالان (باش كاتىپ) قاتارلىق ئىككى كىشى دەپنە قىلىنغانىكەن. 1935 - يىلى ماكۆي ئۆستىگە يار كېتىپ بۇ مازارنى بۇزۇۋەتكەن بولسىمۇ، 1940- يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ يۇرۇڭقاش يېزىسىدىن سەئىد جالالىددىنخان ئىسىملىك كىشى كېلىپ كۆپ پۇل خەجلەپ بۇ مازارنى ياساپ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ قويغانىكەن.

1985- يىلى بۇ كەنتنىڭ نامى ئەسلىدىكى ئىسمى بىلەن «بازاربويى» دەپ قايتا مۇقىملاندى.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 300 ئائىلە، 1018 نوپۇس، 970 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇدۇشۇق

بۇ جاي ئەسلىدە بۇدۇشقاق بىلەن قاپلانغان ئوتلاق بولۇپ، دەسلەپتە يەر ئاچقان كىشىلەر بىر قەدەمدە بىر توختاپ كېيىملىرىگە چاپلىشىۋالغان بۇدۇشقاق ئۇرۇقلىرىنى ئاجراتقانلىقتىن بۇ يەر «بۇدۇشقاقلىق» دەپ ئاتالغانىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «بۇدۇشقاقلىق» دېگەن ئاتالغۇ كىشىلەر تىلىغا «بۇدۇشۇق» بولۇپ ئۆزلىشىپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە ھازىر سەككىز مەھەللە، 336 ئائىلە، 1332 نوپۇس، 1700 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە «پاكار» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى www.uyghurkitap.com

بار. بۇ يەردە دەسلەپتە ئولتۇراقلاشقان بىر ئائىلىلىك كىشىلەرنىڭ بويى پاكار بولغانلىقتىن ئۇنىڭ مەھەللىسى پاكار دەپ ئاتالغانىكەن.

ئاتا - بالا ئالىملار

17- ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇدۇشۇق كەنتىگە قاراشلىق مۇغاللا مەھەللىسىدە ياشاپ ئۆمرىنى ھەر قايسى پەنلەر بويىچە ئىلمىي ئىجتىھات ۋە ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزگەن ئاتا- بالا ئالىم مەۋلانە سەدرىدىن قاراقاش ۋە مۇھەممەت ئىۋەز قاراقاش بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى ئېيتىش ۋە گۈللەندۈرۈشكە ئۆچمەس تۆھپە قوشقان مۆتىۋەر ئالىملارنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

مەۋلانە سەدرىدىن— ئۆز دەۋرىنىڭ يېتۈك مۇدەرىسلىرىدىن بولۇپ، ئەل ئىچىدە كەڭرى نەزەر دىنىي ئۆلىما سۈپىتىدە ئەل قايىل دىنىي ئەخلاقىي تەلىماتلىرى بىلەن شۆھرەت تاپقانىدى. ئالىمنىڭ يەنە جاي - جايلاردىن ئىلىم تەلەپ قىلىپ كەلگەن شاگىرت - تالىپلىرى بولۇپ، بۇ ھال ئالىمنى ئەل ئىچىدە «مەۋلانە» دېگەن ھۆرمەتلىك ئىلمىي ئۇنۋانغا مۇشەررەپ قىلدى. بۇ ئالىم دىنىي مەشغۇلات تالىپلارغا ئىلىم ئۆگىتىش بىلەن بىرگە، ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى ۋە يەر تەۋرەش ئىلمى ھەققىدە ئىلمىي ئەسەرلەرنى يازغان. بۇ ئەسەرلەردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگىنى— كۈن، ئاي، پەسىل، يەر تەۋرەش قاتارلىقلار ھەققىدىكى ئومۇمىي ساۋاتلار ۋە پالچىلىققا ئائىت بەزى چۈشەنچىلەرنى ئۆزىگە جەم قىلغان 126 بەتلىك «نورۇز نامە» ناملىق قول يازمىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئەسەرلىرىنىڭ بارلىقى ۋە قاچان تۇغۇلۇپ، قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە پاكىتلىق ماتېرىيال يوق.

مۇھەممەت ئىۋەز ئىبنى مەۋلانە سەدرىدىن قاراقاش — ئىلىم سۆيەر ئاتىسىنىڭ بىۋاستە تەربىيىسى ۋە ئائىلىسىدىكى قويۇق ئىلمىي مۇتالىئە مۇھىتىدا ئۆسۈپ - يېتىلگەن ئالىم ۋە شائىردۇر. ئالىمنىڭ تەپسىلىي ھاياتى توغرۇلۇق ئېنىق ئۇچۇر يوق.

ئالىمنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرىدىن «مەخدۇم ئەزەم» ناملىق تارىخىي كىتابى، «مەجمۇئەتول ئەھكام» ناملىق ئاسترونومىيە، ئىلمىي ھېساب، ئىلمىي تىبابەت، جۇغراپىيە، پسىخولوگىيە ۋە تارىخ پەنلىرىگە ئائىت ئىلمىي - تەھلىلىي كۆز قاراشلاردىن جەمئىي قىلىنغان 14 بابلىق ئەسىرى ۋە بىر قىسىم شېئىرلىرى مەلۇم.

ئالىمنىڭ «مەخدۇم ئەزەم» ناملىق ئەسىرى 17-، 18- ئەسىرلەردە شىنجاڭدا بولۇپ ئۆتكەن زور سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋەقەلەر ۋە تارىخىي شەخسلەر توغرىسىدا يېزىلغان تارىخ تەزكىرە كىتابىدۇر.

يۇقىرىدىكى ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان ئالىم مۇھەممەت ئىۋەز قاراقاشنىڭ نامى ئېلىمىزنىڭ «بۈيۈك جۇڭگو قامۇسى» غا كىرگۈزۈلدى.

ئومۇمەن، بۇ ئاتا - بالا ئالىملارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ 17-، 18 - ئەسىرلەردىكى تەبىئىي پەنگە ئائىت نوپۇزلۇق يادىكارلىقلىرىدىن بولۇپ، شۇ ساھەگە مۇناسىۋەتلىك تەتقىقاتىمىزدا مۇھىم مەنبەلىك رول ئوينايدۇ.

ئىزاھات:

قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مۇھەممەت جۇمە ئۆزىنى مەۋلانە سەدرىدىننىڭ بەشىنچى ئەۋلادى ھېسابلايدۇ. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، مەۋلانە سەدرىدىننىڭ دادىسى مىسىردىن كۆچۈپ كەلگەنىكەن. بۇ جەمەتنىڭ ھازىرمۇ مىسىردا ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بار ئىكەن. دۆلىتىمىزدە ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن بۇلارنىڭ خەت - ئالاقىسى ئەسلىگە كېلىپ، بۇ جايدىن بىر كىشى مىسىرغا بېرىپ ئولتۇراقلىشىپتۇ، ئاتا - بالا ئالىملارنىڭ قەبرىستانلىقى مۇغاللا مەھەللىسىدە ھازىر ئەينەن ساقلىنىۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ تىبابەتچىلىككە دائىر بىر پارچە كىتابىنى مۇھەممەت جۇمە ساقلاۋېتىپتۇ.

چاقار

نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى تەرەپ ـ تەرەپلەردىن كەلگەن، تېگى يات بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشى ئۆز ئارا پۇت تېپىشىپ ياشايدىكەن. قوشنىسىنىڭ ئۆيدە يوقۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ قوناقلىقىغا بىر كىشى قوي-كاللىرىنى قويۇپ بېرىپتۇ. قوشنىسى كەچتە پەيدا بولۇپ بۇ كىشىدىن:

— قوناقلىقىمىزغا مال قويۇپ بەرگەن قايسى نائەھلى؟ سىلە كۆردىلىمۇ؟ ـ دەپسوراپتۇ. بۇ كىشى ئۆزىنى يوشۇرۇپ گۇناھنى يەنە بىر قوشنىسىغا دۆڭگەپ قويۇپتۇ. بۇ مەھەللىدە بىرىنى-بىرىگە چاقىدىغان ئىللەت شۇ چاغدىن باشلىنىپ بۇ مەھەللە چاقار دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ يەردە چېقىمچىلىق ئىللىتى تارىختىن بۇيان تۈزەلمەي داۋاملىشىپ كېلىۋاتقانلىقىغا مىساللار تېپىلىدىكەن.

1977 ـ يىلى بىر نەپەر باج خادىمى يوشۇرۇۋېلىنغان باجنى ئېنىقلاش ئۈچۈن بۇ كەنتكە كەپتۇ. دەسلەپتە بىر كىشىنىڭ ياغاچ سېتىپ باج تاپشۇرمىغانلىقى پاش بوپتۇ. بۇ كىشى باج خادىمىغا:

— باج يوشۇرغانلار يالغۇز مەن ئەمەس، ـ دەپ قوشنىسىنىڭ قۇدىلىرىنى مېھمانغا چاقىرغاندا ئۆلتۈرگەن قويغا قان بېجى تۆلىمىگەنلىكىنى پاش قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ بىر ـ بىرىنى چىشلەپ-تارتىشىپ بۇ كەنتتە باج يوشۇرغانلار تولۇق پاش بولۇپ، تولۇقلاپ يىغىۋېلىنغان باج 7000 يۈەندىن ئېشىپتۇ. باشقا ھېچقانداق كەنتتە 1000 يۈەنگىمۇ يەتمەپتۇ (يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى بۇ جايدا 71 يىل خىزمەت قىلغان، قارىلا كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 68 ياشلىق تۇرسۇنىياز كامال ئۆزىنىڭ ئۆيىدە 1995 ـ

يىلى 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى سۆزلەپ بەردى).

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 180 ئائىلە، 797 نوپۇس، 835 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قارىلا

8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى مەن باش قارىلا كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق نىزامىددىن ئاخۇن (75 ياش)، سادىر ئاخۇن (87 ياش) ۋە تۇرسۇننىياز كامال بىلەن ئەھۋاللاشتىم. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، «قارىلا» دېگەن سۆز، «قارا - ئالا» دېگەن ئاتالغۇنىڭ ئۆزگەرگەن تەلەپپۇزى ئىكەن.

تەخمىنەن 800 يىل ئىلگىرى بۇ جاينى دەسلەپتە ماكان تۇتقان كىشىلەر بىر - بىرىگە قارا نىيەت بىلەن مۇئامىلە قىلىپ كۆپ قېتىم ئۇرۇش - جېدەل بولغانىكەن. زىددىيەتلىشىپ قالغانلارنى ياخشى كىشىلەر ياراشتۇرۇپ قويغان بولسىمۇ، بۇلار گېپىدە تۇرماي، ئالدىدا باشقا، كەينىدە باشقا گەپ قىلىپ ماجرا تۆگىمىگەنلىكتىن بۇلارغا «قارا - ئالا» دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن.

بۇ يۇرتتا خىتاي لەقەملىك بىر جەمەت ياشىغانىكەن. ھەرەمدىن كەلگەن بىر زات بۇ جايدىن ئۆتكەندە بىر تۇغقان ئۈچ كىشى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىپتۇ. ھەرەملىك زات ئۇلارنىڭ ئىسمىنى سوراپتۇ، ئوتتۇرانچىسى چوڭىنى كۆرسىتىپ:

— بۇنىڭ ئېتى پىر خىتاي، - دەپتۇ. كىچىكى ئوتتۇرانچى ئاكىسىنى كۆرسىتىپ:

— بۇنىڭ ئېتى غېنى خىتاي، - دەپتۇ. چوڭ ئاكىسى كىچىك ئۇكىسىنى كۆرسىتىپ:

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— بىرىنىڭ ئېتى قاۋۇل خىتاي، — دەپتۇ. ئەتراپتا بۇ جاۋابلارنى ئاڭلاپ تۇرغانلار، شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇلارغا خىتاي دەپ لەقەم قويۇپتۇ. بۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغان ھېلىمشا ئىسىملىك كىشى 1850 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاراقاشقا بەگ بولۇپ قاراقاشنىڭ خوتەنگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج - سېلىقىنى ھۆددە ئالغانىكەن. بىر يىلى يازدا ماكوي ئۆستەڭدە لىقمۇ لىق سۇ ئېقىپ، نەچچە يۈز كىشى ھېلىمشا بەگنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئۆستەڭنىڭ قېشىنى ئېگىزلەۋاتقاندا بىر كىشى يولدىن ئۆتۈنلۈك ناخشا ئېيتىپ ئۆتۈپتۇ. ھېلىمشا بەگ ئۇنى چاقىرىپ:

— شۇنچە جىق ئادەم ھېرىپ - ئېچىپ ئىشلەۋاتسا، سەن قايسى خۇشلۇقىڭغا ناخشا ئېيتىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى:

— مېنىڭ نېمە كارىم؟ مېنىڭ ئېتىزلىقىم بۇ ئۆستەڭدىن سۇ ئىچمەيدۇ، — دەپتۇ. بەگنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىر نەچچە كىشى بۇ ئادەمنى باغلاپ يىقىتىپ ئۈجمە تايىقى بىلەن ئون قېتىم ئۇرۇپتۇ. بەگ ئۇنىڭدىن:

— بىلدىڭمۇ، مەن كىم؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى:

— بىلدىم، ئۆزلىرى ھېلىمشا بەگ، — دەپتۇ. بەگ ئۇنى يەنە ئون قېتىم ئۇرغۇزغاندىن كېيىن:

— ئەمدى بىلدىڭمۇ، مەن كىم؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى:

— بىلدىم، ئۆزلىرى ھېلىمشا بەگ، — دەپتۇ. بەگ 3 - قېتىم ئۇنى ئۇرغۇزغاندىن كېيىن:

— ئەمدىغۇ مېنىڭ كىملىكىمنى بىلگەنسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى بىرسىنىڭ قولىقىغا پىچىرلاپ ئۆگەتكەن قويغىنى بويىچە:

— بىلدىم، ئۆزلىرى ھېلىمشا خىتاي، — دەپتۇ. ھېلىمشا بەگ:

— مانا بۇجاۋابىڭ دۇرۇس. بولمىسا يەيدىغان تايىقىڭ يەنە بار ئىدى، — دەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپ كەتكۈزۈۋېتىپتۇ. ھېلىمشا بەگ زالىم، باغرى قاتتىق ئادەم بولۇپ، نۇرغۇن كىشىلەرنى ناھەق يىغلاتقانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئاھى تۇتۇپ، ئۆلگەندىن كېيىن ئۇچىنچى كېچىسى گۆرىگە ئوت كەتكەنمىش. ئۇنىڭ ئوغلى نىياز بەگ ھاجىنىڭ كىشىلەرگە خەيرىخاھلىق قىلىشى دادىسىنىڭ گۆرىگە ئوت كەتكەنلىكىدىن ئىبرەت ئالغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىمىش. نىياز بەگ ھاجىنىڭ ئوغلى — خىتاي لەقەملىكلەرنىڭ ئاخىرقى ھايات ئەۋلادى ئەخمەتخان ھاجىم بۇ يىل 60 ياشتا بولۇپ، خوتەن ۋىلايەتلىك پوچتىخانىنىڭ ئالدىدا خەتچىلىك قىلىۋاتىدۇ.

ئەسىرلەر داۋامىدا بۇ يۇرت شەرقتىن-غەربكە كېڭىيىپ بارغانلىقتىن خەلق ئاغزىدا باش قارىلا، ئوتتۇراقارىلا، تۆۋەن قارىلا دەپ ئاتالسىمۇ، ئىككى مەمۇري كەنت قىلىپ باشقۇرۇلماقتا. (كۆيا يېزىسىدىكى قارىلا كەنتىمۇ بۇ يۇرتنىڭ داۋامىدۇر.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆۋەن قارىلا كەنتىدە ئالتە مەھەللە، 226 ئائىلە، 889 نوپۇس، 813 مو تېرىلغۇ يەر، 2016 تۇياق چارۋا بار.

بۇ كەنتتە بويىنىڭ پاكارلىقى ئەۋلادمۇ - ئەۋلاد مىراس قېلىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن پاكار دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر مەھەللە بار.

قۇرغۇي

بۇرۇنقى زاماندا قۇرغۇيىنى بېقىپ كۆندۈرگەن بىر ئائىلە ماكانلاشقان بۇ جاي قۇرغۇي مەھەللە دەپ ئاتالغانىكەن. كەنت ئىشخانىسى بۇ مەھەللىگە سېلىنغانلىقتىن، ئەتراپىدىكى ئىككى مەھەللە بىلەن قوشۇلۇپ، 1984 - يىلدىن باشلاپ قۇرغۇي كەنتى دەپ ئاتالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 235 ئائىلە، 1028 نوپۇس، 895 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئالتۇنچى

ئۇلۇغ ھەزرىتىم① سوپى-مۇرتلىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن بۇ جايغا چىقىپ تېرەك - سۆگەتلەر سايە تاشلاپ تۇرغان كۆلنىڭ بويىدىكى مەسچىتنى كۆرۈپ «ئالتۇندەك جاي ئىكەن» دەپتۇ. ئالتۇنچى دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىكەن. كېيىنچە بۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرى ماكۇي

① قاراقاش بازىرى ئويباغ كەنتى تونۇشتۇرمىسىدىكى بەتلەرگە قاراڭ.

ئۆستەڭدىن سۇ كېلىدىغان مەخسۇس ئېرىقنى چېپىپ «ئالتۇنچى ئېرىق» دەپ ئاتاپتۇ. 1850 - يىللىرى بۇ يۇرت «ئالتۇنچى» دېگەن نام بىلەن باشقا جايلارغا تونۇلۇپتۇ.

1984 - يىلى گۇڭشې يېزىغا ئۆزگەرتىلىپ يېزىلارنىڭ چېگرىسى قايتا مۇقىمدالغاندا بۇ جاي ماڭلاي يېزىسىغا تەۋە بولدى.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 259 ئائىلە، 1220 نوپۇس، 903 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە پاقلان دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر مەھەللە بار. بۇ يەرگە ئەڭ بۇرۇن كۆچۈپ كەلگەن كىشىلەر پاقلاننى كۆپ باققانلىقى ئۈچۈن بۇلارغا پاقلان دەپ لەقەم قويۇلغانىكەن.

قاياش

بۇ نام— بۇ جايدىكى كىشىلەرنىڭ ئەزەلدىن بىر - بىرىگە يار - يۆلەك بولغانلىقى، قايغۇ ھەم خۇشاللىقتا ئورتاقلىشىپ كەلگەنلىكىدىن كېلىپ چىققانىكەن.

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 146 ئائىلە، 610 نوپۇس، 554 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە بىر ئۆستەڭنىڭ سۈيى ئىككىگە بۆلۈنۈپ ئاققان قولتۇققا ئورۇنلاشقانلىقتىن ئايرىش دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر مەھەللە بار.

قاقلىق

بۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر شاپتۇلنى كۆپ يېتىشتۈرۈپ، قاقنى كۆپ قۇرۇتقانلىقتىن بۇ جاي قاقلىق دەپ ئاتالغانىكەن.

بۇ كەنتتە ھازىر سەككىز مەھەللە، 354 ئائىلە، 1756 نوپۇس، 1305 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە بۇرۇندىن تارتىپلا قەبرىلەرنى يۇمىلاق ھەم چوڭ ياسىغانلىقى ئۈچۈن گۈمبەز دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر مەھەللە بار.

www.uyghurkitap.com

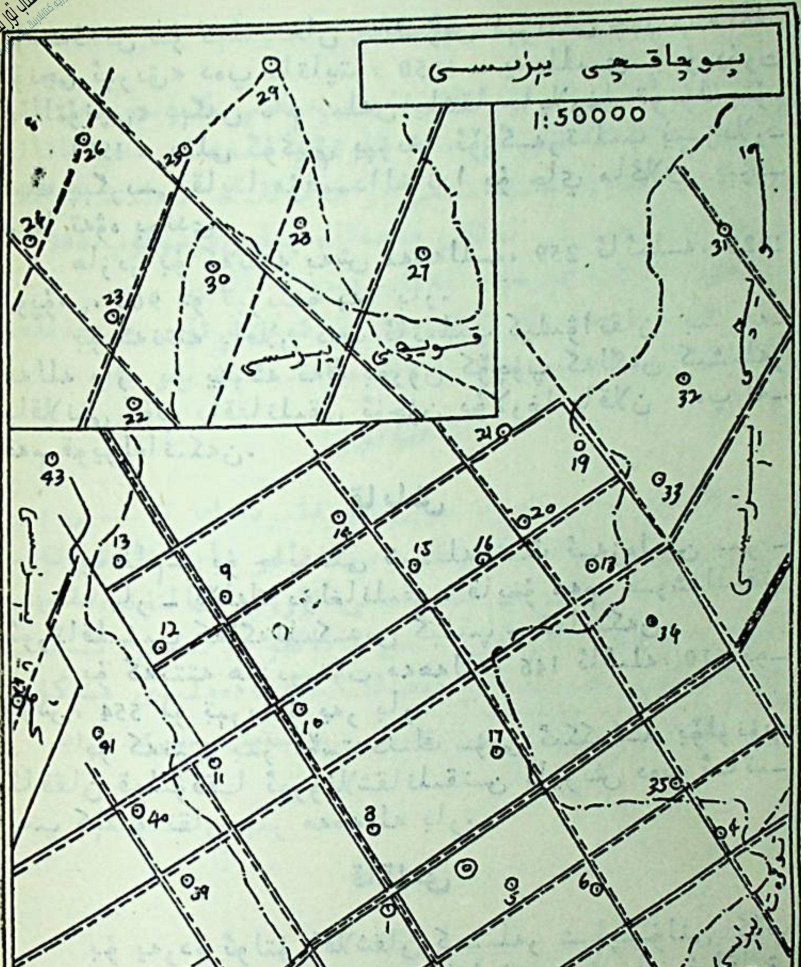

پۇرچاقچى يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ

بۇ يېزا ناھىيىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا ئورۇنلاش-
قان تەكشى بوستانلىق بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى
ئورگىنى پۇرچاقچى كەنتىگە سېلىنغانلىقتىن پۇرچاقچى يې-
زىسى دەپ ئاتالدى. ناھىيە مەركىزى بىلەن ئارىلىقى ئال-
تە كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالدا قاراساي، غەربىي جەنۇبتا
كۇيا، شەرقىي جەنۇبتا ماڭلاي، شىمال ۋە شەرقتە توۋەتۋە
قويچى يېزىلىرى بىلەن، شەرقىي شىمال تەرەپتە قاراقاش
بازىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

بۇ يېزا ئىلگىرى كۇيا مىڭلىكىگە تەۋە بولدى، قارا-
قاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن باش كۇيا
مىڭلىكىگە تەۋە بولدى.

1937 - يىلىدىن كېيىن بىر قىسمى
3 - رايونغا، يەنە بىر قىسمى 5 - رايونغا تە-
ۋە بولدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن «ئىشەنچ»، «باياشات»،
«خاتىرجەملىك» دىن ئىبارەت ئۈچ يېزا بولدى. 1948-يىلى
«ئىشەنچ» يېزىسىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ پۇرچاقچى، كاسا، قۇ-
دۇقلا، تۈگمەنئېرىق، جاي، بودا، كاسا، شاخلىق كەنتلى-
رىنى باشقۇردى. ئازادلىقتىن كېيىن 9 - رايون بولۇپ
قۇدۇقلا، پۇرچاقچى، باشجاي، ئاياغجاي، كاسا، تۈگمەنئې-
رىق يېزىلىرىنى باشقۇردى. 1956 - يىلىدىن كېيىن 8- را-
يون بولۇپ، يۇقىرىدىكى ئالتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.
1958 - يىلى 9 - رايون بىلەن قوشۇلۇپ «راكېتا» گۇڭ-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شېسى قۇرۇلدى. 1978-يىلى پۇرچاقچى گۇڭشېسى، 1984-يىل-دىن كېيىن پۇرچاقچى يېزىسى دەپ ئاتالدى.

بۇ يېزىنىڭ تۇپرىقى ئۈنۈملۈك، سۇيى مول، ئاھالىسى زىچ بولۇپ، تەبىئىي كىلىماتى پاختىچىلىقنى، پىلىچىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا تولىمۇ باب كېلىدۇ.

1996-يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 135 مەمۇرىي مەھەللە، 29 مەمۇرىي كەنت، 6667 ئائىلە، 28مىڭ 11 نوپۇس، 33 مىڭ 25 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 11 مىليون 638 مىڭ 963 كىلوگرامغا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 0.45% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز)555 مىڭ 156 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 55 مىڭ 698 كىلوگرام كېمەيدى، پىلە 45 مىڭ 740 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى.چارۋا 59 مىڭ 547 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 7.22% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 492 يۈەنگە تۆۋەنلەپ، ئالدىنقى يىلدىكىدىن 23 يۈەن ئازايدى.

پۇرچاقچى يېزىسىدىكى كەنتلەرنىڭ ناملىرى

⊙ پۇرچاقچى يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. كۆلئېرىق
2. باشقۇدۇقلا
3. ئالتۇنچى
4. باشپۇرچاقچى
5. ئوتتۇرا پۇرچاقچى
6. ئاياغپۇرچاقچى
7. ئاياغقۇدۇقلا
8. جۈمە بازار
9. بودا
10. باش تۆگمەنئېرىق
11. باشياغاچچى
12. ئوتتۇراياغاچچى
13. ئاياغياغاچچى
14. ئاياغتۆگمەنئېرىق
15. دۆڭ ئاچما
16. ھۆيلاكۆل

17. دۆڭجاي
18. باشجاي
19. ئاياغجاي
20. بۇدا شاخلىق
21. كاسا شاخلىق
22. يېڭىگۆل
23. ئۆجمىلىك
24. قىردۆڭ
25. باشچەندۆڭ
26. ئاياغچەندۆڭ
27. باشئويكۆل
28. ئوتتۇرائويكۆل
29. ئاياغئويكۆل

چېگرىداش يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

قويچى يېزىسىدىن:

30. يېڭىگۆل
31. توپلۇق
32. باچۇق
33. دۆڭئېرىق
34. شاپىقى
35. قازاقلا

ماڭلاي يېزىسىدىن:

36. چىنىباغ
37. ئاقتام
38. پاقلان
39. باشقارىلا
40. ئاياغقارىلا
41. قۇرغۇي

كۇيا يېزىسىدىن:

42. يىلۋا
43. قارىلا

قاراقاش بازىرىدىن:

44. قازان

كۆلئېرىق

85 ياشلىق ماخسۇت قارىم، 78 ياشلىق ئەخمەتسەيدى ھاجىم ۋە 70 ياشلىق مەتناسىر ئاخۇن قاتارلىق مويسىپىتلارنىڭ ئىسپاتلىشىچە، تەخمىنەن 450 يىل ئىلگىرى بۇ جايدىن كېسىپ ئۆتكەن ئېرىقنىڭ باش ۋە ئاياغ تەرىپى دۆڭ، ئوتتۇرىسى ناھايىتى پەس ئىكەن. بۇ يەردىكى

سۇ بىر نەچچە كۈن، ھەتتا بىر نەچچە ھەپتە سىڭىپ كەتمەيدىكەن، شۇ سەۋەبتىن كىشىلەر بۇ ئېرىقنى «كۆلئېرىق» دەپ ئاتىغانىكەن. شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ ئېرىقنىڭ ئەتراپىدا بارلىققا كەلگەن مەھەللە ـ كەنت «كۆلئېرىق» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

1996 ـ يىلى ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 198 ئائىلە، 750 نوپۇس، 821 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆچۈك لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 400 يىل ئىلگىرى ئەدىللا ئىسىملىك كىشى يۇرت ئاقساقىلى بولغاندىن باشلاپ ئەمەل تاجىسى بۇ كىشىنىڭ ئەۋلادلىرىغا مەنسۇپ بولۇپ كەپتۇ. بۇلار كىشىلەرنى قاۋاپ (تىللاپ) قورقىتىپ، قاقشىتىپ ياشىغانلىقتىن «كۆچۈكلەر» دېگەن لەقەمگە ئىگە بولغانىكەن، كۆچۈك لەقەملىكلەردىن ھازىر 43 ئائىلە بار. بۇ كەنتتە يەنە 25 ئائىلىلىك ياغاچ لەقەملىكلەر، 20 ئائىلىلىك خورجۇن لەقەملىكلەر بار.

ئۆجمە قوۋزىقىدىن خام قەغەز ياساش — بۇ كەنتتىكى كىشىلەر تارىختىن بۇيان شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان كەسپى بولسىمۇ، 1970 ـ يىللىرىدىن كېيىن بۇ كەسىپ بارا ـ بارا تاشلىنىپ قالدى.

قۇدۇقلا

130 يىل ئىلگىرى بۇ يەردە ماكانلاشقانلار ئون ئائىلىگىمۇ يەتمەيدىكەن. بۇلار كەلكۈن ۋاقتىدا ئېتىز ـ باغلىرىنى بىر نەچچە قېتىم سۇغىرالايدىكەن. باشقا پە-

ـمىللەردە ئۆيلەرنىڭ يېنىغا كولىۋالغان قۇدۇقنىڭ سۈيى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ۋە چارۋىلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قامدايدىكەن. بۇنداق قۇدۇقلار ھەممە ئۆينىڭ ئالدىدا بولغانلىقتىن قۇدۇقلا دەپ ئاتالغانىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ مەھەللىدە ئادەم - ئۆيلەر كۆپىيىپ ئاياغ تەرەپتىكى ئوتلاقتا يەر ئېچىپ، ئېرىق كولاپ ماكان - مەھەللە پەيدا قىپتۇ. ھازىر بۇ يۇرت باشقۇدۇقلا، ئاياغقۇدۇقلا دەپ ئىككى مەمۇرىي كەنتكە بۆلۈپ باشقۇرۇلماقتا.

باشقۇدۇقلا كەنتىدە ھازىر ئالتە مەھەللە، 362 ئائىلە، 1779 نوپۇس، 1551 مو تېرىلغۇ يەر بار.

پېشقەدەم ژۇرنالىست — مەمتىمىن بارى

يولداش مەمتىمىن بارى 1939 - يىلى باشقۇدۇقلا كەنتىدە تۇغۇلدى. ئۇنىڭ دادىسى بارى ئاخۇنۇم دېھقانچىلىق ئالدىراش بولمىغان ۋاقىتلىرىدا خەتتاتلىق، ناۋايى قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، ئىلغار پىكىرلىك ئۆلىما كىشى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەتىۋارلىق ئوغلىنى ئاۋۋال دىنىي مەكتەپتە، كېيىن پەننىي مەكتەپتە ئوقۇتتى.

مەمتىمىن بارى 1959 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە تۇنجى قارارلىق ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىندى، 1964 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ «تارىم» ژورنىلىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. شۇ چاغدىن باشلاپ ئۇنىڭ ژۇرنالىستلىق — مۇھەررىرلىك ھاياتى باشلاندى. ئۇ «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ شېئىرىيەت سەھىپىسىنى تەييارلاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە

ئېلىپ ئىشلەشجەريانىدا مۇھەررىرلىك قىلغان شېئىرلاردىن بىر قىسمى ئاپتونوم رايون ۋە مەملىكەت دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭ باللار. ئۈچۈن يازغان شېئىرلىرى — ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىدۇر. ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرىدىن 300 دىن ئارتۇقى گېزىت - ژۇرناللاردا ۋە «ئۈمىد چېچەكلىرى»، «تەنتەنە» ، «بىزنىڭ ئەۋلاد» ، «باللار ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، «سالام يۇلتۇزلار» قاتارلىق كىتاب ۋە مەجمۇئەلەردە ئېلان قىلىندى. ئۇ يازغان شېئىرلاردىن «باغچا باللىرى» ، «ئاي ماردى تۈڭلۈكتىن»، «مەن مۆكۈشمەك ئوينىدىم» ناملىق شېئىرلار 2 - ۋە 3- دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

يولداش مەتىمىن بارى 1990- يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە مۇنەۋۋەر مۇھەررىر مۇكاپاتىغا، 1899- يىلى ئۈرۈمچى رادىئو ئىستانسىسىنىڭ «مۇنەۋۋەر مۇخبىر» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ «ئۈمىد چېچەكلىرى»، «تەنتەنە»، «يۇرۇڭقاش ناخشىلىرى» قاتارلىق كىتابلارنى تۈزۈپ ۋە نەشر قىلدۇردى.

يولداش مەتىمىن بارىت— ھازىر كاندىدا ئالىي مۇھەررىر، «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئالتۇنچى

ئالتۇنچى ئېرىقىنىڭ ئايىغىدىكى بۇ جاي ئەسلىدە

ماڭلاي يېزىسىدىكى ئالتۇنچى كەنتى بىلەن بىر گەۋدە ئىدى. 1982- يىلى ماكوي ئۆستەڭدىن مەخسۇس بۇ جايغا ئاقىدىغان ئېرىق چېپىپ سۇغىرىشتىكى تەسلىكىنى ئاسانلاشتۇردى. 1984- يىلدىن كېيىن پۇرچاقچى يېزىسىغا تەۋە بولۇپ، يەنىلا ئالتۇنچى دەپ ئاتالدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 171 ئائىلە، 690 نوپۇس، 654 مو تېرىلغۇ يەر بار.

پۇرچاقچى

تەخمىنەن 300 يىل بۇرۇن بۇ مەھەللە ھېكىم ئېرىقتىن سۇ ئىچىدىكەن. سۇ تالىشىش جېدىلى تەكرارلىنىۋەرگەنلىكتىن بۇ مەھەللىلىكلەر ئۆستەڭدىن ئۇدۇللاپ ئېرىق چېپىپتۇ. بىر نەچچە كىشى بۇ ئېرىقنى نېمە دەپ ئاتاش توغرىسىدا قوغاچ بېشىدا ئولتۇرۇپ مۇنازىرىلىشىۋاتقاندا ئۆستەڭدە ئېقىپ كېلىۋاتقان بىر توپ پۇرچاقنى قوغاچ شورىۋېلىپ ئېرىققا ئېقىتىپ چىقىرىپتۇ. مۇنازىرىلىشىۋاتقانلار دەرھال ئوخشاش پىكىرگە كېلىپ «پۇرچاق ئېرىق» دەپ ئاتاپتۇ. كېيىنچە بۇ ئېرىقتىن سۇ ئىچىدىغان مەھەللە «پۇرچاقچى» دەپ ئاتىلىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ مەھەللە كېڭىيىپ يۇرتقا ئايلانغانلىقتىن باش پۇرچاقچى، ئوتتۇرا پۇرچاقچى، ئاياغ پۇرچاقچى دەپ ئۈچ مەمۇرىي كەنتكە بۆلۈپ باشقۇرۇلماقتا.

(باش پۇرچاقچى كەنتىدىن ھېممەت ئاخۇن 95- يىلى 11- ئاينىڭ 15- كۈنى سۆزلەپ بەرگەن.)

ھازىر باش پۇرچاقچى كەنتىدە ئالتە مەھەللە، 293 ئائىلە، 1230 نوپۇس، 1129 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

پور لەقەملىكلەر

باش پۇرچاقچىدا ئۇلتۇرۇشلۇق 80 ياشلىق يۈسۈپ سەيدىنىڭ بوۋىسى— مەتقۇربان ھاجىنىڭ بوۋىسىنىڭ دادىسى مەمەتسالىكام ئوغۇللىرى بىلەن ئېتىزلىقتا ئارپا ئورۇۋاتقاندا، بىر كىشى:

— نېمە قىلىۋاتىلا مەمەتسالىكا؟ — دەپ سوراپتۇ. مەمەتسالىكام:

— ئا پورداق، — دەپتۇ. (ئارپا ئوردۇق دېمەكچى).

ئەتراپتىكىلەر «ئاپورداق» نى تەكرارلىشىپ كۈلۈشۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مەمەتسالىكامغا پورداق دېگەن لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. 1965 - يىلى بۇكەنتكە چۈشكەن سوتسىيالىستىك تەربىيە ئۆمىكى كادىرلىرى بۇقوپال لەقەمنى «پور» غا ئۆزگەرتىپ قويۇپتۇ. بۇيىل بۇ كەنتتە 20 ئائىلىلىك پور لەقەملىك بار.

ئوتتۇرا پۇرچاقچىدا خارەت مەھەللە دەپ ئاتىلىدىغان بىر جاي بار. تەخمىنەن 350 يىل ئىلگىرى ئىشانشاھ ئەمەلىلىك كىشىنىڭ باشچىلىقىدا بەدەخشانلىق 40 كىشى يەكەننىڭ غەدىگەرلىك دېگەن يېرىگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانىكەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سوپى غوجىكام ئىسىملىك كىشى ساياھەت قىلىپ كېلىپ بۇجايدا ماكانلىشىپ قاپتۇ. ئۇ ھەم ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى خارەتچىلىك ھەم دېھقانچىلىقنى تىرىكچىلىك مەنبەسى قىلىپ، دىنىي جەھەتتە خەلىپىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ جاي خارەت مەھەللە دەپ ئاتىلىپتۇ. سىرتتىن كۆچۈپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «خارەت» دېگەن لەقەم قوشۇلىدىغان بوپتۇ. ھازىر بۇ مەھەللىدە سوپى غوجىكامنىڭ ئەۋلادلىرى كۆپىيىپ

40 ئائىلىگە يېتىپتۇ. بۈگۈنكى كۈندە خارەتلەر بۇرۇنقى-دەك جىق ئەمەس. 100 يىل ئىلگىرى ئاياللارمۇ ئەرلەرگە ھەمكارلىشىپ ھەرە تارتىپ شال تىلىدىكەن.

(سوپى غوجىكامىنىڭ ئوغلىنىڭ پەيغەمبەرنى80 ياشلىق ئەخمەتخان ھاجىم 1995-يىلى 11-ئاينىڭ17-كۈنى سۆزلەپ بەردى.)

ئەنجان مەھەللە①

بۇ جاي ئەسلىدە قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىدىكى كىچىك مەھەللە بولۇپ، بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشى دېھقانچىلىق ھەم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. تەخمىنەن 350 يىل بۇرۇن ئەنجانلىق مىرزا ماموت قاتارلىق ئۈچ كىشى نەچچە ئون تۆگە-ئاتلارنى ھەيدەپ كېلىپ بۇ جايدا ماكانلىشىپ قالغانلىقتىن، ئەنجان مەھەللە دەپ ئاتالغانىكەن. مىرزا ماموتنىڭ 6- ئەۋلادىدىن ھازىر بۇ مەھەللىدە يەتتە ئائىلە، باش پۇرچاقنىڭ تورۇز مەھەللىسىدە بەش ئائىلە بار.

(مىرزا ماموتنىڭ ئالتىنچى ئەۋلادى56 ياشلىق ماخموت ئاخۇن ئەنجان سۆزلەپ بەردى.)

ئاقسا قال مەھەللە②

تەخمىنەن 250 يىل ئىلگىرى بۇ مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق ئەيسار ئاخۇن دېگەن كىشى بۇ ئەتراپتىكى بۆزچىلەر (ماتا - خام توقۇيدىغانلار) نىڭ ئاقساقىلى بولغانىكەن. بىر ئەۋلاد ئالماشقاندىن كېيىن بۇ جايلاردا خارەتلەر كۆپىيىپ، ئەيسار ئاخۇننىڭ ئوغلى خارەتلەرگە ئاقساقال بوپتۇ. ئاقساقال ئولتۇرۇشلۇق يەر شۇ يىللاردىن باشلاپ ئاقساقال مەھەللە دەپ ئاتال-

① ② بۇ ئىككى مەھەللە ئاياغ پۇرچاقچىدا

غانىكەن. بۈگۈنكى كۈندە بۇ مەھەللىدە خارەتلەر باشقا مەھەللىدىكىلەردىن خېلى جىق.

(ئەيسار ئاقساقالنىڭ پەي نەۋرىسى ھېزىمكامنىڭ نەۋرىسى 63 ياشلىق ھېمىت ئاخۇن سۆزلەپ بەردى.)

كامشۇك مەھەللە ①

بۇ جايدا دەسلەپتە ماكانلاشقان كىشىلەر بازارغا بارسا كاللىپەزلەردىن كالا كاللىسىنىڭ تۇمشۇقىنى سېتىۋېلىپ يېيىشكە ئامراق بولغانلىقتىن كامشۇك دەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن.

(ھېمىت ئاخۇن سۆزلەپ بەرگەن).

دوك مەھەللە ②

تەخمىنەن 180 يىل ئىلگىرى ھېكىماخۇن ئىسىملىك كىشى ماكۇي ئۆستەڭدىن بۇ جايغا ئايرىم ئېرىق چاپتۇرغانلىقتىن كىشىلەر بۇنى «ھېكىم ئېرىق» دەپ ئاتاشقانىكەن. بىر نەچچە ئون يىلدىن كېيىن ھازىرقى باش ۋە ئوتتۇرا پورچاقچى كەنتلىرىدە ئادەم كۆپىيىپ يەر ئەتىۋارلىشىپ قاپتۇ. ئوتتۇرا پورچاقچىدىن غوجا ئالىم ئاخۇن (دوك لەقەملىك) تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش ئۈچۈن بۇ جايغا كۆچۈپ بارغاندا ئائىلە ئالتىگە يەتكەنىكەن. (ئەسلىدىكى مەھەللىسىدىن بىر مو يەر ساتقان پۇلغا بۇ يەردىن 10 مو زېمىن ئالغىلى بولىدىكەن.) بۇ مەھەللە يېقىنقى يىللارغىچە ئالتە ئۆي دەپ ئاتالغانىكەن. يەر كۆپ بولغاچقا بۇ ئالتە ئائىلىنىڭ تۇرمۇشى يىلدىن - يىلغا ياخشىلىنىپ، تۆت كىشى ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلگە-

① ② بۇ ئىككى مەھەللىمۇ ئاياغ پورچاقچىدا.

نىكەن. غوجا ئالىم ھاجىمنىڭ تەسىرى چوڭراق، باللىرى كۆپرەك بولغاچقا بۇجاي كېيىنچە دوك مەھەللە دەپ ئاتىلىپتۇ. ھازىر بۇ مەھەللىدە دوك لەقەملىك ئون ئائىلە بار. 65 ياشلىق روزاخۇن غوجا ئالىم ھاجىمنىڭ نەۋرىسىدۇر.

جاپپار سالى توغرىسىدا

جاپپار سالى 1934- يىلى 12- ئاينىڭ 15- كۈنى باشپۇرچاقچى كەنتىنىڭ سايلىقئېرىق مەھەللىسىدە تۇغۇلدى. 1943- يىلغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولۇپ، 1949- يىلغىچە شۇ مەھەللىدىكى دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇدى. 1951- يىلى 9- ۋە 3- رايونلاردا ئىجارە كېمەيتىشكە قاتنىشىپ، كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى. 1952- يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك يەر ئىسلاھاتى ئۆگىنىش كۇرسىدا ئوقۇپ، قاراقاشنىڭ داراسكال كەنتىدە يەر ئىسلاھاتىنى سىناق قىلىشقا قاتناشتى. 1954- يىلى 8- رايون (ھازىرقى پۇرچاقچى يېزىسى) نىڭ ئىتتىپاق شۇجىسى، 1955- يىلى رايون باشلىقى بولدى. 1957- يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەردىكى جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىيە مەكتىپىگە كېلىپ ئىككى يېرىم يىل ئوقۇپ قايتقاندىن كېيىن 1959- يىلىنىڭ ئاخىرىدا «راكېتا»گۈڭشېنىڭ (ھازىرقى پۇرچاقچى، قويچى يېزىلىرى) مۇئاۋىن باشلىقى بولدى. 1965- يىلى 5- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق چارۋىچىلىق نازارىتىگە يۆتكىلىپ سىياسىي باشقارمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، 1984- يىلى كادىرلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولدى، 1991- يىلى چارۋىچىلىق نازارىتىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇئاۋىن نازىرى بولۇپ، ئورگان پارتكومىنىڭ شۇجىسى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى بولدى. 1995- يىلى 5- ئايدا پېنسىيىگە چىقتى. يولداش جاپپار سالى چارۋىچىلىق نازارىتى بويىچە ئۇدا سەككىز يىل مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى، ئاپتونوم رايون بويىچە ئىككى قېتىم مۇنەۋۋەر ئىنتىزام تەكشۈرۈش- رېۋىزىيە كادىرى بولدى.

باش تۈگمەنئېرىق

بۇ كەنتتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن 47 ياشلىق مەتتۇرسۇن ئاخۇن بوشقوغىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ سۆزلەپ بېرىشىچە، ھەزرىتى مەۋلانە خەلپەمنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئوبۇلباقى خەلپە ئىسىملىك كىشى دەسلەپتە ياغاچچىدا ئولتۇراقلىشىپتۇ. ئۇنىڭ بەدىنىنى يارا قاپلاپ كەتكەنلىكتىن «بۇ جاي ماڭا يارىشىدى» دەپ ئويلاپ بۇ يەرگە كۆچۈپ چىقىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ يەردە بارلىقىغا كەلتۈرگەن بىر تاشلىق تۈگمىنىنى كىشىلەر «غوجىلىق تۈگمەن» دەپ ئاتىشىپتۇ. ئوبۇلباقى غوجىنىڭ نەۋرىسى ھېمىت ھاجىم تۈگمەننى ئىككى تاشلىققا ئاۋۇتۇپتۇ. 1940- يىللىرى ماكۇي ئۆستەڭىنىڭ مىراپ باشلىقى سايىت بەگھاجى تۈگمەننى ئۈچ تاشلىققا كۆپەيتىپتۇ. ئۇ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ تۈگمەنگە سۇ كېلىدىغان ئېرىقنى ياغاچچى ئېرىقىدىن ئايرىپ، ماكۇي ئۆستەڭدىن بىۋاسىتە سۇ ئاققۇزۇپتۇ. ئەسلىدە ياغاچچىغا تەۋە بولغان بۇ جاي شۇ يىللاردىن باشلاپ تۈگمەنئېرىق دەپ ئاتىلىپتۇ. تۈگمەن ھەم ئېرىقلار 1960- يىللىرىدىكى يەر مەيدانلاشتۇرۇش مەزگىللىرىدە تۈزلىۋېتىلدى. ھېمىت ھاجىمنىڭ نەۋرىسى پەقىردىنخان بۇ يىل 85 ياشقا كىردى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتقا ئا-
ساسلانغاندا، بۇ كەنتتە سەككىز مەھەللە، 415 ئائىلە،
1929 نوپۇس، 1880 مو تېرىلغۇ يەر، 3205 تۇياق
چارۋا بار.

بوشقوك لەقەملىكلەر

— مەن ئەقلىمگە كېلىپلا سەت ئاڭلىنىدىغان بۇ لەقە-
مىمىزدىن ھەيران قالدىم، - دەپ گېپىنى باشلىدى مەت-
تۇرسۇن ئاخۇن،- دادامدىن سۈرۈشتۈرۈپ بۇ لەقەمنىڭ قان-
داق پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىۋالدىم.

مەتتۇرسۇن ئاخۇننىڭ بوۋىسى ئاق مول-
لىكامنىڭ ئاتا مىراس لەقىمى گۆل بولۇپ، ھازىر ماڭلاي
يېزىسىنىڭ قارىلا، بازار بويى كەنتلىرىدىكى گۆل لەقەم-
لىك تەخمىنەن 40 ئائىلىك كىشىلەر، ئاق موللىكامنىڭ
بىر تۇغقانلىرىنىڭ بەشىنچى ئەۋلادى ئىكەن. بىر كۈنى ئاق
موللىكام ئاغىنىلىرىنى مېھمان قىلىش ئۈچۈن داستىخاندا تا-
ۋۇز پىچىپ «كوت» قىلىپ ئۇسۇرۇپ قويۇپتۇ. شۇ سورۇن-
دىلا ئاق موللىكامغا «بوشقوك» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ.
بۇ لەقەم ئۇنىڭ باللىرىغىمۇ مىراس قاپتۇ. ئۇنىڭ نەۋرى-
سى پەزلەتشاھ ئاخۇننىڭ سەككىز بالىسىدىن باقاخۇن
(مەتتۇرسۇن ئاخۇننىڭ دادىسى) بۇ جايدا تۇرۇۋەرگەن-
دىن باشقا يەتتە بالىسى قاراساينىڭ پەشەنبە بازار،
جېگدە قۇدۇق، ياۋىنىڭ، چارشەنبە بازار كەنتلىرىگە كۆچۈپ
كېتىپتۇ. ئۇ جايلاردىكى 50 ئائىلىدىن ئارتۇق بوشقوك
لەقەملىكلەر بىلەن باشتوگمەنېرىق كەنتىدىكى 20 ئائى-
لىلىك بوشقوك لەقەملىكلەر ئۆز ئارا ئۇرۇقداشلىق مۇ-
ناسىۋىتىنى ئەزەلدىن ساقلاپ كەلمەكتە.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

جىگدە لەقەملىكلەر

بۇ لەقەملىكلەرنىڭ بوۋىسىنىڭ دادىسى نامرات بولۇپ، بىر قاچا جىگدە ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ئېتىزلىقىدا بىر كۈن ئىش قىلغانلىقتىن بۇ لەقەم پەيدا بولغانىكەن. بۇ لەقەملىكلەردىن ھازىر بەش ئائىلە بار.

كۆچۈك لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 200 يىل ئىلگىرى بىر كىشى كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدا يوشۇرۇنۇپ يېتىپ كۆچۈكتەك قاۋاپ توختى سوپۇر غوجا① مىنىپ كەلگەن ئاتنى ئۈركۈتۈپتۇ. غوجا قورقۇپ:

— كۆچە، ھارامخورنىڭ كۆچۈكى! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئەتراپتىكى كىشىلەر كۈلۈشۈپ، ئاتنى ئۈركۈتكەن كىشىنى كۆچۈك دەپ چاقىرىپتۇ. كۆچۈك دېگەن لەقەم شۇ چاغدا پەيدا بولغانىكەن. يەنە بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا كۆچۈك دېگەن بۇ لەقەم، ئۇلۇغلىرىمىز بۇ جايغا كەلگەندە ئۇلارنىڭ كەينىدىن كۆچۈكتەك ئەگىشىپ خېلى يىراقلارغا بارغانلىقتىن كېلىپ چىققانىكەن. كۆچۈك لەقەملىكلەردىن بۇ مەھەللىدە ھازىر تۆت ئائىلە بار.

خالتا لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 170 يىل ئىلگىرى باشقا يۇرتلۇق بىر كىشى خالتا كۆتۈرۈپ (تىلەمچىلىك قىلىپ) كېلىپ بۇ جايدىن ئۆتكەندە ھېمىت ھاجىم ئۇنى ئائىلە خىزمىتىگە سېلىپ بىر ئېتىز ئۆي سېلىپ بەرگەنىكەن. ئۇنىڭ بالىلىرى ئاۋۇپ ھازىر 15 ئائىلىگە يەتتى.

① ھېمىت ھاجىنىڭ دادىسى

جۈمە بازىرى

بۇ كەنتنىڭ شەيخ مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق 70 ياشلىق ھاجى ئەخمەت قارىنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، كاسانلىق ئۈچ كىشى ئولتۇراقلاشقان يەر — «كاسان» دەپ ئاتىلىپتۇ. ئەۋلاد ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ «كاسان» دېگەن ئاتالغۇ «كاسا» غا ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ. كاسا مەھەللىسىنىڭ نامى — كېيىنچە كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

كاسانلىق كىشىلەر دەپنە قىلىنغان قەبرىستانلىق 1960- يىللىرىدىكى ئېتىز - ئېرىقلارنى سالالاشتۇرۇش دولقۇنىدا تۈزلىنىپ، ئېتىزلىققا ئايلىنىپ كېتىپتۇ.

كاسانلىق كىشىلەرنىڭ يەتتىنچى ئەۋلادىدىن ھازىر بەش ئائىلە بولۇپ، بۇلاردىن خاجى ئەخمەت قارى بۇ كەنتتىكى قەبرىستانلىققا شەيخلىق قىلماقتا.

تەخمىنەن 100 يىل ئىلگىرى قاقشال لەقەملىك ئەزىمشاھ ھاجىم قاراقاشنىڭ باش ئەمەلدارىغا يالۋۇرۇپ شەيخ مەھەللىسىگە يېقىن بولغان ئۆيلىرىنىڭ ئالدىدا جۈمە كۈنلۈكتە بازار قىزىتىشقا ئىجازەت ئاپتۇ. بۇ كىشى قازا قىلغاندىن كېيىن ئوغلى ھېكىمشا قاقشال بازارغا ئىگىدارلىق قىپتۇ.

1960- يىلدىن كېيىن خەلق گۇڭشېسىنىڭ چوڭ قازان تاماقنى يېيىشكە زورلانغانلىقتىن دېھقانلار نامراتلىشىپ بازار ئۆزلۈكىدىن قىزىمايدىغان بولدى. 1979- يىلى بازار ئەسلىگە كېلىپ، بازارنىڭ ئورنى يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنىغا يېقىن جايغا يۆتكەلدى. ئەسلىدىكى كاسا كەنتى 1984- يىلىدىن كېيىن بازار بويى كەنتى دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 296 ئائىلە، 1246 نوپۇس، 1307 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ھالۇكۆل

بۇ يەردە قەدىمدىن قېپقالغان بىر كۆل بولۇپ، بۇ كۆلنىڭ بويىغا كاتتا بايلاردىن بىرسى چوڭ ھالۇ① لۇق ئۆي سالغانىكەن. كىشىلەر بۇ جاينى ھالۇ كۆل دەپ ئاتاپتۇ. بۇ باينىڭ ئوغلى ئابدۇخالىق ئاخۇن ئىسىملىك كىشى 1951- يىلى پومېشچىك قىلىنىپ، مال - دۇنيالىرى كەمبەغەللەرگە بۆلۈپ بېرىلگەنلىكتىن كېسەلگە دۇچار بولۇپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ھالۇكۆل ئىلگىرى جايغا تەۋە بىر مەھەللىكەن، 1980- يىلدىن كېيىن ئۆز ئالدىغا كەنت بولدى.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 225 ئائىلە، 969 نوپۇس، 1108 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇدا

بۇ كەنتتە ئولتۇرۇشلۇق 89 ياشلىق ئاقىل ئاخۇن قاتارلىق مويسپىتلارنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئىسلام قوشۇنلىرى خوتەن بۇددا ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلغان يىللاردا بۇددا دىنىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىغان بىرنەچچە ئائىلىلىك كىشى يۇرتىدىن ئايرىلىپ بۇ جايغا كۆچۈپ كەپتۇ. نەچچە ئون يىلدىن كېيىن بۇ كىشىلەر قوشنا كەنتتىكى مۇسۇلمانلار بىلەن مازارغا، مەسچىتكە بىللە بارغان بولسىمۇ، كېچىلىرى بۇتقا چوقۇنۇشنى داۋاملاشتۇرغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ توغراقلىق ئارىسىدىكى كىچىك مەھەللىسى بۇددا دەپ ئاتىلىپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «بۇدا» غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن 80 يىل ئىل-

① ھالۇ — مويلا مەنىسىدىكى يەرلىك شېۋە

گەرى بۇ مەھەللىنىڭ نامى كەنتنىڭ ئىسمى بولۇپ قاپتۇ.

بۇ كەنتتە ھازىر ئالتە مەھەللە، 273 ئائىلە، 1170 نوپۇس، 1131 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە «نان يېمەس» لەقەملىك بىر جەمەت بار. ئىلگىرىكى زاماندا تۇرمۇشى جاپالىق بولغانلىقتىن ئاشلىقنى ئاز، يەل - يېمىشنى كۆپ يېگەن بىر ئائىلىنى كىشىلەر «نان يېمەس» دەپ ئاتىغانىكەن، بۇ لەقەم ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا مىراس قىلىپ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە يەنە «كەرەك» لەقەملىك بىر جەمەتمۇ بار. بۇرۇنقى زاماندا بىر نەچچە ئائىلىلىك مۇڭغۇل چارۋىچى ئولتۇراقلىشىپ قالغانىكەن. بۇلار ياتىسىراپ يەرلىك كىشىلەرگە چەكچىيىپ (كۆزلىرىنى كېرىپ ئېچىپ) قارىغانلىقتىن «كەرەكلەر» دەپ ئاتالغانىكەن.

ئوتتۇرا ياغاچچى

1995- يىلى 11- ئاينىڭ 22- كۈنى ئوتتۇرا ياغاچچى كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 86 ياشلىق قادىر ئاخۇن قىچىر بىلەن پاراڭلاشتىم. مەن ئۇنىڭدىن:

— قىچىر دېگەن لەقەملىرى قانداق پەيدا بوپتىكەن؟- دەپ سورىدىم. ئۇ:

— بوۋامنىڭ بوۋىسى ئابدۇرۇسۇلكام دېگەن كىشى بۇ يۇرتتا ئەڭ دەسلەپتە قىچىر سېتىۋېلىپ مىنگەنلىكتىن ئۇنىڭغا قىچىر دەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن،- دېدى ۋە بوۋىسى پىددىنكامدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ سۆزلەپ بەردى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەخمىنەن 600 يىل ئىلگىرى ھەزرىتى مەۋلانە خەل-پەمنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بىر كىشى باش ياغاچچى كەنتىدىكى ھۈجرىدار مەھەللىگە كېلىپ ھاشار چۇمۇلىلەرنىڭ يەرنى قاپلاپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ «بۇ جاي ئاۋات يۇرتقا ئاي-لىنىدىكەن» دەپ ئويلاپ، بىر نەچچە تال تېرەك كۆچىتىنى تىكىپ قويۇپتۇ. كۆچەتلەر ياشىرىپ تەخمىنەن 500 يىل-دىن كېيىن (قادىر ئاخۇن قېچىرنىڭ بالىلىق دەۋرىگە كەلگەندە) بۇ تېرەكلەر چوڭىيىپ، ئىچىدىكى كاماغا كىگىز يېيىپ تۆت-بەش ئادەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرالايدىغان بولغا-نىكەن. قادىر ئاخۇن ئولتۇراقلاشقان بۇ جاي ئەسلىدە ھۈجرىدار مەھەللىدىكىلەر قوي- كالىلىرىنى باقىدىغان توغراقلىق يايلاق ئىكەن. ھۈجرىدار مەھەللىدە ئادەم كۆ-پىيىپ تېرىلغۇ يەرلەرنى كېڭەيتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغان-لىقتىن ئابدۇرۇسۇلكام دېگەن كىشىنىڭ دادىسى بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ تېرىقچىلىق قىلغانىكەن. قادىر ئا-خۇن قېچىر:

— مەن ھۈجرىدار مەھەللىدە ئەڭ دەسلەپ ئولتۇراق-لاشقان غوجىنىڭ 12- ئەۋلادى بولىمەن، - دېدى.

بۇ جايلاردا تېرىكچىلىك باشلانغان يىللاردا كىشى-لەر پاسارنى تۇۋرۇك، شادىنى بالا، سامانىنى ۋاسا قىلىپ ئۆي سېلىپ ئولتۇرۇدىكەنمىش. كونىلەرنىڭ بىرىدە بىر ئەۋلىيا ئاتقا مىنگەن پېتى بىر ئۆيگە كىرىپتۇ. مېھمان بولۇپ قايتىپ چىقىۋېتىپ ئۆيگە ئىشىك ياسىلىپ قالغان-لىقىنى كۆرۈپتۇ. ئىشىكتىن چىقىش ئۈچۈن ئاتتىن چۈش-مەكچى بولغاندا ئۆينىڭ ئىگىسى:

— ئاتتىن چۈشمىسىلىمۇ بولىدۇ تەخسىر، - دەپتۇ.

ئەۋلىيا ئاتقا مىنگەن پېتى ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە ئىشىك

ئۆزلۈكىدىن كېڭىيىپ ـ ئېگىزلەپتىمىش. ئەۋلىيا سىرتقا چىقىپ بولۇپ ھەيران بولۇپ:

ـــ تووۋا خۇدايىم، بۇ يەردە كارامەت ئۇستا ياغاچچىلار باركەن، ـ دەپتۇ. ياغاچچى دېگەن بۇ ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىكەن. 1945- يىلى ياغاچچى دېگەن بۇ يۇرت ئايرىم بەگلىك (يېزا) بولغانىدى. 1980- يىللاردىن كېيىن باشياغاچچى، ئوتتۇرا ياغاچچى، ئاياغياغاچچىدىن ئىبارەت ئۈچ مەمۇرىي كەنتكە بۆلۈپ باشقۇرۇلماقتا.

ھازىر ئوتتۇرا ياغاچچى كەنتىدە بەش مەھەللە، 207 ئائىلە، 1006 نوپۇس، 1124مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئابدۇللا ماخسۇت

ئابدۇللاماخسۇت1945-يىلى 11-ئايدا ياغاچچى دېگەن يۇرتتا تۇغۇلدى. ئۇنىڭ دادىسى ياغاچچى يېزىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، بۇ ئوغلىنى يەتتە يېشىدىن توققۇز يېشىغىچە شۇ جايدىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتقانلىقتىن، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئىككى يىل ئوقۇپلا 1956-يىلى 9-ئايدا قاراقاش ناھىيىلىك تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە تۇنجى قارارلىق ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا قوبۇل قىلىندى. 1962- يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك 1- ئوتتۇرا (تولۇق) مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئىمتىھاندىن ئەلا ئۆتۈپ شىنجاڭ داشۆنىڭ سىياسىي ـ مائارىپ فاكۇلتېتىنىڭ خەنزۇ تىلى بىلەن دەرس ئاڭلايدىغان سىنىپىغا قوبۇل قىلىنىپ، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئوقۇدى. 6- يىللىق ۋاقتىدا بېيجىڭگە بېرىپ «ماۋجۇشى ئەسەرلىرىدىن تاللانما» (4- توم) نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىشقا قاتناشتى. خىزمەت تەق-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېتى
www.uyghurkitap.com

سىماتىنى بېيجىڭگە ۋە ئۈرۈمچىگە توغرىلاش تەكلىپىنى رەت قىلىپ 1968-يىلى 5- ئايدىن 1976- يىلى 4- ئايغىچە چىرا ناھىيىسىنىڭ دامىكو يېزىسىدا، ناھىيىلىك جخ ئىدارىسىدا تەرجىمانلىق، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدە تەرجىمانلىق، كاتىپلىق، سوتچىلىق قىلدى.

1976 - يىلى 4 - ئايدىن 1984- يىلى 2 - ئايغىچە ۋىلايەتلىك پارتكومدا تەرجىمان، مەمۇرىي مەھكىمىدە كاتىپلىق قىلدى.

1984-يىلى 3- ئايدىن باشلاپ قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىمى بولدى، 1986- يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ھەيئىتى بولۇپ، يەنىلا قاراقاشتا ھاكىملىق قىلدى. 1988- يىلدىن كېيىن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولدى.

يولداش ئابدۇللا ماخسۇت 1987- يىلدىن باشلاپ ئاپتونوم رايون بويىچە يول ياساش نەمۇنىچىسى، خەتەرلىك مەكتەپلەرنى يېڭىلاش نەمۇنىچىسى، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار يېتەكچى قاتارلىق شان - شەرەپلەرگە ئېرىشتى. 1990- يىلى ئۇنىڭ باشلامچىلىقىدا ئىشلەنگەن «يىپەك يۇرتىدا نورۇز» ناملىق بەدىئىي سەنئەت فىلىمى — مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر بەدىئىي سەنئەت فىلىملىرى ئىچىدە «1-دەرىجىلىك ئالتۇن تۇلپار» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

دۆڭئاچما

بۇ جاي ئەسلىدە جۇمە بازار كەنتىگە قاراشلىق ئىدى. 1960- يىللىرى بۇ يەرنىڭ ئەتراپىدىكى دۆڭلۈكلەر ئېچىلىپ تېرىلغۇ يەر كېڭەيىپ يېڭى مەھەللە بىنا بولغانلىقى-

ـــن ئايرىم كەنت تەسىس قىلىنغانلىقى ۋە كەنت ئىشخا-
ـەسى ئېگىز دۆڭلۈك ئۈستىگە سېلىنغانلىقى ئۈچۈن، 1984-
ـىلدىن باشلاپ «دۆڭئاچما» دەپ ئاتالدى.

بۇ كەنتتە ھازىر بەش مەھەللە، 305 ئائىلە، 1316
ـوپۇس، 1652 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كەرەك لەقەملىكلەر

بۇ كەنتتە ھازىر 23 ئائىلىلىك كەرەك لەقەملىكلەر
ـار. 80 ياشلىق نىياز ئاخۇن كەرەكنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ-
ـىڭ بوۋىسى بەردى ئاخۇن كۈيا يېزىسىدىن بۇ جايغا كۆ-
ـۈپ كېلىپ يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق قىلغانىكەن. ئۇنىڭ
ـاتا - بوۋىسىمۇ ئۆز يۇرتلىرىدا ھەر تەرەپكە چات كې-
ـپ يەر - زېمىننى جىق ئىگىلىگەنلىكى ئۈچۈن «كەرەكلەر»
ـەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن.

باشجاي

1995- يىلى 12- ئاينىڭ 2- كۈنى بۇ كەنتتە ئول-
ـۇرۇشلۇق 63 ياشلىق ئېزىز ئاخۇن (ئىمام) ۋە 78 ياشلىق
ـابدىرىشىت ئاخۇنلارنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، تەخمىنەن
85ـ يىل ئىلگىرى بۇ يەرلەر ئىنسانىنىڭ ئىزى چۈشمىگەن،
ـۇملۇق ۋە توغراقلىق جاڭگال ئىكەن. ئىمامى ئەسكەر-
ـنىڭ خىزمەتچىلىرىدىن يەتتە كىشى بۇ يەردىكى تەبىئىي
ـۆلنىڭ بويىغا ھاسىلىرىنى سانجىپ قويۇپ نامىرىنى سۇغا
ـۆكۈرۈپ يېيىشىپتۇ. قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ بىردەم
ـاردۇق ئالغاندىن كېيىن سەپەرنى داۋاملاشتۇرماقچى
ـولۇپ ھاسىلىرىنى سانجىپ قويغان يەردىن تارتىپتۇ- يۇ،
ـارتالماپتۇ. قارىسا ھاسىلار ياشىرىپ شاخ - پۇتاقلىرى

ئەتراپقا سايە تاشلاپ تۇرارمىش. بۇ تېرەكلەر بىر نەچچە دەۋرنى باشتىن كەچۈرۈپ، 1947- يىللىرىغا كەلگەندەسەككىز ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمەيدىغان تومۇلۇقتا چوڭىيىپ، ئىچىدىكى كامار - بوشلۇقتا بىر نەچچە ئادەم يېتىپ ئۇخلاشقا مۇمكىن بولغانىكەن، پۇتاقلىرى كېسىلىپ قاراقاش دەرياسىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىنى ياسىغاندا تۈۋرۈك قىلىنغانىكەن.

بۇ يەتتە كىشىنىڭ ئىچىدىن سۇلتان لاچىن ئاتا ئىسىملىك كىشى بۇ يەردە جاي تۇتۇپ (ماكانلىشىپ) ياشاپتۇ. بۇ كىشى قازا قىلغاندا ياسالغان قەبرە «سۇلتان لاچىن ئاتام مازىرى» دېيىلىپتۇ. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يېقىن يۇرتلاردىن كىشىلەر كۆچۈپ كېلىشىپ يۇرتقا ئايلانغان بۇ يەر-جاي دەپ ئاتىلىپتۇ. ئۆلگەنلەر «سۇلتان ئاتا مازىرى» غا كۆمۈلۈۋېرىپ، بۇ مازارنىڭ دائىرىسى ھازىر 80 مودىن، كونا - يېڭى قەبرىلەر 2000 دىن ئېشىپ كېتىپتۇ. ساق ۋە سۇنغان كوزىلار، خىش تاملىق مەقبەرىلەر گۆر كولانغان جايلاردىن ئۇچراپ تۇرىدىكەن.

بۇ جايدىن داڭلىق بايلار، مەنسەپدارلار، دىنىي ئۆلىمالار كۆپ چىققان بولۇپ «ئەمىر ھەزرەت①» نىڭ بالى-

① «ئەمىر ھەزرەت» — مەمتىمىن بۇغرانىڭ ئۆزىگە - ئۆزى بەرگەن مەنسەپ ئۇنۋانى. مەمتىمىن بۇغرا 1898- يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ يۇرۇڭقاشتىكى ئېگىز ئېرىق كەنتىدە تۇغۇلغان بولۇپ، بالىلىق - ياشلىق يىللىرى شۇ جايدا ئانىسىنىڭ قېشىدا ئۆتتى. ئۇ جاي مەدرىسىدە مۇئەللىم، قاراقاش ئىسلام قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قوماندانى، خوتەن «ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت» نىڭ، «خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ ھەربىي ئىشلار باش قوماندانى، گومىنداڭ مەركەزىي كومىتېتى تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مەخسۇس ئەزاسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى، تارىخ - جۇغراپىيە تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋەزىپىلىرىدە بولۇپ، 1949- يىلى 9- ئايدا كەشمىرگە قېچىپ كېتىپ 1964- يىلى 66 يېشىدا كېسەل بولۇپ تۈركىيىدە ئۆلدى. (ئۇنىڭ ھاياتى، پائالىيىتى بىلەن تونۇشۇشنى خالىسىڭىز «شىنجاڭ تەزكىرىسى» ژۇرنىلىنىڭ 1995- يىل 4- سانىغا قاراڭ)

ىق - ياشلىق يىللىرى بۇ يەردە ئۆتكەنىدى، بۇ جايدا
ىلگىراي بۆرچىلار جىق ئىدى. هازىر خارەتلەر كۆپ.

ئىلگىرى جاي دەپ ئاتالغان بۇ يۇرت — 1980- يىلى-
ىن كېيىن دۆڭجاي، هالاكۆل، باشجاي، ئايىغجاي دەپ
ۆت مەھۇرىي كەنتكە بۆلۈپ باشقۇرۇلماقتا.

هازىر باشجاي كەنتىدە يەتتە مەھەللە، 413 ئائىلە،
168 نوپۇس، 1733 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توكۇر لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 250 يىل ئىلگىرى بۇ يەردە جەيساك (جا-
ىل، كاج دېگەن مەنىدە) لەقەملىك جەمەت ياشىغانىكەن.
ۇلارنىڭ ئارىسىدىن يولداشكام ئىسىملىك كىشىنىڭ بىر
ۇتى قىسقا بولغانلىقتىن بۇ كىشىگە تۇكۇر دەپ لەقەم
ىگىپ قاپتۇ. يولداشكامنىڭ بۇ لەقىمى توختىكام قاتار-
ىق ئوغۇللىرىغا، ئىسلامكام قاتارلىق نەۋرىلىرىگە، سە-
ەر ئاخۇن قاتارلىق پەينەۋرىلىرىگە، ئېزىز ئاخۇن ئىمام
اتارلىق چەۋرىلىرىگە مىراس بولۇپ كەلدى، هازىر تو-
ۇر لەقەملىكلەر 25 ئائىلىگە يەتتى. جەيساك لەقەملىك-
ەر ئابدىرىشىت ئاخۇن قاتارلىق 40 ئائىلىدىن ئارتۇق
ولۇپ، «توكۇر» لار بىلەن ئورۇقداشتۇر.

كاسا شاخلىق

تەخمىنەن 160 يىل ئىلگىرى بۇ جاي توغراق، يۇل-
ۇنلار بىلەن قاپلانغان جاڭگال بولۇپ، يېقىن يۇرت- مە-
ەللىلەردىكى كىشىلەر بۇ جايدىن شاخ توشۇغانلىقتىن
اخلىق دەپ ئاتالغانىكەن.

كاسا ① دېگەن جايدىن سۇلتانشاكام دېگەن كىشى

① هازىرقى جۈمە بازىرى كەنتى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

يەر- زېمىن تەۋەلىكىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن شاخلىقتا ئۈي سېلىپ ئوغلى مەھەممەتتۇرسۇن موللامنى ئولتۇراقلاشتۇرۇپتۇ. بۇ يىللاردا شاخلىقتا ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر 10 ئائىلىگە يەتمەيدىكەن. مەھەممەتتۇرسۇن موللام بۇ جايدا يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىپتۇ. ئۇنىڭ بالا- چاقىلىرى ئۆيلۈك- ئوچاقلىق بولۇپ مەھەللە بىنا بوپتۇ. مەھەممەتتۇرسۇن موللامنىڭ نەۋرىسى — كاسا شاخلىقتا ئولتۇرۇشلۇق ئىسلامنىياز ئاخۇن بۇ يىل 62ياشقا كىردى.

(بۇ ۋەقەلەرنى مەھەممەتتۇرسۇن موللامنىڭ كاسا كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 81 ياشلىق نەۋرىسى ماخسۇت داموللا ھاجىم 1995- يىلى 11- ئاينىڭ 2 - كۈنى سۆزلەپ بەردى.)

«كاسا شاخلىق» دېگەن ئاتالغۇدىن، شاخلىقنىڭ كاسىلىق كىشىلەرگە تەۋە بولغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا كاسا شاخلىق كەنتىدە مەھەللە ئۈچكە، ئائىلە 231 گە، نوپۇس 957 گە، تېرىلغۇ يەر 1062 موغا يەتتى.

قۇشقاچ سۇلۇق

بۇ يەرنىڭ زېمىنى پەس بولۇپ، كەلكۈن مەزگىلىدە ھاكۇي ئۆستەڭنىڭ نەچچە ئون مىڭ مو ئېتىز - باغلارنى سۇغىرىشتىن ئاشقان سۈيى بۇ يەرگە يىغىلىپ قالىدىكەن. بۇ جايلاردا ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان پورلىشىپ كەتكەن تېرەكلەرگە ۋە قېرى ئۈجمە دەرەخلىرىگە توپ - توپ قۇشقاچلار قونىدىكەن ھەم سۇ بويلىرىغا قونۇپ سۇ ئىچىدىكەن. مالچىلار بۇ يەرنى «قۇشقاچ سۇلۇق» دەپ ئاتاشقانىكەن.

1959 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا «راكېتا» گوڭ-
ېسى رەھبەرلىكى 5000 دېھقاننى بۇ جايغا يۆتكەپ
ەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى. بۇ دېھ-
انچىلىق مەيدانىنىڭ باشلىقى جامال رۇستەم ۋاپات بو-
ۇپ جەسىتى بۇ جايدا دەپنە قىلىنىپ قوشقاچ سولۇقتا
ۇنجى قەبرە بولۇپ قالدى. 1962 - يىلى ئولتۇراقلاشقان
ائىلە 500 گە، ئېچىلغان يەر 8000 موغا يەتتى. 1968 -
ىلى ناھىيە بويىچە ئىككى «زىيالىي ياشلارنىڭ قايتا
ەربىيە قوبۇل قىلىش نۇقتىسى» نىڭ بىرسى قوشقاچ
ۇلۇقتا قۇرۇلۇپ 1980 - يىلغىچە مەۋجۇت بولدى.

1982 - يىللىرىغا كەلگەندە قوشقاچ سولۇق تەۋەلىكى-
ە ئوتتۇرا ئويكۆل، باشئويكۆل، ئاياغئويكۆل، يېڭىكۆل،
ىچىلىك، باشچەندۇك، ئاياغچەندۇك كەنتلىرى بار-
لىققا كېلىپ «قوشقاچ سولۇق» دېگەن ئاتالغۇ بارا - بارا
ۇنتۇلۇشقا باشلىدى.

ئويكۆل

قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىدىكى چوڭقۇرلۇق ئويكۆل دەپ
تىلاتتى. ئويكۆلدە ئاندا - ساندا قېرى تېرەكلەر ئۈچ-
يتتى. بۇنىڭدىن ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ جايدا تىرىكچى-
ك ئىمكانىيىتى يارىتىش ئۈچۈن قان - تەر تۆككەنلىكى-
، لېكىن قۇم - بوران ھەم قۇرغاقچىلىق ئاپەتلىرىگە
رداشلىق بېرەلمەي كۆچۈپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈ-
لغىلى بولىدۇ.

1960 - يىلدىن كېيىن بۇ جايلاردا يەر ئېچىپ تېرىق-
ىلىق قىلىش باشلاندى.

جۇمە بازار، دۆڭجاي، ھالوكۆل، باشجاي، ئاياغجاي-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېتى
www.uyghurkitap.com

لىقلار ماكانلاشقان يەر باشئويكۆل، هازىرقى ماڭلاي يېزىسىنىڭ① باشقارىلا، ئاياغقارىلا كەنتلىرىدىن بارغانلار ماكانلاشقان جاي ئوتتۇرا ئويكۆل، بۇدۇشۇق، ماڭلاي، بازار بويىدىن بارغانلار ئولتۇراقلاشقان جاي ئاياغئويكۆل دەپ 1982 - يىلى ئۈچ مەمۇرىي كەنت تەسىس قىلىندى.

(يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى يەر باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ كادىرى، ئوتتۇرا ئويكۆل كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق ئابدىراخمان ھېمىت سۆزلەپبەردى.)

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاياغئويكۆل كەنتىدىكى مەھەللە ئۈچكە، ئائىلە 55 كە، نوپۇس 251 گە، تېرىلغۇ يەر 641 موغا يەتتى.

ئۈجمىلىك

بۇ جايدا ئاياغقۇدۇقلا كەنتىنىڭ دېھقانلىرى ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن ناھايىتى كۆپ ئۈجمە كۆچەتلىرىنى تىكىپ ياشارتىپ ئۈجمىزارلىق بىنا قىلغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، 1982 - يىلى مۇستەقىل كەنت قۇرۇلۇپ، «ئۈجمىلىك» دەپ ئاتالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 100 ئائىلە، 467 نوپۇس، 761 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كاسا كۆللەك

پۇرچاقچى، كۇيا، قاراساي، قويچى يېزىلىرى تۇتىشىپ تۇرغان بىپايان سازلىق — دەل كاسا كۆللەك دەپ ئاتىلىپ كەلگەن شورلۇق زېمىندۇر. بۇ جايدا پارچە -

① ئۇ يىللاردا بۇ كەنتلەر «داراكېتا» گۇڭشېسىغا تەۋە ئىدى.

چە تەبىئىي كۆللەر ۋە ئاندا - ساندا ئېگىزلىكلەرمۇ
چرايدۇ.

نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان كاسا ئېرىقىنىڭ باغ -
ىزلارنى سۇغىرىپ ئاشقان سۇلىرى بۇ پەسلىككە قويۇ-
پ سازلىق ۋە كۆللەرنى ھاسىل قىلغانلىقتىن كىشىلەر
جاينى «كاسا كۆللەك» دەپ ئاتىشاتتىكەن. ئۇزۇن
للاردىن بۇيان كاسا قاتارلىق جايلاردىن بىر نەچچە
ىلىلىك كىشىلەر بۇ جايغا كىرىپ ئولتۇراقلاشقان بول-
سمۇ، شورلۇقتا زىرائەت ئۈندۈرەلمەي، دەل - دەرەخ يا-
ر تالماي ئەسلى يۇرتىغا قايتىپ چىققان ۋە بۇ سازلىق-
ت چارۋا بېقىپ پايدىلىنىش بىلەنلا چەكلەنگەنىدى. قا-
قاش ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئادەم كۆپ،
ر دىلغۇ يەر ئاز بولۇش زىددىيىتىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن
19 - يىلى 9 - ئايدىن 11 - ئايغىچە 682 مىڭ ئادەم كۈ-
ى، 395 مىڭ ھارۋا، 3895 توپا ئىتتىرىش ماشىنى-
ى، 483 تراكتور ئىشلىتىپ، 1 مىليون 858 مىڭ كۇب مېتر
پا يۆتكەپ 6000 مو يەر ئاچتى. يەر ئېچىش جەريانىدا
قانلارنىڭ چىقارغان مەبلىغى 6 مىليون 13 مىڭ يۈەنگە
تتى. كاسا كۆللەك يېقىن كەلگۈسىدە مول ھوسۇللۇق گۈ-
ل باغ - ئېتىزلارغا ئايلانغۇسى!

شائىر دىلبەر دورغا

شائىر دىلبەر دورغا تەخمىنەن 1814 - يىلى قاراقاش
ھىيىسىنىڭ پۇرچاقچى يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە
نياغا كېلىپ، 1887 - يىلى 83 يېشىدا ۋاپات بولغان. ئۇ
چىكىدىنلا ئەقىللىق، زېرەك ئۆسكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۇ ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن ئۆز يېزىسى ۋە ئاھىيە بازىرىدىكى داڭلىق مەدرىسىلەردە ئىلىم تەھسىل قىلىپ دىنىي ئىلىم بويىچە يۇقىرى مەلۇماتلىق بولغان.

شائىر دىلبەر دورغا شوخ، چاقچاقچى، سۆزمەن ئادەم بولغانلىقتىن، يېزا بەگلىرى ئۇنى ئۆز يېنىغا تارتىپ مىرزا بەگ ھەم دورغا (خىزمەتچى) قىلىپ تەيىنلىگەن.

شائىرنىڭ 70 ياشلىق نەۋرىسى مەتنۇرى دىلبەر شائىر ھەققىدە مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: دادامنىڭ ئىسمى دىلبەر بەگ، بوۋامنىڭ ئىسمى دىلبەر دورغا، ئانا - بالا ئىككىيلەننىڭ ئىسمىنىڭ مۇنداق ئوخشاش بولۇشى بوۋام دىلبەر دورغا ئۆز نامىنى ئۆچۈرمەسلىك ئۈچۈن ئوغلىنىڭ ئىسمىنىمۇ دىلبەر قويغان. بوۋام دىلبەردورغىنىڭ شائىرلىق نامىنى كىچىكىمدە كۆپ ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭ قومۇش قەلەم بىلەن يازغان شېئىر كىتابلىرىنىمۇ كۆرگەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كىتابلار يوقىلىپ تۈگىدى...

شائىر دىلبەر دورغىنىڭ 100 يىللاردىن بېرى ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ ساقلىنىپ كېلىۋاتقان «مەزلۇملار ئاھى» ناملىق 21 كۇپلېتلىق شېئىرى تا بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن.

مۇبالىغىدىن خالى بولۇشى، تىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىكى پاك - ساددىلىقى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان بۇ مۇخەممەسنىڭ نەشرىيات ياكى مەتبۇئات بولمىغان ئاشۇ زاماندا يېزىلىپ، تا بۈگۈنگىچەساقلىنىپ كېلىشى تاسادىپىي ئەمەس. بۇ ئەسەر ئۆتمۈشتىكى ئېغىر كۈنلىرىمىزنىڭ جانلىق گۇۋاھچىسى بولۇش بىلەن تارىخىي قىممەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ كىشىنى يىغلاتقۇدەك بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچى بار.

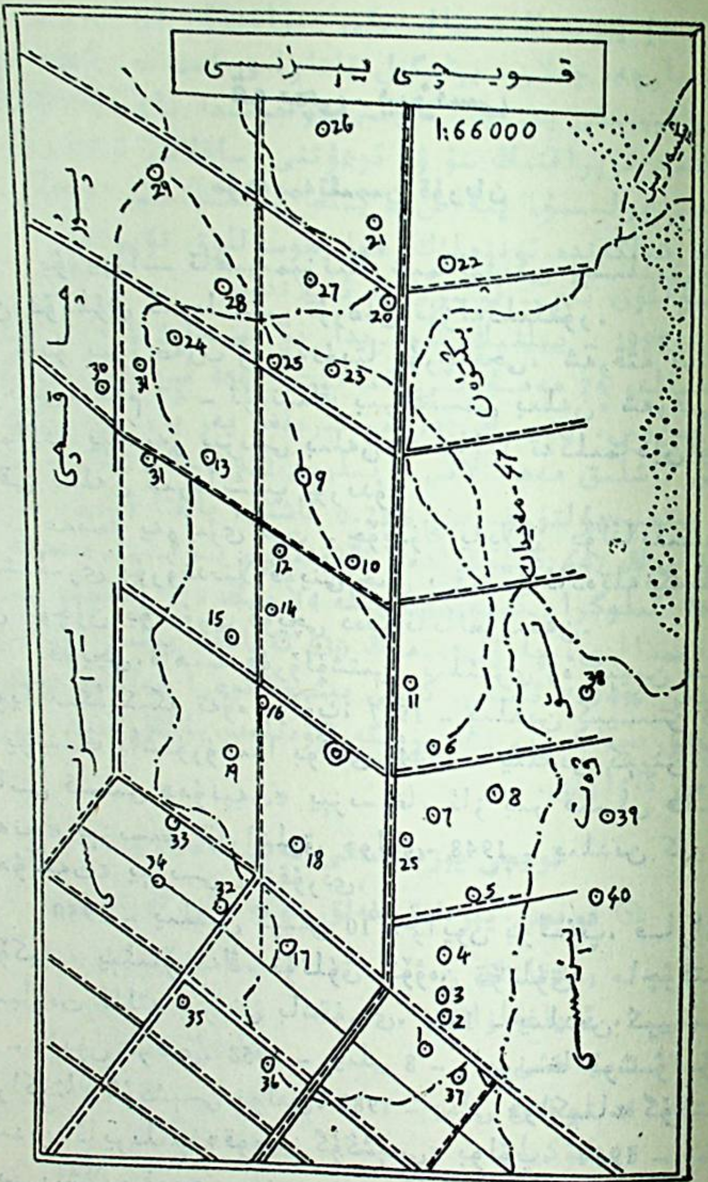
قويچى يېزىسى
1:66000

www.uyghurkitap.com

قويچى يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان

بۇ يېزا — ناھىيىمىزنىڭ شىمالىدىكى يېشىللىق بىلەن قۇملۇق گىرەلىشىپ تۇرغان تۈزلەڭلىكتۇر.

بۇ يېزا غەرب ۋە جەنۇبتا پۇرچاقچى، شەرقتە تۇۋەت يېزىسى، ھەم 47 - تۇەننىڭ بىر قىسمى بىلەن، شەرقىي - شىمالدا يېڭىيەر يېزىسى بىلەن، شىمالدا تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ تۇرىدۇ.

ھەممە يەرلىرى ئوت - چۆپلۈك يايلاق بولغانلىقى، كىشىلىرى بۇرۇندىنلا قوينى جىق بېقىشقا ئادەتلەنگەنلىكى ئۈچۈن بۇ يۇرت قويچى دەپ ئاتالغانىكەن.

قويچى، ناھىيە قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ماكۇيا مىڭلىكىگە تەۋە بولۇپ، 1937 - يىلدىن كېيىن 3 - رايوننىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. 1944 - يىلدىن كېيىن ئاساسى قىسمى «مۇنبەت» يېزىسىغا، ئاز بىر قىسمى «ئىنشەنچ» يېزىسىغا قاراشلىق بولدى. 1948 - يىلدىن كېيىن «مۇنبەت» يېزىسى باشقۇردى.

1950 - يىلدىن كېيىن 10 - رايون بولۇپ، قازاق، كۆكيار، يېڭىمۆستەڭ، تۇتلۇق، تۆۋەن تۇتلۇق، باچۇقتىن ئىبارەت ئالتە يېزىنى باشقۇردى. 1956 - يىلدىن كېيىن 9 - رايون بولدى. 1958 - يىلى 8 - رايونغا قوشۇلۇپ «راكېتا» گۇڭشېسى بولدى. 1982 - يىلى «راكېتا» گۇڭشېسىدىن ئايرىلىپ «قويچى گۇڭشېسى» بولۇپ، 1984 - يىلدىن باشلاپ قويچى يېزىسى دەپ ئاتالدى.

بۇ يېزىنىڭ شىمالىدىكى چىراغدۆڭ، قوشماق، سەكسىز پارچە، چىلان، يېڭىگۆل قاتارلىق كەنتلەر 1960 - يىلىدىن كېيىنكى بوز يەر ئېچىش دولقۇنىدا بارلىققا كەلگەنلىكتىن تۇپراقنىڭ سۇ ۋە ئوغۇتنى ساقلاش ئىقتىدارى ناچىز بولسىمۇ، يىلدىن - يىلغا ياخشىلىنىپ، 1995 - يىلىغا كەلگەندە ئۇنۇملۇك، مول ھوسۇللۇق تۇپراققا — مول ھوسۇللۇق باغ - ئېتىزلارغا ئايلاندى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 105 مەمۇرىي مەھەللە، 24 مەمۇرىي كەنت، 4662 ئائىلە، 20 مىڭ 29 نوپۇس، 27 مىڭ 132 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 7 مىليون 922 مىڭ 213كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 0.23% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 450 مىڭ 447 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 7651 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە 44 مىڭ 119 كىلوگرامغا ھۇقىمدالدى. چارۋا 45 مىڭ 630 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 7.94% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 502 يۈەنگە تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 78 يۈەن ئازايدى.

قويچى يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ قويچى يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. باشقازاق
2. ئاياغقازاق
3. باخشى
4. لوخەن
5. كۆكيار
6. چاڭگۇ
7. كونائېرىق
8. يېڭىئېرىق
9. كۆلئېرىق
10. زەرگەر
11. شاخار
12. تۇتلۇق

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

13. چىراغدۆك
14. ھەلچاق
15. غەزەل
16. باچۇق
17. شاپىقى
18. زىۋا
19. دونئېرىق
20. قوشماق
21. ساداق
22. سەككىز پارچە
23. چىلان
24. يېڭىگۈل
25. تالىلىق مەيدان②
26. ئات فېرمىسى

چېگرىداش يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

پۇرچاقچى يېزىسىدىن: 27. باشئويكۆل، 28. ئورتتۇرائويكۆل، 29. ئاياغئويكۆل، 30. ئۇجمىلىك، 31. يېڭىگۈل، 32. باشجاي، 33. ئاياغجاي، 34. بۇدا شاخلىق، 35. ھويلا كۆل 36. دۆڭئاچما. 37. باشپۇرچاقچى.

تۇۋەت يېزىسىدىن: 38. تۇكار، 39. موغاللا، 40. سېرىقتوغراق.

قازاقلا

1996-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى بۇلۇتسىز ئاسمان سۈزۈك سۇدەك كۆپكۆك بولۇپ، قۇياش ئەينەكنىڭ سۇنۇقىدەك چاقنايتتى. ھاۋا تۆت گرادۇس ئىسسىپ يولدىكى مۇزلار ئېرىپ بۇرۇنقى ھەر قانداق يېڭى يىل كۈنلىرىدىن ئىللىق ۋە ئىسسىق بولدى. مەن مانا مۇشۇ بىر يىلنىڭ دەرۋازىسى ئېچىلغان كۈندە باشقازاق ۋە ئاياغقازاق كەنتلىرىنى ئارىلاپ 105 ياشلىق ئىگەمبەردى ھاجىم، 90 ياشلىق رىخىم ئاخۇن، 85 ياشلىق ئايۇپ ئاخۇن ۋە 75 ياشلىق رىجەپ داموللا ھاجىم، 68 ياشلىق بەكرى پازىللار بىلەن سۆھبەتلەشتىم. ئۇلارنىڭ بايانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى،

ـنىڭدىن تەخمىنەن 400 يىل ئىلگىرى ئون نەچچە كۆچـ
ـن چارۋىچى قازاقلار بۇ جايغا كېلىپ يەرلىك خەلقنىـڭ
زغىن كۆتـۈۋالغانلىـقى ، بۇ جاينىڭ چارۋا ـ ماللارنى
ـقىشقا قولايلىق بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ جايدا بىـر مەز-
ـل تۇرۇپ قالغانىكەن. بۇ جەريان‌دا قازاقلار يەرلىـك
ەلق بىلەن بىرلىشىپ هازىرقى ئاياغقازاق كەنت ئىش-
انـسىنىڭ ئۇدۇلىغا بىر كۆل كولىغانىكـەن. بـۇ كـۆل
197- يىلى تىندۇرۇۋېتىلىپ ئېتىزلىق بولغانغاقەدەر «قا-
اق كۆلى» دەپ ئاتالغانىكەن. قازاقلاردىن بىرسى بۇيەر-
ـك بىر ئايالنى نىكاھىغا ئېلىپ، قايتىدىغان چاغدا بىر-
ە ئېلىپ كەتكەنىكەن. 1930 - يىللىرى چاچلىرىغا تەگكە
اسقان، يۈز - چىرايى سوزۇنچاق بىر نەچچە قازاق ئـا-
يال كېلىپ نەسەب سۈرۈشتۈرۈپ بىر نەچچە كۈن تۇرغـانـ
ـن كېيىن قايتىپ كەتكەنىكەن. (كىم بىلەن نەسەبـداش
ـكەنلىكىنى بىلەلمىگەنىكەن.)

زامانلار ئۆتۈپ يۇرت كېڭەيگەنلىكتىن باشقۇرۇشقـا
ولايلىق بولۇشى ئۈچۈن 1984- يىلى قازاقلا دېگەن بۇبىر
ۇرت «باشقازاق» ۋە «ئـاياغـقازاق» دېگەن ئىككى مەمۇ-
ي كەنتكە ئايرىلدى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا باشـقازاق كەنتىدە ئـالتـە
ەھەللە، 235 ئائىلە، 933 نوپۇس، 1302 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قازاق مازار غوجام

باشقازاق ۋە ئاياغقازاق كەنتلىرىنىڭ تۇتاشقان يې-
ىدە «قازاق مازار غوجام» دەپ ئاتىلىدىغان بىر قەبرىسـ
انلىق بار. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا سۇلتانـى زەنـجـىرى

www.uyghurkitap.com

كاسانى ئەپچە ئون ئەسكەر ۋە خىزمەتچىلىرى بىلەن بۇيەرگە كەلگەندە، قانغا مىلەنگەن كىيىملەرنى بىر تۆگىگە ئارتىپ كېلىۋاتقان بىر قېرى بۇتپەرەسكە ئۇچراپتۇ. سۇلتان زەنجىرى كاسانى ئۇنىڭدىن:

— نېمانداق يالغۇز ماڭدىڭ، بىزگە ئۇچراپ قېلىشىڭدىن قورقمىدىڭمۇ؟ - دەپ سوراپتۇ. بۇتپەرەس قېرى:

— ھەمراھلىرىمنىڭ ھەممىسى تۈنۈگۈنكى جەڭدە ئۆلۈپ تۈگىدى، مەن ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى خوتۇن - بالىلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماڭغانىدىم. بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن، - دەپ يالۋۇرۇپتۇ. بىر خىزمەتچى سۇلتان زەنجىرى كاسانىغا:

— بۇ قېرى بۇتپەرەسنى ئۆلتۈرۋېتەيلى، - دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

— ياق، - دەپتۇ سۇلتانى زەنجىر كاسانى، - بىزگە قارشى تۇرالمايدىغان قېرى - ئاجىز دۈشمەنلىرىمىزنى ئۆلتۈرۋەتسەك، دىنىي ئىسلامىمىزغا مۇخالىپلىق قىلغان بولۇرمىز. ئۇنى قويۇۋېتىڭلار، بالا - چاقىلىرى بىلەن دىدارلىشىۋالسۇن.

سۇلتانى زەنجىرى كاسانىنىڭ رەھىم - شەپقىتىدىن تىرىك قالغان بۇ قېرى بۇتپەرەس ئەسلى ۋەزىپىسىگە سادىق بولۇپ، بۇتپەرەس قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ، سۇلتانى زەنجىرى كاسانىنى ھەم ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ئۇخلاۋاتقان يېرىدىلا چېپىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. بۇلار دەپنە قىلىنغان مازارلىققا كېيىن يەرلىك كىشىلەرمۇ دەپنە قىلىنغانلىقتىن قازاق مازار غوجام دەپ ئاتىلىپتۇ. ھازىر بۇ مازارنىڭ كۆلىمى 40 مودىن ئارتۇق بولۇپ، قەدىمكى مەقبەرىلەر قېلىن قومۇش - توغراقلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرماقتا.

غۇجا ئايەتقى

رىجەپ داموللاھاجىم ھازىرقى 20 ئا-

ئىلىلىك غوجا ئايىمىقىدىكى ئابروپلۇق دىنىي زاتتۇر. ئۇنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئامانگاندىن كەلگەن تۆمۈر غو-جا دېگەن كىشى (تەخمىنەن 350 يىل ئىلگىرى) بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ، ئالدى بىلەن بىر كۆل كولىتىپتۇ. بۇ كۆل قەدىمكى زاماندا قارىقاش دەرياسىنىڭ بىر تارماق ئې-قىنى ئاققان چوڭقۇرلۇققا كولانغانلىقتىن بىر قېتىم سۇ قاچىلانسا كېلەر يىلى كەلكۈن مەزگىلىگىچە سۇيى سې-سىپ تۈگىمەيدىكەن. بۇ كۆل يېقىنقى يىللارغىچە بۇ كەنت-تىكى خەلقنىڭ سۇ ئىچىش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەل-گەنىدى. 1990 - يىللىرى دۇقمۇش - دۇقمۇشلاردا زامان-ىۋى قۇدۇق كولانغانلىقتىن بۇ كۆلگە سۇ سېلىنمايدىغان بولدى. تۆمۈرغوجىنىڭ نەۋرىسى ئىمىن ھاجىم بۇمەھەل-لىدە مەدرىس سېلىپ تالىپ يېتىشتۈرۈپ شۆھرەت قازان-غانىكەن. بۇ كىشى ئۆلگەندە يۇرت خەلقى كاتتا مەقبەرە ياساپ دەپنە قىلغانىكەن. بۇ مەقبەرىلەر ھازىرمۇ ئېتىز-لىقلار ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇرماقتا.

دوك ئايىمىقى

65 ياشلىق مەمتىمىن قاسىمنىڭ بو-ۋىسىنىڭ چوڭ بوۋىسى قۇۋانكام ئېرىقىنىڭ ئاخىرىدا ئول-تۇراقلاشقانلىقتىن باغ - ئېتىزلىرىنى سۇغىرىشتا ناھا-يىتى قىينىلىدىكەن. شۇڭا ئۇ قولىغا دوك① ئېلىپ «كىم سۇيۇمىنى باغلىۋالسا دوك بىلەن ئۇرىمەن»دېگەن ئەلپاز-دا سۇ ياقىلايدىكەن. ئېرىق بويىدىكى كىشىلەر قۇۋان-كامنى كۆرسە «ئەنە قاراڭلا، دوك كەلدى» دەپ كولۇشىدى-كەن. شۇنىڭ بىلەن قۇۋانكامغا «دوك» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپ-تۇ. ھازىر دوك لەقەملىك ئائىلە بار.

تاۋۇز لەقەملىكلەر

85 ياشلىق ئايىپ ئاخۇن تاۋۇز -

① دوك — بىر ئۇچى مۇشتەك ياسالغان يېرىم مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى چوماق.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

نىڭ چوڭ ئانىسى جىننەتتە غوجىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ
سۆزلەپ بېرىشىچە، يەرلىك كىشىلەردىن بىرى قازاقلارنىڭ
باشلىقىغا قېيىن ئاتا بولغانلىق بەدىلىگە نۇرغۇن چار-
ۋا-مالغا ئىگە بولۇپ بېيىپ، ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ
كەلگەنىكەن. بۇ كىشىنىڭ ئىنىسى ئۇنىڭ بىر قازاقنى
كۆيئوغۇل قىلغىنىغا نارازى بولۇپ بىر تۇغقانلىقتىن
ۋاز كېچىپ يۇرتىنىڭ ئايغىغا كۆچۈپ كېتىپتۇ. ئېرىق-
نىڭ سۈيى بۇ جايغا يېتىشمىگەنلىكتىن قۇدۇق كولاپ ئا-
ئىلىسىنىڭ سۇ ئېھتىياجىنى تەمىنلىگەندىن تاشقىرى قۇدۇق
سۈيى بىلەن تاۋۇز تېرىپتۇ. بۇ تاۋۇزلار تاتلىق بولغاچ-
قا، يۇرت- مەھەللىدە شۆھرەت قازىنىپتۇ ۋە بۇ كىشىگە
تاۋۇز دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. بۇ كىشىنىڭ ئەۋلادلىرى-
دىن تۇرسۇن مۇھەممەت داموللام دېگەن كىشى تەخمىنەن
120 يىل ئىلگىرى ئەسلىدىكى مەھەللىسىدىن بىر ئېگىز-
لىكنىڭ باغرىغا كۆچۈپ بېرىپ، قۇدۇق سۈيى بىلەن تېرىش
ھەم يانتاققا ئۇلاش ئارقىلىق بىر نەچچە مو يەردە تا-
ۋۇز ئۆستۈرگەنلىكتىن بۇ ئېگىزلىك «تاۋۇز دۆڭ» دەپ ئا-
تىلىپتۇ. ھازىر تاۋۇز لەقەملىكلەر 30 ئائىلىدىن ئاشتى.

باخشى

بۇ كەنتتە ئولتۇرۇشلۇق 93 ياشلىق روزىباقى ئا-
خۇنىنىڭ بايانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى، ئەسلىدە بۇ جايلار
قويۇق قومۇشلار ئۆسكەن زەيكەش زېمىن بولۇپ ياۋايى
توشقانلار كۆپ ئىكەن، باخشىلار (قارچىغا بىلەن توشقان
ئوۋلايدىغان كىشىلەر) بۇ جايدىن ئۈزۈلمەيدىكەن. باخ-
شىلارنىڭ بۇ جايدىن توشقان ئوۋلىشى 1900 - يىللىرى-
غىچە داۋاملاشقانىكەن. بۇ جاي يېقىن - يىراق يۇرتلار-

ن كىشىلەر كۆچۈپ كېلىپ، مەھەللە بەنا بولغاندىن كېـ
ـەمۇ باخشىلار دەپ ئاتىلىپ بارا ـ بارا «بـاخشى» غا
ۆزگىرىپ قالدى. بۇ يەردە باخشى لەقەملىك بىردىۇ ئائىـ
ە يوقلۇقىدىن، باخشى دېگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ مۇشۇ زېـ
ـنغا قارىتىلغانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.
بۇ كەنتتە 1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە،
13 ئائىلە، 657 نوپۇس، 1009 مو تېرىلغۇ يەر بار.

لوخەن

بۇ جاينىڭ ئېتىزلىقلىرى ئېگىز، ئۆستەڭنىڭ باش
تەرىپى پەس بولۇپ، بۇ مەھەللىلىك كىشىلەر توپا يۆتـ
كەپ ئۆستەڭنىڭ ئورنىنى كۆتۈرۈپ سۇغىرىشنى راۋانلاشـ
تۇرغان ھەم بۇ ئۆستەڭنى «كۆتەمە ئۆستەڭ» دەپ ئاتىـ
غانىكەن. كېيىنچە «ئۆستەڭ» سۆزى چۈشۈپ قېلىپ كۆتەمە
دەپ ئاتىلىپتۇ. «كۆتەمە» دېگەن ئاتالغۇ بارا ـ بارا بۇ
ئۆستەڭدىن سۇ ئىچىدىغان مەھەللەرنىڭ نامىغا
ئايلىنىپتۇ.
1930 ـ يىللىرى كۆتەمىلىك بىر نەچچە دېھقان باج
تاپشۇرۇش ئۈچۈن خوتەنگە بېرىپتۇ. بۇلارنىڭ ئارىسىـ
دىن بارات ئاخۇن تاپشۇرغان بۇغداي ئۇنىڭ ۋەزىپىسىـ
دىن ئارتۇق چىقىپتۇ. بارات ئاخۇن بۇغداينىڭ ئارتۇق
ـسىمىنى قايتۇرۇپ ئالغىلى ئۇنىماي باج ۋەزىپىسىنى
ـاشۇرۇپ ئورۇنداپتۇ. باج تاپشۇرۇۋالغۇچى خەنزۇ ئەـ
ـەلدار ئۇنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ:
— لوخەن ياخشى، ـ دەپ ماختاپتۇ. شۇ چاغدىن باـ
ـاپ بارات ئاخۇنغا لوخەن دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. بۇ
ـەقەم ئۇنىڭ ئەۋلاد، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغىچە ئومۇملاشـ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قانلىقتىن كۆتەمە دېگەن نام ئەمەلدىن قېلىپ لوشەن دېگەن سۆز بۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

(76 ياشلىق ئابدىراخمان ئاخۇن سۆزلەپ بەرگەن. ئىمىرجان راخمان يازغان.)

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 190 ئائىلە، 736 نوپۇس، 949 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆكيار

98 ياشلىق خاسىيەتخان موماينىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئۆستەڭگە پاتمىغان كەلكۈن سۈيى بۇ جايلاردىن ئېقىپ كەڭ ۋە ئېگىز - پەس يارلىق ھاسىل قىلغانىكەن. بۇ يەرلەر دۇجمە قاتارلىق دەرەخلەر ۋە قويۇق ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغانلىقتىن كىشىلەر بۇ جاينى كۆكيار دەپ ئاتىغانىكەن.

تەخمىنەن 1700 - يىللىرىدىن باشلاپ بۇ جايدا كىشىلەر ماكانلىشىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا باشلاپتۇ. «كۆكيار» نىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ساقلاپ قالغان 20 مودىن ئارتۇق ئېگىز - پەس يەرلەر 1983 - يىلى تۈزلىنىپ مېۋىلىك كۆچەتلەر تىكىلدى ۋە زىرائەت تېرىلدى. ھازىر بۇ يەرگە قويچى يېزىلىق يېزا - بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش ئىشخانىسى ئىگىدارلىق قىلماقتا.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا يەتتە مەھەللە، 256 ئائىلە، 1104 نوپۇس، 1571 مو تېرىلغۇ يەر بار.

چاڭگا لەقەملىكلەر

بۇ يەرلەر دۇجمە، جىگدە قاتارلىق دەرەخلەر ۋە قويۇق ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغانلىقتىن ھەر خىل قۇشلار شاخلار ھەم ئوت - چۆپلەر ئارى-

غا چاڭگا تىزىپ ئۇۋا ياسىغانىكەن. بۇ جايغا دەسلەپتە
چۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر ئەسلى يۇرتىدىكى
شنىلىرىغا:
— قەيەرگە قارىساق چاڭگا كۆرۈندى، — دەپتۇ. قوش-
لىرى بۇلارنى چاڭگىلار، دەپ چاقىرىپتۇ. بۇ لەقەم
لارنىڭ ئەۋلادلىرىغىچە داۋاملاشماقتا. كۆكيار كەنتىدە
ڭگا لەقەملىك كىشىلەردىن هازىر ئالتە ئائىلە بار.

چاڭگا

كۆكيار كەنتىدىكى چاڭگا لەقەملىكلەرنىڭ ئەۋلادى
8 ياشلىق ئىسمايىل هاجىمنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، دادى-
سى توختىمەت ئاخۇن 1890 - يىللىرى بۇ يەرگە كېلىپ
ارۋا باققاندىن كېيىن ئۇنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىر نەچ-
چە ئائىلىلىك كىشى بۇ جايغا كۆچۈپ كىرىپ تىرىكچىلىك
ىپتۇ. چاڭگا لەقەملىكلەر ئولتۇراقلاشقان مەھەللە چاڭگا
دەپ ئاتىلىپتۇ.
بۇ كەنتتە هازىر يەتتە مەھەللە، 256 ئائىلە، 1273
نوپۇس، 1395 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كونائېرىق ۋە يېڭىئېرىق كەنتلىرى توغرىسىدا

ئىلگىرى بۇ جايلار ئۆلۈك ئايمىقى ۋە بوغاز ئايمىقى
دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئىككى مەھەللە بىر ئېرىقتىن سۇ ئى-
چەتتى. نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى ۋە تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ كې-
گېيىشىگە ئەگىشىپ بىر ئېرىقنىڭ سۈيى يېتىشمەيدىغان
بولۇپ قالغانلىقتىن، 1900 - يىللىرى ئۆلۈك ئايمىقى تە-
ۋەلىكىدىكىلەر ماكۇي ئۆستەڭدىن مۇستەقىل ئېرىق چاپ-
تى. بۇ ئېرىقنىڭ ئەتراپى يېڭىئېرىق، ئەسلىدىكى ئېرىق-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېتى www.uyghurkitap.com

نىڭ ئەتراپى كونا ئېرىق دەپ ئاتالدى، 1960 - يىلدىن كېيىن بۇ ئىككى ئېرىقنىڭ ئورنى يۆتكەلگەن بولسىمۇ، نامى بۇرۇنقىدەك ساقلىنىپ قالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا كونا ئېرىق كەنتىدە ئالتە مەھەللە، 242 ئائىلە، 1073 نوپۇس، 1567 مو تېرىلغۇ يەر بار. يېڭىئېرىق كەنتىدە ئالتە مەھەللە، 197 ئائىلە، 836 نوپۇس، 1253 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كونا ئېرىق كەنتىدىكى ئۆلۈك لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 200 يىل ئىلگىرى ئىگەمبەردىكام ئىسىملىك بىر كىشى ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇشتىن قورقۇپ ئۆلگەن قىياپەتتە يېتىۋاپتۇ. ئەسكەرلىككە ئادەم تاللاشقا كەلگەنلەر ئىشەنمەي سىناپ بېقىش ئۈچۈن ئۇنىڭ قۇلىقىنى ئۈستۈرا بىلەن كېسىپتۇ. كېسىلگەن جايدىن قان ئېتىلىپ چىققىنىغا قاراپ ئۇنىڭ تىرىكلىكىنى جەزملەشتۈرگەن ئەسكەرلىككە ئادەم ئىزدىگۈچىلەر ئۇنىڭ چىداپ جىم ياتقانلىقىدىن تەسىرلىنىپ ئۇنى ئەسكەرلىككە زورلىماپتۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۇ كىشىگە «ئۆلۈك» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. ھازىر ئۆلۈك لەقەملىكلەر 60 ئائىلىدىن ئاشىدۇ. 63 ياشلىق باراتنىياز ئاخۇن ئىگەمبەردىكامنىڭ ئالتىنچى ئەۋلادىدۇر.

گۇما مەھەللىسى

1940 - يىللىرى گۇما ناھىيىسىدىن ئىككى ئائىلىلىك كىشى كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىنى كىشىلەر «گۇما مەھەللىسى» دەپ ئاتىدى، بۇ مەھەللە ھازىر مۇشۇ نام بىلەن ئاتالماقتا.

يېڭىئېرىق كەنتىدىكى بوغاز لەقەملىكلەر

موللا ئەخمەت ئىسىملىك كىشى سودىگەرلىك قىلىپ كۆچادىن قايتىپ كېلىشىدە يۇرتىغا ئازقالغاندا ئايالى تۇغۇپتۇ.

موللا ئەخمەت بۇ بالىنى تۇۋرىغا① سېلىپ دولىسىغا ئېسىپ مەھەللىسىگە كەلگەندە تۇغقانلىرى:

— موللا ئەخمەت، تۇۋرىدىكى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ. موللا ئەخمەت كەپ ئويناپتۇ:

— بوغاز②، — دەپتۇ — دە، بالىنى ئېلىپ تۇغقانلىرىغا كۆرسىتىپتۇ. بۇ بالىغا ساتتار غوجا دەپ ئىسىم قويۇلغاندىن كېيىنمۇ بوغاز دېگەن لەقەم ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈر ھەمراھ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ بالىلىرىغا مىراس قاپتۇ. ھازىر بوغاز لەقەملىكلەر 100 ئائىلىگە يەتتى. ساتتار غوجىنىڭ چەۋرىسى تۇختاخۇن بۇ يىل 80 ياشقا كىردى.

كۆلئېرىق

52 ياشلىق ماخمۇت قارى قاتارلىقلارنىڭ ئېيتىشىچە، توپلۇق، شاخار، ھەلچاق، غەزەل، زەرگەر، چىراغدۆك، كۆلئېرىق كەنتلىرىدىكى كىشىلەر ئۆلسە دەپنە قىلىنىدىغان 180 مو كۆلەمدىكى چوڭ زاراتگاھلىقنىڭ خانىقاسى يېنىدا ئىلگىرى چوڭ بىر كۆل بار ئىكەن. كۆلنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دېھقانلار بۇ كۆلدىن ئېرىق ئورنىدا پايدىلىنىپ زىرائەتلىرىنى سۇغارغانلىقتىن بۇ كۆلنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەر 1984 - يىلى بىر كەنت قىلىپ تەسىس قىلىنىپ كۆلئېرىق دەپ ئاتالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 207 ئائىلە، 766 نوپۇس، 1419 مو تېرىلغۇ يەر بار.

---

① تۇۋرا — سەپەر ئۈستىدە يەم - بوغۇز قاچىلاپ ئات - ئېشەكلەرنىڭ تۇمشۇقىغا ئېسىپ قويۇلىدىغان خالتا.

② بوغۇز

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

زەرگەر

بۇرۇن بۇ جاي شېھىتلىق دەپ ئاتىلاتتى. (بۇددا قوشۇنلىرى بىلەن بولغان جەڭدە قازا تاپقان - شېھىت بولغان ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ توغ - ئەلەملىرىنىڭ قەبرىسى ھازىرمۇ بار.)

58 ياشلىق ئابدۇرشىت ئاخۇننىڭ ئېيتىشىچە، 1930 - يىللىرى تۇرسۇنبەگ ۋە ئۇنىڭ جەمەتى ئالتۇن زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى ياساپ سېتىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن بۇلار زەرگەر ئايىمقى دەپ ئاتىلىپتۇ.

1984 - يىلى كەنتلەرنىڭ نامى مۇقىمدالغاندا، كىشىلەرگە قايغۇ - مۇسىبەت ھېس قىلدۇرىدىغان «شېھىتلىق» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا بۇ جايدا كۆپرەك سالماقنى ئىگىلىگەن زەرگەر ئايىمقىنىڭ نامى كەنت ئىسمى قىلىپ بېكىتىلدى.

1996 - يىل ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 180 ئائىلە، 565 نوپۇس، 951 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شاخار

بۇ مەھەللىگە سۇ كېلىدىغان ئېرىقنىڭ بېشىدا بەش توپ قېرى تېرەك بولغانلىقتىن بۇ جاي ئىلگىرى بەشتېرەك دەپ ئاتىلاتتى. 55 ياشلىق جاپپار ئاخۇننىڭ ئېيتىشىچە، بۇ يەرلىك كىشىلەر بۇرۇن جاڭگالدىن توغراق ئوتۇنى توشۇپ يېقىلغۇ قىلىدىكەن. ئۇلار ئوچاقنىڭ تېگىدە قالغان قېتىشمىنى (شاخارنى) سوپۇن ئورنىدا ئىشلەتكەنلىكى سىرتىدا، جاڭگالدا توغراق كۆيدۈرۈپ شاخار چىقىرىپ بۇ شاخارلارنى بازاردا سېتىپتۇ. قوشنا مەھەللىدىكىلەر بۇلارنى شاخارلار دەپ ئاتىغانلىقتىن «بەشتېرەك»

…بكەن ئاتالغۇ بارا - بارا ئۇنتۇلۇپ كېتىپتۇ.
بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە،
16 ئائىلە، 705 نوپۇس، 827 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توپلۇق (تۇتلۇق)

1995 - يىلى 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى نو لەقەملىك
…نجەپ ئاخۇن (75 ياش)، قەمبەر لەقەملىك بەردى ئاخۇن
(60 ياش)، پىشتى لەقەملىك تۆرەم ئاخۇن (62ياش) ۋەپىن-
…مىگە چىققان كەنت پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ سېكرېتارى
…ابدۇللا ماخسۇت بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدۈم.
بۇنىڭدىن 1020 يىل ئىلگىرى كاسانلىق سۇلتانى
…ەيدەر، ئۇنىڭ بىر نەچچە ئەسكىرى، ئاش - تاماق تەي-
…ارلايدىغان يەتتە نەپەر قىز خىزمەتچىسى بۇددا ئەس-
…كەرلىرى تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ (ئەسىرگە چۈشۈپ) قېلىپ
…شېھىت بوپتۇ. بۇ جاي قۇملۇق بولغاچقا جەسەتلەر قېلىن
…تاختايدىن ياسالغان تاۋۇتلارغا سېلىنىپ دەپنە قىلىنىپ-
…تۇ. ئىسلام قوشۇنلىرىدىن بىر قىسمى بۇددا ئەسكەرلىرى-
…نىڭ مۇھاسىرىسىنى يېرىپ چىقىپ ئىمامى ئەسكەرنىڭ
…كەينىدىن يېتىپ بېرىپتۇ. ئىمامى ئەسكەر ئۇلاردىن:
— سۇلتانى ھەيدەر نەدە قالدى؟- دەپ سوراپتۇ. ئۇلار:
— تا بۇتلۇقتا قالدى،- دەپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ
…جاي «تا بۇتلۇق» دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ ئاتالغۇ بىر نەچچە
…ئەسىر داۋامىدا «توبۇتلۇق» قا ئۆزگىرىپ، كېيىن «توپ-
…لۇق»قا قىسقىرىپتۇ. يەنە باشقا گەپلەرگە قارىغاندا، بۇددا
…ئەسكەرلىرىگە تۇتۇلۇپ قېلىپ شېھىت بولغانلار دەپنە قى-
…لىنغان بۇ مازار دەسلەپتە «تۇتۇلۇغلۇق» دەپ ئاتىلىپ،
…كېيىنچە «تۇتلۇق»قا قىسقىراپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

1950 - يىللاردىن ئىلگىرى ھازىرقى كولئېرىق، توپلۇق، زەرگەر، شاخار، ھەلچاق، غەزەلكەنتلىرى بىر يۇرت بولۇپ توپلۇق (تۇتلۇق) ئاتىلاتتى. بۇ يۇرتنىڭ نامى ئەزەلدىن مازارنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا تۆت مەھەللە، 154 ئائىلە، 763 نوپۇس، 792 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توپلۇق مازار

بۇ مازارنىڭ نامى ئەزەلدىن يىراق - يېقىن يۇرتلارغا تارقالغان بولۇپ، تاۋاپ قىلغىلى مىڭلاپ كىشىلەر توپلىناتتى. (ھازىرمۇ قۇربان ھېيت نامىزىغا كېلىدىغانلار تۆت - بەش مىڭغا يېتىدۇ.)

1930 - يىلى بۇ مازاردىكى توغ - ئەلەملەرگە ئوت كەتكەندىن كېيىن جامالبەگ دېگەن كىشى ئۆزى مەبلەغ چىقىرىپ مازارغا سالاسۇن ياساتقانىكەن. مازارنىڭ قەدىمكى خانىقاسى 1960 - يىلى چېقىپ تاشلىنىپ، مازارنىڭ بىر قىسمى تۈزلەپ ئېتىزلىققا ئايلاندۇرۇلدى. 1995 - يىلى كۆلئېرىق، توپلۇق، غەزەل، ھەلچاق، شاخار، زەرگەر كەنتلىرىدىكى تۇرمۇشى بىر قەدەر ياخشىلانغان كىشىلەر 240 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئىئانە قىلغانلىقتىن 6.5 مو كۆلەمدىكى يېڭى خانىقا سېلىندى. (يۇقىرىدىكى كەنتلەردىكى كىشىلەر قازا قىلسا بۇ مازارغا دەپنە قىلىنىدۇ.) مازارنىڭ ھازىرقى كۆلىمى 190 مو كېلىدۇ.

پىشتى لەقەملىكلەر

تۆرەم ئاخۇننىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغاندا، ئۇنىڭ بوۋىسىنىڭ دادىسى — موللا غېجىكاھـ

يىلنىڭ ئەسلىدىكى لەقىمى كالدا بولۇپ ساراخەتمىلەردە①
جامائەتكە ئاش ئۇسسۇپ بەرگەن كىشى ئىكەن. سارا-
خەتمىگە ۋاقتىدىن ئىلگىرى كېلىپ قالغان كىشىلەر:

— موللا غوجىكا، ئاش پىشتىمۇ؟ - دەپ سورايدىكەن.
قازان قاينىمىغان بولسىمۇ موللاغوجىكام:

— پىشتى ئۇكىلىرىم، پىشتى، قاچاڭلارنى تەييار-
لاڭلار، - دەيدىكەن. بۇ سوئال - جاۋابلار ھەر قېتىملىق
ساراخەتمىدە تەكرارلىنىۋېرىپ موللا غوجىكامغا «پىشتى»
دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ 11 ئوغلى بار ئىكەن.
ھازىر كۆلئېرىق، تۇتلۇق، چىلان، چىراغدۆڭ قاتارلىق
كەنتلەردە «پىشتى» لەقەملىكلەر 100 ئائىلىدىن ئاشتى.
موللا غوجىكامنىڭ نەۋرىلىرىدىن روزىمۇھەممەت ئاخۇن
1952 - يىلى پومېشچىك تەركىبىگە ئايرىلىپ نۇرغۇن مال-
دۇنيالىرىنى تەشكىل كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا
دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بەردى، بۇ كىشى 1960 - يىلى
كېسەل بىلەن جان ئۈزدى. ئۇنىڭ بالىلىرى كېيىن
بىر - بىرلەپ غۇلجىغا چىقىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ سانى
(پىشتى لەقەملىكلەر) 48 گە يەتتى.

تۇتلۇق كەنتىدىكى «پىشتى» لەقەملىكلەر ئولتۇ-

---

① يۇرتتا كېسەل، ئۆلۈم - مۇسىبەت كۆپەيگەن، قۇرغاقچىلىقتىن زىرا-
ئەتلەر قۇرۇشقا باشلىغان ۋە باشقا ئاپەتلىك مەزگىللەردە دۇئا - تىلا-
ۋەت قىلىپ ئاللادىن رەھىم - شەپقەت تىلەش، نورۇز، قۇربان ھېيت قا-
تارلىق ئايەم كۈنلىرىدە يېتىم، مۇساپىر، مىسكىن - ئاجىز كىشىلەرنى ھېي-
لىتىش ئۈچۈن يۇرت كاتتىلىرى خانىقادا قوي - كالىلارنى سويۇپ، چوڭ
داشقازانلاردا پولو، شوۋىگۈرۈچ (شويلا)، شىلان (گۈرۈچ قوشۇلغان ئوماچ)
لارنى پىشۇراتتى. بۇنداق دىنىي مۇراسىملار ساراخەتمە دېيىلەتتى.

…راقلاشقان جاي 70—80 يىل بۇرۇن «كېپىنەكچى» دېيىلەتتى. بۇ جاينىڭ ئايىغى قويۇق توغراقلىق بولۇپ كېپىنەكلەر كۆپ ئۇچرايتتى. بۇ جايدىكى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر قۇش، مىلتىق ۋە قىسماقلار بىلەن كېپىنەك ئوۋلايتتى. 1915- يىلى هازىرقى غەزەل كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق ناۋرۇز ئاخۇن كېپىنەك ئاتىمەن دەپ مىلتىقىنىڭ پىستىڭىنى كۆتەككە تەڭكۈزۈپ قويغانلىقتىن ئوق ئۆزىگە تېگىپ كېتىپ قازا قىلغانىكەن. كېپىنەكلەر ئوتلاپ يۈرۈپ مەھەللىگە كېلىپ قېلىپ، كىشىلەر تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنغان ئىشلارمۇ كۆپ تەكرارلانغانىكەن.

قەمبەر لەقەملىكلەر

تەخمىنەن 150 يىل ئىلگىرى خوتەن ناھىيىسىنىڭ هازىرقى باغچى بازىرىغا قاراشلىق بۇۋى قەمبەر دېگەن يېرىدىن موللا تۇردى ئاتلىق كىشى بۇ جايغا كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلىشىپتۇ. ئۇنىڭ ئەسلى يۇرتىنىڭ نامى لەقەم بولۇپ قاپتۇ، هازىر قەمبەر لەقەملىك ئائىلە سەككىزگە يەتتى. بەردى ئاخۇن موللا تۇردىنىڭ چەۋرىسىدۇر.

نو لەقەملىكلەر

رەجەپ ئاخۇنىنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، بوۋىسىنىڭ دادىسى ئابدىرېھىمكامنىڭ ئەسلىدىكى لەقىمى ناغرا بولۇپ، يۈز بېشى (يۈز ئائىلىنىڭ باشلىقى) ئىكەن. بىر كۈنى بەگ ئالۋاڭ - سېلىقنى سۈرۈشتۈرۈپ كەلگەندە يۈز بېشى «تېخى پۇقرالاردىن يىغمىدىم» دەپتۇ. بەگ پۇقرالاردىن سۈرۈشتۈرگەنىكەن، يۈز بېشىنىڭ ئالۋاڭ - سېلىقنى يىغىپ بولغانلىقى ئىسپاتلىنىپتۇ. بەگ دوغىلىرىغا بۇيرۇق قىلىپ يۈز بېشىنى دۈم ياتقۇزۇپ ئومۇرتقىسىنى بويلىتىپ بالداق بىلەن ئۇرغۇزۇپتۇ. بالداق هەر قېتىم ئۇرۇلغاندا ئابدىرېھىمكام ئۈنلۈك ئوسۇ-

پتۇ. بالداق ئۇنىنچى قېتىم ئۇرۇلغاندا تودىن سۇ چۈش-
ندەك ئىشتانغا شارقىرىتىپ چىقىرىۋېتىپتۇ. شۇ چاغدىن
شلاپ ئۇنىڭ لەقىمى «تو» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.
زىر تو لەقەملىكلەر 15 ئائىلىگە يەتتى.

پاچاق لەقەملىكلەر

40 ياشلىق روزىباقى ئاخۇننىڭ ئېي-
شىچە، بوۋىسى خوشۇتكام بويى ناھايىتى ئېگىز
ادەم بولۇپ، قوللىرىنى سوزۇپلا دەرەخ كامارلىرىدىن
ۇشقاچ بالىلىرىنى ئېلىپ كىچىك بالىلارغا بېرىدىكەن.
ۇ كىشى قازا قىلغاندا جىنازىغا پاتماي يېگىدىن ئۇزۇن
ىنازا ياسىتىلغانىكەن. پاچاق دېگەن لەقەم ئۇنىڭ پا-
چاقلىرىنىڭ ئۇزۇنلىقىدىن كېلىپ چىققانىكەن. ھازىر پا-
چاق لەقەملىكلەر 15 ئائىلىگە يەتتى.

چىراغدۆك

1960 - يىلىدىن باشلاپ ھەلچاق، باچۇق، تۇتلۇق
كەنتلىرى تۇتلۇقنىڭ ئايىغىدىكى جاڭگاللىقتا يەر ئېچىپ
تېرىقچىلىق قىلدى.

1986 - يىلى بۇ جاي ئايرىم كەنت بولۇپ تەسىس
ىلىندى. بۇ جاينىڭ ئەسلى قىياپىتىگە گۇۋاھلىق قىلىپ
تۇرۇشى ئۈچۈن كەنتنىڭ ئىچىدىكى چىراغ شەكىللىك قۇم-
لۇق دۆڭ تۈزلىۋېتىلمەي ئۆز پېتى ساقلاپ قويۇلدى. بۇ
بەلگە كۆزدە تۇتۇلۇپ كەنتكە «چىراغدۆك» دەپ ئىسىم
قويۇلدى.

(ئابدۇللا جۇمە سۆزلەپ بەردى)

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە،
67 ئائىلە، 299 نوپۇس، 717 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھەلچاق

1995 - يىلى 12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بۇ كەنتتە ئول-تۇرۇشلۇق تۆك لەقەملىك مەھەممەت ئاخۇن (86 ياش)، رىجەپ ئاخۇن (77 ياش) قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ سۆز-لەپ بېرىشىچە، 500 يىلدىن كۆپرەك بۇرۇن بۇ جايدا دە-لەپتە ئولتۇراقلاشقان تۇغقانچىلىق ياكى يۇرتداشلىق مۇ-ناسىۋىتى يوق، تېگى يات كىشىلەر بىر - بىرىنى يەكلەپ چېقىشىپ تۇرغانلىقتىن قوشنا يۇرتتىكى كىشىلەر ئۇلارنى ئەيىبلەپ «ھەرەچاقلار» دەپ لەقەم قويغانىكەن. «ھەرە چاقلار» دېگەن بۇ ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن«ھەل-چاق» غا ئۆزگىرىپ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭ-دىن 200 يىل ئىلگىرى ئاستىن ھەلچاق بىلەن ئۈستۈن ھەلچاقنىڭ ئايرىم - ئايرىم ئېرىقى بولۇپ، ماكوي ئۆس-تەڭگە قويۇلغان قوغاچلارنىڭ ئىچىدە بىر ئادەم تىك ما-ڭالايدىكەن. بىر نەچچە ئادەم قىرغاقتا تۇرۇپ، قوغاچنى ئاچماقچى بولغان كىشىنىڭ بېلىگە چىگىلگەن ئارغامچىنى تارتىپ تۇرمىسا، قوغاچ ئۇ كىشىنى يۇتۇپ كېتىش خەۋپى بار ئىكەن. سۇ قىس بولغاچقا، سولاقچىلار بېلىگە تىۋە-زۇن، قونجىغا پىچاق قىستۇرۇپ ئېرىق ياقىلايدىكەن، سۇ-غىرىش ئۈستىدە تۇغقانچىلىقنىڭ ۋە قوشنىدارچىلىقنىڭ يۈز - خاتىرىسى بولمىغانىكەن. سۇ تالىشىپ سوقۇشۇپ - ئاداۋەتلىشىپ قالغان، ھەتتا كەتمەن بىلەن ئۇرۇشۇپ بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ۋەقەلەرمۇ بولغانىكەن.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە، 176 ئائىلە، 783 نوپۇس، 683 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تۆك لەقەملىكلەر

86 ياشلىق مەھەممەت ئاخۇننىڭ دا-دىسىنىڭ بوۋىسىنىڭ بوۋىسى — ئەخلىتىكام ئىسىملىك

ـشىنىڭ قاشلىرى قويۇق ھەم ئۇزۇن بولۇپ پېشانە ھەم
زلىرىنى قاپلاپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭغا تۇك دەپ لەقەم سى-
ـپ قالغانىكەن. بۇ لەقەم ئۇنىڭ ئون ئۇغلىغا مىراس
پتۇ. ھازىر تۇك لەقەملىكلەر 60 ئائىلىدىن ئېشىپ كەتتى.

غەزەل

ھازىر ھايات ياشاۋاتقان بەرداخۇن دېگەن كىشىنىڭ
ادىسىنىڭ بوۋىسىدىن باشلاپ داپەندى (داپ چېلىپ ناخ-
ـا ئېيتقۇچى) بولغانلىقتىن، ئۇلار ئولتۇراقلاشقان جاي
غەزەل مەھەللە» دەپ ئاتالغانىكەن.

نوپۇسىنىڭ كۆپىيىشىگە، باغ - ئېتىزلارنىڭ كېڭىيى-
ـشىگە ئەگىشىپ ھەلچاق كەنتىنىڭ دائىرىسى چوڭىيىپ
كەتكەنلىكتىن باشقۇرۇشقا ئەپسىز بولۇپ قالدى. 1992 -
يىلى باداك، قويۇن، بەز، غەزەل مەھەللىلىرىنى ھەلچاق
كەنتىدىن ئايرىپ چىقىپ، يېزىلىق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇل-
تىيى ھەيئەت رىياسەتچىنىڭ مۇدىرى ئابدۇللا جۇمەنىڭ
تەكلىپى بويىچە يېقىملىق ئاڭلىنىشى ئۈچۈن بۇ كەنت-
نىڭ نامى «غەزەل» دەپ مۇقىملاندى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە،
160 ئائىلە، 705 نوپۇس، 759 مو تېرىلغۇ يەر بار.

باچۇق

پېنسىيىگە چىققان كەنت كادىرلىرىدىن 67 ياشلىق
بەكرى نىياز، 70 ياشلىق ياسىن سوپۇرگە، 72 ياشلىق
جۇمە يۇسۇپلەرنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، تەخمىنەن 400
يىل ئىلگىرى بۇ جايغا ئادەملەر كېلىپ مال بېقىشقا،
كېيىنچە تېرىقچىلىق قىلىشقا باشلاپتۇ. 1650 - يىللىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورپېتى
www.uyghurkitap.com

ماكانلاشقانلار 22 گە يەتكەنلىكتىن، بۇ جاي «يىگىرمە ئىككى ئۆي» دەپ ئاتىلىپتۇ. (ھازىرمۇ بەزى ياشانغان كىشىلەر بۇ جاينى «يىگىرمە ئىككى ئۆي» دەپ ئاتايدۇ).

22 ئۆيلۈك كىشىلەر بىرلىشىپ ئېرىق چېپىپ سۇ مەنبەسىنى ياخشىلىغاندىن كېيىن «يېرىمىز جىق، سۈيىمىز راۋان، ئەمدى باي بولۇپ كېتىمىز» دېگەن ئۈمىدتە ئۆز مەھەللىسىنى «بايچاق» دەپ ئاتاپتۇ. بۇ ئاتالغۇ بارا - بارا «باچۇق» قا ئۆزگىرىپ قاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئادەم ۋە يەر كۆپەيگەن بولسىمۇ، سۇ مەنبەسى ئازىيىپ كەتكەنلىكتىن غوجىخان ھاجىم، قاسىماخۇن ياغ، ناسىر ھاجىم قاتارلىق كىشىلەرنىڭ باشچىلىقىدا بۇ جاينىڭ سۈيىنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن ئەسلىدىكى ئېرىقنى مەھەممەت ھاجىم، بەردى ھاجىم قاتارلىقلارنىڭ يەر - زېمىنلىرىغا ئاقىدىغان «بايئېرىق» قا تۇتاشتۇرۇپ، بۇ ئېرىقنى «باچۇق ئېرىق» دەپ ئاتىدى، كېيىن ماكۇيئۆستەڭدىكى «بەش ئايرىش» نىڭ بىرسى مەخسۇس باچۇققا ئاقىدىغان بولدى. (ئۆستەڭنىڭ سۈيى بەشكە بۆلۈنۈپ ئاقىدىغان ئازما — بەش ئايرىش دېيىلەتتى). 1950 - يىللىرىدىن ئىلگىرى ھازىرقى شاپېقىي، دونئېرىق، باچۇق، زىدۋا كەنتلىرى بىر يۇرت بولۇپ «باچۇق» دەپ ئاتىلاتتى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئالتە مەھەللە، 277 ئائىلە، 1174 نوپۇس، 1203 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شاپېقىي

1995 - يىل 12 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شاپېقىي لەقەملىك 88 ياشلىق مەتنىياز ئاخۇننىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، تەخمىنەن 10 - بوۋىسىنىڭ دەۋرىدە كەچتە ئىشىك قېقىلىپتۇ. ئۆي ئىگىسى:

— كىم؟ — دەپ سوراپتۇ. سىرتتىكى كىشى:

— مەن، شاھ پېقىر، — دەپتۇ. ئۆي ئىگىسى ئىشىكنى ئېچىپ مۇساپىر سىياقىدىكى بىر كىشىنى كۆرۈپ:

— كىمنى ئىزدەيلا؟ — دەپ سوراپتۇ.

— قورسىقىم ئېچىپ كەتتى، يېگۈدەك بىر نەرسە ...

ئۆي ئىگىسى «شاھ پېقىر» نى ئۆيىگە باشلاپ داستىخان سېلىپ ئۇنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ. «شاھ پېقىر» ئۆي ئىگىسىنىڭ تەلىپى بىلەن ئېتىز - ئېرىق، مال بېقىش ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ بۇ ئۆيدە تۇرۇپ قاپتۇ. ئۆي ئىگىسى ئۇنى — شاھ پېقىر ئۇنى قىلىڭ.شاھ پېقىر بۇنى قىلىڭ ، دەپ بۇيرۇيدىكەن. شۇنىڭ بىلەن«شاھ پېقىر» دېگەن غەلىتە ھەم قىزىقارلىق ئاتالغۇ مۇساپىرغا ئەمەس، ئۆي ئىگىسىگە لەقەم بولۇپ قاپتۇ. ئاي ھەم يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئاتالغۇ «شاپېقىي» غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ. شاپېقىي لەقەملىكلەر ھازىر 30 ئائىلىگە يەتتى. كەنت ئىشخانىلىرى بۇ مەھەللىگە سېلىنغانلىقتىن 1984 - يىلى بۇ كەنتنىڭ نامى «شاپېقىي» دەپ مۇقىمدالدى.

شاپېقىي كەنتىدە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە، 334 ئائىلە ، 1073 نوپۇس ، 1105 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ سىرداش يېتەكچىسى

خەبەر ئابدۇللا

جۇڭگو يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، قاراقاش ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، قاراقاش ناھىيىلىك

يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى خەبەر ئابدۇللا 1957-يىلى شاپېقىي كەنتىدە تۇغۇلدى. 1978-يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ناھىيە بازىرىدا دوپپا-تۇماقچىلىق ھۈنىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 1982-يىلى ناھىيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، 1984-يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، 1991-يىلى 4-ئايدا جۇڭگو يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، 1992-يىلى 7-ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولۇپ سايلاندى.

يولداش خەبەر ئابدۇللانىڭ تىجارەت باشلىغانلىقى، دەل پارتىيىنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى يولغا قويغان ۋاقتىغا ئۇدۇل كەلگەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئەقىل-پاراسىتى تېز پۇرسەتتە چوڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشتى. ئۇ ئۆزىنىلا ئويلاپ تىجارىتىنى داۋاملاشتۇرغان بولسا ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتاردىكى بايلارنىڭ بىرى بولۇپ قالاتتى. بىراق، ئۇ ناھىيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلانغاندىن كېيىن، ناھىيىنىڭ يەككە تىجارەتچىلەر قوشۇنىنى زورايتىشنى ھەم ئۇلارنى بېيىتىشنى ئۆزىنى بېيىتىشتىن مۇھىم بىلىپ، بۇ يولدا ھارماي-تالماي تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. 1982-يىلى ناھىيە بويىچە يەككە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان ئائىلە ئارانلا 460، ئادەم سانى 670 نەپەر بولغان بولسا، خەبەر ئابدۇللانىڭ تەشۋىق قىلىشى، قىزىقتۇرۇشى، ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن يەككە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلار 1996-يىلغا كەلگەندە 5426 ئائىلىگە، ئادەم سانى

8697 نەپەرگە يەتتى. ئۇنىڭ بەزى كەسپداشلىرى «سەن يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ خىزمىتىنى قىلىسەن دەپ ئۆز تىجارىتىڭنى قانات يايدۇرالمىدىڭ. ئۇرغۇن پايدىدىن قۇرۇق قالدىڭ» دېدى. خەبەر ئابدۇللا ئۇلارغا: «ناھىيە-مىزدىكى يەككە تىجارەتچىلەر بېيىسا ماڭا شۇ كۇپايە»دەپ جاۋاب بەردى.

يولداش خەبەر ئابدۇللا ناھىيىدىكى يەككە تىجا-رەتچىلەرنى بېيىشقا يېتەكلەش، يەن-دە ئارىپقا، ئاپەت رايونلىرىغا ياردەم بېرىشكە تەشكىللەش خىزمەتلىرىدە تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك بولغانلىقتىن 1986-يىلى مەملى-كەت بويىچە ئىلغار يەككە ئەمگەكچى بولۇپ باھالىنىپ دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. ئۇنىڭ يېتەكلىشى نەتىجىسىدە ناھىيىلىك يەككە ئەم-گەكچىلەر جەمئىيىتى 1992-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتو-نوم رايون بويىچە يەككە ئەمگەكچىلەرگە كەسپىي ئەخلاق تەربىيىسى بېرىشتە كوللېكتىپ ئىلغار ئورۇن بولۇپ با-ھالاندى. 1995-يىلى جۇڭگو يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئى-يىتى باھالاپ چىققان 112 ناھىيە دەرىجىلىك ئىلغار يەك-كە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

زىۋا

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بىر ئوغۇل:

— دادا كۆچىمىز بولغاندىكىن بۇ يەرلەرنى بىكار قويغىچە ئېچىپ تېرىساق، - دەپتۇ. دادىسى:

— بۇ يەرلەرنىڭ زېيى بار. كۆچىمىز زايا كېتىدۇ، - دەپتۇ. ئوغۇل دادىسىنىڭ گېپىنى رەت قىلالمىغان بولسىمۇ،

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

كۆڭلىدە قايىل بولماپتۇ. ئۇ بىر-ئىككى مو يەر ئېچىپ بېدە تېرىپتۇ. بېدە ئۈنۈپ بىر غىرىچچە ئۆسكەندىن كې-يىن بىر قېتىملىق يامغۇردا يەرنىڭ زىيى-ى ئۆرلەپ بېدە قۇرۇپ كېتىپتۇ. داددىسى:

— مەن دېمىدىممۇ بالام، بۇ يەرلەرنىڭ زىيى-ى بار. زىيى-ى بار يەرگە ئۈرۈق سالغان بىكار ئىش، - دەپتۇ: شۇندىن كېيىن بۇ جاي «زىيى-ى بار» دەپ ئاتىلىپتۇ. ئەتراپتىكى مەھەللىلەردە نوپۇس كۆپىيىپ تېرىلغۇ يەر-لەرنى كېڭەيتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغاندىن كىشىلەر «زىيى-ى بار» يەرلەرنىمۇ ئېتىزلىققا ئايلاندۇرۇپتۇ. بۇ ئېتىزلىقلارنىڭ يېنىدىكى مەھەللە «زىيى-ى بار» دەپ ئا-تىلىپ بىر نەچچە زاماندىن كېيىن «زىۋا»غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 182 ئائىلە، 869 نوپۇس، 873 تېرىلغۇ يەر بار.

دونئېرىق

باچۇق ئېرىق بۇ جايدىن ھېلى شىمالغا، ھېلى جە-نۇبقا، ھېلى كەينىگە قايرىلىپ يەنە غەربكە بۇرۇلۇپ ئاققانلىقتىن «دوناي ئېرىق»دەپمۇ ئاتالغان ئىكەن. بۇ ئاتالغۇ نەچچە ئون يىللاردىن كېيىن قىسقىرىپ كىشىلەر تىلىغا «دونئېرىق» دەپ ئۆزلىشىپ قاپتۇ.

(كىتابخانلار ئۇنتۇمىغايكى، ئۇ دەۋرلەردە چوڭ-كىچىك ئېرىقلار ھازىرقىدەك تۈز ئەمەس، دۆڭلۈكلەرنى ئايلاپ قەيەر پەس بولسا شۇ يەرلەردىن ئاقاتتى.)

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە، 235 ئائىلە، 1163 نوپۇس، 1257 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قوشماق

بۇ جاي ئىلگىرى قۇملۇق بىلەن گىرەلىشىپ كەت-
ەن ئوتلاق بولۇپ، 1960 - يىلدىن كېيىن باشقازاق،
ئاياغقازاق، باخشى كەنتلىرىدىكى دېھقانلار تېرىقچىلىق
ىلىپ يېڭى يۇرت بىنا قىلدى. 1982 - يىلى مۇستەقىل
ەنت بولۇپ «قوشماق» دەپ ئاتالدى.

قوشماق — قوشكېزەك تۇغقان ئاياللارنىڭ كۆپلىكى-
ىن كېلىپ چىققان ئاتالغۇ بولۇپ، هازىر بۇ كەنتتە
وشماق لەقەملىكلەر 30 ئائىلىدىن ئاشتى.

(ئابدۇللا جۇمە سۆزلەپ بەردى)

بۇ كەنتتە هازىر ئۈچ مەهەللە، 107 ئائىلە، 530
ېۋس، 885 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سەككىز پارچە

تەخمىنەن 200 يىل ئىلگىرى يېقىن ئەتراپتىكى
ەككىز ئائىلىلىك چارۋىدار بايلار تاغدەك سوزۇلغان
ەككىز قۇملۇق ئارىسىدىكى سەككىز پارچە ئوتلاقنى
ەردىن ئىگىلەپ چارۋا باققانلىقتىن، «سەككىز پارچە»
ىگەن ئاتالغۇ كېلىپ چىققانىكەن.

1960 - يىللاردىن كېيىن لوخەن، كۆكيار قاتارلىق
ەنتلەرنىڭ دېھقانلىرى بۇ يەردە يەر ئېچىپ تېرىقچى-
ىق قىلىشقا ۋە ئولتۇراقلىششقا باشلىدى. 20 يىل داۋامىدا
ۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىدا تۇتاش ئۆيلەر هەم سەككىزجايدا
ەڭ سالا ئېتىزلار بەرپا بولدى. 1982-يىلى مۇستەقىل كەنت
ەسىس قىلىنىپ يەنىلا سەككىز پارچە دەپ ئاتالدى.

(ئابدۇللا جۇمە سۆزلەپ بەردى.)

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىككى مەھەللە، 55 ئائىلە، 276 نوپۇس، 637 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنت، يېڭىيەر يېزىسىدىكى سەككىز پارچە كەنتنى بىلەن ئۆستەڭ ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

چىلان

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 200 يىل ئىلگىرى مەمەتىلىكام ئىسىملىك كىشى بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ قوي باقان ۋە ئۆيلىرىنىڭ ئەتراپىغا چىلان كۆچەتلىرىنى تىكىپ ياشارتقانىكەن. 1950 - يىللىرىغا كەلگەندە بۇ چىلان دەرەخلىرى بىر قۇچاق توملۇقتا چوڭايغان ئىكەن. 1960 - يىلى شاخار، زەرگەر، كۆلئېرىقتىكى دېھقانلار بۇ يەردە تېرىقچىلىق قىلىشقا باشلىدى. 1982 - يىلى مۇستەقىل كەنت قۇرۇلۇپ چىلان دەپ ئاتالدى.

(ئابدۇللا جۇمە سۆزلەپ بەردى.)

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە، 133 ئائىلە، 613 نوپۇس، 1157 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يېڭىگۆل

بۇ جاي ئىلگىرى قۇشقاچسۇلۇقنىڭ بىر قىسمى ئىدى. 1960 - يىلدىن ئېتىبارەن شاپېقى، زىۋا، دۈنئېرىق كەنتلىرىدىكىلەر بۇ جايدا تېرىقچىلىق قىلىشقا باشلىدى. 1982 - يىلى مۇستەقىل كەنت بولۇپ يېڭى يۇرتنىڭ چىرايلىق مەنزىرىسىنى سۈرەتلەش ئۈچۈن «يېڭىگۆل» دەپ ئاتالدى. بۇ كەنت پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ يېڭىگۆل كەنتى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ.

(ئابدۇللا جۇمە سۆزلەپ بەردى.)

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 110 ئائىلە، 474 نوپۇس، 1379 مو تېرىلغۇ يەر بار.

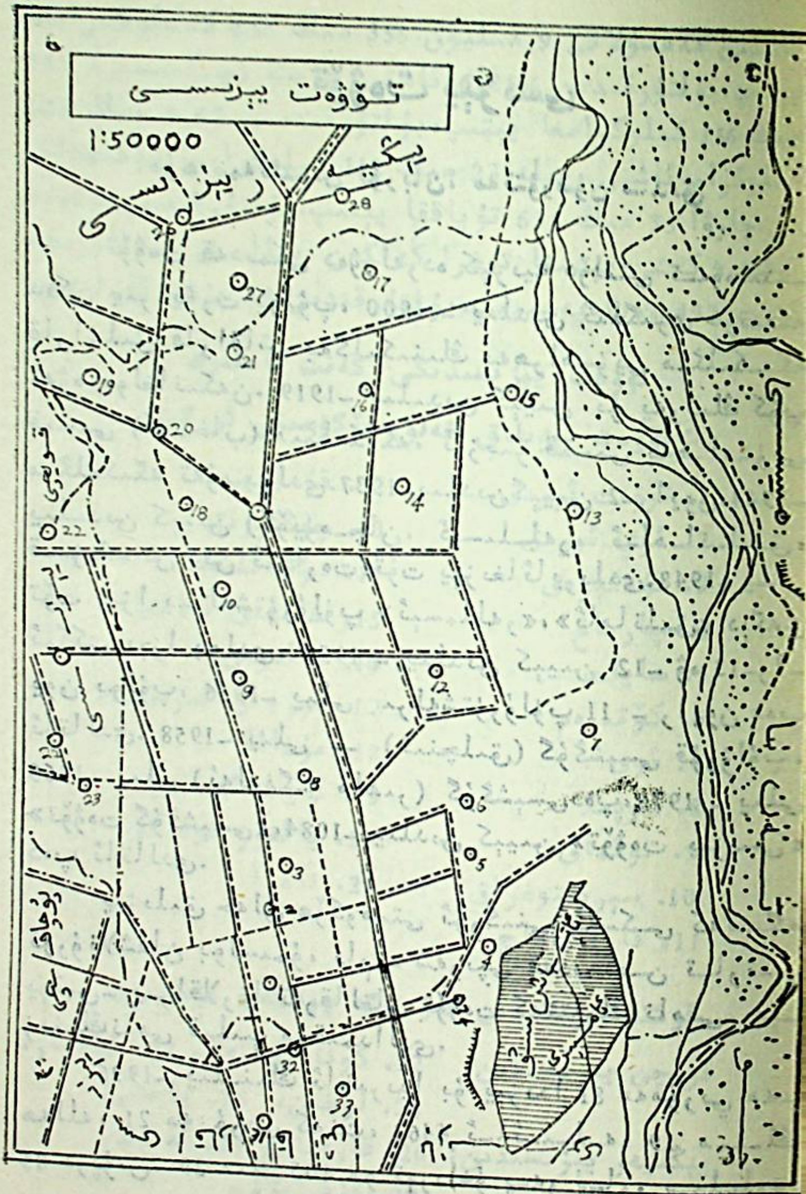
تۈۋەت يېزىسى
1:50000

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تۆۋەت يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، مەتتۇرسۇن سىدىق

تۆۋەت قەدىمكى دەۋرلەردە كېرىيە دۆلىتى تەۋەلىكىدىكى بىر يۇرت بولۇپ، 1900 ـ يىلىدىن ئىلگىرى خوتەنگە قاراشلىق قاراقاش بەگلىكىنىڭ بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولغانىكەن. 1919ـ يىلىدىن كېيىن بۇ يەرنىڭ كۆپ قىسمى (كىمخاب) مىڭلىكىگە، ئازبىر قىسمى بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1937ـ يىلىدىن كېيىن 2ـ رايون، 1944ـ يىلىدىن كېيىن (كۆيۈمچان، ئېسىللەر، ئامانلىق، قىزىقىش دىن ئىبارەت) تۆت يېزىغا ئايرىلدى. 1948ـ يىلى تۆت يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ «ئېسىللەر»، «ئامانلىق» دېگەن ئىككى يېزا بولدى. 1950 ـ يىلىدىن كېيىن 12ـ ۋە 13ـ رايون بولۇپ، 1956ـ يىلى بىرلەشتۈرۈلۈپ 11 ـ رايون دەپ ئاتالدى. 1958ـ يىلى — (تىنچلىق) گۇڭشېسى قۇرۇلۇپ، 1966ـ يىلى (ئەلەمگە ماھىر) گۇڭشېسى دەپ، 1978 ـ يىلى «تۆۋەت گۇڭشېسى»، 1084ـ يىلىدىن كېيىن «تۆۋەت يېزىسى» دەپ ئاتالدى.

يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى ئەسكى كەنتتە ئورۇنلاشقان بولسىمۇ، نام ـ شەرىپى قەدىمدىن تارتىپ يېقىن ـ يىراقلارغا تارقالغان تۆۋەت كەنتىنىڭ نامى، يېزىنىڭ نامى قىلىپ مۇقىملالدى.

1996ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 81 مەمۇرىي مەھەللە، 21 مەمۇرىي كەنت، 4463 ئائىلە، 19 مىڭ 85 نوپۇس، 29 مىڭ 405 مو تېرىلغۇ يەر بار. يىللىق

ئاشلىق مەھسۇلاتى 9 مىليون 355 مىڭ 656 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 6.25% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 455 مىڭ 156 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 67 مىڭ 203 كىلوگرام ئاشتى. پىلە 23 مىڭ 112 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى. چارۋا 35 مىڭ 695 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 0.46% ئاشتى، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 497 يۈەنگە يەتكەن بولسىمۇ، بۇلتۇرقىدىن 78 يۈەن ئازلىدى.

تۆۋەت يېزىسىدىكى كەنت نامىلىرى

⊙تۆۋەت يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. تۆۋەت ئېرىق
2. ئوي ئېرىق
3. قۇمئېرىق
4. چارباغ
5. سايات
6. كۆتىرەم
7. ئوي
8. سوپىلا
9. توقماق
10. سېرىقتوغراق
11. قارا ياغاچ
12. قۇمبۇيى
13. چوڭئېرىق
14. سۆگەتلىك
15. خانلىق ئېرىق
16. ھالدوس
17. ئورجىن ئېرىق
18. مۇغاللا
19. ئاياغ ئەسكى
20. يالغۇز توغراق
21. ناغرا

قوشنا يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلىرى

قويچى يېزىسىدىن: 22. كونا ئۆستەڭ، 23. كۆكيار، 24. لوخەن، 25. باخشى.

يېڭىيەر يېزىسىدىن: 26. قاراباغ، 27. لەلەك، 28. قۇميايلاق.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

پۇرچاقچى يېزىسىدىن: 29. باشپۇرچاقچى، 30. ئاياغ قۇدۇقلا.

قاراقاش بازىرىدىن: 31. كۇدۇك، 32. توۋەت ئېرىق، 33. چۇرۇقلا، 34. ئاياغ ئاتباش.

تۆۋەت

«تۆۋەت» دېگەن ئاتالغۇنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقى توغرىسىدا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق ئىككى خىل قاراش خەلق ئارىسىدا بىللە ساقلىنىپ كەلمەكتە. بىر خىلى: بۇخارانىڭ يېنىدىكى دەۋەت دېگەن يۇرتتىن بىر كىشى خوتەنگە يۇرۇش قىلغان ئىسلام قوشۇنلىرىغا ئوزۇق - تۈلۈك، قورال - ياراق يەتكۈزۈپ بەرگەن ئارقا سەپ خىزمەتلىرىگە مەسئۇل ئەمەلدارلارنىڭ بىرى ئىكەن. بۇ كىشى خوتەن خەلقى بۇددا دىنىدىن ۋاز كېچىپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا يۈزلەنگەندىن كېيىن يۇرتىغا (دەۋەتكە) قايتىپ كەتمەي، بۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ قالغانلىقتىن، بۇ مەھەللە دەۋەت دەپ ئاتالغانىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «دەۋەت» دېگەن ئاتالغۇ «تۆۋەت» كە ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

(بۇ ۋەقەنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بېيجىڭدىكى ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ھېسامىدىن، بۇ كەنتتە ياشاپ ئۆتكەن بوۋىسى ئەخمەت خەلپەمدىن ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن 1995 - يىلى 10- ئاينىڭ 8- كۈنى بېيجىڭدە سۆزلەپ بەردى).

يەنە بىر خىلى: خوتەن خەلقى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا كەشمىرلىك بىلەن

تىببەتلىك (شىزاڭلىق) نىڭ ئوتتۇرىسىدىن تۇغۇلغان ئىسماقباي ئىسىملىك كىشى بۇ جايدا ئېرىق چېپىپ، يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغانلىقتىن، شۇ زاماندىن باشلاپ بۇ مەھەللە تىببەت دەپ ئاتىلىپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «تۇۋەت» كە ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

بۇ كەنتتە «تۇۋەت مازارغوجام» دەپ ئاتىلىدىغان بىر قەبرىستانلىق بار. بۇ قەبرىنىڭ تېگىدە بۇددىست ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىش جەريانىدا قۇربان بولغان سۇلتانى ئەخمەت زەنجىرى كاسانىنىڭ جەسىتى كۆمۈلگەنىكەن①. (1995- يىلى 5- ئاينىڭ 3 - كۈنى ئۆزىنىڭ ئۆيىدە ماڭا بۇ ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەرگەن 76 ياشلىق ئەيسار ئاخۇننىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ بوۋىسى سوپى شەيخىم ئۆلگەندە گۆر كولانغان جايدىن بىر - بىرىگە مىنگەشكەن ئىككى جەسەت تېپىلغانىكەن. ئەيسار ئاخۇننىڭ بوۋىسىنىڭ ئىنىسى ئاخۇن شەيخىمغا گۆر كولانغان يۇلغۇنلۇقتىن سېغىزغا ئارىلىشىپ تۈزدەك قېتىپ كەتكەن قىزىل قانلار ئۇچرىغانىكەن. بۇلاردىن بۇ جايلاردا دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق بولغانلىقىغا ئىشىنىشكە بولىدۇ.)

سۇلتانى ئەخمەت زەنجىرى كاسانى شېھىت بولۇپ 100 يىلچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن زور تۈركۈمدىكى ئىسلام قوشۇنلىرى كېلىپ خوتەن تەۋەلىكىدە ئىسلام دىنىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملەپ يەنە 100 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن كېيىن (تەخمىنەن 1250- يىللىرى) قەشقەر پادىشاھى يۈسۈپ قادىرخان مەخسۇس كىشىلەرنى

① ئېيتىشلارغا قارىغاندا سۇلتانى ئەخمەد زەنجىرى كاسانى، ياقۇپ كاسانى، غوجا سۇلايمان كاسان قاتارلىق يەتتە توماندان مەختۇم ئەزەمنىڭ نەۋرىلىرى ئىكەن.

بەلگىلەپ جەڭلەردە شېھىت بولغان قوماندانلارنىڭ كۆمۈلگەن يەرلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىپ چوڭ قەبرىلەرنى قاتۇرۇپ، تۆت ئەتراپىغا سالاسۇنلارنى بۇرنىتىپ، توغ-ئەلەملەرنى تىكلەپ مازارلارنى بارلىققا كەلتۈرگەنىكەن. جۈملىدىن بىر كىشى تۆۋەتكە كېلىپ ياشانغان كىشىلەرنى جەم قىلىپ سۇلتانى ئەخمەت زەنجىرى كاساسىنىڭ كۆمۈلگەن يېرىنى تېپىپ بۇ مازارنى بارلىققا كەلتۈرگەن ھەم دۇئاخانا، مەسچىتلەرنى سالدۇرۇپ ۋەخپە يەرلەرنى ئاجرىتىپ، ئىمام، شەيخلەرنى تەيىنلەپ قايتقانىكەن. بۇنىڭدىن 1024 يىل ئىلگىرى تۆت ئىمام زەبىبۇللا باشچىلىقىدىكى ئىسلام قوشۇنلىرى ئۇرۇشلاردا قىرىلىپ، ھايات قالغان 40 چىلتەن ئارىسىدىكى بىر ئەسكەرنىڭ ئەۋلادى بولغان موللا غوجا مەۋلىۋى ئىسىملىك كىشى شۇ چاغدا بۇ مازارنىڭ شەيخلىقىغا تەيىنلەنگەندىن كېيىن مەكتەپ ئېچىپ يۇرت خەلقىگە، بولۇپمۇ ياش-ئۆسمۈرلەرگە دىنىي بىلىملەرنى ئۆگەتكەنىكەن.

دادىسىدىن بالىسىغا مىراس قېلىش ئادىتى بويىچە شەيخلىقنى موللا ئابدۇرۇسۇل، موللا ئەبەيدۇللا خەلپەت، ساۋۇت شەيخىم، موللا ئابدۇلقاھار، موللا ھوشۇر، موللا تەۋەككۇل، توختى خەلپەم، تالىپە ئاخۇنلار داۋاملاشتۇرۇپ ھازىر 85 ياشلىق مۇھەممەت ئاخۇن شەيخلىق قىلماقتا.

بۇ مازارنىڭ تەزكىرە كىتابىنى 1968 - يىلى («مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تۆت كونىنى بۇزۇش يىللىرى) ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى مۇھەممەت ئاخۇن شەيخنىڭ ئۆيىدىن ئاختۇرۇپ تېپىۋېلىپ كۆيدۈرۈۋەتكەنىكەن.

تۆۋەت ـــ ئەسلىدە ئويىمېرىق، قۇمېرىق، تۆۋەت ئېرىق قاتارلىق مەھەللىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر يۇرتنىڭ نامى ئىدى. ئادەملەرنىڭ كۆپىيىشى، ئېھتىي-

باغلارنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، مەھەللىلەر ئەسلىدىكى نامى بىلەن ئاتىلىدىغان مۇستەقىل كەنتلەرگە ئايلىنىپ، تۇۋەت دېگەن بۇ ئاتالغۇ بىر كەنتنىڭلا نامى بولۇپ قالدى. بۇ كەنتنىڭ نامى 1978- يىلىدىن ئېتىبارەن يېزىنىڭ نامى قىلىپ مۇقىمدالدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 275 ئائىلە، 1085 نوپۇس، 1224 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۈيئېرىق

600 يىل ئىلگىرى ئۈيئېرىق مەھەللىسى تۇۋەت دېگەن يۇرتقا تەۋە ئىكەن. يەر- زېمىنىنىڭ پەسلىكىگە قاراپ ئۈي (چوڭقۇر) چېپىلغان ئېرىق بۇ مەھەللىنىڭ نامى بولۇپ قالغانىكەن. ئەسكى چاقار تەرەپتىن كەلگەن بىر كىشىنىڭ ئېشىكى كۆۋرۈككە پېلىشىپ ئېرىققا يىقىلىپ سۇدىن چىقالماي ئۆلۈپ قالغانلىقتىن ئاياغ يۇرتلۇقلار بۇ مەھەللىنى «ئېشەك ئۆلدى» دەپمۇ ئاتىغانىكەن، بۇ ئېرىقنىڭ سۈيى راۋان، سۇغىرىش ئاسان بولغانلىقتىن ئېتىزلارنىڭ ئىجارىسى باشقا جايلاردىن خېلى قىممەت ئىكەن، بۇ مەھەللىدە گۇڭ غوجاملارنىڭ ئەۋلادى بولغان ھەلىمە ئايلا، ئەزىزە ئايلا ئىسىملىك ئىككى خېنىمنىڭ 60 پاتمانلىق (36 مو ئېتىزدىن بىر پاتمان ئاشلىق چىقىدۇ دەپ ھېسابلىنىدىكەن) يېرى بار ئىكەن. بۇ خېنىملار بويى پاكار، بېشى يوغان، كالپۇكلىرى قېلىن، رەڭگى كۆرۈمسىز بولغاچقا تەڭ مەرتىۋىلىكلەردىن خېرىدار كەلمەي، تۆۋەن تەبىقىدىكىلەرگە تۇرمۇشقا چىقىشقا بولار نومۇس قىلىپ تۇل ئولتۇرۇپ ئابرويىغا نۇقسان يېتىپ قالغانلىقتىن يەرلىرىنى سېتىپ كۆچۈپ كېتىشنى زۆرۈر تاپقانىكەن،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مولا ئەبەيدۇللا خەلپەت بۇ يەرلەرنى نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈشكە سېتىۋېلىپ كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانىكەن.

مولا ئەبەيدۇللا خەلپەتنىڭ نەۋرىسى ئىبراھىم ئاخۇن يەكەنگە خام يىپەك توشۇپ ئالىچا (يەكتەك - تون تىكىدىغان يوللۇق رەخت) ئېلىپ كېلىدىغان سودىگەر ئىكەن. ئۇ چاغلاردا ئات يوق دېيەرلىك بولۇپ تويى بولغان قىزلار يىگىتىنىڭ ئۆيىگە كالا بىلەن يۆتكەپ كېلىنىدىكەن. ئىبراھىم ئاخۇننىڭ ھەممىشە قېچىر مىنىپ يۈرگەنلىكى ئۇنىڭغا يۈز-ئابروي بېغىشلاپ «قېچىر» دەپ لەقەم سىڭىپ قالغانىكەن، ئۇ قازدۇرغان كۆل، ئۇ سالدۇرغان مەسچىت ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان بولۇپ «قېچىر كۆل»، «قېچىر مەسچىت» دەپ ئاتالماقتا.

(يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرنى ئىبراھىم ئاخۇننىڭ پەينەۋرىسى 76 ياشلىق ئەيسار ئاخۇن 1994 - يىلى 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى سۆزلەپ بەردى).

سارام مەھەللىسى

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا تەخمىنەن 300 يىل ئىلگىرى ئاقسۇنىڭ سارام دېگەن يېرىدىن ھەسەن ئاخۇن ئىسىملىك كىشى كۆچۈپ كېلىپ بۇ جايدا ماكانلاشقانىكەن. كىشىلەر ئۇنى «ھەسەن سارام» دەپ چاقىرىشىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جاي «سارام مەھەللىسى» دەپ ئاتىلىپتۇ.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئويىمىرىق كەنتىدە تۆت مەھەللە، 192 ئائىلە، 714 نوپۇس، 1074 مو تېرىلغۇ يەر بار.

چاۋاغ

ئاڭلاشلاردىن مەلۇم بولدىكى، بۇ جايدا ئەڭ بۇرۇن (تەخمىنەن 500 يىل ئىلگىرى) تۆت ئائىلىلىك كىشى ئولتۇراقلىشىپ، ئۆيلىرىنىڭ يېنىدا بىردىن باغ بىنا قىلى-

انلىقتىن «چاھار باغ①» دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ ئاتالغۇ ئەۋلاددىن-ئەۋلادقا كۆچۈش داۋامىدا «چاۋاغ» قا ئۆزگىرىپ قاپتۇ. ھازىر بۇ جايدا ياشاۋاتقانلارنىڭ بىر قىسمى ئەنە شۇ تۆت ئائىلىنىڭ ئەۋلادىدۇر.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 219 ئائىلە، 902 نوپۇس، 1539 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سايات

نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ جايدا ياشىغان كىشىلەر دېھقانچىلىق ئالدىراش بولمىغان كۈنلەردە توشقان، ئۆردەك قاتارلىق ياۋايى ھايۋان، ياۋايى قۇشلارنى ئوۋلاش بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن «ساياتلا②» دەپ ئاتالغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 237 ئائىلە، 885 نوپۇس، 1451 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆتىرەم

بۇ جاي ئىلگىرى چاقار دەپ ئاتىلاتتى. «چاقار» ئاتالغۇسىنىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت بار. مۇسۇلمان لەشكەرلەردىن ئىمام نۇردىنخان ئىسىملىك بىر زات قوشۇندىن ئايرىلىپ قېلىپ بۇتپەرەس قوشۇنىنىڭ قورشاۋىدا قاپتۇ. ئۇ كىشى بىر ئامال قىلىپ قورشاۋدىن قۇتۇلۇپ ئاتنى چاپتۇرغانچە قېچىپتۇ. ئۇ دەريا بويىغا كېلىپ بىر قويچىدىن سوراپ پاناھلانغۇدەك جاينى بىلىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى قوغلاپ كەلگەنلەرنى ئېزىقتۇرۇۋېتىشنى تەلەپ قىلىپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇددىست قوشۇنلىرى يېتىپ كېلىپ:

— ئاتلىق قاچقۇننى كۆردۈڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. قويچى:

— كۆرمىدىم، — دەپتۇ. بۇددىستلار ئۇنىڭ جاۋابىغا ئىشەنمەي:

①② ئەرەبچە ئاتالغۇ بولۇپ، تۆت باغ، ئوۋچىلار دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ.

— ئۇنىڭ كەتكەن يېرىنى ئېيتىپ بەرسەڭ بىز ساڭا ئۇرغۇن مال - دۇنيا بېرىمىز، - دەپتۇ. قويچى ئىمام نۇرىدىنخاننىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. بۇددىستلار ئىمام نۇرىددىنخاننى تۇتۇۋېلىپ قەتلى قىپتۇ. قويچى چېقىمچىلىق قىلغانلىقتىن ئۇنىڭ بالىلىرىغا چاقارلار دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. بۇلار شۇ چاغلاردىن باشلاپ دولانلار دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. بۇلار ئۇلۇغلارنىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغانلىقتىن هازىرغا قەدەر نامراتلىق، موهتاجلىقتىن قۇتۇلالماپتىمىش.

يۇسۇپ قادىرخان ئىسىملىك پادىشاھ ئىمام نۇرىدىنخاننىڭ قېنى تۆكۈلگەن جايغا قەبرە قاتۇرغاندىن كېيىن، بۇ مازارنى كىشىلەر «چاقار مازارغوجام» دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ مازارغا هازىرمۇ يۇسۇپ قادىرخان تەيىنلەپ قويغان شەيخنىڭ ئەۋلادلىرى شەيخلىق قىلماقتا. چاقار دېگەن يۇرتلار باشقا جايلاردىمۇ كۆپ بولغانلىقى، يېقىمسىز ئاڭلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، 1984- يىلى بۇ كەنتنىڭ نامى «كۆتىرەم» گە ئۆزگەرتىلدى. مىرسۇلتان ئوسمانوۋ «هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى» ناملىق كىتابىنىڭ 173 - بېتىدە «كۆتىرەم» ئەسلىدىكى «كۆتەرمە» دېگەن سۆزنىڭ خوتەن شىۋىسىدىكى ئېيتىلىشىدۇر دەپ ئىزاھلىدى.

بۇ يۇرتنىڭ زېمىنى ئېگىز بولغاچقا قوغاچمۇ كۆتۈرمە قىلىپ قويۇلغان ۋە ئېرىقمۇ كۆتەرمە قىلىپ كولانغانلىقتىن «كۆتىرەم ئېرىق» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 206 ئائىلە، 811 نوپۇس، 1378 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئىزاھات:

چاۋاغ، مايات، كۆتىرەم، ئوي، هالدوست، سېرىقتوغراق، قارايانغاچ، قومبويى، چوڭئېرىق، موغال، ئاياغ ئەسكى، يالغۇز توغراق كەنتلىرىدىكە دائىر بايانلارنى تۇرسۇن ئاخۇنۇم بىلەن ئىسۋەر ئايۇپ سۆزلەپ بەردى.

ئوي

بۇ جاي ئەسلىدە قاراقاش دەرياسى بويىدىكى تىنىما
تۈزلەڭلىكتە بەرپا بولغان يۇرت بولۇپ، «قاراسۇ» دەپ
ئاتىلىدىغان قەدىمكى ئېقىن ئىزى ئارقىلىق قوشنا كەنت-
لەردىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. زېمىنى پەس — ئويمان بولغان-
لىقتىن ئوي دەپ ئاتالغان ئىكەن.
هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 161 ئائىلە، 717
نوپۇس، 1131 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سوپلا

خانلىقئېرىق كەنتىدىن 70 ياشلىق ئەخمەت قارىم-
نىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىدىن مەلۇم بولىدىكى، ناماڭگان-
لىك ھېزىم ئىشاننىڭ ئوغلى تارى ئىشانغا قول بەرگەن
بىدەل خەلىپىنىڭ تەسىرىدە بۇ جايدا سوپى - ئىشانلىق
ئەۋج ئېلىپ دائىم زىكرى - ساما بولۇپ تۇرىدىكەن. جا-
ھانگىزەر شائىر مەشرەپ «ئىمامى ئەسكەر» مازىرىنى تا-
ۋاپ قىلىپ قايتىش يولىدا بۇ مەھەللىدە بىر نەچچە كۈن
تۇرۇپ ھەلقە - سۆۋەتلەرگە قاتنىشىپتۇ ۋە بۇ يەرلىك كى-
شىلەرنى «سوپىلار» دەپ ئاتاپتۇ. يىللار ئۆتكەنسېرى
«سوپىلار» دېگەن ئاتالغۇ «سوپلا» غا ئۆزگىرىپ، كەنتنىڭ
نامى بولۇپ قاپتۇ.
بۇ يۇرتتىكى كىشىلەرنىڭ ئاياق - قوشۇق قىرىدى-
غان ھۈنىرى مەشرەپكە ياراپ كەتكەنلىكتىن، مەشرەپ ئۆ-
زىنىڭ كاشكات پىچىقىنى ئۇلارغا ھەدىيە قىپتۇ. شۇندىن
باشلاپ قىرمىچىلار ئۆرۈك كۆچەتلىرىنى كۆپلەپ تىكىپ
قىرمىچىلىق ماتېرىيالىنىڭ ئۆز يېرىدىن چىقىپ تۇرۇشى-
غا ئاساس سالغان ئىكەن. قۇچاققا پاتمايدىغان قېرى ئۆرۈك

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دەرەخلىرى 1978 - يىلىدىكى ئېتىز - ئېرىقلارنى سالالاشتۇرغاندا چىقىرىپ تاشلاندى. مۇشۇ يىللاردىمۇ قاراقاشنىڭ يەكشەنبە بازىرىدا قوشۇق، جام، قەندان... ساتىدىغانلارنىڭ تولىسى بۇ يۇرتتىكى قىرىمچىلاردۇر.

بۇ يۇرتتىكى چوڭ كۆلنىڭ سۈيى يىل بويى ئۆكسۈپ قالماسلىقى — مەشرەپ بۇ كۆلنىڭ سۈيىنى ئىچىپ «مەڭگۈ قۇرۇپ كەتمىگەي» دەپ دۇئا قىلغانلىقىنىڭ ئىجابىتى ئىمىش.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 216 ئائىلە، 924 نوپۇس، 1635 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توقماق

«ئۇنىڭ ئائىلىسى مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى كۆتۈرۈلگەن ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭىدىن كېيىن 1767- يىلىغىچە ئۇچتۇرپان، خوتەن، يەكەن، قۇمۇل ۋە باشقا شەھەرلەردىن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن 6000 ئائىلىلىكنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئەسلى يۇرتى—خوتەن قاراقاش ناھىيىسى توقماق مەھەللىسى بولۇپ، بۇ مەھەللىدىكىلەر تۇنجى قېتىم مەنچىڭ ئىستىبداتىغا ‹تاياق - توقماق كۆتۈرۈپ› قارشى چىققانلىقتىن، مەھەللە نامى ‹توقماق› دەپ ئاتالغان. شۇنداقلا بۇ مەھەللە كىشىلىرى دەسلەپكى سۈرگۈندە ئىلىغا ھەيدەلگەنلەر ئىدى» (بۇ بايان تۇرسۇن ياسىن يازغان شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1988- يىل نەشر قىلغان «سادىر پالۋان» ناملىق كىتابنىڭ 1 - بېتىدىن ئەينەن ئېلىندى).

توقماق ئېرىقىنىڭ ئىزلىرى ھازىرمۇ بار. «توقماق كۆل» لاي چۆشۈپ تىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، كۆل بويىدىكى

بىر نەچچە تۈپ قېرى تېرەك ئۆتمۈشنىڭ تارىخىي گۇۋاھچىلىرى سۈپىتىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا.

هازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 213 ئائىلە، 1112 نوپۇس، 1798 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سېرىق توغراق

ئەسلىدە بۇ يەر توغراقلىق جاڭگال ئىكەن، توغراقلارنىڭ يوپۇرمىقى سېرىق رەڭگە كىرگەن كۈز پەسلىدە ئىككى ئائىلىلىك كىشىلەر بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقانىكەن. كېيىنكى يىللىرى ئۇلار بۇ مەھەللىنى «سېرىق توغراق» دەپ ئاتىغانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 235 ئائىلە، 854 نوپۇس، 1593 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قارا ياغاچ

بۇ كەنتنىڭ نامى ئەزەلدىن «قارا ياغاچئېرىق»نىڭ نامى ئاتىلىپ كەلمەكتە. بۇ ئاتالغۇ يولۇچىلارغا چالاكۆيۈپ قارىداپ قالغان بىر نەچچە تۈپ تاشلاندۇق ياغاچنىڭ ئۈچرىغانلىقىدىن كېلىپ چىققانىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 146 ئائىلە، 619 نوپۇس، 919 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قۇمبويى

تەخمىنەن 300 يىللار ئىلگىرى دەريانىڭ شەرق تەرىپىدىكى يۇرتلاردىن بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشىلەر دەرياغا يېقىن، تېرىقچىلىق قىلىشقا ئەپلىك بولغانلىقىغا قىزىقىپ ئېگىز قۇملۇقنىڭ باغرىدىكى بۇ جايغا كۆچۈپ

كەپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي باشقا يۇرتلاردىن كۆچۈپ كەلگۈچىلەرمۇ كۆپىيىپتۇ. يېڭى بىنا بولغان مەھەللە تەبىئىي كۆرۈنۈشكە ئاساسەن قۇمبويى دەپ ئاتىلىپتۇ.

قۇمبويى كەنتىدە ھازىر بەش مەھەللە، 172 ئائىلە، 737 نوپۇس، 1494 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مۇقام ئۇستازى — ئىسمايىل موللا

ئۆمرىنى خەلق مۇقامچىلىقىغا بېغىشلاپ 12 مۇقامنى ئۆگىنىش ۋە مۇقام ۋاسىتىلىرىنى يېتىشتۈرۈش بىلەن ئۆتكۈزگەن مۇقام ئۇستازى — ئىسمايىل موللا ئۇيغۇر سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئۆچمەس تۆھپە قوشقان مۇقام تۆھپىكارلىرىنىڭ بىرى.

19 – ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قاراقاشنىڭ ھازىرقى تېۋەت يېزىسىنىڭ قارا ياغاچ كەنتىدە ياشاپ مۇقامچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئىسمايىل موللا، ياش چاغلىرىدىن باشلاپلا خەلق مۇقام مۇزىكىلىرىغا ئىشتىياق باغلاپ، مۇقام ئۆگىنىشكە باشلىغان. شۇ ئىشتىياقىنىڭ تۈرتكىسىدە مۇقامنى مۇكەممەل ئۆگىنىش ئۈچۈن يۇرت كېزىپ يەكەن، كېرىيىلەردىكى ئاتاقلىق مۇقام پېشىۋالىرىدىن قالۇن، ساتار، تەمبۇر، غېجەك، بالىمان، ناغرا-سۇناي قاتارلىق سازلارنى چېلىشنى ئۆگىنىپ-مۇقامغا تەگكەش قىلىپ چېلىشتا ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىك ياراتقان.

ھازىر تېۋەت يېزىسىدا مۇقام، ئەلنەغمىچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان 75 ياشلىق پېشقەدەم ناغرا-سۇنايچى ئىسمايىل ئاقى ئاكىنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئىسمايىل موللا ئۆزى مۇقاملارنى مۇكەممەل ئۆگىنىش بىلەن بىرگە، مۇقام ۋارىسلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش-

ىمۇ ئالاھىدە ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكتىن، قاراقاش تەۋە-ىدىكى داڭلىق مۇقامچىلارنىڭ پىر - ئۇستازى سۈپىتىدە تونۇلغان.

كېيىنكى چاغلاردا ئۇ تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن ئىشان ئەندىك، توختى غوجا قاتارلىق مۇقامچىلار ئەل ئىچىدە ئالاھىدە داڭق چىقارغان. 1953- يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن توختى غوجا دېگەن مۇقامچىنىڭ ئوغلى ئاتاقلىق ناغرا - سۇنايچى ئىسمايىل ئاقى ھازىرمۇ يۇقىرىقى مۇقام پېشىۋالىرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، مۇقام - ئەنئەنىچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە.

مۇقام ئۇستازى — ئىسمايىل موللا خەلقىمىزنىڭ كۆپلىگەن مۇقامچى، ئوغلانلىرى قاتاردا ئۇيغۇر مۇقامچىلىرى تارىخىي سەھىپىسىدىن ئۆزىگە خاس ئورۇن تۇتىدۇ.①

چوڭئېرىق

بۇ كەنتنىڭ زېمىنى كەڭ بولغانلىقتىن، كەنتكە سۇ ئاقىدىغان ئېرىقمۇ باشقا يۇرتلارنىڭ ئېرىقلىرىدىن چوڭ بولغاچقا، «چوڭئېرىق» دەپ ئاتالغانىكەن. باغ - ئېتىزلار سۇغىرىلىپ بولغاندىن كېيىن ئېرىقنىڭ سۈيى قۇيۇلىدىغان كۆل «چوڭكۆل»، بۇ كۆلنىڭ يېنىدىكى مەھەللە «چوڭكۆلبېشى» دەپ ئاتالغانىكەن. 1960 - يىلى بۇ كۆل تىندۇرۇۋېتىلگەن بولسىمۇ، چوڭئېرىقنىڭ ئورنى يۆتكەلگەن بولسىمۇ بۇ كەنتنىڭ نامىنى ئەزەلدىن بەزى كىشىلەر چوڭئېرىق، بەزى كىشىلەر چوڭكۆل دەپ ئاتاپ كەلمەكتە.

چوڭئېرىق — بۇ كەنتنىڭ مۇقىمدالغان نامىدۇر.

① پايدىلانغان ماتېرىيال: «مۇقام پېشىۋالىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995 - يىل.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بۇ كەنتتە ھازىر ئۈچ مەھەللە، 190 ئائىلە، 839 نوپۇس، 1305 مو تېرىلغۇ يەر بار.

خانلىق ئېرىق

كۆتىرەم كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 74 ياشلىق ھېسامىدىن ئاخۇننىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، بۇ جايلار گۆك غوجىلارنىڭ خانلىق يېرى بولۇپ، بۇ يەردىكى ئېتىز - باغلارغا سۇ كېلىدىغان ئېرىق — خانلىق ئېرىق دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ كەنتتە ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ بىر قىسمى — شۇ زامانلاردا گۆك — غوجىلارنىڭ ئېتىزلىرىدا ئوتاقچىلىق قىلغان ئەللىك تۇتۇنلۇك (ئۆيلۈك) كىشىلەرنىڭ ئەۋلادلىرىدۇر.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 176 ئائىلە، 714 نوپۇس، 1336 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سۆگەتلىك

ئىلگىرى بۇ جاي «پوستەك ئايمىقى» دەپ ئاتىلاتتى. 1984 - يىلىدىن كېيىن سۆگەتلىك دەپ ئاتالدى. بۇرۇن بىر پارچە ئاقيەر بولۇپ كىشىلەر بۇ جاينى باكار قويۇشقا پايلىماي سۆگەت كۆچەتلىرىنى سېلىپ، باغ - ئېتىزلاردىن ئېشىپ قالغان سۇلارنى باشلاپ سۆگەتلىككە ئايلاندۇرغانىكەن. (ئۆجۈنئېرىق كەنتىدىن 70 ياشلىق كېمەر قۇربان سۆزلەپ بەردى.)

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 259 ئائىلە، 1004 نوپۇس، 1423 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ھالدوس

ھالدوس مەھەللىسىنىڭ نامى، بۇ كەنتنىڭ نامىغا ئايلىنىپ قالغىنىغا 60—70 يىل بولۇپ قالدى.

بۇ يەردە ئەڭ دەسلەپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلـغان، تال يېتىشتۈرگەن كىشىنىڭ ئىسمى هالدوس ئىكەن، ئۇ كىشىنىڭ تەۋەرۈك نامى مەھەللە ۋە كەنتنىڭ نامى بولۇپ قالغانىكەن.

بۇ كەنتتە هازىر ئۈچ مەھەللە، 168 ئائىلە، 693 نو-پۇس، 1193 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قوشنا كەنتلەرگە ئوخشاش بۇ كەنتنىمۇ ئۈزۈم، قو-غۇن- تاۋۇزلار بەك ئوخشايدۇ.

ئۆجۈنئېرىق

كېمەر قۇربان قاتارلىق مويسىپىتلارنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىدىن مەلۇم بولدىكى، بۇ جايلار يېقىنقى يىلـلارغىچە قوشقار ئايمىقى دەپ ئاتىلاتتى. بىر نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى لوپ ناھىيىسىنىڭ يۇرۇڭقاش يېزىسىدىن بىر نەچچە ئائىلىلىك كىشىلەر كۆچۈپ كېلىپ ئېرىق بويىدا ئولتۇراقلىشىپتۇ. بۇلار سۇ تالىشىپ يەرلىك كىشىلـەر بىلەن جېدەللىشىپ قېلىپ:

— سىلەر بىزنى قوشقاردەك ئۇسۇپ يەكلەپ ئارام بەرمەمسىلە؟- دەپتۇ. (شۇنىڭدىن كېيىن يەرلىك كىشى-لەرگە «قوشقار» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ.)

يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنى:

— ئۆجۈن قوڭغۇزنىڭمۇ قىم ئۇۋىسى بولمىغاندەك سەن خەقلەرمۇ يۇرت - ماكانى يوق كۆچۈپ يۈرىشىدىكەن-سىلەر،-دەپ ئەيىبلەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ يۇرۇڭقاشتىن كۆچۈپ كەلگەنلەرگە «ئۆجۈنلەر» دەپ لەقەم سىڭىپتۇ. بۇلارنىڭ مەھەللىسىنى كېسىپ ئۆتكەن ئېرىق-«ئۆجۈن-ئېرىق» دەپ ئاتىلىپتۇ. 1984 - يىلى بۇ كەنتنىڭ نامى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېتى
www.uyghurkitap.com

«ئۆجۈنئېرىق» دەپ مۇقىمدالدى.
بۇ كەنتتە ھازىر ئۈچ مەھەللە، 228 ئائىلە، 970نو- پۇس، 1649 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مۇغال

بۇ جايلار مەھەللىگە ئايلىنىپ دەسلەپتە قېزىلغان ئېرىققا سۇ باشلانغاندا قاشنىڭ مۇغا تەشكەن تۆشۈكلى- رىدىن سۇ يالاپ كېتىپ كىشىلەرنى جىق ئاۋارە قىلغان- لىقتىن «مۇغىلار ئېرىقى» دەپ ئاتىلىپتۇ. يىللار ئۆتكەن- سېرى «مۇغالئېرىق» دەپ ئاتىلىپتۇ. 1984-يىلى كەنتنىڭ نامى «مۇغال» دەپ مۇقىمدالغان بولسىمۇ، كىشىلەر يە- نىلا «مۇغالئېرىق» دەپ ئاتىماقتا.
بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 242 ئائىلە، 911 نوپۇس، 1810 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاياغئەسكى

بۇ جاي يۇرتنىڭ ئايىغى بولغانلىقتىن قەدىمدىن بۇيان «ئاياغئەسكى» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. (ئەسكى— «ئىمام ئەسكىرى» دىكى «ئەسكىرى» دېگەن سۆزنىڭ بۇ- زۇلغان تەلەپپۇزى بولۇپ ئاتۇلاشلارغا قارىغاندا بۇ جاي- لاردا ئىسلام ئەسكەرلىرى ئولتۇراقلاشقانىكەن.)
ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 173 ئائىلە، 777نو- پۇس، 1420 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يالغۇز توغراق

ئاتۇلاشلاردىن قارىغاندا كىشىلەر قۇملۇق دۆڭنىڭ باغرىدا ئۆسكەن يەگانە بىر تۈپ توغراقنى كېسىپ قو-

غاچ ياساپ ئېرىقنىڭ بېشىغا كۆمگەنىكەن، قوغىچىنىڭ نامىمۇ، ئېرىقنىڭ نامىمۇ يالغۇز توغراق دەپ ئاتىلىپ-تۇ. 1984- يىلى كەنت ناملىرىنى مۇقىملاشتۇرغاندا كىشىلەر تۈز ئايماقلىرىنىڭ نامىنى تاللاشنى تالىشىپ بىرلىككە كېلەلمىگەنلىكتىن يەنىلا «يالغۇز توغراق» دەپ ئاتالدى.

يالغۇز توغراق كەنتىدە ھازىر تۆت مەھەللە، 189 ئائىلە، 760 نوپۇس، 1426 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ناغرا

ئىسلام ئەسكەرلىرىگە ئوزۇق - تۈلۈك، قورال-ياراق توشۇغان ئارقا سەپ ئىشلىرىغا مەسئۇل دەۋەتلىك① ئە-مەلدار قول ئاستىدىكى خىزمەتچىلىرىگە داق② - دۇمباق، سۇناي - ناغرىلارنى چالغۇزۇپ، داغدۇغا بىلەن يېتىپ بارغانلىقى جايدا ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ شاد - خۇرام قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولغانىكەن. ئۇن نەچچە يىل-لىق ئۇرۇش جەريانىدا بۇددىست قوشۇنلىرى يېڭىلگەندىن كېيىن داق - دۇمباق، سۇناي - ناغرا چالغان كىشىلەر ئەمەل - مەرتىۋە تەرتىپى بويىچە يۇرتنىڭ بېشىدىن ئا-يېغىغىچە بۆلۈنۈپ ئولتۇراقلىشىپ قالغانىكەن. ناغرادې-گەن بۇ ئاتالغۇدىن، ئاشۇ يىللاردا ناغرا چالغان كىشى-لەرنىڭ بۇجايدا ماكانلىشىپ قالغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئىككى مەھەللە، 108 ئائىلە، 522 نوپۇس، 830 مو تېرىلغۇ يەر بار.

① بۇخارانىڭ بېشىدىكى بىر يۇرت
② داق - دۇمباق چېلىشقا ئىشلىتىلىدىغان سايمان

ئۇيغۇر كىتاب تورېكىتى
www.uyghurkitap.com

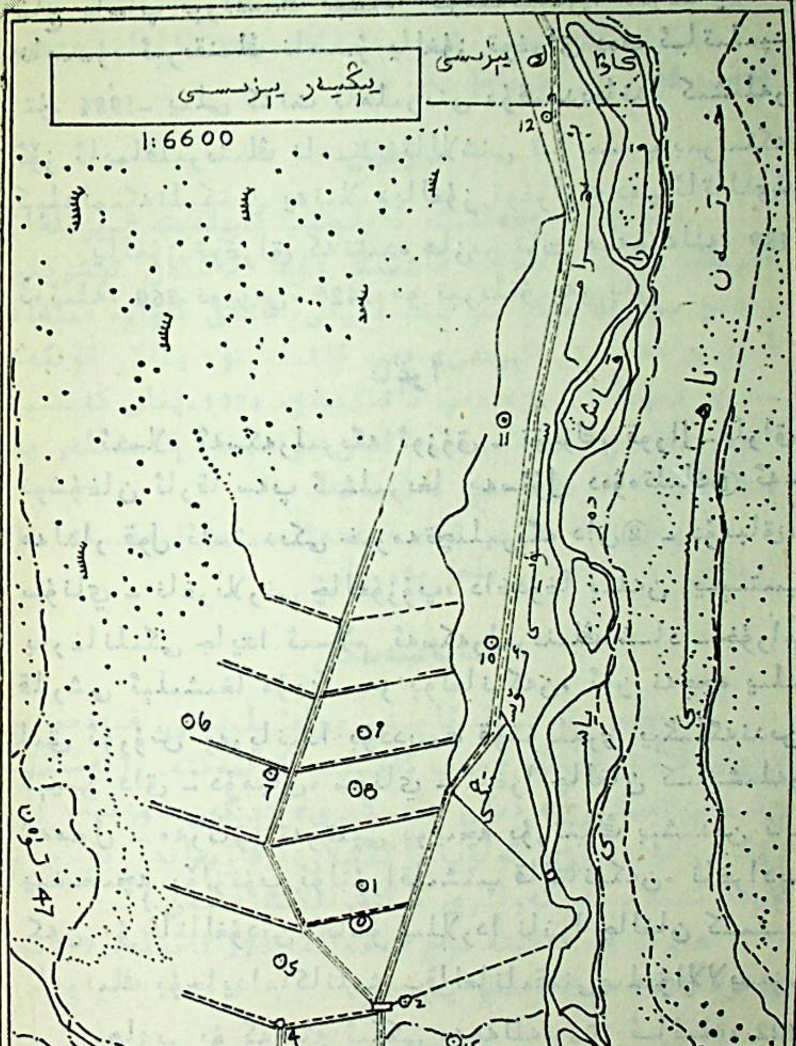

يېڭىيەر يېزىسى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان ، مەتتۇرسۇن سىدىق

بۇ يېزا ناھىيىمىزنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، شەرقتە قاراقاش دەرياسىغا، جەنۇبتا تۋۋەت، غەربىي جەنۇبتا قويچى يېزىلىرىغا، غەربتە 47- تۋەننىڭ 1-، 2- لىيەنلىرىگە، غەربىي شىمالدا تەكلىماكان قۇملۇقىغا، شىمالدا كاۋاك يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. ناھىيە مەركىزى بىلەن يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنىنىڭ ئارىلىقى 12 كىلومېتىر كېلىدۇ.

بۇ يېزىنىڭ كۆپ قىسمى يېقىنقى 200 يىلدىن بۇيان ئېچىپ تېرىلغان يېشىللىقتۇر. بۇ يېزىنىڭ دائىرىسى 1919- يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە تۋۋەن بەھرامسۇيى ۋە «كىمخاب» مىڭلىكلىرىگە تەۋە ئىدى. 1937- يىلىدىن كېيىن 2- رايوننىڭ ئەسكى، يېڭىيەر كەنتلىرى تەۋەلىكىدە بولدى. 1950- يىلىدىن كېيىن 13- رايوننىڭ ئەسكى، يېڭىيەر، سوقۇلۇق يېزىلىرى بولدى، 1956- يىلىدىن كېيىن 11- رايوننىڭ تەۋەلىكىدە بولدى. 1958- يىلى «تۋۋەت» يېزىسىغا قوشۇلۇپ «تىنچلىق» گۇڭشېسى قۇرۇلدى، 1972- يىلىدىن كېيىن ئاياغ قىسمى «شەرق قىزاردى» گۇڭشېسىغا، ئوتتۇرا قىسمى ياڭاقچىلىق مەيدانىغا ئايرىۋېتىلدى، 1984- يىلى ھازىرقى دائىرىسى بىلەن «يېڭىيەر» يېزىسى تەسىس قىلىندى.

1996- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 81 مەمۇرىي مەھەللە، 12 مەمۇرىي كەنت، 2265 ئائىلە، 9717 نوپۇس،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

19 مىڭ 806 مو تېرىلغۇ يەر بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 5 مىليون 62 مىڭ 901 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 18.5% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 217 مىڭ 320 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 26 مىڭ 490 كىلوگرام ئاشتى. پىلە 17 مىڭ 888 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى. چارۋا 29 مىڭ 795 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 9.54% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 483 يۈەنگە پەسىيىپ، بۇلتۇرقىدىن 55 يۈەن ئازلىدى.

يېڭىيەر يېزىسىدىكى كەنت ناملىرى

⊙ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. ئىمامى ئەسكەر
2. قۇمىيالاق
3. جانان
4. سىياباغ
5. قاراباغ
6. سەككىز پارچە
7. قوشقوغاچ
8. مىلىك ئاۋات
9. ئاقمۆستەڭ
10. يېڭىيەر
11. سوقۇلۇق
12. كۆيۈكئېغىل

قوشنا يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر

تۇۋەت يېزىسىدىن: 13. ھالدوست 14. خانلىق ئېرىق 15. ئۆجۈنئېرىق

ئىمام ئەسكەر

«ئىمام ئەسكەر» دېگەن بۇ نام ھەققىدە مۇنداق رىۋايەت خەلق ئىچىدە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

ئىمام ھەسەننىڭ ئەسكىرىي كۈچلىرى مۇشۇجايدا با-

رىگاھ قۇرۇپ، بۇددىستلارغا قارشى غازات قىلغانىكەن. بۇلارنىڭ تامىقى ھازىرقى «قازانتوغراق» دېگەن جايدا پىشۇرۇلۇپ يەتكۈزۈپ بېرىلىدىكەن. قاراقاش دەرياسى بويىدىكى «شېھىتلىك» دېگەن مازارنىڭ ئورنى ئۇلارنىڭ ناماز ئوقۇپ، ئىستىقامەت قىلىدىغان ئورنى ئىكەن. بىر ئەتىگىنى بۇلارغا قارشى دەريا بويلاپ يۈرۈش قىلىپ كەلگەن بۇددىستلار ئۇلارنىڭ بامدات نامىزىغا ئولتۇرغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بېسىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئارقا تەرىپىدىن قىلىچ ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. 41 سەپ ئادەمدىن ناماز ئاخىرلاشقۇچە چېپىلماي قالغان ئۈچ سەپ مۇسۇلمان قېچىپ كېتىپتۇ. كېيىن بۇلار ھازىرقى «ئىمام ئەسكىرى» دەپ ئاتالغان مازارنىڭ ئورنىدا قەتل قىلىنغانىكەن.

بۇ مازار ھازىر «ئىمام ئەسكەر» دەپ ئاتىلىۋاتقان كەنت تەۋەسىدە بولغىنى ئۈچۈن كەنت نامى شۇ بويىچە ئاتىلىپ كەلمەكتە.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىردىكى سانلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 255 ئائىلە، 988 نوپۇس، 1654 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قۇمىيايلاق

بۇ كەنتنىڭ «قۇمىيايلاق» دەپ ئاتىلىشىنى مۇشۇ كەنتتىكى مويسىپىتلار مۇنداق ۋەقەگە باغلايدۇ: ھازىرقى ئىمام ھەسەن ئەسكىرى ئىسلام ئېچىپ مۇشۇ يۇرتلارغا كەلگىنىدە، بۇ يايلاق دەريا بويىغا يېقىن، سۈيى ئەلۋەك، ئوت - چۆپى مول بولغاچقا، جەڭ ئاتلىرىنى يايلىتىدىغان جاي قىلىپ تاللىنىپتۇ. ھەزرىتى ئىمام ئەسكىرى بۇددىستلار تەرىپىدىن قەتل قىلىنغاندىن كېيىن، بۇ يايلاققا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كىشىلەر قەدەم باسماي قۇم بېسىپ كەتكەنلىكتىن، «قۇم-يايلاق» دەپ ئاتىلىپ كەلگەنىكەن.

ھازىرقى كەنت ئورنى قاراقاش دەرياسىنىڭ بويىغا جايلاشقان بولۇپ، يېقىنقى 200 يىل ئىچىدە ئەسلىدىكى يايلاقنى ئۆزگەرتىپ تېرىلغۇغا كىرگۈزۈشتىن ئاۋاتلاشقانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 231 ئائىلە، 977 نوپۇس، 1643 مو تېرىلغۇ يەر بار.

نۇرمۇھەممەت كېرىم توغرىسىدا

نۇرمۇھەممەت كېرىم 1940 - يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قۇم-يايلاق كەنتىدە تۇغۇلدى. 1949 - يىلى 9 - ئايدا شۇ كەنتتىكى مەكتەپكە ئوقۇشقا كىردى. 1955 - يىلى 9 - ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇشنى باشلىدى. 1958 - يىلى 10 - ئايدىن باشلاپ قاراقاش ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە سىنىپ مۇدىرى، مەكتەپ ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ شۇجىسى، پىئونېرلار باش ئەترىتىنىڭ باش تەربىيەچىسى بولدى. 1961 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن ئىلمىي مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى. 1962- يىلى 5 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىگە يۆتكىلىپ بۆلۈم ئەزاسى بولۇپ ئىشلىدى.

1965 - يىلى 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم

رېيونىيە كومىتېتىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، گۇچۇڭ ناھىيە-سىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتىگە قاتناشتى. ئاپ-تونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە ئوقۇدى. 1970 - يىلى 11 - ئايدا شۇ ۋاقىتتىكى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتى قارمىقىدىكى بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلارسى-ياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىغا قايتا تەقسىم قىلىندى. بۇ گۇرۇپپا 1973- يىلى 8 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئور-گانلار پارتكومى بولۇپ ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن تەشۋى-قات باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، كېيىن تەشكىلات باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى. 1978 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا يۆت-كىلىپ ئەنزىلەرنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1983 - يىلى 9- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ دائىمىي ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. 1986 - يىلى 5 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سودا- سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، 7- ئايدا ئىدارە باشلىقلىقىغا بەلگىلەندى. 1988 - يىلى 1- ئايدا جۇڭگو ئىستېمالچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىستېمالچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلاندى.

(يولداش نۇرمۇھەممەت كېرىم ئاپتونوم رايونلۇق 4- ۋە 5- نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، ئاپتو-نوم رايونلۇق 8- نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلانغان).

جانان

بۇ كەنتنىڭ ئىلگىرىكى ئاتىلىشى «لەلەك» بولۇپ، 1984- يىلى يەر ناملىرىنى مۇقىملاشتا «لەلەك» دېگەن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سۆز يېقىمسىز ئاڭلانغىنى ئۈچۈن، بۇ كەنتتە جانان لەقەملىك كىشىلەرنىڭ كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدىغانلىقى نەزەردە تۇتۇلۇپ، كەنت نامى «جانان» دەپ ئاتالدى.

هازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 140 ئائىلە، 565 نوپۇس، 645 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سىياۋاغ

بۇ كەنتتە ئىلگىرى كەڭرەك يەر تېرىلغۇ مەيدان بولۇپ، ئەتراپى دەل- دەرەخلەر بىلەن قورشالغانىكەن. شۇڭا، تولىمۇ هاۋالىق جاي هېسابلىنىپ، كەنتتىكىلەر مۇشۇ جايلاردا دەم ئېلىپ هاردۇقىنى چىقىرىدىكەن. شۇ سەۋەبتىن بۇ جاي «سەيلىباغ» دەپ ئاتىلىدىكەن. «سەيلىباغ» دېگەن سۆز «سەيلىۋاغ» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىپ، تەدرىجىي «سىياۋاغ» دەپ ئاتىلىپتۇ.

هازىر بۇ كەنتتە ئىككى مەھەللە، 154 ئائىلە، 636 نوپۇس، 732 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قاراۋاغ (قاراباغ)

ئىلگىرى بۇ كەنتنىڭ ئورنى چوڭ باغ بولۇپ، بۇ باغ ئاساسلىق ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان مەھەللىنىڭ ئايىغىدا ئىكەن. باغنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن قاراشقا، بۇ جايدا بۈككىدە قاراڭغۇلۇق كۆزگە چېلىقىدىكەن. شۇڭا بۇ باغ «قاراباغ» دەپ ئاتىلىدىكەن. كېيىنچە كىشىلەر بۇ باغنىڭ ئەتراپىغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ، بۇ جاينى كۆجۈم مەھەللىگە ئايلاندۇرۇپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بۇ كەنت باغنىڭ نامى بىلەن «قاراباغ» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە ئىكەن.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 182 ئائىلە، 786 نوپۇس، 1313 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سەككىز پارچە

بۇ كەنتنىڭ ئورنى ئازادلىق مەزگىللىرىگىچە كەڭ كەتكەن قۇملۇق بولۇپ، دەسلەپتە بىر كىشى بۇ يەرنى ئېچىشنى پىلانلاپ، يەر شەكلىنى كۆزىتىپ، ئېچىشقا ئاسان بولغان سەككىز جايدىن سەككىز پارچە يەر ئېچىپ كۆكەرتىپتۇ. كېيىن كىشىلەر كوللېكتىپ ھالدا بۇ قۇملۇقنى ئېچىپ تېرىمىغا كىرگۈزۈپ، بۇ جايدا يېڭىدىن بىر يېشىللىقنى بارلىققا كەلتۈرۈپتۇ. بۇ جايلار ئەسلىدىكى سەككىز پارچە يەرنى ئاساس قىلىپ، ئېچىپ كۆكەرتىلگەچكە «سەككىز پارچە» دەپ ئاتىلىپتۇ.

بۇ جاينىڭ بوستانلىشىشىغا ئەگىشىپ، كىشىلەر ئەتراپتىن كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ، ئۆزلۈكىدىن بىر كەنتنى بارلىققا كەلتۈرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يېڭىدىن شەكىللەنگەن كەنت نامى ئەسلىدىكى نام بويىچە «سەككىز پارچە» دەپ ئاتىلىپتۇ.

هازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 174 ئائىلە، 744 نوپۇس، 1150 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قوشقوغاچ

بۇ كەنتنىڭ ئەتراپلىرى 60-يىللاردا ھۆكۈمەت ئەمگەكچى يۆتكەپ، كوللېكتىپ بوز يەر ئېچىشقا تەشكىللەپ ئېچىلغان بولۇپ، شۇ مەزگىلدە بەھرامسۇيى ئۆستەڭدىن سۇ باشلاپ كېلىپ لاي ئېقىتىلغان. بىر قوغاچتىن ئۆتكەن سۇ يېتىشمىگەچكە، يەنە بىر قوغاچ قويۇلۇپ، سۇنى كەڭ-

ئۇيغۇر كىتاب تورپېتى www.uyghurkitap.com

ري باشلاپ لاي ئېقىتىلغانىكەن، شۇنىڭ بىلەن بۇ جاي «قوشقوغاچ» دەپ ئاتالغان. بوز يەر ئېچىپ كۆكەرتىلگەنىدىن كېيىن، ھۆكۈمەت بۇ جايغا ئادەم يۆتكەپ ئورۇنلاشتۇرغان. بۇنىڭ بىلەن بۇ جايدا كەنت پەيدا بولۇپ، ئەسلىدىكى «قوشقوغاچ» دېگەن نام كەنت نامى بولۇپ، ئۆزلىشىپ كەتكەنىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 123 ئائىلە، 543 نوپۇس، 684 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مىلىكئاۋات

بۇ كەنتنىڭ ئورنى مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئېچىلغان بوز يەر بولۇپ، 30 - يىللاردا بۇ يەردە بەش - ئالتە ئائىلە ئولتۇرىدىكەن. 1933-يىلى خوتەن نەگەۋالىي بولغان قاراقاشلىق مىلىك ھەزرەت (مەمەتنىياز ئەلەم) بۇ جاينى كۆرۈپ، ئېچىپ كۆكەرتىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، قاراقاشنىڭ باشقا جايلىرىدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنى بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ، ئومۇميۈزلۈك كۆكەرتىپ ئاۋاتلاشتۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ (ھازىرقى بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئاتباش، چۆرۈقلا، توۋەت يېزىسىنىڭ توۋەت، ئويىمىرىق كەنتلىرىدىن يۆتكىگەنىكەن).

شۇنىڭ بىلەن بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان ئاھالىلەر ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇ جاينى كۆكەرتىپ ئاۋات بىر يۇرتقا ئايلاندۇرۇپتۇ. بۇ جاينىڭ ئاۋاتلىشىپ يۇرت بولۇشى مىلىك ھەزرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، يۇرت نامى «مىلىكئاۋات» دەپ ئاتىلىپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 97 ئائىلە، 361 نوپۇس، 689 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنت تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن ياندىش بولۇپ، يۇرت بولۇپ شەكىللىنىش تارىخى ئانچە ئۇزۇنغا بارمايدۇ.

كەنتنىڭ «ئاقئۆستەڭ» دېگەن نامى توغرىسىدا يۇرتتىكى كىشىلەر مۇنداق ئىككى خىل قاراشتا:

بىرىنچى خىل قاراش — بۇ جاي ھەممە يۇرتلارنىڭ ئايىغى بولغاچقا سۇ كەلتۈرۈپ، سۇغىرىش شارائىتى يوق دېيەرلىك ئىكەن. شۇڭا بۇ يۇرتتا دەسلەپ يەرلەشكەن ئاھالىلەر (بۇلار ئاتچى قاتارلىق جايلاردىن كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان) باشقا يۇرتلارنىڭ ئارقا تەرىپى بىلەن قاراقاش دەرياسىدىن بۇ يۇرتقا سۇ كېلىدىغان ئۆستەڭ قېزىپ، سۇ باشلاپ كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يۇرت كۆكىرىپ ئاۋاتلىشىشقا باشلاپتۇ. ئۆستەڭ باشقا يۇرتلارنىڭ ئارقا تەرىپى بىلەن قېزىلغىنى ئۈچۈن «ئارقا ئۆستەڭ» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە يۇرت نامى بولۇپ ئۆزلىشىپ كېتىپتۇ.

ئىككىنچى خىل قاراش — بۇ يۇرت باشقا يۇرتلارنىڭ ئايىغى بولغىنى ئۈچۈن بەھرىماسۇيى ئۆستەڭنىڭ ئۇچى مۇشۇ يۇرتتا توختايدىكەن، ئۆستەڭگە سۇ كەلسە باش تەرەپتىكى يۇرتلۇقلار يەرلىرىنى سۇغىرىپ بۇ جايغا سۇ ئاشمايدىكەن. شۇڭا بۇ يۇرتقا سۇ كېلىدىغان بەھرىماسۇيى ئۆستەڭنىڭ ئايىغى يىلبويى قۇپقۇرۇق تۇرىدىكەن. شۇ سەۋەبتىن «ئاقئۆستەڭ» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە ئىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 152 ئائىلە، 679 نوپۇس، 797 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

يېڭىيەر

بۇ كەنت تەكلىماكان قۇملۇقىغا تۇتاش بوستانلىق بولۇپ، 1920 - يىللىرى قاراقاش ئامبىلى يۇەن دارىن باشقا يۇرتلاردىن ئادەم يۆتكەپ يەر ئاچقۇزغانىكەن. كېيىن يەر ئاچقۇچىلارنىڭ بىر قىسمىنى بۇ يەرنى كۆكەرتىش ئۈچۈن مۇشۇ يەردە ئولتۇراقلاشتۇرۇپتۇ.

بۇ يەر تەدرىجىي ئاۋاتلىشىشقا يۈزلەنگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى تاقىر سايلىقتا پەيدا بولغان بۇ يېڭى بوستانلىق كىشىلەر تەرىپىدىن «يېڭىيەر» دەپ ئاتىلىپتۇ.

شۇ چاغلاردا بۇ يۇرتتا ئولتۇراقلىشىپ قالغانلار ھازىرقى بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئاتباش، توۋەتئېرىق، توۋەت يېزىسىنىڭ توۋەت،چاقار قاتارلىق جايلىرىدىن بولۇپ، ھازىرقى كىشىلەر شۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 164 ئائىلە، 638 نوپۇس، 1256 مو تېرىلغۇ يەر بار.

سوقۇلۇق

قاراقاش دەرياسى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئارىلىقىغا جايلاشقان بۇ جاي مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراقاش ئامبىلى يۇەن دارىننىڭ ھازىرقى توۋەت يېزىسىنىڭ ئەسكى چاقار كەنتلىرىدىن ئادەم يۆتكەپ بوز يەر ئېچىشقا تەشكىللىشى بىلەن ئېچىلغان بولۇپ، دەريا بىلەن قۇملۇق ئارىلىقىغا جايلاشقان ئۇزۇنچاق ھالىتىگە ئاساسەن بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر «سوقۇلۇقلار ‹سوقا يەرلىكلەر›»دەپ ئاتالغانىكەن. كېيىنكى مەزگىللەردە يۇرت نامى «سوقۇلۇق» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە ئىكەن.

ھازىر بۇكەنتتە ئۈچمەھەللە، 156 ئائىلە،639 نوپۇس، 984 مو تېرىلغۇ يەر بار.

كۆيۈكئېغىل

بۇ تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچكى تەرىپىگە سوزۇلغان، يېگىيەر يېزىسىنىڭ ئەڭ چەت كەنتى بولۇپ، يۇرت بولۇپ شەكىللىنىشى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ باشلىرىغا توغرا كېلىدۇ.

بۇ جاي ئىلگىرى كەڭ كەتكەن قۇملۇق ئوتلاق بولۇپ، يېنىدا دەريا سۈيى ئېقىپ تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن مال بېقىشقا ئەپلىك جاي ھېسابلىناتتى.

ھازىرقى تۇۋەت يېزىسىنىڭ ئاياغئەسكى (ئىلگىرىكى تۇكارلار) كەنتى تەۋەسىدىن قۇربانىياز ھاجىم دېگەن ئادەم بۇ ئوتلاقتا ئېغىل - قوتان ياساپ ماللىرىنى باقانىكەن. كېيىنكى كۈنلەردە تۇيۇقسىزلا بۇ ئېغىلغا ئوت كېتىپتۇ. ئوت ئۆچۈرۈۋېلىنغان بولسىمۇ، كىشىلەر بۇ ئېغىلنىڭ كۆيۈك ئىزناسىنى بىر بەلگە سۈپىتىدە بۇ جاينى «كۆيۈكئېغىل» دەپ ئاتىشىپتۇ. كېيىن بۇ يۇرتتا ئولتۇراقلاشقان كىشىلەرمۇ بۇ نامنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ يۇرتىنى «كۆيۈكئېغىل» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 222 ئائىلە، 967 نوپۇس، 1211 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئەخمەد سەردار توغرىسىدا

كۆيۈكئېغىل كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 75 ياشلىق ھەسەن ئاخۇننىڭ 1996- يىلى يازدا سۆزلەپ بەرگەنلىرى بىلەن يازما خاتىرىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ يىغىنچاقلىغاندا، ئەخمەد سەردارنى 1898 - يىلى تۇغۇلغان دەپ مۇقىمداشقا بولىدۇ. ئۇ كىچىكىدىنلا تەمبەل، كۈچلۈك، چەبدەس بولۇپ ھوشيارلىقى، شوخلۇقى، گەپ-سۆزلىرىنىڭ ئۇچۇقلۇقى بىلەن تەڭ ياشلىق باللاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئۇ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقارغانلىقتىن «ئەخمەد قارى» دەپ ھۆرمەتلەندى. بۇ كەنتتىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دېھقانلار قاراقاش دەرياسىنىڭ ئون نەچچە چاقىرىم يىراق يېرىدىن ئېرىق چېپىپ سۇ باشلاپ كەلگەن بولسىمۇ، قوشنا كەنتتىكى كىشىلەر سۇنى باغلىۋېلىپ بۇلارنى بوزەك قىلاتتى. ئەخمەد قارى «كۆيۈكئېغىل ئېرىقى»غا مىراپلىققا سايلانغاندىن كېيىن، ئادىللىق ھەم يۈرەكلىك بىلەن سۇ باشقۇرۇپ كۆيۈكئېغىل كەنتىدىكى باغ - ئېتىزلارنى سۇغا قاندۇردى.

ئەخمەد قارى يۇرتىدىكى نەچچە ئون كىشىنى باشلاپ 1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 17 - كۈنى پارتلىغان قاراقاش ئىسلام قوزغىلىڭىغا قاتناشتى. 1934 - يىلى 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئىسلام قوزغىلاڭچىلىرى پىيالما بىلەن زاۋا ئارىلىقىدىكى قۇمرابات دېگەن جايدا قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن قەشقەردىن كەلگەن ھۆكۈمەت قوشۇنى بىلەن جاھىلانە قارشىلاشتى. ئەخمەد قارى بۇ جايدىكى جەڭلەردە يۇقىرى ماھارىتى ھەم پۇختا تەدبىرلىرى بىلەن قوزغىلاڭ كاتتىباشلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ سەردارلىققا① تەيىنلەندى. شۇ چاغدىن باشلاپ ئەخمەد سەردار دەپ ئاتالدى. ھەربىي جەھەتتە، مۇنتىزىم تەربىيە كۆرمىگەنلىكى ھەم قورال-ياراقلىرى خىل بولمىغانلىقتىن، قۇمراباتتىكى جەڭلەردە ئىسلام قوزغىلاڭچىلىرى تارمار بولدى. ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى قاراقاشنى ئىگىلىگەندىن كېيىن ئەخمەد سەردار تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قورقۇپ دەريانىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى تەۋەككۈل دېگەن جايغا قېچىپ باردى. ھەسەن ئاخۇننىڭ ئەسلەپ بېرىشىچە، «35 ياشلاردىكى ئەخمەد سەردار بىر نەچچە قېتىم ئاقئاتقا مىنىپ مەھەللىسىگە كەلگەن ھەم ئاتتىن چۈشمەيلا تۇغقانلىرى بىلەن قول ئېلىپ كۆرۈشۈپ بولۇپ ئېتىنى بوراندەك تېز ھەيدەپ تەۋەككۈل تەرەپكە كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بەستىدىن كۈچ - قۇۋۋەت يېغىپ تۇراتتى».

بۇ چاغلاردا تەۋەككۈلدا توققۇز نەپەر، ئىسلام ئا-

① روتا كوماندىرى دەرىجىلىك

ۋاتتا يەتتە نەپەر ھۆكۈمەت ئەسكىرى بار ئىدى. 1935 - يىلى 6 - ئايدا ئەخمەد سەردار بۇ ئىككى يۇرتتىكى ئىلى ھاجى، شاكىر كۆك، مۇھەممەد چاناق، ساۋۇر بۇۋا قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ 80 نەچچە ئادەمگە باشچىلىق قىلىپ خەي فۇگۇەن، ما فۇگۇەن قاتارلىق ئەسكەرلەرنى تاياق - توقماقلار بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈردى. قېچىپ قۇتۇلغان ئەسكەرلەر خوتەنگە چىقىپ ئەھۋالنى دوكلات قىلدى. ھۆكۈمەت (ماخۇسەن) ئىرلۇيجاڭ باشچىلىقىدىكى بىر لۇي ئاتلىق ئەسكەرنى توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا ئەۋەتتى. بۇلار باشلەڭگەر دىگەن جايدا 1000دىن ئارتۇق توپىلاڭچىلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ، ئۇلارنى ئوققا تۇتۇپ نۇرغۇن ئادەمنى ئۆلتۈردى. ئەخمەد سەردار ئون نەچچە ئادەم بىلەن دەريا بويلاپ ئاقسۇغا قاچتى.

ئەخمەد سەردارنىڭ كېيىنكى تەقدىرى توغرىسىدىكى پاراڭلار ئوخشاش ئەمەس. بىر ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئەخمەد سەردار ئاقسۇدا قاسساپلىق قىپتۇ. خوتەنلىك بىر كىشى ئۇنى تونۇپ قېلىپ ما خۇسەنگە خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ. ماخۇسەن ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى تۇتۇپ كەپتۇ. قۇلىقىنى كېسىۋېتىش جازاسىنى مىلىك ھەزرەت (مۇھەممەد تىنىياز ئەلەم) نىڭ تەكلىپى بىلەن بېشىنى چېپىش جازاسىغا ئۆزگەرتىپ دەرھال ئىجرا قىپتۇ.

يەنە بىر ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئەخمەد سەردار ئاقسۇدا خاتىرجەم ياشاشقا ئىشەنچ قىلالماي ئۈرۈمچىگە چىقىپ شىڭ شىسەيگە ئەسكەر بوپتۇ. جەڭدە قورقماس، ماھىرلىقى بىلەن نام چىقىرىپ ئوفىتسىرلىككە كۆتۈرۈلۈپتۇ. باشقىلارنىڭ تۆھمىتى بىلەن تۈرمىگە تاشلىنىدىغانلىقىنى بىلىپ قېلىپ قېچىپ قەشقەرگە كەپتۇ. 1943-يىلى قەشقەردە باشقىلار بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭ تەشكىللەپتۇ. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى تەرىپىدىن تارمار قىلىنىپ مازارلىق دىگەن جايغا كەلگەندە ئەخمەد سەردار ئەسىرگە چۈشۈشكە رازى بولماي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ.

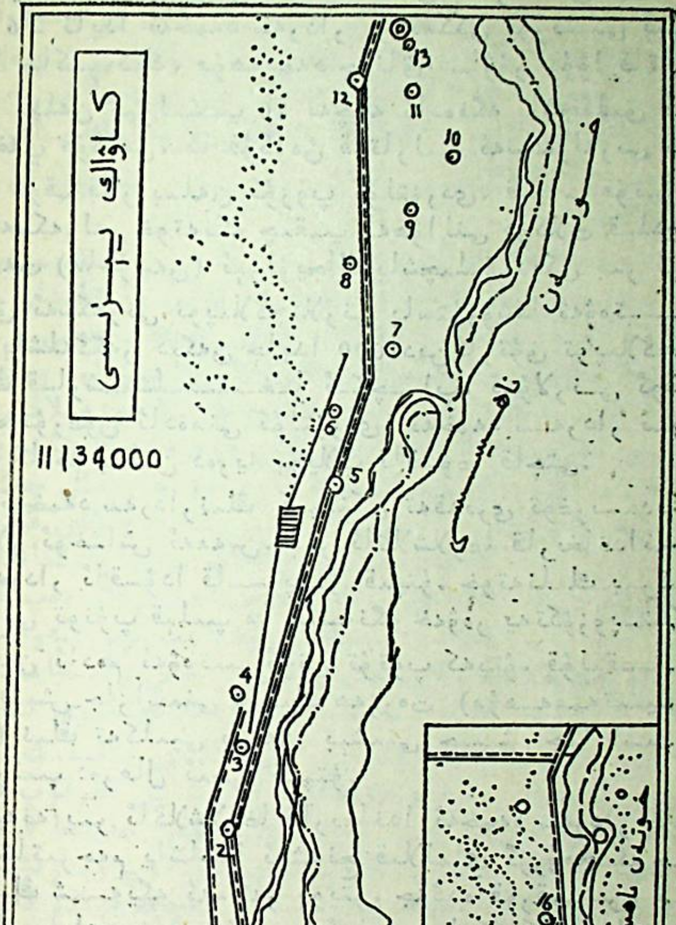
كاۋاك يېزىسى
1:34000
1:200000

كاۋاك يېزىسى

مۇھەممەتئېمىن قۇربان ، مەتتۇرسۇن سىدىق ،
رۇزى مۇھەممەت مۇتەللىپ

نەچچە ئەسىر ئىلگىرى قاراقاش دەرياسىنىڭ سۈيى قىرغاقنى بۇزۇپ چاقما (كاۋاك ـ قولتۇق) ھاسىل قىلغانىكەن. يولۇچى-كارۋانلار «كاۋاكتا توختايلى»، «كاۋاكتىن ئۆتتۇق» دەپ تەكرارلاشقانلىقتىن بۇ جاي كاۋاك دەپ ئاتىلىپتۇ. (يېزىلىق پاختا زاۋۇتىنىڭ ئۇدۇلىدىكى شالىلىقلار— ئەينى زاماندىكى كاۋاكنىڭ ئورنىدۇر.) يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى كاۋاك كەنتىگە ئورۇنلاشقانلىقتىن يېزىنىڭ نامىمۇ كاۋاك دەپ ئاتالدى.

1975 ـ يىلى «راكېتا»① گۇڭشېسىنىڭ تۈزلۇقۇتۇتاغ، «تىنچلىق»②گۇڭشېسىنىڭ كاۋاك، «يۇقىرى ئۆرلەش»③ گۇڭشېسىنىڭ لەمپە دېھقانچىلىق مەيدانلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ «شەرق قىزاردى» گۇڭشېسى قۇرۇلدى. 1984 ـ يىلى «كاۋاك يېزىسى» دەپ ئاتالدى.

1996 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ يېزىدا 78 مەھۇرىي مەھەللە ، 23 مەمۇرىي كەنت ، 2177 ئائىلە، 9024 نوپۇس، 26 مىڭ916 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 4 مىليون 469 مىڭ 919 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 4.79% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 395مىڭ 940 كىلوگرامغا توۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 32 مىڭ 436 كىلوگرام ئاشتى. پىلە 24 مىڭ 35 كىلوگرام-

① ھازىرقى پۇرچاقچى، ② تۆۋەت، ③ توخۇلا يېزىلىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

غا مۇقىمدالدى. چارۋا 33 مىڭ 26 تۇياققا يېتىپ، بۇلتۇر-قىدىن 10.29% ئاشتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 493 يۈەنگە تۆۋەنلەپ، ئالدىنقى يىل-دىكىدىن 27 يۈەن ئازايدى.

كاۋاك دېھقانلىرى زىرائەت تېرىشتىن باشقا ئۈزۈم-چىلىك ۋە ئورمانچىلىق بىلەن تۇرمۇشىنى ياخشىلىماقتا. كەڭ تەبىئىي ئوتلاقلار چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش-نىڭ ياخشى ئىمكانىيىتى بولماقتا. ناھىيە بازىرىدىن ھې-سابلىغاندا لەمپە 30 كىلومېتىر، كاۋاك 50 كىلومېتىر، تۈز-لۇقىئۇتاغ 100 كىلومېتىر كېلىدۇ.

ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ راۋانلىشىشى، باغ - ئېتىز-لارنىڭ، ئورمان بەلباغلىرىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ لەمپە بىلەن كاۋاك ئارىلىقىدىكى ئون نەچچە كىلومېتىر-لىق قۇملۇق مۇساپە تۇتاش يېشىللىققا ئايلىنىپ كەتتى. كاۋاك بىلەن تۈزلۇقىئۇتاغ ئارىلىقىدىكى قۇملۇقلارمۇ يىلمۇ يىل يېشىللىققا ئورۇن بەرمەكتە.

1993 - يىلى ناھىيە بازىرىدىن كاۋاككىچە 50 كى-لومېتىر يولغا ماي ياتقۇزۇلۇپ، قاتناش شارائىتى ياخ-شىلاندى. 1950 - يىللىرى پىيادە ياكى ئېشەك بىلەن ئون كۈندە، 1970- يىللىرى ئېشەك ھارۋىسى بىلەن ئالتە كۈندە، 1980 - يىللىرى تراكتور بىلەن ئىككى كۈندە كىرىپ چىققى-لى بولىدىغان بۇ مۇساپە ھازىر ئۈچ سائەتكە قىس-قاردى. بۇ يولدا ھازىر چوڭ - كىچىك ئاپتوموبىللار توخ-تىماي قاتنىماقتا.

كاۋاكتىكى كەنت ناملىرى

⊙ كاۋاك يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. چىمەنباغ
2. لايكۆل
3. لەمپە
4. شاخشىغىل

5. دەرۋازا يېلغۇن
6. دۆڭكۆل
7. قوغۇنلۇق ئايرىش
8. ھاجىئېغىل
9. باشھاجىئېغىل
10. چىنار
11. شاختاشلام
12. باشكاۋاك
13. كاۋاك
14. بۆرە ئېغىز
15. جەگە
16. ئادەميىلىك ئوتلاقپونكىتى

لەمپە

لەمپە دازار غوجام توغرىسىدا بىرەر يازما خاتىرە تېپىلمىدى. لېكىن ئېغىزدىن قۇلاققا، قۇلاقتىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن بۇنداق بىر رىۋايەت بار.

يۇرتتىن قېپىداپچىققان بىر مۇللام كارۋانلار ئۇچۇن ئۆگزىسىنى سېغىز بىلەن سۇۋاپ يامغۇر ئۆتمەيدىغان چوڭ لەمپە، ئات - ئۇلاغلىرىنىڭ ئاپتاپتا، يامغۇردا قالماسلىقى ئۇچۇن كەڭ، ئازادە چەللە ياساپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر كارۋان، يولۇچىلارنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك قونالغۇسىغا ئايلىنىپتۇ.

— لەمپىدە قوندۇق.

— يەنە قانچىلىك ماڭساق لەمپىگە بارىمىز؟

— لەمپىدە ئۇچرىشايلى، - دېگەندەك گەپلەر تەكرارلىنىۋېرىپ بۇ قونالغۇغا لەمپە دەپ نام سىڭىپ قاپتۇ.

— مۇللام بۇ يەردە توختىغان يولۇچىلارغا ئىمام بولۇپ ناماز باشلاپ ئوقۇيدىكەن. دىنىي بىلىملەرنى قايىل قىلارلىق سۆزلەيدىكەن. شۇڭا كارۋانلارنىڭ نەزەرىدە بۇ مۇللام يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ سەدىقە - ساخاۋەتلىرى بىلەن مۇللام نۇرغۇن مال - دۇنياغا ئىگە بولۇپ قونالغۇنىڭ شارائىتىنى ياخشىلاپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

خانىقا ھەم ھۇجرىلارنى سالدۇرۇپتۇ. موللام ئۆلگەندىن كېيىن چاكارلىرى ئۇنى قومۇلۇق دۆۋىنىڭ باغرىغا دەپنە قىلىپتۇ. «موللام» دەپ چاقىرىلغانلىقتىن ھېچكىم ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلمەيدىكەن. شۇڭا بۇ قەبرە «لەمپە مازار غوجام» دەپ ئاتىلىپ قالغانىكەن. بۇ يەردە ئوتتۇن - شاخ كۆپ، ئوت قالاپ ئىسسىنىش ئىمكانىيىتى ئوبدان بولغاچقا، ھەر يىلى قاتتىق سوغۇق مەزگىللەردە يىراق - يېقىنلاردىن نەچچە يۈزلىگەن كىشى بۇ مازارنى تاۋاپ قىلغىلى كېلىدىكەن.

1962 - يىلى خانىقا ھۇجرىلارنى بۇزۇپ ياغاچلىرى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئىشخانىلىرىنى سېلىشقا ئىشلىتىلدى. ھازىر سالاسۇنلۇق قەبرە ئېتىزلىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا چۈرقچىيىپ تۇرماقتا. قەبرە ئۈستىدىكى قۇرۇپ كەتكەن قومۇش - يانتاقلار، خادىلارغا چىگىپ قويۇلغان قىزىل - يېشىل لاتىلار، سامان تىقىلغان قوي، ئۆچكە تېرىلىرى كىشىنىڭ خىيالىنى بىر نەچچە يۈز يىل بۇرۇنقى دىنىي تۇرمۇش مەنزىرىسىگە قايتۇرۇپ كېتىدۇ.

قاراقاش ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ئابدۇۋېلى ھېلىمقۇل ئۆز ئەسلىمىسىنى مۇنداق بايان قىلدى:

— مەن 1959 - يىلى (26 ياشلىق ۋاقتىمدا) سابىق «يۇقىرى ئۆرلەش»① گوڭشېسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىدىم. 2500 كىشىنى باشلاپ كىرىپ لەمپىدە يەر ئېچىشقا يېتەكچىلىك قىلدىم. 70 ياشلىق سەيدىكام لەمپىدە ئولتۇرۇشلۇق بىردىنبىر ئائىلە ئىكەن. ئېرىق كولاپ سۇ باشلاپ كېلەلمىگەنلىكتىن زىرائەت تېرىيالمايدىكەن،

① ھازىرقى توخۇلا يېزىسى.

ئاش - ئوزۇقنى كەنتتىن ئېلىپ كېلىدىكەن. كەتمەن بەلەن كولىنىۋالغان قۇدۇقىغا يىغىلغان سىزىندى سۇ ئۇنىڭ ۋە قوي - ئۆچكىلىرىنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرىدىكەن. ئۇ بىزنىڭ ئېرىقنى نەدىن چېپىش، يەرنى قەيەردىن ئېچىش ھەققىدىكى سوئاللىرىمىزغا پايدىلىق جاۋابلارنى بېرەتتى ھەم مەسلىھەتچىلىك قىلاتتى.

ئەتراپ قېلىن توغراقلىق بولۇپ تۈپتىن ئايرىلىپ قالغان ئادەمنى تاپماق خېلى تەس ئىدى. يەر ئېچىش ئۈچۈن توغراقلارنى يۆتكىۋېتىشكە كۈچىمىز يەتمەي ئوت قويۇۋېتەتتۇق. ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن ئوت يالقۇنى كېچىسى يىراق - يىراقلارغا كۆرۈنەتتى. تۈلكە، بۆرىلەر ھەر قەدەمدە ئۇچراپ تۇراتتى. توشقانلار — بىزنىڭ دائىملىق گۆشىمىز ئىدى. ياۋايى توڭگۇزلار زىرائەتلىرىمىزنى دەسسەپ - چەيلەپ ئاپەت سالاتتى.

كەنتتىكىلەرگە قارىغاندا كۆكتات يەرنى جىق بېرىش، كۈنلۈك ئەمگەككە نومۇرنى كۆپ خاتىرىلەش قاتارلىق قىزىقتۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللانغان بولساقمۇ، دېھقانلار بۇ يەردە ماكانلىشىشنى خالىمىدى. مېنىڭ 1960 - يىلىنىڭ بېشىدىلا ئائىلەمنى لەمپىگە يۆتكەپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىقىم 120 ئائىلىلىك دېھقاننىڭ بۇ يەردە ماكانلىشىپ قېلىشىغا تۈرتكە بولدى. 1960 - يىلى قىشتا 2500 ئادەمنى سەپەرۋەر قىلىپ 18 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئۆستەڭ قازدۇق. دەريانى باغلاپ سۇ باشلاپ سۇغىرىش ئىشلىرىمىزنى راۋانلاشتۇردۇق. 1962 - يىلى ئەتىيازغا قەدەر ئارالچى، باشلەمپە، شاخلىق، خورازدۆك، دىڭكۆل قاتارلىق جايلاردا 25 مىڭ مو يەر ئېچىپ ئېتىزلىق، باغلارنى بىنا قىلدۇق.

شۇ چاغدىكى ۋىلايەت ھەم ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاسا-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

لىق رەھبەرلىرى لەمپىدە يېڭى يۇرت بىنا بولغانلىقىنى كۆرۈپ ئىنتايىن رازى بولدى. 1962 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى دۆلەت رەھبەرلىرى بىللە تيەنئەنمېن راۋىقىغا چىقىپ دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 14 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىنى كۆزدىن كۆچۈرۈشكە قاتناشتىم.

× ×

ئەسلىدىكى لەمپە تەۋەلىكىدە بولغان چىنەباغ، شاخلىق، لەمپە، بوستان، ئىنچىكە دۆڭكۆلدىن ئىبارەت ئالتە كەنت ھازىر كاۋاك يېزىسىنىڭ 1 - ۋە 2 - ئۈچاستكىسى دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

يۇمىلاق

لەمپىنىڭ چىنەباغ كەنتىدە «يۇمىلاق» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. 1959 - يىلى ئەتىيازدا توخۇلا يېزىسىنىڭ بازار بويى كەنتىدىن قوناخۇن يۇمىلاق دېگەن كىشى تۈنجى بولۇپ بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىقتىن، ئۇنىڭدىن كېيىن ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر بۇ مەھەللىنى قوناخۇننىڭ لەقىمى بىلەن «يۇمىلاق» دەپ ئاتىغانىكەن.

خوراز دۆڭ

شاخلىق كەنتىدە خوراز دۆڭ دەپ ئاتىلىدىغان بىر جاي بار. جەندە - كۆلا كىيگەن، توغۇلغاندىن بېرى چاچ ساقىلىغا ئۇستۇرا تېگمەي باقمىغان بىر دىشىق (دەرۋىش) ئېگىز قومۇلۇق باغرىدىكى شاخ كەپىدە ياشايدىكەن. ئۇنىڭ يالىقتا ئۇنىڭ بىرلا خورىزى بار ئىكەن. بۇ يەردىن ئۆتكەن يولۇچىلار خورازنىڭ چىللىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ،

بۇ ئېگىز قۇملۇقنى خوراز دۆك دەپ ئاتىغانىكەن. 1958-يىلى «خورازدۆك» ئەتراپىدا يەر ئېچىش باشلانغاندا يالغۇزلۇقنى خالايدىغان بۇ ئاشىق كۆزدە - كۆپىلەرنى يۇدۇپ خورىزىنى قولتۇقلاپ بۇ يەردىن كۆچۈپ كەتكەنىكەن.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا شاخلىق كەنتىدە ئىككى مەھەللە، 86 ئائىلە، 344 نوپۇس، 753 مو تېرىلغۇ يەر بار.

لەمپە كەنتىدە ئىككى مەھەللە، 78 ئائىلە، 340 نوپۇس، 1232 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە دەرۋازا يۇلغۇن دەپ ئاتىلىدىغان بىر جاي بار. ئىلگىرى بۇ يەردە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېگىز دۆڭلۈكنىڭ ئۈستىدىكى يۇلغۇنلار ئۆز ئارا گىرەلىشىپ ئۆسۈپ كەتكەنىكەن. بۇ مەنزىرە يولدىن ئۆتكەن يولۇچىلارغا گويا يۇلغۇن چاتقاللىرىدىن ياسالغان دەرۋازىدىن ئۆتكەندەك تۇيغۇ بەرگىنى ئۈچۈن، بۇ جاي «دەرۋازا يۇلغۇن» دەپ ئاتىلىپتۇ ھەم ئادەملەر ئولتۇراقلىشىپ يۇرت شەكىللەنگەندىن كېيىنمۇ بۇ ئىسىم مەھەللە نامى بولۇپ قاپتۇ.

دۆڭكۆل

يول بويىدىكى ئېگىز قۇملۇقنىڭ تۈۋىدە تەبىئىي تۇزلۇق كۆل بار ئىكەن. كۆلنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ تۇرغاچقا دۆڭكۆل دەپ ئاتالغانىكەن. ئېرىق - ئۆستەڭ قېزىش، يەر ئېچىش، يول ياساش سەۋەبلىرى بىلەن ھازىر بۇ كۆلنىڭ ئىزناسى كىچىكلەپ كەتكەن بولسىمۇ، 1958 - يىلىدىن ئېتىبارەن بىنا بولغان بۇ كەنت — دۆڭكۆل دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 124 ئائىلە، 515 نوپۇس، 1162 مو تېرىلغۇ يەر بار.

قۇربان نىياز ئاخۇننىياز

بۇ كىشىنى ئۇنتۇغان ھالدا قوغۇنلۇق ئايرىش، ھاجىئېغىل، باشھاجىئېغىل، چىنار، شاختاشلام، باشكاۋاك، كاۋاك، بۆرىغىز①، جەگە كەنتلىرى توغرىسىدا سۆز قىلىش — مېۋە يېگەندە كۆچەت تىككۈچىنى ئەسكە ئالمىغاندەك ھاماقەتلىك بولاتتى.

1995 - يىلى 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مەن بۇ كىشىنى ئۆزىنىڭ ئۆيىدە زىيارەت قىلدىم.

— ئەھمىيەتلىك ياخشى بىر ئىشقا تۇتۇش قىپلا، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنى كاۋاكتا قانداق بولۇپ جەننەتتەك چىرايلىق يۇرت بىنا بولغانلىقىدىن خەۋەردار قىلمىساق بولمايتتى، — ئۇ ھاياجانلىق كۆز ياشلىرىنى سۈرتىۋەتكەندىن كېيىن سۆزلىرىنى داۋاملاشتۇردى، — مەن بۇ يىل 75 ياشقا كىردىم. 1958 - يىلى 9 - ئايدا (ئۇ چاغدا مەن «تىنچلىق» گۇڭشېسىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئىدىم) 2000 ئادەمنى باشلاپ كاۋاكقا بوز يەر ئاچقىلى كىردىم. كاۋاك تەۋەسىدە مەن قەدەم باسمىغان دۆڭ - چۇڭقۇر، مەن كەتمەن سالمىغان ئېتىز - ئېرىق يوق. مېنىڭ بوز يەر ئېچىشقا يېتەكچىلىك قىلىشتىكى نەتىجىلىرىم 1965 - يىلى «خەلق گېزىتى» دە «كەتمەن شىجاڭ»② دېگەن ماۋزۇدا پۈتۈن مەملىكەتكە تونۇشتۇرۇلدى. 1966 - يىلى «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى» نىڭ مۇقاۋىسىغا كەتمەن

① بۆرەئېغىز — كەنت نامى بولۇپ، كىشىلەر تىلىدا «بۆرىغىز» دەپ ئۆزلىشىپ قالغان. ② گۇڭشې باشلىقى.

چېپىپ تۇرغان كۆرۈنۈشىنىكى سۈرىتىنى بېسىلدى. مەن ئۇنىڭدىن:

— ئاشۇ گېزىت - ژۇرناللارنى ساقلاپ قويغانمىدىلە؟ - دەپ سورىدىم. ئۇ:

— مەدەنىيەت ئىنقىلابى يىللىرىدا «يالغان ئاكتىپ» دېگەن بەتنامغا قېلىپ، كۈرەش سەھنىلىرىدە تاياق - توقماق زەربىسىگە ئۇچرىدىم. شۇ ۋاقىتلاردا ئۇ ژۇرنال - گېزىتلىرىمنى ئاتالمىش ئىنقىلاپچىلار يىرتىپ تاشلىغانىدى، - دېدى.

قوغۇنلۇق ئايرىش

1960 - يىلى ئىككى يول كېسىشكەن دوقمۇشنىڭ يېنىدىكى ئېتىزلىقلارغا قوغۇن تېرىلغانىكەن، دېھقانلار ئىشتىن چۈشۈپ بۇ يەرگە كەلگەندە ئۆز ئۆيلىرى تەرەپكە ئايرىلىپ ماڭغانلىقتىن بۇ دوقمۇش «قوغۇنلۇق ئايرىش» دەپ ئاتىلىپتۇ. كېيىنچە بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ. ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 98 ئائىلە، 378 نوپۇس، 765 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۆرە ئېغىز

ئىككى قۇملۇق دۆڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر ھەم تار جاينى مالچىلار «بۆرە ئاغزى» دەپ ئاتىغانىكەن. كېيىنچە «بۆرە ئېغىز» غا ئۆزگىرىپ، بۇ يەردە بىنا بولغان كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە يەتتە مەھەللە، 124 ئائىلە، 597 نوپۇس، 1268 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھاجىغىل

ھازىرقى يېڭىيەر يېزىسىدىكى ئىمامى ئەسكەر مازىرىنىڭ شەيخى 60 ياشلىق ماخمۇت قارىم — تۇرسۇن شەيخ ھاجىمىنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت شەيخنىڭ نەۋرىسىدۇر. ئۇنىڭ 1995 - يىلى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى سۆزلەپ بېرىشىگە ئاساسلانغاندا، تۇرسۇن شەيخ ھاجىم كاۋاكتىكى ھاجىغىل دېگەن جاينى 1925 - يىلدىن كېيىن ئىگىلەپ، يىللىقچىلىرىنى تۇرغۇزۇپ 12 مىڭ تۇياق قوي - ئۆچكىلىرىنى باققۇزغانلىقتىن بۇ جاي ئۇنىڭ نام - ئەمەلى بىلەن «ھاجىمېغىل» دەپ ئاتالغانىكەن، بۇ ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «ھاجىغىل» غا ئۆزگىرىپ قاپتۇ، 1960 - يىلدىن كېيىن تېرىقچىلىق دائىرىسى يىلمۇ - يىل كېڭىيىپ، 1984 - يىلى باشھاجىغىل، ھاجىغىل دەپ ئىككى كەنت بولدى.

(تۇرسۇن شەيخ ھاجىم ئۆز ۋاقتىدا ئىمامى ئەسكەر مازىرىنىڭ شەيخى بولۇپ، 1951 - يىلى تەركىبى زومىگەر ئايرىلىپ مىلتىق بىلەن ئېتىپ باستۇرۇلغانىدى).

باشھاجىغىل كەنتىدە ھازىر ئۈچ مەھەللە، 94 ئائىلە، 361 نوپۇس، 914 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شاختاشلام ۋە چىنار كەنتلىرى توغرىسىدا

ئىلگىرى بۇ جايدا ئىسلام قوشۇنلىرى بىلەن بۇددىستلار ئوتتۇرىسىدا دەھشەتلىك جەڭ بوپتۇ. بۇ جەڭدە ئىسلام قوشۇنلىرى سەردارىنىڭ ھۆرۈل چىنارخان، بۇلبۇل چىنارخان ئىسىملىك ئىككى سىڭلىسى شېھىت بوپتۇ ۋە جەڭ بولۇپ ئۆتكەن مۇشۇ قۇملۇققا دەپنە قىلىنىپتۇ. كىشىلەر بۇ قەبرىدىكى جەسەتنى بۆرە، تۈلكىلەرنىڭ كولاپ

يەپ كەتمەسلىكى ۋە شاخالدا ئېچىلىپ قالماسلىقى ئۈ-
چۈن شاخ تاشلاپ قويۇپتۇ. كېيىنچە بۇ يەردىن ئۆتكەن-
كەچكەنلەرمۇ شاخ تاشلاپ قويۇشقا ئادەتلىنىپ، 1958 -
يىلغىچە ئىككى مو كەلگۈدەك يەرگە شاخ دۆۋىلىنىپ
بولغانىكەن.

1958 - يىلى پۇرچاقچى يېزىسىدىن بىر قىسىم دېھ-
قان - چارۋىچىلار بۇ يەردە ئولتۇراقلاشتۇرۇلدى ۋە يەر
ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلدى. كەنت نامىمۇ شاختاشلام دەپ
ئاتالدى. 1984 - يىلى بۇ يەردە ئاھالە كۆپىيىپ تېرىلغۇ
يەر كېڭىيىپ كەتكەنلىكتىن مۇشۇ كەنت تەۋەسىدىكى بىر
قىسىم مەھەللىلەر ئايرىم كەنت بولۇپ تەسىس قىلىنىپ
مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق «چىنار» دەپ ئىسىم قويۇلدى.

چىنار كەنتىدە ھازىر ئۈچ مەھەللە، 134 ئائىلە،
625 نوپۇس، 1439 مو تېرىلغۇ يەر بار.

جەگە

بۇ يەردە ئىلگىرى توغراقلىرى تۈز ھەم ئېگىز ئۆس-
كەن بىر جاڭگال بولۇپ، يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر بۇ
جايدىن توغراقلارنى كېسىپ چىقىپ يېڭى سالغان ئۆيلى-
رىگە جەگە (بالا) قىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ بۇ يەرگە
جەگە دەپ ئىسىم سىڭىپ قاپتۇ ۋە بۇ ئىسىم ھازىرغىچە
ساقلىنىپ كەپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە ئالتە مەھەللە، 126 ئائىلە، 546
نوپۇس، 1040 مو تېرىلغۇ يەر بار.

تۈزلۇقئۇتاغ

نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان بۇ يەر خوتەن - ئاقسۇ
ئارىلىقىدا قاتنايدىغان كارۋانلارنىڭ توختاپ ئارام ئالى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دىغان ئالماق - ساتماق قىلىدىغان قونالغۇسى ئىكەن. قونالغۇنىڭ يېنىدا سۈيى تۇزلۇق بىر قۇدۇق بار ئىكەن. يولۇچىلار ئاش - تاماق ئېتىشكە بۇ قۇدۇقنىڭ سۈيىنى ئىشلىتىدىكەن. شۇڭا بۇ يەر تۇزلۇقمۇتاغ دەپ ئاتالغانىكەن. باھار كېلىپ توغراقلار كۆكلىگەندىن باشلاپ، قىش پەسلى قار ياغقىچە توغراقلىقلاردا پادا - پادا قوي - ئۆچكىلەرنى باقىدىغان مالچىلار نەي - راۋابلىرىنى چېلىشىدىكەن. 1960 - يىلىدىن باشلاپ «راكېتا» گۇگۇشىسى (پۇرچاقچى، قويچى يېزىلىرى ۋە ماگلاي يېزىسىنىڭ بىر قىسمى) بۇ يەردە دېھقانچىلىق مەيدانى قۇردى.

1975 - يىلى ناھىيىلىك «شەرق شاملى» دېھقانچىلىق مەيدانىغا تەۋە بولدى. 1978 - يىلى كاۋاك گۇگۇشىسىنىڭ 6-، 7 - باشقۇرۇش رايونى بولدى. 1984 - يىلى بۇ ئىككى باشقۇرۇش رايونى كاۋاك يېزىسىدىن ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا تۇزلۇقمۇتاغ يېزىسى تەسىس قىلىندى. 1990-يىلى قايتىدىن كاۋاك يېزىسىغا تەۋە قىلىندى.

«ماڭغانلارنى توسمايمى»

1995- يىلى 1- ئاينىڭ 19- كۈنى پېنسىيىگە چىققان 62 ياشلىق جاپپار ناسىر بىلەن پاراڭلاشتىم. مەن ئۇنىڭدىن:

— راكېتا گۇگۇشىسى بوز يەر ئېچىش ئۈچۈن شۇنچە يىراق تۇزلۇقمۇتاغدىن باشقا جاي [تېپىلمىغانمىدى؟- دەپ سورىدىم. ئۇ:

— بۇ سوئاللىرىڭىزغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن گەپنى يىراقتىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ، -دېدى.

— 1960-يىلى 1- ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ

شۇجىسى خۇاڭ چىڭ قاراقاشقا كېلىپ ناھىيىنىڭ ئاساس-
لىق باشلىقلىرىغا:

— قاراقاش دەرياسىنىڭ ئاياغ بويلىرىدا ئۆزلەش-
تۈرۈشكە بولىدىغان يەرلەر جىق، بىر تەرەپ دەريا، بىر تە-
رەپ توغراقلىق، دېھقانلار سۇدىنمۇ، ئوتۇندىنمۇ قىينال-
مايدۇ. مەن بۇرۇن ئۇ يەرلەرنى كۆرگەن①، — دەپتۇ. ناھى-
يىلىك پارتكوم بىر نەچچە كىشىنى دەريانىڭ ئاياغ بوي-
لىرىدا بوز يەر ئېچىشقا بولىدىغان يەرلەرنى گۇڭشېلارغا
تەقسىم قىلىشقا كىرگۈزۈپتۇ. 2- ئاي دەريادىكى مۇزلار
ئېرىپ دەريادا سۇ ئۇلغايغانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ كىشىلەر
قايتىپ چىقىپ ناھىيە باشلىقلىرىغا سۇنىڭ موللۇقىنى،
دەرھال بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغان-
لىقىنى دوكلات قىپتۇ. ناھىيىلىك پارتكوم جىددى يىغىن
ئېچىپ ناھىيە بويىچە بارلىق گۇڭشېلارنى دەريانىڭ ئا-
ياغ بويلىرىدا بوز يەر ئېچىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. تۇز-
لۇقئۇتاغ — «راكېتا» گۇڭشېسىنىڭ بوز يەر ئېچىش
نۇقتىسى قىلىپ بەلگىلىنىپتۇ. «راكېتا» گۇڭشېسىنىڭ
شۇجىسى جاڭ ×× باشقا گۇڭشېلاردىن بال-
دۇر ھەرىكەتكە كېلىپ رىجەپ ئىمىن بىلەن جاپپار نا-
سىرنى 2000 دېھقانغا باشلىق قىلىپ تۇزلۇقئۇتاغقا
ئۇزاتتى.

ناھىيىلىك پارتكوم 2- قېتىم دەريانىڭ ئاياغ بويلى-
رىنى تەكشۈرۈشكە كىرگۈزگەن كىشىلەر تۇزلۇقئۇتاغدىن
قايتىپ لەمپىنىڭ يۇمىلاق دېگەن يېرىگە چىققاندا

① 1949- يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئازادلىق ئارمىيە بەلۇم قىسمىنى ئاقسۇ-
دىن دەريا بويلاپ خوتەنگە باشلاپ كەلگەن ھەربىي قوماندان — خۇاڭ چىڭ
ئىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«راكېتا» گۇڭشېسىدىن تۇزلۇقمۇ تاغ تەرەپكە ماڭغان دېھقانلارنى كۆرۈپ، تېلېفون ئارقىلىق نامىيىلىك پارتكوم شۇجىسى گۇەن لىزىگە:

— مۇز كەلگۈنى ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن دەريا قۇرۇپ قاپتۇ. يازلىق زىرائەت تېرىشقا ئىمكانىيەت يوق. 7- ئايدا كەلگۈن ۋاقتىدا قوناق تېرىشقا مۇمكىن بولىدۇدەك. «راكېتا» گۇڭشېسىدىن كىرگەنلەر قايتىپ چىقىشىپ كەتسۇنمۇ - قاندال؟- دەپ دوكلات قىلدى. گۇەن لىزى:

— ئۇنداق بولسا ماڭغانلارنى توسما يالى. تېخى قوزغالمىغانلارنى ئالدىرا تما يالى،- دەپ جاۋاب بەردى. شۇنىڭ بىلەن «راكېتا» گۇڭشېسىدىن كىرگەنلەر تۇزلۇقمۇ تاغ تەرەپكە يېتىشۋەردى. «تېخى قوزغالمىغان» باشقا گۇڭشېلارنىڭ بوز يەر ئېچىش نۇقتىلىرى ئەسلى پېتى قېلىۋەردى. لەمپە، كاۋاك، تۇزلۇقمۇ تاغ ئارىلىقلىرىدىكى 10—15كىلومېترلىق جاڭگال - قومىلۇقلاردا يۇرت بىنا بولماسلىقىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ.

تۇزلۇقمۇ تاغدىكىلەر ئەسلى قەيەرلىك ؟

جاپپار ناسىر 1960- يىلى 4- ئايدىن 1968- يىلىغىچە ئۈچ قېتىم، يەتتە يىل ئىككى ئاي تۇزلۇقمۇ تاغ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ بۇ يەردىكى تۇنجى يول، تۇنجى ئېرىق، تۇنجى ئېتىز، تۇنجى كۆچەتلىكنى بىنا قىلغان تۆھپىكارلارنىڭ بىرىدۇر. ئۇ تۇزلۇق-

ئۆتاغدا يېڭى يۇرت پەيدا بولۇش جەريانىدا ئۆز قولى بىلەن ئىشلىگەن، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىرىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. ماڭا كېرەكلىك سان - ساناقلارنى تاشلىۋېتىشكە پايلىمىغان كونا خاتىرە دەپتىرىدىن كۆچۈرۈپ بەردى.

— 1960- يىلى 4- ئايدا مەرھۇم رىجەپ ئىمىن بىلەن مەن 2000 دېھقاننى باشلاپ يولغا چىقتۇق. كاۋاك دېگەن يەرگە كەلگەندە يول ئۈزۈلدى، دەريانىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ سۇ ياكى پاتقاقلىق ئالدىمىزنى توسقاندا قىرغاققا چىقىپ توغراقلىققا ئوت قويۇپ يول ياساپ ماڭدۇق. 8- كۈنى تۈزلۈقئۆتاغقا يېتىپ كىردۇق. بۇ ئەتراپتا مالچىلاردىن باشقا بىرمۇ ئولتۇراقلاشقان ئائىلە يوق ئىدى، كېچىلىرى ئۇچۇقچىلىقتا قومۇلۇق دۆڭنىڭ باغرىدا ياتتۇق. كىلە① نىڭ چىشلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەتراپىمىزغا شاخ دۆۋىلەپ ئوت يېقىۋېتىپ ئۇخلايتتۇق. 1300 ئادەم ئېرىق چېپىش، يەر ئېچىش بىلەن شۇغۇللانساق 700 ئادەم ئەسلى يۇرتىمىزدىن ئاشلىق توشۇش ئۈچۈن سەپەر ئۈستىدە بولاتتى. ئاشلىق يېتىپ كەلگىچە ئاچ قالغان، يىرىك قوناقنى قايناتىپ يېگەن كۈنلەرمۇ بولغانىدى. كۈنىگە 16 سائەتلىك ئېغىر ئەمگەككە، ئاچلىققا بەرداشلىق بېرەلمەي جانىنى ئالىقانغا ئېلىپ يۇرتىغا قېچىپ كەتكەنلەردىن ئۈچ كىشى يولدىن ئېزىپ جاڭگالدا ئۆلۈپ كەتكەنىدى.

1962- يىلىنىڭ بېشىدا مەيدان بويىچە كوللېكتىپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشنى، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرى (كەنتلەر) بويىچە يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا ئۆزگەرتتۇق.

① كىلە — قومۇلۇقتا ياشايدىغان ئۆمىلىگۈچى ياۋايى ھايۋان.

چالا قۇدۇقتا ① ياغاچچى②، تۈگمەن ئېرىقتىن ② كىرگەنلەرنى، تاۋىدان دۆڭگە ① پۇرچاقچى②، قازاقلى-دىن② كىرگەنلەرنى، بوستان توغراقتا ① باچۇق،② كۆك-يار ② دىن كىرگەنلەرنى، يالغۇز توغراقتا ① يېڭىئۆس-تەڭدىن ② كىرگەنلەرنى، ئاچچىقتا ① سەيشەنبەبازار،② تۇتلۇقتىن ② كىرگەنلەرنى، شالىئېغىلىغا ① قارىلا ② جايدىن②كىرگەنلەرنى، ماياقدۆڭگە① ئاياغقۇدۇقلا ② دىن كىرگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇردۇق.

1962- يىلى كالۇ سۇ ئامبىرىنى، 1963- يىلى كۆچەت جىگدە سۇ ئامبىرىنى (بۇ سۇ ئامبىرىنى 1973- يىلى دەريانىڭ كەلكۈن سۈيى بۇزۇۋەتتى) 1965- يىلى ئاياغ كالۇسۇ ئامبىرىنى ياساپ دەرياغا كەلكۈن كېلىشىگىلا تەل-مۈرۈپ تۇرماي، ئېتىزلىرىمىزنى ئەتىيازدىكى قۇرغاقچى-لىق مەزگىللىرىدىمۇ سۇغىرالايدىغان بولدۇق.

1964- يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يېڭىگۆل (تۈز-لۇقتۇتاغنىڭ يېڭى ئاتىلىشى) دېھقانچىلىق مەيدانىمىز-دا 16 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا بىر ئۆستەڭ، 25 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا 12 ئوق ئېرىق بارلىققا كېلىپ، زىرائەت تې-رىلغان يەر 12 مىڭ 668 موغا، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 358 مىڭ 12 كىلوگرامغا، پاختا 26 مىڭ 900 گىلوگرامغا، مايلىقدان 42 مىڭ 135 كىلوگرامغا، كوللېكتىپ ۋە خۇ-سۇسلار ئىلكىدىكى چارۋا 844 تۇياققا، كوللېكتىپنىڭ نەق پۇل كىرىمى 10 مىڭ 500 يۈەنگە، قوغۇن - تاۋۇز، بې-دە تېرىلغان يەر 996 موغا يېتىپ ئاشلىق بىلەن ئۆزىمىز-نى تەمىنلەشنى ئىشقا ئاشۇردۇق. خاتىرجەم ئولتۇراق-لاشقان ئائىلە 400 گە يەتتى.

---

① تۈزلۇقتۇتاغدىكى يەر نامىلىرى. ② قويچى، پۇرچاقچى، ماڭلاي-يېزىلىرىدىكى يەر نامىلىرى.

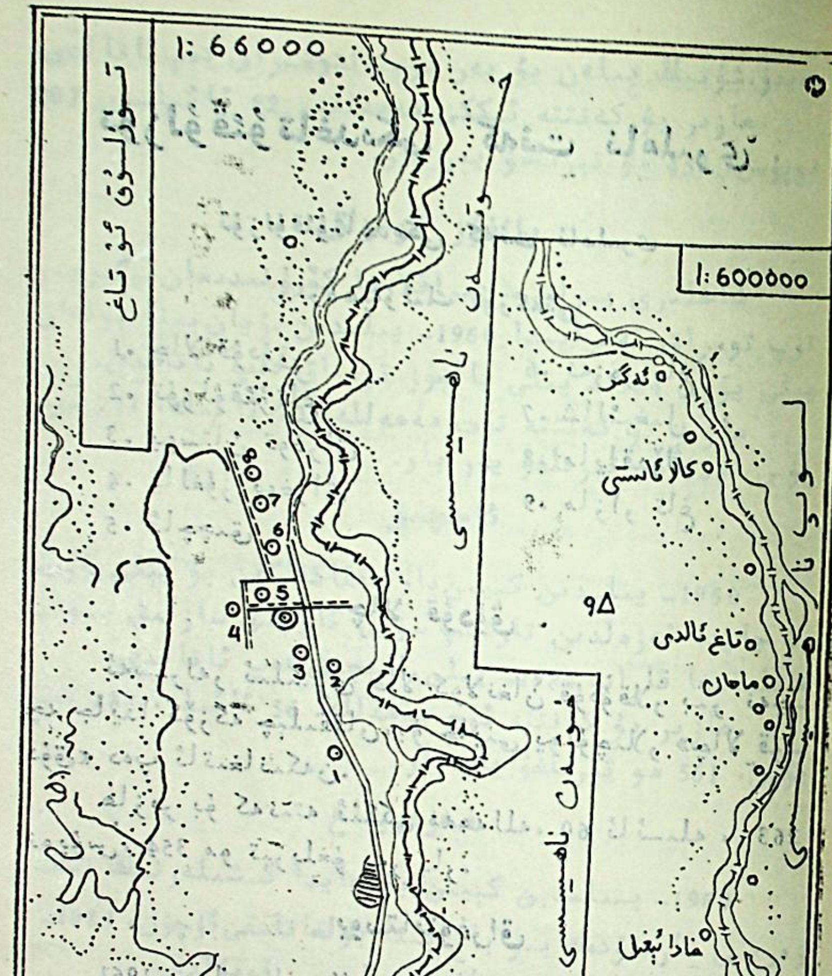
1: 66000
1: 600000

تۇزلۇقئۇتاغدىكى كەنت نامىلىرى

تۇزلۇقئۇتاغدىكى كەنت نامىلىرى

⊙ رەھبەرلىك ئورگىنى

1. چالا قۇدۇق
2. تۇزلۇقئۇتاغ
3. بوستان توغراق
4. يالغۇز توغراق
5. ئاچچىق
6. نەزەر باغ
7. شالىپىغىل
8. مايىقدۆك
9. مازار تاغ

چالا قۇدۇق

ئەسىرلەر ئىلگىرى چالا كولانغان قۇدۇقلار بىر نەچچە جايدا كۆزگە چېلىققان، بۇ جاينى يولۇچىلار «چالا قۇدۇق» دەپ ئاتىغانىكەن.

ھازىر بۇ كەنتتە ئىككى مەھەللە، 60 ئائىلە، 263 نوپۇس، 354 مو تېرىلغۇ يەر بار.

بوستانتوغراق

1961 - يىلى يازنىڭ ھاۋا راسا قىزىغان بىر كۈنى يەر ئېچىپ تۇرغان دېھقانلار بىلەن مەجلىس ئېچىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇلار ئىش ئورنىدىن 300 قەدەمچە يىراقلىقتىكى توغراقلىققا كېلىپ سايىداپ ئولتۇرۇپ يىغىن ئاچىدۇ. بىرەيلەن:

— يۇرتىمىزدىكى بوستانلىقتا ئولتۇرغانىدەك بولدۇق، -

دەيدۇ،شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر بوستانتوغراق دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئىككى مەھەللە، 52 ئائىلە، 207 نوپۇس، 453 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يالغۇز توغراق

شاخلىرى يىراق - يىراقلارغا كۆرۈنىدىغان ئېگىز بىر تۈپ توغراق ئەتراپىدا 1960- يىلىدىن بۇيان بىنا بولغان يېڭى يۇرت 1984- يىلى يالغۇز توغراق دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 70 ئائىلە، 241 نوپۇس، 523 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاچچىق

1960- يىلىدىن كېيىن بارلىققا كەلگەن بۇ يېڭى يۇرت بۇ جايدا ئەزەلدىن تارتىپ سۈيى ئاچچىق سازلىق بولغانلىقىغا قاراپ 1984- يىلى ئاچچىق دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 56 ئائىلە، 284 نوپۇس، 561 مو تېرىلغۇ يەر بار.

نەزەرباغ

1960- يىلىدىن كېيىن بۇ جايدا كىشىلەرنىڭ نەزەرىنى تارتقۇدەك بىر باغ بىنا بولغانلىقى ئۈچۈن، 1984- يىلى بۇ كەنتكە نەزەر باغ دەپ ئىسىم قويۇلدى.

ھازىر بۇ كەنتتە تۆت مەھەللە، 72 ئائىلە، 325 نوپۇس، 665 مو تېرىلغۇ يەر بار

شائىيغىل

ئىلگىرى پادىچىلار ئېغىل ياساپ قوي - ئۆچكىلىرىنى سولىغان بۇ جايدا 1960- يىللىرى دېھقانلار جىگدە كۆ-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

تەكلىمىردىن شال تىلىپ ئۆي سېلىپ ئولتۇرغانلىقتىن بۇ كەنت شالئېغىل دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئىككى مەھەللە. 49 ئائىلە، 215 نوپۇس، 535 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مايا قدۆك

نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان پادىچىلار بۇجايدىكى قۇملۇق دۆڭگە شاخ بىلەن قۇشام قىلىپ ئېغىل ياساپ قوي - ئۆچكىلىرىنى قىشلاتقانىكەن، يىللار ئۆتكەنسېرى بۇ دۆڭلۈك ماياق بىلەن قاپلىنىپ مايا قدۆك دەپ ئاتىلىپتۇ. 1960- يىلىدىن كېيىن بۇ دۆڭلۈكنىڭ ئەتراپىدا بارلىققا كەلگەن يېڭى مەھەللىلەر 1984- يىلى يەنىلا مايا قدۆك دەپ ئاتالدى.

ھازىر بۇ كەنتتە ئۈچ مەھەللە، 42 ئائىلە، 192 نوپۇس، 499 مو تېرىلغۇ يەر بار.

مايا قدۆكدىن كالا ئاستىغىچە

قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئادەم ئولتۇراقلاشقان رايونلىرى شىمالىدا مايا قدۆك بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەمما، تۇزلۇقئۇتاغنى كېسىپ ئۆتىدىغان خوتەن - ئاقسۇ يولىدا قەدىمدىن باشلاپ خوتەندىن شايى - ئەتلەسلەرنى يۆتكەپ ئاقسۇدا ساتىدىغانلارنىڭ، ئاقسۇ - كۇچادىن ئات - ئۇلاغ ھەيدەپ كېلىپ خوتەندە سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. مۇشۇنداق قاتناش داۋامىدا تۇزلۇقئۇتاغدىن ئاقسۇ چېگرىسىغىچە بولغان ئارىلىقتا گەرچە مۇقىم ئادەم ئولتۇراقلىشىپ ياشىمىغان بولسىمۇ، كۆپ يەرلەردە تالاي تەسىرلىك ۋەقەلەرنىڭ

بولۇپ ئۆتكەنلىكى، بۇ ۋەقەلەرنىڭ شاھىتى سۈپىتىدە ھەر خىل ناملارنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەنلىكى ھەققىدە بۇ يولدا كۆپ قاتنىغان مويسىپىتلار تەسىرلىك ھېكايە - چۆچەكلەرنى سۆزلىشىدۇ. بىز ئەنە شۇ رىۋايەتلەرنىڭ ئازبىر قىسمىنى رەتلەپ كىتابخانلارنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.

قوشۇلاش

ئىسلام ئەسكەرلىرى خوتەننى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، قاراقاش دەرياسىنى بويلاپ شىمالغا يۈرۈش قىپتۇ. ئەمما، ئۇلار قۇملۇققا قانچە ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى دەريا سۈيى شۇنچە تارتىلىپ، ئاخىر سۇسىز چۆللۈككە چىقىپ قاپتۇ. چىداپ بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپتۇ. ئەمما، ئۇسسۇزلۇق ئۇلارنى ئاخىر دەرمانىدىن كەتكۈزۈۋېتىپتۇ. ئۇلار ھوشىدىن كېتىشكە، جان ئۈزۈشكە باشلاپتۇ.

مۇشۇ ۋاقىتتا ئاللەمدە ساياھەت قىلىۋاتقان ھەزرىتى ئىمام ئەلى بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىكەن. ئۇ كۆرۈپتۇكى، يېقىن ئىككى دەريا (قاراقاش، يۈرۈڭقاش دەرياسى) بىر - بىرىگە قوشۇلماي ئېقىپ قۇم ئىچىگە سىڭىپ كېتىۋېتىپتۇ. دەريا سۈيى تۈگىگەن يەرلەردە بولسا تالاي ئادەملەرنىڭ ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلگەن جەسەتلىرى، ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ بىچارە ھالىتى كۆزگە تاشلىنىپتۇ.

ھەزرىتى ئىمام ئەلى خۇداغا ئىلتىجا قىلىپ:

— ئى خۇدا، ئۇلۇغ قۇدرىتىڭ بىلەن بۇ ئىككى دەريانى بىرلەشتۈرۈپ، جەنۇب بىلەن شىمال ئوتتۇرىسىدىكى بۇ قۇملۇقتا سۇ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلساڭ، سېنىڭ سادىق بەندىلىرىڭ بىھۇدە ئۆلۈپ كەتمىسە! - دەپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورخانىسى
www.uyghurkitap.com

شۇئان شەرقتىكى دەريا ئېگىلىپلا غەربتىكى دەرياغا تۇتىشىپتۇ. ئىككى دەريا بىرلەشكەندىن كېيىن سۇ قۇملۇقلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ چوڭ دەرياغا (تارىم دەرياسىغا) قۇيۇلۇپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ خوتەن بىلەن ئاقسۇ ئوتتۇرىسىدا بېرىش - كېلىش باشلىنىپتۇ. ئىككى دەريا بىرلەشكەن جاي قوشۇلاش دەپ ئاتىلىپتۇ.

غەربتىكى دەريانىڭ ئۇدۇل ئاققان (سەل شەرققە قاراپ) ئىزىنى ھازىرمۇ كۆرگىلى بولىدۇ.

مارجان

رىۋايەت قىلىنىشىچە، خوتەن بۇددىستلىرى بىلەن ئىسلام ئەسكەرلىرى قاراقاش دەرياسى بويىدا دەھشەتلىك ئۇرۇش قىپتۇ. بۇ ئۇرۇشتا ئىسلام ئەسكەرلىرى زور تالاپەتكە ئۇچراپ، قىرىلىپ ئاز بىر قىسمىلا قاپتۇ. ئىسلام ئەسكەرلىرى ناھايىتى ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە تۇرۇۋاتقان مۇشۇنداق بىر پەيتتە بۇددىستلار ئىچىدىن ئىسلام دىنىغا مايىلراق ماجام ئىسىملىك بىر ئەسكەر كېچچە تەگدىن ئاشقاندا ئىسلام ئەسكەرلىرىگە ئاخبارات يەتكۈزۈپ مۇنداق دەپتۇ:

— ھازىر بىز تەرەپتىكىلەر غەلىبە خۇشاللىقىدىن ئۆلگىدەك ئىچىشىپ ياتماقتا. ھەتتا قاراۋۇللارمۇ بىر - بىرسىنى تونۇيالمىغۇدەك مەست بولۇپ كەتتى. ناۋادا سىلەر غەلىبە قىلىمىز دەيدىكەنسىلەر، ھازىرلا قوزغالساڭلار ئۇلارنى چوقۇم مەغلۇپ قىلالايسىلەر، - ماجام مۇشۇ سۆزنى دەپ قويۇپلا قايتىپ كېتىپتۇ.

ئىسلام ئەسكەرلىرى تېزدىن يۈرۈش قىلىپ، بىر نەچچە سائەت ئىچىدىلا بۇددىستلارنىڭ قېنىدىن دەريا

ئاققۇزۇپتۇ. ماجامنىڭ ئاخباراتى سەۋەبىدىن ئىسلام قو-
شۇنىدىكىلەر غەلىبە تۇغىغا ئېرىشىپتۇ. ئەمما، بىر قى-
سىم بۇددىستلار ماجامنىڭ خەۋەر يەتكۈزگەنلىكىنى سې-
زىپ قېلىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قىيما-چىيما قىلىۋېتىپ
قېچىپتۇ.

ئىسلام قوشۇنىدىكىلەر ماجامغا چوڭقۇر ماتەم بىل-
دۈرۈپ، مۇسىبەتكە چۆمۈپتۇ. ئۇنىڭ جەسىتىنى ئىسلام
قائىدىسى بويىچە مۇشۇ قۇملۇققا كۆمۈپ بۇ يەرنى «ما-
جام» دەپ ئاتاپتۇ. كېيىن بۇ ئىسىم «مارجان»غا ئۆزگى-
رىپ قاپتۇ.

مازار تاغ قەلئەسى

مەزكۇر قەلئە — قاراقاش ناھىيىسىنىڭ 150 كىلو-
مېتىر شىمالىدىكى خوتەن دەريا ساھىلىغا جايلاشقان تاغ
ئۈستىدە بولۇپ، تېمىغا قىزىل چوقا تاش ئىشلىتىلگەن.
بەزى يەرلىرىدە تاش ئارىسىغا شاخ-شۇمبا قىستۇرۇپ
ئىشلەنگەن. قورغاننىڭ جەنۇبتىن-شىمالغا تەخمىنەن
29 مېتىر، شەرقتىن-غەربكە 29 مېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي كۆ-
لىمى 841 كۋادرات مېتىر. قورغاننىڭ غەربىدە ئېگىزلىكى
ئون مېتىر، ئۇزۇنلۇقى توققۇز مېتىر، كەڭلىكى يەتتە مېتىر
كېلىدىغان بىر پوتەي (زەمبىرەك سۇپىسى) بار.

مەزكۇر خارابە مىلادى 7-ئەسىردىن 10-ئەسىر-
گىچە بولغان دەۋرلەردىكى خوتەننىڭ تارىخىنى تەتقىق
قىلىشتا مۇھىم ماتېرىيال قىممىتىگە ئىگە.

(بۇ ماقالىنى مەتكېرىم ئىسمايىل تەييارلىدى)

مازار تاغ ھەققىدە رىۋايەت

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ھەزرىتى ئىمام ئەلى ۋاپات

بولۇش ئالدىدا بالىلىرىغا: «مەن نەپەس ئۈزگەندىن كېيىن دۇلدۇلغا مىنگەن بىر چۈمبەللىك كىشى كېلىپ مېنىڭ جەسىتىمنى ئېلىپ كېتىدۇ. سىلەر ئۇ ئادەمدىن ‹دادامنى نەگە ئېلىپ بارىسىز؟› دەپ سورىماڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلىپ كۆز يۇمۇپتۇ. دېگەندەك دۇلدۇلغا مىنگەن چۈمبەللىك كىشى كېلىپ ئىمام ئەلىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ مېڭىپتۇ. بۇ چاغدا شەيتان ئىمام ئەلىنىڭ بالىلىرىنىڭ كۆڭلىگە: «داداڭلارنىڭ جەسىتىنى ھېچكىم كۆرمىگەن يات بىر ئادەم كۆتۈرۈپ كېتىۋاتسا، ئۈندىمەي قاراپ تۇرغىنىڭلار نېمىسى؟ نېمىشقا ئۇنىڭدىن بىر ئېغىز بولسىمۇ گەپ سوراپ باقمايسىلەر؟» دېگەنلەرنى سېلىپ ئېزىقتۇرۇشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىمام ئەلىنىڭ بالىلىرى ھېلىقى كىشىگە:

— ئىلتىپات قىلىپ، دادىمىزنىڭ قەبرىسىنى نەدىن ئىزدەيدىغانلىقىمىزنى دەپ بەرگەن بولسىڭىز؟ — دەپتۇ.

— ھەي بالىلىرىم، مەن سىلەردىن مۇشۇنداق گەپلەرنى سورىماڭلار دېگەن ئەمەسمىدىم؟ — دەپتۇ چۈمبەللىك كىشى يۈزىنى ئېچىپ، بۇ ئەسلى ئىمام ئەلىنىڭ روھى بولۇپ، يۈزىنى ئاچقاندا چىرايى ئېنىق كۆرۈنۈپتۇ. — ئۆزۈڭلارغىمۇ قىلدىڭلار، ماڭىمۇ قىلدىڭلار، ئەمدى مەن سىلەر بىلەن كۆرۈشەلمەيمەن، ناۋادا قەبرەمنى تاپىمەن دېسەڭلار، مازار تاغدىن ئىزدەڭلار!

دۇلدۇللۇق كىشى شۇنداق دەپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

ئىمام ئەلى ئەسلىدە ئاللاتائالاغا: «ئى خۇدا، مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، روھىمنى بىر دۇلدۇلغا مىندۈرۈپ مېنىڭ جەسىتىمنى ئېلىپ كېتىشكە ئەۋەتسەڭ. مەن يەنە ئەسلىمگە كېلىپ، روھلارغا قوشۇلۇپ، پۈتۈن ئالەمنى بىر قېتىم ساياھەت قىلىپ چىقىۋالسام. كېيىن قەبرەمنى

بالىلىرىمنىڭ چۈشىدە، زاھىر قىلىپ قويساڭ» دەپ ئىلتىجا قىلغانىكەن. ئاللاتائالا ئىمام ئەلىنىڭ بۇ دۇئاسىنىڭ ئىجابەت بولىدىغانلىقىنى ئۇنىڭ كۆڭلىگە سالغانىكەن.

ئەمما، ئىمام ئەلىنىڭ بالىلىرى سورىمايدىغان گەپنى سوراپ قويغانلىقى ئۈچۈن بۇ سىر ئاشكارىلىنىپ ھازىرقى دەۋرگىچە تارقىلىپ يۈرۈپتۇ.

شۇنداق قىلىپ ئىمام ئەلىنىڭ ئالەمدە قىلىدىغان ساياھىتى باشلىنىپتۇ. ئۇ ئۇچار دۇلدۇلغا مىنىپ، شەھەرمۇ-شەھەر، يۇرتمۇ-يۇرت ھەممىنى كېزىپ تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا تاغدەك دۆۋىلەنگەن قوي گۆشلىرى بىلەن ئۇننى كۆرۈپتۇ. ئۇ بىلىپتۇكى، بۇ ئىسلامغا قارشى دۈشمەنلەرنىڭ ئىسلام ئەسكەرلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇش ئۈچۈن يۇرت-يۇرتلاردىكى خەلقلەردىن بۇلاپ كەلگەن ئاش-ئوزۇق تەييارلىقى ئىكەن. ئىمام ئەلى دۇلدۇل ئۈستىدە تۇرۇپ ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ:

— ئى خۇدا، ئەگەر دۈشمەنلەر مۇشۇ ئوزۇق-تۈلۈكلەرنى يەپ يېتىپ ئىسلام دىنىدىكىلەر بىلەن سوقۇشسا، جەزمەنكى، ئىسلام ئەسكەرلىرى بۇ چۆلدە ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىدۇ. شۇڭا سەن ئىسلام قوشۇنلىرىنىڭ يولىنى كەڭ قىلىش ئۈچۈن دۈشمەنلەرنىڭ بۇ يېمەكلىكلىرىنى تاغقا ئايلاندۇرۇۋەتسەڭ، — دەپ تىلەپتۇ.

ئىمام ئەلىنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بوپتۇ. يەنى دۈشمەنلەرنىڭ يېمەكلىكلىرى بىر دەمدىلا تاغقا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭغا شۈكرانە ناماز ئوقۇش ئۈچۈن ئىمام ئەلى ئاشۇ تاغنىڭ ئۈستىگە قونۇپ، ئىككى رەكئەت شۈكرانە ناماز ئوقۇپتۇ. دۇلدۇلغا ئوقۇر ياساپ يەم بې-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ردىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ يەنە ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ.

كېيىن بۇ يەرگە ئىسلام ئەسكەرلىرى يېتىپ كېلىپ دۈشمەنلەرنىڭ ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتكەن جەسەتلىرىنى كۆرۈپتۇ. ئۇلار تاغ ئۈستىگە چىققاندا ئىمام ئەلىنىڭ سەجدە قىلغان يېرىنىڭ ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرغانلىقىنى، دۇلدۇلغا ياسالغان ئېغىل ۋە يەم بەرگەن ئوقۇرنى كۆرۈپ «بەلكىم ئىمام ئەلى ئوغۇللىرىغا دېگەن ‹مازار تاغ› مۇشۇ بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپتۇ ۋە بۇ تاغنى «مازار تاغ» دەپ ئاتاپتۇ. بىر نەچچە يىلغىچە بۇ تاغنى ئۇلۇغلاپ خالىس نەزىر قىلىپ تۈلۈملارنى ئېسىپتۇ. مەخسۇس دۇئا-تىلاۋەتچىلەرنى قويۇپ ئۇلارغا ئۆي سېلىپ بېرىپتۇ.

(ئىلاۋە: بۇ ئىككى تاغ (هازىر ئاق تاغ ۋە قىزىل تاغ دېيىلىدۇ) هازىرمۇ يىراقتىن قارىغان كىشىگە خۇددى ئۇن بىلەن گۆشنى دۆۋىلەپ قويغاندەك كۆرۈنىدۇ. تاغ ئۈستىدە دۇلدۇل باغلانغان ئېغىلمۇ، دۇئا-تىلاۋەتچىلەرگە سېلىپ بەرگەن ئۆيمۇ ئۆز ئەينى ساقلىنىپ كەلگەن بولۇپ، بۇ هەر قانداق ئادەمگە يۇقىرىقى رىۋايەت راست ئوخشايدۇ دېگەن تۇيغۇنى بېرىدۇ.)

كاللا ئاستى

1910-يىللىرى، ئەتىياز. ئۈچ ئېشەككە شايى-ئەتلەسلەرنى يۈكلەپ خوتەندىن يولغا چىققان ئىككى سودىگەر قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىدىكى چىغىر يول بىلەن ئاقسۇغا كېتىۋاتاتتى. 60 ياشلاردىكى ئايال ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە:

— ئىككى خوجامدىن ئىككى نان سەدىقە تىلەيمەن،-

دېدى. ئىككى سودىگەر ئادەمزات ياشىمىغان بۇ قۇملۇقتا بىر تىلەمچى ئايالنىڭ بارلىقىغا ھەيران قېلىپ ئۇنىڭ تىلىگىنىنى بەردى. ئانىسىنىڭ «ئىككى غوجامدىن ...» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىككى ئادەم كەلگەنلىكىنى پەملىگەن ئۈچ ئوغۇل ئاللىقاچان بىلەپ قويۇلغان خەنجەرلىرىنى ئېلىپ گەمىدىن يۈگۈرۈپ چىقتى - دە، ئىككى يولۇچىنى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرگەندىن كېيىن جەسەتلەرنى دۆڭنىڭ دالدىسىدىكى كاتەككە تاشلىدى. ئۇلجىغا چۈشكەن تەڭگىلەرنى ئانىسىغا بېرىپ شايى - ئەتلەسلەرنى گەمىگە يوشۇردى. بىر ھەپتىدىن كېيىن ئانىسىنىڭ:

— ئالتە غوجام ئالتە نان سەدىقە بەرگەيلا،- دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئۈچ ئوغۇل ئالتە يولۇچىغا كۈچى يەتمەسلىكىنى پەملەپ گەمىدە يوشۇرۇنۇپ ئولتۇرۇۋەردى. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن خوتەندە «تۆتتىن ئاز سەپەرچىنى ئېيىق يەپ كېتىدىكەن»، «يولدا قاراقچى بار ئىكەن» دېگەن گەپلەر پەيدا بولدى. «تىلەمچى ئايال» ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئادەم ئۆلتۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى. 20 دىن ئارتۇق جەسەت كۆمۈلگەن كاتەكتىن ئۈچ تۈپ يانتاق ئۈنۈپ چىقتى. ئوتتۇرانجى ئوغۇل توختىنەزەر ئۈچ تۈپ يانتاقتا تاۋۇز ئۈندى. ھەيھات، تاۋۇز دېگەن شۇنداقمۇ يوغان چۈشەمدۇ؟! بىر تاۋۇزنى بىر ئادەم تەسلىكتە كۆتۈرەلەيتتى. ئۇلارنىڭ ئاقسۇدىن خوتەنگە كېلىۋاتقان كارۋانلاردىن ئولجا ئالغان ئات ۋە تۆگىلىرى بار ئىدى، ئۈچ ئوغۇل ئىككى تاۋۇزنى بىر تۆگىگە جايلاشتۇرۇپ بىردىن ئاتقا مىنىپ يولغا چىقتى. ئۇلار تاۋۇزلارنى خوتەننىڭ ئامبىلىغا سوۋغات قىلىپ كۆپ ئىنئام

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئالماقچى ئىدى. ئامبال بۇ سوۋغاتنى قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىلدى ھەم:

— مەن ئۆمرۈمدە بۇنداق يوغان تاۋۇزلارنى كۆرمە-گەنتىم. قانداق قىلىپ بۇنچە يوغىناتتىڭلار ؟ - دەپ سورىدى. توختىنەزەر:

— يانتاقتا ئۆلىغان تاۋۇز مۇشۇنداق چوڭ ھەم تاتلىق پىشىدۇ، - دېدى، ئامبال ئۇلارنى بىر نەچچە كۈن مېھمان بولۇشقا دالالەت قىلىپ ئايرىم ئۆيگە ئورۇنلاش-تۇردى. ئامبال قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلارنى تاۋۇز بى-لەن مېھمان قىلىش ئۈچۈن بىر ئۆيگە جەم قىلدى. يا-ساۋۇلنىڭ قولىدىكى خەنجەرنى ئېلىپ تاۋۇزنى تىلدى. تاۋۇزنىڭ سۈيى قىپقىزىل قاندەك تامدى، بىر ئەمەل-دار تاۋۇزنى تېتىپ بېقىپ:

— ھەزرەتلىرى، ئۆتكەن ئايدا قىزىمنى يىلان چى-قىۋالغاندا جاراھەت ئورنىنى كېسىپ قېنىنى شوراپ تۈ-كۈرۈۋەتكەنتىم. بۇ تاۋۇزنىڭ تەمى ئۇز ئەينى ئادەم قې-نىدەك تېتىيدىكەن، - دېدى. ئامبال بۇ تاۋۇزلار قانداقتۇ بىر شۇملۇق بىلەن باغلىنىشلىق ئىكەنلىكىنى پەملەپ ئۈچ ئوغۇلنى ئالدىغا چاقىرغۇزۇپ:

— سىلەرگە بىر ئادەمنى قوشۇپ قويىمەن. يولنى-چىق بېرەيلى، ئۆيۈڭلاردىكى تاۋۇزلارنى سېتىپ بېرىڭلار. يان-تاقتا تاۋۇز ئۆلاشنىمۇ ئۆگىتىپ قويۇڭلار. ئاناڭلارنى ئې-لىپ شەھەرگە كۆچۈپ كېلىڭلار. مەن سىلەرگە ئۆي - زې-مىن، مەنسەپ بېرىمەن، - دېدى. ئۈچ ئوغۇل خۇشال بو-لۇشۇپ ئەمەلدار بىلەن يولغا چىقتى. بىر نەچچە كۈن-دىن كېيىن مەنزىلگە يېتىپ كەلدى. ئاخشىمى ئۈچ ئوغۇل ئۇيقۇغا كەتكەندە ئەمەلدار شەپە چىقارماي ئورنىدىن تۇرۇپ، گەمىدىن سىرتقا چىقتى. ئامبال، «ئۇلارنى كۆ-

زۆڭلاردىن يوقىتىپ قويماڭلار، ئاشكارىلىنىپمۇ قالماڭلار» دەپ تاپىلىغان ياساۋۇللار بىلەن ئۇچراشتى. ئەمەلدار ياساۋۇللارنى تاۋۇز ئۇلانغان يانتاقنىڭ تۈۋىنى كولاشقا بۇيرۇدى. ئىككى غېرىچچە كولانغاندىن كېيىن جەسەتلەر ئاشكارا بولۇشقا باشلىدى. «تىلەمچى ئايال» بىر نەچچە ئادەمنىڭ يانتاقنىڭ تۈۋىنى كولاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپلا ئوغۇللىرىنى قاچۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمەلدار «تىلەمچى ئايال»نى باغلىتىپ بۇلانغان زاك ماللارنى ئېلىپ خوتەنگە قايتىپ كەلدى ھەم كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى ئامبالغا دوكلات قىلدى. «تىلەمچى ئايال» پاكىتلارنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قېلىپ ھەممىنى ئىقرار قىلدى. ئامبال قاراقچىلارنى تۇتۇش توغرىسىدا دوقمۇش - دوقمۇشلارغا ئېلان چاپلىدى. شەھەر - شەھەرلەرگە ئالاقە ئەۋەتتى. تۇتۇپ بەرگۈچىلەرگە كۆپ مۇكاپات بېرىدىغانلىقىنى جاكار قىلدى. توختىنەزەر قۇمۇلدا نەق مەيداندا بوينى چېپىلىپ كاللىسى قۇمۇل دەرۋازىسىغا ئېسىلدى. روزىنەزەر تۇرپاندا تۇتۇلۇپ كاللىسى تۇرپان دەرۋازىسىغا ئېسىلدى. باينەزەر ئايالچە ياسىنىپ يۈزىنى يۆگەپ يوشۇرۇنۇپ يۈردى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاشخانىنىڭ بۇلۇڭىدا ئاش يەپ ئولتۇرغاندا باشقىلار ئۇنىڭ ساقال-بۇرۇتىنى كۆرۈپ قالدى. «ئايال كىشىنىڭ ساقال-بۇرۇتى بولسا ... بۇزادى قانداق ئىش؟» دەپ گۇمان قىلىپ ئۇنى تۇتۇپ ئامبالغا تاپشۇرۇپ بەردى. ئامبال باينەزەرنىڭ بوينىنى كېسىپ كاللىسىنى خوتەندە بىر نەچچە كۈن سازايى قىلغاندىن كېيىن ئۈچ قاراقچى جەسەت كۆمگەن جايغا ئېگىز خادا ئورنىتىپ باينەزەرنىڭ كاللىسىنى خادىغا ئېسىپ قويدى. كارۋانلار بۇ يولدىن خاتىرجەم ماڭىدىغان بولدى. شۇ چاغلاردىن باشلاپ بۇ جاي «كاللا ئاستى» دەپ ئاتالدى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يۇرت مەھەللىسى ئېنىق بولمىغان مەشھۇر كىشىلەر

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، مەتتۇرسۇن سىدىق

تارىخچى شائىر مۇھەممەت تۆمۈر قارا قاشى

مەۋلانە مۇھەممەتتۆمۈر قارا قاشى 18 — 19-ئەسىردە ئۆتكەن تارىخچى ۋە شائىر. ئۇ قارا قاشتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋە ئۆمرىنى ئىلىم تەھسىل قىلىش ۋە ئىلمىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا بېغىشلىغان. ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىدىن ھىجرىيىنىڭ 1234-يىلى قارا قاشتا يېزىلغان «تەزكىرە تولۇشات» ناملىق ئەسىرى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

ئۇنىڭدا تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋە مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئەۋلادىدىن تارالغان خوجىلارنىڭ نەسەبنامىسى (شەجەرىسى) ۋە ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرى سۆزلىنىدۇ.

«تەزكىرە تولۇشات» قا كىرگۈزۈلگەن بىر قىسىم شېئىرلارنى ئوقۇپ كۆرسەك مۇھەممەت تۆمۈر قارا قاشىنىڭ يالغۇز تارىخچى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلغار پىكىرلىك، ئادالەتپەرۋەر ۋە مەرىپەتپەرۋەر شائىرى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. ئۇ، ھەق-ئادالەتنى نۇرلۇق قۇياشقا ئوخشىتىپ، ئەلنى ئادالەت بىلەن باشقۇرۇش لازىملىقىنى، تەڭسىزلىك، زوراۋانلىق — ئەلگە ئاپەت ۋە خارابلىق ئېلىپ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلىرىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

ئەدلى نۇرى ئىرۇر جاھان ئافىروز،
بازۇيى سەلتەنەت مادار تاپار.
ئەدلى ئىلە مەملىكەت قارار تاپار،
پەرتەۋى مۇلىك ئىچرە زۇلمەت سۆز.
ئەدلىدىن خەلق كامىياپ بولۇر،
زۇلۇمنىڭ ئالەمى خاراپ بولۇر.
زۇلۇمدۇر رەنج، ئەدلىدۇر راھەت،
ئەدلىدۇر نەفئى، زۇلۇمدۇر ئاپەت.

شائىر ئىلىم - مەرىپەت توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى بايان قىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

ئىلىم بىناسى ئىرور ئانداغ بەند،
يەتمەس ئانىڭ كەڭرىسىگە كەمەند.
...پارچە ھۈنەرگە ئېرۇر ئول تاج سەر-
ئوخشىمىغاي ئىلىمگە ئۆزگە ھۈنەر.
گەرچە موھەسسىل جىگەردىن خۇن قىلۇر،
ئاخىر ئانىڭ تۇپراقىنى ئالتۇن قىلۇر.

«تەزكىرە تولۇشات» — قىممەتلىك مەدەنىي مىراسلىرىمىزدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاپتورى مۇھەممەت تۆمۈر قارا قاشى ئىلغار پىكىرلىك تارىخچى ۋە ئەدىب سۈپىتىدە مەدەنىيەت تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

(«دىڭىز ئۈنچىلىرى» دىن)

مەشھۇر خەتتاتلار

ئانا يۇرتىمىز قارا قاشتا 17 - ئەسىردىن 19 - ئەسىرگىچە بولغان دەۋرلەردە ياشاپ خەتتاتلىق بىلەن بىر ئۆمۈر شۇغۇللىنىپ ھۈرمەتكە سازاۋەر بولغان ئۇستازلاردىن

هاجى نۇرمەھەممەت ئىبنىي ھەزرەت قارا قاش، نىزامىددىن بەشىر بىننى موللا مۇسا قاراقاشى، موللا نىئمەتۇللا بىننى پەھلىۋان، مۇھەممەت قارا قاشى، ئابدۇلجامال بىننى ئابدۇلكامال قارا قاشى① قاتارلىقلار ئۆتكەن بولۇپ، ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنى گۈللەندۇرۇش، بېيىتىش، مۇكەممەللەشتۇرۇش يولىدا ھارماي - تالماي ئەجىر سىڭدۇرگەن دانىشمەنلەردۇر. قارا قاشتىن تېپىلغان 19 - ئەسىرگە ئائىت نەپىس كىتاب مۇقاۋىلىرى ۋە مۇقاۋا نەقىش تامغىسىغا ئاساسلىنىپ يۇقىرىدا ئىسمى زىكرى قىلىنغان دانالارنىڭ خەتتاتلىق بىلەنلا ئەمەس، كىتابىي مۇزەھھىپ (كىتابقا نەقىش ئىشلەش)، شىرازىچىلىق (كىتاب مۇقاۋىلاش) بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ سەنئەتنىڭ بۇ ساھەسىدىمۇ ئالاھىدە تۆھپە قوشقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. قارا قاشتا يەنە 1837 - يىلى «تەرجىمەئى شاھنامە» نىڭ نەسرىي نۇسخىسىنى يۇقىرى پاساھەت بىلەن چىرايلىق كۆچۈرۈپ چىققان موللا سۇلتان موللاقىزى②غا ئوخشاش ئايال خەتتاتلارمۇ ياشىغانىدى.

ئاتاقلىق تەرجىمان - شاھ مۇھەممەت ئىبنىي خوجا نىزامىددىن قارا قاش

18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قارا قاشتا ياشاپ، ئۆمرىنى ئەدەبىي تەرجىمە ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزگەن مەشھۇر ئەدەبىي تەرجىمان ۋە شائىر شاھ مۇھەممەت ئىبنىي خوجا نىزامىددىن ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇ.

① تۇردى قادىر نازىرىنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1994- يىل 6- ئاينىڭ 4 - كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان «ئۇيغۇر خەتتاتلىقىنىڭ تارىخىي ئىزلىرى» ناملىق ماقالىسىدىن.

② ئايشەم ئەخمەتنىڭ «خانىم قىزلار دەستۇرى» ناملىق كىتابىنىڭ (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 - يىل) 485 - بېتىدىن.

خوجا نىزامىددىننىڭ نامى ئۇنىڭ دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر — «شاھنامە» نىڭ بىر قىسمىنى يۇقىرى بەدىئىي سەۋىيە ۋە پاساھەتلىك تىلدا مۇۋاپىقىيەتلىك تەرجىمە قىلىنغانلىقى بىلەن مەشھۇردۇر. ئۇ بۇ ئەسەرنى 1837-يىلى «پارس تىلى بىلەن بېزەلگەن داستانچىلىق لىباسىدىن چىقىرىپ، ئۇيغۇر تىلى (تۈرك تىلى بىلەن تىكىلگەن نەسردىيلىك تونى كىيدۈرۈپ تەرجىمە قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇنى يېرىم ئىجادىيەت دېيىشكە بولىدۇ.»①

ئەدىبنىڭ تەرجىمىسىدىكى تىل ئالاھىدىلىكى ۋە بەدىئىي سۈپەتلەردىن ئۇنىڭ يېتىلگەن تىل ئۇستىسى، ئىختىدارلىق ئەدىب ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئەپسۇسكى، شاھ مۇھەممەت ئىبنى خوجا نىزامىددىن قاراقاشىنىڭ ھاياتى ۋە باشقا ئەسەرلىرىگە ئائىت تەپسىلىيرەك مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز.

پاك - دىيانەتلىك ھاكىم - ۋاھىت بەگ

1948- يىلى 2 - ئايدىن 7 - ئايغىچە قاراقاشقا ھاكىم بولغان ۋاھىت بەگنىڭ پاك-دىيانەتلىك ئەمەلدار ئىكەنلىكى توغرىسىدا خەلق ئىچىدە تەسىرلىك پاراڭلار ساقلىنىپ كەلمەكتە:

ئاچكۆز بايلارنى جازالاش

بىر كۈنى ھاكىمنىڭ ئالدىغا ئىككى ئادەم كىرىپتۇ.

ھاكىم:

— نېمە تەلىپىڭلار بار؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇلار:

— ئۆزلىرىنىڭ يۇرتىمىزغا تەيىنلەپ قويغان بەگلىرى، سىلەر تەلەپ قىلغان باج - سېلىقنى ۋاقتىدىن

① ئىمىن تۇرسۇن: «تارىمدىن تامچە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 90- يىل نەشرى 414- بەت.

كېچىكتۈرۈپ ھەم ئاشۇرماي تاپشۇرۇۋاتىدۇ. ئەگەر ئىككىمىزنىڭ بىرىنى بەگلىككە تەيىنلىسىلە، باج - سېلىقنى سىلىنىڭ دېگەنلىرىدىن ئاشۇرۇپ ھەم مۇددەتتىن بۇرۇن تاپشۇرۇشقا تىلخەت بېرىمىز، - دەپتۇ. (ئۇچاغلاردا يۇرتلار دۆلەتكە تاپشۇرىدىغان باج - سېلىق شۇ يۇرتنىڭ بېگىگە ھۆددە ئىكەن.)

ۋاھىتبەگ ئۇلارنىڭ مۇددىئاسىنى پەملىگەندىن كېيىن ئۇلارنى سىناش ئۈچۈن:

— نامرات ئادەمنى بەگلىككە تەيىنلىگىلى بولمايدۇ. بايلىقتا قايسىڭلار ئارتۇق بولساڭلار شۇ كىشىگە بەگلىك ئەمەلىنى بېرىمەن، - دەپتۇ. بۇ ئىككى كىشى كۆڭلىدە بىر - بىرىدىن ئۈستۈنلۈك تالىشىدىكەن. بىرسى:

— قېرى كالىنى ئۆلتۈرۈپ داشقازانغا سېلىپ بەرسەلە، ئوتتۇن - شاخ ئىشلەتمەي پۇل بىلەنلا ئوت قالاپ، گۆشنى چاينىماي يۇتقىدەك يۇمشاق پىشۇرۇپ بېرىمەن. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئالتە تاغار پۇلۇم ئېشىپ قالىدۇ. بۇنىڭدىن مېنىڭ نەقەدەر باي ئىكەنلىكىمنى بىلىۋالغايلا، - دەپتۇ. يەنە بىر كىشى:

— قارا قاش دەرياسىغا كەلكۈن كەلگەندە دەريانى تاش - توپا بىلەن ئەمەس، كۈمۈش تەڭگە بىلەن باغلىيالايمەن، يەنە يەتتە قازناق تەڭگەم ئېشىپ قالىدۇ، - دەپتۇ. ۋاھىتبەگ ئەسكەرلىرىگە بۇيرۇق قىلىپ بۇ ئىككى باينى ئاسماققا ئاسقۇزۇپ ھەر بىرىنى يۈز دەررىدىن ئۇرغۇزۇپتۇ. ئىككى باي:

— تەقسىر، بىزنى قايسى گۇناھىمىز ئۈچۈن جازالىغانلىقلىرىنى بىلمىدۇق، - دەپتۇ.

— شۇنچىۋالا جىق مال - دۇنيالىرىڭلارغا شۈكرى قىلماي ماڭا باج - سېلىقنى كۆپ ھەم قەرەلىدىن بۇرۇن تاپشۇرۇشنى باھانە قىلىپ پۇقرالىرىمدىن باج - سېلىقنى

كۆپ يىغىپ ئاردىن پايدا تېپىش غەرىزىڭلار بارلىقىنى چاندۇرۇپ قويدۇڭلار. قېنى ئۇنداق ئەمەس دېيەلەمسىلەر؟ - دەپ سورايتتۇ هاكىم.

ئىككى باي ئىقرار قىلىپ:

— شۇنداق تەقسىر، تويماس نەپسىمىزنىڭ كەينىگە كىرىپ بەگ بولۇشنى ئارزۇ قىلغىنىمىز راست، بىز تۆۋە قىلايلى، - دەپتۇ. هاكىم ئۇلارغا ئاچكۆز بولماسلىق، پۇقرالارنى قاقشاتماسلىق توغرىسىدا نەسىھەت قىلىپ قايتۇرۇپتۇ.

(ئۈرۈمچى يېزا يالغۇز ئوغۇل كەنتىدىن ياسىن ئاخۇن سۆزلەپ بەردى.)

دورغىنى ئىشتىن بوشىتىش

هاكىم دورغىنى بىر دېلوغا چېتىشلىق جاۋابكارنى چاقىرىپ كېلىشكە بۇيرۇدى، دورغا پۇرچاقچى يېزىسىغا چىقىپ جاۋابكارغا هاكىمنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى. جاۋابكار بەلگىلىمە بويىچە دورغا مىنىپ چىققان ئاتقا بىرقېتىم تويغىچە بوغۇز بېرىشى لازىم ئىدى. (پۇقرالارنىڭ ئۆيدە ئەمەلدارلار ئۇسساپ قالسا، سۇ ئىچكەندىن باشقا تاماق يېيىشى چەكلەنگەنىدى.) جاۋابكار ئاتنىڭ ئالدىغا ئىككى پېيىمغىلىق قوناق قاچىلانغان چوڭ خورجۇننى ئېلىپ كېلىپ قويدى. دورغا:

— ئاتنىڭ قوناق يېيىشىگە ساقلاپ بولالمايمىز. خورجۇننى ئاتقا ئارتىڭ، - دېدى. دورغا ئاتقا ئارتىلغان خورجۇننىڭ ئۈستىگە مىندى، جاۋابكار ئاتنى يېتىلەپ پىيادە ماڭدى. يامۇلغا ئازقالغاندا دورغا قوناقنى ئۆيىدە قويۇپ چىقتى ۋە هاكىمنىڭ ئالدىغا كەلدى. هاكىم ئاتنىڭ تەرلەپ كەتكىنىنى كۆرۈپ:

— بىر ئاتقا ئىككىڭلا مىندىڭلارمۇ؟ - دەپ سورىدى.

جاۋابكار هودۇقۇپ:

www.uyghurkitap.com

— ياق ئەقىلسىز، دورغىلىرى ئاتقا مىندى، مەن يېتىلەپ ماڭدىم،- دېدى. ھاكىم دورغىنى سىرتقا چىقىرىۋېتىپ جاۋابكارغا:

— ھېچقاچان تەرلىمىگەن ئات بۈگۈن تەرلەپ كېتىپتۇ. ئاتقا نېمە يۈكلىدىڭلار،- دېدى. جاۋابكار بىر خورجۇن قوناق يۈكلەنگەنلىكىنى، بۇ قوناق دورغىنىڭ ئۆيىدە ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ھاكىم دورغىنى چاقىرىپ قوناقنى كەلتۈرگەندىن كېيىن:

— قوناقنى ئاتقا ئارتىڭ، سىز ئاتنى يېتىلەپ قوناقنى بۇ ئادەمنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ چىقىپ باللىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ كېلىڭ،- دېدى. «ئاتنى يېتىلەپ...» دېگىنى دورغىنى جازالىغىنىدىن بېشارەت ئىدى. دورغا يولغا چىقىپ كەتتى، دورغا كۆزدىن غايىب بولغاندىن كېيىن ھاكىم جاۋابكارغا:

— سىلە كەينىمدىن ماراپ بېرىپ ئاتقا مىندىمۇ- مىنمىدىمۇ، كۆرۈپ كەلسىلە دېدى. جاۋابكار بىر نەچچە مىنۇتتىن كېيىن قايتىپ كېلىپ:

— ئۆستەڭنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپلا ئاتقا مىندى،- دېدى. دورغا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن ھاكىم ئۇنىڭدىن:

— يولدا ئاتقا مىندىڭىزمۇ- مىنمىدىڭىزمۇ؟- دەپ سورىدى. دورغا جاھىللىق قىلىپ:

— مىنمىدىم، يولبويى يېتىلەپ ماڭدىم،-دېدى. ھاكىم:

— پۇقرالارنىڭ رىزقىنى تارتىۋالغان، ئەمرىمگە خىلاپلىق قىلغان سەندەك سەممىيەتسىز ئادەمنى خىزمەتكە سالمايمەن،- دېدى ۋە ئۇنى خىزمەتتىن بوشاتقانلىقىنى ئېلان قىلدى.

(ئەينى يىللاردا ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان 80 ياشلىق ئىسمايىلبەگ سۆزلەپ بەردى).

شەرەپ مۇنبىرى

بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى ئۈچۈن خىراجەت ياردەم قىلغان تۆۋەندىكى يولداشلارغا (ئورۇنلارغا)، كىتابخانىلارغا ۋەكالىتەن رەھمەت ئېيتىمىز

ئابدۇللا ئۆمەر	ئىككى مىڭ يۈەن (ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى)
ھاشىم مەنسۇر	ئىككى مىڭ يۈەن (ناھىيىلىك سۇ-ئېلېكتر ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)
قاسىم ياسىن	مىڭ يۈەن (ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىنىڭ باشلىقى)
مەتنىياز تۇرسۇن	مىڭ يۈەن (ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)
مەتنىياز تۇرسۇن	مىڭ يۈەن (ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باشلىقى)
ئەركىن رەجەپ	مىڭ يۈەن (ناھىيىلىك يەر باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)
ماخمۇت قۇربان	مىڭ يۈەن (يېزا ئىگىلىكىنى ئۇنىۋېرسال ئېچىش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى)
جالالىدىن ئەخمەد	مىڭ يۈەن تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ دىرېكتورى)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئازادجان	مىڭ يۈەن(ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)
غەيرەت ئالىم	بەش يۈز يۈەن (ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتىنىڭ مۇدىرى
جاپپار ئابدىقادىر	بەش يۈز يۈەن(ناھىيىلىك خەلق بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)
مەتتوختى ئابدىراخمان	بەش يۈز يۈەن(ناھىيىلىك قاتناش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)
ھىمىت ساۋۇر	بەش يۈز يۈەن(ناھىيىلىك ئىگىلىك باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ باشلىقى)
مەتسالى ھاجىم	تۆت يۈز يۈەن (ناھىيىلىك ئۇيغۇر شىپاخانىسىنىڭ دوختۇرى①)
سىراجى ئىمىن	تۆت يۈز يۈەن (ناھىيىلىك مال-باھا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)
سادىق ئىسمايىل	ئۈچ يۈز يۈەن (ناھىيىلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)
ئابلىمىت غاپپار	ئۈچ يۈز يۈەن (ناھىيىلىك تۇرۇبا سۇيى شىركىتىنىڭ دىرېكتورى)
كۆرەش ھېسامىدىن	ئۈچ يۈز يۈەن(ناھىيىلىك قاتناش ساقچى ئەترىتىنىڭ باشلىقى)
نەبىيجان	ئۈچ يۈز يۈەن (ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)
مەتقۇربان ئابدىكېرىم	ئىككى يۈز يۈەن (ناھىيىلىك ئامانەت-قەرز كوپىراتىپىنىڭ باشلىقى)
چىڭ جىنىيى	ئىككى يۈز يۈەن(ناھىيىلىك قۇرۇلۇش شىركىتىنىڭ دىرېكتورى)

سىراجى ئەخمەد	ئىككى يۈز يۈەن (ناھىيىلىك دېھ- قانچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارى- سىنىڭ باشلىقى)
ئىمىن جالالىدىن	ئىككى يۈز يۈەن (ناھىيىلىك دورا شىركىتىنىڭ دىرېكتورى)
تۇنىياز روزى	ئىككى يۈز يۈەن (ناھىيىلىك تران- سپورت بازىرىنى باشقۇرۇش ئور- نىنىڭ باشلىقى)
خالىق ھاجىم	ئىككى يۈز يۈەن (پېنسىيىگە چىق- قان دوختۇر ②)
ئابدۇللا جاپپار	يۈز يۈەن (كېسەللىكلەردىن ساقلى- نىش پونكىتىنىڭ لابورانتى ③)

① ② ③ — بۇ يولداشلار ئۆز يېنىدىن ياردەم قىلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

了 解 墨 玉

责任校对：买买提明库尔班
尼亚孜加拉力丁

※

和田行署文史资料办公室
墨玉县人民政府办公室编印
《喀什日报》印刷厂印刷
规格：850×1126　　32开本　15.125印张
内部资料准印证号（新出）　1996年　2091号

定价：15.00元

قاراقاشنى چۈشىنەيلى

مەسئۇل كوررېكتورلار: مەھەممەت ئىمىن قۇربان
نىياز جالالىدىن

*

خوتەن مەمۇرىي مەھكىمە قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى
قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى تۈزۈپ باستۇردى
«قەشقەر گېزىتى» مەتبەئەسىدە بېسىلدى
فورماتى: 1126×850مم، 1/32، باسما تاۋاق: 15.125
ئىچكى كىتاب - ژۇرناللارنى بېسىشقا رۇخسەت قىلىنىش
(ش چ) كىنىشكە نومۇرى 1996 - يىل 2091

باھاسى: 15.00 يۈەن

www.uyghurkitap.com

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: يالقۇنجان قۇربان
ئابلىز تاش